

Tercih Özgürlüğü

Piyasanın Gücüne Dair Kişisel Bir İzah

Milton Friedman
ve
Rose Friedman

facebook.com/SerbestKitaplar

twitter.com/SerbestKitaplar

instagram.com/serbest_kitaplar

pinterest.com/SerbestKitaplar

issuu.com/serbestkitaplar

goodreads.com

Tercih Özgürlüğü

Piyasanın Gücüne Dair Kişisel Bir İzah

Milton Friedman
ve
Rose Friedman

Çeviren: Prof. Dr. Mustafa Acar

1976
Nobel
İktisat
Ödülü

Milton Friedman ve Rose D. Friedman

Tercih Özgürlüğü: Kişisel Bir İzah

Free to Choose: A Personal Statement

Çeviren: Prof. Dr. Mustafa Acar

Serbest Kitaplar: 14

ISBN 13: 978-605-74945-3-5

1. Baskı: Mart, 2021

Copyright © 2020, Serbest Kitaplar
Copyright © 1980, Milton Friedman ve Rose D. Friedman
Copyright © 1979, Milton Friedman ve Rose D. Friedman
Önsöz Copyright © 1990, Milton Friedman ve Rose D. Friedman
Türkçe çeviri Copyright © 2020, Mustafa Acar

Bu kitabın Türkçe yayın hakları AnatoliaLit Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

Yayına Hazırlayan: Selçuk Durgut
Kapak İllüstrasyonu: Hakan Arslan
Kapak Tasarımı: Furkan Şener (*furkansener.com*)
Sayfa Tasarımı: Serbest Kitaplar

Baskı: **Tarcan Matbaası**

Adres: İvedik Cad. No: 417, Yenimahalle, Ankara
Telefon: (312) 384 34 35-36 • Sertifika No: 47663

Adres: İvedik Cad. Mercan 2 Plaza No: 417/A, Kat 3, Yenimahalle, Ankara • Telefon: (312) 566 06 22
E-Mail: info@serbestkitaplar.com • Web: www.serbestkitaplar.com • Sertifika No: 43914

MILTON FRIEDMAN VE ROSE FRIEDMAN

Milton Friedman, 1912'de, New York'ta, Yahudi göçmeni bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi.

Lisans derecesini, 1932'de Rutgers Üniversitesi'nde matematik bölümünden alan Friedman yüksek lisansta Chicago Üniversitesi'nin iktisat bölümüne geçiş yaptı. 1946'da Columbia Üniversitesi'nden doktora derecesi aldı. Aynı yıl, takip eden otuz yıl boyunca bünyesinde çalışacağı Chicago Üniversitesi iktisat kürsüsünde ders vermeye başladı.

Klasik liberal görüşlerin 20. Yüzyıl'daki önemli temsilcilerinden biri olarak ünlenen Friedman, 1976'da Nobel İktisat Ödülü'ne layık görüldü. 1977'de Chicago Üniversitesi'nden emekli olmasının ardından 1981-89 yılları arasında ABD Başkanlığı yapan Ronald Reagan'ın ekonomi danışmanlığı görevini yürüttü.

Milton Friedman, 2006 yılında, 94 yaşındayken San Francisco'da hayata veda etti.

Rose Director (Friedman) (muhtemelen) 1910'da Ukrayna'da, Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Reed College'dan geçiş yaptığı Chicago Üniversitesi'nden felsefe alanında lisans derecesini aldıktan sonra aynı üniversitede iktisat doktorası çalışmasına başladı ancak bu alandaki tezini tamamlamadı. Rose'un kardeşi Aaron Director da Chicago Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde profesördü ve hukukun ekonomik analizinin kurucularından biriydi.

Rose Director, 1938 yılında daha sonra birçok ortak çalışma yapacağı Milton Friedman ile evlendi. Milton Friedman ile *Tercih Özgürlüğü*'nün dışında *Statükonun Tiranlığı* ile *İki Şanslı İnsan* isimli hatıra kitabını kaleme aldı. *Tercih Özgürlüğü*'nün PBS kanalı için yapılan TV çekimlerine de yardım eden Rose ayrıca, Milton ile birlikte Milton ve Rose D. Friedman Vakfı'nı (daha sonra ismi EdChoice olmuştur) kurdu. Milton ile evliliklerinde Janet ve David isimli iki çocukları oldu.

Rose, 2009'da, eşi Milton'ın ölümünden üç yıl sonra, 99 yaşındayken hayata veda etti.

MUSTAFA ACAR

1965'te Karaman'da doğan Acar, 1986'da ODTÜ İktisat Bölümü'nü bitirdi. Bir süre TÜİK (DİE) ve Türkiye İş Bankası'nda çalıştı (1986-1993). ABD Purdue Üniversitesi'nde 1996'da yüksek lisansını, 2000'de doktorasını tamamladı. Kırıkkale Üniversitesi (2000-2011), Aksaray Üniversitesi (2011-2015) ve Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde çalıştı (2015-..). Bu üniversitelerde ders ve araştırma çalışmalarının yanı sıra bölüm başkanlığı, dekanlık ve rektörlük gibi idarî görevler de üstlendi. Yurtiçi ve yurtdışı hakemli dergilerde yayımlanmış çok sayıda bilimsel makalesinin yanı sıra, 14'ü çeviri toplam 33 kitabı yayımlanmıştır. Çevirileri arasında *Milletlerin Zenginliği* (Adam Smith); *İktisadî Düşünce Tarihi* (Mark Skousen); *Tercih, Görünmez Kalp, Her Şeyin Bedeli* (Russell D. Roberts); *Eşitlikçilik: Doğaya Karşı İsyan* (Murray Rothbard) ve *Bitmeyen Arayış* (Karl R. Popper) gibi önemli eserler bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

MÜTERCİMİN TAKDİMİ	13
ÖNSÖZ	19
GİRİŞ	25
1. PİYASANIN GÜCÜ	35
Gönüllü Mübadele Yoluyla İşbirliği	39
Fiyatların Rolü	41
Bilgi Aktarımı	44
Teşvikler	48
Gelir Dağılımı	51
Daha Kapsamlı Bir Görüş	58
Devletin Rolü	62
Uygulamada Sınırlı Devlet	71
2. KONTROLLERİN TIRANLIĞI	79
Uluslararası Ticaret	81
Serbest Ticaretin İktisadî Gerekçesi	83

Serbest Ticaret için Siyasî Gerekçe	98
Serbest Uluslararası Ticaret ve İç Rekabet	101
Merkezî İktisadî Planlama	102
Kontroller ve Özgürlük	117
Ekonomik Özgürlük	118
İnsan Özgürlüğü	122
3. KRİZİN ANATOMİSİ	127
Federal Rezerv Sisteminin Kökeni	129
Rezerv Sisteminin İlk Yılları	136
Büyük Bunalımın Başlangıcı	140
Bankacılık Krizleri	142
Gerçekler ve Yorum	148
Sebebi mi Sonuç mu?	148
Buhran'ın Başladığı Yer	151
Rezerv Sistemi Üzerindeki Etkisi	153
4. BEŞİKTEN MEZARA	157
Modern Refah Devletinin Doğuşu	166
Sosyal Refah Devletinin Sonuçları	170
Sosyal Güvenlik	173
Kamusal Sosyal Yardım	180
Konut Sübvansiyonları	183
Tıbbî Bakım Hizmeti	187
Refah Devleti Yanıltmacası	192
Yapılması Gereken Şey	198
Siyaseten Uygulanabilir Olan Nedir?	205
Sonuç	208

5. EŞİT YARATILMIŞLIK	211
Tanrı Önünde Eşitlik	212
Fırsat Eşitliği	216
Sonuç Eşitliği	220
Sonuç Eşitliğini Kim Tercih Eder?	229
Eşitlikçi Politikaların Sonuçları	234
Kapitalizm ve Eşitlik	237
Sonuç	240
6. OKULLARIMIZIN SORUNU NEDİR?	243
İlköğretim ve Ortaöğretim: Problem	246
İlk ve Ortaöğretim için Kupon Planı	255
(1) Kilise-Devlet Meselesi	262
(2) Finansal Maliyet	264
(3) Sahtekârlık İhtimali	265
(4) Irk Meselesi	265
(5) Ekonomik Sınıf Sorunu	267
(6) Yeni Okullarla İlgili Şüphe	271
(7) Devlet Okulları Üzerindeki Etki	272
Kupon Planı Önündeki Engeller	274
Yükseköğretim: Sorunlar	280
Kalite Sorunu	280
Özkaynak Sorunu	284
Yükseköğretim: Çözüm	291
Kamu Finansmanına Alternatif	292
Yükseköğretim için Kupon Planı	294
Sonuç	297
7. TÜKETİCİYİ KİM KORUR?	301

Eyaletler Arası Ticaret Komisyonu	309
Gıda ve İlaç İdaresi (FDA)	321
Tüketici Ürünleri Güvenliği Komisyonu	332
Çevre	337
Enerji Bakanlığı	344
Piyasa	349
Sonuç	355

8. İŞÇİLERİ KİM KORUR? 359

İşçi Sendikaları	360
Kimin Yararına?..	365
Sendika Gücünün Kaynağı	369
Yüksek Bir Ücret Haddi Dayatmak	370
Sayıları Kısıtlama	374
Sendikalar ve İşverenler Arasındaki Gizli İşbirliği.	378
Devlet	380
Hiç Kimsenin Korumadıkları	384
Diğer İşverenler	385
Sonuç	386

9. ENFLASYONA ÇARE 389

Para Çeşitleri	392
Enflasyonun Esas Sebebi	396
Neden Aşırı Parasal Büyüme?	410
Devletin Enflasyon Geliri.	415
Enflasyonun Çaresi.	418
Tedavinin Yan Etkileri	422
Yan Etkileri Hafifletmek	427

Bir Vaka Çalışması	432
Sonuçlar	434
10. GELGİT DALGASININ TERSİNE DÖNÜŞÜ	437
Entellektüel Fikir İkliminin Önemi	440
Fikir ve Popüler Davranış	444
Özel Çıkarların Baskın Çıkmasının Sebebi	448
Washington'daki Güç	448
Yoğunlaşmış Çıkarlara Karşı Dağınık Çıkarlar	451
Bürokrasi	454
Ne Yapabiliriz?	459
Vergi ve Harcama Kısıtlamaları	464
Öteki Anayasal Hükümler	467
Uluslararası Ticaret	468
Ücret ve Fiyat Kontrolleri	468
Meslekî Lisanslandırma	469
Serbest Ticaret Konusunda Bir Torba Anayasa Değişikliği	469
Vergilendirme	470
Sağlam Para	471
Enflasyon Koruması	473
Sonuç	474
EKLER	477
SONNOTLAR	483
DİZİN	497

Ricky ve Patri'ye

MÜTERCİMİN TAKDİMİ

MILTON FRIEDMAN, HIÇ KUŞKUSUZ, 20. YÜZYIL'DA iktisat teorisi ve iktisat politikası tartışmalarına büyük katkıyı yapmış en önemli üç iktisatçıdan biridir (diğerleri Keynes ve Hayek). Tüketim fonksiyonu, para teorisi, para arzının enflasyon üzerindeki etkisi ve ekonomik istikrar politikalarının karmaşık yapısı alanındaki katkılarından dolayı 1976 yılında Nobel İktisat Ödülü'ne layık görülmüştür. 1930'lu yıllardan 1970'li yıllara kadar yaklaşık kırk yıl iktisadın egemen paradigması olarak kalmış olan Keynesyen iktisadın tahtından indirilmesinde en büyük pay sahibi, tereddütsüz Milton Friedman'dır.

Yine 20. Yüzyıl'ın en önde gelen iktisatçılarından biri olan Keynes "İktisatçılar ve siyasî düşünürlerin fikirleri, doğru olsa da olmasa da, genellikle sanıldığından daha güçlüdürler. Esasen geriye dünyayı yöneten çok az şey kalmaktadır" demektedir. Hakikaten de 20. Yüzyıl'ın ilk çeyreğinden itibaren yaşanan deneyim bu sözü doğrular niteliktedir. 1930'lardan 1970'lere kadar iktisat politikaları alanında siyasî karar alıcılar ve uygulayıcılar büyük oranda

Keynes'in takipçileri olmuştur. 1970'lerden sonra ise öncülük nöbetini devralan iktisatçı Friedman'dır.

Bu çerçevede 1960'ların ikinci yarısından 2000'li yılların başlarına kadar olan yaklaşık 40 yıllık dönemde bütün dünyada iktisat politikası tartışmalarına Milton Friedman damga vurmuştur. Enflasyonun her zaman ve her yerde parasal bir olgu olduğu; parayla keyfi biçimde oynamanın, ekonomiyi canlandırma amacıyla para arzını şişirmenin kaçınılmaz şekilde enflasyon yaratacağını en net bir şekilde Friedman dile getirmiştir. 1980'lerde ABD'de Reagan, İngiltere'de Thatcher, Türkiye'de Özal yönetimi altında yapılan serbest piyasacı, özelleştirmeci, devleti küçültmeyi ve devletin ekonomiye müdahalesini minimal düzeye indirmeyi hedefleyen ekonomik reformlar ilhamını büyük ölçüde Friedman'ın fikirlerinden almıştır.

İktisatta esas itibariyle iki gelenek, iki düşünüş biçimi, iki zihniyet ve iki politika tarzı vardır: piyasacı ve kumandacı zihniyet, yahut *serbest piyasacı* ve *devletçi* gelenek. Fizyokrasi, merkantilizm, klasik liberalizm, Marksizm-komünizm, neo-klasik okul, Keynesyenlik, yeni Keynesyenlik, parasalcılık, arz yanlı iktisat, rasyonel beklentiler yahut yeni klasik okul gibi pek çok makro iktisat okulu esas itibariyle bu iki gelenekten birine dâhildir.

Devletçi-kumandacı gelenek piyasaya güvenmez, piyasanın kendi hâline bırakılmasının sakıncalı olduğuna inanır, özel mülkiyet ve kâr arayışına kuşkuyla bakar, devlete ekonomide belirleyici bir rol verir. Buna karşılık piyasacı gelenek piyasaya güvenir, fiyatların arz ve talep yani piyasa güçleri tarafından serbestçe belirlenmesinin toplumsal refah açısından en iyi sonuçları ortaya çıkaracağına inanır. Bu nedenle ekonomide devlete ağırlıklı ve belirleyici değil, sınırlı bir rol verme eğilimindedir. Buna göre devlet, piya-

sanın kendi kendine üretemeyeceği; *bölünemezlik*, *rakipsizlik* ve *dışlanamazlık* özelliği olan, bu yüzden de *bedavacılık sorunu* doğuran kamusal mal ve hizmetlerin üretimiyle ilgilenmeli, öteki alanları piyasaya bırakmalıdır. Bu anlamda devletin görevi dış güvenlik (millî savunma), iç güvenlik ve adalet ile sınırlıdır. Denebilir ki, iktisadî düşünce ve iktisat politikaları tarihi esasen söz konusu iki zihniyetin, *piyasacı* gelenek ile *devletçi* geleneğin mücadelesinden ibarettir.

Bu çerçevede Milton Friedman Adam Smith'le başlayan *klasik liberal* serbest piyasacı geleneğin 20. Yüzyıl'daki en önemli temsilcisidir. Friedman'a göre devletin gayet hayırlı amaçlarla bile olsa piyasaya müdahalesi giderek bürokrasiyi ve devleti büyütür; her müdahalenin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar, bunlarla mücadele için yeni müdahale şekillerini davet eder ve sonuçta en başta piyasaya müdahale etme amaçlarıyla hiç uyuşmayan, tamamen onun zıddına bir noktaya gelinir. Bu nedenle daha baştan devletin piyasaya müdahalesi son derece sınırlı tutulmalı, varoluşu ve ekonomik çıkarları piyasaya müdahaleye bağlı olan bir egemen bürokratlar sınıfı yaratılmamalı, iktisadî faaliyetlerin organizasyonu esas itibariyle piyasaya bırakılmalıdır.

Monetarizm ya da parasalcılık okulunun öncüsü olan Friedman'a göre enflasyonun her zaman ve her yerde temel nedeni para arzının üretimle orantısız arttırılmasıdır. Devletin para arzını şişirerek enflasyon yaratmasının kendisine birtakım faydaları vardır: senyoraj geliri, enflasyon vergisi ve borçlarının reel değerini azaltma gibi. Bu nedenle bir yerde enflasyonun bir türlü düşmemesinin sebebi, düşürülememesinden ziyade, düşürülmek istenmemesidir.

Yine Friedman'a göre hiç kimse başkasının parasını kendi parası kadar dikkatli harcamaz. İnsan kendi parasını kendisi için harcarken hem fiyata ve hem de kaliteye

dikkat ederken, başkasının parasını başkası için harcarken ne fiyata, ne de kaliteye dikkat eder. Dünyanın her yerinde kamusal alanda görülen verimsizliğin, hantallığın, rüşvet ve yolsuzluk eğiliminin temel sebebi budur.

Kısacası, Keynesyen iktisadı tahtından indirdiği ve devleti küçültmek gerektiğini söylediği için bilumum devletçileri kızdıran, sosyalist-Marksist öğretinin dünya cenneti idealinin bir hayal olduğunu ortaya koyduğu için bilumum sosyalistlerin düşman olduğu, bürokrasi egemenliğine karşı olduğu için bürokratların hazzetmediği, devlet sırtından bedava para dağıtılmasına karşı olduğu için devlet sırtından geçinenlerin homurdandığı enteresan bir simadır Milton Friedman. Bırakın bizim gibi devletçi geleneğin tarihin her devrinde baskın olduğu ülkeleri, ABD gibi sözde özgürlükçü ve piyasacı geleneğin baskın olduğu bir ülkedeki devletçi-kumandacı uygulamaları ifşa ettiği ve şiddetle eleştirdiği için, serbest piyasanın sadece ekonomik refah yaratma bağlamında değil, aile, haysiyet, kendi kaderine hükmetme ve sorumluluk bağlamındaki erdemlerine de dikkatimizi çektiği için çok önemli bir şahsiyettir Friedman.

Elinizdeki eser, önce bir televizyon serisi olarak hayata geçirilmiş bir projenin daha sonra kitaplaştırılmış hâlidir. Devletin ekonomideki rolü, müdahalenin istenmeyen sonuçları, sosyal yardımlar, eğitim alanında devlet müdahalesinin muhtemel etkileri ve bunlarla nasıl mücadele edilmesi gerektiği konusunda kayda değer öneriler sunan önemli bir eserdir. Koronavirüs belasının gölgesinde tüm dünyada anti-piyasacı, kolektivist, korumacı ve kumandacı zihniyetin yeniden arz-ı endam ettiği bir dönemde gidişatın sonunu görmek isteyenler ve bir “uyanım” alarına ihtiyacı olanlar için, bir başucu eseridir bu.

Esasen Türkiye’de çok daha önceden yayımlanması gereken eserin gecikmeli de olsa yayımlanmasına vesile olan, bana da zaten fikirlerini önemsedğim bir iktisatçı olarak Friedman’ın önemli bir eserini Türkçe literatüre kazandırma fırsatı veren, Selçuk Durgut başta olmak üzere kitabın yayımında emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Not: Metinde köşeli parantez içindeki ifadeler anlaşılrlığı kolaylaştırmak amacıyla mütercim tarafından eklenmiştir.

Mustafa Acar
Ocak 2021, Selçuklu/Konya
acar70@gmail.com

ÖNSÖZ

BU KİTABIN İKİ EBEVEYNİ VAR: BİRİ CHİCAGO Üniversitesi tarafından 1962’de basılmış olan, önceki kitabımız *Kapitalizm ve Özgürlük*; biri de kitapla aynı başlığı taşıyan, “Tercih Özgürlüğü” [Free to Choose] adlı TV dizisi. Bu dizi on bölüm hâlinde Public Broadcasting Service (PBS) kanalında 1980’de gösterilecektir.

Kapitalizm ve Özgürlük, siyasî özgürlüğün bir önkoşulu ve bir ekonomik özgürlük sistemi olarak, –iktisadî etkinliğin büyük bölümünün serbest bir piyasa ortamında özel girişimler tarafından organize edilmesi anlamında– “rekabetçi kapitalizmin rolü”nü incelemektedir. Bunu yaparken, özgür bir toplumda devletin oynaması gereken rolü tanımlamaktadır.

Kapitalizm ve Özgürlük der ki, “ilkelerimiz tamamen gönüllü mübadele yoluyla ayrı ayrı başarmamızın imkânsız veya zor olduğu şeyleri yapması için devleti kullanmanın ne kadar doğru olduğu konusunda katı ve kestirme bir çizgi önermemektedir. Önerilen herhangi bir belirli müdahale durumunda, bir bilanço çıkarmalı, avantajları ve dezavan-

tajları ayrı ayrı listelemeliyiz. İlkelerimiz bize bir tarafa nelerin öbür tarafa nelerin konacağını söyler ve farklı kalemlere ne kadar önem atfedileceği konusunda bir temel sağlarlar.”

Söz konusu ilkeleri ete kemiğe büründürmek ve bunların uygulanmasına ışık tutmak amacıyla, *Kapitalizm ve Özgürlük* belirli meseleleri masaya yatırmaktadır. Bunlar arasında, ötekilerin yanı sıra para ve maliye politikası, eğitimde devletin rolü, kapitalizm ve ayrımcılık konusu ile yoksulluğun azaltılması da bulunmaktadır.

Tercih Özgürlüğü daha az soyut, başka bir deyişle daha somut bir kitaptır. *Kapitalizm ve Özgürlük* okuyucuları burada her iki kitaba da nüfuz eden felsefenin daha kapsamlı bir şekilde ele alındığını görecektir; burada daha fazla pratik ayrıntı, daha az teorik çerçeve vardır. Dahası, bu kitap esas itibarıyla –öteki pek çok kişinin yanı sıra, Anthony Downs, James M. Buchanan, Gordon Tullock, George J. Stigler ve Gary S. Becker gibi, siyasetin iktisadî analizi alanında heyecan verici çalışmalar yapan– iktisatçılardan gelen, siyaset bilimine taze bir yaklaşımdan etkilenmiştir. *Tercih Özgürlüğü* siyasî sistemi iktisadî sistem ile simetrik bir şekilde ele almaktadır. Her iki alan da, çıktının –katılımcıların ileri sürmeyi faydalı gördüğü sosyal amaçlardan ziyade– (geniş anlamda) kendi kişisel menfaatleri peşinde koşan kişilerin etkileşimi tarafından belirlendiği birer piyasa olarak kabul edilmektedir. Kitap boyunca örtük biçimde var olan bu kabul, son bölümde açık hâle gelmektedir.

TV dizisi bu kitapla aynı konuları kapsamaktadır; kitabın on bölümü TV dizisindeki on programa karşılık gelmekte ve (son bölüm dışında) aynı başlıkları taşımaktadır. Ancak, TV dizisi ile kitap birbirinden çok farklı olup, her biri kendi mahiyetine uygun yapıdadır. Kitap, TV programlarının zaman kısıtı nedeniyle atlanan veya sadece şöyle

bir değinilip geçilen birçok konuyu içermektedir. İçeriği de daha sistematik ve daha kapsamlıdır.

1977 başlarında bizi TV dizisini yapmaya ikna eden kişi, Pensilvanya'nın Erie kentinde yerleşik PBS kanalının başkanı Robert Chitester'dir. Diziyi mümkün kılan şey onun muhayyilesi, çalışkanlığı ve özgür bir toplumun değerlerine olan tutkusudur. Onun önerisiyle, Eylül 1977 ile Mayıs 1978 arasında Milton çeşitli dinleyici toplulukları önünde, tamamı kayda alınan ve soru-cevap faslıyla sona eren toplam 15 halka açık sunum yapmıştır. William Jovanovich, Harcourt Brace Jovanovich'i video kayıtlarını pazarlamaya ikna etmiş, hâlihazırda Harcourt Brace Jovanovich Inc. tarafından dağıtımı yapılan konferansların kayda alınmasını finanse etmek üzere cömert bir yardımda bulunmuştur. Konferansların yazıya dökülmüş hâli TV programlarının tasarımında malzeme olarak kullanılmıştır.

Konferanslar sona ermeden, Bob Chitester TV dizisiyle devam etmemizi sağlayacak kadar finansal destek bulmayı başarmıştır. Diziyi çekecek en iyi grup olarak Video-Arts of London tercih edilmiştir. Aylar süren ön hazırlıklardan sonra çekimlere fiilen Mart 1978'de başlanmış, Eylül 1979'a kadar bu çekimler devam etmiştir.

Video-Arts'tan Anthony Jay, Michael Peacock ve Robert Reid serinin ilk tasarımında anahtar, ondan sonra da önemli bir gözetimci rol oynamışlardır.

Beş profesyonel televizyoncu film çekimleri ve düzenlemeler boyunca bizimle olmuşlardır: Serinin yapımcısı olarak Michael Latham; film yönetmeni olarak Graham Massey; yönetmen yardımcısı ve baş araştırmacı olarak Eben Wilson; yönetmen yardımcısı ve yapım sekreteri olarak Margaret Young; yapım menejeri olarak da Jackie Warner. Bu insanlar bizleri kibarca ama ciddi bir şekilde

TV belgeselleri yapımının gizemli dünyasına dâhil etmişler, değişmeyen bir zarafetle zor hususların üstesinden gelmeyi sağlamışlardır. Bu insanlar bizim, –şimdi fark ettiğimiz üzere, kolayca bir kaba dönüşmesi mümkün olan– yabancı ve karmaşık bir dünyaya yönelik maceramızı heyecan verici ve keyifli bir deneyime dönüştürmüşlerdir.

Onların, özlü anlatımı kesinlik ve kolay anlaşılabilirlikle birleştirme konusundaki ısrarı, bizi fikirlerimizin birçoğunu yeniden düşünmeye ve onların kabuğunu sıyrıp öze inmeye zorlamıştır. Onlarla ve –projenin en keyifli parçalarından biri olarak– farklı ülkelerden film ekipleriyle yaptığımız tartışmalar akıl yürütmemizdeki zayıf noktaların farkına varmamıza yardımcı olmuş ve bizi daha fazla kanıt arayıp bulmaya teşvik etmiştir. TV'nin katı zaman kısıtlarından azade kalınca bu kitapta söz konusu tartışmalardan tam olarak faydalanma imkânımız da olmuştur.

İlk taslağın tamamını okumuş olan Edward C. Banfield ve David D. Friedman'a, ayrıca George Stigler, Aaron Director, Chiaki Nishiyama, Colin Campbell ve Anna Schwartz'a teşekkür borçluyuz. Rosemary Campbell titizlik gerektiren rakamlar ve verilerin doğruluğunu kontrol etme işi için kütüphanede saatler harcamıştır. Şayet hatalar varsa onu suçlayamayız zira kontrolün bir kısmını da kendimiz yaptık. Milton'ın sekreteri, iyi huyunun yetenekle birleştiği Gloria Valentine'a çok şey borçluyuz. Nihayet, Harcourt Brace Jovanovich'ten, William Jovanovich, Carol Hill, editörümüz Peggy Brooks aracılığı ile ve de anonim gelen yardımlar için minnettarız.

Televizyon heyecan verici bir şey. Duygulara hitap ediyor. Dikkatinizi çekiyor. Yine de, yazılı sayfanın gerek öğretme ve gerekse ikna etme açısından daha etkili olduğu görüşündeyiz. Bir kitabın yazarları, saniyeleri tiktak işle-

yen bir saatle kısıtlanmadan, meseleleri derinlemesine irdeleyebilirler. Kitapta okuyucu durup düşünebilir; televizyon ekranı boyunca durmaksızın hareket eden sahnelerin duygusal cazibesıyla dikkati başka yöne çekilmeden, sayfaları geriye doğru çevirebilir.

Bir akşam (hatta her biri bir-saatlik on akşam) ikna edilmiş bir insan gerçekten ikna edilmiş olmaz. Akşamı beraber geçirdiği karışık görüşlü bir başkası tarafından fikir değiştirmesi sağlanabilir. Sizi gerçekten ikna edebilecek yegâne kişi ise kendinizsiniz. Boş zamanlarınızda konuları zihninizde evirip çevirmeli, birçok argümanı göz önüne getirmeli, bunları adeta kısık ateşte pişirmeli ve aradan uzun bir zaman geçtikten sonra tercihlerinizi kanaate dönüştürmelisiniz.

Milton Friedman
Rose D. Friedman
Ely, Vermont, 28 Eylül 1979.

“Tecrübe bize, en çok da, devletin amaçlarının iyilikçi olduğu zaman özgürlüğü korumak için tetikte olmamız gerektiğini öğretmiş olmalıdır. Doğuştan özgür olan insanoğlu art niyetli idareciler tarafından özgürlüğünün gasp edilmesine karşı doğal olarak tetiktedir. Özgürlüğe yönelik asıl büyük tehlike, iyi niyetli ama şuursuz muhterislerden gelecek sinsice tecavüzde gizlidir.”

-Louis Brandeis (Amerikan Federal Mahkemesi Hakimi) *Olmstead v. United States*, 277 U.S. 438, s. 479 (1928)*

* *Olmstead / ABD*, 277 US 438: Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi'nin bir kararı. Mahkeme, hâkim kararı olmadan federal ajanlar tarafından elde edilen ve daha sonra delil olarak kullanılan telemekülaklı özel telefon görüşmelerinin kullanılmasının doğru olup olmadığını gözden geçirirken Hakim L. Brandeis bu meşhur tespiti yapmıştır. -ç.n.

GİRİŞ

AVRUPALILARIN YENİ DÜNYA'YA İLK KEZ YERLEŞTİK-leri günden bu yana Amerika macera arayan, bas-kılardan kaçan ya da sadece kendileri ve çocukları için daha iyi bir yaşam kurmaya çalışan insanlar için bir mıknaatıs olmuştur.

İlk göç akımları Amerikan Devrimi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulmasından sonra başlamış, sefaletin ve zulmün ittiği, özgürlük ve zenginlik umudunun çektiği milyonlarca insanın Atlantik'i, daha az bir kısmının da Pasifik'i geçerek Amerika'ya aktığı 19. Yüzyıl'da ise bu akım bir sel hâlini almıştır.

Amerika'ya ulaştıkları zaman insanlar orada yolları altın kaplama olarak [her şeyi güllük gülistanlık] bulmamışlardı; onları orada kolay bir hayat beklemiyordu. Özgürlük de bulmamışlardı orada, yeteneklerinin çoğunu gösterebilecekleri bir fırsat da. Çok çalışma, beceri, tasarruf ve şans sayesinde pek çoğunun umutları ve hayallerinin hatırı sayılır bir kısmını gerçekleştirmeyi başarmaları, dostları ve akrabalarını da kendilerine katılmaya teşvik etmişti.

Birleşik Devletler'in hikâyesi, iki tür fikirler demetinin pratiğe aktarılmasının mümkün kıldığı bir ekonomik mucize ile bir siyasî mucizenin hikâyesidir; ilginç bir rastlantı sonucu her ikisi de aynı yıl, 1776 yılında yayımlanmış belgelerde formüle edilen fikirler demetidir bunlar.

Fikirler demetinin biri, İskoçyalı Adam Smith'i modern iktisadın kurucu atası hâline getirmiş olan şaheserde, *Milletlerin Zenginliği*'nde ifadesini bulmuştur. Bu eser bir piyasa sisteminin, bireylerin kendi emelleri peşinde koşma özgürlüğü ile gıda, giysi ve barınak üretmek için iktisadî alanda ihtiyaç duyulan kapsamlı işbirliği ve yardımlaşmayı bir araya getirmesini analiz etmektedir. Adam Smith'in anahtar içgörüsü, bir mübadeleden her iki tarafın da kazançlı çıkabileceği ve de, *işbirliği tamamen gönüllü olduğu sürece*, her iki tarafın da faydasına olmadıkça hiçbir mübadeledenin gerçekleşmeyeceği idi. Bireyler arasında hepsinin de faydasına olacak bir işbirliğini sağlamak için dışarıdan bir kuvvete, zorlamaya, özgürlüğün ihlal edilmesine gerek yoktur. İşte bu sebeple, Adam Smith'in ifadesiyle, "sadece kendi kazancına niyet eden" bir birey "görünmez bir el tarafından, kendi niyetinin bir parçası olmayan bir amaca hizmet etmeye yönlendirilir. Topluma hizmet etmek niyetinde olmaması daima toplumun aleyhine de olmaz. Hatta kendi çıkarı peşinde koşmakla, çoğu kez, toplumun çıkarına, buna gerçekten de niyetlenmiş olsaydı yapabileceğinden daha etkili şekilde hizmet eder. Toplumun iyiliği için ticarete müptela olmuşların fazla bir iyiliğinin dokunduğunu hiç duymadım."¹

İkinci fikirler demeti ise vatandaşlarının genel hislerine tercüman olmak üzere Thomas Jefferson tarafından kaleme alınan Bağımsızlık Bildirgesi'nde ifadesini bulmuştur. Yeni bir milletin doğuşunu ilan eden bu bildirme, kendi de-

ğerlerinin peşinden gitmenin herkesin hakkı olduğu ilkesi üzerine bina edilmiş tarihteki ilk belgeydi: “Bütün insanların eşit yaratıldığına, Yaratıcıları tarafından kendilerinin devredilemez belirli Haklar ile donatıldığına; bunlar arasında Hayat, Hürriyet ve Mutluluğu aramanın da bulunduğu inaniyor, bu hakikatlerin ispata ihtiyaç duymayacak kadar apaçık olduğunu kabul ediyoruz.”

Yahut, neredeyse bir asır sonra John Stuart Mill tarafından daha uç ve mükemmel biçimiyle ifade edildiği gibi,

Bireysel veya topluca, insanoğlunun herhangi bir kısmının eylem özgürlüğüne müdahale etmeyi haklı kılan biricik amaç, nefsi müdafaadır. ... Medenî bir toplumun herhangi bir üyesi üzerinde, kendi iradesine karşı haklı olarak güç kullanmanın yegâne amacı, başkalarına zarar verilmesini önlemektir. Maddî olsun manevî olsun, kendi iyiliği yeterli bir gerekçe değildir. ... Herhangi bir kişinin eyleminin, topluma karşı sorumlu olduğu yegâne parçası, başkalarını ilgilendiren kısmıdır. Sadece kendisini ilgilendiren kısmında, bağımsızlığı mutlaklıktır. Kendisi üzerinde, kendi bedeni ve zihni üzerinde birey mutlak hak sahibidir.²

Birleşik Devletler tarihinin büyük bölümü, Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilkelerinin hayata geçirilmesi girişimleri etrafında dönmektedir; kölelik konusundaki, sonunda kanlı bir iç savaşla çözüm bulunmuş olan mücadeleden tutun, sonraları fırsat eşitliğini teşvik girişimine, oradan daha yakın geçmişteki sonuçlarda eşitliği sağlama girişimine varıncaya kadar hepsi.

İktisadî özgürlük siyasî özgürlüğün hayatî ve mecburî bir gereğidir. İcbar veya merkezî kumanda olmaksızın insanların birbiriyle işbirliği yapmasını mümkün kılmak suretiyle iktisadî özgürlük, siyasî gücün uygulanabileceği alanı daraltır. Buna ilaveten, serbest piyasa, gücü dağıtıp

aymak suretiyle, siyasî gücün tek merkezde toplanmasının ortaya çıkarması muhtemel sakıncaları dengeler. Ekonomik ve politik *iktidarın* aynı ellerde toplanması, tiranlığa götüren garantili formüldür.

İktisadî ve siyasî özgürlüğün bileşimi 19. Yüzyıl'da hem Büyük Britanya hem de Birleşik Devletler'de bir altın çağ meydana getirmiştir. Birleşik Devletler, Britanya'dan bile daha müreffeh hâle gelmiştir. Süreç net bir arduvaz levhasıyla başlamıştır: daha az sınıf ve statü kalıntıları; daha az hükümet sınırlamaları; enerji, girişim ve inovasyon için daha bereketli bir alan; bir de fethedilecek boş bir kıta.

Özgürlüğün bereketi en çarpıcı ve net bir şekilde tarımda görülmüştür. Bağımsızlık Bildirgesi ilan edildiğinde, kıtanın doğu kıyısı boyunca uzanan ince bir şerit üzerinde (yerli Kızılderilileri saymazsak) Avrupa ve Afrika kökenli topu topu 3 milyondan daha az insan yaşıyordu. Temel ekonomik faaliyet tarımdı. Ülkede yaşayan insanları beslemek ve yabancı mallar alabilmek için ihraç etmek üzere artık bir ürün ortaya koyabilmek için her yirmi kişiden tam on dokuzunun çalışması gerekiyordu. Bugünse ülkede yaşayan 220 milyon insanı besleyebilmek ve Birleşik Devletler'i dünyada en büyük gıda ihracatçısı yapacak üretim için her yirmi çalışandan sadece birinden bile daha azı gerekiyor.

Bu mucizeyi ortaya çıkaran şey nedir? Açıktır ki bu devletin merkezî kumandası değildir: Rusya ve uyduları, Çin, Yugoslavya ve Hindistan gibi, bugün merkezî kumandaya dayanan, işgücünün çeyreği ile yarısı kadarını tarımda istihdam eden, buna rağmen kitlesel açlığı önlemek için sık sık ABD tarımına muhtaç olan ülkelerin durumu ortadadır. Birleşik Devletler'deki hızlı tarımsal genişleme döneminin büyük bölümünde devlet ihmal edilebilir derecede küçük bir rol oynamıştır. Daha önceleri verimli olmayan araziler

kullanılabilir hâle getirilmiştir. 19. Yüzyıl'ın ortalarından itibaren hibe-arazi üniversiteleri* kurulmuş ve devletçe finanse edilen yayım hizmetleri aracılığıyla bu kurumlar bilgi ve teknoloji yaymışlardır. Ancak, hiç kuşku yok ki, tarım devriminin ana kaynağı, tek istisnası kölelik utancı olmak üzere, herkese açık bir serbest piyasa ortamında işleyen özel girişimdir. En hızlı büyüme de köleliğin kaldırılmasından sonra olmuştur. Dünyanın her tarafından gelen milyonlarca göçmen, bağımsız çiftçiler veya işadamları olarak, kendi adlarına çalışma yahut karşılıklı anlaşmayla belirlenen şartlarda başkaları için çalışma konusunda serbesttiler. Deneme başarısız olursa zararı kendilerine, başarılı olduğu takdirde ise kârı kendilerine olmak üzere, yeni teknikler deneme konusunda serbesttiler. Devletten çok az yardım görmüşlerdi. Daha da önemlisi, devletin müdahalesi ile de çok az karşılaşmış olmalarıdır.

Devletin tarımda önemli bir rol oynamaya başlaması 1930'larda Büyük Bunalım sırasında ve sonrasında olmuştur. Devletin yaptığı şey esas itibarıyla fiyatları yapay biçimde yüksek tutmak için üretimi sınırlandırmaktan ibarettir.

Tarımsal verimliliğin artması özgürlüğün teşvik ettiği, –tarıma yoldaşlık eden– Sanayi Devrimi'ne bağlı olmuştur. Tarımda devrim yaratan yeni makineler o sayede ortaya çıkmıştır. Tersinden, Sanayi Devrimi de tarımsal devrimin serbest bıraktığı insan gücünün elverişliliğine dayanmıştır. Sanayi ve tarım el-ele yürümüşlerdir.

* Land-grant colleges/universities: ABD'de 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısında (1862, 1890) yapılan düzenlemelerle federal hükümetin mülkiyetindeki arazilerin eyaletlere bırakılması sonrasında, bu arazilerin vakfedilen gelirleriyle işletilmek üzere kurulan ve daha çok da tarım, teknoloji ve mühendislik alanlarında uzmanlaşan yükseköğretim kurumları. –ç.n.

Smith ve Jefferson, birbirine benzer şekilde, temerküz etmiş devlet gücünü sıradan insan için büyük bir tehlike olarak görmüş; vatandaşın, devletin zorbalığına karşı korunmasını her daim geçerli bir ihtiyaç olarak değerlendirmişlerdir. Virginia Haklar Bildirgesi (1776) ve Birleşik Devletler İnsan Hakları Beyannamesi'nin (1791) amacı buydu; ABD Anayasası'ndaki kuvvetler ayrılığının amacı da, İngiliz hukuk sistemindeki 13. Yüzyıl'da Magna Carta'nın yayınlanmasından 19. Yüzyıl'ın sonuna kadar yapılan değişikliklerin ardında yatan itici dinamik de buydu. Smith ile Jefferson'a göre devletin rolü hakemlikti, oyunculuk değil. 1801 yılında başkanlık görevine başlar-ken yaptığı ilk konuşmada ifade ettiği üzere, Jefferson'ın ideali, "bilge ve küçük bir devlet idi; insanların birbirine zarar vermesine engel olacak, ama onun dışında çalışma ve gelişme yolundaki arayışlarını bir düzene sokma konusunda onlara karışmayacak bir devlet."

İronik bir şekilde, iktisadî ve siyasî özgürlüğün tam da bu başarısı, onun, sonraki düşünürler gözündeki cazibesini azaltmıştı. 19. Yüzyıl sonlarının sıkı bir şekilde sınırlandırılmış devleti, sıradan insanın hayatını tehlikeye sokacak pek bir güç temerküzüne sahne olmamıştı. Madalyonun öteki yüzü ise, bu durumun iyi insanlara iyi şeyler yapabilmeleri için de pek bir güç vermeyişiydi. Mükemmel olmayan bir dünyada hâlâ pek çok kötülük vardı. Esasen, toplumsal gelişme kötülük kalıntılarını daha göze batır hâle getirmişti. Her zaman olduğu gibi, insanlar olumlu gelişmeleri çantada keklik sanıyorlardı. Güçlü bir devletten özgürlüğe yönelecek tehlikeyi unutmuşlardı. Bunun yerine, güçlü bir devletin başarabileceği iyinin cazibesine kapılmışlardı; devlet gücünün ancak "doğru" ellerde olması hâlinde olabilecek şeyin cazibesine.

Bu fikirler Büyük Britanya’da hükûmet politikasında 20. Yüzyıl’ın başlarından itibaren etkili olmaya başlamıştı. Birleşik Devletler’de aydınlar arasında artan oranda kabul görüyor olsa da, söz konusu fikirler 1930’ların başındaki Büyük Bunalım’a kadar hükûmet politikası üzerinde pek etkili olmadı. 3. Bölüm’de gösterdiğimiz üzere, Büyük Bunalım Cumhuriyet’in ta başından beri devletin yetkili olduğu bir alanda yani para konusunda devletin başarısızlığının ürünüydü. Oysa, Büyük Buhran konusunda devletin başarısızlığı teslim edilmemiştir; o zaman da, şimdi de. Aksine depresyon yaygın bir şekilde serbest piyasa kapitalizminin bir başarısızlığı şeklinde yorumlanmıştır. Söz konusu mit, bireylerin ve devletin görelî sorumlulukları konusunda görüşlerin değiştiği bir ortamda kamuoyunun aydınların yanında saf tutmasına yol açmıştır. ‘Bireyin kendi kaderi üzerindeki sorumluluğu’ vurgusunun yerini, ‘kendi kontrolü dışındaki güçlerce şamar oğlanına çevrilen bir piyon olarak birey’ vurgusu almıştır. Devletin rolünün, ‘bireylerin birbirlerine zorbalık taslamalarına engel olacak bir hakem’ rolü olduğu görüşünün yerini, ‘insanları başkalarına yardıma zorlama görevi ile yükümlü bir ebeveyn gibi hareket etmek’ olduğu görüşü almıştır.

Birleşik Devletler’de son yarım yüzyıldaki gelişmelere bu görüşler damgasını vurmuştur. Bunlar, bütün alanlarda devletin büyümesine yol açtığı gibi, yerel yönetim ve yerel kontrolden merkezî hükûmet ve merkezî kontrole doğru da bir güç transferine yol açmıştır. Giderek artan bir şekilde devlet, güvenlik ve eşitlik adına birilerinden alıp ötekilere verme görevini üstlenmeye başlamıştır. Jefferson’ın heykeli üstündeki vecizesinde ifadesini bulan “çalışma ve gelişme arayışımızı düzene sokmak” için birbiri ardına hükûmet politikaları devreye sokulmuştur (7. Bölüm).

Bu gelişmeler kişisel çıkardan da ciddi bir destek gören iyi niyetlerin ürünüdür. Refah devleti ve devlet baba görünüşünün en ateşli savunucuları bile gelişmelerin sonucunun hayal kırıklığı yarattığını kabul etmektedir. Kamu alanında da, aynen piyasada olduğu gibi, bir ‘görünmez el’ var gibi gözükmemektedir; fakat Adam Smith’in tarif ettiği ile taban tabana zıt yönde hareket eden şöyle bir eldir bu: devlet müdahalesine gaz vermek yoluyla sadece kamu yararına hizmet etmeye niyetlenen bir birey, “görünmez bir el tarafından, niyetinin hiç de bir parçası olmayan” özel çıkarlara “hizmet etmeye yönlendirilir.” Bu sonuç, izleyen bölümlerde, devlet gücünün kullanıldığı birçok alanı inceledikçe, tekrar tekrar ikna edici bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Amaç ister güvenliği sağlamak olsun (4. Bölüm), ister eşitlik (5. Bölüm), ister eğitimi geliştirmek (6. Bölüm), ister tüketiciyi korumak (7. Bölüm) veya işçiyi korumak (8. Bölüm), yahut isterse enflasyonu önlemek ve istihdamı canlandırmak olsun (9. Bölüm) fark etmiyor.

Şu âna kadar, Adam Smith’in kelimeleriyle, “her insanın kendi durumunu iyileştirmek için harcadığı birörnek, sabit ve kesintiye uğratılmamış çabası, –ki bu, kamusal ve millî zenginliğin olduğu kadar özel refahın da başlangıçta kendisinden türediği ilkedir– iyileşme yönünde işlerin doğal olarak ilerlemesini sağlayacak kadar güçlü olmuştur; gerek devletlerin savurganlıklarına gerekse idarenin devasa yanlışlarına rağmen. Yabanî hayatın o bilinmeyen prensibi gibi, sadece hastalığa rağmen değil doktorun saçma sapan reçetelerine rağmen de, çoğunlukla sağlığı ve yaşama gücünü bünyeye geri getirir.”³ O hâlde, bu zamana kadar, Adam Smith’in görünmez eli, siyasî alanda işleyen görünmez elin köreltici etkilerinin üstesinden gelmeyi sağlayacak kadar güçlü olmuştur.

Son yılların tecrübesi, büyümenin yavaşlaması ve verimliliğin düşmesi, –devlete her zamankinden daha fazla güç vermeye, bizim gelirimizin her zamankinden daha fazla bir kısmını sözüm ona ‘bizim adımıza’ harcamak üzere bir “yeni memurlar sınıfı”na yetki vermeye devam ettiğimiz müddetçe– özel girişimciliğin devlet kontrolünün köreltici etkilerinin üstesinden gelmeye devam edip edemeyeceği konusunda bir kuşku yaratmaktadır. Eninde sonunda, belki de birçoğumuzun beklediğinden daha yakın bir zamanda, her zamankinden daha büyük bir devlet, gerek serbest piyasaya borçlu olduğumuz refahı gerekse Bağımsızlık Bildirgesi’nde son derece veciz bir şekilde dek-lare edilmiş olan insan özgürlüğünü tarumar edebilir.

Henüz geri dönülemez noktaya varmış değiliz. Hâlâ, bir halk olarak, Friedrich Hayek’in derinlikli ve etkileyici kitabına başlık yaptığı gibi “köleliğe giden yol”da hızla ilerlemeye devam etmek ile devletin yetkileri üzerine daha sıkı sınırlamalar getirmek ve çeşitli amaçlarımıza erişmek için özgür bireyler arasında gönüllü işbirliğine daha fazla bel bağlamak arasında bir tercih yapmakta özgürüz. Acaba bizim altın çağımız sona erecek de, insanlığın çoğunluğunun geçmişte ve bugün içinde olduğu durum gibi, tiranlık ve sefaletle geri mi döneceğiz? Yoksa tecrübeden ders alacak, gidişatı değiştirecek ve “özgürlüğün yeniden doğuşu”ndan faydalanmamızı sağlayacak hikmet, feraset ve cesaretimiz olacak mı?

Bu tercihi akıllıca yaparsak şayet, sistemimizin temel prensiplerini anlamak durumundayız: hem Adam Smith’in, merkezden kumanda olmadan karmaşık, organize, tıkr tıkr işleyen bir sistemin nasıl doğup gelişebileceğini, icbar olmadan koordinasyonun nasıl sağlanabileceğini izah eden ekonomik ilkelerini (1. Bölüm); hem de Thomas Jefferson’ın ifade ettiği siyasî prensipleri (5.

Bölüm). İşbirliğinin yerine merkezden kumandayı koyma girişimlerinin neden son derece zararlı olduğunu anlamak zorundayız (2. Bölüm). Aynı zamanda siyasî özgürlük ile iktisadî özgürlük arasındaki o çok sıkı bağlantıyı da anlamak zorundayız.

Bereket versin ki, med cezir tersine dönüyor. Birleşik Devletler, Büyük Britanya, Batı Avrupa ülkeleri ve dünyadaki birçok başka ülkede büyük devletin tehlikelerinin daha çok farkına varılmakta, izlenen politikalarından daha çok rahatsızlık duyulmaktadır. Bu yön değiştirme sadece fikirlerde değil aynı zamanda siyasî düzlemde de yansımasını bulmaktadır. Siyasî temsilcilerimiz için farklı bir şarkı terennüm etmek hatta belki de farklı adımlar atmak siyaseten kârlı hâle gelmektedir. Kamuoyunda başka bir ciddi değişim tecrübe ediyoruz. Fikirlerdeki değişimin, öteki aşırı uçtaki topyekûn kolektivizmden ziyade bireysel girişim ve gönüllü işbirliğine doğru direksiyon kırmasını sağlama fırsatımız var.

Son bölümde güya demokratik olduğu söylenen bir siyasî sistemde özel çıkarların neden genel çıkarın önüne geçtiğini irdeliyoruz. Sistemimizdeki bu sonucu doğuran kusuru düzeltmek için neler yapabileceğimizi, bir yandan devletin dış düşmanlara karşı ülkemizi savunmak, kendi vatandaşlarımızın zorbalığına karşı her birimizi korumak, ihtilaflarımıza arabuluculuk etmek ve de uymamız gereken kurallar üzerinde mutabık kalmamızı sağlamak gibi hayati fonksiyonlarını icra etmesine imkân tanırken, bir yandan da devleti nasıl sınırlandırabileceğimizi inceliyoruz.

PİYASANIN GÜCÜ

HER BİRİMİZ HER GÜN BESLENMEK, GİYİNMEK, KENDİMİZİ DOĞANIN GÜÇLERİNDEN KORUMAK YAHUT BELKİ de sadece zevk için sayısız mal ve hizmetlerden faydalanırız. Satın almak istediğimizde bunların ulaşılabilir durumda olduklarına kesin gözüyle bakarız. Söz konusu mal ve hizmetlerin sağlanmasında kaç insanın şu veya bu şekilde bir payı olduğunu hiçbir zaman şöyle bir durup düşünmeyiz. Köşedeki manavın tezgâhında ya da bugünün süper-marketlerinin raflarında bulunan, satın almak istediğimiz ürünlerin oraya nasıl geldiğini ve çoğumuzun bu ürünleri satın almak için harcayacak parayı nasıl kazandığımızı kendimize hiçbir zaman sormayız.

“Doğru” ürünlerin “doğru” miktarlarda üretildiğinden ve “doğru” yerlerden temin edilebildiğinden emin olmak için birilerinin kumanda etmesi gerektiğini varsaymak doğaldır. Çok sayıda insanın faaliyetlerini koordine etmenin yolu budur, ordunun yöntemi yani. General albaya, albay binbaşıya, binbaşı [yüzbaşıya, yüzbaşı] teğmene, teğmen çavuşa, çavuş da erlere emirler verir.

Oysa bu komuta yöntemi, yalnızca çok küçük bir topluluk içinde işleri organize etmenin belirli bir yöntemi, daha doğrusu esas yöntemi olabilir. En despot aile reisi bile, öteki aile fertlerinin her hareketini emirle kontrol edemez. Esasen hiçbir büyük ordu tamamen komuta ile idare edilemez. Generallerin, en düşük rütbeli erin her hareketini yönlendirebilmek için gereken her şeyi bilebilmesi mümkün değildir. Subay olsun erbaş olsun, askerler, komuta zincirinin her adımı, özel bazı durumlarla ilgili olarak komuta subayının sahip olamayacağı bilgileri dikkate alma konusunda kendi iradesini kullanmak durumundadır. Emirlerin gönüllü işbirliği ile desteklenmesi gerekir. İşte bu, çok sayıda insanın faaliyetlerini koordine etmenin daha az belirgin, pek göze çarpmayan, ama çok daha esaslı bir yöntemidir.

Sözde komutayla organize edildiği kabul edilen büyük bir ekonominin tipik örneği Rusya'dır, merkezden planlı bir ekonomi yani. Oysa bu olgu gerçek olmaktan ziyade bir kurgudur. Gönüllü işbirliği, ekonominin her düzeyinde, bazen yasal bazen de yasalara aykırı bir şekilde, merkezî planlamayı desteklemek veya onun sivriliklerini törpülemek üzere devreye girmektedir.¹

Tarımda, devlet çiftliklerinde tam zamanlı çalışan işçilere, boş zamanlarında küçük özel arazi parselleri üzerinde kendi kullanımları için veya görece serbest pazarlarda satabilecekleri ürün yetiştirmelerine ve hayvan beslemelerine izin verilmektedir. Bu parseller ülkedeki tarım arazilerinin yüzde 1'inden daha azına tekabül ettiği hâlde, Sovyetler Birliği'ndeki toplam tarım üretiminin üçte birini bunların sağladığı söylenmektedir. ("Söylenmektedir" diyoruz; çünkü devlet çiftliklerinden elde edilen bazı ürünlerin özel arazilerden elde edilmiş gibi gösterilerek el altından piyasaya sürülüyor olması muhtemeldir).

Emek piyasasında, bireylerin emirle belirli işlerde çalıştırılmaları nadiren görülür; bu anlamda, emeğin fiilen yönlendirilmesi pek söz konusu değildir. Daha ziyade, çeşitli işler için ücretler önerilmekte, bireyler de bu işlere başvurmaktadırlar, aynen kapitalist ülkelerde olduğu gibi. İşe alındıktan sonra, duruma göre bilahare kovulabilir ya da tercih ettikleri başka işlere girmek için işten ayrılabilirler. Kimin nerede çalışabileceğini etkileyen çok sayıda kısıtlama vardır. Tabii bu arada, yasalar isteyen herkesin bir işveren olarak iş kurmasına izin vermiyor; her ne kadar çok sayıda kaçak atölye geniş çaplı karaborsaya hizmet veriyor olsa da. Büyük ölçüde zor kullanımı ile geniş ölçekli bir işgücü tahsisi yapmak kesinlikle uygulanabilir bir şey değildir; görünüşe bakılırsa, özel girişimcilik faaliyetlerinin tamamıyla bastırılması da öyle.

Sovyetler Birliği'nde farklı işlerin çekiciliği genellikle bunların kanun dışı ya da illegal ek işler için sundukları fırsatlara bağlıdır. Moskova'da yaşayıp da ev aletleri bozulan bir vatandaş, devlet onarım ofisini aradığı takdirde aletin tamiri için aylarca beklemek zorunda kalabilir. Bunun yerine, işi bir mehtapçıya* verebilir, ki bu kişi de çok büyük ihtimalle zaten devlet onarım ofisinde çalışan biridir. Böylelikle hane sahibinin ev aleti çabucak tamir edilirken, mehtapçı da ekstra gelir elde eder. Her ikisi de mutludur.

Resmî Marksist ideolojiyle olan tutarsızlıklarına rağmen bu tür gönüllü piyasa unsurları büyüyüp serpilir; zira bunları ortadan kaldırmanın maliyeti çok yüksektir. Özel arazi parselleri yasaklanabilir; ama 1930'ların kıtlıkları bunun bedelini çarpıcı biçimde hatırlatmaktadır. Sovyet eko-

* Mehtapçı (*moonlighter*): Ek iş olarak gece çalışan, asıl işinden başka bir işte de çalışan, ikinci işi de olan. —ç.n.

nomisi bugün artık hiç de etkin bir model değildir. Gönüllü unsurlar olmadığı takdirde bu ekonominin daha da düşük bir etkinlik seviyesinde işlemesi söz konusu olacaktır. Kamboçya'da yakın geçmişte yaşanan olaylar, piyasayı tamamen bir kenara bırakmaya çalışmanın bedelini trajik bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Nasıl ki hiçbir toplum tamamen komuta ilkesiyle faaliyet gösteremezse aynı şekilde tamamen gönüllü işbirliği yoluyla da faaliyet gösteremez. Her toplumda bazı komuta unsurları vardır. Bunlar çok çeşitli şekiller alabilir. Zorunlu askerlik gibi, eroin ve yapay tatlandırıcıların alım-satımının yasaklanması, yahut sanıkların belirli eylemleri yapmaları veya bunlardan vazgeçmeleri yönünde verilen mahkeme kararlarında olduğu gibi 'apaçık' olabilir. Ya da, öteki uçta, -birilerinin başkalarına verdiği bir komut şeklinde değilse bile, bir işaret olarak- tiryakiliği caydırmak için sigara üzerine ağır bir vergi koymak gibi 'üstü kapalı' bir şekilde de olabilir.

[Gönüllü işbirliği ile kumanda arasındaki] karışımın dozu muazzam bir fark yaratır: Gönüllü alışverişin, baskın bir komuta sisteminin katılıkları sebebiyle ortaya çıkan 'gizli kapaklı bir faaliyet' mi, yoksa işleri organize etmenin -komuta unsurlarıyla az veya çok desteklenen- 'ana ilkesi' mi olduğu arasında büyük fark vardır. El altından yapılan gönüllü alışveriş, bir kumanda ekonomisinin çökmesini önleyebilir, düşe kalka da olsa yola devam etmesini ve hatta biraz ilerleme kaydetmesini bile sağlayabilir. Ama büyük oranda kumandacı olan bir ekonominin dayandığı tiranlığın altını oymak için pek bir şey yapamaz. Öte yandan, büyük oranda gönüllü mübadeleye dayalı bir ekonomi ise hem refah ve hem de beşerî özgürlüğü geliştirme potansiyelini bünyesinde barındırır. Her iki açıdan da potansiyeli-

ne belki ulaşamayabilir; ancak, organizasyonunun baskın ilkesi gönüllü mübadele olmadığı hâlde refahı ve özgürlüğü temin etmeyi başarmış hiçbir toplum bilmiyoruz. Refah ve özgürlük için yalnızca gönüllü alışverişin bir yeter şart olmadığını da hemen eklemeliyiz. En azından bugüne kadarki tarihin verdiği ders budur. Ağırlıklı olarak gönüllü alışverişle organize edilen birçok toplum da refahı ve özgürlüğü başarmış değildir; her ne kadar baskıcı toplumlarla kıyaslandığında her ikisinde de daha iyi bir yerde olsalar bile. Ama gönüllü alışveriş, refah için de özgürlük için de bir gerek şarttır.

GÖNÜLLÜ MÜBADELE YOLUYLA İŞBİRLİĞİ

“Ben, Kurşun Kalem: Leonard E. Read’e Anlatılan Soy Ağacım” başlıklı o hoş hikâye, gönüllü mübadelenin milyonlarca insanın birbirleriyle işbirliği yapmasını nasıl mümkün kıldığını gayet çarpıcı bir şekilde gözler önüne serer.² Bay Read hikâyesine “okuma yazma bilen bütün kız ve oğlan çocukları ve de yetişkinlerin aşına olduğu, tahtadan yapılmış bildik Kurşun Kalem”in ağzından, şu muhteşem deyişle başlar: “*benim nasıl yapıldığımı bilen ... tek bir Allah’ın kulu bile yoktur.*” Ardından, bir kurşun kalemin yapımındaki tüm o detayları anlatmaya girişir. İlk önce, bir ağaçtan odun gelir, “Kuzey California ve Oregon’da yetişen, çizgili bir sedir ağacından.” Ağacı kesmek ve kütükleri demiryolu hattına taşımak için “testereleler, kamyonlar ve halat ve de ... sayısız başka alet edevat gerekir.” İmalat sürecinde çok sayıda insan ve sayısız beceri işin içine girer: “maden cevherinin çıkarılıp çelik üretilmesi, sonra çeliğin testereleler, baltalar ve motorlara dönüştürülmesi; kenevir lifinin yetiştirilmesi ve bir sürü aşamadan geçerek ondan sert ve sağlam bir halat yapılması; içlerinde yatakhaneler

ve yemekhaneler bulunan tomrukçu kampları, ... o kamplarda kalanların içtiği her bir fincan kahvenin yapımında emeği geçen binlerce kişiye varıncaya kadar daha adı anılmayan onca insan!”

Ve böylece Bay Read hikâyesine, kütüklerin değirmene taşınmasını, onları sunta hâline getirmek için yapılan doğrama işlerini; daha sonra da bu suntaların California’dan bize bu hikâyeyi anlatan kalemin üretildiği Wilkes-Barre’ye ulaştırılmasını anlatarak devam eder. Üstelik buraya kadar anlatılanlar kalemin sadece dış ahşap kabuğunun nasıl ortaya çıktığından ibarettir. İçindeki “kurşun” kısmı aslında bildiğimiz kurşun değildir. Kurşun kısmının hikâyesi ise Seylan’da bir maden ocağından çıkarılan grafitle başlar. Birçok karmaşık süreçten geçtikten sonra kalemin orta yerindeki kurşun hâlini alır.

Tepesine yakın bölümünde kalemin etrafını saran metal parçası yani yüksük, pirinçten yapılmıştır. “Çinko ve bakır madenciliği yapan; doğanın bu ürünleri üzerinde çalışıp parlak ve incecik pirinç şeritleri yapabilecek yetenekteki tüm o insanları bir düşünsenize,” der kalem.

Bizim silgi diye adlandırdığımız şey, sektörde “tıpa” diye adlandırılır. Kauçuktan yapıldığı düşünülür bunun. Fakat Bay Read’in bize anlattığına göre, kauçuk sadece bir şeyleri birbirine tutturmaya yarar. Silme işlemi aslında, Hollanda Doğu Hint Adaları (şimdiki Endonezya)’dan gelen kolza tohumu yağı ile kükürt klorürün reaksiyona sokulmasıyla elde edilen kauçuğa benzer bir ürün olan “yapay kauçuk” ile yapılır.

“Tüm bu anlatılanlardan sonra,” der kalem, “Şimdi, daha önce ileri sürdüğüm, benim nasıl yapıldığımı şu dünya üzerinde bilen bir tek Allah kulu bile yoktur iddiama itirazı olan var mı?”

Kurşun kalemin üretim sürecine dâhil olan binlerce insanın hiçbiri de aslında bu işi kurşun kalem istediği için yapmamıştır. İçlerinden bazıları hayatında hiç kurşun kalem görmemiştir, ne işe yaradığını bile bilmiyordur. Her biri yaptığı işi ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri temin etmenin bir yolu olarak görmekteydi; o mal ve hizmetleri ise, istediğimiz kurşun kalemi alabilmek için biz üretmiştik. Kırtasiyeye gidip her kalem satın alışımızda, esasen kendi hizmetlerimizin küçük bir kısmı ile kalem üretimine katkıda bulunmuş binlerce kişinin hizmetlerinin gözle görülemeyecek kadar küçücük bir kısmını değiş tokuş ediyoruz demektir.

Daha da muhteşem olanı, kurşun kalemin sürekli üretilmesidir. Hiç kimse karargâhta oturup da söz konusu binlerce insana emir vermiş değildir. Verilmemiş emirleri dayatan bir jandarma da yoktur. Bu insanlar farklı coğrafyalarda yaşayan, farklı dilleri konuşan, farklı dinlere mensup olan insanlardır hatta belki de birbirlerinden nefret bile ediyor olabilirler; ama yine de aralarındaki bu farklılıklar, bir kurşun kalem üretmek için işbirliği yapmalarına engel olmamıştır. Peki, nasıl olmuştur bu? İşte bu sorunun cevabını bize Adam Smith iki yüz yıl önce vermiştir.

FIYATLARIN ROLÜ

Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'nde yansıttığı derinlikli fikir, şaşırtıcı derecede basittir: iki taraf arasındaki alışveriş gönüllü ise şayet, her iki taraf da bu alışverişten bir fayda sağlayacağına inanmadığı sürece söz konusu alışveriş gerçekleşmeyecektir. Ekonomik yanılgıların pek çoğu işte bu kavrayış gücü yüksek, basit içgörünün göz ardı edilmesinden; ortada sabit bir pasta olduğu ve bir tarafın ancak diğer tarafın zarar etmesi pahasına kazanabileceğini varsayma eğiliminden kaynaklanmaktadır.

İki birey arasında yapılan basit bir alışveriş söz konusu olduğunda bu temel içgörü çok açıktır. Bu fikrin, dünyanın her tarafına dağılmış olarak yaşayan insanların kendi çıkarlarını gözetirken işbirliği yapmalarını nasıl sağlayacağını kavramak ise çok daha zordur.

Merkezî yönlendirme olmadan, insanların birbirleri ile konuşmalarını ya da birbirlerini sevmelerini gerekli kılmadan bu görevin yerine getirilmesini sağlayan mekanizma, fiyat sistemidir. Kaleminizi ya da günlük taze ekmeğinizi satın alırken, kalemi yapan ya da buğdayı yetiştiren kişinin beyaz mı yoksa zenci mi, Hint mi yoksa Çinli mi olduğunu bilmezsiniz. Sonuçta, fiyat sistemi, herkes –öteki her şeyi bir kenara bırakıp– kendi işiyle ilgilenirken; hayatlarının bir evresinde insanların birbirleriyle barış içinde işbirliği yapmalarını sağlamış olur.

Adam Smith'in dehasının parıldadığı yer, alıcılar ve satıcılar arasındaki gönüllü işlemlerde, kısaca bir serbest piyasada ortaya çıkan fiyatların, her biri kendi çıkarı peşinde koşan milyonlarca insanın faaliyetini, herkesin durumunu daha iyi hâle getirecek bir şekilde koordine ettiği düşüncesiydi. İktisadî düzenin, her biri kendi menfaati peşinde koşan insanların eylemlerinin niyetlenilmemiş bir sonucu olarak ortaya çıkabileceği düşüncesi o dönemde de şaşırtıcı bir düşünceydi, günümüzde de hâlen öyledir.

Fiyat sistemi o kadar iyi, o kadar etkin bir şekilde işler ki, çoğu zaman biz bunun farkına bile varmayız. Fiyat sisteminin ne kadar iyi işlediğini, işlemesi engellenmediği sürece asla fark etmeyiz; hatta o takdirde bile sorunun kaynağını nadiren fark ederiz.

1974 yılında OPEC* tarafından konulan petrol ambargo-sunun ardından, yine İran'daki devrimden sonra 1979 yılının bahar ve yaz aylarında âniden ortaya çıkan uzun petrol kuyrukları, bu konuda son zamanların çarpıcı örnekleridir. Her iki durumda da yurt dışından gelen ham petrol arzında keskin bir kargaşa meydana gelmiştir. Ama tamamıyla ithal petrole bağımlı oldukları hâlde bu durum Almanya ve Japonya'da petrol kuyruklarına yol açmamıştır. Kendi petrolümüzün büyük bir kısmını kendimiz ürettiğimiz hâlde, bu durumun Amerika Birleşik Devletleri'nde uzun petrol kuyruklarına yol açmasının sadece ve sadece tek bir sebebi vardır: bir devlet kurumu tarafından uygulanan mevzuatın, fiyat sisteminin işlemesine izin vermemesi. Bazı bölgelerde fiyatlar, verilen talimatla, istasyonlardaki benzin miktarı ile tüketicilerin o fiyata satın almak istediği benzin miktarını eşitleyecek seviyenin altında tutulmuştu. Arz, fiyatlarda yansımalarını bulan talep baskılarına cevap verecek şekilde kullanılmak yerine, talimatla ülkenin farklı bölgelerine tahsis edilmişti. Sonuç, bazı alanlarda elde kalan ihtiyaç fazlası petrol, öteki bazılarında ise kıtlıklar ve uzun petrol kuyruklarıydı. Derme çatma bürokratik önlemler, düzgün işleyen fiyat sisteminin yerine geçmiş oldu. Oysa bu fiyat sistemi onlarca yıldır her tüketicinin çok sayıda benzin istasyonu arasında istediği herhangi birinden çok az bir bekleme süresi içinde kolaylıkla benzin temin etmesini sağlıyordu.

Fiyatlar, ekonomik faaliyeti düzenleme sürecinde üç işlevi yerine getirir. İlkin, bilgi aktarır; ikinci olarak, maliyeti en düşük üretim yöntemlerinin benimsenmesini ve böylece eldeki kaynakların en yüksek değer biçilen amaçlar için

* OPEC: Organization of the Petroleum Exporting Countries, Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı. -ç.n.

kullanılmasını teşvik eder; üçüncü olarak ise, ürünün ne kadarını kimin alacağını yani gelir dağılımını belirler. Söz konusu üç işlev birbiriyle yakından ilişkilidir.

Bilgi Aktarımı

Sebebi ne olursa olsun, diyelim ki kurşun kalemler için bir talep artışı oldu, belki de doğum oranındaki bir patlama dolayısıyla okullara öğrenci kayıtlarında yaşanan artış nedeniyle. Böyle bir durumda perakende mağazaları daha fazla kurşun kalem satıldığını fark edecek, toptancılarından ona göre daha fazla kalem sipariş edeceklerdir. Toptancılar üreticilerine daha fazla kalem siparişi vereceklerdir. İmalatçılar da daha fazla tahta, daha fazla pirinç, daha fazla grafit yani kalem yapımında kullanılan çeşitli ürünlerden daha fazla sipariş edeceklerdir. Tedarikçilerini bu ürünlerden daha fazla üretmeye teşvik etmek amacıyla, bunlar için daha yüksek fiyatlar teklif etmek zorunda kalacaklardır. Yükselen fiyatlar, tedarikçileri, artan talebi karşılayabilmek için iş gücünü artırmaya teşvik edecektir. Daha fazla işçi çalıştırabilmek için de daha yüksek ücretler ya da daha iyi çalışma koşulları önermek zorunda kalacaklardır. Bu şekilde, dalgalar giderek genişleyen halkalar hâlinde yayılacak ve dünyanın her yerindeki insanlara kurşun kalem, yahut daha doğrusu, üretimiyle iştigal ettikleri bazı ürünler için, -bilemeyebilecekleri hatta bilmeleri de gerekemeyen- bazı sebeplerle, daha büyük bir talep olduğu bilgisini aktaracaktır.

Fiyat sistemi sadece önemli bilgileri, sadece bilmesi gereken kişilere aktarır. Tahta üreticileri, örneğin, kurşun kalem talebinin doğumlarda meydana gelen bir patlama yüzünden mi, yoksa 14.000 fazladan resmî evrakın daha kurşun kalemle doldurulması gerektiğinden dolayı mı arttığını bilmek

zorunda değildir. Hatta bu insanlar kurşun kalem talebinin artmış olduğunu bile bilmek zorunda değildir. Bilmeleri gereken tek şey, birilerinin tahtaya daha çok para vermeye istekli olduğu ve bu daha yüksek fiyatın, talebi karşılamaya geçecek kadar kalıcı olmasının muhtemel olduğudur. Her iki bilgi unsuru da piyasa fiyatları tarafından sağlanmaktadır; ilk bilgi mevcut fiyat, ikinci bilgi ise gelecekteki teslimat için teklif edilen fiyat tarafından sağlanır.

Bilginin etkin bir şekilde aktarılmasında karşılaşılan önemli bir sorun, bilgiyi, onu kullanabilecek herkesin, söz konusu bilginin kullanımıyla hiçbir alâkası olmayanların engeline takılmadan elde etmesini sağlamaktır. Fiyat sistemi bu problemi otomatik olarak çözmektedir. Bilgi aktarımını yapan kişiler, bu bilgiyi kullanabilecek kişileri arayıp bulmak için özendirici bir sebebi olan ve bunu yapabilecek konumda olan insanlardır. Bilgiyi kullanabilecek kişiler ise bu bilgiyi edinme konusunda bir müşevvike sahiptir ve bunu yapabilecek konumdadırlar. Kurşun kalem üreticisi, kullandığı tahtayı satan kişilerle temas hâlinindedir. Adam her zaman ona daha iyi bir ürün ya da daha düşük bir fiyat teklif edebilecek ilave tedarikçiler bulma arayışındadır. Benzer şekilde, tahta üreticisi de müşterileri ile temas hâlinindedir ve sürekli yeni müşteriler bulmaya çalışır. Öte yandan, hâlihazırda bu tür faaliyetlerle iştigal etmeyen, ilerleyen dönemlerde de iştigal etmeyi düşünmeyen kişiler, tahtanın fiyatıyla ilgilenmeleri için bir sebep olmadığından, fiyatlara kulak asmazlar.

Günümüzde, fiyatlar üzerinden bilginin aktarımı, organize piyasalar ve gelişmiş iletişim olanakları sayesinde muazzam derecede kolaylaşmıştır. Örneğin, *Wall Street Journal*'da yer alan fiyat kotasyonlarının günlük takibini yapmak büyüleyici bir egzersizdir; daha da uzmanlaşmış

ticarî yayınlardan ise söz etmeye bile gerek yoktur. Bu fiyatlar, dünyanın her tarafında olup bitenleri neredeyse ânında yansıtmaktadır. Önemli bir bakır üreticisi olan uzak bir ülkede bir devrim oldu ya da başka bir sebeple bakır üretiminde aksama meydana geldi diyelim. Böyle bir durumda, bakırın cari fiyatı ânında tavan yapacaktır. Bakır arzının bundan ne kadar süreyle etkileneceği konusunda uzmanların beklentilerini merak ederseniz, aynı sayfadaki gelecek dönem teslimat fiyatlarına göz atmanız yeter.

Wall Street Journal okurlarının dahi çok azı, kote edilen fiyatların sadece birkaçından fazlasıyla ilgilenir. Geri kalan fiyatlara bakmazlar bile. *Wall Street Journal* bu bilgiyi diğerkâmlık olsun diye ya da bunun ekonominin işleyişinde ne derece önemli olduğunu bildiğinden sağlıyor değildir. Daha ziyade, onun bu bilgiyi sunması, tam da işleyişini kolaylaştırdığı fiyat sistemi tarafından sağlanır. Bu fiyatları yayımlayarak, daha fazla ya da daha kârlı bir tiraj elde edebileceğini keşfetmiştir; farklı bir fiyatlar setinin kendisine aktardığı bilgidir bu.

Fiyatlar bilgiyi sadece nihaî tüketicilerden perakendecilere, toptancılara, üreticilere ve kaynakların sahiplerine aktarmakla kalmaz; aynı zamanda başka bir yoldan da bilgi aktarır. Farz edelim ki bir orman yangını ya da bir grev tahtaya erişimi azalttı; o takdirde tahtanın fiyatı yükselecektir. Bu durum, kurşun kalem üreticisine daha az tahta kullanması gerektiğini ve daha yüksek bir fiyata satamadığı sürece eskisi kadar çok kalem üretmesinin kârlı olmayacağını anlatır. Kurşun kalemin daha az üretilmesi, perakendecinin kalemi daha yüksek bir fiyata satmasını sağlayacak, daha yüksek fiyat da son kullanıcıyı, kalemi iyice bitene kadar açarak kullanması ya da tükenmez kalem kullanmaya başlamasında yarar olduğu konusunda bilgilendirir. Bir

kere daha, adamın kalemin neden pahalandığını bilmesine gerek yoktur; sadece pahalandığını bilmesi yeterlidir.

Fiyatların, arz ve talep koşullarını serbestçe yansıtmamasını engelleyen her şey, doğru bilgi aktarımına engel oluyor demektir. Özel tekel yani belirli bir ürün üzerinde tek bir üretici veya bir üreticiler kartelinin kontrolü olması buna bir örnektir. Bu durum fiyat sistemi aracılığıyla gerçekleşen bilgi aktarımını engellemez fakat aktarılan bilgiyi çarpıtır. 1973 yılında petrol karteli tarafından petrol fiyatının dört katına çıkarılması çok önemli bilgi aktarmıştır. Ancak aktardığı bilgi, ham petrol arzında âni bir azalmayı yahut gelecek dönemlerdeki petrol tedariki ile ilgili yeni bir teknik bilginin âniden keşfini ya da petrol ve diğer enerji kaynaklarının görece ulaşılabilirliğine dair fiziksel veya teknik nitelikli başka bir şeyi ifşa etmiş değildir. Yalnızca, bir grup ülkenin fiyat sabitleme ve pazar paylaşımını içeren bir düzenlemeye gitmeyi başardığı bilgisini aktarmıştır.

ABD hükûmeti tarafından petrol ve diğer enerji türleri üzerinde uygulanan fiyat kontrolleri, OPEC kartelinin etkisi ile ilgili bilginin petrol tüketicilerine doğru bir şekilde aktarılmasını engellemiştir.

Sonuçta, daha yüksek fiyatlandırma yapılmaması Amerikalı tüketicilerin petrolü daha iktisatlı kullanmasına engel olmuştur. Böylece OPEC karteli güçlendirildiği gibi, kıt petrol arzının tahsisi için ABD’de (Enerji Bakanlığı’nın 1979 yılında yaptığı yaklaşık 10 milyar dolarlık harcama ve 20.000 kişilik istihdam gibi) ciddi kumanda unsurlarının devreye sokulması gerekmiştir.

Fiyat sistemindeki özel çarpıklıklar önemli olsa da, günümüzde serbest piyasa sistemine müdahalenin ana kaynağı devlettir. Devlet piyasaya müdahaleyi tarifeler ve uluslararası ticaret üzerindeki diğer kısıtlamalar üzerin-

den, ücretler de dâhil bireysel fiyatları sabitleyen veya etkileyen dâhilî işlemler (bkz. 2. Bölüm), belirli sektörlerdeki devlet düzenlemeleri (bkz. 7. Bölüm), fiyat istikrarsızlığına yol açan para ve maliye politikaları yoluyla (bkz. 9. Bölüm) ve daha başka sayısız kanalla yapmaktadır.

İstikrarsız enflasyonun başlıca yan etkilerinden biri, bir bakıma, fiyatlar üzerinden bilgi aktarım sürecine parazit girmesidir. Örneğin, ahşap fiyatları artacak olsa, ahşap üreticileri, bunun enflasyonun tüm fiyatları yükseltmiş olmasından dolayı mı, ahşap talebinin artışından mı, yoksa diğer ürünlere göre zamdan öncekine kıyasla şimdi ahşabın daha az tedarik edilmesinden mi kaynakladığını bilemezler. Üretim faaliyetinin organizasyonu için önemli olan bilgi, öncelikle *görelî* fiyatlardır; yani bir ürün fiyatının diğer ürün fiyatıyla kıyaslanmasıyla elde edilen nispi fiyatlar. Yüksek enflasyon, özellikle de fazla değişkenlik gösteren enflasyon, bu bilgiyi anlamsız bir parazit içinde boğup yok eder.

Teşvikler

Doğru bilginin etkili aktarımı, ilgili kişiler bu bilgiye dayanarak harekete geçmek ve doğru hareket etmek için bir özendiriciye sahip olmadığı sürece, boşa gider. Artan ahşap fiyatları doğrultusunda daha fazla ahşap üretmek için bir ölçüde müşevviki yoksa şayet, ahşap talebinin arttığını söylemenin ahşap üreticisine bir faydası yoktur. Serbest bir fiyat sisteminin güzelliklerinden biri de, bilgiyi sağlayan fiyatların aynı zamanda bu bilgiye tepki vermek için gereken teşviki ve araçları da sağlamasıdır.

Fiyatların sözü edilen bu işlevi, üçüncü işlev olan gelir dağılımının *belirlenmesi* ile çok yakından ilişkili olup, bu işlev hesaba katılmadan da izah edilemez. Üreticinin geliri

yani faaliyetleri sonucu elde ettiği kazanç, ürettiği çıktının satışından eline geçen hasılat ile onu üretmek için yaptığı masraf arasındaki fark tarafından belirlenir. Üretici, bu miktarın birini diğeriyle dengeleyerek öyle bir noktada ürün imal eder ki, azıcık daha fazla üretmenin eline geçen hasılatı da maliyete de katkısı aynıdır. Daha yüksek bir fiyat bu marjı kaydırır.

Genel olarak, üretimi arttırdıkça daha çok üretim yapmanın maliyeti daha da fazla artar. Üretici, ahşap temin etmek üzere daha az ulaşılabilir yerlere yahut daha az elverişli bölgelere müracaat etmek zorunda kalır; daha düşük vasıflı işçiler çalıştırmak ya da diğer iş alanlarındaki vasıflı elemanları çekmek için daha yüksek ücretler ödemek zorundadır. Ama şimdi artık yükselen fiyatlar üreticinin bu yüksek maliyetlere katlanmasını sağlar; dolayısıyla üretimi artırmak için gereken teşviki de, bunu yapabilmesi için gereken araçları da sağlamış olur.

Fiyatlar, sadece ürüne olan talep hakkındaki bilgi üzerinden hareket etme konusunda özendirici sağlamamakla kalmaz; aynı zamanda bir ürünün üretilmesi için en etkin yolun ne olduğu konusundaki bilgi üzerinden harekete geçmek için de bir müşevvik sağlar. Diyelim ki ahşabın bir türü diğerlerinden daha kıt ve bu nedenle onlardan daha pahalı hâle geldi. Kurşun kalem imalatçısı ahşabın ilk türünün fiyatındaki bir artıştan bu bilgiyi alacaktır. Kendisinin geliri de satış hasılatı ile maliyetler arasındaki fark tarafından belirlendiği için, o tür ahşaptan tasarruf etmesi için bir müşevvike sahiptir. Farklı bir örneğe bakarsak; ağaç kesicileri için motorlu testere kullanmanın mı yoksa el testeresi kullanmanın mı daha az maliyetli olacağı; motorlu testerenin ve el testeresinin fiyatına, her biri için gereken işgücü miktarına ve de farklı işgücü türleri için ödenmesi gereken

ücretlere bağlıdır. Ağaç kesim işini yapan işletmenin de maliyetleri minimize edebilmek için gerekli teknik bilgiyi edinme ve bu teknik bilgiyi fiyatlar tarafından aktarılan bilgiyle birleştirme konusunda bir özendiricisi var demektir.

Yahut fiyat sisteminin inceliklerini görebileceğimiz daha hayalî bir durumu ele alalım. 1973 yılında, OPEC karteli marifetiyle devreye sokulan petrol fiyatlarındaki yükselme, motorlu bıçkının kullanım maliyetlerini de yükselterek, dengeyi az da olsa el testeresi lehine değiştirdi. Şayet bu biraz fazla zorlama bir örnek gibi görünüyorsa, tomrukları ormandan kereste fabrikasına taşımak için dizel motorlu kamyonlar ile benzinli kamyonların kullanımı üzerinde yarattığı etkiyi göz önünde bulundurabilirsiniz.

Bu örneği bir adım daha ileri taşırsak; yüksek petrol fiyatı, yükselmesine izin verildiği ölçüde, daha çok petrol kullanan ürünlerin maliyetini daha az petrol kullanan ürünlerinkine kıyasla yükseltmiştir. Tüketicilerin, birinden ötekine geçiş yapmak için bir müşevviki olmuştur. Bu konudaki en belirgin örnekler, büyük araçlardan küçük araçlara geçiş ve petrolle ısınmadan odun ve kömürle ısınmaya geçiştir. Daha da uzun vadeli, dolaylı etkileri ele alırsak: üretim maliyetindeki artışın ya da alternatif enerji kaynağı olarak oduna olan talebin artmasından dolayı ahşabın görelî fiyatı yükseldiği ölçüde, bunun sonucu olarak ortaya çıkan yüksek kurşun kalem fiyatı tüketicileri kurşun kalemde tasarruf etmeye teşvik etmiştir! Ve daha buna benzer sonsuz çeşitlilikte örnekler verilebilir.

Şu âna kadar teşvik etkisini üreticiler ve tüketiciler açısından tartıştık. Fakat özendirici sağlama etkisi aynı zamanda işçiler ve öteki üretken kaynakların sahipleri için de geçerlidir. Artan bir ahşap talebi, ağaç kesiciler için daha yüksek ücret sağlama eğiliminde olacaktır. Bu durum, bu

tür bir emeğin, öncesine göre daha fazla talep edildiğine dair bir sinyaldir. Daha yüksek ücret, işçileri bu bilgi üzerinden hareket etmek için teşvik eder. Daha önce ağaç kesicisi olma ya da başka bir iş yapma arasında kayıtsız kalan bazı işçiler, artık tomrukçu olmayı tercih edebilirler. İşgücü piyasasına katılan daha çok sayıda genç, tomrukçu olabilir. Burada da, yine, mesela asgarî ücret üzerinden devlet müdahalesi ya da giriş engelleri koymak suretiyle sendikaların müdahalesi, aktarılan bilgiyi çarpıtabilir veya bireylerin bu bilgilere dayanarak özgürce hareket etmelerini engelleyebilir (bkz. 8. Bölüm).

İster farklı işkollarındaki ücretler şeklinde olsun ister toprak kiralari ya da sermayenin farklı kullanımlarının getirisi şeklinde olsun, fiyatlarla ilgili bilgi, belirli bir kaynağın nasıl kullanılacağına karar verirken gereken yegâne bilgi değildir. Hatta bu, kişinin özellikle kendi emeğini nasıl kullanacağı konusundaki en önemli bilgi bile olmayabilir. Bu karar, aynı zamanda kişinin kendi ilgileri ve kabiliyetlerine bağlıdır. Büyük iktisatçı Alfred Marshall bunları, bir mesleğin parasal ve parasal olmayan avantaj ve dezavantajlarının bütünü olarak adlandırır. Bir işin verdiği tatmin, düşük ücretleri telafi edebilir. Öte yandan yüksek ücretler de cazip olmayan bir iş için telafi niteliğindedir.

Gelir Dağılımı

Her bir kişinin piyasa aracılığıyla kazandığı gelir, görmüş olduğumuz üzere, ürettiği mallar ve hizmetlerin satışından elde ettiği hasılat ile bu mallar ve hizmetlerin üretimi için katlandığı maliyetler arasındaki fark tarafından belirlenir. Ele geçenler, büyük ölçüde, sahip olduğumuz üretken kaynaklar için yapılan doğrudan ödemeleri; işçilik, arazi, bina ya da diğer sermaye kullanımı ödemelerini

kapsar. Girişimcinin durumu, kurşun kalem üreticisi gibi, şeklen farklı ama özü itibariyle aynıdır. Onun geliri de, her bir üretken kaynağa ne kadar sahip olduğuna ve piyasanın bu kaynakların hizmetlerini nasıl ücretlendirdiğine bağlıdır. Onun sahip olduğu en büyük üretken kaynak işe bir işletmeyi organize etme ve bu işletmenin kullandığı kaynakları koordine etme kapasitesi, risk alması ve bunun gibi şeylerdir. İşletmenin kullandığı üretken kaynakların bir kısmının sahibi de kendisi olabilir; ki bu durumda gelirin bir kısmı, bu kaynakların hizmetlerinin piyasa fiyatından gelir. Benzer şekilde, modern şirketin var olması, bu durumu değiştirmez. “Kurumun geliri” ya da gelir sahibi “iş” ten kabaca bahsederiz. Sözün gelişi kullanılan mecazi bir dildir bu. Şirket; hisse sahipleri yani ortaklar ile –hissedarların koyduğu öz-sermaye dışında olup da– şirketin hizmetlerini satın aldığı kaynaklar arasında bir aracıdır. Sadece insanların geliri olur ve bu gelirler ister hisse senedi, tahvil, bono, isterse toprak ya da kişisel kapasiteleri formunda olsun, insanların sahip oldukları kaynaklardan piyasa aracılığıyla elde edilir.

Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde asıl büyük üretken kaynak, iktisatçıların “beşerî sermaye” olarak adlandırdığı, kişisel üretim kapasitesidir. Birleşik Devletler’de piyasa işlemleri yoluyla üretilen gelirin yaklaşık dörtte üçü çalışanlara yapılan ödemeler olarak kullanılır (ücretler, maaşlar ve yan ödemeler); geri kalan gelirin de yaklaşık yarısı, –kişisel hizmetlere ve sahip olunan sermayeye yapılan ödemelerin bir karışımı olarak– tarım ve tarım dışı işletme sahiplerinin geliridir.

Fabrikalar, madenler, işyerleri, alışveriş merkezleri; karayolları, demiryolları, havalimanları, arabalar, kamyonlar, uçaklar, gemiler; barajlar, rafineriler, enerji santralleri; ev-

ler, buzdolapları, çamaşır makineleri ve benzeri sayısız türden fiziksel sermaye birikimi ekonomik büyümede hayati bir rol oynamıştır. O birikim olmadan kendisinden istifade ettiğimiz böylesi bir ekonomik büyüme asla meydana gelemezdi. Atalardan miras kalan sermaye korunmamış olsa bir neslin kazanımları bir sonraki nesil tarafından har vurup harman savrulurdu.

Fakat bilgi ve beceri artışı, sağlığın gelişmesi ve uzun ömür şeklinde görülen beşerî sermaye birikimi de bu süreçte çok önemli bir rol oynamıştır. Dahası her ikisi de birbirini tahkim etmiştir. Fiziksel sermaye, insanlara kullanacakları araçları temin etmek suretiyle onların çok daha üretken olmalarını sağlamıştır. İnsanların yeni fiziksel sermaye biçimleri üretme, fiziksel sermayeyi kullanmayı öğrenme ve ondan en iyi şekilde yararlanma, gerek fiziksel ve gerekse beşerî sermayenin giderek daha büyük bir ölçekte kullanımını organize etme kapasiteleri, fiziksel sermayenin de daha üretken olmasını sağlamıştır. Hem fizikî sermaye ve hem de beşerî sermayenin bakımı yapılmalı ve yenilenmelidir. Beşerî sermayenin bakım ve yenilenmesi ise fiziksel sermayeninkinden daha zor ve masraflı bir şeydir. Beşerî sermayenin getirisinin fiziksel sermayenin getirisine kıyasla çok daha hızlı bir şekilde artmasının önemli bir sebebi budur.

Her birimizin her bir kaynak türünden ne kadarına sahip olduğu kısmen şans, kısmen de kendimizin ya da başkalarının yaptığı tercihlerin bir sonucudur. Şans, genlerimizi belirler, genlerimiz aracılığıyla da fiziksel ve zihinsel kapasitemizi etkiler. Şans, içine doğduğumuz aileyi ve kültürel çevreyi, bunların sonucu olarak da fiziksel ve zihinsel kapasitemizi geliştirmek için sahip olduğumuz imkânları belirler. Şans aynı zamanda ebeveynlerimiz veya başka hamilerden miras alabileceğimiz diğer kaynakları da belirler.

Talih, en başta sahip olduğumuz kaynakları yok edebilir ya da çoğaltabilir. Fakat tercihler de önemli bir rol oynar. Kaynaklarımızı nasıl kullanacağımızla ilgili olarak verdiğimiz kararlar; çok çalışmalı mı yan gelip yatmalı mı, şu işe mi girmeli yoksa bu işe mi, şu maceraya mı atılmalı yoksa başka bir maceraya mı, para biriktirmeli mi yoksa harcamalı mı,.. bütün bunlar konusunda vereceğimiz kararlar kaynaklarımızı heba etmemize veya onları iyileştirip arttırmamıza yol açar. Ebeveynlerimiz, diğer hamiler ve bizimle doğrudan bağlantısı olmayan daha milyonlarca insan tarafından alınan benzer kararlar da bize kalan mirası etkileyecektir.

Kaynaklarımızın verebileceği hizmetlere piyasanın biçtiği fiyat, talih ve tercihin şaşırtıcı bir karışımından benzer şekilde etkilenir. Frank Sinatra'nın sesi, 20. Yüzyıl'ın Amerika Birleşik Devletleri'nde çok değerliydi. Şayet Frank Sinatra orada doğmuş ve orada yaşıyor olsaydı, acaba sesi 20. Yüzyıl'ın Hindistanı'nda da aynı ilgiyi görecekti miydi? 18. ve 19. Yüzyıl'ın Amerikası'nda avcılık ve tuzak kurma becerilerine yüksek değer biçilirken, 20. Yüzyıl Amerikası'nda çok daha az değer biçiliyordu. 1920'li yıllarda beysbol oyunculuğu becerisi basketbol oyunculuğu becerisine göre çok daha fazla kazandırırken, 1970'li yıllarda bu durumun tam tersi geçerliydi. Bütün bunlar talih ve tercihle ilgili meselelerdir. Verilen örneklerde farklı kelimelerin görece piyasa fiyatını belirleyen, büyük ölçüde hizmetlerin tüketicilerinin yaptığı tercihlerdir. Fakat piyasa aracılığıyla kaynaklarımızın hizmetleri için elimize geçen fiyat, aynı zamanda kendi tercihlerimize de bağlıdır; nereye yerleşeceğimiz konusundaki tercihimize, bu kaynakları nasıl kullanacağımız konusundaki tercihimize, bunların hizmetlerini kime satacağımız konusundaki tercihimize ve bunun gibi daha birçok tercihe.

Nasıl organize edilmiş olursa olsun, her toplumda gelir dağılımıyla ilgili her zaman bir memnuniyetsizlik söz konusudur. Hepimiz, bizden daha fazlasını hak etmiyor gibi görünen diğerlerinden neden daha az kazanıyor olduğumuzu ya da ihtiyacı bizim kadar büyük olup, hak ettiği de bizden daha az görünmeyen kişilerden neden bizim daha fazla kazandığımızı anlamakta güçlük çekeriz. Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür* derler; biz de mevcut sistemi suçlarız. Bir kumanda sisteminde gıpta ve memnuniyetsizlik yöneticileri hedef alır; bir serbest piyasa sisteminde ise piyasayı.

Bunun sonuçlarından biri, fiyat sisteminin bu işlevini (yani geliri dağıtmasını), diğer işlevlerinden (bilgi aktarımı ve müşevvik sağlama) ayırma girişimi olmuştur. Geride bıraktığımız on yıllarda Amerika Birleşik Devletleri ve büyük ölçüde piyasaya dayalı diğer ülkelerde gerçekleşen birçok hükümet icraatı, farklı ve daha eşit bir gelir dağılımı elde etmek amacıyla, piyasanın belirlediği gelir dağılımını değiştirmeye yönelik olmuştur. Bu doğrultuda daha fazla adım atılması için bastıran güçlü bir fikir akımı vardır. 5. Bölüm'de bu hareketi daha uzun uzadıya tartışacağız.

Aksini ne kadar arzu edersek edelim, fiyatlar hem bilgi aktarmak ve hem de bu bilgi doğrultusunda hareket etmek için bir özendirici sağlamak amacıyla kullanılırken, gelir dağılımının –tamamen olmasa bile– bundan hiç etkilenmesi mümkün değildir. Şayet bir kişinin kazancı, kaynakları ile sunduğu hizmetler karşılığında eline geçecek fiyata bağlı değilse fiyatlar hakkında bilgi toplamak ya da bu bilgilere dayanarak hareket etmek için ne gerekçesi olabilir ki? Red

* Orijinali, "the farther fields always look greener." Motamot çeviriyle "uzaktaki tarlalar her zaman daha yeşil görünür" denebilir. Mealen "davulun sesi uzaktan hoş gelir" olarak ya da yukarıdaki gibi anlam vermek mümkündür. –ç.n

Adair'in* geliri, bir petrol kuyusundaki sızıntıyı önlemek gibi tehlikeli bir görevi yapsa da yapmasa da aynı kalacaksa neden böyle tehlikeli bir görevi üstlensin ki? Heyecan olsun diye belki bir kez yapardı. Ama bunu en büyük faaliyeti hâline getirir miydi? Şayet çok çalışsanız da çalışmasanız da geliriniz hep aynı olacaksa, neden çok çalışsınız ki? Eğer bunu yapmanın size hiçbir yararı olmayacaksa, neden satmanız gereken ürüne en çok paha biçen alıcıyı aramak için çaba sarf etmek zorunda olacaksınız? Sermayeyi biriktirmenin herhangi bir getirisi yoksa şayet, herhangi bir kişi şimdi tüketerek keyfini sürebileceği şeyi neden daha sonraki bir tarihe ertelesin? Neden tasarruf edelim? [Bir müşevvik olmasa şayet] mevcut fiziksel sermaye, bireylerin gönüllü tutumlulukları sayesinde hiç biriktirilmiş olabilir miydi? Sermayeyi korumanın hiçbir karşılığı yoksa şayet, neden insanlar biriktirdikleri veya kendilerine miras kalmış sermayelerini dağıtıp çarçur etmesinler? Eğer fiyatların gelir dağılımını etkilemesi engellenirse, o zaman bunlar başka amaçlarla da kullanılamaz. Fiyat sisteminin tek alternatifi kumandadır. O zaman da kimin neyi ne kadar üretmesi gerektiğine bazı otoriteler karar vermek zorunda kalırdı. Sokakları kimin süpüreceğine, kimin fabrikayı yöneteceğine, kimin polis, kimin doktor olacağına da bazı makamlar karar vermek durumunda olurdu.

Fiyat sisteminin üç işlevi arasındaki çok yakın ilişki, komünist ülkelerde kendisini farklı bir şekilde göstermiştir. Onlarda bütün bir ideolojinin odak noktası, kapitalizmde emeğin sömürüldüğü iddiası ve buradan yola çıkarak Marx'ın "herkese ihtiyacı kadar, herkesten yeteneği kadar" vecizesine dayalı bir toplumun üstünlüğü anlayışıdır. Ama

* Amerikalı petrol kuyusu itfaiyecisi (y.n.)

saf bir komuta ekonomisini sürdürübilmedeki aciziyet, geliri fiyatlardan tamamen ayırabilmelerini imkânsız kılmıştır.

Toprak, binalar ve benzeri fiziksel kaynaklar konusunda, bunları devletin mülkü yapmak suretiyle, gidilebilecek en ileri noktaya gitmeyi başarmışlardır. Ama bu noktada bile sonuç, fiziksel sermayenin korunması ve geliştirilmesi için gereken müşevvikten yoksunluktur. Herkesin mülkü olan bir şey aslında hiç kimsenin mülkü değildir; dolayısıyla kimsenin o şeyin korunması veya geliştirilmesi ile ilgili doğrudan bir çıkarı yoktur. Sovyetler Birliği'ndeki binaların, aynen Birleşik Devletler'deki kamu konutlarında olduğu gibi, inşa edildikten bir iki yıl sonra pejmürde hâle gelmesinin de, devlet fabrikalarındaki makinelerin ikide bir bozulup sürekli onarım gerektirmesinin de, vatandaşların kendi kişisel kullanımları için sahip oldukları sermayenin bakımı için karaborsaya başvurmak zorunda kalmalarının da sebebi işte budur.

Bunu da denemiş olmalarına rağmen komünist devletler, insan kaynakları alanında, fiziksel kaynaklarda yaptıkları kadar ileri gidememişlerdir. Hatta bir ölçüye kadar insanların bir şeylere sahip olmalarına ve kendi kararlarını vermelerine izin vermek; fiyatların bu kararları etkileyip onlara rehberlik etmesine ve elde edilen geliri belirlemesine razı olmak zorunda kalmışlardır. Elbette, bu fiyatları çarpıtmış, dolayısıyla serbest piyasa fiyatları olmasını engellemişlerdir; ama piyasa güçlerini yok edememişlerdir.

Kumanda sisteminin doğurduğu bariz yetersizlikler Rusya, Çekoslovakya, Macaristan ve Çin gibi sosyalist ülkelerdeki planlamacıların, üretimin organize edilmesinde piyasadan daha fazla yararlanma imkânı konusunu epey tartışmalarına yol açmıştır. Bir keresinde Doğulu ve Batılı iktisatçıların katıldığı bir konferansta Marksist bir Macar

iktisatçının zekice bir konuşmasını dinlemiştik. Adam Smith'in görünmez elini kendi kendine yeniden keşfetmişti; bir bakıma dikkat çekici bir entellektüel başarı sayılabirdi. Ancak bunu, fiyat sistemini bilgi aktaracak ve üretimi etkin bir şekilde organize edecek, ama gelir dağılımına dokunmayacak şekilde kullanmak için geliştirmeye çalışıyordu. Söylemeye lüzum yok, teoride çuvallamıştı, aynen komünist ülkelerin uygulamada çuvalladığı gibi.

DAHA KAPSAMLI BİR GÖRÜŞ

Adam Smith'in "görünmez el"inin, genellikle para karşılığı alınan ya da satılan mallar veya hizmetlere işaret ettiği kabul edilir. Ancak iktisadî faaliyet, her biri kendi çıkarı peşinde koşan çok sayıda insanın işbirliği yapmasının niyetlenilmemiş sonucu olarak karmaşık ve sofistike bir yapının ortaya çıktığı insan hayatının kesinlikle yegâne alanı değildir.

Örneğin dili ele alalım. Dil, sürekli değişen ve gelişen karmaşık bir yapıdır. İyi tanımlanmış bir düzeni vardır, ama bunu merkezî bir birim planlamış değildir. Dile hangi kelimelerin dâhil edileceğine, dilbilgisi kurallarının neler olacağına, hangi kelimelerin sıfat, hangi kelimelerin ise isim olacağına hiç kimse karar vermiş değildir. Gerçi Fransız Akademisi Fransızcadaki değişiklikleri kontrol etmeye çalışır ama bu daha sonraki bir gelişmedir. Akademi, Fransızca zaten yapısı bir hayli oturmuş bir dil hâlini aldıktan çok sonra kurulmuştur ve yaptığı şey, esas olarak, üzerinde hiçbir kontrolünün olmadığı değişikliklere onay mührü basmaktan ibarettir. Başka diller için de buna benzer az sayıda kontrol biriminin olduğu görülmüştür.

Dil acaba nasıl gelişmiştir? Bir ekonomik düzenin piyasa yoluyla gelişmesine çok benzer bir şekilde yani birey-

lerin gönüllü etkileşimi sonucu. Konu dil olunca, bireyler mal ve hizmet alışverişi yerine, bu defa birbirleriyle fikir veya bilgi ya da dedikodu alışverişi yapmışlardır. Bir kelimeye şu veya bu anlam yüklenmiş ya da ihtiyaç duyulduğunda yeni kelimeler eklenmiştir. Dilbilgisi kullanımları gelişmiş ve bu kullanımlar daha sonra kurallara bağlanmıştır. Birbiriyle iletişim kurmak isteyen her iki taraf da, kullandıkları kelimelerle ilgili ortak bir anlayışa varmaktan yararlanır. Gittikçe daha da genişleyen bir çevrede insanlar birbiriyle iletişim kurmayı avantajlı bir şey olarak gördükçe ortak bir kullanım yayılır ve bu sözlüklerde sistemleştirilir. Hiçbir noktada herhangi bir zorlama söz konusu değildir, emir verme yetkisi olan herhangi bir merkezî planlayıcı yoktur; her ne-kadar son zamanlarda devlet okulları sistemi dil kullanımını standart hâle getirmede önemli bir rol oynamış olsa da.

Başka bir örnek de bilimsel bilgidir. Fizik, kimya, meteoroloji, felsefe, beşerî bilimler, sosyoloji, iktisat gibi disiplinlerin yapısı herhangi biri tarafından verilmiş iradî kararların ürünü değildi. Onlar, Topsy'nin dediği gibi, "sadece gelişiverdi."* Böyle oldu, çünkü bilim adamları böyle uygun görmüşlerdi. Bunlar sabit şeyler değildir, farklı ihtiyaçlar ortaya çıktıkça değişirler.

Herhangi bir disiplinin içinde yaşanan gelişmeler de ay-

* Topsy misali bitivermek (grow like Topsy): Harriet Beecher Stowe'un 1852'de yayımlanmış, Amerikan toplumunun kölelik konusundaki utanç verici tutumunu sert biçimde eleştiren ünlü romanı *Tom Amca'nın Kulübesi*'ndeki (*Uncle Tom's Cabin*), "Seni kim yapıyor musun?" [Tanrıdan haberin var mı?] sorusuna "bilmem, öyle yerden bitiverdim işte" diye cevap veren Topsy adındaki küçük zenci kız çocuğundan esinlenen ve bir şeyin gerçek kökeninin, nereden geldiğinin bilinmemesi yahut kısa zamanda kocaman hale gelivermesini ifade etmek üzere kullanılan deyim. -ç.n.

nen iktisadî pazaryerine benzer. Bilim insanları karşılıklı olarak yarar sağlayacağını düşündükleri için birbirleriyle işbirliği yaparlar. Başkalarının çalışmalarından faydalı bulduklarını kabul ederler. Sözlü iletişim kurmak, basılmamış araştırmalarını elden ele dolaştırmak, bilimsel dergilerde ve kitaplarda yayımlamak suretiyle bulgularını paylaşırlar. Dünya çapında işbirliği yapılır, aynen ekonomik piyasada olduğu gibi. Diğer bilim insanı meslektaşların gösterdiği itibar ya da kabul, ekonomik piyasada parasal ödülün gördüğü işlevin aynısını görür. Bu itibar kazanma isteği ve yaptıkları çalışmaların meslektaşları tarafından kabul edilmesi arzusu, bilim adamlarının faaliyetlerini bilimsel açıdan etkin alanlara yönlendirmelerini sağlar. Bir bilim insanı kendi çalışmasını bir başkasının çalışması üzerine bina ettikçe, bütün, onu oluşturan parçaların toplamından daha büyük bir hâl alır. Bunun sonucunda, birinin yaptığı iş daha ileri düzeyde gelişmeler için temel hâline gelir. Bir modern otomobil ne kadar malların serbest piyasasının bir ürünü ise, modern fizik de o kadar fikirlerin serbest piyasasının bir ürünüdür. Burada da yine, özellikle son zamanlarda, devlet müdahalesi o alandaki gelişmeleri büyük ölçüde etkilemiştir; gerek mevcut kaynaklar gerekse talep edilen bilgi türleri bundan etkilenmiştir. Yine de devletin rolü ikinci planda kalmıştır. Esasen, vaziyetin ironik yönlerinden biri de, ekonomik faaliyetin devlet tarafından merkezî olarak planlanmasına hararetle destek vermiş birçok bilim insanının, bilimin devletçe merkezî planlamasının bilimsel ilerleme için doğuracağı tehlikeyi; yani bilim insanlarının bireysel arayış ve keşifleri yoluyla kendiliğinden ortaya çıkan çalışmalar yerine yukarıdan öncelikler dayatılmasının tehlikelerini, çok net bir şekilde fark etmiş olmalarıdır.

Bir toplumun değerleri olsun, kültürü ve sosyal uy-

laşımaları olsun, tüm bunlar da aynı şekilde yani gönüllü mübadele, kendiliğinden doğan işbirliği, deneme yanılma, kabul etme ve reddetme süreçlerinden geçerek karmaşık bir yapının evrimi yoluyla gelişir. Hiçbir hükümdar hiçbir zaman Kalküta sakinleri tarafından sevilen bir müzik türünün, mesela Viyana sakinleri tarafından sevilen müzik türünden radikal biçimde farklılık göstermesini ferman buyurmuş değildir. Bu oldukça farklı müzik kültürleri, herhangi birinin böyle olsun diye “planlama”sı olmaksızın, biyolojik evrimi andıran bir tür toplumsal evrim yoluyla gelişmiştir; her ne kadar, tabii ki, belirli hükümdarlar hat-ta seçilmiş hükümetler, tıpkı varlıklı özel şahısların yaptığı gibi, şu veya bu müzisyeni ya da müzik türünü desteklemek suretiyle toplumsal evrimi etkilemiş olabilirler de.

Dil olsun, bilimsel keşifler olsun; müzik tarzları ya da ekonomik sistemler olsun; gönüllü mübadele sonucu ortaya çıkmış yapılar, kendilerine ait bir hayat geliştirirler. Bu yapılar, farklı koşullar altında çok farklı şekillere bürüne-bilme özelliğine sahiptirler. Gönüllü alışveriş, bazı açılardan yeknesaklık üretirken başka bazı bakımlardan çeşitlilik oluşturabilir. Bu, işleyişiyle ilgili genel ilkeleri oldukça kolay bir şekilde anlaşılabilen, ama detaylı sonuçları nadi-ren öngörülebilene, hassas bir süreçtir.

Bu örnekler, yalnızca gönüllü mübadelenin ne kadar geniş kapsamlı bir olgu olduğunu göstermekle kalmaz; aynı zamanda “kişisel çıkar” kavramına yüklenmesi gereken geniş anlama da işaret eder. İktisadî piyasaya dar kafalı odaklanma; *kişisel çıkarın* da bağnaz bir bencillik, yalnızca doğrudan maddî karşılıklara yönelik bir tutku şeklinde dar görüşlü bir şekilde yorumlanmasına yol açmıştır. İktisat, sadece parasal uyarıcılara tepki veren bir hesap makinesinden farkı olmayan, tamamen gerçek dışı bir “ekonomik

insan” varsayımından hareketle geniş kapsamlı sonuçlar çıkardığı iddiasıyla yerden yere vurulmuştur. Bu çok fa-
hiş bir hatadır. Kişisel çıkar, miyopik bir bencillik değerdir.
Kişisel çıkar, iştirak edenleri ilgilendiren şeyler her neyse
odur, onlar her neye değer biçiyorsa odur, peşinde koştuk-
ları hedefler her neyse odur. Disiplininin sınırlarını ileri
taşıma peşinde koşan bilim adamı; kâfirlerin doğru inancı
görüp iman etmelerini sağlamaya çalışan misyoner; muh-
taçları rahat ettirme arayışı içerisinde olan hayırsever; bu
insanların her biri kendi çıkarı peşinde koştaktadır; kendi
bakış açısıyla görebildiği, kendi değerleriyle hükmedebildi-
ği kadarıyla.

DEVLETİN ROLÜ

Devlet bu resme nerede dâhil olur? Bir noktaya kadar dev-
let de bir gönüllü işbirliği türüdür; onları başarmanın en
etkili yolunun bu olduğuna inandıkları için, insanların,
bazı hedeflerine devlet kuruluşları üzerinden ulaşabilmek
için seçtikleri bir yol.

Bunun en açık örneği, insanların nerede yaşayacakla-
rını seçme konusunda özgür oldukları, yerel yönetimdir.
Başka bir yerde değil de bu çevrede yaşamaya, kısmen, ora-
daki yönetimin sunduğu hizmetlerin niteliğine bağlı ola-
rak karar verebilirsiniz. Şayet bu yönetim, itiraz ettiğiniz
ya da bedelini ödemek istemediğiniz faaliyetler içindeyse,
bunlar da oradaki uygun gördüğünüz ve bedelini ödemeye
istekli olduğunuz faaliyetlerden daha ağır basıyorsa, ayak-
larınızla oy verebilir yani tepkinizi başka bir yere taşınarak
gösterebilirsiniz. Ulaşılabilir alternatifler olduğu sürece
bir rekabet vardır; sınırlı, ama gerçek.

Ancak devlet bundan daha fazlasıdır. Devlet, aynı za-
manda, bazılarımızın bazılarımız üzerine güç kullanarak

meşru bir yoldan kısıtlamalar getirebileceği 'güç tehdidi' veya 'meşru güç kullanma tekeli'ne sahip olduğu yaygın olarak kabul edilen bir aygıttır. Devletin bu temel anlamdaki rolü zamanla çoğu toplumda ciddi şekilde değişmiş, her devirde de farklı toplumlar arasında büyük çeşitlilik göstermiştir. Bu kitabın geri kalan kısmının büyük bölümünde, Amerika Birleşik Devletleri'nde devletin rolünün son on yıllarda nasıl değiştiğinden ve devlet faaliyetlerinin etkilerinin neler olduğundan bahsedilmektedir.

Bu girizgâhta, çok farklı bir soruyu ele almak istiyoruz. Vatandaşlarının bireyler olarak, aileler olarak, gönüllü grupların üyeleri olarak ve de organize bir devletin vatandaşları olarak, mümkün olan en büyük tercih özgürlüğüne kavuşmayı arzuladığı bir toplumda, devlete nasıl bir rol verilmelidir?

Adam Smith'in iki yüz yıl önce bu soruya verdiği cevabın üstüne daha iyi bir şey söylemek hiç de kolay değildir:

Bundan dolayı, kayırmacı veya kısıtlamacı bütün sistemler böylece tamamen bir kenara bırakılınca, açık ve sade *doğal özgürlük sistemi* kendiliğinden yükselir. Adalet yasalarını ihlal etmediği sürece her insan, istediği şekilde kendi çıkarının peşinden gitmekte de, emeğini ve sermayesini dilediği herhangi bir kişi veya grubunki ile rekabete sokmakta da tamamen serbest olur. Yapmaya kalkıştığı takdirde egemen gücü [devlet] daima bin bir hileye başvurmak durumunda bırakan, gereği gibi ifasına ise insan aklının yahut bilgisinin asla kâfi gelemeyeceği bir vazife, *özel kişilerin faaliyetlerine nezaret edip onları toplumun menfaatine en uygun olacakları alana doğru yönlendirme vazifesi*, böylece devletin üstünden bütün yükler kalkar. Doğal özgürlük sistemine göre, devletin yerine getirmesi gereken sadece üç görev vardır; gerçekten büyük önem taşıyan, ama basit ve herkesin anlayabileceği üç görev. Birincisi, toplumu öteki

bağımsız toplumların saldırısından ve istilasından koruma görevi. İkincisi, toplumun her bir üyesini bir diğer üyesinin haksızlığına veya zulmüne uğramaktan mümkün olduğunca koruma, yahut sağlam bir adalet yönetimi kurma görevi. *Üçüncüsü ise, büyük bir topluluk tarafından yapıldığında çoğunlukla masrafını haydi haydi çıkarıp kâr edebildiği hâlde, tek bir bireyin veya az sayıda bireyin yapacağı masrafı asla çıkaramayacağı için, herhangi bir birey veya az sayıda bireyin kurup idame ettirmekte asla menfaati olmayan, belirli kamu işlerini ve belirli kamu tesislerini kurma ve idame etme görevi.*³

İlk iki görev açık ve nettir: toplumda yaşayan bireylerin ister dışarıdan ister kendi yurttaşlarından, nereden gelirse gelsin, baskılardan korunması. Böyle bir koruma olmadığı takdirde, gerçek anlamda *tercihte özgür* değildir. Silahlı bir soyguncunun “ya paran ya da canın” teklifi bana bir tercih sunar; ama hiç kimse bunun özgür bir tercih olduğunu ya da peşinden gelecek mübadelenin gönüllü alışveriş olduğunu söyleyemez.

Tabii, bu kitap boyunca defalarca göreceğimiz gibi, bir kurumun, özellikle bir kamu kurumunun hizmet etmesi “gereken” amacı ifade etmek farklı bir şeydir; gerçekte hizmet ettiği amacı tarif etmekse tamamen farklı bir şey. Bir kurumu kurmaktan sorumlu kişilerin maksatları ile, o kurumu işletmekten sorumlu kişilerin maksatları genellikle birbirinden bariz bir şekilde farklıdır. En az bunun kadar önemli olan bir şey de, elde edilen sonuçların, amaçlanan sonuçlardan büyük ölçüde farklı olmasıdır.

Askerler ve polis güçlerinin, içeriden ve dışarıdan gelecek tehditleri önlemeleri gerekir. Bunda her zaman başarılı olamazlar; dahası bunların sahip oldukları güç bazen çok farklı amaçlar için kullanılır. Özgür bir toplumun meydana getirilmesi ve korunması bağlamında karşılaşılan önemli

bir sorun, tam da, özgürlüğü koruması için devlete verilmiş olan icarî yetkilerin, yalnızca bu amaçla sınırlı kalması ve özgürlüğe bir tehdit hâline gelmekten alıkonmasıdır. Devletimizin kurucuları vaktiyle Anayasa'yı hazırlarken bu sorunla mücadele etmiştir. Biz ise bunu göz ardı etme eğilimindeyiz.

Adam Smith'in bahsettiği ikinci görev, insanları fiziksel tehditten koruyan sınırlı polis işlevinin ötesine geçerek ve "tam bir adalet yönetimi" içerir. Çok karmaşık olmasına bile gerek yoktur; belirli bir zamanı aşan hiçbir gönüllü mübadele belirsizlikten azade olamaz. Ortaya çıkabilecek her ihtimali önceden belirleyip her bir durumda mübadeledenin çeşitli taraflarının yükümlülüklerini tam olarak tanımlayacak yeterince detaylı bir sözleşme dipnotu, dünyanın hiçbir yerinde mevcut değildir. Anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmanın bazı yolları olmalıdır. Böyle bir arabuluculuğun bizzat kendisi de gönüllü olabilir ve ille devletin araya girmesi gerekmez. Amerika Birleşik Devletleri'nde bugün ticarî sözleşmelerle bağlantılı olarak ortaya çıkan anlaşmazlıkların çoğu, önceden belirlenmiş bir prosedürle seçilmiş olan özel arabuluculara müracaatla çözülmektedir. Bu talebe karşılık vermek üzere, kapsamlı bir özel yargı sistemi gelişmiştir. Ancak, son başvuru mercii konumundaki mahkeme, kamusal yargı sistemi tarafından sağlanmaktadır.

Devletin bu rolü, genel kurallar benimsemek suretiyle gönüllü mübadeledenin kolaylaştırılmasını da içerir; özgür bir toplumun vatandaşlarının oynadığı ekonomik ve sosyal oyunun kurallarıdır bunlar. Bunun en göze çarpan örneği, özel mülkiyete yüklenecek anlamdır. Diyelim ki benim bir evim var. Özel uçağınızla, çatımın on metre üzerinden uçarsanız özel mülküne "izinsiz girmiş" olur musunuz?

Bin metre? Otuz bin metre? Benim mülkiyet haklarımın nerede bitip sizinkinin nerede başladığıyla ilgili “doğal” bir sınır yoktur. Her ne kadar son zamanlarda yasamanın rolü artmış olsa da, toplumun mülkiyet kurallarıyla ilgili bir mutabakata varmasının en başta gelen yolu, örfî hukukun oluşmasıdır.

Adam Smith’in bahsettiği üçüncü görev en sıkıntılı meselelere yol açandır. Bizzat kendisi de bunu sınırlı bir uygulama olarak kabul etmiştir. O zamandan beri bu son derece geniş bir alana yayılmış devlet faaliyetlerini meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Bizim görüşümüze göre bu, özgür bir toplumu korumaya ve güçlendirmeye yönelik, haklı bir kamusal görevdir; ama aynı zamanda devlet gücünün sınırsızca yayılmasını haklı çıkarmanın bir yolu olarak da yorumlanabilir.

Haklı tarafı, bazı mallar ve hizmetlerin sadece gönüllü mübadele yoluyla üretilmesinin maliyetinden dolayı ortaya çıkar. Smith’in üçüncü görevin tanımıyla ilgili doğrudan önerdiği basit örneği ele alırsak: sokaklar ve herkese açık karayolları, masrafları geçiş ücretleriyle karşılanmak üzere, özel gönüllü mübadele ile yapılabilirdi. Fakat caddeler ve yolların inşa ve onarım maliyetleriyle kıyaslandığında, geçiş ücretlerini toplamanın maliyeti genellikle çok daha fazla olurdu. İşte bu, her ne kadar “... inşa ve bakımı herhangi bir bireyin çıkarına olmayabilirse de büyük bir topluluk için buna değer” türünden bir “kamu işi”dir.

Daha ince bir örnek “üçüncü taraflar,” yani söz konusu alışverişte taraf olmayan kişiler üzerindeki etkilerle ilgilidir; klasik “dumandan rahatsız olma” durumu yani. Sizin bacanızdan çıkan kara duman, üçüncü bir tarafın gömleğinin yakasını kirletir. İstemedен, bir üçüncü tarafa masraf çıkarmış olursunuz. Adam bir bedel karşılığında yakasını

kirletmenize razı olacaktır; fakat zarar verdiğiniz herkesi tespit etmeniz ya da onların yakalarını kimin kirlettiğini bulmaları ve kendilerinin zararlarını tek tek karşılamanızı sizden istemeleri ya da kendileriyle tek tek anlaşmaya varmanız açıkça mümkün değildir.

Eylemlerinizin üçüncü taraflar üzerindeki etkisi, maliyet yüklemekten ziyade fayda sağlar bir nitelikte de olabilir. Evinizin peyzajını güzelce yaparsanız yoldan geçen herkes bu manzaranın keyfini çıkarır. Bu ayrıcalık karşılığında bir şey ödemeye istekli de olabilirler ama güzel çiçeklerinize bakmaları için onlardan ücret talep etmek yapılabilir bir şey değildir.

Teknik bir dille ifade etmek gerekirse, ortada “dışsal” veya “komşuluk” etkileri dolayısıyla ortaya çıkan bir “piyasa başarısızlığı” vardır. Bunlardan etkilenen kişilerin zararını karşılamak ya da onları ücrete tâbi tutmak ise mümkün değildir zira bu çok pahalıya patlardı. Burada, üçüncü tarafların kendilerine dayatılan gönülsüz bir mübadeleye konu olmaları söz konusudur.

Ne kadar küçük veya ne kadar uzaktan olursa olsun, yaptığımız hemen her şeyin üçüncü taraflar üzerinde bazı etkileri vardır. Sonuç olarak, Adam Smith’in devlete yüklediği üçüncü görev, ilk bakışta, gündeme getirilen hemen her kamusal tedbiri haklı kılıyormuş gibi görünebilir. Ancak, burada bir yanıltmaca vardır. Kamusal önlemlerin de üçüncü taraf etkileri vardır. “Piyasa başarısızlığı”ndan hiç de aşağı kalmamak üzere, “hükümet başarısızlığı” da “dışsallıklar” ve “komşuluk etkileri”nden kaynaklanmaktadır. Bu tür etkiler, bir piyasa işlemi için önemliyse şayet, “piyasa başarısızlığı”nı düzeltme amacına yönelik devlet tedbirleri için de önemlidir. Özel eylemlerin önemli üçüncü taraf etkilerinin başlıca kaynağı, dışsal maliyetlerin veya

dışsal yararların belirlenmesinde yaşanan zorluktur. Kimin ne kadar zarar gördüğü ya da fayda sağladığını belirlemek kolay olduğunda gönülsüz alışverişin yerine gönüllüsünü koymak ya da en azından bireysel tazminat talep etmek oldukça basittir. Eğer aracınız sizin ihmaliniz yüzünden başkasının aracına çarparsa, alışveriş gönülsüz de olsa, verdiğiniz hasarı tazmin etmek zorunda bırakılabilirsiniz. Kimin yakasının kirleneceğini bilmek kolay olsaydı etkilenen kişilerin zararını ödemek ya da başka bir alternatif olarak, daha az duman çıkarmanız için onların size ödeme yapmalarını sağlamak mümkün olabilirdi.

Kimin kime zarar verdiği veya fayda sağladığını belirlemek özel taraflar için zorsa şayet, bunu yapmak devlet için de zordur. Bunun sonucu olarak, devletin durumu düzeltmek için yaptığı bir girişim, işleri iyileştirmek yerine pekâlâ daha da kötüleştirebilir; masum üçüncü taraflara masraf açmak ya da kenarda duran şanslı seyircilere fayda sağlamak gibi. Faaliyetlerini finanse etmek için devletin vergi toplaması gerekir; bu da vergi mükelleflerinin ne yapacağını etkileyen bir durumdur, başka bir üçüncü taraf etkisi yani. Buna ek olarak, her ne amaçla olursa olsun devlet gücünün her artışı, devletin, vatandaşlarının büyük çoğunluğuna hizmet etmek yerine, vatandaşlarından bazılarının diğerlerini istismar etmesine yarayan bir araç hâlini alma tehlikesini artırır. Her devlet tedbiri, adeta, sırtında bir fabrika bacası taşımaktadır.

İsteğe bağlı düzenlemeler, üçüncü taraf etkilerine [dışsallıklara] ilk başta görülebileceğinden çok daha büyük ölçüde kapı aralayabilir. Küçük bir örnek vermek gerekirse, restoranlarda bahşiş vermek, hiç tanımadığımız ya da hiç karşılaşmadığımız insanlara daha iyi hizmet verilmesini sağlayan toplumsal bir gelenektir. Üstelik bu sayede, daha

başka anonim üçüncü tarafların eylemleri de sizin daha iyi hizmet almanızı sağlamış olur. Yine de devletin harekete geçmesini haklı kılacak kadar önemli üçüncü taraf etkileri olan özel eylemler de olabilir. Smith'in devlete yüklediği üçüncü görevin kötüye kullanılmasından çıkarılacak ders, devlet müdahalesinin hiçbir zaman haklı olmadığı değil, daha ziyade, ispat yükünün müdahaleyi teklif edenlerin omzunda olması gerektiğidir. Teklif edilen devlet müdahalelerinin hem faydalarını ve hem de maliyetlerini incelemeyi âdet hâline getirmeli ve söz konusu müdahaleyi kabul etmek için, faydalarının maliyetlerini çok net bir şekilde aşmasını şart koşmalıyız. Bu tür bir hareket şekli, sadece devlet müdahalesinin gizli maliyetlerini hesap etmenin zorluğu yüzünden değil, aynı zamanda başka bir kaygıdan dolayı da tavsiye edilir. Tecrübeyle sabittir ki, devlet bir faaliyete bir kere girişince, o faaliyet bir daha kolay kolay sona erdirilmemektedir. Faaliyet beklentileri karşılamıyor olabilir; ama bu durumun onun kısıtlanması ya da kaldırılmasından ziyade daha da genişlemesine ve bu faaliyet için daha büyük bir bütçe ayrılmasına yol açması daha muhtemeldir.

Adam Smith'in açıkça söz etmediği, devletin dördüncü bir görevi, toplumun "sorumlu" bireyler olarak görülecek olan üyelerinin korunması görevidir. Adam Smith'in bahsettiği üçüncü görev gibi, bu görev de büyük oranda kötüye kullanılmaya açıktır. Ama yine de göz ardı edilmesi mümkün değildir.

Özgürlük, yalnızca sorumlu bireyler için savunulabilir bir amaçtır. Bizler deliler ve çocuklar için özgürlüğün söz konusu olduğuna inanmayız. Sorumluluk sahibi bireyler ile ötekiler arasına bir şekilde bir çizgi çekmek durumundayız. Ama bunu yapmak, bizim nihaî özgürlük amacımıza

temel bir belirsizliği de dâhil edecektir. Sorumluluk sahibi olmadığını düşündüğümüz kişiler için uygulanacak bir paternalizm* politikasını kategorik olarak reddedemeyiz.

Çocuklar için, ilk etapta ebeveynlere sorumluluk yükleriz. Geçmişte her zaman olduğu gibi günümüzde de toplumumuzun temel yapı taşı bireyden çok ailedir, her ne kadar temeli açık bir şekilde zayıflamakta ise de. Devlet paternalizminin büyümesinin en talihsiz sonuçlarından biri ne yazık ki budur. Yine de çocuklar için ebeveynlere sorumluluk yüklemek, bir prensip olmaktan ziyade büyük ölçüde bir menfaattir. İnanıyoruz ki, bunun için sağlam gerekçelerimiz de var, çocuklarına karşı öteki herkesten çok anne ve babalarının ilgisi vardır ve onların korunması ve sorumluluk sahibi olgun birer birey olarak yetiştirilmesi konusunda kendilerine güvenilebilir. Ancak ebeveynlerin dövmek, öldürmek ya da köle olarak satmak gibi çocuklarına istedikleri her muameleyi yapma hakları olduğuna da inanmıyoruz. Çocuklar, anne karnında cenin hâlindeyken de sorumluluk sahibi bireylerdir. Kendi nihaî hakları vardır ve ebeveynlerinin basit birer oyuncak falan değildirler.

Adam Smith'in bahsettiği üç görev ya da bizim devlete yüklediğimiz dört görev, gerçekten de "büyük önem" taşır. Ama bunlar, Adam Smith'in düşündüğü ölçüde "herkesin anlayabileceği kadar sade ve anlaşılır" olmaktan çok uzaktır. Her ne kadar birine veya ötekine mekanik bir referansla fiilen mevcut olan veya önerilen bir devlet müdahalesinin arzu edilebilir olup olmadığına karar veremsek de bu referanslar bize, bu konudaki eksiler ve artıları

* Paternalizm: Devlet babacılık, pederşâhlik; devletin ve hükümetin vatandaşlara, bir kuruluşun veya patronun da kendi çalışanlarına karşı aynen bir babanın çocuğuna davrandığı gibi (kontrolcü, denetimci, ayar verici) davranması. -ç.n.

derlemekte kullanabileceğimiz bir dizi prensip sağlar. En üstünkörü yorumuyla bile bunlar devlet müdahalelerinin, Adam Smith'in karşı çıktığı bütün o "kayırmacı ya da kısıtlamacı sistemler" in çoğunun üstünü çezecektir. Sonraları lağvedilmiş olmakla birlikte bugünün tarifeleri, devlet tarafından sabitlenmiş fiyatlar ve ücretler, çeşitli mesleklere giriş kısıtlamaları ve Smith'in "basit doğal özgürlük sistemi"nden daha birçok sapmalar olarak günümüzde yeniden karşımıza çıkan müdahaleler bu ilkeler sayesinde bertaraf edilecektir. (Bunların çoğu kitabın sonraki bölümlerinde tartışılmıştır.)

UYGULAMADA SINIRLI DEVLET

Bugünün dünyasında, büyük devlet fikri her tarafa nüfuz etmiş görünmektedir. İktisadî faaliyetlerini organize etmek için büyük ölçüde piyasa aracılığıyla gerçekleşen gönüllü mübadeleye dayanan; devlet faaliyetinin verdiğimiz dört görevle sınırlandırıldığı çağdaş toplum örneklerinin mevcut olup olmadığı sorusu rahatlıkla akla gelebilir.

Böyle bir devlete en iyi örnek belki de Hong Kong'dur; yaklaşık 4,5 milyonluk bir nüfusa sahip, anakara Çin'e bitişik konumda, yaklaşık 1.100 km² yüzölçümü olan küçük bir toprak parçasıdır bu. Nüfus yoğunluğu inanılmaz derecede fazladır; kilometre kare başına düşen insan sayısı Japonya'nın 14 katı, Amerika Birleşik Devletleri'nin ise 185 katıdır. Buna rağmen insanlar, bütün Asya kıtasında görülen en yüksek yaşam standartlarından birine sahiptir; bu açıdan sadece Japonya'dan ve belki Singapur'dan sonra gelir.

Hong Kong'da, uluslararası ticaret üzerinde tarifeler ya da başka kısıtlamalar yoktur (Amerika Birleşik Devletleri ve diğer bazı büyük ülkeler tarafından uygulanan birkaç "gönüllü" kısıtlama hariç). Ekonomik faaliyetleri devletin

yönlendirmesi söz konusu değildir, asgarî ücret yasaları yoktur, fiyatların sabitlenmesi diye bir şey söz konusu değildir. Ülke sakinleri istediğini istediği kişiden alıp istediği kişiye satmakta, istediği gibi yatırım yapmakta, istediği kişileri işe almakta ve de isteği kişi için çalışmakta özgürdür.

Hong Kong'da devlet, büyük ölçüde –dar anlamda yorumlanmış şekliyle– bizim bahsettiğimiz dört görevle sınırlı önemli bir rol oynar. Kanunları uygulayıp düzeni sağlar, davranış kurallarını formüle etmenin yöntemlerini sunar, anlaşmazlıkların karara bağlanmasında hakemlik yapar, ulaşım ve iletişimi kolaylaştırır ve para basımını yönetir. Devlet Çin'den gelen mülteciler için kamusal konutlar sağlamıştır. Her ne kadar ekonomi büyüdükçe kamu harcamaları da artmış olsa da, halkın gelirin yüzdesi olarak dünyadaki en düşük kamu harcaması oranına sahip ülkelerden biri olmayı sürdürmektedir. Sonuç olarak, düşük vergiler müşevvikleri korur. İşadamları başarılarının meyvesini toplayabilirler; ama aynı zamanda hatalarının bedeline de katlanmak durumundadırlar.

Büyük Britanya'nın bir kraliyet sömürgesi olan Hong Kong'un* serbest piyasalar ve sınırlı devletin modern örneği olması biraz ironik bir şeydir. Onu yöneten İngiliz yetkililer, anavatanları tarafından benimsenmiş olan refah devleti politikalarıyla radikal biçimde çelişen politikalar uygulamak suretiyle Hong Kong'un gelişip serpilmesini sağlamışlardır.

Her ne kadar Hong Kong mükemmel bir güncel örnek olsa da sınırlı devlet ve serbest piyasanın hayata geçirildiği toplumların kesinlikle en önemli örneği değildir.

* Hong Kong 1997 yılında Büyük Britanya'dan Çin yönetimine devredilmiştir ve özel idarî bölge statüsündedir. –ç.n.

Bunun için biraz geriye gitmeli, 19. Yüzyıl'a dönmeliyiz. Örneklerden biri, 1867 yılındaki Meiji Restorasyonu'ndan sonraki ilk otuz yılda Japonya'dır. Bu konuyu 2. Bölüm'e bırakıyoruz.

Diğer iki örnek ise Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'dir. Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği*, devletin sanayi ve ticaret üzerindeki kısıtlamalarını sona erdirmek için verilen mücadeledeki ilk hamlelerden biriydi. Bu savaştaki nihaî zafer yetmiş yıl sonra, 1846'da Tahıl Yasaları'nın, buğday ve "zahire" başlığı altında toplanan diğer tahılların ithalatı üzerine tarifeler yükleyip başka kısıtlamalar getiren kanunların yürürlükten kaldırılmasıyla geldi. Bu gelişme, bir yüzyılın dörtte üçü boyunca, Birinci Dünya Savaşı patlak verinceye kadar sürecek tam bir serbest ticaret döneminin müjdecisi olmuş, onlarca yıl öncesinden başlamış olan hayli sınırlı bir devlete geçiş sürecini tamamlamıştır. İngiltere'nin her bir sakinini, Adam Smith'in daha önce alıntılıdığımız kelimeleriyle ifade edersek, "kendi bildiği şekilde kendi kişisel çıkarının peşinde koşmakta, emeği ve sermayesini herhangi bir kişi ya da grubun emeği ve sermayesi ile rekabete sokmakta tamamen serbest" hâle getirmiş olan bir süreçtir bu.

Ekonomik büyüme oldukça hızlıydı. Sıradan vatandaşların yaşam standartlarının çarpıcı biçimde gelişmesi, Dickens ve diğer çağdaş romancılar tarafından son derece dokunaklı bir biçimde tasvir edilen geriye kalan yoksulluk ve sefalet alanlarını çok daha görünür hâle getirdi. Yaşam standartlarının gelişmesiyle birlikte nüfus da arttı. İngiltere'nin gücü ve etkisi tüm dünyaya yayıldı. Bütün bunlar kamu harcamalarının millî gelire oranı düşerken cereyan ediyordu; millî gelirin 19. Yüzyıl'ın başlarındaki yaklaşık dörtte birinden, İngiltere'nin güç ve ihtişamının

zirvesinde olduğu Kraliçe Victoria'nın Jübile dönemi olan 1897'deki yaklaşık onda birine düşerken yani.

Başka bir çarpıcı örnek ise Amerika Birleşik Devletleri'dir. Alexander Hamilton'ın, Adam Smith'in serbest ticaret lehine ileri sürdüğü argümanları çürütmeye çalıştığı ama kesin bir şekilde çuvalladığı meşhur *İmalat Sanayileri Raporu (Report on Manufactures)* adlı eserinde gerekçelendirdiği tarifeler mevcuttu gerçi. Fakat bunlar, modern standartlara göre mütevazı tarifelerdi; yurt içi ve yurt dışı ile yapılan serbest ticareti engelleyen çok az başka devlet sınırlamaları söz konusu idi. Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar göçler neredeyse tamamen serbestti (Doğu'dan gelen göçler konusunda kısıtlamalar vardı). Özgürlük Anıtı yazıtında yer aldığı üzere:

Verin bana yorgun ve yoksul,
Sürgün kitleleri, özgürlük için yanıp tutuşan,
Atılan sefilleri, boşaltılan kıyılarınızdan.
Gönderin bana evsizleri,
Evleri fırtınalar yüzünden harabeye dönenleri:
Şavkıtırım ışığımı onlara ben yanında altın kapının.

Milyonlar hâlinde geldiler ve milyonlar içinde özümse-diler. Zenginleştiler, çünkü kendi hâllerine bırakılmışlardı.

Amerika Birleşik Devletleri hakkında, 19. Yüzyıl'ı bir soyguncu kabadayılık, yontulmamış bir sınırsız bireycilik dönemi olarak niteleyen bir şehir efsanesi ortaya çıkmıştır. İddiaya göre acımasız tekeli kapitalistler yoksulları istismar etmiş, göçü teşvik etmiş, sonra da merhametsizce göçmenleri soyup soğana çevirmiştir. New York borsasının merkezi olan Wall Street, maruz kaldıkları sıkıntı ve sefalete rağmen hayatta kalmayı başaran Orta Batı'nın meta-

netli çiftçilerinin kanını emen dolandırıcılığın Ana Kulvarı olarak resmedilmiştir.

Oysa hakikat bundan tamamen farklıydı. Göçmenler gelmeye devam ettiler. İlk gelenler belki kandırılabilirdi; ama milyonların on yıllar boyunca istismar edilmek üzere Amerika Birleşik Devletleri'ne akın etmeye devam etmesi akıl alır bir şey değildir. Geldiler, çünkü onlardan önce gelenlerin umutları büyük ölçüde gerçeğe dönüşmüştü. New York sokakları altın döşeli değildi; ama sıkı çalışma, tasarruf ve girişim Eski Dünya'da hayal dahi edilemeyecek ödülleri beraberinde getiriyordu. Yeni gelenler doğudan batıya doğru yayıldılar. Onlar yayıldıkça, yeni şehirler ortaya çıktı ve toprak her zamandakinden daha fazla ekilip biçilmeye başlandı. Ülke daha fazla refaha ve verimliliğe kavuşuyor, göçmenler de bu refahı paylaşıyorlardı.

Şayet çiftçiler sömürülüyor idiyse, sayıları neden giderek arttı? Evet, tarım ürünlerinin fiyatlarının düştüğü doğrudur. Ama bu bir başarı işaretiydi, başarısızlık değil; hepsi de tarımsal üretimde hızlı bir artışa yol açmış olan makinelerin gelişimini, daha fazla arazinin işlenmesini ve iletişimdeki iyileşmeleri yansıtıyordu. Nihai kanıt ise, tarım arazilerinin fiyatlarının sürekli artmasıydı ki, bu da tarımın çökmüş bir sektör olduğunun kanıtı olamaz herhâlde!

Zengin bir demiryolu kodamanı olan William H. Vanderbilt'in kendisiyle röportaj yapan bir muhabire verdiği söylenen "Lanet olası halk" şeklindeki demecin özetlediği bu kalpsizlik suçlaması, Amerika Birleşik Devletleri'nde 19. Yüzyıl'da filizlenen hayır kurumları tarafından boşa çıkarılmaktadır. Söz konusu dönemde özel şahıslarca finanse edilen okullar ve yükseköğretim kurumlarının sayıları katlanmış; yabancı misyoner faaliyeti patlamıştır; kâr amacı gütmeyen özel hastaneler, yetimhaneler ve çok

sayıda başka kurumlar yerden mantar biter gibi çoğalmıştır. Hayvanlara İşkenceyi Önleme Derneği'nden Hristiyan Genç Erkekler Cemiyeti ve Hristiyan Genç Kadınlar Cemiyeti'ne, Kızilderili Hakları Derneği'nden, Kurtuluş Ordusu'na kadar hemen hemen her hayır kurumu veya kamu hizmeti organizasyonu o dönemde ortaya çıkmıştır. Hayır faaliyeti organize etme konusundaki gönüllü işbirliği, kâr amaçlı üretimi organize etmekten daha az etkili bir şey değildir.

Bu tür hayır faaliyetlerine kültürel etkinliklerdeki patlama eşlik etmiş; sanat müzeleri, opera salonları, senfoniler, müzeler ve halk kütüphaneleri hem büyük şehirlerde hem de sınır kasabalarında ortaya çıkmıştır.

Kamu harcamalarının büyüklüğü, devletin [ekonomik ve sosyal hayattaki] rolünün bir ölçüsüdür. Büyük savaşlar bir kenara bırakıldığında, 1800 yılından 1929 yılına kadar kamu harcamaları millî gelirin yaklaşık yüzde 12'sini aşmamıştır. Bunun üçte ikisi, çoğunlukla okullar ve yollar için olmak üzere, eyalet hükümetleri ve yerel yönetimler tarafından harcanmıştır. Daha 1928'e kadar, federal kamu harcamaları, millî gelirin yaklaşık yüzde üçüne tekabül etmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin başarısı genellikle bol doğal kaynaklarına ve geniş açık alanlarına atfedilir. Bunların da bir payı olduğu muhakkaktır; iyi tamam da, bunlar çok hayati idiyse şayet, 19. Yüzyıl Büyük Britanyası ve Japonyası ile 20. Yüzyıl Hong Kongu'nun başarısı neyle açıklanabilir peki?

Genellikle denir ki, kendi hâline bırakılmış sınırlı devlet politikası, yerleşimlerin dağınık ve seyrek olduğu 19. Yüzyıl Amerikasında mümkün iken; modern ve kentleşmiş bir sanayi toplumunda devlet çok daha büyük hatta

baskın bir rol oynamalıdır. Hong Kong'da geçirilecek bir saatlik zaman, sizi bu görüşten vazgeçirecektir.

Toplum dediğimiz şey, bizim elimizin ürünü olan bir şeydir. Kurumlarımızı biz şekillendirebiliriz. Fizikî ve beşerî özellikler elimizdeki alternatifleri sınırlar. Fakat bunların hiçbiri, eğer istersek, hem ekonomik hem de öteki faaliyetleri organize etme konusunda gönüllü işbirliğine dayanan bir toplum inşa etmekten bizi alıkoyamaz; insan özgürlüğünü koruyup genişleten, devleti olması gereken yerde tutan, onu hizmetçimiz kılan ve efendilik taslamasına izin vermeyen bir toplum.

2

KONTROLLERİN TİRANLIĞI

MİLLETLERİN ZENGİNLİĞİNDE ULUSLARARASI Tİ-
icaret üzerindeki tarifeler ve diğer kısıtlamaları
tartışırken, Adam Smith şunları yazmıştır:

Her bir ailenin idaresinde iken akıllık olan bir şeyin, büyük bir ülkenin idaresinde budalalık olması pek ihtimal dâhilinde değildir. Eğer bir yabancı ülke, bir malı bizim yapabildiğimizden daha ucuza bize temin edebiliyorsa, daha üstün olduğumuz bir alanda istihdam edilen kendi emeğimizin ürünlerinin bir kısmı karşılığında o malı onlardan satın almak daha iyidir... Her ülkede, istediği malı onu en ucuza satan her kim ise ondan satın alabilmesi, büyük halk kitlesinin menfaati icabıdır, öyle de olması gerekir. Önerme o denli açıktır ki, tutup da bunu kanıtlama zahmetine girişmek saçma olur; şayet tüccar ve sanayicilerin çıkara ayarlı yanıltmacaları insanların kafasını karıştırmasa, bunlar hiç tartışılmazdı bile. Onların çıkarları ile büyük halk kitlesinin çıkarları bu açıdan taban tabana zıttır.⁴

Bu sözler o zaman ne kadar doğru idiyse günümüzde de o kadar doğrudur. Dış ticarete olduğu gibi, iç ticarete de malı en ucuz kaynaktan alıp ona en çok değer biçene satmak, “büyük halk kitlesinin” menfaatinedir. Oysa sözü edilen “çıkara

ayarlı yanılmacılar,” alıp satabileceklerimiz üzerinde, hangi şartlarda kimden alıp kime satabileceğimiz, kimi işe alıp kimin için çalışacağımız, nerede yaşayabileceğimiz ve ne yiyip ne içebileceğimiz üzerinde hayret verici derecede çok sayıda kısıtlamanın ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Adam Smith, “tüccar ve sanayicilerin çıkara ayarlı yanılmacıları”na dikkat çekmektedir. Onun zamanındaki baş sanıklar bunlar olabilir. Bugün ise, bunlara eşlik eden çok daha fazla sayıda sanık vardır. Doğrusunu söylemek gerekirse, içimizden şu veya bu alanda “çıkara ayarlı yanılmacılar”ın kapsamına girmeyen çok az kişi çıkar. Pogo’nun ölümsüz sözleriyle ifade etmek gerekirse, “Düşmanla tanıştık ve [gördük ki] aslında düşman, biziz.” “Özel çıkarlar”a sövüp sayıyoruz, ama kendi “özel çıkarımız” söz konusu olunca, susuyoruz. Her birimiz kendimiz için iyi olan şeyin ülkemiz için de iyi olduğundan emindir; o hâlde *bizim* “özel çıkarımız” farklıdır. Böyle düşünmenin nihaî sonucu ise, neredeyse hepimizi –şayet bunların tümü ortadan kaldırılmış olsaydı olabileceğimizden– daha kötü duruma düşüren bir ‘kısıtlamalar ve sınırlamalar labirenti’dir. Kendi “özel çıkarımız”a hizmet eden önlemler sayesinde kazandıklarımızdan çok daha fazlasını, başkalarının “özel çıkarları”na hizmet eden önlemler yüzünden kaybederiz.

Bunun en açık örneği, uluslararası ticarete görülür. Tarifeler ve diğer kısıtlamalardan bazı üreticilerin elde ettiği kazançlar, diğer üreticiler ve özellikle de genel olarak tüketicilerin uğradığı kayıplar tarafından fazlasıyla dengelenip aşılmaktadır. Serbest ticaret yalnızca maddî refahımızı artırmakla kalmaz, aynı zamanda milletlerarası barış ve dayanışmayı destekler, iç rekabeti teşvik eder.

Dış ticaret üzerindeki kontroller iç ticarete de uzanır. Ekonomik faaliyetin her yönü ile iç içe geçer. Genellikle bu

tür kontroller, özellikle az gelişmiş ülkeler için kalkınma ve ilerlemeyi başarmak bağlamında hayati önem taşıdıkları gerekçesiyle savunulmuştur. 1867 Meiji Restorasyonu sonrasındaki Japonya tecrübesi ile 1947'deki bağımsızlık sonrası Hindistan tecrübesinin karşılaştırılması, bu görüşü test etmektedir. Başka örneklerde olduğu gibi bu tecrübe de, yoksul bir ülkenin kendi vatandaşlarının refahını artırabilmesinin en iyi yolunun, gerek içeride ve gerekse uluslararası alanda serbest ticaret olduğuna işaret etmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde son yıllarda çoğalan ekonomik kontroller yalnızca iktisadi kaynaklarımızı kullanma özgürlüğümüzü sınırlamakla kalmamış aynı zamanda ifade, basın ve din özgürlüğümüzü de etkilemiştir.

ULUSLARARASI TİCARET

Genellikle denir ki, kötü ekonomi politikası uzmanlar arasındaki anlaşmazlığı yansıtır; şayet tüm ekonomistler aynı tavsiyede bulunsaydı, o ekonomi politikası iyi olurdu. Ekonomistlerin çoğu konuda ihtilaf ettiği doğrudur; ancak konu uluslararası ticaret olunca, bu tespit doğru değildir. Adam Smith'ten beri, öteki konularda ideolojik pozisyonları her ne olursa olsun, uluslararası serbest ticaretin gerek ticaret yapan ülkelerin gerekse dünyanın son derece yararına olduğu konusunda iktisatçılar arasında tam bir mutabakat vardır. Buna rağmen tarifeler kural olmuştur. Bunun başlıca istisnaları sadece şunlardı: 1846 yılında Tahıl Yasaları'nın yürürlükten kaldırılmasından sonra Büyük Britanya'da yaklaşık bir yüzyıl süren serbest ticaret, Meiji Restorasyonu'ndan sonra Japonya'da otuz yıl süren serbest ticaret, bir de günümüzde Hong Kong'da yürürlükte olan serbest ticaret. 19. Yüzyıl boyunca Amerika Birleşik Devletleri'nde tarifeler vardı ve bu tarifeler, özellikle 1930 tarihli Smoot-Hawley

tarife yasasıyla, 20. Yüzyıl'da daha da yükseltilmişti; ki bazı araştırmacılar ardından gelen ekonomik bunalımın vaha-metinden kısmen Smoot-Hawley tarife yasasını sorumlu tutarlar. O tarihten beri tarifeler, birbiri ardından gelen uluslararası anlaşmalar ile azaltılmış olsa da hâlen yüksektir; hatta muhtemelen 19. Yüzyıl'da olduğundan daha yüksektir; her ne kadar uluslararası ticarete dâhil olan öğelerin türlerindeki büyük çaplı değişiklikler tam bir karşılaştırma yapmayı imkânsız hâle getirirse de durum budur.

Her zaman olduğu gibi bugün de, -edebikelamcı* bir manevrayla "koruma" olarak etiketlenendirilmiş olan- tarifelere destek çok fazladır; oysa kötü bir amaç için iyi bir etikettir bu. Çelik üreticileri ve çelik işçileri sendikaları, Japonya'dan çelik ithalatına kısıtlamalar getirilmesi için baskı yaparlar. TV seti üreticileri ve çalışanları, TV setleri veya tamamlayıcı parçalarının Japonya, Tayvan ya da Hong Kong'dan ithalatını sınırlamak amaçlı "gönüllü anlaşmalar" için lobicilik peşindedirler. Tekstil, ayakkabı, büyükbaş hayvan, şeker üreticileri ve sayısız başkaları, yurt dışından gelen "haksız" rekabetten şikâyet etmekte ve devletin onları "korumak" adına bir şeyler yapmasını talep etmektedirler. Tabii ki hiçbir grup, iddiasını açıkça şahsî çıkar temelinde dile getirmez. Her grup, "genel çıkarlar"dan, istihdamın ve millî güvenliğin korunmasının gereğinden söz eder. İthalat üzerindeki kısıtlamalar için yapılan geleneksel mantığa büründürmelere son zamanlarda bir de doların mark** ya da yene göre güçlendirilmesi gereği eklenmiştir.

* Edebikelam (*euphemism*): Söylenmesi kaba, çirkin ve sakıncalı görülen kavram, nesne ya da olguların daha yumuşak, edepli ve kabul görür tarzda söylenmesi, hüsnütâbir, örtmece. -ç.n.

** Kitabın henüz avroya geçilmeden, Almanya'nın para biriminin mark olduğu bir dönemde yazıldığı hatırlanmalıdır. -ç.n.

Serbest Ticaretin İktisadî Gerekçesi

Bu arada neredeyse hiç çıkmayan ses ise, tüketicinin sesidir. Son yıllarda sözde tüketici özel çıkar grupları epey çoğalmıştır. Ancak bu tür sınırlamaların en başta gelen mağdurları onlar olmalarına rağmen tüketicilerin tarifeleri ya da ithalat üzerindeki öteki kısıtlamalara karşı yoğun bir saldırı başlattıklarına dair herhangi bir kayıt bulmak ümidiyle haber medyası ya da Kongre oturum zabıtlarını incelemeniz beyhudedir. Kendine özgü tarzlarıyla tüketici avukatlarının başka kaygıları vardır; bunları 7. Bölüm’de göreceğiz.

Bireysel tüketicinin sesi, “tüccar ve imalatçıların ve de onların çalışanlarının çıkarlarına ayarlı yanıltmacalar” cayırtısı* içinde boğulup yok olmaktadır. Sonuç, konunun ciddi bir şekilde çarpıtılmasıdır. Örneğin, tarifelerin savunucuları istihdam yaratılmasını, istihdam edilen kişilerin ne yaptığından bağımsız olarak, kanıt gerektirmez biçimde apaçık arzu edilir, kendisi için, kendinde bir gaye olarak görürler. Bu düşünce bariz bir şekilde yanlıştır. Eğer tek istediğimiz şey bir iş yapmaksa o zaman istediğimiz sayıda iş yaratabiliriz; örneğin insanlara çukur kazdırıp sonra bu çukurları doldurabiliriz ya da işe yaramayan başka işler yaptırabiliriz. İşin kendisi bazı durumlarda kendi ödülü olabilir. Ancak çoğu durumda iş, istediğimiz şeyleri elde etmek için bizim ödediğimiz bedeldir. Gerçek amacımız sadece iş değil, üretken işlerdir; tüketebileceğimiz daha fazla mallar ve hizmetler demek olan işler.

Nadiren karşı çıkılan başka bir yanlgı da ihracatın iyi, ithalatın kötü olduğudur. Oysa hakikat çok farklıdır. Yurt

* Cayırtı (*cacophony*): Ahensiz, akortsuz, uyumsuz, her kafadan çıkan sesler topluluğu, kakofoni. -ç.n.

dışına gönderdiğimiz ürünleri yiyemeyiz, giyemeyiz ya da bunların keyfini çıkaramayız. Orta Amerika'dan gelen muzları yer, İtalyan ayakkabıları giyeriz; Alman arabalarını kullanır, Japonya'dan gelen televizyon cihazlarımızda izlediğimiz programlarla eğleniriz. Dış ticaretten kazancımız ithal ettiğimiz şeydir. İhracat, ithalat yapabilmek için ödediğimiz bedeldir. Adam Smith'in son derece açık bir şekilde fark ettiği gibi, bir ülkenin vatandaşları, ihracatı karşılığında mümkün olduğunca büyük ithalat yaptığı ya da aynı anlama gelmek üzere, ithalatın bedeli olarak mümkün olduğunca az ihracat yaptığı ölçüde fayda sağlar.

Kullandığımız yanıltıcı terminoloji, bu hatalı fikirleri yansıtmaktadır. "Koruma" denen şey aslında tüketiciyi sömürmek anlamına gelir. "Lehte dış ticaret dengesi" ise gerçekte, ithalattan daha fazla ihracat yapmak; yani yurt dışından aldığımız malların toplam değerinden daha fazla değerdeki malları yurt dışına yollamamız anlamına gelir. Kendi şahsi evinizde, mutlaka, 'daha fazla şey için daha az ödemeyi' tercih ederseniz, bunun tam tersini değil; ama gelin görün ki dış ticarete bu durum "aleyhte ticaret dengesi" olarak nitelendirilir.

Tarifeler lehine geniş halk kitlesi açısından en çok duygusal çekiciliğe sahip argüman, Amerikalı işçilerin yüksek hayat standartlarını, çok daha düşük ücretlere çalışmaya razı olan Japonya, Kore veya Hong Konglu işçilerden kaynaklanan "haksız" rekabetten korumanın gerekli olduğunun ileri sürülmesidir. Bu argümanın neresi yanlıştır peki? Halkımızın yüksek yaşam standartlarını korumak istemeyelim mi yani?

Bu argümandaki şaşırtmaca "yüksek" ücret ve "düşük" ücret terimlerinin üstünkörü kullanılmasıdır. Yüksek ve düşük ücretler acaba ne anlama gelir? Amerikalı işçilere

dolar üzerinden, Japon işçilere ise yen üzerinden ödeme yapılır. Dolar üzerinden verilen ücretler ile yen üzerinden verilen ücretleri nasıl karşılaştırırız? Kaç yen bir dolar eder? Aradaki döviz kurunu belirleyen şey nedir?

Uç bir örneği ele alalım. Başlangıç olarak, varsayalım ki 360 yen bir dolara eşit. Farz edelim ki Japonlar, uzun yıllar yürürlükte kalmış olan bu döviz kurundan, her şeyi bizim ABD’de yapabildiğimizden daha az dolara üretip satabiliyor olsun; televizyon cihazlarını, otomobili, çeliği ve hatta soya fasulyesini, buğdayı, sütü ve dondurmaya, her şeyi. Eğer uluslararası ticaretimiz serbest olsaydı, bu durumda bütün ürünleri Japonya’dan satın almaya çalışırdık. Tarifelerin savunucuları tarafından tasvir edilen türden en uç dehşet hikâyesi bunun gibi bir şeydir: bizde ortalık Japon malından geçilmezken, biz onlara hiçbir şey satamazdık.

Dehşet içinde ellerinizi havaya kaldırmadan önce, bu analizi bir adım daha ileri taşıyalım. Japonlara nasıl ödeme yapardık? Onlara, dolar banknotları teklif ederdik. Peki ya onlar, bu dolar banknotlarıyla ne yaparlardı? Bir doların 360 yene tekabül ettiği döviz kurunda Japonya’da her şeyin daha ucuz olduğunu varsaymıştık; dolayısıyla, onların ABD piyasasından satın almak isteyeceği hiçbir şey yok. Şayet Japon ihracatçılar, dolar banknotlarını yakmaya ya da gömmeye razı olsalardı, bu bizim için harika olurdu. Çuvalla, hem de çok ucuza üretebileceğimiz yeşil kâğıt parçaları karşılığında her çeşit malı alabilirdik. Akla gelebilecek en muhteşem ihracat sektörüne sahip olurduk.

Japonlar, tabii ki de işe yaramayan kâğıt parçalarını gömmek ya da yakmak için bize işe yarar mallar satmaz. Onlar da bizim gibi, yaptıkları işin karşılığında gerçek bir şey almak isterler. Eğer, 360 yen 1 dolarken bütün mallar Japonya’da ABD’dekinden daha ucuz olsaydı, ihracatçılar

ellerindeki dolarlardan kurtulmaya çalışırdı. Daha ucuz Japon mallarını satın almak için, her biri 360 yen karşılığı dolarlarını satmaya uğraşırlardı. Fakat bu durumda kim dolar almak isterdi ki? Japon ihracatçı için geçerli olan şey, Japonya'da yaşayan herkes için de geçerlidir. Şayet 360 yen Japonya'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde bir doların alabileceğinden daha çok şey alacaksa, hiç kimse bir dolar karşılığında 360 yen vermeye razı olmayacaktır. Hiç kimsenin 360 yen vererek karşılığında 1 dolarını satın almayacağını fark eden ihracatçılar, bir dolar karşılığı daha az yen almayı teklif edeceklerdir. Yen cinsinden dolar fiyatı düşecek; 1 dolar giderek 300 yen, 250 yen ya da 200 yen vb. değerler olacaktır. Başka bir deyişle, belirli bir miktar Japon yeni almak için giderek daha fazla dolar gerekecektir. Japon malları yen cinsinden fiyatlandırıldığı için de, bu malların dolar cinsinden fiyatları artacaktır. Tersinden, ABD malları dolar üzerinden fiyatlandırılır, bu yüzden Japonlar belirli bir miktar yen için daha fazla dolar elde ettikçe, ABD malları Japonlar için yen cinsinden daha ucuza gelecektir.

Japonların ABD'den satın aldığı malların dolar değeri, ortalama olarak ABD'nin Japonya'dan satın aldığı malların dolar değeriyle kabaca eşitleninceye kadar doların yen cinsinden değeri düşecektir. İşte bu fiyatta, dolar satıp yen almak isteyen herkes, yen satıp dolar almak isteyen birini bulabilecektir.

Tabii ki gerçek hayattaki fiili durum, bu varsayımsal örnekten daha karmaşıktır. Sadece Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya değil, birçok ülke aralarında ticaret yapar; ticaret de sık sık dolambaçlı yollara sapar. Japonlar, kazandığı dolarların bir kısmını Brezilya'da harcayabilir, buna karşılık Brezilyalılar bu dolarları Almanya'da, Almanlar da ABD'de harcar, sonsuz bir karmaşık zincir

bu şekilde uzar gider. Ancak, prensip aynıdır. Hangi ülkede olursa olsun, insanlar, o dolarları esas itibariyle yararlı ürünler satın almak için isterler, istiflemek için değil.

Meseleyi karmaşıklaştıran başka bir husus da şudur: dolar ve yen yalnızca başka ülkelerden mal ve hizmet satın almak için değil, aynı zamanda yatırım yapmak ve bağışta bulunmak için de kullanılır. Amerika Birleşik Devletleri 19. Yüzyıl boyunca neredeyse her yıl ödemeler bilançosu açığı vermiştir; herkesin yararına olan bir “aleyhte” dış ticaret dengesidir bu. Yabancılar Birleşik Devletler’de yatırım yapmak istiyordu. Örneğin İngilizler, mal üretiyor ve bu malları bize, kâğıt parçaları karşılığında gönderiyorlardı; dolar banknotları karşılığında değil, daha sonraki bir tarihte faiziyle birlikte geri ödeme vadeden senetler karşılığında. İngilizler mallarını bize yollamakta istekliyidiler, çünkü bu senetleri iyi bir yatırım olarak görüyorlardı. Genelde haklılardı. Tasarrufları için eldeki bütün öteki alternatiflerden daha yüksek bir getiri elde ediyorlardı. Bunun karşılığında biz de, sadece kendi tasarruflarımıza müracaat etmek zorunda kalsaydık başarabileceğimizden daha hızlı gelişmemizi mümkün kılan yabancı yatırımdan fayda sağlıyorduk.

20. Yüzyıl’da bu durum tam tersine döndü. ABD vatandaşları, yurt dışında yatırım yaparak sermayelerine kendi ülkelerindekine kıyasla daha yüksek getiri elde edebileceklerini fark ettiler. Bunun sonucu olarak Amerika Birleşik Devletleri, tahvil ve benzeri borç senetleri karşılığında yurt dışına mal sattı. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ABD hükümeti, Marshall Planı ve öteki dış yardım programları kapsamında dışarıya bağışlarda bulundu. Bu suretle daha barış dolu bir dünya kurulmasına katkı sağladığımızı dair inancımızın bir ifadesi olarak, yurt dışına mallar ve hizmetler yolladık. Söz konusu resmî bağışlar; hayırsever

gruplar, misyonerleri destekleyen kiliseler ve de yurt dışındaki yakınlarını desteklemeye katkı sağlayan bireylerden gelen özel bağışlara destek oluyordu.

Bu karmaşık durumların hiçbiri, varsayımsal uç örneğin işaret ettiği sonucu değiştirmez. Varsayımsal dünyada olduğu gibi, gerçek dünyada da doların yen, mark ya da frank cinsinden fiyatı bir serbest piyasada yapılan gönüllü işlemlerle belirlendiği sürece, ödemeler dengesi problemi diye bir sorunla karşılaşılmaz. Yüksek ücretli Amerikalı işçilerin, bir grup olarak, düşük ücretli yabancı işçilerden kaynaklı bir “haksız” rekabetin tehdidi altında olduğu kesinlikle doğru değildir. Yurt dışında yeni veya daha ileri bir ürün geliştirilirse yahut yabancı üreticiler bu tür ürünleri daha ucuza imal edebilir hâle gelirlerse tabii ki belirli işçiler bundan zarar görebilir. Ama bu etkinin, yeni ya da daha ileri ürünler geliştiren veya bunları daha ucuza üretmenin yolunu keşfeden Amerikan firmalarının belirli işçi grupları üzerinde doğuracağı etkiden hiçbir farkı yoktur. Bu ise hayata geçirilmiş piyasa rekabetinden başka bir şey değildir; Amerikalı işçinin yüksek yaşam standardının ana kaynağı yani. Eğer canlı, dinamik ve yenilikçi bir ekonomik sistemden faydalanmak istiyorsak hareketlilik ve uyumun gereğini kabul etmek zorundayız. Bu uyum sürecini kolaylaştırmak arzu edilir bir şey olabilir; nitekim bunun için aslında işsizlik sigortası gibi birçok düzenlemeyi kabul etmiş bulunuyoruz. Ama bu hedefe sistemin esnekliğini bozmadan ulaşmaya çalışmalıyız; çünkü aksini yapmak, altın yumurtlayan tavuğu kesmek olacaktır. Yapacağımız her şey, her halükarda, iç ve dış ticaret arasında bir ayırım yapmamalı, tarafsız olmalıdır.

İthalat ve ihracat yapmaya değer ürünleri belirleyen şey nedir? Şu anda bir Amerikalı işçi bir Japon işçiden daha üretkendir. Tam olarak ne kadar daha fazla verimli oldu-

ğunu tespit etmek zordur, tahminler farklılık gösterebilir. Ama diyelim ki bir buçuk kat daha verimlidir. O zaman, Amerikalının ücreti, ortalama olarak Japon işçinin ücretinden bir buçuk kat daha fazla şey satın alabilir. Japon mevki-daşlarından bir buçuk kattan daha az etkin olacakları herhangi bir işte Amerikalı işçileri kullanmak israftır. Ekonomi jargonunda buna, 150 yıl önce ifadeye konduğu şekliyle, *karşılaştırmalı üstünlük ilkesi* denilmektedir. Her şeyin üretiminde Japonlardan daha verimli olsaydık bile, her şeyi üretmemiz bizim için faydalı olmazdı. En iyi yaptığımız şeylere, üstünlüğümüzün en fazla olduğu alanlara odaklanmalıyız.

Basit bir örnek olarak, klavyede sekreterinden iki kat daha hızlı yazı yazabilen bir avukat, sekreterini işten atıp kendi yazısını kendisi mi yazmalıdır acaba? Eğer avukat yazı yazmada sekreterinden iki kat daha iyi, ama avukatlık yapmada ondan beş kat daha iyiyse, onun avukatlık yapması, sekreterin de klavyeyi kullanması, her ikisinin de durumunu daha iyi yapacaktır.

Başka bir "haksız rekabet" kaynağının ise yabancı hükûmetler tarafından kendi üreticilerine verdikleri, onların Amerika Birleşik Devletleri'nde maliyetin altında satışlar yapmalarını mümkün kılan sübvansiyonlar olduğu söylenmektedir. Diyelim ki, bir yabancı hükûmet bu tür devlet yardımları yapıyor; ki kuşkusuz bunu yapanlar mevcuttur. Peki bundan kimler zarar görmekte, kimler fayda sağlamaktadır? Yabancı hükûmet, sübvansiyonları ödemek için kendi vatandaşlarından vergi almak zorundadır. Sübvansiyonları ödeyenler aslında onlardır. ABD'li tüketiciler ise bundan fayda sağlar. TV cihazlarını, otomobilleri veya sübvansiyon edilen her neyse o şeyi ucuza alırlar. Ters yönde işleyen böylesi bir yabancı yardım programından biz şikâyet etmeli miyiz? Marshall Planı veya daha sonraları

dış yardım adı altında ABD'nin diğer ülkelere mal ve hizmet göndermesi soylu bir davranış olur da; yabancı ülkelerin, bize maliyetin altında mal ve hizmetler satmak suretiyle dolaylı yoldan bağışta bulunmaları soylu olmayan bir davranış olabilir mi? Yabancı devletin vatandaşları, –Amerikalı tüketicilerin yanı sıra bazı devlet destekli sektörlerdeki firma sahipleri ya da bunlarda çalışan konumundaki kendi yurttaşları yararına– kendilerini daha düşük bir yaşam standardına mahkûm eden bu durumdan şikâyetçi olmalıdırlar. Kuşku yok ki, bu tür devlet destekleri, âniden ya da oynak biçimde ortaya çıkarsa, ABD'de aynı ürünleri üreten sektörlerin çalışanları ve firma sahipleri bundan olumsuz etkilenecektir. Ancak bu, iş yapmanın sıradan risklerinden biridir. Şirketler, olağandışı veya kazara olan olaylar sonucu ortaya çıkan beklenmedik kazançlardan asla şikâyetçi olmazlar. Serbest girişim sistemi bir *kâr ve zarar* sistemidir. Daha önce de belirtildiği gibi, âni değişikliklere uyumu kolaylaştırmak için alınan herhangi bir önlemin, iç ve dış ticarete gayet tarafsız bir şekilde uygulanması gerekir.

Her halükarda, sarsıntıların geçici olması muhtemeldir. Diyelim ki, sebebi her ne olursa olsun Japonya çeliği yoğun bir şekilde sübvans e tmeye karar verdi. Hiçbir ek tarife ya da kota uygulanmazsa şayet, Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan çelik ithalatı hızla artardı. Bu durum, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki çelik fiyatını aşağı çeker ve çelik üreticilerini üretimi kısımaya mecbur ederek, çelik sektöründe işsizliğ e sebep olurdu. Öte yandan, çelikten yapılmış ürünler daha ucuza satın alınabilirdi. Bu tür ürünleri satın alanların, başka şeylere harcayacak ekstra parası kalırdı. Bu ürünlere olan talep artarken, bu maddeleri üreten işletmelerde de istihdam artardı. Elbette, şu anda işsiz kalmış olan çelik işçilerini massetmek biraz zaman alacak-

tır. Ancak, bu etkiyi dengelemek üzere, öteki sektörlerdeki daha önceden işsiz gezenler şimdi uygun işler bulacaklardır. Net bir istihdam kaybının ille de olması gerekmiyor; hatta çıktıda bir artış bile olabilir, çünkü artık çelik üretmelerine gerek kalmayan işçiler başka bir şey üretmek için müsait olacaklardır.

Konuya yalnızca tek bir tarafından bakma yanılığısı, 'istihdama katkı sağlar' diye tarifelerin savunulması konusunda da aynen mevcuttur. Eğer tarifeler mesela tekstile uygulanırsa, yerli tekstil sektöründeki üretim ve istihdama katkı sağlar. Ancak, tekstil ürünlerini Amerika Birleşik Devletleri'nde artık satamayan yabancı üreticiler, daha az dolar kazanır. O zaman ABD'de harcayacakları daha az paraları olacaktır. İthalattaki düşüşü dengelemek üzere ihracat da düşecektir. Tekstil sektöründe istihdam artarken, ihracat sektörlerinde istihdam azalacaktır. İstihdamın daha az verimli alanlara kayması, toplam üretimi de azaltacaktır.

Kuvvetli bir yerli çelik endüstrisinin, örneğin savunma sanayii için gerekli olduğunu söyleyen *millî güvenlik* argümanının da daha sağlam bir temeli yoktur. Millî savunma ihtiyaçları, Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılan toplam çelik miktarının sadece küçük bir yüzdesini oluşturmaktadır. Çeliğin tam serbest ticaretinin ABD çelik endüstrisini yok edeceği de akıl alır bir şey değildir. Tedarik ve yakıt kaynaklarının yanı sıra pazara yakın olmanın da avantajları, görece büyük bir yerel çelik endüstrisinin varlığını garanti eder. Esasen, devletin koyduğu bariyerlerin arkasına sığınmaktan çok dış rekabet ile yüzleşme mecburiyeti, bugün sahip olduğumuzdan daha güçlü ve daha etkin bir çelik endüstrisini pekala ortaya çıkarabilir.

Diyelim ki, ihtimal dışı olan gerçek oldu. Varsayalım ki, *tüm* çelik ihtiyacımızı yurt dışından karşılamamızın daha

ucuza geldiği anlaşıldı. Millî güvenliği sağlamanın alternatif yolları da vardır. Çelik stokları yapabiliriz. Çelik nispeten daha az yer kapladığı ve çabuk bozulan bir şey olmadığı için bunu yapmak kolay olur. Gemileri yaptığımız gibi, bazı çelik fabrikalarını da, ihtiyaç hâlinde üretime sokmak üzere, muhafaza altına alabiliriz. Daha başka alternatiflerin de bulunduğu şüphe yoktur. Bir çelikşirketi yeni bir fabrika kurmaya karar vermeden önce, en etkin ve en ekonomik olanı seçmek için, bunu yapmanın alternatif yollarını ve alternatif yerleri araştırır. Ancak, ulusal güvenlik gerekçesiyle devlet yardımları için yaptığı taleplerin hiçbirinde çelik endüstrisi, ulusal güvenliği sağlamanın alternatif yolları konusunda hiçbir maliyet tahmini sunmamıştır. Onlar bunu yapana kadar ulusal güvenlik gerekçesinin devlet yardımları için geçerli bir sebep değil, endüstri öz-çıkarmının rasyonalizasyonu* olduğundan emin olabiliriz.

Çelik endüstrisi ve çelik sendikaları yöneticilerinin millî güvenlik gerekçesini öne sürerken samimi olduklarına kuşku yoktur. Samimiyet ise gözde çok fazla büyütülen bir erdemdir. Hepimiz, bizim için iyi olanın ülke için de iyi olduğu konusunda kendimizi ikna etme yeteneğine sahibiz. Çelik üreticilerinin böyle gerekçeler ileri sürmesinden değil, asıl bu argümanların bizi tongaya düşürmesinden şikâyetçi olmalıyız.

Ya doları savunmamız ve Japon yeni, Alman markı veya İsviçre frankı gibi diğer para birimleri karşısında değer kaybetmesini engellememiz gerektiğiyle ilgili argümana ne dersiniz? Bu, tamamen yapay bir sorundur. Döviz kurları serbest piyasada belirlendiği takdirde piyasayı temizleyecek

* Öz-çıkarmın rasyonalizasyonu: Kendi menfaatlerinin mantığa büründürülmesi, akla yatkın hâle getirilmesi, meşrulaştırılması. -ç.n.

seviyede sabitlenirler. Sonuçta oluşan, doların örneğin yen cinsinden fiyatı, sırasıyla Amerikan ve Japon mallarının dolar ve yen cinsinden maliyetleriyle belirlenen seviyenin altına geçici olarak düşebilir. Böyle bir durum, durumu fark eden kişilere, fiyatlar arttığında kâr elde etmek amacıyla dolar satın alıp bir süre elde tutmak için bir müşevvik sağlayacaktır. Japonya'ya yapılan Amerikan ihracatının yen cinsinden fiyatını düşürerek Amerikan ihracatını teşvik ederken; Japon mallarının dolar cinsinden fiyatını yükselterek Japonya'dan ithalatı da caydıracaktır. Bu gelişmeler, dolar talebini artıracak ve böylece başlangıçtaki düşük fiyatı düzelterektedir. Serbestçe belirlenmesi hâlinde, dolar fiyatı da öteki bütün fiyatlarla aynı işlevi görür. Bilgiyi iletir ve piyasadaki katılımcıların elde edeceği gelirleri etkilemesi nedeniyle bu bilgilere göre hareket etmek için bir özendirici sağlar.

O zaman, doların “zayıflığı” ile ilgili bütün bu velvele ne gerek var? Neden tekrar tekrar döviz krizleri yaşanıp duruyor? Bunun en başta gelen sebebi, döviz kurlarının serbest piyasada *belirlenmiyor* olmasıdır. Devletlerin merkez bankaları, kendi paralarının değerini etkilemek amacıyla piyasaya büyük çaplı müdahalelerde bulunmuştur. Bu süreçte vatandaşların büyük miktarda paralarını batırmışlardır (örneğin ABD’de 1973’ten 1979’un başına kadar 2 milyar dolara yakın para). Daha da önemlisi, bu önemli fiyat kümesinin asıl işlevini yerine getirmesini engellemişlerdir. Altta yatan temel ekonomik güçlerin döviz kurları üzerinde eninde sonunda kendi etkilerini yaratmalarına engel olamamışlar ama yapay döviz kurlarını uzunca aralıklarla korumayı başarmışlardır. Bunun sonucu ise altta yatan iktisadî dinamiklere tedricî uyumu önlemek olmuştur. Küçük sapmalar birikerek büyük sapmalara dönüştüğü için, sonunda büyük bir döviz “krizi” yaşanmıştır.

Hükümetler döviz piyasalarına neden müdahale ettiler peki? Çünkü döviz kurları, izlenen iç politikaları yansıtır. Amerikan dolarının Japon yeni, Alman markı ve İsviçre frankına kıyasla zayıf olmasının asıl sebebi, Amerika Birleşik Devletleri'nde enflasyonun diğer ülkelere kıyasla çok daha yüksek olmasıdır. Enflasyon demek, doların ülkede giderek daha az ürün satın alabilir olması demektir. Bu durumda doların, yurt dışında da daha az ürün satın alabilir olmasına şaşırmalı mıyız acaba? Yahut Japonların, Almanların ya da İsviçrelilerin bir dolar karşılığında kendi paralarından o kadar da fazla bir miktar vermeye razı olmalarını gerektiğine şaşırmalı mı? Ne var ki hükümetler, aynı bizim gibi, kendi politikalarının arzu edilir olmayan sonuçlarını gizlemek ya da örtbas etmek için büyük bir çaba içerisine girerler. Dolayısıyla, piyasaya çok fazla para süren bir hükümet, döviz kurunu manipüle etmek durumunda kalır. Bunda başarısız olunca, döviz kurundaki yükselme için dâhilî enflasyonu suçlar; neden sonuç ilişkisinin bunun tam tersi şekilde işlediğini kabul etmek istemez.

Serbest ticaret ve korumacılık ile ilgili son birkaç yüzyılın kabarık literatürüne bakıldığında, tarifeler lehinde prensipte de kısmen geçerli olabilecek noktaya yalnızca üç argüman taşınabilmiştir.

İlki, daha önce de bahsedilmiş olan, millî güvenlik argümanıdır. Her ne kadar söz konusu argüman tarifeler için geçerli bir sebep olmaktan çok, belirli tarifelerin akla yakınlaştırılması olsa bile, zaman zaman normalde ekonomik olmayan üretim tesislerinin yine de açık tutulmasını haklı çıkarabileceği inkâr edilemez. Bu ihtimal söyleminin ötesine geçip de ulusal güvenliği temin amacıyla tarife ya da diğer ticarî kısıtlamaları haklı çıkaran özel bir sebep ortaya koyacak; söz konusu özel güvenlik hedefine ulaş-

manın alternatif yollarının maliyetlerinin bir kıyaslamasını yapmak ve tarifenin görünüşe göre en az maliyetli seçenek olduğunu, *aksi ispatlanıncaya kadar geçerli kanıt olarak* göstermek gereklidir. Oysa bu tür maliyet karşılaştırmaları uygulamada çok nadiren yapılan bir şeydir.

İkinci argüman ise, örneğin Alexander Hamilton'ın *İmalat Sanayileri Raporu (Report on Manufactures)* adlı eserinde ileri sürdüğü "bebek endüstriler" argümanıdır. Deniyor ki, kurulup da sancılı büyüme sürecinde desteklendiği takdirde dünya pazarında eşit koşullarda rekabet etme potansiyeli olan bir endüstri olabilir. Potansiyeli olan bir endüstriyi emekleme döneminde korumak ve onun kendi ayakları üzerinde durabilir hâle gelmesini sağlamak amacıyla geçici bir tarife konmasının haklı olabileceğinden söz edilmektedir. Bir endüstri kurulduktan sonra başarıyla rekabet edebilseydi dahi bu ilk baştaki tarifeyi bizatihi haklı kılmazdı. Tüketiciler için endüstriyi başlangıçta sübvansiyonla desteklemek –ki tarife koymakla esasen yapılan şey budur– ne zaman değer? Ancak ve ancak verdikleri bu desteği sonradan başka bir şekilde, –dünya fiyatlarından daha düşük fiyatlar ya da bu endüstriye sahip olmanın başka avantajları üzerinden– geri alacaklarsa buna değer. İyi de, bu takdirde bir sübvansiyona ihtiyaç var mıdır? Bu durumda –daha sonra telafi etme beklentisiyle– sektöre ilk girenler için başlangıç zararını göğüslemeye değmeyecek midir? Ne de olsa, pek çok firma kuruluş aşamasında faaliyetinin ilk yıllarında zarar eder. İster yeni bir sektöre ister var olan birine girsinler, durum değişmez. Toplumun geneli için başlangıçta yatırımı yapmaya değer olduğu hâlde, ilk girenlerin başlangıçtaki kayıplarını neden telafi edemediklerinin belki bazı özel sebepleri vardır. Ama ilk akla gelen ihtimal, muhakkak bunun tam tersidir.

Bebek endüstriler argümanı bir sis perdesidir. O sözde bebekler var ya, asla büyümeyizler. Bir kez yürürlüğe konduktan sonra, tarifeler kolay kolay kaldırılmaz. Üstelik bu argüman, geçici bir süreliğine korunmaları durumunda doğmaları ve hayatta kalmaları muhtemel hakiki doğmamış bebekler lehine nadiren kullanılır. Onların sözcüleri yoktur. Argüman daha çok, siyasî baskı kurabilen yaşlı ilerlemiş bebekler için uygulanan tarifeleri meşrulaştırmak için kullanılır.

Hemen göz ardı edilemeyecek üçüncü argüman ise “komşuyu fakirleştirme”^{*} argümanıdır. Herhangi bir ürünün çok önemli bir üreticisi olan ya da üretimin büyük bir kısmını birlikte kontrol eden az sayıdaki diğer üreticilerle bir araya gelen bir ülkenin, ürünün fiyatını yükselterek kendi tekel konumundan yarar sağlaması mümkün olabilir (OPEC karteli bunun en bariz güncel örneğidir). Fiyatı doğrudan artırmaktansa, ürüne ihracat vergisi yani ihracat üstüne tarife koyarak ülke bunu dolaylı yoldan da yapabilir. Bunun kendisine olan faydası, başkalarına olan maliyetinden daha az olacaktır gerçi, ama ulusal açıdan bakıldığında bir kazanç olabilir. Benzer şekilde, bir ürünün başlıca alıcısı olan bir ülke, ekonomik dille söylemek gerekirse, monopson gücü [alıcı tekeli] olan bir ülke, satıcılarla sıkı bir pazarlık yürüterek ve olması gerektiğinden daha düşük bir fiyat vererek bundan fayda sağlayabilir. Bunun bir yolu, ürünün ithalatı üzerine tarife koymaktır. Satıcıya olan net getiri, ‘fiyat eksi tarife’ olup, bunun ürünü daha düşük bir fiyata satın almakla eşdeğer olmasının sebebi budur. Aslında tarife yabancılar tarafından ödenir

* Komşuyu fakirleştirme politikası (beggar-thy-neighbor policy): Ticaret ortaklarına daha büyük maliyetler yüklemeye, kendi dâhilî çıkarlarını gözetme politikası; komşu ülkeyi fakirleştirme pahasına kendini zenginleştirmeye odaklı politika. -ç.n.

(aklımıza hiçbir fiilî örnek gelmiyor). Uygulamada ise bu milliyetçi yaklaşımın, diğer ülkeler tarafından yapılacak bir misillemeyi tetiklemesi son derece muhtemeldir. Dahası, bebek endüstriler argümanı için de olduğu gibi, fiilî siyasi baskılar, aslında herhangi bir satıcı tekeli (monopol) veya alıcı tekeli (monopson) pozisyonundan yarar sağlamayan tarife yapıları üretme eğilimindedir.

Dördüncü argüman, Alexander Hamilton tarafından ortaya konmuş olup günümüzde de hâlen tekrarlanıp duran, tüm öteki ülkeler de uygulamış olsa serbest ticaretin sorun olmayacağı, ama bunu yapmadıkları sürece ABD'nin serbest ticarete güç yetiremeyeceği argümanıdır. Bu argümanın hiçbir şekilde bir geçerliliği yoktur; ne prensipte, ne de pratikte. Uluslararası ticarete kısıtlamalar getiren diğer ülkelerin bize zarar verdiği doğrudur. Ama onlar aynı zamanda kendilerine de zarar verirler. Az önce bahsedilen üç durum bir kenara bırakılırsa, eğer karşılık olarak biz de kısıtlamalar getirirsek basitçe hem kendimize hem de onlara zarar vermiş oluruz. Mazoşizm ile sadizmin rekabeti, mantıklı bir uluslararası ekonomi politikası için uygun bir reçete değildir! Bırakın diğer ülkeler tarafından getirilen kısıtlamalarda azalmaya yol açmayı, bu tür bir misilleme eylemi sadece daha fazla kısıtlamaya neden olur.

Biz büyük bir milletiz, özgür dünyanın lideriyiz. ABD tüketicileri ile Hong Kong ve Tayvan'daki Çinli işçiler pahasına, tekstil sanayimizi "korumak" için, Hong Kong ve Tayvan'ın tekstil üzerine ihracat kotaları getirmelerini istemek bize yakışmaz. Bir yandan serbest ticaretin erdemlerinden konuşuyla bahsederken, aynı zamanda çelik ve TV cihazları ihracatını kısıtlaması için Japonya'yı ikna etmek amacıyla siyasi ve ekonomik gücümüzü kullanıyoruz. Tek taraflı olarak ser-

best ticarete yönelmeliyiz; âniden değil ama önceden ilan edilen bir tempoyla, diyelim ki beş yıllık bir süre zarfında.

Gerek yurtiçinde ve gerekse yurtdışında özgürlük davasına tam serbest ticaretten daha iyi hizmet edecek pek bir tedbir yoktur. Bir yandan iktisadî yardım adı altında yabancı ülkelere hibe yapar, böylece sosyalizmi teşvik ederken, aynı zamanda onların ürettikleri ürünlerin ticareti üzerinde kısıtlamalar tatbik ederek serbest girişimi engellemek yerine, daha tutarlı ve ilkeli bir duruş sergileyebildik. Dünyanın geri kalanına şöyle diyebilirdik: Biz özgürlüğe inanıyoruz ve bunu uygulamak niyetindeyiz. Sizi özgür olmaya zorlayamayız. Ama herkese eşit şartlarda tam bir işbirliği teklif edebiliriz. Piyasamız, tarifeler veya başka kısıtlamalar olmaksızın, sizlere açıktır. Ne satmak istiyorsanız ve ne satabiliyorsanız burada satın. Ne almak istiyorsanız ve ne alabiliyorsanız alın. İşte bu yolla bireyler arasında işbirliği dünya çapında ve serbest olabilir.

Serbest Ticaret için Siyasî Gerekçe

Karşılıklı bağımlılık modern dünyanın yaygın bir özelliğidir. İktisadî alanda mevcuttur: bir dizi fiyatla başka bir dizi fiyat arasında, bir sektörle başka bir sektör arasında, bir ülke ile başka bir ülke arasında. Geniş anlamda karşılıklı bağımlılık toplumda da mevcuttur: ekonomik faaliyet ile kültürel, sosyal ve hayır amaçlı faaliyetler arasında; toplumun örgütlenmesinde, iktisadî düzenlemeler ile siyasî düzenlemeler arasında; nihayet ekonomik özgürlük ile siyasî özgürlük arasında.

Uluslararası alanda da ekonomik düzenlemeler, siyasî düzenlemelerle iç içedir. Aynen yurtiçi serbest ticaretin inançları, tutumları ve çıkarları farklı olan bireyler arasında ahenkli ilişkileri geliştirmesi gibi, uluslararası serbest

ticaret de kültürleri ve kurumları birbirinden farklı olan ulusların ahenkli ilişkilere sahip olmasını sağlar.

Herhangi bir ülkenin serbest ekonomisinde olduğu gibi, serbest ticaret dünyasında da akitler özel birimler arasında; bireyler, işletmeler ve hayır kuruluşları arasında cereyan etmektedir. Her bir işlemin gerçekleşme koşulları, o işlemin tüm taraflarının mutabakatıyla belirlenir. Tüm taraflar bundan fayda sağlayacaklarına inanmadığı sürece o işlem gerçekleşmeyecektir. Sonuç olarak, farklı tarafların çıkarları birbirleriyle uyumlu hâle getirilmektedir. Kural, işbirliğidir, çatışma değil.

Devletler müdahale ettiği zaman ise durum çok farklı bir hâl alır. Ülke içinde işletmeler, doğrudan ya da ticaret üzerine getirilen tarifeler veya başka kısıtlamalar şeklinde kendi devletlerinden destek ararlar. Başkalarına maliyet yüklemeye yönelik siyasî baskıya başvurarak, kârlılıklarını ya da bizatihi varlıklarını tehdit eden rakiplerden gelen iktisadî baskılardan kurtulmanın yollarını arayacaklardır. Bir devlet tarafından yerel işletmeler adına yapılan müdahale, diğer ülkelerdeki işletmeleri, yabancı devletler tarafından alınan önlemleri dengelemek için kendi devletlerinin yardımını aramaya yönelir. Böylece özel şirketler arasındaki anlaşmazlıklar devletler arasındaki anlaşmazlıklara kapı aralar. Her ticaret müzakeresi siyasî bir mesele hâline gelir. Üst düzey hükümet yetkilileri, ticarî konferanslar için dünyayı dolaşırlar. Sürtüşmeler ortaya çıkar. Her ülkeden birçok vatandaş, ortaya çıkan sonuçla hayal kırıklığına uğrar ve kendilerini kısa çöpü çeken* tarafmış gibi hissetmeye başlar. Bu sefer de kural, işbirliği değil, çatışmadır.

* Orijinali, "get the short end of the stick," bir şeyin paylaşımında birinin payına daha küçük, daha kısa, daha az veya pek arzu edilmeyen

Waterloo'dan Birinci Dünya Savaşı'na kadar süren yüzyıl, serbest ticaretin uluslararası ilişkiler üzerindeki yararlı etkileriyle ilgili çarpıcı bir örnek sunmaktadır. O dönemde Britanya, dünyanın lider ülkesiydi ve o yüzyılın tamamı boyunca neredeyse tam serbest ticarete sahipti. Amerika Birleşik Devletleri de dâhil olmak üzere diğer ülkeler, özellikle de Batılı ülkeler, biraz daha hafifletilmiş bir şekilde de olsa, benzer bir politika benimsemişlerdi. İster aynı isterse farklı bir ülkede, insanlar her nerede yaşarlarsa yaşasınlar, karşılıklı anlaştıkları koşullarda istedikleri herkesten mal alıp, istedikleri herkese de mal satmakta büyük ölçüde serbestlerdi. Belki de bizim için günümüzde çok daha şaşırtıcı olanı, insanlar pasaportsuz veya birbiri ardına yapılan gümrük kontrolleri olmadan tüm Avrupa'da ve dünyanın geri kalanının büyük bölümünde seyahat etmekte özgürlerdi. Göç etmekte serbesttiler; dünyanın büyük bölümüne, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'ne giriş yapma ve ülke sakini veya vatandaşı olmakta serbesttiler.

Sonuç olarak, Waterloo'dan Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan yüzyıl, Batılı ülkeler arasında insanlık tarihinin en barışçı yüzyıllarından biriydi. Bu tabloyu lekeleyen sadece küçük bazı savaşlardı; en çok akılda kalanları Kırım Savaşı ve Fransa-Prusya Savaşları; ve tabii ki, -ABD'yi ekonomik ve siyasî özgürlükten uzaklaştıran bir mesele niteliğindeki- köleliğin başlıca sebebi olduğu, Birleşik Devletler'deki büyük çaplı iç savaş.

Modern dünyada, tarifeler ve ticarete getirilen benzer kısıtlamalar ülkeler arasında bir sürtüşme kaynağı olmuştur. Fakat Hitler Almanyası, Mussolini İtalyası, Franco

kısımın düşmesini ifade eden bir deyim. "Üvey evlat gibi hissetmek" olarak da karşılanabilir. -ç.n.

İspanyası gibi kollektivist devletlerin, özellikle de Rusya ve uydularından Çin'e kadar uzanan komünist ülkelerde devletin ekonomiye yaptığı geniş kapsamlı müdahale, çok daha ciddi bir sorun kaynağı olmuştur. Tarifeler ve benzeri kısıtlamalar, fiyat sistemi tarafından aktarılan sinyalleri çarpıtır; ama en azından bireylerin bu çarpık sinyallere tepki vermeleri için onları serbest bırakır. Kollektivist ülkeler çok daha kapsamlı komuta unsurlarını devreye sokmuştur.

Geniş çapta bir piyasa ekonomisinin vatandaşları ile kollektivist bir devletin vatandaşları arasında tamamen özel işlemler imkânsızdır. Taraflardan biri mecburen devlet yetkilileri tarafından temsil edilmektedir. Burada siyasî mülahazalar kaçınılmazdır; ama piyasa ekonomilerinin devletleri, vatandaşlarına kollektivist devletlerle kendi alışverişlerini yapabilmeleri için mümkün olan azamî hareket esnekliğini tanımış olsa sürüşmeler en aza inerdi. Ticareti, kollektivist ülkelerle yapılan ticareti artırmak için siyasî bir silah ya da siyasî önlemler olarak kullanmaya çalışmak, kaçınılmaz siyasî sürüşmeleri sadece daha da beter hâle getirmeye yarar.

Serbest Uluslararası Ticaret ve İç Rekabet

Yurtiçi rekabetin boyutu, uluslararası ticaret düzenlemeleri ile yakından ilişkilidir. 19. Yüzyıl'ın sonlarında "tröstler" ve "tekeller"e karşı kamuoyundan yükselen feryat, Eyaletlerarası Ticaret Komisyonu'nun kurulmasına ve Sherman Anti-Tröst Yasası'nın kabul edilmesine yol açmış; bu kanun daha sonra rekabeti teşvik amacıyla yapılan birçok yasal düzenleme ile de desteklenmişti. Bu önlemlerin çok karışık etkileri olmuştur. Bunlar bazı bakımlardan rekabeti artırmaya katkı sağlarken, bazı bakımlardan da tersi yönde etkiler doğurmuştur.

Fakat bu türden hiçbir önlem, destekçilerinin tüm beklentilerini karşılaya bile, uluslararası ticaretin önündeki tüm engellerin ortadan kaldırılması kadar etkili bir rekabeti garanti edemezdi. ABD’de yalnızca üç büyük otomobil üreticisinin bulunması, üstelik bunlardan birinin de iflasın eşiğinde olması, tekel fiyatlandırması tehdidini artırmaktadır. Ancak Amerikalı alıcıların müşterileri olması için *dünya* otomobil üreticilerinin General Motors, Ford ve Chrysler ile rekabete girmesine izin verildiği takdirde, tekel fiyatlandırması tehdidi de ortadan kaybolacaktır.

Başından sonuna durum budur. Tarife ya da başka araçlar kılığında açık ya da gizli devlet yardımı olmaksızın, bir ülke içinde bir tekelin kurulması nadiren mümkündür. Bunun dünya çapında yapılması ise neredeyse imkânsızdır. Bildiğimiz kadarıyla, De Beers elmas tekeli, bunu başarmış görünen yegâne tekeldir. Devletlerin doğrudan yardımını olmaksızın uzun süre varlığını sürdürebilmiş başka bir tekel bilmiyoruz; OPEC karteli ve daha önceki kauçuk ve kahve kartelleri belki de en belirgin örneklerdir. Dahası bu tür devlet destekli kartellerin çoğu uzun ömürlü olmamıştır. Uluslararası rekabetin baskısı altında çökmüşlerdir; OPEC’i bekleyen akıbetin de bu olduğuna inanıyoruz. Uluslararası karteller, serbest bir ticaret dünyasında daha da hızlı yok olur. Hatta ticaret kısıtlamalarının dünyasında bile, Amerika Birleşik Devletleri gerekirse tek taraflı serbest ticaret sayesinde önemli iç tekellere ilişkin herhangi bir tehlikeyi ortadan kaldırmaya yaklaşabilir.

MERKEZİ İKTİSADİ PLANLAMA

Az gelişmiş ülkelere yaptığımız seyahatler sırasında, bu ülkelerin aydınları ve Batı’daki aydınların birçoğu tarafından söz konusu ülkelerin gerçekleriyle ilgili ileri sürülen fikirler

ile bizatihi gördüğümüz gerçekler arasındaki çarpıcı zıtlık karşısında tekrar tekrar hayrete düşmüştür.

Her yerde aydınlar, hiç itirazsız ve peşinen, serbest girişim kapitalizmi ve serbest bir piyasayı kitleleri sömüren araçlar; merkezî ekonomik planlamayı ise ülkelerini hızlı ekonomik ilerleme yoluna sokacak olan geleceğin dalgası olarak kabul ederler. Tanınmış, hayli başarılı ve son derece tahsilli, –fiziksel olarak tam da obez bir kapitalistin Marksist karikatürüne benzeyen– bir Hint girişimcinin, Hindistan’ın detaylı merkezî planlamasına dair –haklı olarak bir ‘eleştiri’ olarak yorumladığı– açıklamalarına tepki olarak aramızdakilerden birini azarlamasını kolay kolay unutmayacağız. Bize hiç de tereddüde mahal vermeksizin dediğine bakılırsa, Hindistan gibi yoksul bir ülkenin hükûmeti; *toplumsal* önceliklerin bireylerin bencil taleplerinden daha önemli olduğunu göstermek üzere, ithalatı, dâhilî üretimi ve yatırımların tahsisini kontrol altına almak; –bunun dolaylı olarak ima ettiği üzere– bütün bu alanlarda kendisine –mevcut servetinin kaynağı olan– bu özel ayrıcalıkları tanımak zorundaydı. Adamın yaptığı şey düpedüz, Hindistan’da ve başka yerlerdeki profesörler ve öteki aydınların görüşlerini yansıtmaktan ibaretti.

Asıl gerçekler ise bambaşkadır. Bireysel özgürlüğün biraz serpilme imkânı bulduğu, sıradan vatandaşların elinde maddî rahatlığın bir ölçüde ilerleme kaydettiği ve bunun gelecekte daha da ileri gideceğine dair yaygın bir umut gördüğümüz her yerde, ekonomik faaliyetin de ağırlıklı olarak serbest piyasa yoluyla organize edildiğini görürüz. Vatandaşlarının iktisadî faaliyetlerini devletin derinlemesine kontrol altına aldığı yani detaylı bir merkezî iktisadî planlamanın hüküm sürdüğü her yerde ise, sıradan vatandaşlar siyasî prangalara zincirlenmiş durumdadırlar; dü-

şük bir yaşam standardına sahiptirler ve kendi kaderlerine hükmedecek pek bir güce sahip değildirler. Buralarda devlet zenginleşebilir ve görkemli heykeller dikebilir, ayrıcalıklı sınıflar maddî konforun zirvesine varabilir. Ama sıradan vatandaşlar, söz dinlemeye devam etmeleri ve mâkûl seviyelerde üretim yapmaları için gerekli olandan daha fazlasını kazanamayan, devletin amaçları için kullanılacak birer araç konumundadırlar.

Bunun en açık örneği, aslında bir bütünün parçası olan ama savaşların yarattığı tarumar içinde birbirinden ayrı düşen Doğu ve Batı Almanya arasındaki zıtlıktır. İki tarafta da aynı kandan ve aynı medeniyetten olan, aynı düzeyde teknik bilgi ve beceriye sahip insanlar yaşamaktadır. Peki, hangisi refah içindedir? Hangisi, vatandaşlarını içine tıkamak için duvarlar inşa etmek zorunda kalmıştır? Hangisi bugün, duvarın öte yakasındaki kapitalist cehennem uğruna canlarını tehlikeye atarak komünist cennetlerini terk etmek isteyen cesur ve umutsuz vatandaşlarına engel olmak için azılı köpekler, mayın tarlaları ve şeytani yaratıcılığın başka araçlarının yardım ettiği silahlı muhafızlarla donatılmaktadır?

O duvarın [Berlin Duvarı] bir tarafında parlak ışıklarla aydınlatılmış sokaklar ve mağazalar, neşeli ve canlı insanlarla doludur. Bazıları, yerkürenin her köşesinden getirilen mallardan alışveriş yapmaktadır. Ötekiler çok sayıda sinemalara veya başka eğlence yerlerine gidiyorlar. Her türden görüşü ifade eden gazete ve dergileri özgürce satın alabilir durumdalar. Herhangi bir konuda birbirleriyle ya da yabancılarla konuşup, geniş bir yelpazedeki fikirlerini hiç tereddüt etmeden, etrafta bir duyan var mı diye omuz üstünden sağa sola bakmak zorunda kalmadan ifade ediyorlar. Birkaç yüz adımlık bir yürüyüş, kuyrukta bir saat di-

kildikten, formlar doldurup pasaportların iadesi için bekledikten sonra, sizi, aynen bizi yaptığı gibi, duvarın öbür tarafına götürecektir. Orada ise sokaklar bomboştur; şehir gri ve solgundur; mağaza vitrinleri donuk, binalar kirlidir. Savaş zamanında oluşan tahribat, aradan otuz yılı aşkın bir zaman geçmiş olmasına rağmen hâlâ onarılmış değildir. Doğu Berlin'e yaptığımız kısa ziyaret sırasında gördüğümüz yegâne neşe belirtisi yahut faaliyet, eğlence merkezindeydi. Doğu Berlin'de geçirilen bir saat, yetkililerin bu duvarı neden ördüklerini anlamak için yeterlidir.

Yenilmiş ve harap olmuş bir ülke olarak Batı Almanya'nın, on yıldan kısa bir sürede Avrupa kıtasındaki en güçlü ekonomilerden biri hâline gelmesi bir mucize gibiydi. Bu bir serbest piyasa mucizesiydi. Bir iktisatçı olan Ludwig Erhard Alman Ekonomi Bakanıydı. 20 Haziran 1948 Pazar günü, eşanlı olarak, hem yeni bir para birimini, bugünün Alman markını takdim ediyor, hem de ücretler ve fiyatlar üzerindeki hemen hemen bütün kontrolleri kaldırıyordu. 'Bunu bir Pazar günü yaptık' demeye bayılırdı, 'çünkü Fransız, Amerikan, İngiliz işgal kuvvetlerinin ofisleri o gün kapalıydı.' Onların kontrollerden yana tutumları dikkate alınınca, bu hareketi söz konusu ofislerin açık olduğu bir günde yapsaydı, verdiği emirleri işgal kuvvetlerinin yeni bir karşı emirle iptal edeceklerinden emindi. Söz konusu tedbirler bir sihir gibi işledi. Dükkanlar birkaç gün içerisinde mallarla dolup taşmıştı. Birkaç ay gibi kısa bir süre içerisinde Alman ekonomisinin uğultusu ta uzaklardan duyulur olmuştu.

Hatta iki komünist ülke, Rusya ve Yugoslavya bile, biraz daha düşük dozlu olsa da, buna benzer bir tezat teşkil etmektedir. Rusya, sıkı bir şekilde merkezden kontrol edilir. Özel mülkiyet ve serbest piyasalardan tamamen vazgeçmesi mümkün olmamış, ama bunların kapsamını mümkün

olduğunca daraltmaya çalışmıştır. Yugoslavya da ilkin aynı yola girmiştir. Ancak, Tito egemenliğinde Stalin Rusyası'yla yollarını ayırdıktan sonra Yugoslavya'nın seyri ciddi ölçüde değişmiştir. Ülke hâlâ komünisttir; ama adem-i merkeziyet ve piyasa güçlerinin kullanımını bilinçli olarak teşvik etmektedir. Çoğu tarım arazisi özel mülktür ve tarım ürünleri görece serbest piyasalarda satılmaktadır. Küçük işletmeler (beş işçiden daha az çalışanı olanlar) özel mülkiyete tâbi olabilir ve özel mülk olarak işletilebilir. Özellikle el sanatları ve turizm alanında söz konusu işletmeler hızla yaygınlaşmaktadır. Daha büyük işletmeler işçi kooperatifleridir; verimsiz bir organizasyon şekli olsa da bu en azından bireysel sorumluluk ve girişimcilik için kısmî bir fırsat tanımaktadır. Yugoslavya halkı özgür değildir. Komşusu Avusturya ya da benzeri öteki Batılı ülkelerin halklarından çok daha düşük bir yaşam standardına sahiptirler. Ancak Yugoslavya, bizim yaptığımız üzere, Rusya'dan gelen bir gözlemci gezginin gözünde, orayla kıyaslanınca adeta bir cennet izlenimi verecektir.

Orta Doğu'da İsrail, ilan edilen sosyalist felsefesine, politikasına ve ekonomiye kapsamlı devlet müdahalesine rağmen büyük ölçüde dış ticaretin öneminin dolaylı bir sonucu olarak, güçlü bir pazar sektörüne sahiptir. Sosyalist politikaları ülkenin ekonomik büyümesini yavaşlatmıştır, yine de İsrail vatandaşları, –siyasî gücün çok daha büyük boyutlarda merkezileştirmesinden mustarip, iktisadî faaliyetler üzerinde çok daha sert kontrollere maruz kalan– Mısır vatandaşlarıyla kıyaslandığında, daha fazla siyasal özgürlüğün ve daha yüksek bir yaşam standardının keyfini sürmektedirler.

Uzak Doğu'da; hepsi de yaygın bir şekilde serbest piyasalara dayanan Malezya, Singapur, Kore, Tayvan, Hong Kong ve Japonya iktisaden gelişip büyümektedir. Halkları

umut doludur. Bu ülkelerde ekonomik bir patlama devam etmektedir. Bu tür şeylerin en iyi ölçülebildiği kıstasla bakıldığında; 1970'lerin sonlarında bu ülkelerde kişi başına düşen yıllık gelir, Malezya'daki yaklaşık 700 dolar ile Japonya'daki 5.000 dolar arasında değişiyordu. Buna karşılık, hepsi de büyük ölçüde merkezî planlamaya dayanan Hindistan, Endonezya ve Komünist Çin, ekonomik durgunluk ve siyasî baskı yaşıyordu. Bu ülkelerde kişi başına düşen gelir de 250 dolardan daha azdı.

Mao'nun hâlefleri geçtiğimiz yirmi beş yıl boyunca, Çin'in geri kalmışlığını açıkça ilan edip, ilerlemenin yokluğundan yakınmaya başlayınca kadar merkezden ekonomik planlamanın entellektüel savunucuları, hâlâ Mao dönemindeki Çin'e övgüler yağdırıyordu. Onların ülkeyi modernleştirme tasarısı kısmen, fiyatların ve piyasaların daha büyük bir rol oynamasına izin vermeye dayanmaktadır. Bu taktikler, Yugoslavya'da olduğu gibi, ülkenin bugünkü düşük ekonomik seviyesine oranla kayda değer kazanımlar üretebilir. Ancak ekonomik faaliyetler üzerindeki sıkı siyasî kontroller ve özel mülkiyet üzerinde ciddi sınırlamalar devam ettiği sürece, kazançlar da büyük ölçüde sınırlandırılmış olacaktır. Ayrıca, bu kadar sınırlı ölçüde bile olsa özel girişim cininin lambadan çıkmasına izin verilmesi, büyük boyutlardaki otoriteryenizme er ya da geç bir tepki doğurması muhtemel siyasî sıkıntılara yol açacaktır. Her ne kadar, müzmin iyimserler olarak, biz yine de tamamen göz ardı etmiyor olsak da, bunun tam tersi bir sonuç yani komünizmin çökmesi ve yerine bir piyasa sisteminin geçmesi çok daha az muhtemel görünmektedir. Benzer şekilde, yaşlı Mareşal Tito öldüğünde Yugoslavya, daha büyük otoriteryenizme bir tepki doğurabilecek ya da çok daha düşük bir olasılıkla, mevcut kollektivist düzenle-

melerin çöküşüne sebep olabilecek bir siyasî istikrarsızlık yaşayacaktır.

Özellikle konuyu aydınlatıcı daha detaylı incelemeye degecek bir örnek de, Hindistan ve Japonya deneyimleri arasındaki zıtlıktır. 1947 yılında bağımsızlığa kavuştuktan sonraki ilk otuz yıldaki Hindistan ile, –günümüz Japonyası değil de– 1867 yılında gerçekleşen Meiji Restorasyonu’ndan sonraki ilk otuz yılın Japonyası arasındaki zıtlık yani. İktisatçılar ve daha genelde sosyal bilimciler, fiziksel bilimlerde hipotezleri test etmede büyük önem taşıyan türden kontrollü deneyleri nadiren yapabilirler. Ancak bu noktada yaşanan tecrübe, ekonomik organizasyon yöntemlerindeki farklılıkların önemini test etmek için kullanabileceğimiz kontrollü deneye çok yakın bir şey hâsıl etmiştir.

Zaman açısından arada seksen yıllık bir atlama söz konusudur. Öteki bütün açılardan ise karşılaştırdığımız dönemlerin başlangıcında iki ülke de birbirine çok benzer şartlar içinde bulunuyordu. Her ikisi de antik uygarlıklara ve sofistike bir kültüre sahip ülkelerdi. Her biri sınıfsal olarak hayli yapılandırılmış bir nüfusa sahipti. Japonya, daimyolar (feodal lordlar) ve serfleriyle* feodal bir yapıya sahipti. Hindistan ise en tepede Brahmanların, en altta ise –İngilizlerin “tarifeli kastlar” dediği– dokunulmazların yer aldığı katı bir kast sistemine sahipti.

Her iki ülke de siyasî, iktisadî ve toplumsal düzenlemlerde köklü değişikliklere imkân veren ciddî bir siyasî değişim geçirmişti. Her iki ülkede de becerikli, kendini işine adanmış liderlerden oluşan bir grup iktidara gelmişti. Ulusal gururla doluydular ve ülkelerini büyük bir güç hâline getir-

* Daimyo: 10-19. Yüzyıllar arasında Japonya’da hüküm süren feodal düzende büyük çaplı arazilere sahip kodamanlardan her biri, derebeyi. Serf: bu arazileri ekip biçen toprağa bağlı köleler. –ç.n

mek için ekonomik durgunluğu hızlı bir büyümeye dönüştürmeye kararlıydılar.

Farklılıkların neredeyse hepsi Japonya'dan çok Hindistan'a avantaj sağlıyordu. Japonya'da daha önceki yönetimler, ülkenin dünyanın geri kalanından hemen hemen tamamen izole olmasını dayatmıştı. Uluslararası ticaret ve temas, Hollandalı bir geminin yılda bir ziyaretiyle sınırlıydı. Ülkede kalmasına izin verilen birkaç Batılı, Osaka Limanı'ndaki bir adada yer alan küçük bir yerleşim yerine kapatılmıştı. Üç yüzyıl hatta belki de daha uzun süre devam eden mecburî izolasyon, Japonya'yı dış dünyadan bihaber, bilim ve teknoloji açısından Batı'nın çok gerisinde ve neredeyse hiç kimsenin Çince dışında hiçbir yabancı dili konuşup okuyamadığı bir hâlde bırakmıştı.

Hindistan çok daha şanslıydı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ciddi bir ekonomik büyümenin keyfini sürmüştü. Bu büyüme İngiltere'ye karşı verilen bağımsızlık mücadelesi nedeniyle iki dünya savaşı arasında yavaşlarsa da, tersine dönmemişti. Ulaşımındaki iyileştirmeler, daha önce sürekli tekrarlayan bir felaket olan bölgesel kıtlığı sona erdirmişti. Liderlerinin çoğu Batı'nın gelişmiş ülkelerinde, özellikle de Büyük Britanya'da eğitim görmüştü. İngiliz yönetimi ülkeye bir hayli yetenekli ve eğitilmiş sivil devlet memurları, modern fabrikalar ve de mükemmel bir demiryolu sistemi bırakmıştı. 1867 yılının Japonyası'nda ise bunların hiçbiri yoktu. Hindistan, teknolojik açıdan Batı'ya kıyasla gerideydi; ama aradaki fark, 1867 Japonyası'yla o dönemin gelişmiş ülkeleri arasındakinden daha azdı.

Hindistan'ın doğal kaynakları da Japonya'nınkinden çok daha üstündü. Japonya'nın sahip olduğu neredeyse tek doğal avantaj, kolay ulaşım ve bolca balık arzına imkân veren deniziydi. Öteki konularda, Hindistan Japonya'dan

yaklaşık dokuz kat daha büyüktür ve topraklarının oransal olarak çok daha büyük bir kısmı düzlük ve erişilebilir arazilerden oluşmaktadır. Japonya büyük ölçüde dağlıktır. Yaşanabilir ve ekilebilir olan tek bölgesi, deniz kıyıları boyunca uzanan daracık alanlardır.

Son olarak, Japonya tek başınaydı. Japonya'da yatırım yapan yabancı sermaye yoktu; yabancı devletler ya da kapitalist ülkelerdeki yabancı vakıflar, Japonya'ya hibe vermek veya düşük faizli kredi teklif etmek için uluslararası konsorsiyum oluşturmuş değildi. Ekonomik kalkınmasını finanse edecek sermaye konusunda kendi imkânlarıyla yetinmek zorundaydı. Şans da yüzüne bir kez gülmüştü. Meiji Restorasyonu sonrasındaki ilk yıllarda, Avrupa'daki ipek hasadında felaket bir azalma yaşanmış ve bu durum, Japonya'nın ipek ihracatı sayesinde öbür türlü kazanabileceğinden çok daha fazla döviz kazanmasını sağlamıştı. Bunun dışında, önemli bir tesadüfi ya da planlı sermaye kaynakları yoktu.

Hindistan'da durum çok daha iyi sayılırdı. 1947 yılında bağımsızlığını kazandığından beri, dünyanın geri kalanından, çoğunlukla hibe olarak, muazzam miktarlarda kaynak elde etmişti. Kaynak akışı günümüzde de hâlen devam etmektedir.

1867 yılındaki Japonya ile 1947 yılındaki Hindistan'ın benzer koşullarına rağmen ortaya çıkan sonuç son derece farklıydı. Japonya feodal yapısını tasfiye ederek, sosyal ve ekonomik fırsatları tüm vatandaşlarının istifadesine sunmuştur. Nüfus patlamış olmasına rağmen sıradan insanların durumu hızla düzelmıştır. Japonya, uluslararası siyasi sahnede hesaba katılması gereken bir güç hâlini almıştır. Bireysel beşerî ve siyasî özgürlüğü tam olarak başaramamışsa da bu yönde çok ciddi bir ilerleme kaydetmiştir.

Hindistan, kast engellerinin ortadan kaldırılması gereğini dilinden düşürmemiş, ama pratikte çok az bir ilerleme kaydetmiştir. Mutlu azınlık ile kalabalık kitleler arasındaki gelir ve servet farklılıkları daralmamış genişlemiştir. Seksen yıl önce Japonya’da da yaşandığı gibi, nüfus patlamış ama kişi başına düşen ekonomik çıktı seviyesinde böyle bir patlama yaşanmamış, üretim neredeyse yerinde saymıştır. Nitekim, nüfusun en yoksul üçte birlik kesiminin yaşam standardı muhtemelen düşmüştür. İngiliz hâkimiyetinin ardından Hindistan dünyanın en büyük demokrasisi olmakla övünmüş; ama bir süre ifade ve basın özgürlüğünü kısıtlayan bir diktatörlük dönemine girmiştir. Ülke bugün aynı şeyi tekrarlama tehlikesi içindedir.

İki ülke arasında ortaya çıkan bu farklılıkları acaba neyle izah edebiliriz? Birçok gözlemci, farklı toplumsal kurumlara ve insanî özelliklere işaret etmektedir. Dinî tabular, kast sistemi, kadercı bir dünya görüşü; tüm bunların Hindistan halkını geleneğin deli gömleğine hapsedtiği söylenmektedir. Hintlerin pısrık ve tembel oldukları söylenmektedir. Buna karşılık Japonlar çalışkan, enerjik, dışardan gelen etkilere karşılık vermeye istekli olmaları ve dışardan öğrendiklerini kendi ihtiyaçlarına uyarlamada inanılmaz derecede usta olmaları yönüyle övülürler.

Japonlarla ilgili yapılan bu betimleme bugün için isabetli olabilir. Ama 1867’de öyle değildi. Japonya’nın ilk yabancı sakinlerinden biri şunları yazıyordu: “Japonya’nın hiçbir zaman zengin olacağını sanmıyoruz. İklim dışında, doğanın getirdiği avantajlar ile insanların bizatihi miskinliği ve zevke düşkünlüğü bunu engellemektedir. Japonlar mutlu bir ırk olup azla yetinirler; fazla bir şey yapmaları pek muhtemel değildir.” Başka bir gözlemci de şöyle yazmıştır: “Dünyanın bu bölümünde, Batı’da oluşturulmuş ve

benimsenmiş ilkeler, aslen sahip oldukları erdemi ve canlılığı yitirmiş ve ölümcül bir işe yaramazlık ve yolsuzluğa doğru yönelmiş görünmektedir.”

Benzer şekilde, Hintlerle ilgili yapılan tasvir de günümüzde Hindistan’da yaşayan bazı Hintler için geçerli olabilir ama başka yerlere göç etmiş Hintler için kesinlikle geçerli değildir. Birçok Afrika ülkesinin yanı sıra Malezya, Hong Kong, Fiji Adaları, Panama ve son yıllarda da İngiltere’de Hintler başarılı girişimcilerdir hatta yer yer girişimci sınıfın ana damarını teşkil etmektedirler. Sık sık ekonomik gelişmeyi başlatan ve teşvik eden dinamo olmuşlardır. Hindistan’ın bizzat kendi içinde, her nerede devlet kontrolünün boğucu pençesinden kaçılabiliyorsa orada girişim, sevk ve inisiyatif adacıkları bulunmaktadır.

Her durumda, ekonomik ve sosyal gelişme kitlelerin niteliklerine ya da davranışlarına bağlı değildir. Her ülkede olayların gidişatını ve hızını küçük bir azınlık belirler. En hızlı ve başarılı şekilde gelişmiş ülkelerde, girişimci ve risk almayı seven bireylerden oluşan bir azınlık başı çekmiş, taklitçilerinin onları takip etmeleri için fırsatlar yaratmış ve çoğunluğun verimliliğini artırmasına imkân sağlamıştır.

Hintlerin, birçok yabancı gözlemci tarafından kınanan özellikleri, ilerleme eksikliğinin bir sebebi olmaktan ziyade, sonucudur. Tembellik ve girişimcilik eksikliği sıkı çalışmak ve risk almak ödüllendirilmediğinde ortaya çıkar. Kaderci bir felsefe, durgunluğun barınağıdır. Hindistan, Japonya’nın 1867 sonrasında yaşadığı hatta Almanya ve Japonya’nın İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra deneyimlediği türden bir ekonomik gelişmeyi ateşleyip gaz verecek niteliklere sahip insanlardan yoksun değildir. Gerçekten de, Hindistan’ın gerçek trajedisi, bizim kanaatimize göre, gelişen, dinç, giderek daha müreffeh ve özgür bir toplum

olabilecek iken, aşırı derecede yoksul insanlarla dolu bir altkıtı olarak varlığını sürdürmesidir.

Yakın geçmişte, bir ekonomik sistemin insanların niteliklerini nasıl etkileyebileceğiyle ilgili çok etkileyici bir örnekle karşılaştık. Çin’de komünistler iktidarı ele geçirdikten sonra Hong Kong’a akın eden Çinli mülteciler, ülkede kayda değer bir ekonomik kalkınmayı tetiklemiş ve inisiyatif, girişim, tasarruf ve çalışkanlık açısından haklı bir ün kazanmışlardır. Kızıl Çin’den göçün yakın geçmişte serbest bırakılması yeni bir göçmen akını yaratmıştır; aynı ırktan ve aynı temel kültürel geleneklerden gelen ama otuz yıl süren komünist rejimin yönetip şekillendirdiği kişilerden oluşan bir akın. Bu mültecilerden bazılarını işe alan birçok firmadan duyuyoruz ki, bu insanlar daha önce Çin’den Hong Kong’a gelenlerden çok farklılar. Çok az inisiyatif alma eğiliminde olan yeni göçmenler, ne yapmaları gerektiğinin kendilerine tam olarak söylenmesini bekliyorlar. İşten kaytaran ve işbirliği yapmayan kişiler konumundalar. Hong Kong piyasasında geçirecekleri birkaç yılın, bütün bunları değiştireceğine şüphe yoktur.

Öyleyse, 1867’den 1897’ye Japonya’nın yaşadığı, 1947 yılından bugüne kadar da Hindistan’ın yaşadığı farklı deneyimler neyle izah edilebilir? Bizim kanaatimize göre, bunun açıklaması Batı ve Doğu Almanya, İsrail ve Mısır, Tayvan ve Kızıl Çin arasındaki farklılıkların açıklamasıyla aynıdır. Japonya esas itibarıyla gönüllü işbirliğine ve serbest piyasalara yani o dönemin İngilteresi’nin modeline dayanmaktaydı. Hindistan ise merkezi ekonomik planlamaya yani o dönemin Rusya modeline dayanıyordu.

Meiji yönetimi, birçok açıdan çeşitli müdahalelerde bulundu ve gelişme sürecinde önemli bir rol oynadı. Teknik eğitim için birçok Japon vatandaşını yurtdışına yolladı.

Ülkeye yabancı uzmanlar getirdi. Birçok sanayide pilot tesisler kurdu ve öteki birçok sanayi için de sayısız devlet desteği verdi. Fakat hiçbir zaman, yatırımın toplam miktarı ve yönünü veya üretim yapısını kontrol altında tutmaya girişmedi. Devlet sadece askerî güç için gerekli olduğunu düşündüğü gemi inşa, demir ve çelik sektörlerine yakın ilgisi ni sürdürdü. Bu endüstrileri elinin altında tuttu; çünkü bu endüstriler özel girişim için cazip değildi ve yüklü miktarda devlet desteği gerektiriyordu. Bu devlet destekleri Japon kaynaklarını kurutan bir şeydi. Japonya'nın iktisadî ilerlemesini teşvik etmekten çok ona ket vuruyordu. Nihayet, uluslararası bir antlaşma Meiji Restorasyonu'ndan sonraki ilk otuz yıl boyunca Japonya'nın yüzde 5'ten daha yüksek oranda tarifeler koymasını yasakladı. Bu kısıtlama, zamanında kızdırsa da, Japonya için eşi görülmemiş büyük bir lütuf oldu; antlaşmanın yasaklarının süresi dolduktan sonra tarifeler yeniden yükseltildi.

Hindistan ise çok daha farklı bir politika izlemektedir. Ülkenin liderleri, kapitalizmi emperyalizmle eş anlamlı, her ne pahasına olursa olsun kaçınılması gereken bir olgu olarak kabul etmektedir. Detaylı yatırım planları içeren, Rus tipi bir dizi beş yıllık planı devreye sokmaya kalkışmışlardır. Bazı üretim alanları devlete ayrılmış; diğer alanlarda ise, mutlaka "Plan Hazretleri" ile uyumlu olmak şartıyla, özel firmaların faaliyette bulunmalarına izin verilmiştir. [Bu sistemde] tarifeler ve kotalar ithalatı, devlet destekleri de ihracatı kontrol eder. İdeal olan kendine yeterliliktedir. Söylemeye lüzum yoktur ki, bu önlemler döviz kıtlığı yaratır. Bu sorun detaylı ve kapsamlı döviz kontrolleri ile aşılmaya çalışılır; bu ise hem ciddi bir etkinsizlik, hem de özel ayrıcalık kaynağıdır. Ücretler ve fiyatlar kontrol altındadır. Fabrika kurmak ya da herhangi başka bir yatırım yapmak devletin iznine bağlıdır.

Vergiler her yerededir, kâğıt üzerinde bir hayli kademelendirilmiş, uygulamada ise yan çizilmiştir. Kaçakçılık, kara borsa, her türden yasa dışı işlemler, her alanda vergiler kadar yaygındır. Bunlar bir yandan hukuka saygının altını oyarlar, ama bir yandan da merkezî planlamanın katılıklarını bir ölçüde dengeleyip acil ihtiyaçların giderilmesini mümkün kılarak değerli bir sosyal hizmet sunarlar.

Japonya'da, piyasayı esas alma, gizli kalmış ve umulmadık enerji ve beceri kaynaklarını ortaya çıkarmıştır. Yerleşik çıkar çevrelerinin değişimin önünü tıkamasını engellemiştir. Kalkınmayı, [kaynak dağılımında] etkinliğin haşin testine uyum sağlamaya zorlamıştır. Hindistan'da devlet kontrollerine yaslanma ise girişimciliği desteklemekte ya da bunu müsrif kanallara sevk etmektedir. Değişim güçlerine karşı [çıkar çevrelerinin] yerleşik çıkarlarını korumaktadır. Hayatta kalma kriteri olarak, piyasa etkinliğinin yerine bürokratik onaylamayı ikame etmektedir.

Bu iki ülkede yaşanan ev yapımı ve fabrika yapımı tekstil deneyimleri, politikaların farkını göstermede işe yaramaktadır. Gerek 1867 Japonyası'nda ve gerekse 1947 Hindistanı'nda geniş çaplı bir yurtiçi tekstil üretimi vardır. Dış rekabetin Japonya'daki yurtiçi ipek üretimi üzerinde fazla etkisi olmamıştır. Bunun sebebi belki de Japonya'nın ham ipek alanında sahip olduğu avantajın Avrupa'daki ipek üretiminin başarısızlığıyla desteklenmesidir. Ama bu, evde pamuk eğirme işlerini ve pamuk bez dokumacılığını tamamen silip süpürmüştür. Japonya'da bir fabrikasyon tekstil sektörü gelişmiştir. Bu sektör ilk etapta yalnızca kalın ve en düşük kalitede kumaşlar imal etmiş, ama daha sonra çok daha yüksek kalitelere ulaşmış ve sonuçta çok büyük bir ihracat endüstrisi hâlini almıştır.

Hindistan'da ise, fabrika üretimine geçişi sözde ko-

laylaştırmak amacıyla el dokuması devlet tarafından desteklenmiş, bunun için pazar garantisi verilmiştir. Fabrika üretimi giderek büyümekte fakat elde dokuma sektörünü korumak için kasten gelişmesi bastırılmaktadır. Koruma, genişleme anlamına gelmektedir. Elde dokuma tezgâhlarının sayısı 1948'den 1978'e yaklaşık iki katına çıkmıştır. Günümüzde, Hindistan'ın dört bir yanındaki binlerce köyde, günün ilk saatlerinden gecenin geç saatlerine kadar elde dokuma tezgâhlarının sesleri duyulabilir. Öteki sektörlerle eşit şartlarda rekabet edebildiği sürece, el tezgâhında dokuma sanayisinin sakıncalı bir tarafı yoktur. Japonya'da, son derece küçük de olsa, işleri yolunda bir elde dokuma sektörü hâlâ yaşamaktadır. Bu sektör lüks ipek ve diğer kumaşlardan dokur. Hindistan'da elde dokuma sektörü gelişmektedir, çünkü devlet tarafından desteklenmektedir. Esasen, tezgâhlarda dokuma yapan kişilerden durumu hiç de daha iyi olmayan insanlardan vergi alınmaktadır; tezgâh sahipleri serbest piyasada kazanabileceklerinden daha yüksek bir gelir elde edebilsinler diye.

19. Yüzyıl'ın başlarında Büyük Britanya; Japonya'nın birkaç on yıl sonra, Hindistan'ın bir yüzyıldan daha uzun bir süre sonra yaşadığı sorunun aynısıyla karşı karşıya kalmıştı. Elektrikli dokuma tezgâhı, el dokumacılığı sektörünü yok etmekle tehdit ediyordu. Sektörü incelemesi için bir kraliyet komisyonu tayin edildi. Komisyon açıkça, tam da Hindistan'ın izlediği politikayı, el dokumacılığını destekleme ve sektöre pazar garantisi verme konusunu değerlendirdi. Komisyon bu politikaya, esas sorunu –el dokumacılarının fazlalığı– daha da beter hâle getireceği gerekçesiyle, hiç oyalanmadan derhal karşı çıkmıştı. Esasen Hindistan'da yaşanan sorun tam da buydu. Britanya, Japonya'yla aynı çözümü yani geçici olarak sert ama sonuç

olarak faydalı olan piyasa güçlerinin çalışmasına izin verme politikasını uygulamıştı.²

Hindistan ve Japonya'nın yaşadığı birbirine zıt deneyimler ilginçtir; çünkü sadece iki organizasyon yönteminin farklı sonuçlarını açıkça ortaya koymakla kalmamakta, aynı zamanda gözetilen hedefler ile benimsenen politikalar arasındaki alâkasızlığı da göstermektedir. Kendilerini ülkelerinin gücü ve ihtişamını artırmaya adanmış ama bireysel özgürlüğe çok az değer veren yeni Meiji yöneticilerinin hedefleri, kendi benimsedikleri politikalardan çok Hindistan politikalarıyla uyumluydu. Kendilerini bireysel özgürlüğe şevkle adanmış olan Hindistan'ın yeni liderlerinin hedefleri ise, kendi benimsedikleri politikalardan daha çok, Japonya'nın politikalarıyla uyumluydu.

KONTROLLER VE ÖZGÜRLÜK

Her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri merkezî iktisadî planlamayı benimsememiş olsa da, devletin ekonomideki rolünü genişletme konusunda son elli yılda epey bir yol almıştır. Bu müdahale, ekonomik açıdan pahalıya mâl olmuştur. Ekonomik özgürlüğümüze getirilen sınırlamalar, iki yüzyıllık ekonomik ilerlemeyi sona erdirme tehdidi içermektedir. Müdahale aynı zamanda siyasî açıdan da pahalıya mâl olmuş, beşerî özgürlüğümüzü de büyük ölçüde sınırlamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri hâlen ağırlıklı olarak özgür bir ülkedir hatta dünyadaki büyük ülkelerin en özgür olanlarından biridir. Ancak, Abraham Lincoln'ın meşhur "Bölünmüş Ev" isimli konuşmasındaki sözleriyle, "Kendi içinde bölünmüş olan bir ev ayakta kalamaz. ... Evin çökmesini beklemiyorum, ama bölünmüş olarak kalmaya devam etmesini de beklemiyorum. Ya tamamen biri, ya tama-

men öbürü.” Lincoln bu sözlerle kölelikten bahsediyordu. Sarf ettiği bu kâhince sözler, ekonomiye yapılan devlet müdahaleleri için de aynı ölçüde geçerlidir. Daha da ileriye gidilse bölünmüş evimiz kollektivist tarafa yıkılırdı. Neyse ki deliller, kamuoyunun tehlikeyi fark ettiğini ve her zaman-kinden daha büyük devlete doğru giden eğilimi durdurup tersine çevirmeye kararlı olduğunu gösteriyor.

Hepimiz statükodan etkileniriz. Mevcut durumu olduğu gibi görme, onu işlerin doğal hâli olarak kabul etme eğilimindeyizdir. Özellikle de durum bir dizi küçük kademe-li değişiklikle şekillendiğinde kümülatif etkinin ne kadar büyük olduğunu takdir etmek zordur. Mevcut durumun dışına çıkıp onu yeni bir bakış açısıyla incelemek için muhayyileyi zorlamak gerekir. Bu çabayı göstermeye ise fazlasıyla değer. Çünkü sonucun, haydi ‘şok’ demeyelim ama, bir sürpriz olması muhtemeldir.

Ekonomik Özgürlük

Gelirimizi ne şekilde kullanacağımızı tercihte özgür olmak ekonomik özgürlüğün önemli bir parçasıdır: gelirimizin ne kadarını kendimize, hangi ürünler için harcayacağımızı; ne kadarını ne şekilde tasarruf edeceğimizi; ne kadarını ise kime vereceğimizi seçme özgürlüğümüzden bahsediyoruz. Hâlihazırda gelirimizin yüzde 40’ından fazlası, bizim adımıza federal düzeyde, eyalet düzeyinde veya yerel düzeylerde devlet tarafından harcanmaktadır. Zamanında, içimizden biri, yeni bir resmî tatil önerisinde bulunmuştu: “Kişisel Bağımsızlık Günü; yılın, kamu harcamalarını finanse etmek için çalışmayı bitirip ... kendi ihtiyaç ve isteklerimiz doğrultusunda teker teker ve kişisel olarak seçtiğimiz ürünlerin parasını ödemek için çalışmaya başladığımız gün.”³ 1929 yılında bu tatil, Abraham Lincoln’ın doğum

gününe yani 12 Şubat tarihine denk geliyordu; günümüzde ise yaklaşık 30 Mayıs'a denk geliyor. Şayet mevcut gidişat devam ederse, 1988 yılında da öteki Bağimsızlık Günü olan 4 Temmuz'a denk gelecektir.

Gelirimizin ne kadarının devlet tarafından bizim adıma harcandığıyla ilgili olarak elbette ki söyleyecek sözümüz var. Bizler kamu harcamalarının gelirimizin yüzde 40'ından fazlasına tekabül etmesiyle sonuçlanan bir siyasî sürecin katılımcılarıyız. Çoğunluk kuralı gerekli ve arzu edilir bir yoldur. Ancak, süpermarkette alışveriş yaparken sahip olduğunuz özgürlükten çok farklı bir şeydir bu. Yılda bir kez oy sandığına gittiğinizde, hemen hemen her zaman, belirli ürünler için değil bir paket için oy vermiş olursunuz. Eğer çoğunluk tarafındaysanız, en iyi ihtimalle, hem kendi tercih ettiğiniz ürünleri alırsınız hem de karşı çıktığınız ama ortalamada çok da önemli olmadığını düşündüğünüz ürünleri. Genellikle oy verdiğinizizi düşündüğünüz şeyden daha farklı bir sonuçla karşılaşılırsınız. Eğer azınlıkta kalmışsanız çoğunluğun oyuna riayet etmek ve sıranın size gelmesini beklemek zorundasınızdır. Oysa süpermarkette her gün oy verirken ne için oy vermişseniz tam olarak onu alırsınız; aynı şey herkes için de geçerlidir. Oy sandığı, 'oybirliği olmaksızın riayet' üretirken, piyasa 'riayet zorunluluğu olmaksızın oybirliği' üretir. İşte bu sebeptedir ki, oy sandığına, mümkün olduğunca, yalnızca riayetin hayati önem taşıdığı kararlar için başvurmak arzu edilir bir şeydir.

Tüketiciler olarak, vergilerden arta kalan gelirimizi bile ne şekilde harcayacağımız konusunda bir tercih özgürlüğüne sahip değiliz. Sunî tatlandırıcı ya da laetril* almakta

* Kayısı özünden üretilen, bir zamanlar kanser hücrelerini öldürdüğü düşünülen, ama ABD Gıda ve İlaç İdaresi (FDA) tarafından daha sonra yasaklanan bir ilaç. -ç.n.

özgür değiliz; yakında belki sakarin* almakta bile özgür olmayacağız. Doktorumuz, iyileşmemizde en etkili olacağını düşündüğü birçok ilacın, bunlar yurtdışında yaygın olarak kullanılıyor olsa bile, bize reçetesini yazmakta özgür değildir. Her ne kadar şimdilik emniyet kemerimizi bağlayıp bağlamama konusunda bir seçim yapmakta özgür olsak bile emniyet kemeri bulunmayan bir otomobil alma konusunda özgür değiliz.

Ekonomik özgürlüğün hayati önem taşıyan başka bir parçası da, sahip olduğumuz kaynakları kendi değerlerimize uygun bir şekilde kullanma özgürlüğüdür. Yani, kesin bir gönüllülük esasıyla yaptığımız ve başkalarını zorlamak için güce başvurmadan istediğimiz işe girme, istediğimiz işletmeyle bağlantılı iş yapma, istediğimiz kişiden alıp istediğimiz kişilere satma özgürlüğü.

Günümüzde, önce bir kamu görevlisinden izin ya da ruhsat almadan avukat, doktor, diş hekimi, tesisatçı, berber, cenaze levazımatçısı olarak hizmet sunmak ya da bir sürü başka mesleği icra etmekte özgür değilsiniz. Bir devlet görevlisi tarafından konan kural ve yönetmeliklere uygun olmadığı sürece, size ve işvereninize karşılıklı olarak uygun düşen koşullarda fazla mesai yapmakta özgür değilsiniz.

Önce bir devlet yetkilisinden izin almadan banka kurma, taksi işletmeciliği yapma, yahut elektrik veya telefon hizmeti satan bir işe girme; veya demiryolu, otobüs hattı ya da havayolu işletme konusunda özgür değilsiniz.

SPK'nın istediği sayfalarca formu doldurmadığımız ve sunduğunuz izahnamede, lafzına bakıldığı takdirde aklı başında hiçbir yatırımcının yatırım yapmayacağı bir iç ka-

* Taşkömürü katranından üretilen, şekerden daha tatlı, bazı şeker hastalarının kullandığı bir tür suni tatlandırıcı. -ç.n.

rartıcı proje önerisi betimlemediğiniz konusunda SPK'yı tatmin etmediğiniz sürece, sermaye piyasalarından kaynak toplamakta özgür değilsiniz. Dahası, SPK onayı almak 100.000 dolardan pahalya mâl olabilir ki bu durumun, devletimizin yardım ettiği iddiasında olduğu küçük firmaları caydırdığı kesindir.

Mülk edinme özgürlüğü de ekonomik özgürlüğün çok önemli başka bir parçasıdır. Biz yaygın olarak mülkiyet hakkına sahibiz. Nitekim yarıdan epey çoğumuz içinde yaşadığımız evlerin sahibiyiz. Ama makineler, fabrikalar ve benzeri üretim araçlarına gelince, durum oldukça farklı. Kendimizden bir serbest özel girişim toplumu, bir kapitalist toplum olarak söz ediyoruz. Ancak, kurumsal işletme mülkiyeti açısından yaklaşık yüzde 46 sosyalistiz. Bir şirketin yüzde 1'ine sahip olmak demek, o şirketin kârının yüzde 1'ini alma hakkınızın olduğu, -hisse değerinizin toplamıyla sınırlı olmak üzere- zararının da yüzde 1'ini paylaşmak zorunda olduğunuz anlamına gelir. 1979 federal kurumlar vergisi, 100.000 doların üzerindeki bütün gelirin yüzde 46'sıdır (geçtiğimiz yıllardaki yüzde 48'den düşürülmüştür). Elde edilen her bir dolarlık kârın 46 sentini alma hakkına sahip olan federal devlet, her bir dolarlık zararın yüzde 46'sını üstlenmek durumundadır (bu zararları karşılamak için önceden ayrılan bir miktar kârın olması şartıyla). Federal devlet, her şirketin yüzde 46'sına sahiptir; her ne kadar bu hisse devleti şirketin işleri konusunda doğrudan söz sahibi yapmasa da.

Ekonomik özgürlüğümüz üzerinde bulunan tüm kısıtlamaların, ayrıntılı bir şekilde anlatmayı bir tarafa bırakın, bunların yalnızca tam bir listesini vermek bile, bundan çok daha hacimli bir kitap yazmamızı gerektirirdi. Bu örnekler, sadece bu tür kısıtlamaların ne kadar yaygın olduğuna işaret etmek amacıyla verilmiştir.

İnsan Özgürlüğü

Ekonomik özgürlüğe getirilen kısıtlamalar, kaçınılmaz şekilde, ifade ve basın özgürlüğü gibi alanlar da dâhil olmak üzere, genel özgürlüğü de etkiler.

O dönemde bir petrol ve gaz kuruluşunun başkan yardımcısı konumunda olan Lee Grace'in, 1977 yılında yazdığı mektuptan aşağıdaki alıntıya bir göz atalım. Enerji mevzuatı ile ilgili şunları yazmış:

Bildiğiniz gibi, asıl mesele, bin kübik fit* başına düşen fiyattan ziyade, ifade özgürlüğünün teminatı olan, Anayasa'nın Birinci Tadilat Maddesi'nin ayakta tutulmasıdır. Artan düzenlemelerle, büyük biraderensemizden bizi daha yakından izlerken, yanlışlıklar ve haksızlıklara karşı hakikati ve inançlarımızı haykırma konusunda giderek ürkekleşiyoruz. IRS'in [Gelir İdaresi] denetimleri, bürokratik sıkboğaz etmeler ya da hükümetler tarafından yapılan tacizler karşısında duyulan korku, ifade özgürlüğüne karşı güçlü bir silahtır.

U.S. News & World Report'un 31 Ekim [1977] baskısının Washington Fısıltıları bölümünde şu not yer almıştır: "Petrol endüstrisi yetkilileri, Enerji Bakanı James Schlesinger'dan şu ultimatomu aldıklarını iddia ediyorlar: Ya devletin ham petrol için önerdiği vergiyi desteklersiniz ya da daha sert düzenlemeleri ve petrol şirketlerini parça parça ufaltacak olası bir adımı göze alırsınız."

Onun bu ifadesi, petrol sektörü yetkililerinin kamuoyu önündeki tutumuyla tamamen uyumludur. Senatör Henry Jackson tarafından "iğrenç kârlar" elde ettikleri için azarlanan bir grup üst düzey petrol endüstrisi yetkilisinden bir teki bile, daha ileri giden bir kişisel tacize boyun eğmeyi reddetmek için odayı terk etmeyi bırakın, cevap bile vereme-

* Kübik fit (cubic feet): İngilizler ve Amerikalıların kullandığı, 30,48 cm³ muadili bir hacim ölçüsü. -ç.n.

miştir. Tâbi oldukları federal kontrollerin mevcut karmaşık yapısına ya da Başkan Carter tarafından gündeme getirilen devlet müdahalesinin büyük ölçüde genişletilmesi tasarısına, özel ortamlarda sert bir şekilde karşı çıkan petrol şirketi yöneticileri; kontrollerin amaçlarını onayladıklarına dair yumuşak başlı kamuoyu açıklamaları yapmışlardır.

Başkan Carter'ın önerdiği sözde gönüllü ücret ve fiyat kontrollerinin, enflasyonla mücadelede arzu edilir ya da etkili bir yol olacağını düşünen çok az işadamı vardır. Buna rağmen işadamları ve işletmeler, birbiri ardına programa sözde bir bağlılık göstererek, program hakkında olumlu şeyler söylemiş ve işbirliği yapacaklarına dair söz vermiştir. Eski milletvekili, Beyaz Saray yetkilisi ve Kabine üyesi Donald Rumsfeld gibi bu programı kamuoyu önünde kınama cesareti gösterebilen çok az kişi olmuştur. Amerikan İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (AFL-CIO) eski başkanı, seksenli yaşlarında olan huysuz ihtiyar George Meany de bunlara katılmıştır.

İnsanların –sadece kötü şöhret ve eleştiriye mahal vermek şeklinde bile olsa– özgürce konuşmak için bir bedel ödemeleri gayet yerindedir. Ancak bu bedel mâkûl olmalı, orantısız olmamalıdır. Ünlü Yüksek Mahkeme kararında da belirtildiği üzere, bu durum özgür ifade üzerinde “bir soğutma etkisi” [caydırıcı etki] yaratmamalıdır. Oysa günümüzde, işletme yöneticileri üzerinde böyle bir etkinin var olduğuna şüphe yoktur.

“Soğutma etkisi” yalnızca işletme yöneticileriyle sınırlı değildir. Hepimizi etkilemektedir. Akademik camiyı yakından tanıyoruz. İktisat bölümleri ve doğal bilimler bölümlerindeki meslektaşlarımızın birçoğu Ulusal Bilim Vakfı'ndan; beşerî bilimlerdeki Ulusal Beşerî Bilimler Vakfı'ndan burs almaktadır. Devlet üniversitelerinde hocalık yapanlarımızın

hepsi maaşlarının bir kısmını eyalet yasama organlarından almaktadır. Biz Ulusal Bilim Vakfı, Ulusal Beşerî Bilimler Vakfı ve yükseköğretime vergi desteklerinin arzu edilir şeyler olmadığını ve sona ermesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu düşünce şüphesiz akademik camiada bir azınlık görüşüdür, ama bu azınlık bu hususta yapılan basın açıklamalarından çıkarılabilecek olandan çok daha fazladır.

Basın devlete fazlasıyla bağımlıdır; yalnızca ana haber kaynağı olarak değil, aynı zamanda diğer günlük faaliyetlerle ilgili meseleler açısından da öyle. Büyük Britanya'da yaşanan şu çarpıcı örneği ele alalım mesela. Büyük bir gazete olan *The London Times*'in; kendi sendikalarından birinin gazetenin içeriğine müdahale girişimiyle ilgili olarak yapmayı planladığı bir haber yüzünden yıllar önce bir gün süreyle yayın yapması yasaklanmıştı. Sonrasında ise iş uyuşmazlıkları gazetenin tamamen kapatılmasına sebep oldu. Söz konusu sendikalar böyle bir şey yapma cüretinde bulunuyorlar; çünkü devlet tarafından kendilerine özel dokunulmazlıklar tanınmıştır. Britanya'daki bir ulusal Gazeteciler Sendikası, yalnızca sendika üyelerini çalıştıran gazeteler için bastırmakta ve sendika üyesi olmayanları istihdam eden gazeteleri boykot edeceğine dair gözdağı vermektedir. Bütün bunlar, sahip olduğumuz özgürlüklerin pek çoğunun kaynağı olan bir ülkede yaşanmaktadır.

Din özgürlüğü konusuna gelince; Amerika Birleşik Devletleri'nde Amiş* çiftçilerin evlerine ve diğer mülklerine el konmuştur; çünkü bu insanlar dinî gerekçelerle Sosyal Güvenlik vergileri ödemeyi de, bu arada Sosyal Güvenlik yardımlarından yararlanmayı da reddetmişlerdir.

* Amişler: ABD'nin bazı bölgelerinde yaşayan, modern teknoloji ürünlerini dinî nedenlerle kullanmayı geleneksel kapalı toplum hayatını devam ettiren küçük topluluklar. -ç.n.

Kilise okullarına devam eden öğrenciler, öğretmenlerinin elinde devletin derse devam şartlarını karşıladıklarını tasdikleyen gerekli izin kâğıtları olmadığı için, zorunlu devam yasalarını ihlal eden okul kaçakları olarak adlandırılmıştır.

Çok yüzeysel olmalarına rağmen bu örnekler, özgürlüğün bir bütün olduğunu ve hayatımızın herhangi bir kısmındaki özgürlüğü azaltan herhangi bir şeyin, hayatımızın diğer kısımlarında sahip olduğumuz özgürlüğü de etkilediğini ifade eden temel önermeyi örneklemektedir.

Özgürlük mutlak olamaz. Birbirine karşılıklı bağımlı bir toplum içinde yaşamaktayız. Özgürlüğümüze getirilen bazı kısıtlamalar, daha beter başka kısıtlamalardan kaçınmak için gereklidir. Ancak biz bu noktanın çok daha ötesine geçmiş durumdayız. Bugünün acil ihtiyacı, kısıtlamaları ortadan kaldırmaktır, yenilerini eklemek değil.

KRİZİN ANATOMİSİ

1 929 YILININ ORTALARINDA BAŞLAYAN BUHRAN, Amerika Birleşik Devletleri için daha önce eşi benzeri görülmemiş boyutlarda bir felaketti. Ekonomi 1933 yılında dibe vurmadan önce, ülkenin parasal geliri yarıya inmişti. Toplam üretim üçte bir oranında azalmış; işsizlik de işgücünün yüzde 25'i gibi daha önce örneği görülmemiş bir düzeye ulaşmıştı. Söz konusu Buhran, dünyanın diğer kısmı için de daha az bir felaket değildi. Diğer ülkelere yayıldıkça, her yere daha az üretim, daha çok işsizlik, açlık ve sefalet getiriyordu. Bunalım, Almanya'da Adolf Hitler'in iktidarı ele geçirmesine yardım ederek İkinci Dünya Savaşı'na giden yolun taşlarını döşüyordu. Japonya'da, kendini Büyük Doğu Asya ortak refah alanı yaratmaya adanmış askerî zümreyi güçlendirmişti. Çin'de, Çan Kay Şek rejiminin sonunu getiren ve komünistleri iktidara taşıyan nihai hiperenflasyonu hızlandıran parasal genişlemelere yol açmıştı.

Söz konusu Buhran, düşünce dünyasında da, kapitalizmin daha da ciddi krizler yaşatmaya mahkûm istikrarsız

bir sistem olduğu konusunda kamuoyunu ikna etmişti. Aydınlar arasında zaten giderek artan oranda kabul görmeye başlamış şu tür görüşleri kamuoyu da benimsemişti: devlet [ekonomik hayatta] daha aktif bir rol almalıydı; kontrolsüz özel girişimin doğurduğu istikrarsızlığı dengelemek için müdahalede bulunmalıydı; istikrarı korumak ve güvenliği sağlamak için devlet bir denge çarkı vazifesi görmeliydi. Bir yanda özel girişimin, öte yanda devletin uygun rolünün ne olduğu ile ilgili kamuoyu algısındaki bu değişim; o günden bugüne devletin, özellikle de merkezî yönetimin hızla büyümesi konusunda bir katalizör olmuştur.

Büyük Bunalım, meslekten iktisatçıların görüşlerinde de geniş kapsamlı bir değişim yaratmıştı. Para politikasının ekonomik istikrarı destekleyen güçlü bir araç olduğuna dair uzun zamandır sahip olunan, 1920'li yıllarda da güçlenmiş olan inanç, iktisadî çöküntü ile birlikte paramparça olmuştu. Bu görüş yerini neredeyse tam zıddı bir aşırı görüşe, “paranın bir etkisi yoktur” görüşüne bırakmıştı. [Bu ortamda] 20. Yüzyıl'ın en büyük iktisatçılarından biri olan John Maynard Keynes alternatif bir teori ortaya attı. Keynesyen devrim, yalnızca iktisat mesleğini ele geçirmekle kalmıyor, aynı zamanda kapsamlı devlet müdahalesi için hem cazip bir gerekçe, hem de bir reçete sağlıyordu.

Gerek kamuoyu ve gerekse meslekten iktisatçılarda bu görüş değişikliği, olan biten şeyin aslında ne olduğu konusundaki bir yanlış anlayıştan kaynaklanıyordu. O dönemde çok az kişinin –ama bugün artık hepimizin– bildiği üzere, bunalımın ortaya çıkış sebebi özel girişimin [piyasanın] başarısızlığı değil; daha ziyade, en başından beri kendi sorumluluğunda olan bir alanda devletin başarısız olmasıydı. Söz konusu sorumluluk, ABD Anayasası'nın 8. Bölümü'nün 1. Maddesi'nde ifade edildiği şekliyle, “Para basma, paranın

değeri ile birlikte yabancı paraların değerini de düzenleme” sorumluluğu idi. Ne yazık ki, 9. Bölüm’de de göreceğimiz gibi, paranın yönetimi konusundaki hükûmet başarısızlığı, sadece tarihsel bir garabet olmaktan ibaret değildir, günümüzde de varlığını sürdüren bir gerçekliktir.

FEDERAL REZERV SİSTEMİNİN KÖKENİ

Bir ekonomik durgunluğun başlamasından yaklaşık beş ay sonra, 21 Ekim 1907 Pazartesi günü, New York Şehri’nin en büyük tröst şirketi olan Knickerbocker Tröst Şirketi finansal zorluklar yaşamaya başlamıştı. Ertesi gün, [mevduat sahipleri tarafından] bankaya hücum şirketin kapanmasına sebep oldu (bunun geçici bir durum olduğu sonradan anlaşıldı, nitekim Mart 1908’de şirket tekrar faaliyete başladı). Knickerbocker Tröst’ün kapanışı, New York’ta yer alan diğer finans şirketlerine, ardından da başka şehirlerde bulunan şirketlere [paralarını çekmek üzere] hücum edilmesine zemin hazırladı; 19. Yüzyıl’da ara sıra gerçekleşen türden bir bankacılık “paniği” yoldaydı.

Bir hafta içinde, ülke genelinde bankalar “paniğe” tepki olarak “ödeme kısıtlaması” getirdiler; yani parasını çekmek isteyen mevduat sahiplerine artık ödeme yapmayacaklarını duyurdular. Bazı eyaletlerde vali veya başsavcılıklar, ödemelerin kısıtlanmasına yasal yaptırımlar getirerek önlem aldılar. Öteki bazı eyaletlerde ise söz konusu uygulama sadece sineye çekildi ve eyalet bankacılık yasalarını teknik olarak ihlal etmelerine rağmen bankaların açık kalmalarına izin verildi.

Ödemelerin kısıtlanması banka iflaslarını durdurup bankalara hücumu sona erdirdi. Fakat iş dünyasında ciddi sıkıntılar yarattı. Madenî ve kâğıt para sıkıntısına yol açmanın yanı sıra yasal paranın yerine tahta nikel ve diğer

geçici para birimlerinin de kişiler arasında sirkülasyonuna neden oldu. Para sıkıntısının zirvesinde, 100 dolarlık nakit para almak için 104 dolar tutarında mevduat gerekiyordu. Panik ve kısıtlama, beraberce, hem güveni ve verimli iş yapma imkânını etkilemek suretiyle doğrudan, hem de para arzını azaltmak suretiyle dolaylı olarak durgunluğu ABD'nin o zamana kadar yaşamış olduğu en ağır durgunluklardan biri hâline getirdi.

Ancak, durgunluğun şiddetli dönemi kısa sürdü. Bankalar 1908 yılının başında tekrar ödeme yapmaya başladı. Birkaç ay sonra da ekonomik iyileşme başlamıştı. Durgunluk, topu topu on üç ay devam etmiş, en şiddetli dönemi ise bunun sadece yarısı kadar sürmüştü.

1913 yılında Federal Rezerv Yasası'nın yürürlüğe girmesinin büyük ölçüde sorumlusu bu dramatik olaydır. Olay para ve bankacılık alanında atılacak bazı adımları politik bir zorunluluk hâline getirmişti. Theodore Roosevelt'in Cumhuriyetçi yönetimi sırasında, Cumhuriyetçi senatör Nelson W. Aldrich'in başkanlığını yaptığı Ulusal Para Komisyonu kuruldu. Woodrow Wilson'ın Demokratik yönetimi sırasında; Demokrat bir milletvekili ve daha sonra senatör olan Carter Glass, bu komisyonun önerilerini yeniden yazarak yeni bir paket oluşturdu. Ortaya çıkan Federal Rezerv Sistemi, o tarihten itibaren ülkenin en önemli para otoritesi görevini üstlenmiştir.

"Hücum," "panik" ve "ödemelerde kısıtlama" terimleri gerçekte ne anlama gelmektedir? Bu terimler, neden onlara atfettiğimiz kapsamlı etkilere sahiptirler? Federal Rezerv Yasası'nı hazırlayanlar acaba benzer vakaları önlemek amacıyla nasıl bir öneride bulundular?

Bankaya hücum demek, çok sayıda mevduat sahibinin,

mevduatlarının tümünü aynı anda nakit olarak “çekme” girişimi anlamına gelmektedir. Hücum, mevduat sahiplerinin bankanın iflas ettiği ve yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğinden korku duymalarına yol açan söylentiler ya da olgulardan kaynaklanır. Herkesin para tamamen suyunu çekmeden “kendi” parasını kurtarma girişiminde bulunması anlamına gelir.

Bankaya hücumun, iflasın eşliğindeki bir bankayı, neden aksi takdirde olabileceğinden daha kısa bir sürede batıracağını anlamak kolaydır. Peki, bankaya hücum, güvenilir ve malî açıdan güçlü bir banka için neden sorun yaratır? Bu sorunun cevabı, İngilizcedeki en yanıltıcı kelimelerden biriyle, ‘bir bankadan bir hak talep etmek’ anlamında kullanıldığı zaman “mevduat” (*deposit*) kelimesiyle bağlantılıdır. Bir bankaya paranızı “yatırırsanız,” bankanın sizin yeşil kâğıtlarınızı alıp, bunları siz tekrar geri isteyene kadar kasasında “sakladığını” varsaymak kolayınıza gelir. Oysa banka böyle bir şey yapmaz. Eğer öyle yapsaydı, banka, bırakın mevduat sahiplerine faiz ödemek için gereken parayı, kendi masraflarını karşılamak için ihtiyacı olan geliri nereden elde edecekti? Banka, sizin yeşil kâğıtlarınızdan birkaçını alıp “rezerv” olarak kasaya koyabilir. Geri kalanını ise birilerine kredi olarak verip, parayı ödünç alanlardan faiz alır; ya da parayı faiz getiren menkûl kıymetler satın almak için kullanır.

Şayet, tipik olduğu üzere, nakit para yatırmak yerine diğer bankalar üzerine yazılmış çek yatırırsanız, bankanızın elinde kasaya koyacak bir para bile olmaz. Yalnızca başka bir banka üzerinde bir para çekme hakkına sahiptir; bu hakkı da normalde kullanmayacaktır, çünkü diğer bankalarda da onun dengi hak talepleri vardır. Her 100 dolarlık mevduat için tüm bankaların kasalarında sadece birkaç do-

lar nakit bulunmaktadır. “Kısmî rezerv bankacılığı sistemi” denen bir sisteme sahibiz. Herkes mevduatı karşılığında her zaman nakit para alabileceğinden emin olduğu, dolayısıyla da yalnızca gerçekten ihtiyaç duyduğunda nakit para çekmeye çalıştığı sürece, bu sistem çok iyi işler. Genellikle yatırılan nakit para miktarı çekilen para miktarına kabaca eşittir; bu nedenle rezervde tutulan küçük para miktarı, giren ile çıkan arasında oluşan geçici farklılıkları karşılamak için yeterli olmaktadır. Ancak, herkes aynı anda nakit para çekmeye kalkarsa durum çok farklı olur; o zaman bunun bir paniğe sebep olması muhtemeldir, aynen kalabalık bir tiyatrodaki birinin “yangın var” diye bağırmasıyla herkesin telaşa dışarı çıkmak için koşuştururken oluşan panik gibi.

Sadece bir banka söz konusu olursa, diğer bankalara borçlanarak ya da kendi borçlularından kredi borçlarını geri ödemelerini isteyerek, hücumla baş edebilir. Borçlular da başka bankalardan nakit çekerek kredilerini geri ödeyebilirler. Fakat paraya hücum çok yayıldığı takdirde, tüm bankalar birlikte bu talebi aynı şekilde karşılayamaz. Çünkü bankaların kasasında, bütün mevduat sahiplerinin talebini karşılamaya yetecek miktarda nakit para kesinlikle yoktur. Ayrıca, yaygın bir mevduata hücumu kasa mevcudundan karşılamaya çalışmak, –kaybedilen güven çabucak geri kazanılıp da bankadan para çekiminin sona ermesi ve bankaya tekrar para yatırılması sağlanmadıkça– mevcut mevduatta çok daha büyük bir azalmaya sebep olacaktır. 1907 yılında bankalar, ortalama olarak her 100 dolarlık mevduat karşılığında kasalarında nakit olarak yaklaşık 12 dolar tutmaktaydı. Nakde çevrilen ve banka kasalarından mevduat sahiplerinin yastık altına aktarılan her bir dolarlık mevduat, rezervin mevduata daha evvelki oranını korumak için, mevduatta 7 dolarlık ilave bir azalmayı zorunlu

kılandı. Bu sebeple, halkın yastık altında nakit gömüleme yoluna gitmesiyle sonuçlanan bir paraya hücum, toplam para arzını azaltma eğilimindedir. Yine aynı sebeple bu durum, hemen durdurulmazsa, bu tarz sıkıntılara sebebiyet verir. Bireysel bankalar borçlularına kredi borçlarını ödemeleri için bastırarak ya da kredi yenileme taleplerini veya ek kredi vermeyi reddederek mevduat sahiplerinin taleplerini karşılamak amacıyla nakit para temin etmeye çalışır. Borçluların tümünün birden yardım alabilecekleri hiçbir yer yoktur, bu yüzden de bankalar iflas ederken işletmeler de iflas eder.

Bir panik ortaya çıktığı zaman nasıl engellenir ya da daha iyisi, ortaya çıkması en baştan nasıl engellenebilir? Bir paniği durdurmanın yollarından biri, 1907 yılında uygulanan yöntemdir: bankalar tarafından beraberce getirilen ödeme kısıtlamaları. Bankalar çalışmaya devam ettiler, ama mevduat sahiplerinin nakit para taleplerini yerine getirmeme konusunda birbirleriyle anlaştılar. Bunun yerine, muhasebe kayıtları üzerinden işlem yaptılar. Defterlerinde kayıtlı olan mevduatı, birinin hesabından düşüp ötekinin hesabına ilave etmek suretiyle, kendi mevduat müşterilerinden birinin diğerine yazmış olduğu çekleri kabul edip karşılığını ödediler. Kendi mevduat müşterilerinin, başka bir bankanın mevduat müşterilerine yazdığı çekler ya da başka bankaların mevduat müşterileri tarafından kendi mevduat müşterilerine yazılmış çekler için, hemen her zamanki gibi “takas odası üzerinden” işlem yaptılar. Yani, başka bankalara yazılmış çekler üzerinden kendilerine gelecek mevduat ile kendilerine yazılmış çekler üzerinden öteki bankalara gidecek mevduatı karşılıklı mahsup ettiler. Tek fark, diğer bankalara borçlu oldukları miktarla, diğer bankaların kendilerine borçlu olduğu miktar arasındaki farkın, normalde olduğu gibi nakit para transfe-

riyle değil de ödeme vaadi ile karşılanmasıydı. Bankaların para ödediği de oluyordu, ama bu ödemeler hesaptan para çekme talebi üzerine değil, maaş bordroları ve benzeri acil ihtiyaçlar için paraya ihtiyacı olan devamlı müşterilerine yapılıyordu. Benzer şekilde, bu tür devamlı müşterilerden bir miktar para da geliyordu. Bu sistemde bankalar yine de iflas edebilirlerdi ve nitekim ettiler de, çünkü onlar “çürük” bankalardı. Sadece son derece sağlam varlıkları nakde çeviremedikleri için iflas etmiş değillerdi. Zaman ilerledikçe panik yatıştı, bankalara olan güven geri geldi. Bankalar, yeni bir dizi ‘bankaya hücum’a meydan vermeden, hesaptan para çekme talebi üzerine nakit ödeme yapmaya başladılar. Bu, paniği durdurmak için oldukça sert bir yöntem olsa da işe yaradı.

Bir paniği durdurmanın başka bir yolu da güçlü bankaların mevcut varlıklarını hızla nakde çevirmesini sağlamaktır; öteki bankalara zarar verecek şekilde değil de, deyim yerindeyse, bir acil durum baskı makinasıyla ek nakit temin ederek. Federal Rezerv Yasası’nın ihtiva ettiği yöntem buydu. Hatta bunun ödemelerin kısıtlanmasıyla ortaya çıkan geçici aksaklıkları bile önleyeceği düşünülüyordu. Bu yasayla kurulan ve Washington’da yer alan Federal Rezerv Kurulu gözetiminde faaliyet gösteren on iki adet bölgesel bankaya, “son kredi mercii” olarak ticarî bankalara hizmet vermeleri için yetki verildi. Bunlar bastırmaya yetkili oldukları Federal Rezerv Banknotları üzerinden nakit kredi ya da –muhasibecinin sihirli kalemi marifetiyle– hesaplara yazmaya yetkili oldukları ‘kaydı krediler’ verebiliyorlardı. İngiltere Bankası ve diğer merkez bankalarının ABD’li muadili olarak yani “bankacıların bankaları” olarak hizmet veriyorlardı.

Başlangıçta, Federal Rezerv Bankaları’nın, bankalara –kendi varlıklarını teminat göstermeleri, özellikle de,

bankaların işletmelere verdiği krediler karşılığında aldığı senetler üzerinden- çoğunlukla doğrudan kredi vererek faaliyette bulunmaları bekleniyordu. Bu türdeki kredilerin çoğunda bankalar senetleri “iskonto” ediyorlardı; yani üzerinde yazılı miktardan daha az ödeme yapıyorlardı, aradaki fark da bankalar tarafından tahsil edilen faizi temsil ediyordu. Federal Rezerv ise, bu senetleri “yeniden iskonto” [reeskont] ediyor, böylece bankalara verdiği kredilerden faiz almış oluyordu.

Zaman geçtikçe, reeskontlardan çok “açık piyasa işlemleri,” yani devlet tahvili alım satımı, sistemin para arzını arttırıp azaltmasının ana yöntemi hâline geldi. Bir Federal Rezerv Bankası devlet tahvili satın aldığı anda, bunun karşılığını ya kendi kasalarındaki Federal Reserve banknotlarıyla, ya yeni bastığı paralarla ya da daha tipik olarak bir ticarî bankanın kendi kayıtlarındaki mevduatına ilave yaparak öder. Tahvilin satıcısı ticarî bankanın bizzat kendisi olabileceği gibi, tahvil satıcısının kendi nezdinde mevduat hesabı açtığı başka bir banka da olabilir. Ekstra para ve mevduat, ticarî bankalar için rezerv işlevi görür ve bu da ticarî bankaların bir bütün olarak mevduatlarını ilave rezervlerin birkaç katı kadar arttırmalarını mümkün kılar. İşte bu yüzdendir ki, Federal Rezerv Bankaları’ndaki para artışı mevduat “yüksek güçlü para” ya da “parasal taban” olarak anılır. Bir Federal Rezerv Bankası bir tahvil satışı yaptığı anda ise, bu süreç tam bunun tersi şekilde işler. Ticarî bankaların rezervleri azalır ve bu bankalar daralmak durumunda kalırlar. Oldukça yakın bir zamana kadar Federal Rezerv Bankaları’nın para ve mevduat yaratma yetkileri Sistem’in elindeki altın miktarı ile sınırlıydı. Bu sınır artık kaldırılmış olup, günümüzde sistemden sorumlu olan insanların takdiri dışında herhangi bir etkili sınır yoktur.

Federal Rezerv Sistemi, 1930'lu yılların başlarında kurulma amacını gerçekleştirmekte başarısız olunca, nihayet 1934 yılında bir paniği önlemenin etkili bir yöntemi benimsendi. Belirli bir azamî miktara kadar olan kayba karşı mevduatı garanti altına almak üzere Federal Mevduat Sigortası Kurumu kuruldu. Sigorta, mevduat sahiplerine, mevduatlarının güvende olduğunun teminatını verir. Bu sayede Sigorta, zayıf bankaların iflaslarının veya finansal zorluklarının diğer bankalarda da paraya hücumlara sebep olmasını engeller. Kalabalık tiyatrodaki bulunan kişiler, tiyatronun yangına karşı gerçekten dayanıklı olduğundan emindir. 1934 yılından bu yana, banka iflasları ve bireysel bankalarda birtakım paraya hücumlar olmuştur, ama eski tarzda bankacılık panikleri hiç yaşanmamıştır.

Paniği önlemek amacıyla mevduatların garanti altına alınması, eskiden bankaların bizzat kendileri tarafından sık kullanılan bir yöntemdi ancak bu daha kısmî ve daha az etkili bir şekilde yapılıyordu. Birçok defa, bireysel bir banka finansal sıkıntı yaşadığında ya da sıkıntı söylentileri yüzünden bir paraya hücum tehdidi altında kaldığında, öteki bankalar gönüllü olarak bir araya gelip tehlikede olan bankanın mevduatlarını garanti altına alan bir fona iştirak ediyordu. Bu tedbir, var olduğu sanılan birçok paniği engellemiş, bazı paniklerin de kısa sürmesini sağlamıştı. Bazı durumlarda ise, tatmin edici bir anlaşmaya varılamadığı ya da hızlı bir şekilde güven tazelenemediği için başarısız olmuştu. Bu bölümün ilerleyen kısımlarında, bu türden çok dramatik ve önemli bir başarısızlık vakasını inceleyeceğiz.

REZERV SİSTEMİNİN İLK YILLARI

Federal Rezerv Sistemi, Avrupa'da savaşın patlak vermesinden birkaç ay sonra, 1914 yılında faaliyete geçti. Söz ko-

nusu savaş, Federal Rezerv Sistemi'nin rolünü ve önemini büyük ölçüde değiştirdi.

Sistem kurulduğunda, Britanya finans dünyasının merkezi konumundaydı. Dünyanın altın standardına göre çalıştığı söyleniyordu, ama sterlin standardında çalıştığı da rahatça söylenebilirdi. Federal Rezerv Sistemi öncelikli olarak bir bankacılık paniklerinden kaçınma ve ticareti kolaylaştırma aracı; ikincil olarak da devletin bankacısı olarak görülüyordu. Dünya altın standardına göre faaliyet göstereceği, dışsal olaylara tepki vereceği ama bu olayları şekillendirmeyeceği varsayılıyordu.

Savaşın sonunda, Amerika Birleşik Devletleri İngiltere'nin yerini alarak finans dünyasının yeni merkezi olmuştu. Dünya fiilen bir dolar standardına geçmiş ve savaş öncesindeki altın standardının zayıflatılmış bir versiyonu yeniden kurulduktan sonra bile dolar standardında kalmıştı. Federal Rezerv Sistemi artık, dış olaylara pasif bir şekilde tepki veren küçük bir kurum değildi. Dünya parasal yapısını şekillendiren önemli bir bağımsız güçtü.

Savaş yılları, Federal Rezerv Sistemi'nin hem olumlu hem de olumsuz açıdan gücünü göstermişti, özellikle de Birleşik Devletler savaşa katıldıktan sonra. Önceki (ve de sonraki) tüm savaşlarda olduğu gibi, savaş harcamalarını finanse etmek için matbaanın muadiline [para basımına] başvuruldu. Ancak sistem, bunun eskisine göre daha sofistike ve hemen göze çarpmayan mahirane bir tarzda yapılmasını mümkün kılıyordu. Federal Rezerv Bankaları ABD Hazinesi'nden tahvil satın aldığı ve bunların bedelini, -Hazine'nin bazı harcamalarını karşılamak için kullanabileceği- Federal Rezerv Banknotları'yla ödediğinde, gerçek para basma makinesi bir ölçüde kullanılıyordu. Ama satın alınan tahviller, çoğunlukla Hazine'ye Federal Rezerv

Bankaları'ndaki mevduattan kredi vermek suretiyle, FED [ABD Merkez Bankası] tarafından ödeniyordu. Hazine yaptığı alımların bedelini, bu mevduatlara yazılmış çeklerle ödüyordu. Çeki alan kişiler ellerindeki çekleri kendi bankalarına yatırdığı, bankalar da bu çekleri bir Federal Rezerv Bankası'na yatırdığında; FED nezdindeki Hazine mevduatları ticarî bankalara aktarılıyor, bu da ticarî bankaların rezervlerini artırıyordu. Bu artış, ticarî bankacılık sisteminin büyümesini sağladı; büyük ölçüde –o zaman– ya bizzat kendilerinin devlet tahvili satın alması ya da banka müşterilerine verilen krediler yoluyla onların devlet tahvili satın almalarının sağlanması suretiyle. Bu dolambaçlı süreç sayesinde Hazine savaş masraflarını karşılamak üzere yeni para elde ediyordu, ama para arzındaki artış ticarî bankalardaki nakit para miktarı artışından çok, çoğunlukla mevduat artışları şeklinde oluyordu. Para arzının artırılmasını sağlayan sürecin ilk bakışta görünmeyen kurnazca dolambaçlılığı, enflasyona engel olmuyor, ama operasyonu kolaylaştırıyordu. Dahası, neler olup bittiğini gizlemek suretiyle, halkın enflasyonla ilgili korkularını azaltıyor ya da erteliyordu.

Sistem para miktarını savaştan sonra da hızlı bir şekilde artırmaya devam etmiş, bu durum da enflasyonu beslemişti. Ancak bu aşamada, ilave para kamu harcamalarını karşılamak için değil, özel sektör iş aleminin faaliyetlerini finanse etmek için kullanılıyordu. Savaş zamanı enflasyonlarının bir üçüncüsü, sadece savaşın sona ermesiyle değil, aynı zamanda devletin savaş masrafları için verdiği bütçe açıklarının sonucunda meydana geliyordu. Geç de olsa hatasını fark etmiş olan sistem, sonrasında sert bir tepki vermiş, ülkeyi şiddetli ama kısa süren 1920-1921'de yaşanan bunalıma garketmişti.

Sistemin etkisinin zirve noktası şüphesiz 1920'li yılların geri kalanıydı. Bu birkaç yıl boyunca, ekonomi sendeleme belirtileri gösterdiği sırada parasal büyüme oranını artırırken, ekonomi daha hızlı büyümeye başladığında parasal büyüme oranını azaltmak suretiyle, sistem etkili bir denge çarkı işlevi görmüştü. Ekonomideki dalgalanmaları engelleyememiş ama bu dalgalanmaları hafifletmeye katkıda bulunmuştu. Dahası sistem yeterince tarafsızdı, o samede de enflasyona yol açmamıştı. İstikrarlı parasal ve ekonomik iklimin sonucu, hızlı bir iktisadî büyüme olmuştu. Yaygın bir şekilde, müteyakkız bir Federal Rezerv Sistemi sayesinde konjonktür dalgasının yok olduğu ve yeni bir çağa girildiği şarkıları terennüm ediliyordu.

1920'li yıllarda yaşanan başarının büyük bölümü, New York Federal Rezerv Bankası'nın ilk başkanı olan ve 1928 yılındaki zamansız ölümüne kadar bu görevde kalan New Yorklu bankacı Benjamin Strong'a atfedilebilir. Strong'un öldüğü tarihe kadar New York Bankası gerek yurtiçi ve gerekse yurtdışında Federal Rezerv politikasının ana hareket ettiricisi olmuştur; sürecin dominant figürü de hiç kuşkusuz Benjamin Strong'dur. Bu dikkate şayan adam, Federal Rezerv Kurulu üyelerinden biri tarafından "o bir dâhi; bankacıların şahikası" sözleriyle betimlenmişti. Sistemin içinde ve dışında yer alan finansal liderlerin güvenine ve desteğine, görüşlerinin galebe çalmasını sağlayacak kişisel bir güce ve bu görüşler doğrultusunda hareket etmek için yeterli cesarete, sistemdeki her bireyden daha çok sahipti.

Strong'un ölümü, sistemde çok önemli sonuçlar doğurması kaçınılmaz bir iktidar mücadelesini de tetikledi. Kendisinin biyografi yazarının da söylediği gibi, "Strong'un ölümü, sistemi bir işletim merkezinden ve kabul edilebilir bir liderlikten mahrum bırakmıştı. Washington'daki

Federal Rezerv Kurulu, New York Bankası'nın daha fazla bu rolü oynamaması gerektiği konusunda kararlıydı. Ne var ki, Kurul'un kendisi söz konusu rolü ustaca çekip çeviremedi. Hâlâ zayıftı ve bölünmüştü. ... Dahası, New York'ta bulunan da dâhil olmak üzere, öteki Rezerv Bankaları'nın çoğu, bu Kurul'un liderliğini kabul etmekte isteksizdi. ... Böylece, sistemin bir kararsızlık ve çözümsüzlük sürecine doğru kayması kolay oldu."¹

Bu iktidar mücadelesi, o dönemde kimsenin öngöremeyeceği şekilde, piyasadan devlete; yerel ve eyalet yönetiminden de Washington'a doğru büyük ölçüde hızlandırılan bir güç transferinin ilk adımı olmuştur.

BÜYÜK BUNALIMIN BAŞLANGICI

Popüler görüş, bunalımın New York Borsası'nın çöktüğü 24 Ekim 1929 tarihli Kara Perşembe'de başladığıdır. Arada gerçekleşen çok sayıdaki inişler ve çıkışlardan sonra, 1933 yılında borsa 1929 yılında ulaşılmış olan o baş döndürücü seviyenin yaklaşık altıda biri seviyesine düşmüştü.

Borsanın çöküşü önemliydi fakat buhranın başlangıcı bu olay değildi. Borsanın çöküşünden iki ay önce 1929 yılının Ağustos ayında zirveye ulaşmış olan iş dünyası faaliyeti, hemen sonrasında kayda değer bir düşüş zaten yaşamıştı. Borsanın çöküşü, büyüyen ekonomik zorlukların yanı sıra, sürdürülemez bir spekülasyonun patlamasını yansıtıyordu. Bu çöküşün meydana gelmesi, yeni bir döneme girildiğine dair baş döndürücü umutlarla sersemeye dönmüş işadamları ve diğer kişiler arasında doğal olarak bir belirsizliğin yayılmasına sebep oluyordu. Olay hem tüketicilerin hem de girişimcilerin harcama şevkini kırarken acil durumlar için nakit rezervlerini çoğaltma isteklerini de kamçıyordu.

Federal Rezerv Sistemi'nin daha sonraki tutumu da borsanın çöküşünün bu iç karartıcı etkilerini büyük ölçüde güçlendirdi. Çöküş sırasında, New York Federal Rezerv Bankası önceki parlak dönemlerin aşladığı o neredeyse şartlı refleksle hemen kendiliğinden harekete geçmiş, şoku yumuşatmak için devlet tahvilleri alarak banka rezervlerine katkı sağlamıştı. Bu durum ticarî bankaların borsa firmalarına ek kredi sağlayıp onlardan ya da düşüşten olumsuz etkilenen diğer firmalardan menkûl kıymet satın almak suretiyle şoku hafifletmelerini sağladı. Ama Strong ölmüştü ve Kurul, kendi liderliğini kabul ettirmek istiyordu. New York'u disiplin altına almak için hızla harekete geçti, New York da buna boyun eğdi. Bundan sonra Sistem, 1920'li yıllarda yaşanan daha önceki ekonomik durgunluklar sırasında yaptığından çok daha farklı hareket etti. Daralmayı dengelemek için para arzını her zamankinden daha fazla artıracığına, 1930 yılı boyunca para miktarının yavaş yavaş azalmasına izin verdi. 1930 sonlarından 1933 başlarına kadarki süreçte, para arzının kabaca üçte bir oranında düşmesiyle kıyaslandığında, Ekim 1930'a kadar olan düşüş daha hafif görünmektedir: yalnızca yüzde 2,6. Ancak geçmiş vakalarla karşılaştırıldığında, bu kayda değer bir düşüştür. Nitekim bu, birkaçı dışında, önceki dönemlerde yaşanan bütün durgunluklar esnasında ya da öncesinde meydana gelenlerden daha büyük bir düşüş olmuştur.

Borsanın çökmesinin yarattığı kötü sonuçlar ile 1930 yılında yaşanan para arzındaki yavaş düşüşün karma etkisi, oldukça ciddî bir durgunluktu. Durgunluk, 1930 sonlarında ya da 1931 başlarında sona ermiş olsaydı bile, ki şayet parasal çöküş yaşanmasaydı bu gayet mümkündü, yine de en ağır durgunluk dönemlerinden biri olarak kayıtlara geçecekti.

BANKACILIK KRİZLERİ

Fakat beterin beteri daha henüz yaşanmamıştı. 1930 yılının sonbaharına kadar [ekonomik] daralma ciddi olmakla birlikte, bankacılıkta yaşanan zorluklar ve paraya hücumlarla daha beter hâle getirilmemişti. Orta Batı ve Güney'de gerçekleşen bir dizi banka iflasının, bankalara olan güvenin altını oyup mevduatı paraya çevirmeye yönelik yaygın girişimlere yol açmasıyla birlikte, durgunluğun niteliği büyük ölçüde değişmişti.

Bulaşıcı hastalık sonunda New York'a yani ülkenin finans merkezine de sirayet etmişti. Bu bağlamda kritik tarih, Birleşik Devletler Bankası'nın kapılarını kapadığı, 11 Aralık 1930'dur. Bu banka, ABD tarihinde o güne kadar iflas etmiş ticarî bankaların en büyüğüdü. Buna ek olarak, sıradan bir ticarî banka olmasına rağmen bankanın ismi yurtiçinde ve yurtdışında birçok çevrenin onu resmî bir banka olarak görmesine yol açmıştı. Bundan dolayı da söz konusu bankanın iflası, güveni sarsan çok ciddi bir darbe olmuştu.

Birleşik Devletler Bankası'nın böylesi önemli bir rol oynamış olması kazara bir durumdu. ABD bankacılık sisteminin adem-i merkezîyetçi yapısı ve Federal Rezerv Sistemi'nin para stokunun düşmesine izin veren ve banka iflaslarına aktif şekilde tepki vermeyen politikası dikkate alındığında; bir dizi küçük iflaslar eninde sonunda diğer büyük bankalarda da paraya hücumu yol açardı. Birleşik Devletler Bankası o zaman iflas etmemiş olsaydı başka bir büyük bankanın yaşayacağı iflas, çığa sebep olan kartopu olacaktı. Ayrıca Birleşik Devletler Bankası'nın bizzat kendisinin iflası da bir kazaydı zira o sağlam bir bankaydı. Buhran'ın en kötü yıllarında tasfiye edilmesine rağmen mevduat sahiplerine her bir doların 92,5 sentini ödemişti.

Eğer âni krizi atlatabilseydi, muhtemelen hiçbir mevduat sahibi bir sent dahi kaybetmeyecekti.

Birleşik Devletler Bankası hakkında söylentiler yayılmaya başladığında; New York Eyaleti Bankalar Başmüfettişi, New York Federal Rezerv Bankası ve New York Bankalar Takas Odası Birliği, bir garanti fonu sağlama veya diğer bankalarla birleştirme yoluyla, bankayı kurtarma planları tasarlamaya çalışmıştı. Daha önceki panikler sırasında devreye giren standart uygulama bu olmuştu. Bankanın kapanmasının iki gün öncesine kadar bu çabaların kesinlikle başarılı olacağına inanılıyordu.

Ancak plan, özellikle Birleşik Devletler Bankası'nın kendine özgü yapısı ve bankacılık camiasının önyargıları yüzünden başarısız oldu. Göçmenlere hitap ettiğinden dolayı, bankanın bizzat ismi bile diğer bankaları rahatsız ediyordu. Çok daha önemlisi, bankanın sahipleri ve yöneticileri Yahudi idi ve çoğunlukla Yahudi toplumuna hizmet veriyordu. Soylu ve iyi mevkilerde bulunan kişilerin, –öteki hemen her sektörden daha fazla– koruluğu olan bir sektörde, Yahudi sermayeli bir avuç bankadan biriydi. Hiç de tesadüf değildi ki, planlanan kurtarma operasyonu Birleşik Devletler Bankası'nın, büyük oranda Yahudilerin sahip olup işlettiği New York'taki öteki tek büyük banka ve çok daha küçük iki başka Yahudi sermayeli banka ile birleştirilmesini içeriyordu.

Söz konusu plan başarısız olmuştu, çünkü New York Takas Odası önerilen düzenlemeden son anda çekilmişti. Söylenenlere göre bunun başlıca sebebi, bankacılık camiasının önde gelen üyelerinden bazılarının anti-Semitizmi [Yahudi karşıtlığı] idi. Bankacıların son toplantısında, dönemin New York Eyalet Bankalar Başmüfettişi Joseph A. Broderick, anlaşmanın hayata geçirilmesini sağlamaya

çalışmışsa da başarılı olamamıştı. Sonraları, bir mahkeme duruşmasında verdiği ifadeye göre, “Ben dedim ki,” diyordu;

Banka [Birleşik Devletler Bankası] binlerce kişiye kredi vermiştir; küçük tüccarı, özellikle de Yahudi tacirleri finanse etmektedir. Kapanması, hizmet verdiği çevrelerde geniş çaplı iflaslara sebep olabilir, muhtemelen olacaktır da. Bankanın kapanmasının, şehirde bulunan en az 10 öteki bankanın da kapanmasıyla sonuçlanabileceği hatta bunun tasarruf bankalarını bile etkileyebileceği konusunda onları uyardım. Kapanmanın etkisinin, şehrin dışına bile yayılabileceğini söyledim kendilerine.

Onlara, şehirde bulunan en büyük bankacılardan ikisini kurtaralı ve gereken parayı temin edeli aradan daha sadece iki ya da üç hafta geçtiğini hatırlattım. Ondan sadece yedi ya da sekiz yıl önce, ama ancak bazılarının akılları başlarına geldikten sonra; New York'ta yer alan en büyük tröst şirketlerinden birine yardım etmek için bir araya gelip, Birleşik Devletler Bankası'nı kurtarmak için gereken toplam paranın birkaç katını verdiklerini hatırlattım.

Plandan vazgeçmenin son kararları olup olmadığını sordum onlara. Son kararlarının bu olduğunu söylediler. Bunun üzerine onları, New York bankacılık tarihindeki en fahiş hatayı yapmakta oldukları konusunda uyardım.²

Birleşik Devletler Bankası'nın kapanması, bankanın sahipleri için de, mevduat sahipleri için de trajik olmuştu. Sahiplerinden ikisi, herkesin öyle olduğunda hemfikir olduğu teknik hukuk ihlalleri dolayısıyla yargılandı, hüküm giydi ve hapis cezası aldı. Mevduat sahipleri, yıllardır bağlı tuttıkları fonların ancak kurtarıldığı kadarını geri aldılar. Ülke genelinde yarattığı etkiler ise daha kapsamlı oldu. Ülke çapında mevduatlarının güvenliğinden endişeye kapılan mevduat sahipleri, daha önce başlayıp arada sırada

görülen paraya hücum dalgasına katıldılar. Yalnızca 1930 yılının Aralık ayında tam 352 adet olmak üzere, sürüyle banka batmıştı.

Federal Rezerv Sistemi hiç kurulmamış olsa ve de yine bir dizi benzer paraya hücumlar başlamış olsaydı, hiç kuşkusuz 1907 yılında alınan önlemlerin aynısı alınır yani ödemeler kısıtlanırdı. Bu, 1930'un son aylarında ortaya çıkindan daha sert olurdu. Ancak, sağlam bankalardaki rezervlerin boşaltılmasını önlemek suretiyle bu kısıtlama 1931, 1932 ve 1933 yıllarında art arda yaşanan banka iflaslarını da kesinlikle önlerdi; aynen 1907 yılındaki banka iflaslarını hızla sona erdirdiği gibi. Esasen, Knickerbocker Tröst Şirketi'nin 1908 yılında tekrar açıldığı gibi, Birleşik Devletler Bankası'nın da tekrar açılması mümkün olabilirdi. Panik sona ermiş, güven geri kazanılmış ve ekonomik toparlanma çok büyük olasılıkla 1931'in ilk aylarında yeniden başlamış olurdu; aynen 1908 yılı başında olduğu gibi.

Rezerv Sistemi'nin varlığı, köklü bir tedavi gerçekleştirecek olan bu önlemi engellemişti. Bunu, –doğru olmadığı sonradan anlaşılan– Sistem'den borçlanmanın bir sıkışıklık ânında kendilerine güvenli bir kaçış mekanizması sağladığından emin olan güçlü bankaların endişelerini azaltmak suretiyle doğrudan; genelde bir bütün olarak toplumu, özelde ise bankacılık sistemini böylesi sert önlemlerin artık gerekli olmadığı, bu sorunlarla ilgilenmek için Sistem'in orada bulunduğu inancıyla uyuşturup teskin etmek suretiyle de dolaylı yoldan yapmıştı.

Sistem, açık piyasa işlemleri bağlamında büyük ölçekte devlet tahvilleri alımı yaparak çok daha iyi bir çözüm sağlayabilirdi. Bu, mevduat sahiplerinin taleplerini karşılamak üzere bankalara ilave nakit para temin edebilirdi. Bu durum, sürekli yaşanan banka iflaslarının sona ermesine ya

da en azından ciddi bir şekilde azalmasına sebep olur, ayrıca halkın mevduatını paraya çevirme teşebbüsünün para arzını azaltmasını engellerdi. Ne yazık ki FED'in eylemleri tereddütlü ve cılızdı. Ekseriyetle hiç istifini bozmadı ve krizin olacağına varmasına izin verdi; sonraki iki yıl boyunca defalarca tekrarlanan bir davranış biçimiydi bu.

Aynı şey 1931 yılının ilkbaharında, ikinci bir bankacılık krizi patlak verdiğinde de tekrarlandı. İngiltere'nin altın standardını bıraktığı 1931 yılının Eylül ayında daha da beter bir politika izlendi. Şiddetli buhranın egemen olduğu iki yılın ardından FED, bankalara kredi vermek için uyguladığı faiz oranlarını (reeskont oranı) tarihi boyunca hiç yapmadığı kadar *yükselterek* tepki verdi. Elinde dolar bulunduran yabancıların kendi altın rezervlerinde oluşturacağı drenajı önlemek için bu yola başvurmuştu; zira İngiltere'nin altın standardını bırakmasının böyle bir süreci tetiklemesinden korkuyordu. Ancak yurt içindeki etki, hem ticarî bankalar ve hem de işletmeler üzerinde daha fazla baskı yaratmak suretiyle, son derece deflasyonist oldu. FED, açık piyasa işlemleri kapsamında devlet tahvili alımları yaparak, can çekişen ekonomiye vurduğu bu ağır parasal darbeyi telafi edebilirdi, ama bunu da yapmadı.

Nihayet 1932 yılında, Kongre'nin yoğun baskısı altında FED büyük ölçekli açık piyasa alımları yaptı. Bunun tam olumlu etkileri görülmeye başlanmıştı ki, Kongre oturumlarına ara verdi, bunun hemen ertesinde de FED programını sonlandırdı.

Bu mutsuz hikâyenin son bölümü, 1933 yılında yaşanan yine bir dizi banka iflasının tetiklediği bankacılık paniğiydi. Herbert Hoover ile -8 Kasım 1932 tarihinde seçilip 4 Mart 1933 yılına kadar göreve resmen başlamayan- Franklin D. Roosevelt arasında yaşanan fetret dö-

nemi, krizi katmerleştirdi. Herbert Hoover, yeni seçilmiş Başkan'ın işbirliği olmaksızın sert önlemler alma konusunda isteksizdi, Franklin D. Roosevelt ise resmî olarak göreve başlayınca kadar herhangi bir sorumluluk üstlenmek istemiyordu.

Panik New York finans dünyasında yayıldıkça, Sistem'in bizzat kendisi de paniklemeye başladı. New York Federal Rezerv Bankası başkanı, Başkan Hoover'ı, iktidarının son gününde bir ulusal bankacılık tatili ilan etmesi için iknaya çalışmışsa da başarılı olamadı. Daha sonra New York Valisi Lehman'ı, Franklin D. Roosevelt'in göreve başlama günü olan 4 Mart 1933'te eyalet bankacılık tatili ilan etmesi konusunda ikna etmek amacıyla, New York Takas Odası üyesi bankalara ve Eyalet Bankalar Başmüfettişi'ne destek verdi. Ticarî bankalarla birlikte Federal Rezerv Bankası da kapandı. Benzer önlemler diğer valiler tarafından da alındı. Sonunda, 6 Mart günü Başkan Roosevelt tarafından ülke çapında tatil ilan edildi.

Esas itibariyle ticarî bankalar tarafından başvuru alan ödemelere kısıtlama getirmeyi gereksiz kılmak için kurulmuş olan merkez bankacılığı sistemi, ülke tarihinde o güne dek yaşanmamış derecede yaygın, kapsamlı ve iktisaden rahatsız edici bir ödeme kısıtlamaları sürecinde, bizzat kendisi de ticarî bankalara katılmıştı. Hoover'ın hatıralarında yer alan şu yoruma katılmamak mümkün değildir: “[Rezerv Kurulu'nun] zor zamanlarda bir ulusun dayanması için gerçekten sağlam bir kazık olmadığı sonucuna vardım.”³

1929 yılının ortalarında iş dünyası canlılığının zirve-
sindeyken, ABD'de 25.000 dolayında ticarî banka faaliyet-
te bulunmaktaydı. 1933 yılının başları itibariyle bu rakam
18.000'e düştü. Bankacılık tatili, başladıktan on gün sonra

Başkan Roosevelt tarafından sona erdirilince, 12.000'den daha az bankanın açılmasına izin verildi; daha sonra da sadece 3.000 kadar bankanın daha açılmasına izin verildi. Dolayısıyla, sonuçta bu dört yıllık zaman zarfında kaba bir hesapla 25.000 bankadan 10.000'i iflas, birleşme ya da tasfiye sebebiyle yok oldu.

Toplam para stoku da aynı derecede şiddetli bir düşüş gösterdi. 1929 yılında halkın elinde bulunan her 3 dolarlık mevduat ve nakit paranın, 1933 yılında 2 dolardan daha azı kalmıştı; emsali olmayan parasal bir çöküşü bu.

GERÇEKLER VE YORUM

Altı çizilmelidir ki, her ne kadar bu gerçekler, John Maynard Keynes de dâhil olmak üzere o zamanki çağdaş gözlemcilerin çoğu tarafından bilinmiyor ya da erişilebilir değil idiyse de, günümüzde artık tartışma konusu değildir. Ama bunlar farklı yorumlara tâbi tutulabilir. Parasal çöküş, ekonomik çöküşün acaba sebebi miydi, yoksa sonucu muydu? Sistem parasal çöküşe engel olabilir miydi? Yoksa, dönemin gözlemcilerinin birçoğunun düşündüğü gibi, parasal çöküş FED'in elinden geleni yapmış olmasına rağmen mi gerçekleşmişti? Buhran, Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayıp yurt dışına mı yayılmıştı? Yoksa yurt dışından kaynaklı dinamikler, ABD'de oldukça hafif bir durgunluk olarak atlatılabilecek bir hadiseyi ağır bir durgunluğa mı dönüştürmüştü?

Sebep mi Sonuç mu?

Sistem'in kendisinin, kendi rolü hakkında dile getirdiği bir şüphe yoktu. Federal Rezerv Kurulu, *1933 Yılı Yıllık Faaliyet Raporu*'nda kendi kendini fena hâlde haklılaştıran şu tür ifadeleri kullanabiliyordu: "Federal Rezerv Bankaları'nın

kriz döneminde yüklü nakit para taleplerini karşılayabilme becerisi, ülkenin Federal Rezerv Yasası altında yürürlükte olan para sisteminin ne kadar etkili olduğunu göstermiştir. ... Federal Rezerv Sistemi, liberal açık piyasa alımları politikası izlemeseydi şayet, buhran nasıl bir seyir izlerdi kestirmek zordur.”⁴

Parasal çöküş, ekonomik çöküş için hem bir sebep, hem de bir sonuç olmuştur. Parasal çöküş büyük ölçüde Federal Rezerv politikasından kaynaklanmış olup söz konusu politika, ekonomik çöküşü hiç tartışmasız bir şekilde, aksi takdirde olabileceğinden çok daha beter hâle getirmiştir. Ancak, bir kere başlayınca, ekonomik çöküş de parasal çöküşün daha kötü bir hâl almasına neden olmuştur. Daha hafif bir resesyon durumunda “iyi” statüde olabilecek banka kredileri, ağır ekonomik çöküşte “kötü” [batık] krediler hâlini almıştır. Geri dönmeyen krediler ödünç veren bankaları zayıflatmış, bu durum da mevduat sahiplerinin bu bankalara yönelik bir paraya hücum eğilimini kamçulamıştır. İşyerlerinde yaşanan iflaslar, azalan üretim, artan işsizlik; tüm bunlar, belirsizlikleri ve korkuyu beslemiştir. Varlıkları en likit tür olan paraya, en güvenli para şekli olarak da nakit paraya çevirme arzusu yaygınlaşmıştır. “Geri bildirim” bir ekonomik sistemin en yaygın özelliğidir.

Şu âna kadar ortaya çıkan kanıtların tümü oldukça ikna edicidir ki; parasal çöküşü engellemek hem Sistem’in yasal göreviydi; hem de şayet Federal Rezerv Kanunu’nun kendisine sağlamış olduğu yetkileri akıllıca kullansaydı, Federal Rezerv Sistemi bu çöküşü önleyebilirdi. Sistem’in savunucuları bir sürü mazeret ileri sürdülerse de, bunların hiçbiri de dikkatli bir tetkik karşısında tutunabilir durumda değildi. Hiçbiri Sistem’in kurucularının ona yüklediği görevi yerine getirmedeki başarısızlığı haklı kılacak ge-

rekçeler değildi. Sistem sadece parasal çöküşü engellemek için gereken güce sahip olmakla kalmıyordu, aynı zamanda bu gücün nasıl kullanılacağını da biliyordu. 1929, 1930 ve 1931 yıllarında New York Federal Rezerv Bankası, Sistem'i defalarca büyük ölçekli açık piyasa alımları yapmaya teşvik etti; Sistem'in yapması gereken ama yapmadığı anahtar eylem buydu. New York'un önerilerinin reddedilmesinin sebebi, bunların yanlışlığı ya da hayata geçirilmelerinin mümkün olmadığını gösterilmesi değildi; Sistem içindeki –gerek öteki Federal Rezerv Bankaları'nın ve gerekse Washington'daki Kurul'un New York'un liderliğini kabul etmek istememesine sebep olan– iktidar kavgasıydı. Bunun alternatifi, anlaşıldı ki, Kurul'un kafası karışık ve kararsız liderliğiydi. Sistem dışından âkil seslerin de çağrısı doğru eyleme geçmek yönündeydi. Illinois milletvekili olan A. J. Sabath, Meclis kürsüsünden şunu söylemişti: "İsrarla söylüyorum ki, finansal ve ticarî darboğazın hafifletilmesi Federal Rezerv Kurulu'nun yetkisi dâhilindedir." Sonradan Philadelphia Federal Rezerv Bankası Başkanı olan Karl Bopp da dâhil olmak üzere, bazı akademik eleştirmenler de benzer görüşler ifade etmişlerdi. 1932 yılındaki açık piyasa alımlarının onaylandığı Federal Rezerv toplantısında Kongre'nin doğrudan baskısı altında, görevi icabı Kurul'un üyesi olan dönemin Hazine Sekreteri Ogden L. Mills, bu eylemle ilgili olumlu oyunu açıklarken şöyle diyordu: "Büyük bir merkezî bankacılık sisteminin, yüzde 70'lik bir altın rezervi üzerinde oturup da böyle bir durumda etkin adımlar atmaması anlaşılabilir ve affedilemez bir davranıştır." Ne var ki, Sistem'in önceki iki yıl boyunca takındığı, birkaç ay sonra Kongre tatile girer girmez yeniden geri döndüğü, Mart 1933'te zirveye ulaşan son bankacılık krizi sırasında da benimsediği tutum, tam da buydu işte.⁵

Buhran'ın Başladığı Yer

Buhran'ın, dışarda başlayıp buraya yayılmaktan ziyade, Amerika Birleşik Devletleri'nden dünyaya yayıldığını gösteren gayet somut kanıt, altın hareketinden gelir. 1929 yılında ABD bir altın standardı uyguluyordu; şu anlamda ki, ABD hükümetinin, talep üzerine altın alıp sattığı resmî bir altın fiyatı vardı (ons başına 20,67 dolar). Öteki büyük ülkelerin çoğu da, kendi para birimleri açısından belirledikleri bir resmî altın fiyatının söz konusu olduğu, sözde bir altın-kambiyo standardı uyguluyordu. Kendi paraları cinsinden resmî altın fiyatının ABD resmî altın fiyatına bölünmesiyle, resmî bir döviz kuru yani kendi paralarının dolar cinsinden fiyatı elde ediliyordu. Resmî fiyattan altını serbestçe alıp satmaları mümkün olabilir ya da olmayabilirdi. Ama talep üzerine bu kurdan dolar alıp satmak suretiyle, iki resmî altın fiyatı tarafından belirlenmiş olan döviz kurunu sabit tutmaya kararlıydılar. Böyle bir sistem altında, şayet ABD vatandaşları veya doları olan başkaları, –bu dolarların alıcılarının Birleşik Devletler'de harcamak (yahut borç vermek veya direkt vermek) istediklerinden– daha fazlasını yurtdışında harcasa (yahut borç verse veya direkt verse); bu durumda, alıcılar aradaki fark için altın talep edeceklerdir. Altın Amerika Birleşik Devletleri'nden yabancı ülkelere gidecektir. Şayet denge zıt yönde olsaydı; yani yabancı para sahipleri ABD'de, –dolar sahiplerinin yurt dışında harcamak (yahut borç vermek veya direkt vermek) üzere yabancı paraya çevirmek istedikleri miktardan– daha fazla dolar harcasa (yahut borç verse veya direkt verse); ekstra dolarları bankalarından, resmî döviz kuru üzerinden satın alarak elde edeceklerdi. Merkez bankaları da, buna bağlı olarak, ABD'ye altın göndererek söz konusu ekstra dolarları temin edecekti. (Uygulamada, tabii ki, bu

transferlerin çoğu okyanus ötesine fiilen bir altın nakliyatı içermiyordu. Yabancı merkez bankalarının sahip olduğu altınların çoğu, sahip olan ülke adına “işaretlenmiş” bir şekilde, New York Federal Rezerv Bankası’nın kasasında saklanıyordu. Transfer, bankanın Wall Street bölgesinde, Liberty Caddesi No 33 adresinde bulunan binasının altındaki derin bodrumlarda, külçe altınların bulunduğu konteynerlerin etiketleri değiştirilmek suretiyle yapılıyordu.)

Eğer buhran, ABD ekonomisi belirli bir süre için canlanmaya devam ettiği sırada yurtdışında ortaya çıkmış olsaydı, yurtdışında kötüleşen ekonomik koşullar ABD ihracatının azalmasına neden olurken, yabancı malların maliyetini düşürerek ABD’nin ithalatını teşvik ederdi. Bunun sonucu, alıcıların ABD’de kullanmak istediğinden daha fazla doların yurtdışında harcanması (yahut ödünç verilmesi veya hibe edilmesi) girişimi olur; dolayısıyla da Amerika Birleşik Devletleri’nden ülke dışına altın çıkışı olurdu. Altın çıkışı, Federal Rezerv Sistemi’nin altın rezervlerini azaltırdı. Bu gelişme ise Sistem’i para arzını azaltmaya sevk ederdi. Bir sabit döviz kuru sisteminin, bir ülkeden diğerine deflasyonist (veya enflasyonist) baskıyı aktarma yolu işte budur. Olayların gidişatı bu şekilde olmuş olsaydı, Federal Rezerv haklı olarak eylemlerinin yurt dışından gelen baskılara bir tepki olduğunu iddia edebilirdi.

Bunun tersine, bunalım ABD kökenli olsaydı, bunun erken bir sonucu elinde doları olanların yurtdışında kullanmak istedikleri dolar miktarının düşmesi, ötekilerin ise ABD’de kullanmak istedikleri dolar miktarının artması olurdu. Bu da ABD’ye altın girişine sebep olurdu. Buna bağlı olarak, yabancı ülkeler üzerinde para arzını azaltmaları yönünde bir baskı yaratır, bu yolla ABD deflasyonu onlara aktarılmış olurdu.

Gerçekler açıktır. Ekonomik daralmanın ilk iki yılında, 1929 Ağustos ayından 1931 Ağustos ayına kadar ABD altın stoku *artmıştır*; ABD'nin bu hareketin öncüsü olduğunun perçinleyici kanıtıdır bu. Şayet Federal Rezerv Sistemi altın standardının kurallarına riayet etmiş olsaydı, ülkeye olan altın girişine para arzını artırmak suretiyle tepki vermesi gerekirdi. Sistem ise tam aksine, aslında para arzının azalmasına izin verdi.

Bunalım bir kere patlak verip de, diğer ülkelere de yayılmaya başlayınca, elbette ABD üzerinde bir refleks etkisi yarattı; her karmaşık ekonomide gerçekleşmesi son derece kuvvetle muhtemel bir geri bildirim örneğidir bu. Uluslararası bir hareketin lokomotifinde oturan bir ülkenin, ille de orada oturup kalmasına gerek yoktur. Fransa, 1928'de frankın değerinin çok düşük olduğu bir döviz kuru üzerinden altın standardına dönmesinin sonucu olarak, büyük bir altın stoku biriktirmişti. Bundan dolayı geniş bir hareket alanı vardı ve ABD'den gelen deflasyonist baskılara direnebilirdi. Bunun yerine Fransa Amerika Birleşik Devletleri'nden bile daha deflasyonist bir politika izledi. Yüklü bir altın stokunun üstüne daha fazlasını ilave etmekle kalmadı, aynı zamanda 1931 sonlarından itibaren ABD'den altın çekmeye başladı. Bu tür bir liderliğin su götürür ödülü şuydu: ABD ekonomisi, altın ödemelerini askıya aldığı 1933 yılının Mart ayında dibe vurmasına rağmen Fransa ekonomisi 1935 yılı Nisan ayına kadar dibe vurmamıştı.

Rezerv Sistemi Üzerindeki Etkisi

New York Federal Rezerv Bankası'nın iyi tavsiyelerine rağmen Federal Rezerv Kurulu'nun izlediği kötü para politikasının bir ironik sonucu, iktidar mücadelesinde Kurul'un ge-

rek New York ve gerekse öteki Federal Rezerv Bankaları'na karşı kazandığı mutlak zafer olmuştur. Özel bankacılık sistemi de dâhil olmak üzere, özel sektörün başarısız olduğu ve devletin serbest piyasanın sözde doğasından kaynaklı istikrarsızlığına karşı koyabilmek için daha fazla güce ihtiyaç duyduğu masalı; Sistem'in başarısızlığının, Kurul'a bölgesel bankalar üzerinde daha fazla kontrol gücü verilmesine elverişli bir siyasî ortam yaratması anlamına geliyordu.

Söz konusu değişikliğin bir göstergesi de, Federal Rezerv Kurulu'nun, ABD Hazine Binası'ndaki mütevazı ofislerinden, Constitution Avenue'da [Anayasa Bulvarı] bulunan kendine ait, (sonradan büyük bir ek yapı ile desteklenmiş olan) muazzam Yunan tapınağına taşınması olmuştur.

İktidar değişikliğinin son aşaması, Kurul'un adı ve bölgesel bankalardaki üst düzey görevlilerin unvanlarında yapılan değişikliktir. Merkez bankası çevrelerinde prestijli unvan Başkan değil, Governör'dür. 1913'ten 1935'e kadar bir bölgesel bankanın başındaki kişiye "Governör" deniyordu; Washington'daki merkezî birimin adı "Federal Rezerv Kurulu" idi; yalnızca Kurul'un Başkanı "Governör" olarak anılırdı; geri kalanlar ise sadece "Federal Rezerv Kurulu üyeleri" idiler. 1935 tarihli Bankacılık Kanunu, bunların tümünü değiştirdi. Bölgesel bankaların başındaki kişilerin sıfatı "Governör" yerine "Başkan" olarak belirlendi; kısa "Federal Rezerv Kurulu," tumturaklı bir isim olan "Federal Rezerv Sistemi Governörler Kurulu" olarak değiştirildi; bunun tek sebebi, Kurul'un her bir üyesinin "Governör" olarak adlandırılabilmesini sağlamaktı.

Maalesef güç, itibar ve ofis süslemelerindeki artış, beraberinde buna denk bir performans artışı getirmede. Sistem, 1935 yılından beri, 1937-38 yıllarında yaşanan ciddi bir durgunluk, savaş sırasında ve hemen sonrasında yaşanmış

enflasyonla birlikte, enflasyonda iniş çıkışların, işsizlikte artış ve azalışların birbirini izlediği adeta bir lunapark trenine benzeyen bir ekonomiyi yönetmiş ve sorunlara büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Her enflasyonist zirve ve her deflasyonist dip, her defasında daha yüksek seviyede oluşmuş, ortalama işsizlik seviyesi de giderek artmıştır. Sistem, 1929-33 döneminde yaptığı, parasal çöküşe izin vermek ya da bunu beslemek gibi bir hatayı tekrarlamamıştır; ama bu defa –para arzını gereğinden fazla artırarak, dolayısıyla enflasyonu yükselterek– tam tersi bir hataya düşmüştür. Ayrıca, bir aşırı uçtan diğer aşırı uca sallanarak piyasada sadece âni yükselişler değil, aynı zamanda bazısı yumuşak bazısı sert olmak üzere çeşitli durgunluklar yaratmayı sürdürmüştür.

Bir bakıma Sistem tüm bu süre boyunca tamamen tutarlı kalmıştır. Sorunların tamamını kontrolü dışındaki dış dinamiklere fatura etmekte, ortaya çıkan her olumsuz gelişmeyi ise kendine mâl etmektedir. Kendi tutumu, günümüzde ekonomik istikrarsızlığın başlıca kaynağının devletin ta kendisi olduğu gerçeğini belgeleyip dururken o özel sektöre ait ekonominin istikrarsız olduğu masalının propagandasını yapmayı sürdürmektedir.

BEŞİKTEN MEZARA

1 932 YILI BAŞKANLIK SEÇİMLERİ AMERİKA BİRLEŞİK Devletleri için siyasî bir dönüm noktası olmuştu. Cumhuriyetçiler tarafından yeniden seçilmeyi umut eden Herbert Hoover'ın omzuna ağır bir depresyon yüklenmişti. Milyonlarca insan işsiz kalmıştı. O dönemin standart görüntüsü, [bir hayır kurumunca dağıtılan] bedava gıda kuyruğunda bekleyen insanlar ya da sokak köşelerinde limon satan işsiz insanlardı. Her ne kadar bir durgunluğu feci bir buhrana dönüştüren yanlış para politikasının müsebbibi bağımsız Federal Rezerv Sistemi olsa da, devletin başı olarak Başkan sorumluluktan kaçamazdı. Halk, mevcut ekonomik sisteme olan inancını yitirmişti. İnsanlar umutsuzdu. Çıkış yolu için bir umut ve güven bekleyişi içindeydiler.

New York'un karizmatik valisi Franklin Delano Roosevelt (FDR), Demokrat kanattan adaydı. Umud ve iyimserlik yayan taze bir yüzdü. Eski prensipler üzerinden bir kampanya yürüttüğü de bir gerçektir. Eğer seçilirse gereksiz kamu harcamalarını kesmeyi ve bütçe dengesini sağlamayı vadetmişti. Hoover'ı kamu harcamalarındaki

savurganlığı ve bütçe açığının yükselmesine izin vermesi nedeniyle topa tutmuştu. Aynı zamanda hem seçimden önce, hem de göreve başlamasından önceki ara dönem boyunca, Albany'deki Vali Konağı'nda, "beyin takımı" olarak isimlendirilen bir grup danışman ile düzenli olarak buluşmuştu. Bu insanlar Başkanın göreve başlamasından sonra alınması gereken önlemleri tasarlamışlardı. Söz konusu önlemler, Başkanlık için Demokratların adaylığını kabul ederken FDR'nin Amerikan halkına taahhüt ettiği "Yeni Eylem"* hâline gelmişti.

1932 seçimleri dar siyasî anlamda bir dönüm noktasıydı. 1860'tan 1932'ye arada geçen yetmiş iki yılın elli altısında Cumhuriyetçiler, on altısında ise Demokratlar başkanlığı elinde tutmuştu. 1932'den 1980'e kadar olan kırk sekiz yıldıysa tablo tersine dönmüştü. Demokratlar otuz iki yıl başkanlığı elde tutarken, Cumhuriyetçiler on altı yıl boyunca elinde tutmuşlardı.

Seçim daha önemli bir açıdan da dönüm noktası niteliğindedir. Hem devletin rolü konusunda kamuoyunun algısı hem de fiilen devlete yüklenen rolde büyük bir değişiklik söz konusu olmuştu. Basit bir dizi rakam söz konusu değişimin büyüklüğü hakkında bir fikir verecektir. Devletin kuruluşundan 1929 yılına kadar federal, eyalet ve yerel tüm seviyelerde kamu yönetimleri tarafından yapılan harcamalar, büyük savaş zamanları dışında hiçbir zaman millî gelirin yüzde 12'sini aşmamıştı; bunun üçte ikisini de eyalet ve yerel kamu harcamaları teşkil ediyordu. Federal harcamalar genellikle millî gelirin yüzde 3'ü veya daha azı kadardı. 1933 yılından beri ise hükümet harcamaları millî

* Yeni Eylem (New Deal): ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt tarafından 1933 yılında yürürlüğe konmuş olan ve 1929'da başlayan Büyük Buhran'dan çıkış için bir dizi önlem içeren istikrar programı. -ç.n.

gelirin yüzde 20'sinin altına asla düşmemiştir; şu anda yüzde 40'ın üzerindedir; bunun üçte ikisi federal hükümet harcamalarıdır. İkinci Dünya Savaşının sonundan beri geride kalan dönemin çoğunun bir soğuk ya da sıcak savaş dönemi olduğu doğrudur. Ancak 1946'dan beri, sadece savunma dışı harcamalar, hiçbir zaman millî gelirin yüzde 16'sının altına düşmemiştir; şimdi ise millî gelirin yaklaşık üçte biri kadardır. Tek başına federal kamu harcamaları toplamda millî gelirin dörtte birinden, sadece savunma dışı harcamalar millî gelirin beşte birinden fazladır. Buna göre federal devletin ekonomideki ağırlığı, geçmiş yarım yüzyılda yaklaşık on kat artmıştır.

Franklin D. Roosevelt (FDR) 4 Mart 1933 tarihinde, ekonominin en dibi gördüğü bir dönemde görevi devralmıştı. Birçok eyalet bankacılık tatili ilan etmiş, bankalarını kapatmıştı. Göreve başladıktan iki gün sonra Başkan Roosevelt, ülkenin her yanındaki bankaların tamamının kapatılmasını emretmişti. Ama Roosevelt göreve başlama konuşmasında, “korkmamız gereken tek şey, korkunun kendisidir” diyerek bir umut mesajı da vermişti. Hemen ardından da hummalı bir yasal önlemler programını, bir özel Kongre oturumuyla “yüz günlük” programı başlatmıştı.

FDR'nin beyin takımı üyeleri büyük ölçüde üniversitelerden, özellikle de Columbia Üniversitesi'nden seçilmişti. Bunlar kampüslerdeki entellektüel atmosferde daha önce gerçekleşmiş olan değişimi; yani bireysel sorumluluk ve “bırakınız yapsınlar” ideolojisi ile adem-i merkezîyetçi ve sınırlı devlet inancından, sosyal sorumluluk ve merkezîyetçi, güçlü devlet inancına geçişi yansıtıyorlardı. İnanıyorlardı ki, bireyleri talihin çalkantılarından korumak ve ekonominin işleyişini “kamu yararı” adına kontrol etmek devletin görevidir; bu, üretim araçlarında devlet mülkiyetini ve işletimini ge-

rektirse bile. Sözü edilen iki halka zaten; Edward Bellamy'nin yazdığı, 1887 yılında basılmış olan, Rip Van Winkle isimli hayalî bir karakterin 1887'de uykuya dalıp, değişmiş bir dünyayı keşfetmek için 2000 yılında uyandığı ünlü ütopyik fantezi romanı *Geriye Bakış'ta* (*Looking Backward*) çoktan yerini almıştı. Yeni arkadaşları ona, “geriye bakarak” kendisini şaşkına çeviren ütopyanın, 1880'lerin cehenneminden çıkıp da –kahince bir tarihe işaret eden– 1930'larda nasıl doğduğunu açıklarlar. “Beşikten mezara” –ki bu sözün karşılaştığımız ilk kullanımıdır bu– güvenlik vaadinin yanı sıra, söz konusu ütopya, uzunca bir süre boyunca herkes tarafından zorunlu askerlik hizmeti dâhil olmak üzere, detaylı devlet planlamasını da içermektedir.⁴

Böylesi bir entellektüel atmosferden gelen Roosevelt'in danışmanlarının hepsi birden depresyonu kapitalizmin bir başarısızlığı olarak görmeye ve de hükûmetin –özellikle de merkezî hükûmetin– aktif müdahalesinin uygun çare olduğunu düşünmeye çoktan hazırды. [Onlara göre] hayırsever devlet memurları ve tarafsız uzmanlar; dar görüşlü ve bencil “ekonomik saltanatçıların” suiistimal ettiği gücü ellerine almalıydılar. Roosevelt'in ilk başkanlık konuşmasındaki kelimeleriyle ifade etmek gerekirse, “Para simsarları medeniyetimizin tapınağındaki yüksek koltuklardan sıvışmışlardır.”

Roosevelt'in hayata geçirmesi için programlar tasarlarlarken bunlar yalnızca üniversite kampüsünden değil, aynı zamanda Bismarck'ın Almanyası'ndan, Fabiyen* İngilteresi'nden ve de ikisinin orta yerindeki İsveç'ten yararlanabilirlerdi.

* Fabiyenizm (Fabianism): 19. Yüzyıl ortalarında İngiltere'de ortaya çıkan, sosyalizmi adalet ve mutluluğu sağlamak olarak algılayan, sosyalizmin teorik sorunlarıyla fazla ilgilenmeyen ve İngiliz İşçi Partisi'nin çekirdeğini oluşturan devrim karşıtı sosyalist akım. –ç.n.

1930'lu yıllarda ortaya çıkarken, Yeni Eylem açıkça bu görüşleri yansıtıyordu. Ekonominin temel yapısını reforma tâbi tutmak için tasarlanan programlar içeriyordu. Yüksek Mahkeme tarafından Anayasa'ya aykırı olarak ilan edilince, bu programların –özellikle NRA (Ulusal Rehabilitasyon İdaresi) ve AAA (Tarımsal Uyum İdaresi) gibi– bazılarında vazgeçildi. Öteki bazı programlar ise bugün hâlâ yürürlükte olup, özellikle Menkûl Kıymetler ve Borsa Komisyonu, Ulusal İşgücü İlişkileri Kurulu ve ülke çapında asgarî ücret uygulaması bunlar arasındadır.

Yeni Eylem programı, başta Sosyal Güvenlik (OASI: Yaşlılık ve Geride Kalanlar Sigortası), işsizlik sigortası ve kamusal yardım olmak üzere, talihsizliğe karşı güvenlik programları da içeriyordu. Bu bölümde, söz konusu önlemler ve bunların daha sonra beraberinde getirdikleri tartışılmaktadır.

Yeni Eylem planı ayrıca Büyük Buhran'ın yarattığı acil durumlarla başa çıkmak için tasarlanmış, kesinlikle geçici olması amaçlanan programlar da içeriyordu. Hükümet programlarında hep olduğu üzere, söz konusu geçici programların bir kısmı kalıcı hâle gelmiştir.

En önemli geçici programlar arasında, İş Geliştirme İdaresi altındaki “çalıştır” projeleri, Sivil Koruma Güçleri idaresindeki millî parkları ve ormanları ıslah etmek için işsiz gençlerin istihdamı ve yoksullara yapılan doğrudan federal yardım programı bulunuyordu. Zamanında bu programların yararlı bir işlevi vardı. Büyük çapta yaşanan bir sıkıntı vardı; hem sıkıntı içindeki insanlara yardım etmek, hem de halka yeniden umut ve güven vermek için bu sıkıntıyla ilgili acilen bir şeyler yapmak önemliydi. Bu programlar aceleyle tasarlanmıştı; bunların hatalı ve müsrif bir yapıda olduklarına şüphe yoktu; ama o şartlar altında anla-

şılabilir ve kaçınılmazdılar. Roosevelt yönetimi, acil sıkıntıya karşı halkı rahatlatmada ve güveni tekrar sağlamada önemli ölçüde bir başarı elde etmişti.

İkinci Dünya Savaşı, bir yandan Yeni Eylem planını kesintiye uğrattırken, aynı zamanda da onun temellerini büyük ölçüde güçlendirmiş oldu. Savaş, çok büyük devlet bütçesine kapı aralıyor, iktisadî hayatın detayları üzerinde hükûmete eşi benzeri görülmemiş kontrol gücü sağlıyordu: bildiriyle fiyatları ve ücretleri sabitleme, tüketim mallarını karneye bağlama, bazı sivil malların üretimini yasaklama, hammaddelerin ve nihaî malların tahsisi ile ithalat ve ihracatın kontrolü gibi.

İşsizliğin ortadan kaldırılması, Birleşik Devletler'i "demokrasinin silah deposu" hâline getirecek biçimde savaş materyallerinin büyük miktarlarda üretimi ve de Almanya ile Japonya'ya karşı kazanılmış kayıtsız şartsız zafer; bütün bunlar yaygın bir biçimde devletin ekonomik sistemi "plansız kapitalizm"den daha etkili bir şekilde yönetme kapasitesinin göstergesi olarak yorumlanmıştır. Savaşın sonra çıkarılan başlıca kanunların ilk unsurlarından biri, "maksimum istihdam, üretim ve alım gücü" sağlamada devletin sorumluluğunu ifade eden ve esasen Keynesyen politikaları yasal mevzuatın parçası hâline getiren 1946 tarihli İstihdam Kanunu'dur.

İkinci Dünya Savaşı'nın halkın tutumu üzerindeki etkileri, Büyük Buhran'ın etkilerinin aynısıydı. Buhran, halkı kapitalizmin kusurlu olduğuna ikna etmişti; savaş da, merkezileştirilmiş hükûmetin etkin olduğuna ikna etmiş oldu. Oysa her iki çıkarım da yanlıştı. Buhranı ortaya çıkaran şey, devletin başarısızlığı idi, özel girişimin [piyasanın] başarısızlığı değil. Savaşa gelince; hemen hemen bütün vatandaşların paylaştığı ve uğruna büyük fedakârlıklarda

bulunmaya razı olduğu tek bir amaç üzerinde, devletin büyük ama geçici bir yetkiye sahip olması başka bir şeydir; vatandaşlarının son derece çeşitli ve farklı hedefleriyle şekillenen ve muğlak bir şekilde tanımlanmış “kamu yararı”nı gözetmek üzere, devletin kalıcı bir şekilde ekonomiyi kontrol etmesi ise çok daha başka bir şey.

Savaşın sonunda, merkezî ekonomik planlama geleceğin dalgasıymış gibi görünmekteydi. Bunu ‘eşitçe paylaşılan bir bolluk dünyasının şafağı’ olarak gören bazıları tarafından bu sonuç coşkuyla karşılanmıştı. Biz de dâhil olmak üzere, bunu tiranlık ve perişanlığa bir dönüş olarak gören diğerleri içinse bu durum, aynı ölçüde hararetle korkutucuydu. Şu âna kadar, ne birinin umutları ne de diğerinin korkuları gerçekleşmiş durumda.

Devlet büyük ölçüde genişlemiştir. Ancak bu genişleme, birçoğumuzun olacağından korktuğu gibi endüstri, finans ve ticaretin giderek daha da genişleyen kamulaştırılmasının eşlik ettiği detaylı bir merkezî iktisadî planlama şeklini almamıştır. Tecrübe, detaylı iktisadî planlamaya bir nokta koymuştu. Bunun kısmen sebebi, planlamanın ilan edilen hedeflere ulaşılmasında başarısız olması, kısmen de özgürlükler ile çatışıyor olmasıydı. Bu çatışma, İngiliz hükümetinin insanların girebileceği işleri kontrol etme girişiminde oldukça açıktı. Kamuoyunun ters tepkisi, ilgilileri bu girişimden vazgeçmeye zorladı. Britanya’da, İsveç’te, Fransa’da ve Birleşik Devletler’de kamulaştırılmış endüstriler o kadar verimsiz olmuş, o kadar büyük zararlar ortaya çıkarmıştır ki, bugün yalnızca üç beş iflah olmaz eski tüfek Marksist daha ileri düzeyde kamulaştırmayı arzu edilir bir şey olarak görmektedir. Bir zamanlar yaygın biçimde paylaşılan, millileştirmenin üretimde etkinliği artırdığına dair yanıl-sama artık tarihe karışmıştır. İlave kamulaştırmalara hâlâ

rastlanmaktadır; Birleşik Devletler’de yolcu demiryolu hizmeti ile bazı nakliye hizmetleri, Büyük Britanya’da Leyland Motors, İsveç’te ise çelik gibi. Ancak bunlar, çok daha farklı nedenlerle yapılmaktadır: piyasa şartları kısılmasını gerektirdiği hâlde, tüketiciler devlet tarafından sübvans edilen hizmetlerin devamını istediğinden ya da kârlı olmayan endüstrilerde çalışan işçilerin işsiz kalma korkularından dolayı. Bu tür kamulaştırmanın destekçileri bile bunu, en iyi ihtimalle, ehven-i şer olarak görmektedirler.

Planlama ve kamulaştırmanın başarısızlığı, daha da büyük bir devlet yönündeki baskıyı ortadan kaldırmış değildir. Sadece yönünü değiştirmiştir o kadar. Devletin büyüülmesi bugün artık sosyal yardım programları ve düzenleyici faaliyetler şekline bürünmüştür. W. Allen Wallis’in biraz farklı bir bağlamda ifade ettiği üzere, “*üretim araçlarının kamulaştırılması için ileri sürdüğü argümanların birbiri ardı sıra çöktüğünü gördüğü bir yüzyıldan sonra entelektüel olarak iflas etmiş olan sosyalizm, şimdi de üretimin sonuçlarını kamulaştırma derindedir.*”²

Sosyal refah alanındaki yön değişikliği, özellikle Başkan Lyndon Johnson, 1964’te “Yoksullukla Savaş” ilan ettikten sonra, son birkaç on yıllık zaman zarfında bir patlamaya neden olmuştur. Yeni Eylem planının Sosyal Güvenlik, işsizlik sigortası ve doğrudan yardım programlarının her biri, yeni grupları içerecek şekilde genişletilmiş; ödemeler artırılmış ve Medicare [Sağlık Sigortası], Medicaid [Sağlık Yardımı], gıda kuponları ve daha başka birçok program eklenmiştir. Kamusal konut edindirme ve kentsel dönüşüm programları büyütülmüştür. Günümüzde, hiç abartısız yüzlerce devlet sosyal yardım ve gelir transfer programları bulunmaktadır. 1953’te, dağınık yardım programlarını birleştirmek amacıyla kurulan Sağlık, Eğitim ve Sosyal Yardım Bakanlığı, millî

savunma harcamalarının yüzde 5'inden daha azına denk düşen, 2 milyar dolarlık bir bütçeyle başlamıştır. Yirmi beş yıl sonra, 1978'de bütçesi 160 milyar dolar olmuş; yani kara, hava ve deniz kuvvetlerinin toplam harcamalarının bir buçuk katına çıkmıştır. Bakanlığın bütçesi, ABD hükûmetinin toplam bütçesi ve Sovyetler Birliği'nin bütçesinden sonra dünyadaki en büyük üçüncü bütçedir. Bakanlık, ülkenin her bir köşesine nüfuz ederek koca bir imparatorluğu gözetir hâle gelmiştir. Bu ülkede çalışan her 100 kişiden birden fazlası ya doğrudan Bakanlık bünyesinde ya da HEW (Sağlık, Eğitim ve Sosyal Yardım Bakanlığı) sorumluluğunda olan ama eyalet ya da yerel hükûmet birimleri tarafından yönetilen programlarda çalışmaktadır. Söz konusu bakanlığın faaliyetlerinden her birimiz etkilenmişizdir. (1979'un sonlarında HEW, ayrı bir Eğitim Bakanlığı'nın kurulmasıyla bölünmüştür.)

Görünüşte tutarsız şu iki fenomeni herhâlde hiç kimse tartışamaz: sosyal yardım faaliyetlerindeki bu patlamanın sonuçlarından geniş çaplı memnuniyetsizlik; ve de daha fazla genişleme için devam eden baskı.

Hedeflerin hepsi asil, sonuçlar ise hayal kırıklığıdır. Sosyal Güvenlik harcamaları hızla yükselmiştir ve sistem derin bir finansal sıkıntı içindedir. Kamusal konut edin-dirme ve kentsel dönüşüm programları, yoksulların kul-lanabileceği konutları artırmak yerine azaltmıştır. Artan istihdama rağmen kamusal yardımlar şiştikçe şişmektedir. Sosyal yardım programının, boğazına kadar hilekârlık ve yolsuzluğa batmış bir "rezalet" niteliğinde olduğunda her-kes hemfikirdir. Milletin sağlık faturalarının daha büyük bir kısmını devlet ödedikçe, hem hastalar hem de doktorlar artan masraflardan ve tıbbın giderek samimiyetten mah-rum, kişiliksiz bir hâl aldığından şikâyet etmektedirler.

Eğitimde dersenez, federal müdahale arttıkça öğrenci performansları düşmüştür (bkz. 6. Bölüm).

İyi niyetli programların tekrarlayan başarısızlığı bir tesadüf değildir. Bu başarısızlık yalnızca uygulamadan kaynaklı hataların sonucu değildir. Başarısızlığın derinde yatan kaynağı, iyi amaçlara ulaşmak için kötü araçların kullanılmasıdır.

Bu programların başarısızlığına rağmen onları genişletme yönündeki baskı da artmaktadır. Başarısızlıklar fon ayırma konusunda Kongre'nin cimriliğine bağlanmakta, dolayısıyla daha da büyük programlar talep edilmektedir. Belirli programlardan çıkar sağlayanlar, o programların genişlemesi için bastırmakta; bunların başında da programların vücut verdiği devasa bürokrasi gelmektedir.

Mevcut sosyal yardım sistemine cazip bir alternatif, negatif gelir vergisidir. Bu öneri, bütün siyasî görüşlere mensup bireyler ve gruplar tarafından geniş ölçüde desteklenmektedir. Bunun değişik bir biçimi, üç Başkan tarafından gündeme getirilmiştir; fakat yakın gelecekte siyaseten yapılabirliği imkânsız gibi görünmektedir.

MODERN REFAH DEVLETİNİN DOĞUŞU

Bugün birçok toplumda popüler hâle gelmiş sosyal yardım (refah) önlemlerini oldukça büyük bir ölçekte devreye sokan ilk modern devlet "Demir Şansölye" Otto von Bismarck liderliğinde, yeni kurulmuş olan Alman imparatorluğuydu. Bismarck 1880'lerin başında kazaya, hastalığa ve yaşlılığa karşı işçilere sigorta sunarak kapsamlı bir sosyal güvenlik planı uygulamaya koymuştu. Kendisini buna yönelten nedenler, alt sınıflara karşı beslediği babacan duygular ile dirayetli politika arzusunun karmaşık bir bileşimiydi. Bu önlemler, yeni yükselen

Sosyal Demokratların siyasî cazibesini zayıflatmaya da yarıyordu.

Birinci Dünya Savaşı öncesi Almanyası gibi, özünde otokratik ve aristokratik bir devletin, bugünün jargonuyla sağcı bir diktatörlüğün, genel olarak sosyalizm ve solculuk ile bağlantılı önlemler yürürlüğe koyması paradoksal görünebilir. Oysa Bismarck'ın politik güdülerini bir yana bırakılsa bile ortada bir çelişki yoktur. Aristokrasi ve sosyalizm taraftarları, ortak bir merkezî yönetim inancını, gönüllü işbirliğinden ziyade komuta ile yönetilme inancını paylaşırlar. Ancak kimin yönetmesi gerektiği konusunda farklılık gösterirler: doğuştan soylu biri mi, yoksa yeteneğine göre seçildiği varsayılan uzmanlar mı? Her iki tarafın da iddiası, şüphesiz samimî olarak, yönetenlerin “halkın” refahını iyileştirmek istedikleri, neyin “kamu yararına” olduğunu ve buna nasıl ulaşılacağını da sıradan insanlardan daha iyi bildikleridir. Dolayısıyla, her iki taraf da paternalist bir felsefeyi savunur. Her iki taraf da, iktidarı ele geçirirlerse sonuçta “halkın genel refahı” adına kendi sınıfının çıkarlarına hizmet etme noktasına gelir.

1930'larda benimsenmiş olan sosyal güvenlik tedbirlerinin daha yakın tarihli öncüleri; Büyük Britanya'da 1908'de kabul edilen Yaşlılık Ödenekleri Yasası ve 1911'de kabul edilen Millî Sigorta Yasası kapsamında alınan tedbirlerdi.

Yaşlılık Ödenekleri Yasası, yaşı yetmişin üzerinde olup da geliri belirli bir tutarın altında kalan herkese, alıcının geliri-ne göre değişen bir ödeneği garanti ediyordu. Alıcıdan hiçbir surette katkı payı gerektirmediği için, bir anlamda bu tamamen bir doğrudan yardımdı; yüzyıllardır Büyük Britanya'da öyle ya da böyle var olan Yoksulları Koruma Kanunu'nun sağladığı ödeneklerin bir uzantısı yani. Ancak A. V. Dicey'in de belirttiği üzere, arada temel bir farklılık vardı. Ödenek,

kanunda belirtilen hâliyle, “alan kişiyi hiçbir hak ya da ayrıcalıktan mahrum bırakmaması ya da onu hiçbir malûliyete mecbur etmemesi gereken” bir hak olarak görülüyordu. Kanunun kabulünden beş yıl sonra, söz konusu kanunla ilgili olarak Dicey’in yaptığı şu yorum, o mütevazı başlangıçtan bugüne ne kadar mesafe kat ettiğimizi göstermektedir: “Elbette ki duyarlı ve iyiliksever biri, kendine şu soruyu sorabilir: bir ödenek olarak fakirlik yardımı alan birinin milletvekili seçimlerinde hâlâ oy kullanma hakkını koruyan bir yasa çıkarmakla bir bütün olarak İngiltere’nin bir kazancı olacak mıdır?”³ ‘Devletten yardım almak seçimlerden diskalifiye olma [oy hakkını kaybetme] anlamına gelmelidir’ görüşünü dile getirebilecek bir babayiğit bulmak, bugün elinde güçlü bir lambayla dolaşan bir modern Diyojen olmayı gerektirir.

Millî Sigorta Yasası “iki hedef gözetiyordu: İlki, Birleşik Krallık’ta çalışan ... 16 ila 70 yaş arasındaki ... herkes hastalığa karşı sigortalı olacak ya da başka bir ifadeyle, hastalığı tedavi için gereken araçlara kavuşacaktır. ... İkinci hedef de şudur ki, Yasa’da belirtilen işlerde çalışan her bir birey işsizliğe karşı sigortalı olacak ya da başka bir ifadeyle, işsizlik dönemleri boyunca desteğin güvencesi altında olacaktır.”⁴ Yaşlılık ödeneklerinin aksine, kurulan bu sistem katılım payı gerektiriyordu. Bir kısmı işverenler, bir kısmı çalışanlar, bir kısmı da devlet tarafından finanse ediliyordu.

Hem katılım payı gerektiren niteliği, hem de kişinin kendisine karşı sigortalanması gereken riskler açısından bu yasa, Yaşlılık Ödenekleri Yasası’na kıyasla, önceki uygulamadan çok daha radikal bir sapmaydı. “Millî Sigorta Yasası altında,” diye yazıyordu Dicey,

Devlet yeni, belki de fazlasıyla ağır görevler üstlenmekte ve ücretlilere yeni ve çok kapsamlı haklar vermektedir. ... 1908’den önce, zengin olsun fakir olsun,

bir insanın sağlığını sigorta ettirip ettirmemesi, her bir bireyin tamamen kendi takdirine kalmış bir meseleydi. Bireyin bu konudaki tutumu, Devleti, adamın siyah ceket mi yoksa kahverengi ceket mi giymesi gerektiği sorusundan daha fazla ilgilendirmiyordu.

Oysa Milli Sigorta Yasası uzun vadede Devlete yani aslında vergi mükelleflerine, İngiliz seçmenlerin tahmin ettiğinden çok daha ağır bir sorumluluk yükleyecektir. ... İşsizlik sigortası ... esasen Devletin bir kişiyi, yapacak işi olmamasından kaynaklanabilecek kötülöklere karşı korumayı üstüne vazife edinmesidir. Milli Sigorta Yasası sosyalizm doktrinine uygundur, ama liberalizmle hatta 1865 radikalizmiyle bile pek bağdaştırılabilir bir şey değildir.⁵

Söz konusu erken dönem İngiliz önlemleri, aynen Bismarck'ınkinler gibi, aristokrasi ile sosyalizm arasındaki yakınlığa işaret etmektedir. Winston Churchill, 1904'te –aristokrasinin partisi olan– Tory Partisi'ni terk edip, Liberal partiye geçmişti. Lloyd George kabinesinin bir üyesi olarak, sosyal reform mevzuatında öncü bir rol aldı. Geçici olduğu anlaşılan bu parti değişimi, prensiplerde bir değişim gerektirmedi; oysa yarım yüzyıl önce, Liberal parti dışarıda serbest ticaret, yurt içinde *bırakınız yapsınlar* ideolojisinin partisi olduğu zamanlarda, [böylesi ilkesel bir değişim] gerektirirdi. Desteklediği sosyal yardım mevzuatı, kapsamı ve türü açısından farklı olsa da, büyük oranda “Tory Radikalleri” denilen grubun etkisi altında 19. Yüzyıl'da çıkarılmış paternalist Fabrikalar Kanunları geleneğinin izindeydi. Tory Radikalleri ⁶ büyük oranda aristokrasiden gelen, bir tür çalışan sınıfların çıkarlarını kollama yükümlülüğüyle aşılınmış, bunu da zorlamayla değil kendi rızaları ve destekleriyle yapmak gerektiğini düşünen bir gruptu.

Britanya'nın bugünkü şeklini, Karl Marx ve Friedrich Engels'in fikirlerinden daha çok, 19. Yüzyıl'ın Tory prensiplerine borçlu olduğunu söylemek abartılı olmasa gerektir.

FDR'nin Yeni Eylem'inden şüphesiz etkilenmiş bir diğer örnek ise, Marquis Childs'ın 1936'da yayımlanan kitabına atacağı başlık gibi, *İsveç: Orta Yol'dur* (Sweden, *The Middle Way*). İsveç, zorunlu yaşlılık aylıklarının katkı payına dayalı bir sistem olarak 1915'te kanunlaştırdı. Maddî durumuna bakılmaksızın, altmış yedi yaşını geçen herkese aylık bağlanması öngörülüyordu. Ödeneğin miktarı, bireylerin sisteme yapmış oldukları katkıya bağlıydı. Bu ödemelerin ekşiği, devlet fonları ile tamamlanıyordu.

Yaşlılık ödenekleri ve daha sonra da işsizlik sigortasına ilave olarak İsveç geniş ölçekte bir devlet mülkiyetindeki endüstriler, kamusal toplu konutlar ve tüketici kooperatifleri işlerine de el atmıştı.

SOSYAL REFAH DEVLETİNİN SONUÇLARI

Uzun süredir en sıkça başarılı sosyal refah devletleri olarak gösterilen iki ülke olan Britanya ve İsveç, giderek artan zorluklarla karşılaşmaktadır. Memnuniyetsizlik her iki ülkede de epeyce artmıştır.

Britanya için artan kamu harcamalarını finanse etmek giderek zorlaşmaktadır. Vergiler, kızgınlığın ana kaynağı hâline gelmiştir. Dahası bu kızgınlık, enflasyonun etkisiyle birçok kez katlanarak artmıştır (bkz. 9. Bölüm). Eskiden refah devleti tacındaki ana mücevher olan ve İngiliz halkının çoğu tarafından hâlâ büyük ölçüde İşçi Partisi hükümetinin büyük başarılarından biri olarak görülen Ulusal Sağlık Hizmetleri giderek artan oranda zorluklarla karşılaşmıştır; grevler, artan maliyetler ve uzayan hasta bekleme listeleri ile başı derttedir. Giderek daha fazla insan özel doktorlara, özel sağlık sigortasına, hastanelere ve huzurevlerine yönelmektedir. Sağlık endüstrisi içinde hâlâ görece küçük bir sektör olmakla birlikte, özel sektör hızla büyümektedir.

Britanya'da işsizlik enflasyonla birlikte yükselmiştir. Devlet tam istihdam sözünden caymak zorunda kalmıştır. Öteki her şeye temel teşkil etmek üzere, Britanya'daki üretkenlik ve reel gelir en iyi ihtimalle durağandır; bu yüzden de Britanya Avrupa Kıtasında komşularının gerisinde kalmıştır. Memnuniyetsizlik, Tory Partisi'nin 1979'daki büyük seçim zaferiyle çarpıcı bir şekilde su yüzüne çıkmıştır. Söz konusu zafer, Margaret Thatcher'ın devletin gidişatında köklü bir değişiklik vaadi ile kazanılan bir zaferdir.

İsveç, Britanya'dan çok daha iyi durumdadır. İki dünya savaşının yükünden kaçınmayı başarmış; nitekim taraf-sızlığının ekonomik faydalarını da görmüştür. Bununla birlikte, İsveç de son zamanlarda Britanya'ninkilerle aynı zorlukları deneyimlemektedir: yüksek enflasyon ve yüksek işsizlik, yüksek vergilere itiraz, bunun sonucu olarak en yetenekli insanların bazılarının göç etmesi; sosyal programlardan memnuniyetsizlik. Burada da, seçmenler görüşlerini seçim sandığında ifade etmişlerdir. 1976'da seçmenler Sosyal Demokrat Parti'nin kırk yılı aşkın iktidarına son verip, yönetimi diğer partilerin bir koalisyonu ile değiştirmişlerdir, her ne kadar henüz devlet politikasının yönünde temel bir değişiklik olmasa bile.

New York Şehri, kamusal programlar üzerinden iyilik yapmaya çalışmanın sonuçlarının Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en çarpıcı örneğidir. New York, ABD'deki sosyal refah yönelimi en yüksek olan toplumdur. Nüfusuna oranla şehrin yerel yönetim harcamaları, Birleşik Devletler'deki öteki her şehrinkinden daha yüksek olup Chicago'nunkinin iki katıdır. Şehri yönlendiren felsefe, Belediye Başkanı Robert Wagner tarafından 1965 bütçe mesajında şu şekilde ifade edilmiştir: "Şehir halkının hayatı ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik vaatlerimizin sınırla-

rını malî sorunlarımızın belirlemesine izin vermeyeceğiz.”⁷ Wagner ve ondan sonra gelenler, “hayatî ihtiyaçlar” kavramını gerçekten de oldukça geniş yorumlamaya devam etmişlerdir. Ancak daha fazla para, daha çok program ve daha çok vergi işe yaramamıştır. Wagner’in yorumunu bir kenara bırakalım, daha dar bir yorumla bile “halkın hayatî ihtiyaçlarını” karşılamaksızın finansal bir faciaya neden olmuşlardır. İflas ancak federal hükûmetin ve New York Eyaleti’nin yardımıyla önlenmiştir. Bunun karşılığında, New York kendi meseleleri üzerindeki kontrolden feragat etmiş, eyalet ve federal hükûmetlerin yakından denetlediği bir tür devlet vesayeti altına girmiştir.

New Yorklular, sorunlarıyla ilgili olarak tabii dış güçleri suçlama yoluna gitmişlerdir. Oysa Ken Auletta’nın yakınlarında çıkan kitabında yazdığı gibi, kimse New York’u “devasa bir belediye hastanesi ya da Şehir Üniversitesi sistemi yaratmaya, ücretsiz eğitime devam etmeye, açık öğretim okul kayıtları yapmaya, bütçe kısıtlamalarını göz ardı etmeye, ülkedeki en fahiş vergileri koymaya, boynunu aşacak oranda borçlanmaya, orta-gelirliler için kamusal konutları sübvansetmeye, katı kira kontrollerine devam etmeye, belediye işçilerini bol keseden emekli maaşı, ücret ve yan gelirlerle beslemeye zorlamış değildir.”

İstihzalı bir dille, “Liberalizm tutkusu ve servetin yeniden dağıtılmasına olan ideolojik bağlılığın teşvikiyle New Yorklu yetkililer, vergi tabanının büyük bölümünü yeniden dağıtmayı ve binlerce işi New York’un dışına atmayı başardılar”⁸ diyerek taş atıyordu Auletta.

Allahtan New York Şehri’nin para basma yetkisi yoktu. Bu sayede enflasyonu bir vergilendirme aracı olarak kullanamadı ve dolayısıyla kötü akıbeti erteleyemedi. Ne yazık ki, problemleriyle gerçekten yüzleşmek yerine, New York

Eyaleti ve federal hükûmete yardım için el açmaktan başka bir şey yapmadı.

Gelin başka birkaç örneğe daha yakından bakalım.

Sosyal Güvenlik

ABD’de federal seviyede en temel refah devleti programı; yaşlılık, gazilik, iş göremezlik ve sağlık sigortasından oluşan Sosyal Güvenlik’tir. Bir yandan, 1964’te Barry Goldwater’ın keşfettiği üzere, bu program hiçbir politikacının sorgulayamayacağı kutsal bir inektir. Öte yandan da, program bütün tarafların şikâyetlerinin hedefidir. Ödenek alan insanlar, verilen meblağların kendilerinin beklentisi içine sokulduğu yaşam standardını temin edemeyecek kadar yetersiz olmasından şikâyet etmektedir. Sosyal Güvenlik vergilerini ödeyen insanlar ise bunun ağır bir yük olduğundan şikâyet etmektedir. İşverenler, yeni bir işçi alımının işverene maliyeti ile işe girmenin işçiye net kazancı arasındaki vergilerin doğurduğu makasın işsizlik yarattığından şikâyet etmektedir. Vergi mükellefleri, Sosyal Güvenlik sisteminin kaynağı olmayan yükümlülüklerinin trilyon dolarlara ulaştığını, mevcut yüksek vergilerin bile sistemi uzun süre borçlarını ödeyebilir durumda tutamayacağından şikâyetçidir. Ve bu şikâyetlerin hepsi de haklıdır!

Sosyal Güvenlik ve işsizlik sigortası, 1930’larda, hayır kurumları olsun diye değil, çalışan insanların kendi emeklilikleri için gereken kaynağı sağlamak ve geçici işsizlik dönemlerinde geçimlerini temin için yürürlüğe konmuştu. Kamusal yardımlar, istihdam arttıkça ve Sosyal Güvenlik sistemi görevi devraldıkça devreden çıkacağı beklentisiyle, sıkıntıda olan insanlar için devreye sokulmuştu. Her iki program da küçük boyutlarda başlamıştı. Oysa her ikisi de Topsy misali, ‘büyüyverdiler işte.’ Sosyal Güvenlik, kamu

yardıminın yerini alacağına dair hiçbir işaret vermedi; ikisi de gerek harcama tutarları ve gerekse ödenek alan insan sayısı bakımından tüm zamanların şahikasında bulunuyor. 1978'de emeklilik, iş göremezlik, işsizlik, hastane ve tıbbî bakım ile geride kalanlar için yapılan Sosyal Güvenlik ödemeleri 130 milyar dolardan fazlaydı ve sistemden ödeme yapılan kişi sayısı 40 milyonu aşmıştı.⁹ Toplam 17 milyondan fazla kişiye yapılan kamusal yardımlar ise 40 milyar dolardan fazla tutuyordu.

Tartışmayı sürdürülebilir boyutlarda tutmak için, bu bölümü Sosyal Güvenlik sisteminin ana unsurlarıyla; yani, toplam harcamaların yaklaşık üçte ikisini ve toplam yararlanıcı sayısının dörtte üçünü oluşturan yaşlılık ve gazilik yardımlarıyla sınırlandıracağız. Bir sonraki bölümde ise kamusal yardım programları ele alınacaktır.

Sosyal güvenlik 1930'larda yürürlüğe girmiş, o günden beri de yanlış yönlendirici adlandırma ve aldatıcı reklamlar yoluyla tanıtılmıştır. Oysa bu tarz adlandırma ve tanıtım işlerine bulaşmış bir özel girişim, şüphesiz Federal Ticaret Komisyonu tarafından şiddetle cezalandırılırdı.

1977 yılına kadar her yıl milyonlarca kopya dağıtılan *Sosyal Güvenliğiniz (Your Social Security)* adlı imzasız Sağlık, Eğitim ve Sosyal Yardım Bakanlığı (HEW) kitapçığında arzi endam eden şu paragrafa bir bakın hele: "Sosyal güvenliğin ana fikri basittir: Çalıştığı yıllar boyunca işçiler, işverenler ve kendi işini yapan insanlar, sosyal güvenlik katkıları öderler; bunlar özel emniyet fonları olarak bir havuzda toplanırlar. İşçinin emekli olması, iş göremez hâle gelmesi veya ölmesi nedeniyle kazançlar durduğunda veya azaldığında ailenin kaybetmiş olduğu kazançların kısmen yerini doldurmak üzere aylık nakit ödenekler devreye girer."¹⁰

Bu bir Orwellci çifte-düşünmedir.

Ücret vergilerinin adını “katkı” koyuyorlar (yani, Orwell’in *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört (Nineteen Eighty Four)* adlı kitabının diliyle söylersek, Parti buna “Zorunlu, Gönüllüdür” derdi).¹¹

Emniyet fonları önemli bir rol oynuyormuş gibi değerlendirilir. Oysa gerçekte uzun süredir hacmi son derece sınırlı (Haziran 1978 itibarıyla Yaşlılık ve Geride Kalanlar Sigortası’na [OASI] göre 32 milyar dolar yani bugünkü ölçülerde yıllık giderlerin yarısından bile daha az) ve sadece hükümetin bir şubesinin öteki şubesine ödeme taahhüdünü içermektedir. Sosyal Güvenlik kapsamındaki (emekli olmuş ve de henüz olmamış olan) kişilere hâlihazırda taahhüt edilen yaşlılık ödeneklerinin bugünkü değeri trilyonlarca doları bulmaktadır. Bu kitapçıkta sarf edilen sözleri haklı çıkarmak için gereken güven fonlarının çapı işte bu kadar (Orwell’in tabiriyle, “Az, Çoktur”).

İşçinin elde edeceği “ödeneklerin” kendi “katkılarıyla” finanse edildiği izlenimi verilmektedir. Gerçekte yapılan işe, çalışan insanlardan alınan vergilerin; emekli olanlar veya onların bakmakla yükümlü oldukları ve geride kalanlarına aktarılacak ödenekler olarak kullanılmasıdır. Herhangi bir mâkûl yolla biriktirilmekte olan emniyet fonu falan yoktu ([Orwell ne diyordu, netekim:] “Ben, Senim”).

Bugün vergilerini ödemekte olan çalışanların, yarın emekli olduklarında emniyet fonlarından kendilerine ödenek aktarılacağına dair hiçbir teminatları yoktur. Muhtemel yegâne teminat şu olabilir: müstakbel vergi mükelleflerinin, –şimdiki vergi mükelleflerinin kendilerine vaat ettiği ödenekleri finanse etmek için– kendilerini vergilendirme istekliliği. Rızalarını almanın mümkün olmadığı nesillere dayatılan bu tek yanlı “nesiller arası sözleşme,” bir “güven fonu”ndan çok daha farklı bir şey olsa gerektir.

Bu daha çok [alıcının çoğaltarak başkalarına yolladığı] bir zincirleme mektuba benzemektedir.

Şimdiki dağıtılanlar da dâhil olmak üzere, HEW kitapçıları şunu da söylüyorlar: “Sosyal güvenlik programı sayesinde, Birleşik Devletler’de çalışanların onda dokuzu kendileri ve aileleri için koruma temin etmektedir.”¹²

Çifte-düşünmeye devam. Çalışan insanların onda dokuzunun yaptığı şey, çalışmayan insanların ödeneğini finanse etmek için vergi ödemektir. Çalışan bireyin, –özel emeklilik sistemine prim ödeyen bir insanın kendisi ve ailesi için koruma “kazanıyor” denebileceği anlamda– koruma falan “kazandı” yoktur. O yalnızca ödeneklerden yararlanabilmek için belirli idarî şartların yerine getirilmesini içeren, siyasî anlamda bir koruma “kazanmaktadır.” Hâlihazırda ödenek alan insanlar, kendi ödedikleri ve onlar adına ödenen vergilerin aktüeryal* değerinden çok daha fazlasını almaktadır. Şu anda Sosyal Güvenlik vergileri ödemekte olan genç insanlara, ödedikleri ve onlar adına ödenen vergilerin aktüeryal değerinden çok daha azı taahhüt edilmektedir.

Sosyal Güvenlik, hiçbir şekilde, bireysel ödemelerin kendisine denk aktüeryal ödenekler satın aldığı bir sigorta programı değildir. En ateşli taraftarlarının bile teslim ettiği gibi, “Bireysel katkılar (yani, bordrolarından kesilen vergiler) ile ellerine geçen ödenekler arasındaki ilişki son derece zayıftır.”¹³ Sosyal güvenlik, daha çok, belirli bir vergi ile belirli bir transfer ödemeleri programının bir bileşkesidir.

Çok çarpıcı bir şeydir ki, siyasî görüşü ne olursa olsun, bizatihi vergi sistemini de, bizatihi ödenek sistemini de savunan bir tek Allah’ın kuluna bugüne kadar hiç rastladı-

* Aktüeryal (actuarial): İstatistikle, özellikle de sağlık ve hayat sigortası istatistikleriyle ilgili. –ç.n.

ğımız olmamıştır. Şayet bu iki bileşen ayrı ayrı değerlendirilmiş olsaydı, hiçbiri de asla uygulamaya konmayabilirdi!

Vergiyi düşünelim. Son zamanlardaki küçük bir değişiklik (kazanılan gelir kredisine göre vergi iadesi) haricinde vergi; belirli bir maksimuma kadar ücretlere uygulanan düz bir oran, azalan oranlı bir vergidir, en ağır yükü düşük gelirlilere yükleyen türden. İşverenleri işçi istihdam etmekten, insanları da iş aramaktan vazgeçiren bir çalışma vergisidir bu.

Şimdi de ödenek düzenlemesini ele alalım. Ödenekler ne yararlanıcı tarafından ödenen miktarla ne de onun malî durumuyla belirlenir. Ne baştaki ödemelerin mâkûl bir getirisini, ne de yoksullara yardım etmenin etkili bir yolunu teşkil etmektedir. Ödenen vergiler ile elde edilen ödenekler arasında bir bağlantı vardır gerçi; fakat bu, en iyi ihtimalle, söz konusu karışımı “sigorta” olarak adlandırmak için biraz güvenilirlik görüntüsü vermenin bir kılıfıdır. Bir kişinin aldığı para miktarı, bir sürü tesadüfî şarta bağlıdır. Kişi, sigortalı bir sektörde çalışıyorsa ödenek alır; ama sigortasız bir sektörde çalışıyorsa almaz. Sigortalı bir sektörde sadece birkaç çeyrek dönem çalıştıysa yine hiçbir şey alamaz, ne kadar muhtaç olursa olsun. En üst düzeyde ödenek alan bir erkeğin, hayatı boyunca hiç çalışmamış olan karısı ya da dul karısı, kendisiyle benzer konumda olan, ama ilave-ten kendi kazançlarına bağlı olarak da ödenek hak etmiş olan bir kadınla tamı tamına aynı miktarı alır. Altmış beş yaşın üzerinde olup da çalışmaya karar veren ve yıl içinde mütevazı bir miktardan daha fazla kazanan bir kişi, hiçbir ödenek almamakla kalmaz, üstüne üstlük, yaraya tuz basar gibi, bir de, –sözüm ona kendisine ödenmeyen o ödenekleri finanse etmek için– ilave vergi ödemek zorunda kalır. Bu liste böyle sonsuza kadar uzatılabilir.

Kabul edilemez bir vergi ile kabul edilemez bir ödenek programının bileşiminin –yaygın bir şekilde Yeni Eylem planının en büyük başarılarından biri olarak kabul edilen– bir Sosyal Güvenlik programı olarak satılmasından daha büyük bir yaratıcı ambalajlama başarısı düşünemiyoruz doğrusu.

Sosyal Güvenlik literatürüne göz attığımızda, programı savunmak için kullanılmış olan argümanlar karşısında şoke olduk. Çocuklarına, arkadaşlarına veya meslektaşlarına yalan söylemeyecek olan, en önemli kişisel meseleler açısından hepimizin tam anlamıyla güvendiği kişiler, Sosyal Güvenlik konusunda yanlış görüşlerin propagandasını yapmışlardır. Bu kişilerin zekâsı ve zıt görüşlere muhatap olma durumu, bunu istemeden ya da masum bir şekilde yapmış olduklarına inanmamızı güçleştirmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, bu insanlar kendilerini, başkaları için neyin iyi olduğunu o insanların bizzat kendilerinden daha iyi bilen, toplumun elit bir grubu; yani seçmenleri, onların lehine olacak kanunlar çıkarmaya ikna etme görev ve sorumluluğu olan bir seçkin tabaka olarak görmektedirler; seçmenlerin bunu yapmasını temin için onları kandırmak zorunda kalsalar bile.

Sosyal Güvenlik sisteminin uzun vadeli finansal sorunu basit bir olgudan kaynaklanmaktadır: sistemden ödenek alan kişi sayısı artmıştır ve ücretleri üzerinden alınan vergilerle bu ödeneklerin finanse edileceği çalışan sayısından daha hızlı artmaya devam edecektir. 1950’de ödenek alan her bir kişiye karşılık on yedi kişi istihdam edilirken, 1970’te bu sayı üçe düşmüştü; mevcut eğilimler devam ederse, 21. Yüzyıl’ın başlarında bu sayı en fazla iki olacaktır.

Bu anlatılanların da gösterdiği gibi, Sosyal Güvenlik programı gençlerden yaşlılara bir transfer yapılmasını icap ettirmektedir. Böylesi bir transfer, aslında bir bakıma ta-

rih boyunca olmuştur; gençlerin yaşlılıklarında ebeveynlerine ya da öteki akrabalarına bakması budur. Nitekim bebek ölümü oranlarının yüksek olduğu Hindistan gibi birçok fakir ülkede, kişinin yaşlılığında kendisine bakabilecek çocuklarla kendini sağlama alma arzusu, yüksek doğum oranları ve geniş ailelerin başlıca nedenidir. Sosyal Güvenlik ile daha önceki düzenlemeler arasındaki fark, Sosyal Güvenliğin zorunlu ve gayri şahsî olmasıdır; daha önceki düzenlemeler ise gönüllü ve şahsîdir. Manevî sorumluluk toplumsal bir mesele değil, kişisel bir meseledir. Çocuklar ebeveynlerine sevgi veya sorumluluk duygusuyla yardımcı oluyorlardı. Oysa şimdi, başkasının ebeveynlerinin bakımına zorlama ve korku duygusuyla katkı sağlıyorlar. Eskiden yapılan aktarımlar aile bağlarını güçlendirirdi; zorunlu aktarımlar ise bu bağları zayıflatmaktadır.

Gençlerden yaşlılara yapılan transfere ek olarak, Sosyal Güvenlik sistemi aynı zamanda durumu kötü olanlardan durumu daha iyi olanlara yapılan bir transferi de içermektedir. Doğrudur, ödenek planı daha düşük gelirli kişileri kayırır niteliktedir; ama bu etki başka bir etki tarafından fazlasıyla ortadan kaldırılmaktadır. Yoksul ailelerin çocukları, nispeten daha erken yaşta işe başlama eğilimindedir ve dolayısıyla daha erken istihdam vergisi ödemeye başlar; daha yüksek gelirli ailelerin çocukları ise çok daha sonraki yaşlarda çalışmaya başlar. Yaşam döngüsünün diğer ucunda ise, düşük gelirli kişilerin ömürleri, ortalama olarak yüksek gelirlilere göre daha kısadır. Bunun net sonucu şudur ki; yoksullar, zenginlerden daha uzun süre vergi ödeme eğilimindeyken, onlardan daha kısa süre ödenek almaktadır; üstelik bütün bunlar, yoksullara yardım adına yapılmaktadır!

Bu kötü huylu etki, Sosyal Güvenlik sisteminin bir dizi başka özelliğiyle de perçinlenmektedir. Alıcının diğer ge-

lirleri ne kadar yüksekse gelir vergisinden elde ettiği ödenekten muafiyet de o derece daha değerlidir. Altmış beş ilâ yetmiş iki (1982 yılında yetmiş olacak) yaş arasındaki kişilerin ödeneklerine getirilen kısıtlama, yalnızca o yıllarda elde edilen kazançlara dayalı olup, diğer gelir kategorilerini hesaba katmamaktadır. Bir milyon dolarlık kâr payı elde etmek kimseyi Sosyal Güvenlik ödeneği almaktan men etmezken; yılda 4.500 dolardan fazla bir ücret ya da maaş, her 2 dolarlık kazanç için 1 dolarlık ödenek kaybına yol açmaktadır.¹⁴

Bütün bunlar dikkate alındığında, Sosyal Güvenlik, hâlen işlemekte olan Director Yasası'nın* mükemmel bir örneğidir; yani, "Kamu harcamaları, öncelikle orta sınıfın yararı için yapılır; ama büyük oranda yoksullara ve zenginlere bindirilen vergilerle finanse edilir."¹⁵

Kamusal Sosyal Yardım

"Sosyal refah kepezeliği" tartışmasını Sosyal Güvenlik tartışmasına göre çok daha kısa kesebiliriz; çünkü bu konuda daha fazla uzlaşma söz konusudur. Mevcut sosyal refah sistemimizin kusurları yaygın biçimde teslim edilir olmuştur. Kamusal yardım miktarı artan refaha rağmen kartopu gibi büyümektedir. Devasa bir bürokrasi, insanlara hizmet etmek yerine büyük ölçüde kendini evrak işine adanmıştır. İnsanlar yardım edilecek kişiler listesine bir kere dâhil olunca, onları bir daha listeden çıkarmak zordur. Ülke, giderek iki farklı vatandaşlar sınıfı arasında bölünmektedir;

* Chicago Üniversitesi'nden George J. Stigler'in 1970'te (*The Journal of Law & Economics*, 13(1): 1-10) yayımlanmış olan "Director's Law of Public Income Redistribution" başlıklı makalesinde Aaron Director'a atfen belirttiği yasa. Aaron Director'a göre kamu programlarının çoğu orta sınıf için tasarlanmasına rağmen finansmanının büyük kısmı üst ve alt gelir gruplarının vergileriyle sağlanır. -ç.n.

biri yardım alan kesim, diğeri de bunu ödeyen kesim. Sosyal yardım alan kişilerin çalışıp da kazanma konusunda fazla bir dürtüsü kalmamaktadır. Yardım ödenekleri ülkenin bir bölgesinden diğerine büyük farklılık göstermektedir; bu da Güneyden ve kırsal alanlardan Kuzeye, özellikle de kentsele merkezlere göçü teşvik etmektedir. Ekonomik bakımdan her iki taraf da aynı seviyede olsa bile, sosyal yardım almakta olan kişiler, yardım almayan kişilerden (çalışan yoksullardan) daha farklı bir muamele görmektedir. Yaygın yolsuzluk ve hilekârlıklar ve tomar tomar yardım çeki sayesinde alınmış Cadillac'larıyla çalım satan sosyal refah "kraliçeleri"nden bahseden meşhur raporlar, kamuoyu öfkesini tekrar tekrar harekete geçirmektedir.

Sosyal yardım programları hakkındaki şikâyetler arttıkça, şikâyete konu programların sayısı da kabarmıştır. Yoksullara yardım amacıyla uygulamaya konulan 100'den fazla federal programdan oluşan bir keşmekeş mevcuttur. Sosyal Güvenlik, işsizlik sigortası, sağlık bakım sigortası, sağlık yardımı, bakıma muhtaç çocuklu ailelere yardım, ek güvenlik geliri ve gıda kuponları gibi büyük çaplı programlar zaten vardır. Bunların yanı sıra bir de Kübalı mültecilere yardım; kadınlar, bebekler ve çocuklar için özel ek beslenme; yoğun bebek bakım projesi; kira takviyeleri; kentsele konsey kontrolü; kapsamlı hemofili tedavi merkezleri vb. gibi çoğu kimsenin duymadığı, bir sürü de küçük çaplı program vardır. Bir program öbürünü taklit etmektedir. Sayısız programdan yardım almayı beceren bazı aileler, sonunda ülkenin ortalama gelirinden kesinlikle daha fazla bir gelire kavuşmaktadır. Öteki bazı aileler ise, bilmedikleri ya da ilgisizlikleri nedeniyle, sıkıntılarını ciddi oranda hafifletebilecek bu programlara başvurmayı ihmal etmektedirler. Fakat her program, o programı idare edecek bir bürokrasi gerektirmektedir.

Sosyal Güvenlik kapsamında yılda harcanan 130 milyar doları aşkın paranın üstüne, bu programların yıllık harcamaları da 90 milyar dolar civarındadır ki, bu rakam 1960 yılında yapılan harcamanın on katıdır. Bu, bariz bir şekilde gereğinden fazla bir yüklemidir. 1978 yılının, Nüfus Sayım Bürosu tarafından belirlenen sözde yoksulluk seviyesi, dört kişilik tarım dışı bir aile için 7.000 dolara yakındı ve yaklaşık 25 milyon kişinin yoksulluk sınırının altındaki ailelere mensup olduğu söyleniyordu. Bu oldukça abartılı bir rakamdır zira aileler yalnızca parasal gelirlerine göre sınıflandırılmakta, onların sahip olduğu ev, bahçe, gıda kuponları, sağlık yardımı ve kamu konutları formundaki aynı gelirleri tamamen göz ardı edilmektedir. Birçok çalışma, atlanan bu unsurların dâhil edilmesiyle Sayım Bürosu tahminlerindeki rakamların yarı yarıya hatta dörtte üç oranında azalacağını öne sürmektedir.¹⁶ Oysa söz konusu sayım tahminlerini kullansanız bile, sosyal yardım programları harcamalarına ilişkin rakamlar yoksulluk sınırının altındaki her bir kişi için yaklaşık 3.500 dolar yani her dört kişilik aile için yaklaşık 14.000 dolar harcandığına işaret etmektedir ki, yoksulluk sınırının kabaca iki katıdır. Bu fonların tümü “yoksullara” gidiyor olsaydı şayet, yoksul kimse kalmazdı; en kötü ihtimalle hâli vakti yerinde kişiler olurlardı.

Bu paranın büyük oranda yoksullara gitmediği aşikârdır. Bir kısmı, cazip maaş imkânlarıyla geniş bir bürokrasiyi besleyen idarî harcamalarla cebe indirilir. Bir kısmı, ne kadar da zorlarsanız hiçbir şekilde yoksul olarak kabul edilemeyecek kişilere gitmektedir. Bunlar, gıda kuponları veya belki başka yardımlar da alan üniversite öğrencileri, konut yardımı alan iyi gelirli aileler veya sizin de bizim de muhayyilemizi aşacak kadar çeşitli şekillerde yardım alanlardır. Paranın bir kısmı da sosyal refah yardımı hilelerine gitmektedir.

Yine de bu programlarla ilgili olarak şunun da söylenmesi gerekir. Her ne kadar kesin bir rakam vermek mümkün değilse de Sosyal Güvenlik ödeneği alanların aksine, bunca büyük meblağlarla sübvans edilen kişilerin ortalama geliri, onları desteklemek için vergi ödeyen kişilerin ortalama gelirinden muhtemelen daha azdır. Martin Anderson'ın dediği gibi;

Sosyal refah programlarımızda büyük yetersizlikler olabilir; hilekârlık seviyesi çok yüksek olabilir; yönetim kalitesi berbat olabilir; programlar birbirleriyle çakışabilir; eşitsizlikler diz boyu olabilir; çalışmayı teşvik edecek finansal teşvik yok denecek kadar az olabilir. Fakat bir adım daha atıp bir dizi sosyal refah programlarını ... iki temel kritere göre; yani, gerçekten yardıma ihtiyacı olanları tam olarak kapsayıp kapsamadığı ve bunların aldığı yardım miktarının yeterli olup olmadığına göre yargıladığımızda tablo çarpıcı şekilde değişecektir. Bu standartlara göre değerlendirildiğinde bizim sosyal yardım sistemimiz, parlak bir başarı örneğidir.¹⁷

Konut Sübvansiyonları

Yeni Eylem planı yıllarında küçük başlangıçlar yapmış olan konut edindirmeye yönelik devlet programları hızla genişlemiştir. 1965 yılında, İskân ve Kentsel Gelişim Departmanı adında yeni bir bakanlık kurulmuştur. Bu bakanlık, günümüzde yaklaşık 20.000 kişilik bir kadroya sahiptir ve bu kadro yılda 10 milyon dolardan fazla para harcamaktadır. Federal iskân programları, eyalet ve şehir hükümet programları tarafından desteklenmektedir, özellikle de New York Eyaleti ve New York Şehri'nde. Bu programlar, düşük gelirli aileler için devlet tarafından konut inşa edilmesiyle başlamıştır. Savaşın sonuna bir kentsel yenileme programı ilave edilmiş ve birçok bölgede kamusal toplu konut projesi "orta gelirli" aileleri de kapsayacak şe-

kilde genişletilmiştir. Daha yakın geçmişte de bu programlara “kira destekleri,” yani özel konut kiralari için devlet sübvansiyonu da eklenmiştir.

Başlangıçtaki kuruluş amacı açısından bakıldığında, bu programlar apaçık bir başarısızlıktır. İnşa edilen mesken sayısından daha fazlası yıkılmıştır. Sübvansiyon ile kirası desteklenen apartmanlarda yaşayan aileler bundan faydalanmışlardır. Evleri yıkıldığı ve yerine yenisi yapılmadığı için daha kötü konutlara taşınmaya zorlanan ailelerin durumu ise kötüleşmiştir. Bugün ABD’de konut üretim ve dağıtımı, toplu konut programı başladığı zamana kıyasla daha iyidir; fakat bu durum, devlet desteklerine rağmen özel sektör sayesinde olmuştur.

Kamusal toplu konut yerleri çoğunlukla gecekonduların mahallesi ve özellikle de çocuk suçluların suç yuvaları hâline gelmektedir. En dramatik vaka da, St. Louis’de yer alan, – mimari tasarım ödülü kazanmış, elli üç dönümlük bir alanı kaplayan büyük bir iskân bölgesi niteliğindeki– Pruitt-Igoe kamusal toplu konut projesidir. Bu konutlar zamanla o kadar berbat bir hâle gelmiştir ki, bir kısmı yok edilmek zorunda kalınmıştır. O sırada 2.000 meskenin yalnızca 600’ünde oturuluyordu ve oradaki ortamın kentsel bir savaş alanı gibi görüldüğü söyleniyordu.

1968 yılında, Los Angeles’ın Watts bölgesini gezerken meydana gelmiş olan bir olayı çok net hatırlıyoruz. Bir sendikanın desteklediği, iyi işleyen bir imcece projesinin sorumlusu olan bir adam bize bölgeyi gezdiriyordu. Orada yer alan bazı apartman dairelerinin çekiciliğiyle alâkalı yorum yaptığımızda öfkeyle parladı: “Watts’ın başına gelen en kötü şeydir bu; kamusal iskân bölgesinden başka ne beklenir ki?” Sözlerine şöyle devam etti, “Neredeyse hepsi sosyal yardım alan parçalanmış ailelerden oluşan bir yerde

gençlerin sağlam karakter ve değerlere sahip olmasını nasıl beklersiniz?” Kamusal toplu konut projelerinin, çocuk suçlular ve –büyük çoğunlukla parçalanmış ailelerin çocuklarının doldurduğu– komşu okullar üzerindeki olumsuz etkilerinden de şikâyet ediyordu.

Kamusal iskân konusunda buna benzer bir değerlendirmeyi yakın zamanda, New York’un Güney Bronx bölgesinde yer alan bir “alın teri-sermaye” türü konut projesinin liderinden de işitmiştik. Birçoğu kira kontrolleri dolayısıyla terk edilmiş, bir kısmı da çıkan kargaşalarda tahrip edilmiş binalarıyla bölge adeta bombardıman altında kalmış bir şehri andırmaktaydı. “Alın teri-sermaye” grubu, terk edilmiş binaların bulunduğu bu bölgenin bir köşesini, iş bitince oturulmak üzere, kendi çabalarıyla iyileştirme işine girişmiş. Başlangıçta yalnızca birkaç özel hibe şeklinde dış yardım almışlar. Daha yakın zamanda ise devletten biraz yardım almaya başlamışlar.

Kolayca kamusal toplu konut binalarına taşınmak yerine temsil ettiği grubun neden böyle zahmetli bir yaklaşımı benimsediğini sorduğumuzda muhatabımızdan Los Angeles’ta duyduğumuza benzer bir cevap aldık. Şöyle bir burkma ilavesiyle: binayı yapıp kendi evlerine sahip olmak projedeki katılımcılara bir çeşit kendi eviyle gurur duyma hissi verecek, bu da onların bu evleri düzgün bir şekilde korumalarını sağlayacaktı.

“Alın teri-sermaye” projesinin aldığı devlet desteği kısım CETA** çalışanlarının hizmetiydi. Bu insanların ücreti

* Alın teri-sermaye (sweat-equity): Tamir ve bakımına katkıda bulunma karşılığında kiracının binanın gelirene ortak olmasını öngören proje. –ç.n.

** CETA: Comprehensive Employment and Training Act, Kapsamlı İstihdam ve Eğitim Yasası. (ç.n.)

Kapsamlı İstihdam ve Eğitim Yasası uyarınca devlet tarafından ödeniyor, özel sektörde iş bulabilir hâle gelmeleri beklentisiyle gerekli eğitimi alacakları çeşitli kamu projelerinde görevlendiriliyorlardı. Muhatabımıza “alın teri-sermaye” grubunun CETA çalışanlarının yardımını mı, yoksa onlara harcanan parayı mı tercih ederdiniz şeklindeki sorumuza, hiç tereddüt etmeden, ‘parayı tercih ederiz’ cevabı vermişti. Her şey göz önüne alındığında, ziyaret ettiğimiz kamusal iskân projelerindeki çok açık ilgisizlik, beyhudelik ve bıkkınlık hissinin aksine, söz konusu kendi kendine yardım projesinde izhar edilen özgüven ve bağımsızlık duygusu ile enerjiji gözlemlenmek yüreklenicidir.

Orta gelirli aileleri şehri terk etmekten alıkoymanın bir yolu olarak meşrulaştırılan, New York’un sübvans edilen “orta sınıf” konutları, çok daha farklı bir tablo ortaya koymaktadır. Geniş ve lüks daireler, terimin oldukça esnek yorumuyla, sadece “orta sınıf” ailelere sübvans edilen miktarlardan kiraya verilmektedir. Dairelere aylık ortalama 200 dolardan fazla kira desteği verilmektedir. Director Yasası yine iş başındadır.

Kentsel dönüşüm gecekonduların yani “kentsel çürüme”nin önüne geçmek amacıyla benimsenmiştir. Devlet yenilenecek alanların edinilmesi ve temizlenmesini sübvans etmiş ve temizlenmiş arazinin büyük kısmını özel girişimcilere olağanüstü düşük fiyatlardan sunmuştur. Kentsel dönüşüm, “inşa ettiği her konut başına, –çoğunda siyahların oturduğu– dört konutu yıkmış, yapılan konutların büyük çoğunluğuna orta ve üst gelir grubundan beyazlar taşınmıştır.”¹⁸ Buraların önceki sakinleri başka bir yere taşınmaya zorlanmış, böylece çoğu kez başka bir yeri “çürük” hâle getirmiştir. Program, bazı eleştirmenlerin koyduğu adla, “gecekondu temizliği” ve “zenci temizliği” adlarını fazlasıyla hak etmektedir.

Kamusal iskân ve kentsel dönüşümün asıl faydalanıcıları yoksullar olmamıştır. Faydalananlar, daha ziyade, toplu konut için kamulaştırılan veya kentsel dönüşüm bölgelerinde yer alan mülklerin sahipleri; pahalı apartman dairelerinde ya da sık sık yenilenen düşük kirali konutların yerini alan kent rezidanslarında barınma imkânı bulabilen orta ve üst gelirli aileler; kentsel alanlarda inşa edilen alış-veriş merkezlerinin sakinleri ve geliştiricileri; üniversiteler ve kiliseler gibi kentsel dönüşüm projelerini kendi mücavir alanlarını geliştirmek için kullanabilen kurumlardır.

Yakın geçmişte yayımlanmış bir *Wall Street Journal* baş-makalesinin de dediği gibi,

Federal Ticaret Komisyonu (FTC), devletin iskân politikalarını incelemiş ve bunların ardındaki dürtünün salt diğerkâmlıktan ibaret olmadığını fark etmiştir. Bir FTC personel politika brifing girizgâhı, asıl baskının müteahhitler, bankacılar, işçi sendikaları, malzeme tedarikçileri vb. gibi konut inşaatından para kazanan insanlardan kaynaklandığına işaret etmektedir. Konut inşa edildikten sonra, hükümet ve söz konusu çeşitli "baskı grupları" konutlara daha az ilgi göstermektedir. Bu yüzden FTC, federal programlar kapsamında inşa edilen konutların kalitesi hakkında –akan çatılar, yetersiz sıhhi tesisat, zayıf temeller gibi– çeşitli şikâyetler almaktadır.¹⁹

Bu arada, kasten tahrip edilmedikleri yerlerde bile, düşük fiyatlı kiralık konutların durumu, kira kontrolleri ve benzeri uygulamalar yüzünden kötüleşmiştir.

Tıbbî Bakım Hizmeti

Devletin rolünün fena hâlde genişlemekte olduğu en son sosyal refah alanı tıptır. Eyalet hükümetleri ve yerel yönetimlerin, daha az bir dereceye kadar da federal hükümetin, kamu sağlığı (halk sağlığı koruma tedbirleri, bulaşıcı has-

talıklar vs.) ve hastane tesislerinin temini konusunda uzun zamandır zaten belirli bir rolü vardı. Buna ilaveten, federal hükümet askerler ve gaziler için de tıbbî bakım hizmeti sunmaktadır. Ancak, daha 1960 yılına kadar sivil (yani, askerler ve gaziler dışında) sağlık hizmetleri için yapılan kamu harcamaları 5 milyar dolardan daha az yani millî gelirin yüzde 1'inden azıcık fazlaydı. 1965 yılında Medicare [Sağlık Sigortası] ve Medicaid [Sağlık Yardımı] hizmetlerinin devreye girmesiyle birlikte sağlık alanında yapılan kamu harcamaları hızla artarak, 1977 yılında 68 milyar dolara yani millî gelirin yaklaşık yüzde 4,5'ine ulaşmıştır. Toplam tıbbî bakım harcamaları içinde kamunun payı neredeyse ikiye katlanarak, 1960'taki yüzde 25'ten 1977'de yüzde 42'ye çıkmıştır. Federal hükümetin daha da büyük bir rol üstlenmesi gerektiği konusunda koparılan yaygara devam etmektedir. Başkan Carter, finansal sıkıntılar yüzünden sınırlı bir formda da olsa, ulusal sağlık sigortasına destek vermiştir. Senatör Edward M. Kennedy'nin bu tür bir sınırlama derdi de yoktur; kendisi ülke vatandaşlarının sağlık bakımı sorumluluğunu tamamen devlete yükleyen bir düzenlemenin derhal yürürlüğe konmasından yanadır.

Ekstra hükümet harcamalarına özel sağlık sigortasında da hızlı bir büyüme eşlik etmiştir. 1965'ten 1977'ye toplam sağlık harcamaları millî gelirin yüzdesi olarak ikiye katlanmıştır. Sağlık hizmeti veren tesisler de artmıştır, ama harcamalar kadar hızlı değil. Bunun kaçınılmaz sonucu, sağlık bakım hizmetlerinin fiyatında ve doktorlar ile sağlık hizmetleri sunumunda görev alan öteki insanların gelirlerindeki keskin artışlar olmuştur.

Hükümetin buna tepkisi, izlenen tıbbî prosedürleri düzenlemeye ve doktorlar ile hastanelerin tahsil ettiği ücretleri baskılamaya çalışmak olmuştur. Öyle de olması gerekirdi.

Şayet hükûmet vergi mükelleflerinin parasını harcıyorsa, harcadığına karşılık ne elde ettiğiyle yakından ilgilenmesi doğru ve isabetlidir; zira parayı veren düdüğü çalar. Eğer mevcut eğilimler devam ederse, nihaî sonuç kaçınılmaz biçimde sağlık hizmetlerinin kamulaştırılması olacaktır.

'Ulusal sağlık sigortası' da bir başka yanıltıcı isimlendirme örneğidir. Böylesi bir sistemde, özel sigortada olduğu gibi, yaptığınız ödeme ile almayı hak ettiğiniz hizmetin aktüeryal değeri arasında bir bağlantı yoktur. Ayrıca bu, anlamsız bir ifade olan "ulusal sağlık"ı sigortalamaya dönük değil, ülke sakinlerine sağlık hizmetleri sunmaya dönük bir sistemdir. Sistem savunucularının esasen önerdiği şey sosyalleştirilmiş [devletleştirilmiş] bir sağlık sistemidir. Seçkin bir İsveçli tıp profesörü ve büyük bir İsveç hastanesinin başhekimisi olan Dr. Gunnar Biorck'un da yazdığı gibi:

Tıbbın binlerce yıl boyunca uygulandığı düzenek; hastanın, hekimin müşterisi ve işvereni olduğu bir düzenek olmuştur. Bugün ise Devlet şu veya bu şekilde kendisinin işveren olduğunu, dolayısıyla da, hekimin işini yürütürken uymak zorunda olduğu koşulların reçetesini yazanın kendisi olduğunu iddia etmektedir. Bu koşullar sadece çalışma saatleri, maaşlar ve lisanslı ilaçlarla sınırlı kalmayabilir, eninde sonunda bunlarla sınırlı kalmayacağı da kesindir; hasta-hekim ilişkisinin söz konusu olduğu alanın tamamını işgal edebilir. ... Eğer bugün savaşa girilmez ve bu savaş kazanılmazsa yarın mücadele edilecek bir savaş da kalmayacaktır.²⁰

Amerika Birleşik Devletleri'nde, davalarına doğru adı koymak gerekirse 'devletleştirilmiş sağlık' savunucuları, bu sistemin başarısına tipik biçimde Büyük Britanya, daha yakın zamanlarda da Kanada'yı örnek gösterirler. Kanada deneyimi yeterli kanıt sunamayacak kadar yenidir zira süpürgenin en yenisi en iyi süpürür; fakat daha şimdiden sı-

kıntılar da baş göstermeye başlamıştır. İngiliz Ulusal Sağlık Servisi otuz yılı aşkın bir süredir faaliyettedir ve sonuçları gayet açıktır. Hiç şüphesiz bu yüzden örnek ülke olarak Kanada Britanya'nın yerini almaktadır. İngiliz Sağlık Hizmetleri sistemini araştırmaya beş yılını harcamış bir İngiliz doktor olan Dr. Max Gammon, Aralık 1976 tarihli raporda şunları yazmıştır: “[Ulusal Sağlık Servisi] fiilen ülkedeki bütün sağlık hizmetleri sunumu üzerinde merkezi devlet finansmanı ve denetimi getirmiştir. Geçen 200 yıl boyunca Britanya'da geliştirilmiş olan gönüllü sağlık bakım hizmeti sunumu ve finansmanı sistemi tamamen ortadan kaldırılmıştır. Mevcut zorunlu sistem yeniden organize edilmiş ve fiilen genel geçer hâle getirilmiştir.”

Ayrıca, “Ulusal Sağlık Servisi'nin ilk on üç yılı boyunca Britanya'da hiç yeni hastane yapılmamış olup, Britanya'daki hastanelerde bugün yani 1976 yılında, Ulusal Sağlık Servisi'nin devreye girdiği Temmuz 1948'den daha az yatak bulunmaktadır.”²¹

Hatta şunu da ilave edebiliriz ki, söz konusu yatakların üçte ikisi, özel tıp ve özel fonlar tarafından 1900 yılından önce kurulmuş olan hastanelerde yer almaktadır.

Yaptığı araştırma Dr. Gammon'ı 'bürokratik yerinden etme' olarak adlandırdığı şöyle bir teori ortaya atmaya götürmüştür: bir organizasyon ne kadar bürokratikse, orada yararsız işlerin yararlı işlerin yerini alma eğilimi de o kadar yüksek olur; Parkinson yasalarından birinin ilginç bir uzantısıdır bu. Dr. Gammon Britanya'da 1965 ilâ 1973 yılları arasındaki hastane hizmetleriyle bu teoriyi örneklemiştir. Söz konusu sekiz yıllık dönemde hastane personeli toplamda yüzde 28 artarken, idareci ve hizmetlilerin sayısı yüzde 51 artmıştır. Oysa günlük ortalama dolu yatak sayısı ile ölçülen çıktı, aslında yüzde 11 düşmüştür.

Bunun sebebi ise, Dr. Gammon'ın hemen işaret ettiği üzere, yatacak hastanın olmaması değildi. Hastanede boş yatak için sıra bekleyen 600.000 kişilik bir liste her daim vardı. Birçoğu, sağlık servisi sisteminin opsiyonel veya ertelenebilir gördüğü bir ameliyat için yıllarca beklemek zorundaydı.

Doktorlar İngiliz Sağlık Servisi'nden kaçmaktadır. Tıp fakültelerinden mezun olan doktorların yaklaşık üçte biri her yıl Britanya'dan başka ülkelere göç etmektedir. Tamamen özel tıbbî uygulamalar, özel sağlık sigortası ile özel hastaneler ve bakım evlerinin sayısında son zamanlarda görülen hızlı artış, Sağlık Servisi'nden duyulan hoşnutsuzluğun bir başka sonucudur.

ABD'de devletleştirilmiş sağlık hizmetlerinin devreye sokulması için başlıca iki argüman ileri sürülmektedir. İlki, tıbbî maliyetlerin çoğu Amerikalının ödeme gücünü aştığı; ikincisi de devletleştirmenin bir şekilde maliyetleri azaltacağıdır. İkinci iddia hiç düşünmeden, en azından bir kişinin çıkıp da, devletin bir faaliyeti özel sektörden daha ekonomik olarak yürüttüğünün bir örneğini bulunca-ya kadar hemen derhal bir kenara bırakılabilir. Birincisine gelince, ülke halkı söz konusu maliyetleri öyle ya da böyle ödemek durumundadır. Öyleyse asıl soru, bunu kendi adlarına doğrudan mı ödeyecekler, yoksa dolaylı olarak, – kendi maaşları ve masrafları için pastadan esaslı bir dilimi kendilerine ayıracak olan– devlet bürokratları aracılığıyla mı ödeyecekleri sorusudur.

Her halükarda, sıradan sağlık bakım maliyetleri çoğu Amerikalı ailenin imkânları dâhilindedir. Beklenmedik ölçüde büyük masraf gerektiren durumlara karşı özel sigorta düzenlemeleri mevcuttur. Zaten, bütün hastane faturalarının yüzde 90'ı üçüncü taraflar aracılığıyla ödenmektedir. İstisnâ sıkıntılı durumlar elbette ortaya çıkabilir; bu du-

rumlarda, özel veya kamusal biraz yardıma ihtiyaç duyulabilir. Ancak birkaç sıkıntılı durum için yardım gerekli diye nüfusun tamamına deli gömleği giydirmek çok da doğru bir şey olmasa gerektir.

Bir fikir vermek üzere, ötekilerle kıyaslandığında, özel ve kamusal toplam sağlık harcamaları konut harcamalarının üçte ikisinden azına, otomobile yapılan harcamaların yaklaşık dörtte üçüne, alkol ve tütün için yapılan harcamaların –ki bu da şüphesiz sağlık faturalarını kabartmaktadır– sadece iki buçuk katına karşılık gelmektedir.

Bize göre devletleştirilmiş sağlık hizmetleri için kesinlikle ihtiyaç söz konusu değildir. Aksine, sağlık bakımı konusunda devlet zaten gereğinden fazla bir rol üstlenmiş durumdadır. Bu rolün daha da genişletilmesi hastalar, hekimler ve sağlık personelinin menfaatine kesinlikle aykırı olurdu. Tıbbî bakımın bir diğer yönünü, doktorlara ruhsat verilmesi ve bunun Amerikan Tıp Cemiyeti'nin gücü üzerindeki etkisi konusunu, "Çalışanları Kim Korur?" başlığını taşıyan 8. Bölüm'de tartışıyoruz.

REFAH DEVLETİ YANILTMACASI

Bütün bu programların hayal kırıklığı yaratmasının acaba sebebi nedir? Bunların amaçlarının soylu, insani amaçlar olduğuna kuşku yoktur. Ama bu amaçlar acaba neden başarılammıştır?

Yeni çağın şafağında her şey gayet iyi görünüyordu. [Sosyal yardımlardan] yararlanıcı sayısı çok az, onları finanse etmeye müsait vergi mükellefi pek çoktu; dolayısıyla, az sayıdaki ihtiyaç sahibine önemli bir yardım sağlamak üzere her biri küçük bir miktar ödüyordu. Oysa refah programları genişledikçe rakamlar da değişiyordu. Bugün birimizin cebinden alıp diğerimizin cebine koymak üzere

her birimiz para ya da paranın satın alabileceği bir şeyler ödüyoruz.

Basit bir harcama sınıflandırması bu sürecin neden arzu edilmez sonuçlar doğurduğunu gösterebilir.

Harcama yaparken ya kendi paranızı harcarsınız ya başkasının parasını; dahası parayı ya kendi faydanıza harcarsınız ya da başkasının faydasına. Bu iki çift alternatifi birleştirmek, aşağıdaki basit tabloda özetlenen dört olasılığı ortaya koyar:²²

PARAYI HARCAYAN SİZSİNİZ

<i>Kimin Parasını?</i>	<i>Kimin İçin?</i>	
	Kendiniz için	Başkası için
Kendi Paranızı	I	II
Başkasının Parasını	III	IV

I. Kategori. Tablodaki birinci kategori, kendi paranızı kendiniz için harcadığınız durumdur. Örneğin, bir süpermarkette alışveriş yaparsınız. Açıktır ki, hem fiyattan tasarruf etme hem de harcadığınız her bir dolar karşılığı olarak en yüksek değeri elde etme konusunda güçlü bir dürtüye sahipsinizdir.

II. Kategori. Tablodaki II. Kategori kendi paranızı başkası için harcadığınız durumdur. Noel ya da doğum günü hediyeleri için alışveriş yaparsınız. Aynen I. Kategori'deki kadar fiyattan tasarruf etme dürtünüz varsa da paranızın tam karşılığını elde etme konusunda aynı dürtü yoktur, en azından hediyyeyi vereceğiniz kişinin ölçülerine göre. Elbette ki hediyyeyi vereceğiniz kişinin sevebileceği bir şey almak istersiniz; doğru izlenimi vermesi ve çok fazla bir za-

man ve çaba gerektirmemesi şartıyla. (Şayet asıl amacınız gerçekten hediyein verileceği kişinin her bir dolar karşılığında mümkün olan en yüksek değeri elde etmesiye, ona nakit verirdiniz; yani sizin II. Kategori harcamanızı, onun I. Kategorisi hâline getirirdiniz.

III. Kategori. Tablodaki III. Kategori başkasının parasını kendiniz için harcadığınız durumdur. Mesela bir şirket hesabından ödenmek üzere öğle yemeği yemek gibi. Yemeğin maliyetini düşük tutma konusunda sağlam bir dürtünüz yoktur ama paranızın karşılığını alma konusunda sağlam bir dürtünüz vardır.

IV. Kategori. Tablodaki IV. Kategori başkasının parasını yine başka biri için harcadığınız durumdur. Başka birinin öğle yemeğinin parasını bir şirket hesabından ödediğinizi düşünün. Paradan tasarruf etme konusunda da, misafiri-nize onun en yüksek değeri vereceği yemeği alma konusunda da özendiriciniz zayıftır. Ancak, onunla birlikte siz de yemek yiyecekseniz, dolayısıyla bu yemek III. Kategori ile IV. Kategori'nin bir karışımı ise, gerekirse onunkinden feragat ederek kendi zevkinizi tatmin konusunda güçlü bir müşevvikiniz var demektir.

Bütün refah [sosyal yardım] programları ya III. Kategori (mesela, alıcının istediği gibi harcamakta serbest olduğu nakit ödemeler içeren Sosyal Güvenlik); veya IV. Kategori'ye girer (mesela, kamusal iskân; şu istisna ile ki, IV. Kategori programları bile III. Kategori'nin bir özelliğini paylaşır yani, programı yöneten bürokratlar da öğle yemeği yiyenler arasındadır; ve bütün III. Kategori programlarının alıcıları arasında bürokratlar bulunur).

Bizim kanaatimize göre sosyal refah harcamalarının kurlarının ana kaynağı, işte bu özellikleridir.

Yasa yapıcılar başkasının parasını harcamak için oy kullanırlar. Kanun koyucuları [milletvekillerini] seçen seçmenler bir anlamda kendi paralarını kendileri için harcamak üzere oy kullanmaktadırlar fakat I. Kategori harcaması gibi doğrudan anlamda değil. Herhangi bir bireyin ödediği vergiler ile oy verdiği harcamalar arasındaki bağlantı son derece gevşektir. Uygulamada, aynen milletvekilleri gibi, seçmenler de, kanun koyucunun doğrudan, seçmeninse dolaylı olarak oy verdiği programların parasını başkasının ödediğini varsayma eğilimindedir. Söz konusu programları yöneten bürokratlar da başkasının parasını harcamaktadırlar. O hâlde harcanan paranın miktarında yaşanan patlama hiç de şaşırtıcı olmasa gerektir.

Bürokratlar başkasının parasını başkası için harcamaktadırlar. Bu durumda, bürokratların parayı alıcılara en faydalı olacak şekilde harcamasını temin edecek olan şey, çok daha güçlü ve daha güvenilebilir bir müşevvik olan öz-çıkâr [kişisel menfaat] değil, sadece insani merhamet [iyilikseverlik]tir. Alın size harcamalardaki savurganlığın ve verimsizliğin sebebi.

Ama hepsi bundan ibaret de değildir. Başkasının parasına konmanın çekiciliği pek fenadır. Pek çoğu, ki buna o programları yöneten bürokratlar da dâhildir, paranın başkasına gitmesine müsaade etmektense ona kendileri konmaya gayret edecektir. Yolsuzluğa ve sahtekârlığa ulaşmanın baştan çıkarıcı cazibesi çok güçlü olup, her zaman ona direnmenin veya mani olmanın imkânı yoktur. Dolandırıcılığın baştan çıkarıcılığına direnen insanlar, bu sefer parayı kendilerine yönlendirmek için meşru araçlara başvuracaklardır. Kendilerini kayıran mevzuat ve kendilerinin faydalanacağı kurallar için lobi yapacaklardır. Programları idare eden bürokratlar kendileri için daha iyi

ücret ve yan ödemeler için bastıracaklardır; büyük çaplı programların kolaylaştıracağı şeylerdir bunlar.

İnsanların kamu harcamalarını kendilerine yönlendirmeye kalkışmasının açık olmayabilen iki sonucu vardır. İlki, programların çoğundan, bu programların sözde kendileri için çıkarıldığı fakirlerden ziyade, orta ve yüksek gelir gruplarının faydalanma eğiliminde olduğunu izah etmektedir. Fakirler sadece piyasada karşılığı olan becerilerden değil, aynı zamanda fonlar için verilen siyasî mücadelede başarılı olmak için gereken becerilerden de yoksun olma eğilimindedir. Esasen, siyasî piyasadaki dezavantajlarının iktisadî piyasadaki dezavantajlarından daha büyük olması muhtemeldir. Bir sosyal yardım aracının yürürlüğe girmesine yardımcı olmuş olabilecek iyi niyetli reformcular bir sonraki reformlarına giriştikleri zaman, yoksullar kendi başlarının çaresine bakmak durumunda olup, hemen her zaman, eldeki fırsatlardan yararlanma konusunda daha becerikli olduğunu kanıtlamış olan gruplar tarafından alt edileceklerdir.

İkinci sonuç ise, transferin alıcılara sağladığı net kazancın, yapılan transferin toplam tutarından daha az olmasıdır. Eğer başkasının söğüşlenmeye [kapıp kaçmaya] uygun bir 100 doları varsa, onu kapmak için kendi paranızdan 100 dolara kadar harcamaya değer. Yasa koyucular ve düzenleyici otoritelere yönelik lobi faaliyetleri, siyasî seçim kampanyalarına yapılan bağışlar ve daha bir sürü başka şey için katlanılan maliyetler israftan başka bir şey değildir; bedelini ödeyen vergi mükellefine zarar verir, ama kimseye fayda sağlamaz. Net kazancı bulmak için brüt miktardan bunların çıkarılması gerekir; bu da tabii zaman zaman brüt transfer miktarını aşabilir; dolayısıyla ortada bir net kazanç değil, zarar kalır.

Sübvansiyon [devlet desteği] arayışının bunun gibi sonuçları, giderek daha fazla harcama ve daha fazla program için bastırılmasını açıklamaya yardım etmektedir. Başlangıçta alınan tedbirler onlara destek veren iyi niyetli reformcuların amaçlarını gerçekleştirmede yetersiz kalır. Bunun üzerine onlar yapının yeterli olmadığı sonucuna varır ve ilave program arayışına girerler. Gerek programları idare edecek bürokratlar olarak kariyer tahayyül edenler, gerekse harcanacak paradan küpünü doldurabileceğine inanan insanlardan müttetikler edinirler.

IV. Kategori harcamaları aynı zamanda işin içindeki insanları da yozlaştırma eğilimindedir. Bütün böylesi programlar, bazı insanları, başka insanlar için neyin iyi olduğuna karar verici konumuna getirir. Bunun sonucu ise, bir gruba neredeyse tanrısal bir güç hissiyatı telkin etmek; ötekine ise çocukça bir bağımlılık duygusu aşılaktır. Yararlanıcıların kendi kararlarını verme konusunda kullanılmadığı için, bağımsızlık yetileri körelir. Para israfına ek olarak, niyetlenen amaçlara ulaşma konusundaki başarısızlığa ilaveten, nihaî sonuç, iyi bir toplumu bir arada tutan ahlâkî kumaşın dokusunu çürütmektir.

III. veya IV. Kategori harcamalarının başka bir yan ürünü de aynı etkiye sahiptir. Gönüllü hediyeler bir kenara bırakılırsa, başkasının parasını ancak onların elinden alarak harcayabilirsiniz, aynen devletin yaptığı gibi. Bundan dolayı refah devletinin tam da merkezinde yer alan şey, zor kullanmaktır; iyi amaçları yozlaştırma eğiliminde olan kötü bir araçtır bu. Refah devletinin özgürlüğümüzü ciddî biçimde tehdit etmesinin sebebi de işte budur.

YAPILMASI GEREKEN ŞEY

Mevcut sosyal yardım programlarından çoğu hiçbir zaman yürürlüğe girmemeliydi. Bunlar yürürlüğe girmemiş olsaydı, bugün onlara bağımlı durumdaki insanların çoğu, devletin vesayeti altında olmak yerine, kendi ayakları üzerinde duran bireyler hâline gelmiş olurdu. Kısa vadede bu durum bazılarında, o insanlara düşük ücretli, hiç de cazip olmayan işlerden başka bir seçenek bırakmayan zalimce bir şey olarak görünebilirdi. Fakat uzun vadede çok daha insancıl bir durum olurdu. Ne var ki, sosyal yardım programlarının hâlihazırda mevcut olduğu dikkate alınırca, bunlar bir gecede kolayca ortadan kaldırılamaz. Bulduğumuz yerden, bulunmak istediğimiz yere geçişi kolaylaştıracak bir yol bulmalıyız; bir yandan şu anda sosyal yardıma bağımlı olan insanlara yardım ederken, aynı zamanda da insanların düzenli bir şekilde sosyal yardım bordrolarından maaş bordrolarına geçmelerini teşvik edecek bir yol.

Bireysel sorumluluğu geliştirecek, milletin şimdiki gibi iki sınıfa ayrılmasına son verecek, gerek kamu harcamalarını ve gerekse devasa bürokrasiyi azaltacak, aynı zamanda da ülkede yaşayan herkes için güvenlik ağı temin edip kimsenin dayanılmaz sıkıntılara düşmemesini sağlayacak bu türden bir geçiş programı önerilmiştir. Ne yazık ki, böylesi bir programın yürürlüğe sokulması şu anda ütopyik bir hayal gibi görünmektedir. İdeolojik, siyasî ve finansal bir sürü kazanılmış hak önünüzü tıkayan engel olarak yolunuzun üzerinde durmaktadır.

Yine de, bu tür bir programın önemli unsurlarının ana hatlarını çıkarmaya değer görünmektedir; yakın gelecekte benimseneceğine dair herhangi bir beklenti ile değil, ama nereye doğru gitmemiz gerektiğine dair bir vizyon, azar

azar ama düzenli değişikliklere kılavuzluk edecek bir vizyon ortaya koymak için.

Önerilen programın iki temel bileşeni bulunmaktadır: birincisi, ayrıntılı bir sürü programdan oluşan keşmekeşin yerine nakit gelir desteği (pozitif gelir vergisiyle bağlantılı bir negatif gelir vergisi) sağlayan tek bir kapsamlı program koymak suretiyle mevcut sosyal yardım sistemini reforma tâbi tutmak. İkincisi, bir yandan mevcut taahhütlerini yerine getirirken, bir yandan da kademeli olarak insanların emeklilikleri için kendi düzenlemelerini kendilerinin yapmasını şart koşmak suretiyle, Sosyal Güvenlik sistemini gevşetmek.

Böylesi kapsamlı bir reform, mevcut sosyal refah sistemimizin bu kadar etkinsiz ve gayri insani olarak yaptığı şeyi daha etkin ve insani bir şekilde yapardı. Söz konusu sistem, içinde buldukları durumun nedenlerinden bağımsız olarak bütün ihtiyaç sahiplerine belirli bir minimum geliri garanti ederken, onların karakteri, bağımsızlığı ya da kendi koşullarını iyileştirme dürtüsüne de mümkün olduğunca az zarar verirdi.

Bir negatif gelir vergisinin, –pozitif gelir vergisinin temel özelliklerini gizleyen sis perdesini aralayınca ortaya çıkacak olan– ana fikri gayet basittir. Mevcut pozitif gelir vergisi altında, hiç vergi ödemediği belirli bir miktar gelir elde etmenize izin verilir. Tam miktar; ailenizin büyüklüğüne, yaşınıza ve vergi kesintilerinizi ayrıntılı olarak listelemenize bağlıdır. Söz konusu miktar birçok unsurdan oluşur: kişisel muafiyetler, düşük gelir ödeneği, standart kesinti (yakın geçmişte sıfır vergi dilimi olarak yeniden adlandırılmıştır), genel vergi indirimine karşılık gelen tutar ve de bilebildiğimiz kadarıyla –kişisel gelir vergisini makaraya

alan Rube Goldberg gibi dâhilerin ilave ettiği- daha başka unsurlar. Tartışmayı basitleştirmek için, söz konusu temel tutarı ifade etmek üzere İngilizlerin basit “kişisel avanslar” [vergiye tâbi olmayan kazançlar] terimini kullanalım.

Şayet geliriniz avanslarınızı aşarsa, fazlalığın miktarına göre değişen oranlarda, fazla gelirin vergisini ödersiniz. Peki ya geliriniz avanslarınızdan daha azsa? Mevcut sistem altında, genel olarak kullanılmayan bu avanslar hiçbir işe yaramaz. Vergi ödemezsiniz o kadar.²³

Şayet geliriniz birbirini izleyen iki yılın her ikisinde de vergiye tâbi olmayan istisnaî kazançlarınıza [avanslara] eşitse, ikisinde de vergi ödemezsiniz. Diyelim ki iki yıl birlikte toplam aynı geliriniz var, ama yarıdan fazlası ilk yıl elinize geçti. Pozitif bir vergilendirilebilir geliriniz olurdu yani, o yıl için avansları aşan geliriniz olur, vergisini ödersiniz. İkinci yıl, negatif bir vergilendirilebilir geliriniz olurdu yani, avanslarınız gelirinizi aşar, ama genel olarak, kullanılmayan avanslardan dolayı bir faydanız olmanızdı. İki yıl için birlikte, gelirinizin eşit şekilde bölünmüş olmasına kıyasla, daha fazla vergi ödemek durumunda kalırdınız.²⁴

Bir negatif gelir vergisi sistemi olsa, kullanılmamış avanslarınızın bir yüzdesini devletten alırdınız. Şayet aldığınız yüzde, pozitif gelir üzerindeki vergi oranı ile aynı ise, iki yıl için ödediğiniz toplam vergi aynı olurdu, geliriniz bu iki yıl arasında nasıl bölünmüş olursa olsun.

Geliriniz avansların üzerinde olduğu takdirde, vergi ödersiniz; ödeyeceğiniz miktar, çeşitli vergi miktarlarına uygulanan vergi oranına bağlı olmak üzere. Geliriniz avansların altında kaldığı takdirde de sübvansiyon alırdınız; alacağınız miktar, çeşitli kullanılmayan avans miktarlarına karşılık gelen sübvansiyon oranlarına bağlı olmak üzere.

Negatif gelir vergisi, örneğimizde de görüldüğü üzere, dalgalanan gelire imkân verirdi fakat asıl amacı bu değildir. Asıl amacı, daha ziyade, bir yandan her aileye asgarî miktarda doğrudan bir geçim kaynağı temin ederken, aynı zamanda da devasa bir bürokrasiye engel olmak; kayda değer bir bireysel sorumluluk ölçüsünü korurken, fertlere sübvansiyon almak yerine çalışma ve vergi ödeyecek kadar kazanma müşevviki sunmaktır.

Bir sayısal örnek üzerinden gidelim. Hiçbiri altmış beş yaşın üzerinde olmayan dört kişilik bir ailenin 1978 yılında avansları 7.200 dolar tutmuş olsun. Diyelim ki, kullanılmayan avansların yüzde 50'si oranında sübvansiyon veren bir negatif gelir vergisi yürürlükte. Bu durumda, geliri olmayan dört kişilik bir aile 3.600 dolarlık bir sübvansiyon almayı hak ederdi. Şayet aile fertleri iş bulur da bir gelir elde ederse, sübvansiyon miktarı aşağı düşer, ama ailenin toplam geliri yani sübvansiyon artı kazançlar, artardı. Kazançlar 1000 dolar olsa, sübvansiyon 3.100 dolara düşer ve toplam gelir 4.100 dolara yükselirdi. Böylece, kazançlar sübvansiyonun azaltılması ile ailenin gelirinin yükseltilmesi arasında bölünmüş olurdu. Ailenin kazançları 7.200 dolara ulaştığında, sübvansiyon sıfıra düşerdi. Bu nokta, ailenin ne sübvansiyon aldığı ne de vergi ödediği, *baş-a-baş* noktası olurdu. Şayet kazançlar daha da artsaydı, aile vergi ödemeye başlardı.

Bu noktada, sübvansiyonlar haftalık mı ödenirdi, iki haftada bir mi, yoksa aylık mı; sözleşmeye uygunluk nasıl kontrol edilirdi vb. gibi idarî detaylara girmemize gerek yoktur. Şu kadarını söylemek yeterlidir ki, bu soruların hepsi de derinlemesine incelenmiş; ayrıntılı planlar hazırlanmış ve Kongre'ye sunulmuştur. Bu konuya tekrar döneceğiz.

Negatif gelir vergisi ancak ve ancak, şu anda sahip olduğumuz bir dizi özel programların yerini aldığı takdirde mevcut sosyal refah sistemimiz için tatmin edici bir reform olabilir. Sosyal refah programlarının arapsaçına dönmüş keşmekeşi içinde sadece yeni bir kısıntı hâline gelecekse, faydadan çok zararı dokunurdu.

Şayet mevcut programların gerçekten yerine geçse, negatif gelir vergisinin muazzam avantajları olurdu. Bu sistem özellikle yoksulluk sorununu hedef almaktadır. Alıcıya en faydalı şekilde yardım sunmakta yani nakit vermektedir. Sistem geneldir; yardımı alıcı yaşlı veya engelli ya da hasta olduğu veya belirli bir bölgede yaşadığı için, yahut da mevcut programlar altında insanların ödeneği hak etmesini sağlayan bir sürü başka özel sebeplerden dolayı sunmaz. Yardım sağlar, çünkü alıcı düşük bir gelire sahiptir. Vergi mükellefleri üzerine bindirilen yükü açıkça görülebilir hâle getirir. Yoksulluğun azaltılmasını amaçlayan öteki her araç gibi, bu da yardım alan insanların kendi kendilerine yardım etme şevkini kırar. Ancak, sübvansiyon oranı mâkûl düzeyde tutulduğu takdirde, söz konusu müşevviki tamamen yok etmez. Kazanılan ekstra bir dolar, daima harcana-bilecek daha fazla para demektir.

En az bunlar kadar önemli başka bir husus da, negatif gelir vergisinin şu anda bir sürü sosyal refah programını idare eden devasa bir bürokrasi olmadan da devreye sokulabilir olmasıdır. Bir negatif gelir vergisi mevcut gelir vergisi sistemimize doğrudan uyarlanabilir ve onunla birlikte idare edilebilir. Herkesin gelir vergisi formları doldurması gerekeceği için, mevcut gelir vergisi altında söz konusu olan vergi kaçırmayı da azaltır. Biraz ilave personele ihtiyaç olabilir, ama bu sayı kesinlikle sosyal refah programlarını idare etmek için şu anda istihdam edilen kişi sayısı kadar olmazdı.

Devasa bürokrasiden vazgeçmek ve sübvansiyon sistemini vergi sistemi ile bütünleştirmek suretiyle, negatif gelir vergisi, –programları yöneten bürokratlar gibi– bazı insanların başkalarının hayatını idare ettiği şimdiki moral bozucu durumu ortadan kaldırırdı. ‘Kamusal fonlarla beslenenler’ ve ‘bunun bedelini ödeyenler’ olmak üzere şimdiki gibi nüfusun iki sınıfa ayrılmasını önlemeye yardım ederdi. Mâkûl başa-baş noktaları ve vergi oranlarında, bugünkü sistemden çok daha ucuz olurdu.

Buna rağmen şu veya bu sebeple kendi işlerini yoluna koyamayan bazı ailelere yine de kişisel yardım ihtiyacı olabirdi. Ancak, gelir temini yükü negatif gelir vergisi sistemi tarafından üstlenilmiş olsa, söz konusu yardım özel hayır faaliyetleri tarafından temin edilebilirdi, edilirdi de. Kanaatimiz odur ki, mevcut sosyal refah sistemimizin en büyük maliyetlerinden biri, sadece ailenin altını oyup onu tahrip etmesi değil, aynı zamanda özel hayır faaliyetlerinin kaynaklarını da zehirlemesidir.

Siyaseten uygulanabilir olmasa da, bu güzel rüyaya Sosyal Güvenlik sistemi acaba nasıl uyum sağlar?

Bizim görüşümüze göre en iyi çözüm, bir negatif gelir vergisinin yürürlüğe girmesini, –mevcut yükümlülüklerini yerine getirirken– Sosyal Güvenlik sisteminin gevşetilmesi ile birleştirmektir. Bunu yapmanın yolu şu olabilir:

1. [Ücret ve maaşlardan kesilen] bordro vergisini derhal lağvetmek,
2. Mevcut yasal düzenlemelere göre Sosyal Güvenlikten ödenek alma hakkı olanlara ödeme yapmaya devam etmek,
3. Mevcut yasaya göre sigorta kapsamında olan her çalışana, bugüne kadar ödediği vergilerin kendisine hâliha-

zırda hak kazandırdığı emeklilik, malûliyet ve geride kalanlar ödeneğinin, –bordro vergisinin lağvedilmesi dolaşısıyla gelecekteki vergilerinde meydana gelecek azalmanın net bugünkü değeri çıkarıldıktan sonra– kalanını vermek. İlgili çalışan bu ödenekleri yıllık sabit emekli maaşı olarak alabilir *ya da* hak ettiği ödeneğin bugünkü değerine eşit devlet tahvilinden birini tercih edebilir.

4. Henüz sigorta kapsamına girmemiş her çalışana, kendisi veya işvereni tarafından onun adına ödenmiş olan vergilerin birikimli değerine eşit (yine tahvil cinsinden) bir toplam meblağ aktarmak,
5. Bireylerin kendilerine istedikleri gibi bir emeklilik sağlayabilmelerine imkân vererek, ödeneklerin artık birikmesine son vermek,
6. Genel vergi fonlarından 2, 3, ve 4. maddelerdeki ödemeleri artı devlet tahvili ihracını finanse etmek.

Bu geçiş programı ABD hükûmetinin reel borcuna hiç bir şekilde bir ilave yapmaz. Aksine, müstakbel yararlanıcılara yönelik vaatlere son vermek suretiyle bu borcu azaltır. Sadece şu anda örtük durumda olan yükümlülükleri açığa çıkarır; şu anda fonlanmayan fonlar. Bu adımlar mevcut Sosyal Güvenlik idarî aygıtlarının da çoğunun derhal kaldırılmasını mümkün kılar.

Sosyal Güvenliğin bu şekilde çözülmesi onun şimdiki istihdamı caydırıcı etkisini ortadan kaldırır ve bu, mevcut durumda daha büyük bir millî gelir anlamına gelirdi. Kişisel tasarrufları arttırır, böylelikle daha yüksek oranda bir sermaye oluşumu sağlayarak, gelirin daha hızlı büyümesini tetiklerdi. Özel emeklilik planlarının gelişimi ve genişlemesini teşvik eder, böylece birçok çalışanın güvenliğine katkıda bulunurdu.

SIYASETEN UYGULANABİLİR OLAN NEDİR?

Bu güzel bir hayaldir; ama ne yazık ki mevcut durumda hiçbir şekilde uygulanma ihtimali yoktur. Üç Başkan, –Nixon, Ford ve Carter– negatif gelir vergisinin kimi unsurlarını da içeren bir program üzerinde durmuş veya tavsiye etmiştir. Her defasında da siyasî baskılar söz konusu programı mevcut programlara bir alternatif olarak değil de, mevcut pek çok programa bir ilave olarak önermelerine yol açmıştır. Her keresinde de sübvansiyon oranı o kadar yüksekti ki, program faydalanıcılara çalışarak gelir elde etme konusunda çok az müşevvik sunuyor hatta hiç sunmuyordu. Bu çarpık programlar tüm sistemi iyileştirmek yerine daha kötü hâle getirebilirdi. Mevcut sosyal refah sistemimize bir alternatif olarak bir negatif vergi sistemini ilk önerenler biz olmamıza rağmen birimiz Kongre önünde Başkan Nixon'ın Aile Yardım Planı olarak önerdiği şeklinin *aleyhinde* ifade vermek durumunda kalmıştır.²⁵

Kabul edilebilir bir negatif gelir vergisi önündeki siyasî engeller birbiriyle irtibatlı iki türden oluşmaktadır. Bunların daha açık olanı, mevcut programlarda kazanılmış hakların varlığıdır: ödeneklerin alıcıları, programlardan fayda gördüğünü düşünen eyalet ve yerel yönetim yetkilileri, hepsinden önemlisi de, bunları idare eden sosyal refah bürokrasisi.²⁶ Daha az açık olan engel ise, mevcut kazanılmış haklar da dâhil olmak üzere, sosyal refah reformu savunucularının amaçları arasındaki çelişkidir.

Martin Anderson'ın “Radikal Sosyal Refah Reformunun İmkânsızlığı” (“The Impossibility of Radical Welfare Reform”) üzerine yazdığı mükemmel bölümde dediği gibi,

Bütün radikal sosyal refah reform planları, siyasi açıdan oldukça hassas üç temel kısımdan oluşur. Birincisi, sistemden yardım alan, örneğin dört ki-

şilik bir aileye sağlanan temel yardım seviyesidir. İkincisi, programın yardım alan kişinin iş bulma veya daha çok kazanma dürtüsünü etkileme derecesidir. Üçüncüsü ise, vergi mükellefleri üzerine getireceği ilave yüküdür.

... Siyaseten gerçeğe dönüşebilmesi için planın yardım alanlara yeterli düzeyde bir destek sağlaması, çalışma konusunda sağlam özendiriciler içermesi, ve de mâkûl bir maliyetinin olması gerekir. *Dahası, her üçünü de aynı anda yapmalıdır.*²⁷

Çatışma; “yeterli,” “sağlam” ve “mâkûl” kavramlarına yüklenen anlamlardan kaynaklanmaktadır, ama özellikle de “yeterli” kavramına yüklenenden. Şayet “yeterli” yardım düzeyi demek, reforme edilen programdan, birkaç kişi bile olsa, alacakları yardım şimdiki programlar koleksiyonuna göre daha az demekse, –“sağlam” ve “mâkûl” nasıl yorumlanırsa yorumlansın– o takdirde amaçların üçünün birden aynı anda gerçekleştirilmesine imkân yoktur. Velhasıl, Anderson’ın dediği gibi, “Kongre’nin, en azından yakın gelecekte, milyonlarca sosyal yardım alıcısının ödeneklerini gerçekten azaltacak bir sosyal refah reformunu hayata geçirmesinin imkânı yoktur.”

Önceki bölümde takdim ettiğimiz basit negatif gelir vergisi örneğini hatırlayalım: dört kişilik bir aile için başa-baş noktası 7.200 dolar, sübvansiyon oranı yüzde 50, ki bu da başkaca bir gelir kaynağı olmayan bir aile için 3.600 dolarlık bir ödenek anlamına geliyor. Yüzde 50’lik bir sübvansiyon oranı mâkûl derecede güçlü bir çalışma müşevviki sağlar. Maliyeti şimdiki karman çorman programların maliyetinden çok daha az olur. Ancak destek düzeyi bugünkü koşullarda siyaseten kabul edilebilir değildir. Anderson’ın dediği gibi, “ABD’de bugün [1978 başları] sosyal refah yardımını alan dört kişilik tipik bir aile her yıl yaklaşık 6.000

dolarlık para ve hizmete hak kazanır. New York gibi, daha yüksek oranda ödeme yapan eyaletlerde, sosyal yardımdan yararlanan birçok aile 7.000 dolar ile 12.000 dolar arasında değişen hatta daha fazla yıllık ödenek almaktadır.²⁸

Şayet başa-baş noktası 7.200 dolarda tutulacak olursa, 6.000 dolarlık “tipik” rakam bile yüzde 83,3’lük bir sübvansiyon oranına karşılık gelir. Böylesi bir oran hem çalışma şevkini ciddi biçimde kırar, hem de maliyeti muazzam derecede arttırır. Başa-baş noktasını yükselterek sübvansiyon oranı azaltılabilir fakat bu da maliyeti büyük oranda yükseltir. Kendisinden hiçbir kaçış yolu olmayan bir kısır döngüdür bu. Şu anda birçok mevcut programdan yüksek ödenek alan çok sayıda insanın ödeneğini azaltmak siyaseten yapılabilir bir şey olmadıkça da, Anderson haklıdır: “Radikal sosyal refah reformu için siyaseten gerekli bütün koşulları aynı anda sağlamanın imkânı yoktur.”²⁹

Ancak, bugün siyaseten uygulanabilir olmayan şey, yarın uygulanabilir hâle gelebilir. Siyaset bilimciler ve ekonomistlerin siyaseten neyin uygulanabilir olacağını tahmin etme konusunda çok kötü bir sicilleri olmuştur. Deneyimler onların tahminlerini defalarca boşa çıkarmıştır.

Büyük ve saygıdeğer hocamız Frank H. Knight, farklı liderlik biçimlerini, en önde bir liderle V şeklinde uçan ördeklerle örneklemeye bayılırdı. Arada bir, derdi, lider önde uçmayı sürdürürken, liderin arkasındaki ördekler başka bir yöne direksiyon kırarlar. Lider etrafına bakıp da kimsenin kendisini takip etmediğini görünce, hemen koşup yeniden V’nin önüne geçmeye çalışır. Liderliğin bir şekli budur; hiç kuşkusuz Washington’daki en yaygın liderlik şekli de bundan başkası değildir.

Her ne kadar önerilerimizin bugün için siyaseten uygulanabilir olmadığı görüşünü kabul etsek de, elimizden

geldiğince bütünlüklü şekilde taslağını çıkardık; yalnızca kademeli reforma kılavuzluk edebilecek bir ideal olarak değil, aynı zamanda eninde sonunda bir gün siyaseten uygulanabilir hâle geleceği umuduyla.

SONUÇ

Yakın zamana kadar *Sağlık, Eğitim ve Sosyal Yardım* Bakanlığı tarafından yönetilen imparatorluk *sağlığımız* için her yıl paramızın giderek daha da artan bir miktarını harcamaktadır. Temel sonuç, sadece tıbbî bakım ve sağlık hizmetlerinin maliyetlerini arttırmaktan ibaret olup, bunun karşılığında sağlık hizmetlerinin kalitesinde bir iyileşme olmamaktadır.

Eğitime yapılan harcamalar katlanarak artmakta olduğu hâlde, ortak kanaat eğitim kalitesinin düşmekte olduğu yönündedir. İrksal entegrasyonu teşvik için artan miktarlarda para harcadığı, giderek daha da sıkılaştırılan kontroller uygulandığı hâlde, toplumumuz giderek daha da ayrılmış hâle geliyor görünmektedir.

Her yıl *sosyal refaha* milyarlarca dolar harcanmakta, ama Amerikan vatandaşlarının ortalama yaşam standardının tarihte hiç olmadığı kadar yüksek olduğu bir zamanda, yine de sosyal yardım faturaları kabarmaktadır. Sosyal Güvenlik bütçesi devasa boyutlarda olduğu hâlde, yine de Sosyal Güvenlik sistemi derin finansal sıkıntı içindedir. Gençler, gayet haklı olarak, ödemek zorunda oldukları yüksek vergilerden, yaşlılara gidecek ödenekleri finanse etmek için gereken o vergilerden şikâyetçidirler. Ancak yaşlılar da, yine gayet haklı olarak, beklentisi içine sokuldukları o yaşam standardını tutturamamaktan şikâyetçidir. Yaşlılarımız hayır kurumlarına asla el açmasınlar diye yürürlüğe konmuş olan bir program yüzünden, sos-

yal yardıma muhtaç yaşlıların sayısının daha da arttığı görülmüştür.

Kendi hesaplarına göre, Sağlık Eğitim ve Sosyal Yardım Bakanlığı bir yılda sahtekârlık, suiistimal ve israf yüzünden, her biri 50.000 doların üzerinde 100.000'den çok daha fazla konut yapmaya yetecek miktarda para kaybetmiştir.

İsraf rahatsız edicidir; ama israf, bu kadar devasa bo-yutlara ulaşan paternalistik programların yapabileceği kötülüklerin en küçüğüdür. Bunların asıl büyük zararı, toplumsal dokumuz üzerindeki etkileridir. Bunlar aileyi zayıflatırlar; çalışma, tasarruf etme ve yenilik yapma şevkini kırarlar; sermaye birikimini azaltırlar; dahası özgürlüğümüzü sınırlandırır. Söz konusu programları değerlendirirken göz önüne alınması gereken temel kıstaslar işte bunlardır.

EŞİT YARATILMIŞLIK

“EŞİTLİK” VE “ÖZGÜRLÜK;” BAĞIMSIZLIK Bildirgesi’nde yer alan bu kelimeler acaba tam olarak ne anlama gelmektedir? İfade ettikleri idealler pratikte gerçekleştirilebilir mi? Eşitlik ve özgürlük birbirleriyle uyumlu mudur, yoksa çatışır mı?

Bağımsızlık Bildirgesi’nin epey bir öncesinden beri bu sorular Amerika Birleşik Devletleri tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Bu soruları cevaplandırmaya yönelik girişimler entellektüel fikir iklimini şekillendirmiş, kanlı bir savaşa yol açmış, ekonomik ve siyasal kurumlarda da büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Bu gayret, siyasî tartışmalarımıza damgasını vurmaya devam etmektedir. Aynen geçmişimizi şekillendirdiği gibi, geleceğimizi de şekillendirecektir.

Cumhuriyet’in erken dönemlerinde eşitlik, Tanrı önünde [Allah indinde] eşitlik demektir; özgürlük de kişinin kendi hayatını şekillendirmede özgür olması anlamına gelmekteydi. Bağımsızlık Bildirgesi ile kölelik kurumu arasındaki bariz çatışma, sahnenin merkezini işgal etmek-

teydi. O çatışma, nihayet İç Savaş ile çözüldü. Söz konusu tartışma daha sonra farklı bir düzeye taşınmıştır. Eşitlik, giderek daha fazla, –hiç kimsenin, yetilerini kendi hedefleri peşinde koşmak için kullanmaktan keyfi engellerle alıkonmaması gerektiği anlamında– “fırsat eşitliği” olarak yorumlanır hâle gelmiştir. ABD vatandaşlarının çoğu için hâlâ baskın olan, kavramın bu anlamıdır.

Ne Tanrı önünde eşitlik, ne de fırsat eşitliği, kişinin kendi hayatını şekillendirme özgürlüğü ile herhangi bir çatışma içindedir. Tam aksine, eşitlik ve özgürlük aynı temel değer iki farklı yüzüdür; bu temel değer ise, her bireyin kendinde bir amaç olarak kabul edilmesi gerektirir. ABD’de son on yıllarda eşitliğin çok farklı bir anlamı daha ortaya çıkmıştır: sonuç eşitliği. Herkes eşit yaşam koşullarına ya da eşit gelire sahip olmalı, herkes yarışı aynı anda bitirmelidir. Sonuç eşitliği açık bir şekilde özgürlükle çelişmektedir. Bunu teşvik etme girişimi ise gittikçe büyüyen bir devletin ve özgürlüğümüz üzerindeki devlet kısıtlamalarının önemli bir kaynağı olmaktadır.

TANRI ÖNÜNDE EŞİTLİK

Thomas Jefferson, otuz üç yaşındayken, “bütün insanlar eşit yaratılmıştır” diye yazdığına, o ve onun çağdaşları bu sözleri motamot [lafzî manasıyla] ele alıyor değillerdi. “İnsanlar” ya da bugünkü deyişle “bireyler”i fiziksel özellikleri, duygusal tepkileri ve de bedensel ve zihinsel yetenekleri bakımından eşit varlıklar olarak kabul etmiş değillerdi. Thomas Jefferson’ın bizzat kendisi, en temayüz etmiş kişilerden biriydi. Henüz yirmi altı yaşındayken (İtalyancada “küçük dağ” anlamına gelen) Monticello’da yer alan güzel evinin tasarımını yapmış, inşaatına nezaret etmişti; hatta inşaattaki bazı işleri de bizzat kendisinin yaptığı söylen-

mektedir. Hayatı boyunca bir mucit, bir bilim adamı, bir yazar, bir devlet adamıydı; Virginia Eyaleti Valisi, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı oldu; Fransa'da orta elçilik yaptı, Virginia Üniversitesi'nin kurucusu oldu; kısaca pek de ortalama bir adam sayılmazdı.

Thomas Jefferson ve çağdaşlarının eşit kelimesiyle kastettikleri şeyin ne olduğuna dair ipucu, Bildirge'nin bir sonraki ifadesinde yer almaktadır: "Bütün insanlara Yaraticıları tarafından vazgeçilmez, devredilemez haklar bahşedilmiştir; Hayat, Hürriyet ve Mutluluğu arama hakkı bu haklardandır." İnsanlar Tanrı önünde eşittir. Her bir kişi kendinde, özünde ve bizatihi kendisi olarak değerlidir. Devredilemez haklara sahiptir, hiç kimsenin gasp etme yetkisinin olmadığı haklardır bunlar. İnsan kendi amaçlarına hizmet etme hakkına sahiptir; ona başkasının amaçlarına hizmet için bir araç muamelesi yapılamaz. "Özgürlük," eşitlik tanımının bir parçasıdır ve eşitlik ile çatışma içinde değildir.

Tanrı önünde eşitlik -kişisel eşitlik⁴- kesinlikle çok önemlidir; çünkü insanlar birbiriyle aynı değildir. Farklı değerleri, farklı zevkleri ve farklı kapasiteleri, onların çok farklı hayatlar sürmek istemelerine yol açacaktır. Kişisel eşitlik, onların bu haklarına saygı gösterilmesini gerektir, başkalarının değerleri ve yargılarının onlara dayatılmasını değil. Jefferson'ın, bazı insanların diğerlerinden üstün olduğundan da, elitlerin varlığından da bir şüphesi yoktu. Ancak bu, onlara başkalarını yönetme hakkını vermezdi.

Şayet bir elit kendi iradesini başkalarına dayatma hakkına sahip değil idiyse, başka herhangi bir grubun da böyle bir hakkı yoktu hatta çoğunluk bile olsa. Her insan, başkalarının benzer haklarına müdahale etmediği sürece, kendi hükümdarıydı. Devlet -kendi vatandaşlarından ve dışardan

gelecek tehditlere karşı- bu hakkı korumak için kurulmuştu, çoğunluğa dizginlenmemiş bir yönetim hakkı vermek için değil. Jefferson'ın, hatırlansın diye mezar taşına yazdırdığı üç başarısı vardı: Virginia dinî özgürlük nizamnamesi (azınlıkları, çoğunlukların tahakkümüne karşı korumak için tasarlanmış olan ABD İnsan Hakları Bildirgesinin öncüsü), Bağımsızlık Bildirgesi'nin kaleme alınması ve Virginia Üniversitesi kuruculuğu. Jefferson'ın çağdaşları tarafından hazırlanan Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nı hazırlayanların hedefi, ülkeyi savunmaya ve genel refahı desteklemeye yetecek kadar güçlü, ama aynı zamanda -bireysel vatandaşı ve farklı eyalet yönetimlerini kendisinin tahakkümünden koruma bağlamında- gücü yeterince sınırlandırılmış bir millî devletti. Yönetime yaygın katılım açısından demokratik, evet; ama siyasî anlamda çoğunluğun tahakkümü açısından, bariz biçimde demokratik değil. Benzer şekilde, ünlü Fransız siyaset felsefecisi ve sosyolog Alexis de Tocqueville, 1830'larda Amerika'ya yaptığı uzun bir seyahat sonrasında yazdığı *Amerika'da Demokrasi (De La Démocratie en Amérique)* adlı klasik eserinde, ülkenin hayran olunacak özelliği olarak çoğunluk yönetimini değil, eşitliği görüyordu. Şöyle yazıyordu Tocqueville:

Aristokratik damar, doğuşundan beri Amerika'da hep zayıf olmuştur; bugün tamamen ortadan kalkmış değilse bile, her halükarda işlerin gidişatında herhangi bir etkiye sahip olamayacak derecede zayıflamıştır. Aksine, demokratik ilke; zaman, olaylar ve kanunlar üzerinden o kadar güç kazanmıştır ki, sadece baskın unsur hâline gelmekle kalmamış aynı zamanda kadir-i mutlak* hâline gelmiştir. Orada, hiçbir aile ya da kurum otoritesi yoktur. ...

* Kadir-i mutlak (all-powerful): Her şeye gücü yeten, mutlak iktidar sahibi. -ç.n.

Amerika, o hâlde, sosyal yapısı bağlamında son derece sıra dışı bir fenomendir. İnsanlar zekâları ve talihleri bakımından daha eşit görülmektedir; yahut başka bir deyişle, güç bakımından tarihin hiçbir döneminde kaydetmediği ve dünyanın hiçbir ülkesinde görülmemiş derecede eşittirler.²

Tocqueville, gözlemediği şeylerin çoğuna hayran olmuştur. Ama kendisi eleştirel bakışı bir kenara bırakarak hayranlık duyan biri de değildi; fazla ileri taşınan bir demokrasinin de sivil erdemlere alttan alta zarar verebileceğinden endişe ediyordu. Dediği gibi, “Bütün insanlarda çok güçlü ve itibarlı kişiler olma arzusunu tahrik eden ... insani ve meşru bir eşitlik tutkusunu vardır. Söz konusu ihtiras, mütevazı insanları büyükler seviyesine yükselmeye sevk eder. Ama aynı zamanda insan kalbinde, zayıfları, kuvvetlileri kendi seviyelerine indirmeye teşebbüs ettiren ve insanları “özgürlükte eşitsizlik” tense “kölelikte eşitlik”i tercih etme derekesine indiren kötü huylu bir eşitlik arzusu da vardır.”³

Son dönemlerde ABD’de Demokrat Partinin, Jefferson ve çoğu çağdaşının demokrasi için en büyük tehdit olarak gördüğü o devlet gücünü tahkim eden ana vasıta olması, kelimelerin anlamlarındaki değişime dair çarpıcı bir kanıttır. Adı geçen parti, Jefferson’ın ‘özgürlük’ kavramıyla, Tocqueville’in ise ‘demokrasi’ kavramıyla özdeşleştirdiği ‘eşitlik’ kavramının neredeyse tam tersi olan bir “eşitlik” adı altında, devlet gücünü arttırmaya gayret sarf etmiştir.

Kurucu babaların uygulamaları, elbette ki söylemleri ile her zaman örtüşmemiştir. Bu konuda gözle görülür en açık çelişki de kölelik olmuştur. Thomas Jefferson’ın bizzat kendisinin de, 4 Temmuz 1826’daki ölümüne kadar köleleri vardı. Kölelikle ilgili defalarca enine boyuna kafa yormuş, not ve yazışmalarında köleliğin ortadan kaldırıl-

masına yönelik planlar önermiştir; ama kamuoyu önünde kölelik kurumu karşıtı herhangi bir plan önerisinde bulunmamış ya da kampanya yürütmemiştir.

Her şeye rağmen ya kaleme aldığı Bildirge, meydana getirme ve şekil verme uğruna çok şey yaptığı millet tarafından pervasızca ihlal edilecek ya da kölelik kaldırılmak zorunda kalınacaktı. Cumhuriyet'in erken dönemlerinde kölelik kurumuyla ilgili tartışmaların giderek arttığına gözlemlenmesi pek de şaşırtıcı değildir. Bu tartışma, Abraham Lincoln'ın Gettysburg Nutku'nda dediği gibi, "özgürlüğü kafaya koymuş ve tüm insanların eşit yaratıldığı düsturuna kendini adanmış bir milletin... uzun süre ayakta kalıp kalamayacağını" test etmiş olan bir iç savaşla son bulmuştur. Millet ayakta kalmıştır; ama ancak hayatlar, mülkler ve sosyal uyum bağlamında çok büyük bir bedel ödeme pahasına.

FIRSAT EŞİTLİĞİ

İç Savaş köleliği kaldırıp da kişisel eşitlik –Tanrı ve kanun önünde eşitlik– kavramı hayata geçirilmeye daha yakın hâle gelince, entellektüel tartışmalar ile kamu ve özel sektör politikalarında vurgu farklı bir kavrama doğru kaymıştır: fırsat eşitliği.

"Özdeşlik" anlamında, literal [lafzî] bir fırsat eşitliği imkânsızdır. Bir çocuk kör doğarken, diğeri görerek doğar. Bir çocuk, ona kültür ve anlayış donanımı sağlayan ve onun refahıyla yakından ilgilenen ebeveynlere sahipken, başka bir çocuk ahlâk yoksunu, tedbirsiz ebeveynlere sahiptir. Bir çocuk ABD'de doğar, bir başkası Hindistan, Çin ya da Rusya'da. Bariz bir şekilde, doğuşta kendilerine sunulmuş özdeş fırsatlara sahip değildirlere; bu fırsatları özdeş hâle getirmenin imkânı da yoktur.

Aynen kişisel eşitlik gibi, fırsat eşitliği de, lafzî anlamıyla yorumlanamaz. Gerçek anlamı belki de en iyi şekilde, Fransız Devrimi'nden kalma bir Fransızca ifade ile dile getirilmiştir: *Une carrière ouverte aux les talents* yani yeteneklere açık bir kariyer. Hiçbir keyfi engel, insanları yeteneklerine uygun olan ve değerlerinin onları yönelttiği pozisyonlara ulaşmaktan alıkoymamalıdır. Bir kişinin önündeki fırsatları ne soy sop, milliyet, renk, din, cinsiyet belirlemelidir, ne de alâkasız başka herhangi bir özellik; bu fırsatları sadece ve sadece kişinin yetenekleri belirlemelidir.

Böyle yorumlandığı zaman, fırsat eşitliği, sadece kişisel eşitliğin yani kanun önünde eşitliğin anlamını daha detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır, o kadar. Ve de aynen kişisel eşitlik gibi, tam da insanlar genetik olarak ve kültürel özellikleri açısından farklı olduğu, bu nedenle de farklı kariyerlerin peşinden koşmak isteyebilecekleri ve koşabilecekleri sürece, fırsat eşitliğinin bir anlam ve önemi vardır.

Fırsat eşitliği de, aynen kişisel eşitlik gibi, özgürlükle tutarsız değildir; tam aksine, özgürlüğün hayati önemde bir bileşenidir. Eğer bazı insanların, sadece etnik köken, renk ya da dinlerinden dolayı, ehil oldukları belirli konumlara gelmeleri engelleniyorsa, bu onların “Hayat, Hürriyet ve Mutluluğu arama” haklarına bir müdahaledir. Bu müdahale, fırsat eşitliğini engellemekte ve de, aynı nedenle, bazılarının özgürlüğünü diğerlerinin avantajı için feda etmektedir.

Her ideal gibi, fırsat eşitliğini de tam anlamıyla gerçekleştirmek mümkün değildir. Fırsat eşitliğinden en ciddi sapma, şüphesiz siyahlara karşı yapılanlardır, özellikle Güney'dekilere, ama Kuzey'dekilere yapılanlar da aynı kapsamdadır. Yine de, bu konuda siyahlar ve diğer gruplar için muazzam bir ilerleme kaydedilmiştir. “Eritme po-

tası” kavramı tam da fırsat eşitliği hedefini yansıtıyordu. İlköğretim, ortaöğretim ve daha yüksek düzeyde “bedava” eğitimin yaygınlaştırılması da aynı şeyi yansıtmaktaydı; her ne kadar bir sonraki bölümde de göreceğimiz gibi, bu gelişme saf bir nimet değildi.

İç Savaş sonrasında değerler hiyerarşisinde fırsat eşitliği kavramına kamuoyunda genel olarak verilen öncelik, kendisini özellikle ekonomi politikasında dışa vuruyordu. Sloganlar; serbest girişim, rekabet ve *birakınız yapınlar* [serbest piyasa ekonomisi] idi. Herkes, yalnızca akit yapılan tarafların onayına tâbi olmak şartıyla, herhangi bir işe girmekte, istediği mesleği seçmekte ve istediği mülkü almakta özgürdü. Her bir birey, başarısının meyvelerini toplama fırsatına sahipti; başarısız olursa da bunun bedelini öderdi. Hiçbir keyfi engele yer yoktu. Mihenk taşı performanstı; soy sop, din ya da milliyet değil.

Bunun bir doğal sonucu, kendilerini kültürel elitler olarak gören kişilerin *bayağı materyalizm* olarak dudak bük-tüğü şeyin gelişmesiydi; başarının hem bir sembolü ve hem de bir göstergesi olarak, dolar hazretleri ve zenginlik üzerindeki vurgu. Tocqueville’in de işaret ettiği gibi, bu vurgu esasen feodal ve aristokrat toplumlardaki geleneksel kriterlerin yani ana-ata ve soy sopun ölçü olarak kabul edilmesi konusunda toplumun isteksizliğini yansıtıyordu. Bunun en bariz alternatifi performanstı; servet birikimi de eldeki en hazır performans ölçüsüydü.

Diğer bir doğal sonuç da, tabii ki, Amerika’yı sosyal hareketliliğin gündelik bir realite olduğu, giderek üretken ve dinamik bir toplum hâline getiren muazzam bir insa-

* Eritme potası (melting pot): Çeşitli ırklar ve milletlerden insanların kaynaştığı yer, çokuluslu ülke. -ç.n

ni enerjinin saliverilmesiydi. Şaşırtıcı gelebilecek başka bir sonuç ise, hayır faaliyetlerinde yaşanan patlama oldu. Bu patlama, hızla büyüyen zenginlik sayesinde mümkün olmuştu. Kâr amacı gütmeyen hastaneler, özel sektöre vakfedilen kolejler ve üniversiteler ve de yoksullara yardım etmek üzere kurulmuş hayır organizasyonları bolluğuyla hayır faaliyetlerindeki bu patlama, aldığı biçimi, –özellikle fırsat eşitliğinin desteklenmesi başta olmak üzere– toplumun egemen değerleri sayesinde almıştır.

Doğaldır ki, her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da, uygulama ile ideal olan her zaman örtüşmemiştir. Devlet gücü küçük bir rol ile sınırlı tutulmuştur; serbest girişimin [hür teşebbüsün] önüne hiçbir ciddî engel çıkarılmamıştır; 19. Yüzyıl'ın sonlarında, rekabetin önündeki özel engelleri ortadan kaldırmak için pozitif hükûmet önlemleri, özellikle de Sherman Anti-Tröst Yasası kabul edilmiştir. Fakat hukuk dışı düzenlemeler, çeşitli iş ve mesleklere giriş bağlamında bireylerin özgürlüğüne müdahale etmeye devam etmiş; toplumsal teamüller de “doğru” ailelerde doğan, “doğru” deri rengine sahip olan ve “doğru” dine mensup olan kişilere tartışmasız bir şekilde özel avantajlar sağlamıştır. Ancak, daha az ayrıcalıklara sahip çeşitli grupların ekonomik ve toplumsal pozisyonlarında meydana gelen hızlı yükselme, bu engellerin hiçbir şekilde aşılabilir olmadığını göstermektedir.

Devlet müdahalesi bağlamında serbest piyasalardan büyük bir sapma dış ticarete gerçekleşmiş; Alexander Hamilton'ın *İmalat Sanayileri Raporu* (*Report on Manufacturers*) adlı eseri Amerikan tarzının bir parçası olarak yerli endüstrilerin tarife yoluyla korunmasını kutsamıştı. Tarife koruması tam bir fırsat eşitliği (bkz. 2. Bölüm) ile de, –Birinci Dünya Savaşı'na kadar kural olan– (yalnızca

Doğulular hariç) insanların serbestçe göç etmesi kuralıyla da tutarsızdı. Buna rağmen gerek millî savunma ihtiyaçları ve gerekse eşitliğin sınırlarının denizin kıyısında bittiği bahanesiyle mantığa büründürülebiliyordu; çok farklı bir eşitlik kavramının bugünkü savunucularının çoğu tarafından da benimsenen mantıksız bir rasyonalizasyondur bu.

SONUÇ EŞİTLİĞİ

Eşitlik bağlamında sözü edilen farklı kavram yani sonuç eşitliği bu yüzyılda zemin kazanmaktadır. Bu kavram ilk olarak Büyük Britanya’da ve Kıta Avrupası’nda devlet politikalarını etkilemiştir. Son yarım yüzyıl boyunca ABD’deki devlet politikasını da giderek daha fazla etkiler hâle gelmiştir. Bazı entellektüel çevrelerde, sonuç eşitliğinin arzu edilebilirliği adeta farz hâline gelmiştir: yarışı herkes aynı anda bitirmelidir. *Alice Harikalar Diyarında*’da Dodo’nun dediği gibi, “Herkes kazandı, o hâlde hepsi de ödül almalı.”

Öteki ikisi için olduğu gibi, bu kavram bağlamında da “eşitlik” lafzî biçimde “özdeşlik” olarak yorumlanamaz. Esasen hiç kimse; yaş, cinsiyet yahut diğer fiziksel özelliklerine bakılmaksızın herkesin payına aynı miktarlarda yiyecek, giyecek ve benzeri şeylerin düşmesi gerektiğini düşünmez. Daha ziyade amaç, çok daha muğlak bir kavram olan “adalet”tir [hakkaniyet];* esasen tam olarak tanımlanması imkânsız olmasa da, çok zor olan bir kavram. “Herkes için adil pay,” Karl Marx’ın “Herkes ihtiyacı kadar, herkestenden yeteneği kadar” sloganının yerini almış olan modern slogandır.

Eşitliğin bu türü, diğer iki türünden radikal biçimde farklılık gösterir. Kişisel eşitliği veya fırsat eşitliğini teşvik

* Metinde, “fairness.” Adalete, hakkaniyete uygun, adil. –ç.n

eden devlet önlemleri özgürlüğü genişletir; “herkes için adil pay” hedefleyen devlet önlemleri ise özgürlüğü daraltır. Şayet insanların ne elde etmeleri gerektiği “hakkaniyet” tarafından belirlenecekse, neyin “adil/hakkaniyete uygun” olduğuna kim karar verecektir? Koro hâlindeki seslerin Dodo’ya sorduğu gibi, “Peki ya ödülleri kim verecek?” “Hakkaniyet” kavramı, özdeşlikten ayrıldığı andan itibaren objektif bir şekilde belirlenen bir kavram değildir artık. “İhtiyaçlar” gibi, “hakkaniyet” de görenin gözünde* bir kavramdır. Eğer herkes “adil pay” alacaksa, o zaman birinin ya da birilerinin ne kadar payın adil olduğuna karar vermesi gerekir. Dahası bunlar, kendi “adil” paylarından daha fazlasına sahip olanlardan alıp bunu “adil” olandan daha azına sahip olanlara verecek şekilde kararlarını başkalarına dayatabilir durumda olmalıydılar. Peki bu tür kararları alıp da empoze eden kişiler, kendileri hakkında kararlar aldıkları kişilerle eşit midir? Geldik mi şimdi, “tüm hayvanlar eşittir, ama bazı hayvanlar diğerlerinden daha eşittir” denen yere, George Orwell’in *Hayvan Çiftliği*’ne?

Buna ek olarak, eğer insanların ne elde edecekleri ne ürettikleri ile değil de, “adillik/ hakkaniyet” ile belirlenirse, “ödülleri” nereden gelecektir? Çalışmak ve üretmek için özendirici nerededir? Kimin doktor, kimin avukat, kimin çöpçü olacağına, sokakları kimin süpüreceğine nasıl karar verilecektir? İnsanların kendilerine tayin edilen rolleri kabul edeceğinin ve bu rolleri yeteneklerine uygun biçimde oynayacağını garanti nedir? Açıktır ki, bunları gerçekleştirecek olan, zor kullanmak ya da bununla tehdit etmektir.

* Görenin gözünde (in the eye of the beholder): Bakan ya da gören kişiye göre farklılık arz eden, kişiden kişiye değişen, göreceli. “Güzellik bakanın gözündedir” sözü de aynı gerçeği ifade etmektedir. -ç.n.

Kilit önemdeki nokta, pratiğin idealden sapmasından ibaret değildir. Uygulama, diğer iki eşitlik kavramında da olduğu gibi, tabii ki idealden sapacaktır. Mesele daha ziyade “adil paylar” yahut onun öncüsü olan “herkese ihtiyacı kadar” *ideali* ile kişisel özgürlük *ideali* arasındaki temel çatışmadır. Sonuç eşitliğinin, toplumsal örgütlenmenin temel ilkesi hâline getirilmesi bağlamında yapılan tüm girişimleri hastalıklı hâle getiren şey, bu çatışmadır. Bunun kaçınılmaz biçimde nihai sonucu ise bir terör devletidir: Rusya, Çin ve son zamanlarda da Kamboçya, bunun net ve ikna edici kanıtlarını sunmaktadır. Terör bile sonuçları eşitleyebilmiş değildir. Her bir durumda da, her kritere göre geniş bir eşitsizlik; sadece güç açısından değil, maddî yaşam standartları açısından da yönetenler ile yönetilenler arasındaki eşitsizlik sürüp gitmektedir.⁴

Sonuç eşitliği adına Batılı ülkelerde alınan ve çok daha az aşırılığa kaçan tedbirler, daha düşük derecede de olsa, aynı kaderi paylaşmıştır. Onlar da, bireysel özgürlüğü kısıtlamıştır. Onlar da kendi hedeflerine ulaşma açısından başarısız olmuşlardır. Genel olarak kabul edilebilir bir yöntemle “adil paylar”ın tanımlanmasının ya da toplumun üyelerinin “adilane” muamele gördükleri konusunda tatmin edilmelerinin imkânsız olduğu anlaşılmıştır. Aksine, sonuç eşitliği için yapılan her bir ilave girişimle birlikte memnuniyetsizlik de çığ gibi büyümüştür.

Sonuç eşitliği arzusunun ardındaki ahlâkî iştihak büyük oranda, yalnızca zengin ebeveynlere sahip oldukları için bazı çocukların öteki çocuklardan daha avantajlı olmasının hiç de adil olmadığına dair yaygın inançtan kaynaklanmaktadır. Bu elbette ki adil değildir. Ancak, hakkaniyetsizlik çeşitli biçimler alabilmektedir. Miras kalan mülkler, bonolar ve hisse senetleri, evler, fabrikalar şeklinde olabileceği

gibi, müzikal beceri, güç ya da matematik zekâsı gibi yetenek mirası şeklinde de olabilir. Mülkiyet mirasına, yetenek mirasına kıyasla daha kolay bir şekilde karışılır. Ancak, ahlâkî açıdan bakıldığında, ikisi arasında herhangi bir fark var mıdır? Oysa birçok insan mal-mülk mirasına içerlerken, yetenek mirasına ses çıkarmaz.

Aynı sorunu bir de ebeveyn açısından ele alalım. Çocuğunuzun, hayatı boyunca daha yüksek bir gelire sahip olmasını temin etmek isterseniz, bunu çeşitli yollardan yapabilirsiniz. Kendisine yüksek gelir getirecek bir mesleğe yönelmesini sağlayacak bir donanım kazandıracak eğitim imkânı satın alabilirsiniz; ya da maaşlı çalışarak elde edeceğinden daha fazla kazanç getirisi olan bir işi onun için kendiniz kurabilirsiniz. Yahut ona, daha iyi bir hayat sürmesi için gereken geliri sağlayacak bir servet bırakabilirsiniz. Mülkiyeti kullanmanın bu üç yolu arasında ahlâkî açıdan herhangi bir fark var mıdır? Yoksa yine, şayet devlet size harcamanız için vergilerin üstünde fazladan bir para bıraksa, bu parayı hovardaca harcamanıza izin verirken çocuklarınıza bırakmanıza izin vermemeli midir?

Burada, hemen göze çarpmayan türden ince ve karmaşık etik meseleler söz konusudur. “Herkes için adil pay” şeklindeki basit formüllerle çözülecek gibi değildir bu meseleler. Aslına bakarsanız, bunu ciddiye alacak olsak, müzikal becerileri daha az olan gençlere, kendilerine miras kalan bu dezavantajı telafi etmek üzere, çok daha fazla müzik eğitimi verilmeli; daha büyük müzik yeteneği olanların ise iyi müzik eğitimine erişimleri önlenmelidir. Tevarüs edilen öteki bütün kişisel nitelikler için de aynı şey söz konusudur. Bu durum, yetenek yoksunu gençler için “adil” olabilir; peki ya yetenekli olanlar açısından “adil” midir? Haydi, yetenekleri az olan gençlerin eğitim masraflarını ödemek

için çalışmak zorunda olanlar açısından ya da yeteneklilerin var olan yeteneklerini geliştirmekten elde edebilecekleri faydalardan mahrum bırakılan kişiler açısından, böyle bir tutumun “adil” olup olmadığını bir kenara bırakalım.

Hayat adil değildir. Doğanın ortaya koyduğu pürüzleri devletin düzeltebileceğine inanmanın ayartıcı bir cazibesi vardır. Oysa kınadığımız o hakkaniyetsizlikten aynı zamanda ne kadar da çok yarar sağladığımızı teslim etmek de, aynı derecede önemlidir.

Marlene Dietrich’in hepimizin bakmak istediği güzel bacaklarla doğmuş olması; yahut Muhammed Ali’nin kendisini büyük bir boksör yapan yetenekle doğmuş olmasının adil bir tarafı yoktur. Ama bir yandan da, Marlene Dietrich’in bacaklarına bakmaktan ya da Muhammed Ali’nin dövüşlerini izlemekten keyif alan milyonlarca kişi, tam da doğanın bir Marlene Dietrich ve Muhammed Ali ortaya çıkarmasındaki hakkaniyetsizlikten faydalanmıştır. Bir düşünsenize, şayet herkes birbirinin kopyası olsaydı, dünya nasıl bir hâl alırdı acaba?

Muhammed Ali’nin bir gecede milyonlarca dolar kazanabiliyor olması kesinlikle adil değildir. Muhammed Ali’nin bir gece dövüşü için –ya da maç hazırlığıyla geçen her gün için– totem direğinin [sistemin] en alt katmanındaki rıhtım işçisinin yaptığı vasıfsız işten kazandığı bir günlük paradan daha fazla kazanmasına, soyut bir eşitlik ideali uğruna izin verilmemesi, onu izlemekten keyif alanlar için daha büyük bir adaletsizlik olmaz mıydı? Bunu yapmak mümkün olabilirdi; ama sonuç, insanları Muhammed Ali izleme fırsatından mahrum etmek olurdu. Eğer Muhammed Ali, vasıfsız bir rıhtım işçisiyle aynı ücrete tâbi tutulsaydı, maçlarından önce yaptığı çetin antrenmanları göze almak ister miydi ya da şu âna kadar yapmış olduğu tarzda maçlara

katılma konusunda istekli olur muydu, bundan son derece şüpheliyiz.

Bu karmaşık hakkaniyet konusunun başka bir yüzü de bir şans oyunu, örneğin bir iskambil oyunu dikkate alınarak izah edilebilir. Oyun oynamayı tercih eden kişiler akşama eşit sayıda iskambil fişiyle başlayabilir; ama oyun ilerledikçe, marka fişler eşitsiz hâle gelecektir. Akşamın sonunda, bazı kişiler büyük kazananlar olurken bazıları da büyük kaybedenler olacaktır. Eşitlik ideali adına, kazananlar kaybedenlere geri ödeme yapmaya zorlanmalı mıdır? Böyle bir durum oyunun bütün zevkini kaçıracaktır. Hatta kaybedenler bile bu durumdan hoşlanmazdı. Belki bir akşamlığına hoşlarına gidebilir, ama bilselerdi ki, her ne olursa olsun sonuçta başladıkları yerde bitirecekler, tekrar oyun oynamaya gelirler miydi?

Bu örneğin, gerçek dünya ile insanın ilk başta sandığından çok daha fazla ilişkisi vardır. Her birimiz, her gün şansını denemeyi içeren kararlar alırız. Söz konusu kararlar bazen; hangi işin peşini kovalayacağımız, kiminle evleneceğimiz, paramızı ev almaya mı yahut büyük bir yatırıma mı yönlendireceğimiz türünden kararlarda olduğu gibi, büyük risk almayı gerektiren kararlardır. Daha sık olarak da, hangi filmi izlemeye gideceğimiz, akan trafik sırasında karşıdan karşıya geçip geçmeyeceğimiz, bu menkûl kıymeti mi yoksa diğerini mi satın alacağımız kararlarında olduğu gibi, küçük risk öğeleri bulunur. Her defasında soru, hangi riski alacağımıza kimin karar vereceğidir. Bu da, söz konusu kararın sonuçlarına kimin katlanacağına bağlıdır. Eğer sonuçlarına biz katlanıyorsak kararı kendimiz verebiliriz. Ama sonuçlara başkası katlanacaksa, bu durumda kararı bizim vermemize izin verilecek midir, yahut izin verilmeli midir? Eğer başka birisi adına ve o kişinin parasıyla kart

oynuyorsanız, bu kişi karar verme konusunda size sınırsız bir yetki verir mi ya da vermeli midir? Sizin takdir yetkinize belirli sınırlar koyacak olması neredeyse kesin değil midir? Uymanız gereken bazı kurallar koymayacak mıdır? Çok farklı bir örneği ele alırsak, şayet devlet (yani vergi mükellefi vatandaşlar) evinize sel felaketinin vereceği hasarın maliyetini üstleniyorsa, bir sel güzergâhı üzerine ev inşa edip etmeme konusunda serbestçe karar vermenize müsaade edilebilir mi? “Herkes için adilane pay” dürtüsünün, kişisel kararlar üzerinde artan devlet müdahalesiyle el-ele yürüyor olması bir tesadüf değildir.

İnsanların kendi tercihlerini yaptığı –ve kararlarının sonuçlarının çoğuna kendilerinin katlandığı– bir sistem, bizim tarihimizin büyük bölümünde egemen olmuştur. Henry Fordların, Thomas Alva Edisonların, George Eastmanların, John D. Rockefellerların ve James Cash Penneylerin son iki yüzyıl boyunca toplumumuzu dönüştürme şevkini aşıl原因an sistem işte budur. Öteki insanları, bu hırslı yatırımcıların ve sanayi öncülerinin üstlendiği riskli girişimleri finanse etmek amacıyla girişim sermayesi sağlamaya teşvik eden sistem, bu sistemdir. Tabii ki yol boyunca birçok kaybeden de olmuştur; muhtemelen kazananlardan daha fazla da kaybeden vardır. Biz onların isimlerini bile hatırlamayız. Fakat bunların büyük bir çoğunluğu sisteme göz göre göre, bilerek dâhil olmuştu. Risk aldıklarının farkındalardı. Kazansın ya da kaybetsin, onların risk alma istekliliğinden bir bütün olarak toplum fayda görmüştü.

Bu sistemin ürettiği servetler, büyük oranda yeni ürünler ve hizmetlerden veya ürün ve hizmetleri üretmenin yeni yöntemlerinden ya da bunların geniş biçimde dağıtımından ortaya çıkmıştır. Sonuçta bir bütün olarak toplumun

zenginliğine ve halk kitlelerinin refahına yapılan ilave, yenilikçilerin biriktirdiği servetten kat be kat fazla olmuştur. Henry Ford büyük bir servet elde etmiştir. Ülke ucuz ve güvenilir bir ulaşım aracı ve seri üretim teknikleri kazanmıştır. Dahası, birçok durumda, özel servetler büyük ölçüde nihaî olarak toplum hayırına adanmıştır. Rockefeller, Ford ve Carnegie vakıfları, yakın zamana kadar anlaşılan şekliyle “fırsat eşitliği” ve “özgürlük” terimlerine karşılık gelen bir sistemin işleyişinin muhteşem bir sonucu olarak ortaya çıkan sayısız özel hayır kurumları içinde sadece en çok öne çıkanlarıdır.

Küçük bir örnek, 19. Yüzyıl’da ve 20. Yüzyıl’ın başlarında adeta patlayan hayırsever faaliyetleri hakkında bir fikir verebilir. “1880’lerden 1917’ye Chicago’da kültürel hayırseverlik” konusunu ele alan bir kitapta, Helen Horowitz şöyle yazmaktadır:

Yüzyılın başlarında, Chicago çelişkili dürtülerin şehriydi: hem bir sanayi toplumunun temel ürünleriyle ilgilenen bir ticaret merkezi, hem de kültürel yükselme rüzgârlarına kapılmış bir toplumdur. Bir yorumcunun da söylediği gibi, şehir “garip bir domuz ve Platon karışımıydı.”*

Chicago’nun kültüre yelken açan itkisinin önemli bir tezahürü, 1880’lerde ve 1890’ların ilk yıllarında kentte büyük kültürel kurumların tesis edilmesiydi (Sanat Enstitüsü, Newberry Kütüphanesi, Chicago Senfoni Orkestrası, Chicago Üniversitesi, Field Müzesi, Crerar Kütüphanesi). ...

Bu kurumlar kentte yeni bir olguydu. Kurulmalarına sebep olan ilk itici güç her ne olursa olsun, bunlar

* Türkçesi belki pek bir çağırışım yapmayabilir, orijinali “a combination of pork and Plato.” Domuz, şehrin sanayi hamlesini, endüstriyel ve maddî tarafını; Platon ise kültürel, felsefi, soyut ve insanî tarafını temsil ediyor. -ç.n

büyük ölçüde bir grup işadami tarafından örgütlenip finanse edilip kontrol ediliyordu. ... Özel sektör tarafından desteklenip yönetilse de, bu kurumlar şehrin bütünü için tasarlanmıştı. Yöneticilerinin kültürel hayırseverliğe yönelme sebepleri, kişisel estetik duygusu ya da bilimsel açlığı tatmin etmekten ziyade, sosyal hedefleri gerçekleştirmektir. Kontrol edemedikleri toplumsal güçlerden rahatsız, ama kültüre ilişkin idealist fikirlerle dolu olarak, bu işadamları müzeyi, kütüphaneyi, senfoni orkestrasını ve üniversiteyi, kenti arındırmanın ve bir sivil rönesans yaratmanın bir yolu olarak görmüşlerdi.⁵

Hayırseverlik faaliyeti hiçbir şekilde sadece kültürel kurumlarla sınırlı değildi. Horowitz'in başka bir bağlamda yazdığı gibi, "Çok çeşitli düzeylerde yaşanan bir tür faaliyet patlaması" söz konusuydu. Üstelik Chicago münferit bir vaka da değildi. Daha ziyade, Horowitz'in söylediği gibi, "Chicago, bir nevi Amerika'nın özeti idi."⁶ Aynı dönem, Jane Addams'ın Chicago'daki Hull House'ı kurmasına da şahitlik etmiştir. Hull House, kültür ve eğitimin yoksullar arasında yaygınlaştırılması için ve yoksullara günlük sorunlarında yardımcı olmak amacıyla, ülke çapında kurulan birçok yerleşim evlerinin ilkidir. Aynı dönemde birçok hastane, yetimhane ve diğer hayırsever kurumları tesis edilmiştir.

Bir serbest piyasa sistemi ile geniş sosyal ve kültürel hedefler gütmeye arasında; ya da bir serbest piyasa sistemiyle durumu iyi olmayan insanlar için merhamet duygusu besleme arasında bir uyumsuzluk bulunmamaktadır. Söz konusu merhamet duygusunun, 19. Yüzyıl'da olduğu gibi, özel hayır faaliyetleri şeklini alması; yahut 20. Yüzyıl'da giderek artan biçimde olduğu gibi devlet yardımı şeklini alması önemli değildir; yeter ki bu, her iki durumda da başkalarına yardım etme arzusunun bir ifadesi olsun. Ne

var ki, yüzeysel bakıldığında benzer görünen, devlet eliyle yapılan yardımın şu iki şekli arasında dünya kadar fark vardır. Birincisinde, yüzde 90'ımız en alt seviyede kalan yüzde 10'a yardım edebilmek için kendimize vergi salınmasını kabul etmekteyizdir. İkincinde ise, yüzde 80'imiz, en alttaki yüzde 10'a yardım etmeleri için en üstteki yüzde 10'dan vergi alınması için oy kullanmaktayızdır; tam da William Graham Sumner'ın o meşhur; D'nin A için ne yapacağına B ve C'nin karar vermesi örneğinde olduğu gibi.⁷ İlki, yoksullara yardım etmenin mantıklı ya da mantıksız, etkili ya da etkisiz bir yolu olabilir; fırsat eşitliği ile de, özgürlük inancı ile de tutarlıdır. İkincisi ise sonuç eşitliği arayışı içerisinde ve özgürlüğe tamamen aykırıdır.

SONUÇ EŞİTLİĞİNİ KİM TERCİH EDER?

Aydınlar arasında neredeyse bir amentü maddesi hâline gelecek ölçüde kabul görmesine, ayrıca politikacıların konuşmalarında ve yasal düzenlemelerin önsözünde sahip olduğu görünürlüğe rağmen sonuç eşitliği hedefine yönelik pek az destek söz konusudur. Konuşulanlar ile hükûmetin tutumu, eşitlikçi görüşlerin en ateşli savunucusu olan aydınların tutumu ve de geniş kamuoyunun davranışları birbiriyle çelişmektedir.

Hükûmet açısından gözle görülür bir örnek piyango ve kumar politikasıdır. New York Eyaleti –ve özellikle New York Şehri– yaygın şekilde ve haklı olarak, eşitlikçi düşüncenin kalesi olarak kabul edilir. Oysa New York Eyalet yönetimi, piyangolar düzenlemekte ve at yarışlarında kayıt dışı bahislere olanak sağlamaktadır. Yönetim, hükûmete çok yüksek oranda kâr sağlayacak şartlarla, vatandaşlarını piyango biletleri alma ve at yarışı bahislerine girme konusunda teşvik etmek amacıyla yoğun reklamlar yapmakta-

dır. Aynı zamanda da, hükûmetin düzenlediği piyangodan (özellikle, kazanılan ikramiye üzerinden vergiden kaçınmanın daha kolay olduğu düşünülürken) daha yüksek ikramiye veren “numaralar” oyununu* baskı altında tutmaya çalışmaktadır. Eşitlikçi düşüncenin beşiği olmasa bile bu düşüncenin kalesi olan Büyük Britanya, özel kumarhaneler ile at yarışı ve diğer spor müsabakalarındaki bahislere izin vermektedir. Nitekim bahse tutuşmak, ulusal bir eğlencedir ve kamu gelirlerinin önemli bir kaynağıdır.

Aydınlar için bunun en net kanıtı, çoğunun söylediklerini yapma konusundaki başarısızlığıdır. Sonuç eşitliği, kendin-yap bazında teşvik edilebilir. Önce, eşitlik ile tam olarak neyi kastettiğinize bir karar verin. Eşitliği ABD'nin sınırları içinde mi başarmak istiyorsunuz? Bir bütün olarak seçilmiş bir ülkeler grubunda mı? Yoksa bütün dünyada mı? Eşitlik kişi başına düşen gelirle mi ölçülmeli? Aile başına gelirle mi? Her yıl için mi? Her on yıl için mi? Yoksa ömür boyu mu? Yalnızca parasal gelir açısından mı? Acaba, sahip olunan bir evin kira değeri; kendi tüketimleri için yetiştirilen sebze meyve; en başta ev hanımları olmak üzere, para karşılığında istihdam edilmeyen aile bireyleri tarafından sunulan hizmetler gibi parasal olmayan unsurlar da dâhil edilecek midir? Fiziksel ve zihinsel engeller ya da avantajlar hesaba nasıl katılmalıdır?

Bu meselelerle ilgili kararınız her ne olursa olsun, eğer bir eşitlikçiyse, eşitlik kavramınıza karşılık gelen parasal geliri hesap edebilirsiniz. Şayet fiili geliriniz bundan daha yüksekse, hesap ettiğiniz miktarı tutup, geri kalanını bu seviyenin altındaki kişilere dağıtabilirsiniz. Eğer krite-

* Numaralar oyunu (numbers game): Bahisçinin ertesi gün yapılacak çekilişte çıkacak sayıyı tahmin etmesine dayalı bir tür illegal piyango. -ç.n

riniz, çoğu eşitlikçi söylemin ima ettiği gibi, tüm dünya için geçerli olacak olsaydı; diyelim ki, (1979 yılı fiyatlarıyla) kişi başına yılda 200 dolar, birçok eşitlikçi söylemde ima edilen eşitlik kavramına karşılık gelen bir miktar olurdu. Bu rakam, dünya çapında kişi başına düşen ortalama gelirdir.

Irving Kristol'ın "yeni sınıf" olarak adlandırdığı kişiler, -devlet bürokratları, araştırmaları devlet tarafından desteklenen veya devletin finanse ettiği "düşünce kuruluşları"nda istihdam edilen akademisyenler, "genel çıkar" veya "kamu politikası" grupları denen toplulukların çalışanları, gazeteciler ve iletişim sektöründeki diğer çalışanlar- eşitlik doktrininin en ateşli vaizleri arasında yer almaktadırlar. Ancak bunlar bize, fena hâlde, Quakerlar hakkında -haksız da olsa- söylenen o atasözünü hatırlatmaktadır: "Yeni Dünyaya iyi şeyler yapmak için geldiler, sonunda da iyi becerdiler." Yeni sınıfın üyeleri genel olarak toplumda en yüksek ücret alan kişiler arasında bulunmaktadır. Aralarından birçoğu için, eşitlik borazanı çalmanın ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan mevzuatı teşvik etmenin veya yönetmenin, böylesi yüksek gelirlere kavuşmalarının etkili bir aracı olduğu ortaya çıkmıştır. Kendi refahımızı toplumun refahıyla özdeşleştirmek hepimizin işine gelir.

Bir eşitlikçi, elbette ki, kendisinin okyanusta bir damladan ibaret olduğunu, herkes aynı şeyi yapmaya mecbur edildiği takdirde, kafasındaki eşit gelir hesabına göre kendi gelirinin fazla kısmını yeniden dağıtmaya razı olacağını söyleyerek buna tepki gösterebilir. Zorlamanın işleri değiştirebileceğiyle ilgili bu iddia bir düzeyde yanlıştır; herkes aynı şeyi yapıyor olsaydı bile, kendisinin diğerlerinin geliri-ne olan özel katkısı hâlâ okyanusta bir damla olurdu. Katkı sağlayan tek kişi kendisi olduğunda yapacağı bireysel katkı, birçoğları arasında biri olsaydı yapacağı katkıyla tamı

tamina aynı olurdu. Aslında tek kişi olduğunda yaptığı katkı daha değerli olurdu; çünkü o takdirde, yaptığı katkıyı, onu hak ettiğini düşündüğü kişilerden durumu en kötü olana gidecek şekilde yönlendirebilirdi. Başka bir düzeyde ise zorlama, işleri çarpıcı biçimde değiştirebilirdi: bu tarz yeniden dağıtım eylemlerinin gönüllü olması durumunda ortaya çıkacak toplum, tamamen bambaşka; ve de bizim standartlarımıza göre, yeniden dağıtım icbari olduğunda ortaya çıkacak topluma göre sonsuz derecede tercihe değer bir toplumdur.

Eşitliğin zor kullanarak sağlandığı bir toplumun daha tercih edilebilir olduğuna inanan kişiler de savundukları şeyi uygulayabilirler. Bu ülkede ve başka yerlerde bulunan çok sayıda komünden birine katılabilirler ya da yenilerini kurabilirler. Ve de, elbette ki, bu şekilde yaşamak isteyen herhangi bir bireyler topluluğunun bunu yapmakta özgür olması gerektiği, kişisel eşitlik ya da fırsat eşitliği inancıyla da, özgürlükle de tamamen tutarlıdır. Sonuç eşitliğine verilen desteğin lafta kaldığı yönündeki tezimiz, bu tür komünlere katılmayı istemiş olan kişi sayısının azlığı ve kurulmuş olan komünlerin kırılabilirliği tarafından güçlü bir şekilde desteklenmektedir.

ABD'deki eşitlikçiler, bu görüşe karşı çıkabilir ve söz konusu komünlerin azlığı ve kırılabilirliğinin, ağırlıklı olarak "kapitalist" bir toplumun bu komünleri ziyaret etmeyi zül sayması ve ondan kaynaklı ayrımcılığı yansıttığını ileri sürebilirler. Bu, ABD için belki geçerli olabilir; ama Robert Nozick'in⁸ de işaret ettiği gibi, bu hususun geçerli olmadığı, tam tersine eşitlikçi komünlerin son derece saygı görüp el üstünde tutulduğu bir ülke de vardır: İsrail. Kibbutzlar, Filistin'de ilk Yahudi yerleşimlerinde esaslı bir rol oynamıştır ve İsrail devletinde önemli bir rol oyna-

maya devam etmektedir. İsrail devleti liderlerinin orantısız ölçüde büyük bir kısmı kibbutzlardan devşirilmiştir. Bırakın dışlanma kaynağı olmayı, bir kibbutz üyeliği orada sosyal statü sağlar ve takdir görür. Herkes kibbutza katılma ya da ayrılma konusunda özgürdür ve kibbutzlar kendi ayakları üzerinde durabilen sosyal organizasyonlardır. Buna rağmen hiçbir zaman, hele bugün kesinlikle, İsrail'in Yahudi nüfusunun yaklaşık yüzde 5'inden fazlası bir kibbutz üyesi olmayı tercih etmiş değildir. Bu oran; sonuç eşitliğini dayatan bir sistemi, eşitsizlik, çeşitlilik ve fırsat ile karakterize edilen bir sisteme gönüllü olarak tercih edebilecek insanların oranının tahmini üst sınırı olarak kabul edilebilir.

Artan oranlı gelir vergileri ile ilgili kamuoyunun tutumu daha karışıktır. Olmayan bazı eyaletlerde artan oranlı eyalet gelir vergisi koyma ve diğer bazı eyaletlerde oranlarda kademelendirmenin yükseltilmesi konusunda son zamanlarda yapılan referandumlarda genel olarak öneri reddedilmiştir. Öte yandan, federal gelir vergisi, en azından kâğıt üzerinde, bir hayli artan oranlı hâle getirilmiştir; her ne kadar uygulamada bu derecelendirmeyi büyük ölçüde azaltan çok sayıda provizyonlar (“yasal boşluklar”) içerse bile. Bu da bize, en azından mutedil bir yeniden dağıtımcı vergilendirme konusunda kamuoyunun hoşgörülü bir tutumu olduğunu göstermektedir.

Ancak biz riskini de göze alarak şunu ileri sürmeye cüret deçeğiz: kamu tercihlerini yansıtması açısından Reno, Las Vegas ve bugün artık Atlantic City'nin popülaritesinin federal gelir vergisi, *New York Times* ve *Washington Post* başyazıları ve *New York Review of Books*'un sayfalarından aşağı kalır tarafı yoktur.

EŞİTLİKÇİ POLİTİKALARIN SONUÇLARI

Kendi politikamızı şekillendirmede, ortak bir entellektüel ve kültürel arkaplanı paylaştığımız ve değerlerimizin birçoğunu devşirdiğimiz Batılı ülkelerin deneyimlerinden ders alabiliriz. Belki de en öğretici örnek, 19. Yüzyıl'da fırsat eşitliğine, 20. Yüzyıl'da ise sonuç eşitliğine doğru yol almada öncülük yapan İngiltere'dir.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden bu yana, daha fazla sonuç eşitliği arayışı İngiliz iç politikasına damgasını vurmuştur. Birbiri ardına, zenginlerden alıp yoksullara vermek amacıyla tasarlanan tedbirler benimsenmiştir. Gayri menkûl gelirleri üzerindeki vergiler yüzde 98'e ve "kazanılan" gelir üzerindeki vergiler yüzde 83'e ulaşana kadar gelir vergileri arttırılmış, miras vergilerine konulan her zamankinden daha ağır vergilerle de bu süreç desteklenmiştir. İşsizler ve yaşlılar için yapılan ödemelerin yanı sıra, devlet tarafından sağlanan sağlık, konut ve diğer sosyal hizmetler de büyük ölçüde genişletilmiştir. Ne yazık ki sonuçlar, yüzyıllardır İngiltere'ye egemen olan sınıfsal yapıdan gayet haklı olarak rahatsızlık duyan kişilerin niyetlendiği sonuçlardan çok farklı olmuştur. Devasa boyutlarda bir servet yeniden dağıtımı yapılmıştı, ama nihai sonuç eşitlikçi bir dağılım değildi.

Bunun yerine, eski sınıfların yerini almak ya da onlara takviye olarak ayrıcalıklı yeni sınıflar yaratılmıştır. Bunlar arasında kimler yoktur ki: işleri garantili, hem çalışırken hem de emekli olduklarında enflasyona karşı korunan bürokratlar; en çok ezilen işçileri temsil ettiğini iddia eden, ama aslında ülkedeki en yüksek ücretli işçilerin oluşturduğu sendikalar (işçi hareketinin aristokratları yani). Bir de yeni milyonerler; yani, Parlamento ve bürokrasinin ortalığa saçıp durduğu kanunlar, kurallar ve yönetmeliklerin

etrafından dolaşacak yollar bulma konusunda çok zeki, gelirleri üzerindeki vergilerden kaçınmanın ve servetini vergi toplayanların kollarının uzanamayacağı diyarlara kaçırmanın yollarını bulan kişiler. Gelir ve servetin büyük ölçekte yeniden karılması mı, evet; ama daha eşitlikçi bir dağılım mı, pek sayılmaz.

İngiltere’de eşitlik girişimi başarısız olmuştur, ama yanlış tedbirlerin benimsenmesi yüzünden değil (her ne kadar bazıları şüphesiz öyleyse de); kötü yönetilmesi yüzünden değil (her ne kadar bazıları şüphesiz öyleyse de); yanlış kişiler tarafından yönetilmesi de değil (her ne kadar bazıları şüphesiz öyleyse de). Eşitlik girişimi çok daha temel bir sebep yüzünden başarısızlığa uğramıştı. İnsanoğlunun en temel içgüdülerinden birine karşı çıkıyordu. Adam Smith’in sözleriyle, “Her insanın, kendi durumunu iyileştirmeye yönelik düzenli, daimi ve kesintisiz çabası.”⁹ Buna çocuklarının ve torunlarının durumu da eklenebilir. Smith’in “durum” derken kastettiği, kesinlikle bileşenlerden biri olsa da, elbette yalnızca maddî refah değildi. Aklında çok daha geniş bir kavram vardı; insanların başarılarını kendileriyle ölçüp değerlendirecekleri bütün değerleri içeren bir kavram. Özellikle de, 19. Yüzyıl’da hayırsever insani faaliyetlerin patlamasına yol açan türden toplumsal değerleri içeren bir kavram.

Yasalar insanların kendi değerlerinin peşinden gitmelerine engel olduğu zaman, insanlar bu engeli aşmanın bir yolunu bulmaya çalışacaklardır. Kanunların etrafından dolanacak, kanunları çiğneyecek ya da ülkeyi terk edeceklerdir. İnsanları, –tanımadıkları kişilere ve uygun görmedikleri amaçlar için yapılacak ödemeleri finanse etmek üzere– ürettiklerinin önemli bir kısmından vazgeçmeye zorlamayı meşrulaştıran bir ahlâk kuralının doğruluğuna çok azımız

inanır. Çoğu insanın ahlâkî ve uygun olduğunu düşündüğü şeyler ile yasalar çeliştiğinde, insanlar yasayı çiğneyeceklerdir; bu yasalar ister eşitlik gibi soylu bir ideal uğruna çıkarılmış olsun isterse bir grup aleyhine başka bir grubun saf çıkarları adına, fark etmez. [Bu durumda] insanların kanunlara riayet etmesini sağlayacak olan şey, adalet ve ahlâk duygusu değil, yalnızca ceza korkusudur.

İnsanlar yasaların bir kısmını çiğnemeye başladıkları zaman, hukuka saygı eksikliği kaçınılmaz bir biçimde tüm yasalara yayılır; -şiddete, hırsızlığa ve vandalizme karşı çıkarılmış olanlar gibi- herkesin ahlâkî ve gerekli olarak gördüğü yasalar dâhil. İnanması zor gelebilir; ama son on yıllarda İngiltere’de adi suç oranlarında görülen artış, pekala eşitlik girişiminin bir sonucu olabilir.

Buna ek olarak, bu eşitlik girişimi İngiltere’nin en yetenekli, en iyi eğitim almış ve en dinamik vatandaşlarının bazılarının ülkeyi terk edip, çoğunun yeteneklerini kendi menfaatleri için kullanmalarına daha çok fırsat tanıyan ABD ve başka ülkelere gitmelerine sebep olmuştur. Son olarak, eşitlik doğrultusundaki zorlamanın etkinlik ve verimlilik üzerindeki etkilerinden kim şüphe duyabilir? Muhakkak ki, İngiltere’deki ekonomik büyümenin son birkaç on yıldır, Kıta komşularının da, ABD, Japonya ve diğer ülkelerin de gerisine düşmesinin ana nedenlerinden birisi budur.

ABD’de bizler sonuç eşitliği hedefini teşvik etme açısından İngiltere kadar ileri gitmiş değiliz. Buna rağmen aynı sonuçların çoğu daha şimdiden ortadadır; alınan eşitlikçi önlemlerin hedeflerine ulaşma konusundaki başarısızlığından, hiçbir ölçüye göre adil olarak görülemeyecek olan servetin yeniden karılmasına, suç oranlarının yükselmesine, nihayet verimlilik ve etkinlik üzerindeki iç karartıcı etkisine kadar.

KAPİTALİZM VE EŞİTLİK

Dünyanın her yerinde çok büyük gelir ve servet eşitsizlikleri mevcuttur. Bunlar çoğumuzu rahatsız eder. Bazılarının keyfini çıkardığı lüks ve sefahat ile bazılarının çektiği sefil yoksulluk arasındaki zıtlıktan etkilenmemeyi başarabilen çok az kişi vardır.

Geçtiğimiz yüzyılda, –bizim fırsat eşitliği olarak yorumladığımız anlamda– serbest piyasa kapitalizminin bu tür eşitsizlikleri arttırdığına ve bunun zenginlerin yoksulları sömürdüğü bir sistem olduğuna dair bir efsane ortaya çıkmıştır.

Hiçbir şey hakikatten bu kadar uzak olamaz. Serbest piyasanın işlemesine izin verilen her yerde, fırsat eşitliğine yaklaşan herhangi bir şeyin bulunduğu her yerde, sıradan insanlar daha önce hayal bile edilemeyen yaşam seviyelerine erişebilmiştir. Zengin ve fakir arasındaki uçurum, hiçbir yerde serbest piyasanın işlemesine izin verilmeyen toplumlarda olduğundan daha büyük değildir, başka hiçbir yerde buralara kıyasla zengin daha zengin, fakir daha fakir değildir. Bu durum, atalardan tevarüs edilen statünün kişinin konumunu belirlediği Ortaçağ Avrupası gibi feodal toplumlar için de, bağımsızlık öncesi Hindistan için de, günümüz Güney Amerika'sının büyük bir bölümü için de geçerlidir. Yine devleti ele geçirmenin kişinin pozisyonunu belirlediği Rusya, Çin ve bağımsızlık sonrası Hindistan gibi merkezden planlı toplumlar için de eşit derecede geçerlidir. Hatta bu, her üç ülkede de olduğu gibi, eşitlik adına merkezi planlamanın devreye sokulduğu yerler için de geçerlidir.

Rusya, iki milletten oluşan bir ülke durumundadır: Komünist parti yetkilileri ve teknisyenlerden oluşan küçük bir ayrıcalıklı bürokratlar üst sınıfı; bir de büyük de-

delerinin sürdüğünden azıcık daha iyi bir hayat yaşayan kocaman bir halk kitlesi. Üst sınıfın özel mağazalara, okullara ve her türden lükse erişimleri vardır; kitleler ise temel ihtiyaçlardan azıcık daha fazlasıyla yetinmeye mahkumdur. Moskova'daki bir turist rehberine, orada gördüğümüz büyükçe bir otomobilin fiyatını sorduğumuz zaman, "Ha, onlar satılık değil; onlar sadece Politbüro için" diye cevap verdiğini hatırlıyoruz. Amerikalı gazeteciler tarafından son zamanlarda yazılan birçok kitap, üst sınıfların ayrıcalıklı yaşamları ile kitlelerin sefaleti arasındaki tezadı çok detaylı bir şekilde belgelemektedir.¹⁰

Daha basit bir düzeyde bile, bir Rus fabrikasında çalışan ustabaşının aldığı ortalama ücretin, sıradan bir işçinin aldığı ortalama ücretten –ABD'deki bir fabrikadakine göre– katbekat fazla olması dikkat çekicidir; şüphesiz bunu hak ediyor da. Ne de olsa, Amerikalı bir ustabaşının endişe etmesi gereken tek şey kovulmaktır; Rus ustabaşı ise, [kovulmanın yanı sıra] aynı zamanda bir de vurulmaktan endişe etmek durumundadır.*

Çin de, aynı şekilde, siyasi iktidar sahipleri ile diğerleri arasında; şehir ile kırsal bölgeler arasında; şehirde çalışanların bazıları ile öteki çalışanlar arasında gelir farklılığının büyük olduğu bir ülkedir. Kavrayışlı bir Çinli öğrenci "Çin'in zengin ve fakir bölgeleri arasındaki eşitsizlik 1957 yılında, belki sadece Brezilya hariç, dünyadaki bütün büyük ülkelerdekenden daha beterdi" diye yazmaktadır. Başka bir bilim adamından da şu alıntıyı yapmaktadır: "Bu örnekler, Çin'in endüstriyel ücret yapısının diğer ülkelerden önemli ölçüde daha eşitlikçi olmadığını göstermekte-

* Yazar burada, İngilizcede "kovulmak" ve "ateş etmek" anlamına gelen "fire" kelimesinin her iki anlamını da ima ederek, silahlı vurulmak anlamına gelen "shot" kelimesini kullanarak kinâye yapıyor. –ç.n.

dir.” Çin’de eşitlik üzerine yaptığı incelemesini ilgili genç şöyle sonlandırır: “Çin’de gelir günümüzde ne kadar eşit dağıtılmış olabilir? Tayvan ya da Güney Kore’de olduğu kadar eşit dağıtılmadığı kesin. ... Öte yandan, Çin’de gelir dağılımı, açık bir şekilde Brezilya ve Güney Amerika’dakinden daha eşittir. ... Sonuç olarak şunu söylemeliyiz ki, Çin tam bir eşitlik toplumu olmaktan çok uzaktır. Aslına bakılırsa, Çin’deki gelir farklılıkları, yaygın bir şekilde “faşist” elitler ve sömürülen kitlelerle irtibatlandırılan bir dizi ülkedekinden epeyce daha fazla olabilir.”¹¹

Endüstriyel gelişme, mekanik iyileştirme vb. modern çağın büyük harikalarının hiçbiri zenginler için çok da büyük bir anlam ifade etmemiştir. Antik Yunan’daki zenginlerin modern su tesisatından hemen hiçbir kazancı olmazdı; koşuşturan hizmetçilerin yerini akan su aldı o kadar.* Televizyon ve radyo desek; Roma patrisyenleri, önde gelen müzisyenlerin ve aktörlerin keyfini evlerinde çıkarabilir, önde gelen sanatçıları evlerinde uşak olarak kullanabilirlerdi. Hazır giyimci ve süpermarketler de öyle; tüm bunlar ve daha başka birçok modern gelişme de onların hayatlarına fazla bir şey katmazdı. Ulaşım ve sağlık alanındaki gelişmeleri memnuniyetle karşılardı fakat öteki gelişmeler, Batı kapitalizminin büyük başarıları öncelikle sıradan insanların yararına olmuştur. Bu kazanımlar, daha önceden sadece zenginler ve iktidar sahiplerinin ayrıcalığı olan hayatı kolaylaştıran şeyleri geniş kitlelerin faydasına sunmuştur.

John Stuart Mill, 1848 yılında şunları yazmıştır: “Şimdiye kadar yapılan bütün mekanik buluşların insanog-

* Yazar, “running servants replaced running water” diyerek, İngilizcede hem “koşmak” hem de “suyun akması” anlamına gelen “running” fiilinin ikili anlamıyla edebi sanat (tevriye) yapıyor ve her iki durum için de kullanıyor. -ç.n.

lunun günlük didinmelerini hafifletip hafifletmediği tartışmaya açıktır. Bu buluşlar, daha büyük bir nüfusun aynı angarya ve hapis hayatını yaşamasını, artan sayıda imalatçılar ve başka kişilerin servet edinmesini sağlamıştır. Orta sınıfların konforunu arttırmıştır. Ama insanoglunun kaderinde yer alan, doğasında var olan ve gelecekte başaracakları büyük değişiklikler açısından etkisini göstermeye henüz başlamamıştır.”¹²

Günümüzde bunu hiç kimse söyleyemezdi. Sanayileşmiş dünyanın bir ucundan diğer ucuna seyahat etseniz, çok yorucu ağır işlerle uğraşanların yalnızca bunu spor amacıyla yapan kişiler olduğunu görürsünüz. Günlük zahmetleri mekanik icatlarla hafiflememiş kişiler bulmak için kapitalist olmayan dünyaya; Rusya’ya, Çin’e, Hindistan ya da Bangladeş’e, Yugoslavya’nın bazı kısımlarına; ya da daha geri kalmış kapitalist ülkelere gitmelisiniz; Afrika, Ortadoğu, Güney Amerika gibi; yakın zamana kadar da İspanya ve İtalya gibi.

SONUÇ

Sonuç eşitliği anlamında, eşitliği özgürlüğün önüne geçiren bir toplum, sonuçta ne eşitliğe kavuşabilir ne de özgürlüğe. Eşitliği sağlamak için güç kullanmak özgürlüğü yok edecek; iyi amaçlar için kullanılan güç de, bu gücü kendi çıkarları için kullanan insanların ellerine geçecektir.

Öte yandan, özgürlüğü ön sıraya koyan bir toplum, hoş bir yan ürün olarak, hem daha fazla özgürlük hem de daha fazla eşitlik elde edecektir. Her ne kadar özgürlüğün bir yan ürünü olsa da, daha fazla eşitlik bir tesadüften ibaret değildir. Özgür bir toplum, insanların kendi hedefleri peşinde koşmak için enerji ve kabiliyetlerini serbest bırakır. Bu, bazı kişilerin diğerlerini keyfi bir şekilde baskı altına al-

malarını engeller. Bazı kişilerin ayrıcalıklı pozisyonlar elde etmelerini önlemez; ama özgürlük korunduğu sürece, söz konusu ayrıcalıklı pozisyonların kurumsallaşmasını engeller; bunlar yetenekli ve hırslı başka insanların sürekli saldırılarına konu olur. Özgürlük çeşitlilik demektir, ama aynı zamanda hareketlilik de. Özgürlük, bugünün dezavantajlılarının yarının ayrıcalıklıları hâline gelmeleri fırsatını korur ve bu süreçte, en üstten en alt seviyeye kadar hemen herkesin daha dolu ve daha zengin bir hayatın tadını çıkarmasını sağlar.

OKULLARIMIZIN SORUNU NEDİR?

EĞİTİM HER ZAMAN AMERİKAN RÜYASI'NIN ÖNEMLİ bir unsuru olmuştur. Püriten New England eyaletinde, okullar önce kilisenin bir tamamlayıcı parçası olarak hızlı bir şekilde kurulmuş, daha sonra laik otoriteler tarafından devralınmıştı. Erie Kanalı'nın açılışından sonra, Orta Batı'nın verimli ovaları için New England'ın kayalık tepelerini terk eden çiftçiler, gittikleri her yerde okullar, yalnızca ilkokul ve ortaokullar değil aynı zamanda papaz okulları ve yüksekokullar da açmışlardır. 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Atlantik'i geçerek buraya gelen göçmenlerin çoğu eğitime susamış insanlardı. Çoğunlukla yerleştikleri metropoller ve büyük şehirlerde kendileri için mevcut olan olanaklara hevesle yapışmışlardı.

En başta, okullar özeldi ve okula devam kesin surette isteğe bağlıydı. Devlet eğitimde giderek daha büyük bir rol almaya başlamıştır; ilk önce finansal desteğe katkıda bulunarak, sonrasında devlet okulları açıp işleterek. İlk zorunlu okula devam yasası 1852'de Massachusetts'te yürürlüğe konmuş, ama 1918'e dek tüm eyaletlerde zorunlu hâle gel-

memiştir. 20. Yüzyıl'ın epey bir kısmına kadar devlet kontrolü esas itibarıyla yereldi. Mahalle mektebi ve yerel okul yönetim kurulunun kontrolü esastı. Daha sonra, özellikle büyük şehirlerde, sözüm ona bir reform hareketi başladı; farklı okul bölgelerindeki etnik ve sosyal kompozisyon-daki büyük farklılıklarca ve de profesyonel öğretmenlerin daha büyük bir rol oynaması gerektiği inancı tarafından tetiklenmiş olan bir hareketti bu. Devletin genişletilmesi ve merkezileştirilmesine yönelik genel eğilimle birlikte, 1930'larda bu hareket de ilave bir zemin kazanmıştır.

Eğitimin herkes için geniş çapta mevcut olmasıyla ve toplumumuza yeni katılanların asimilasyonunu teşvik etmede, parçalanma ve ayrışmayı önlemede ve farklı kültürel ve dinî arka planlardan insanların beraberce uyum içinde yaşamalarına olanak sağlamada devlet okullarının oynadığı rol ile bizler, haklı olarak daima gurur duymuşuzdur.

Ne yazık ki, eğitim sicilimiz son yıllarda lekelenmeye başlamıştır. Ebeveynler çocuklarının aldığı eğitimin kalitesinin düşmesinden şikâyetçidirler. Çoğu, çocuklarının fiziksel sağlığına yönelik tehlikelerden dolayı çok daha rahatsızdır. Öğretmenler eğitim vermeleri istenen atmosferin genellikle öğrenmeye olanak sağlamadığından şikâyetçidirler. Gitgide daha fazla sayıda öğretmen, sınıfta bile kendi fiziksel güvenliğinden endişe etmektedir. Vergi mükellefleri artan masraflardan şikâyetçidir. Okullarımızın çocuklarımıza hayatta karşılaşacakları problemlerle yüzleşmek için ihtiyaç duydukları araçları sağladığını neredeyse kimse söyleyemez. Asimilasyonu ve uyumu teşvik etmek yerine okullarımız giderek daha fazla, eskiden önlemek için çok uğraştıkları, bölünüp parçalara ayrılmanın bir kaynağı hâline gelmektedir.

İlköğretim ve ortaöğretim seviyesinde, eğitimin kalite-

si çok büyük oranda farklılık göstermektedir. Büyük metropollerin varlıklı banliyölerinin bazılarında olağanüstü, birçok küçük kasaba ve kırsal alanda gayet iyi ya da mâkûl derecede tatmin edici, büyük metropollerin yoksul kısımlarında ise inanılmaz derecede kötü.

“Düşük gelirli ailelerden gelen siyahî çocukların aldığı eğitim, daha doğrusu eğitimsizlik, şüphesiz ki kamusal eğitimin en büyük felaket alanı ve onun en çarpıcı başarısızlığıdır. Devlet tarafından verilen kamusal eğitimin öteden beri ileri sürülen resmî ahlâkî düsturunun, “eğitimden en çok faydalananlar fakirler ve ezilenlerdir” olduğu göz önüne alınırsa, durum daha trajik bir hâl almaktadır.”¹

Korkarız ki, devlet okullarındaki eğitim de, önceki ve izleyen bölümlerde tartışılan programların pek çoğu gibi, aynı dertten muzdariptir. Kırk yılı aşkın bir süre önce Walter Lippmann buna şöyle teşhis koymuştu: “aşırı-yönetilen bir toplumun hastalığı,” “... sınırlı akla ve kerameti kendinden menkûl önyargılara sahip olan insanların sınırsız güç kullanımı çok geçmeden baskıcı, reaksiyoner ve yozlaşmış bir hâl alır; ... ilerlemenin şartı tam da, gücün yöneticilerin kapasitesi ve erdemiyle sınırlandırılmasıdır” şeklindeki eski inanişan, “insanın başkalarını yönetme kapasitesinin sınırı yoktur, bundan dolayı da devlet gücünün sınırlandırılmasına gerek yoktur” şeklindeki yeni inanişaya geçiş.²

Eğitim açısından bu hastalık, birçok ailenin çocuklarının alacağı eğitimin şekli üzerindeki kontrolünü ya -çocuklarının gideceği okulu seçme ve o okula ödeme yapma yoluyla- doğrudan ya da -yerel siyasi faaliyet yoluyla- dolaylı olarak kaybetmesi şeklini almıştır. Aksine iktidar profesyonel eğitimcilerin eline geçmiştir. Hastalık, okulların giderek artan oranda merkezileşmesi ve bürokratikleşmesi ile daha da kötüleşmiştir, özellikle de büyük şehirlerde.

Özel sektör piyasa düzenlemeleri kolej ve üniversite seviyesinde, ilköğretim ve ortaöğretim seviyesine kıyasla daha büyük bir rol oynamıştır. Ancak bu sektör de aşırı-yönetilen bir toplum hastalığına karşı bağışık olmamıştır. 1928'de yükseköğretimde devlet kurumlarına kaydolan öğrenci sayısı, özel kurumlara kaydolan öğrenci sayısından daha azdı; 1978'de ise aradaki fark [kamu lehine] dört katına yaklaşmıştı. Doğrudan kamu finansmanı, öğrenciler tarafından ödenen okul harçları nedeniyle, devlet faaliyetlerinden daha yavaş büyüyordu; ama yine de, 1978'de doğrudan devlet bursları, kamu ve özel tüm kurumlar tarafından yükseköğretim için yapılan toplam harcamaların yarısından fazlasını oluştuyordu.

Devletin artan rolü, ilköğretim ve ortaöğretim üzerinde gösterdiği negatif etkilerin çoğunu yükseköğretim üzerinde de göstermiştir. Gerek işine kendini adanmış öğretmenlerin ve gerekse ciddi öğrencilerin öğrenmeye uygun değil olarak gördüğü bir atmosferi beslemiştir.

İLKÖĞRETİM VE ORTAÖĞRETİM: PROBLEM

Cumhuriyetin ilk yıllarında bile, yalnızca şehirlerde değil, neredeyse tüm kasabalar ve köylerde ve de en ücra kırsal alanların çoğunda okullar vardı. Birçok eyalette ya da bölgede bir "halk okulu" nun açık tutulması yasayla zorunlu kılınmıştı. Ancak okullar çoğunlukla ebeveynlerin yaptığı ödemelerle özel olarak finanse ediliyordu. Bazı tamamlayıcı finansman kaynakları, hem ödeyemeyecek durumda olan ailelerin çocuklarının okul ücretlerini ödemek için, hem de ebeveynler tarafından ödenen ücretleri takviye için genel olarak yerel, ilçe ya da eyalet yönetimleri tarafından sağlanıyordu. Eğitim zorunlu ya da ücretsiz olmamasına rağmen (tabii, köleler istisna olmak üzere) neredeyse

herkesi kapsıyordu. 1836 yılı raporunda New York Eyaleti halk okulları başmüfettişi şunu ileri sürmüştü: “Konuya nereden bakarsak bakalım, halk okullarında, özel okullarda ve akademilerde fiilen eğitim alan çocukların sayısının, beş ila on altı yaş arası tüm çocukların sayısına eşit olduğuna inanmak mâkûl görünmektedir.”³ Koşullar elbette ki eyaletten eyalete değişmektedir; ama eldeki verilere göre her ekonomik seviyedeki (beyaz) ailelerin çocuklarına geniş ölçüde eğitim olanağı sağlanmaktadır.

1840’lı yıllardan itibaren, çeşitlilik içeren ve büyük ölçüde özel olan sistemin yerine, sözüm ona bir ücretsiz okul sistemini; yani, ebeveynlerin ve diğerlerinin masrafları okul ücreti şeklinde doğrudan ödemek yerine, dolaylı yoldan vergilerle ödediği okulları geçirmek üzere bir kampanya başlatıldı. Eğitimde devletin rolünün gelişimi üzerine kapsamlı bir şekilde çalışmış olan E.G. West’e göre, bu kampanyaya öncülük edenler hoşnutsuz ebeveynler değil, “esas itibariyle öğretmenler ve hükümet yetkilileri” idi.⁴

Encyclopedia Britannica’nın kendi hayatını konu alan maddesinde de vasıflandırıldığı gibi, “Amerikan kamusal eğitiminin babası,” ücretsiz okulların en meşhur hararetli savunucusu Horace Mann idi.⁵ Mann 1837’de kurulan Massachusetts Eyaleti Eğitim Kurulu’nun ilk başkanıydı. İzleyen on iki yıl boyunca masrafları hükümet tarafından karşılanıp profesyonel eğitimciler tarafından yönetilen bir okul sistemi için hararetli bir kampanya yürütmüştü. Temel argümanları şunlardı: eğitim o kadar önemlidir ki, devlet her çocuğa eğitim imkânı sağlamakla yükümlüdür; okullar laik olmalı ve bütün dinî, sosyal ve etnik katmanlardan çocukları içermelidir; herkese açık, ücretsiz okullar, çocukların ebeveynlerinin fakirliğinden kaynaklanan engellerin üstesinden gelmelerini mümkün kılacaktır.

“Massachusetts Eğitim Kurulu’na yazdığı başkanlık raporlarında, Mann tekrar tekrar ... eğitimin iyi bir kamusal yatırım olduğunu ve verimi arttırdığını belirtmiştir.”⁶ Argümanların hepsi de kamu yararıyla ilgili olsa da, kamusal okul hareketi için öğretmenlerden ve yöneticilerden gelen desteğin çoğu, dar kapsamlı bir kişisel çıkardan kaynaklanıyordu. Daha iyi bir istihdam garantisi, maaşlarının ödeneceğine dair daha iyi bir güvence ve de, eğer ebeveynlerden ziyade devlet asıl maaş ödeyicisi olursa daha fazla kontrole sahip olma beklentisi içindeydiler.

“Büyük zorluklara ve çetin itirazlara rağmen...” Mann tarafından teşvik edilen türden bir sistemin “ana hatları 19. Yüzyıl’ın ortaları itibariyle başarılmıştı.”⁷ O zamandan beri, çocukların büyük çoğunluğu devlet okullarına gitmektedir. Çok az bir kısım sözüm ona özel okullara, genellikle de Katolik Kilisesi ve diğer kiliseler tarafından işletilen okullara gitmeye devam etmektedir.

Büyük ölçüde özelden, büyük ölçüde kamusal bir eğitim sistemine kayma konusunda ABD yalnız değildi. Hatta bir otorite “eğitimin devletin bir sorumluluğu olması gerektiği görüşünün aşamalı kabulü”nü, 19. Yüzyıl genel trendlerinin, “20. Yüzyıl’ın ikinci yarısında bütün Batılı ülkelerde hâlâ eğitimi etkilemekte olan en önemlisi” şeklinde nitelendirmektedir.⁸ Oldukça ilginçtir ki bu trend Prusya’da 1808’de, Napolyon yönetimi altındaki Fransa’da da yaklaşık aynı tarihlerde başlamıştır. Britanya bu işe Birleşik Devletler’den bile sonra girişmiştir. “*Bırakınız yapsınların* [serbest piyasanın] büyümesi altındaki [Britanya] devletin eğitim işlerine müdahale etmesine izin vermeden önce uzun süre tereddüt etmiş,” ama sonunda, -1880’e kadar ilköğretim zorunlu yapılmamış ve eğitim ücretleri genel olarak 1891 yılına kadar yürürlükten kaldırılmamış olsa

da- 1870 yılında orada da bir kamu okulları sistemi kurulmuştu.⁹ Britanya’da, Birleşik Devletler’de de olduğu gibi, okullar devlet tarafından devralınmadan önce neredeyse evrenseldi. Profesör West, ikna edici bir şekilde ortaya koymuştur ki, Britanya’da okulları devletin devralmasının da, aynen Birleşik Devletler’de olduğu gibi, ebeveynlerin baskısından ziyade öğretmenler, yöneticiler ve iyi niyetli aydınların baskısından kaynaklanmıştı. Profesör West, devletin eğitimi devralmasının eğitim kalitesini düşürdüğü ve çeşitliliğini azalttığı sonucuna varmaktadır.¹⁰

Sosyal Güvenlik gibi eğitim de otoriter ve sosyalist felsefeleri barındıran bir başka karışım örneğidir. Aristokrat ve otoriteryen Prusya ile Emperyal Fransa, eğitimde devlet kontrolünün öncüleriydi. Birleşik Devletler, Britanya ve daha sonra Cumhuriyet Fransası’ndaki sosyalist eğilimli aydınlar, ülkelerindeki devlet kontrolünün başlıca destekçileriydi.

Serbest piyasa denizinde sosyalist bir ada gibi, Amerika Birleşik Devletleri’nde okul sisteminin kurulması, entelektüeller arasındaki piyasaya ve gönüllü mübadeleye güvensizliğin erken dönem yükselişini yansıtmaya boyutu çok küçük ölçekli bir şeydi. Daha büyük ölçüde bu, basitçe, toplumun fırsat eşitliği idealine atfettiği önemi yansıtıyordu. Horace Mann ve birlikte hareket ettiği dostlarının o derin duyarlılığa dokunma konusundaki yeteneği, yürüttükleri kampanyada başarılı olmalarını sağlamıştı.

Söylemeye gerek yoktur ki, devlet okulu sistemi “sosyalist” olarak değil, basitçe “Amerikan” olarak görülüyordu. Sistemin nasıl işlediğini belirleyen en önemli etken, adem-i merkezîyetçi* siyasal yapısıydı. ABD Anayasası federal devletin gücünü sıkı bir şekilde sınırlandırmıştı, dolayısıyla o

* Adem-i merkezîyetçi (decentralized): Merkezîyetçi olmayan, merkezden yönetilmeyen, merkezîleştirilmemiş, tek elde toplanmamış -ç.n.

önemli bir rol oynamıyordu. Eyaletler ise okulların kontrolünü büyük oranda yerel topluluğa, kasabaya, küçük şehre ya da büyük şehrin bir alt semtine bırakmıştı. Okul sistemini yöneten siyasal otoritelerin ebeveynler tarafından yakından izlenmesi, rekabetin kısmî bir ikamesiydi ve ebeveynlerce geniş ölçüde paylaşılan tüm isteklerinin uygulanmasını garantiliyordu.

Büyük Buhran'dan önce durum zaten değişmeye başlamıştı. Okul bölgeleri birleştirilmiş, eğitim bölgeleri genişletilmiş ve profesyonel eğitimlere gitgide daha fazla yetki verilmişti. Büyük Buhran'dan sonra halk, devletin erdemlerine inanma konusunda ölçsüz bir şekilde aydınlara katılınca, tek-sınıflı okulun ve yerel okul yönetim kurulunun gerilemesi bir bozguna dönüşmüştü. Güç hızla yerel topluluktan daha geniş birimlere doğru kaymıştı; şehir, ilçe, eyalet, daha yakın zamanda da, federal devlete.

1920'de yerel fonlar devlet okullarının toplam gelirlerinin yüzde 83'ünü, federal burslar ise yüzde 1'inden daha azını karşılıyordu. 1940 itibarıyla yerel pay yüzde 68'e düştü. Şu anda yarısından daha azdır. Paranın geri kalanının çoğunu; 1920'de yüzde 16, 1940'ta yüzde 30, şimdilerde ise yüzde 40'tan daha fazlasını Eyalet karşılamaya başlamıştır. Federal hükümetin payı hâlâ küçüktür, ama hızla büyümektedir: 1940'ta yüzde 2'den daha az olan bu rakam şimdilerde yaklaşık yüzde 8'e ulaşmıştır.

Profesyonel eğitimler eğitimde yönetimi devraldığından beri ebeveynlerin kontrolü zayıflamıştır. Buna ilave-ten, okullara tayin edilen işlev değişmiştir. Hâlâ üç R'yi*

* Üç R (three R's): Okullarda çocuklara kazandırılması beklenen üç temel beceri: Reading, wRiting, aRithmetic; Okuma, Yazma ve Aritmetik. Dolayısıyla, Türkçe bir muadil önermek gerekse, OYA önerilebilir. -ç.n.

öğretmeleri ve ortak değerleri aktarmaları beklenmektedir. Ancak, buna ilaveten, bugün artık okullar sosyal hareketlilik, ırksal entegrasyon ve de temel görevleriyle sadece uzaktan ilişkili başka bazı amaçları teşvik etmenin bir aracı olarak görülmektedir.

4. Bölüm'de İngiliz Ulusal Sağlık Hizmetleri'ni araştırdıktan sonra Dr. Max Gammon'ın geliştirmiş olduğu Bürokratik Yerinden Etme Teorisi'ne (Theory of Bureaucratic Displacement) atıfta bulunmuştuk. Onun kelimeleriyle ifade edilirse, "bürokratik bir sistemde ... *harcamalardaki artışa*, üretimdeki düşüş eşlik edecektir. ... Bu gibi sistemler daha ziyade iktisadî evrendeki "kara delikler" gibi davranırlar; eşzamanlı olarak bir yandan kaynakları emerken, "dışarı salınan" üretim açısından küçülürler."¹¹

Teorisi, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kamusal okul sisteminin artan oranda bürokratikleşmesi ve merkezileşmesinin etkisi bağlamında tam olarak geçerlidir. 1971-72 eğitim öğretim yılından 1976-77 eğitim öğretim yılına kadar geçen beş yılda bütün ABD kamu okullarındaki toplam profesyonel kadro yüzde 8 artmıştır; öğrenci başına düşen maliyet dolar cinsinden yüzde 58 artış göstermiştir (enflasyona göre düzeltildikten sonra, yüzde 11). *Girdi miktarı açıkça artmıştır.*

Öğrenci sayısı yüzde 4 düşmüştür, okul sayısı da yüzde 4 düşmüştür. Ve zannediyoruz ki, eğitimin niteliğinin, niceliğinden çok daha ciddi ölçüde *düştüğü* önermesine itiraz edecek çok az okuyucu vardır. Standart hâle getirilmiş sınavlarda kaydedilen not düşüşlerinin anlattığı hikâye açıkça budur. Çıktı miktarı *bariz şekilde düşmüştür.*

Girdi başına düşen çıktıdaki azalma, giderek bürokratikleşip merkezileşen organizasyonun bir sonucu mudur? Bazı kanıtlar bağlamında, okul bölgelerinin sayısı 1970-

71'den 1977-78'e kadar olan yedi yıllık dönemde –daha fazla merkezileşmeye doğru giden uzun vadeli trendle– yüzde 17 düşmüştür. Bürokratikleşmeye gelince, verilerin mevcut olduğu daha önceki (1968-69 ile 1973-74 arası) 5 yıllık döneme baktığımızda, öğrenci sayısı yüzde 1 artarken, toplam profesyonel kadro yüzde 15, öğretmen sayısı yüzde 14 artmış, ama yöneticilerin/denetçilerin sayısı tam yüzde 44 artmıştır.¹²

Eğitimde sorun yalnızca büyüklükten ibaret değildir, sadece okul bölgelerinin genişlemiş olması da değildir, her okulun ortalama olarak daha fazla öğrenciye sahip olması da değildir. Ne de olsa, sanayide ölçek büyüklüğü sıklıkla daha büyük bir verimlilik kaynağı, daha düşük maliyet ve iyileşen kalitenin habercisi olmuştur. Seri üretimin hayata geçmesinden, ekonomistlerin “ölçek ekonomileri” dediği şeyden dolayı Birleşik Devletler’de endüstriyel gelişim büyük bir ivme kazanmıştır. O hâlde eğitim neden bundan farklı olsun?

Farklı değildir. Fark, eğitim ile öteki faaliyetler arasında değildir. Fark, tüketicinin tercih özgürlüğünün olduğu düzenlemeler ile üreticinin söz sahibi olduğu ve dolayısıyla tüketicinin pek bir söz hakkının olmadığı düzenlemeler arasındadır. Eğer tüketici tercih yapmakta özgürse bir işletme ancak, tüketicinin fiyatı veya kalitesi sebebiyle tercih edeceği ürünler ürettiği sürece büyüyebilir. Ayrıca tek başına büyüklük, herhangi bir firmanın, bir ürünü, o fiyatı etmeyeceğini düşünen bir tüketiciye zorla dayatmasını sağlayamaz. General Motors’un büyüklüğü sarsıntı geçirmesine engel olamamıştır. W.T. Grant&Co. şirketinin büyüklüğü, onu iflastan kurtaramamıştır. Tüketici tercihte özgür olduğunda, ölçeğin büyüklüğü ancak [kaynak kullanımında] etkin olduğu sürece varlığını sürdürebilir.

Politik düzenlemelerde ölçeğin büyüklüğü genellikle tüketicilerin seçme özgürlüğünü etkiler. Büyük topluluklara kıyasla, küçük topluluklarda birey olarak bir vatandaş, siyasal otoritelerin yaptıkları üzerinde daha fazla kontrolü olduğunu hisseder, nitekim gerçekten de öyledir. Bir şeyler satın alıp almamaya karar verirken sahip olduğu tercih özgürlüğünün aynısına sahip olmayabilir; fakat en azından olan biteni etkileme konusunda hatırı sayılır bir fırsatı vardır. Buna ek olarak, çok sayıda küçük topluluklar olunca, birey nerede yaşayacağını seçebilir. Tabii ki bu, birçok unsuru içinde barındıran karmaşık bir tercihtir. Yine de, bu demektir ki, yerel yönetimler vatandaşlarına, ödedikleri vergiye değer olduğunu düşündükleri hizmetleri sağlamak durumundadır; aksi takdirde yerine başka bir yönetim gelir ya da vergi mükellefi kaybını göze almalıdırlar.

İktidar merkezi bir yönetimde olduğu zaman durum çok daha farklıdır. Birey olarak vatandaş bu durumda uzak ve gayri şahsî siyasî otoriteler üzerinde çok az bir kontrolü olduğunu hisseder, nitekim gerçekten de öyledir. Başka bir bölgeye hicret ihtimali, her ne kadar hâlâ var olsa da, çok daha kısıtlıdır.

Eğitimde ebeveyn ve çocuklar tüketici, öğretmenler ve okul yönetimi ise üreticiler konumundadır. Eğitimde merkezleşme, daha büyük çaplı birimler, tüketicilerin seçme şansında bir azalma, üreticilerin gücünde ise bir artış anlamına gelmiştir. Öğretmenler, idareciler ve sendika temsilcileri bizlerden farklı değildir. Hatta onlar da, iyi bir okul sistemi arzulayan ebeveynler olabilir. Ancak öğretmenler olarak, idareciler olarak ve de sendika temsilcisi olarak menfaatleri, ebeveynler olarak sahip oldukları menfaatlerden ve çocuklarına eğitim verdikleri ebeveynlerin menfaatlerinden farklıdır. Ebeveynlerin çıkarlarına hizmet etmese bile, daha fazla

merkezileşme ve bürokratikleşme onların menfaatlerine hizmet etmektedir; nitekim o menfaatlara hizmet etmenin bir yolu açıkça ebeveynlerin gücünü azaltmaktır.

Devlet bürokrasisi her ne zaman tüketici tercihleri pahasına yönetimi devralsa, aynı durum geçerlidir; bu ister postane olsun, ister çöp toplama olsun, isterse diğer bölgelerdeki birçok örnek olsun, durum değişmez.

Eğitimde, üst gelir gruplarına mensup olanlarımız tercih özgürlüğümüzü elde tutmaya devam ederiz. Çocuklarımızı, fiilen iki kere ücret ödeyerek –biri devlet okullarını desteklemek için ödediğimiz vergilerle, öbürü özel okul ücretleriyle– özel okullara gönderebiliriz. Yahut kamu eğitim sisteminin iyi olduğu bölgelerde yaşamayı seçebiliriz. Mükemmel eğitim veren devlet okulları büyük şehirlerin daha zengin banliyölerinde, ebeveyn kontrolünün hâlâ çok geçerli olduğu bölgelerde yoğunlaşma eğilimindedir.¹³

New York, Chicago, Los Angeles ve Boston gibi büyük metropollerin şehir merkezlerinde ise durum çok vahimdir. Bu bölgelerde yaşayan insanlar, çocuklarının eğitimi için çifte ödemeyi ancak büyük zorluklarla yapabilir; her ne kadar şaşırtıcı sayıda bir kısmı çocuklarını kilise okullarına göndererek bunu yapsa da. Bu insanlar iyi devlet okullarının olduğu bölgelere taşınmaya güç yetiremezler. Tek yapabilecekleri şey, devlet okullarının yönetiminden sorumlu siyasi otoriteleri etkilemeye çalışmaktır; bu ise imkânsız değilse de genellikle zor ve kendilerinin hiç de donanımlı olmadıkları bir iştir. Şehir merkezlerinin sakinleri, çocukları için alabilecekleri eğitimin kalite düzeyi açısından, öteki bütün yaşam alanlarındakine göre muhtemelen daha dezavantajlı bir durumdadırlar; belki, devlet tarafından sağlanan diğer bir “hizmet” olan, ‘suç önleme’ hizmeti dışında.

Trajedi hatta ironi şudur ki, bütün çocukların ortak bir dil ve ABD vatandaşlığı değerlerini öğrenmesine imkân sağlamaya ve tüm çocuklara eşit eğitim imkânı vermesine adanmış bir sistem, pratikte toplumun tabakalaşmasını daha beter bir hâle getirmiş ve fazlasıyla eşitsiz bir eğitim imkânı sağlamıştır. Öğrenci başına eğitim harcamaları şehir içlerinde, çoğu zaman varlıklı banliyölerdeki kadar yüksektir; ama buralarda eğitimin kalitesi çok daha düşüktür. Banliyölerde paranın neredeyse tamamı eğitime giderken; şehir içlerinde paranın çoğu disiplinin sağlanmasına, vandalizmin önlenmesine ya da vandalizmin sonuçlarının düzeltilmesine harcanmaktadır. Bazı şehir içi okullardaki atmosfer, bir öğrenim mekânındakinden ziyade bir hapis-hanedeki atmosfere benzemektedir. Banliyölerdeki ebeveynler ödedikleri vergilerden şehir içlerindeki ebeveynlerle oranla çok daha fazla fayda elde etmektedir.

İLK VE ORTAÖĞRETİM İÇİN KUPON PLANI

Eğitim, şehir içlerinde bile şu anda olduğu gibi olmak zorunda değildir. Nitekim ebeveynler eğitimde daha büyük kontrole sahip olduğu zaman öyle değildi. Ebeveynlerin bugün hâlâ kontrolünün olduğu yerlerde de öyle değildir.

Güçlü bir Amerikan geleneği olan gönüllülük, ebeveynlerin daha fazla seçenekleri olduğu zaman neler yapılabileceğini gösteren mükemmel örnekler ortaya çıkarmıştır. İlköğretim seviyesinde bunun bir örneği, New York City'nin Bronx bölgesindeki en fakir mahallelerden birinde ziyaret ettiğimiz, kilisenin sorumluluğunda bir mahalle mektebi olan, *St. John Chrysostom's Okulu*'dur. Parasal kaynakları kısmen bir gönüllü hayır kurumu olan New York Şehri Burs Fonu'ndan, bir kısmı Katolik Kilisesi'nden, bir kısmı da okul ücretlerinden gelmektedir. Okuldaki gençler,

ana-babaları orayı tercih ettiği için orada okumaktadırlar. Neredeyse hepsi fakir ailelerden gelmektedir; yine de hepsinin ailesi masrafların en azından bir kısmını karşılamaktadır. Çocuklar terbiyeli ve öğrenmeye isteklidirler. Öğretmenler kendisini işine adanmış kişilerdir. Ortam sakin ve huzurludur.

Öğrenci başına düşen maliyet, rahibe olan öğretmenlerin ücretsiz hizmetleri hesaba katıldığında bile devlet okullarındakinden çok daha düşüktür. Yine de, ortalamada çocukların notları devlet okulundaki yaşlılarına göre iki derece daha yüksektir. Bunun nedeni öğretmenler ve ebeveynlerin çocukların nasıl eğitileceğini tercihte özgür olmalarıdır. Özel para, vergilerle toplanan paranın yerine geçmiştir. Kontrol, bürokratların elinden alınmış ve ait olduğu yere geri verilmiştir.

Diğer bir örnek ise, bu sefer ortaöğretime ait olup, Harlem'dedir. 1960'lı yıllarda Harlem isyancılar tarafından harabeye çevrilmiş, birçok yeni yetme genç okulu bırakmıştı. Endişeli ebeveynler ve öğretmenlerden oluşan gruplar bu konuda bir şeyler yapmaya karar vermişti. Özel fonları boş dükkânları devralmak için kullanmış ve bunları sonrasında vitrin okullar olarak bilinen hâle getirmişlerdi. Bunların ilk ve en başarılı olanlarından biri, Harlem Prep olarak isimlendirilmiş, geleneksel eğitimin işe yaramadığı gençleri cezbetmek üzere tasarlanmıştı.

Harlem Prep yetersiz fiziksel olanaklara sahipti. Öğretmenlerinin çoğu devlet okullarında eğitim vermek için yeterli sertifikaları olmayan kişilerdi. Ama bu onları iyi bir iş çıkarmaktan alıkoymadı. Birçok öğrenci uyumsuz ve okulu bırakmış tipler olsa da, Harlem Prep'te istedikleri tarzda bir öğretim bulmuşlardı.

Okul şaşırtıcı derecede başarılıydı. Öğrencilerinin pek

çoğu, bazıları önde gelen kolejlere olmak üzere, [mezun olunca] yüksek okullara devam ettiler. Ama ne yazık ki, bu hikâyenin sonu mutlu bitmiyor. Krizin ilk dönemi geçtikten sonra, okulun parası tükenmişti. [Resmî] Eğitim Kurulu, okulun müdürü ve kurucularından biri olan Ed Carpenter'a kendi kurallarına uymak şartıyla para teklif etti. Bağımsızlığını korumak için verdiği uzun bir mücadeleden sonra adam teslim olmuş, böylece okulun yönetimi bürokratların eline geçmişti. "Hissediyordum ki," diyordu Bay Carpenter, "Harlem Prep gibi bir okul, bir Eğitim Kurulu'nun katı bürokrasisi altında kesin ölür, iflah olmaz. ... Neler olacağını bekleyip görmek zorundaydık. İşlerin iyiye gideceğine inanmıyordum. Haklı çıktım. Eğitim Kurulu başa geçtiğinden beri olanlar hiç de iyi değil. Tamamen kötü de değil, ama kötü tarafları iyi tarafından fazla."

Bu tür özel girişimler kuşkusuz değerlidir. Ancak, asıl yapılması gerekenler açısından bakıldığında, oldukça yüzeysel kalırlar.

Büyük bir gelişme sağlamanın, özellikle hâlihazırda en dezavantajlı konumda olanlar için öğrenmeyi sınıfa geri getirmenin bir yolu, -üst gelir grubunda olanlarımızın şu anda sahip olduğuna benzer şekilde- bütün ebeveynlere çocuklarının eğitimi üzerinde daha büyük bir kontrol vermektir. Ebeveynler genellikle hem çocuklarının eğitimine dair daha büyük bir ilgiye, hem de onların kapasitelerine ve ihtiyaçlarına dair öteki herkesten daha yakın bilgiye sahiptir. Sosyal reformcular, özellikle eğitim reformcuları, çoğu zaman kerameti kendinden menkûl bir şekilde, ebeveynlerin, özellikle de fakir ve kendileri de eğitimsiz olanların, çocuklarının eğitimiyle pek ilgilenmediğini ve de onlar için tercihte bulunma ehliyetinden mahrum olduğunu varsaymaktadır. Bu çok haksız bir aşağılamadır. Bu gibi aileler

çoğunlukla tercih konusunda sınırlı imkâna sahip olmuştur. Ancak, ABD tarihi fazlasıyla şahittir ki, fırsat verildiğinde, söz konusu ebeveynler çocuklarının refahı için büyük fedakârlıklar yapmaya hazırdırlar ve akıllıca seçimler yapmışlardır.

Şüphesiz, bazı ebeveynlerin çocuklarının eğitimine ilgisi ya da onlar için akıllıca tercih yapma kapasitesi veya isteği yoktur. Ancak bunlar küçük bir azınlığa tekabül etmektedir. Her halükarda, mevcut sistemimiz ne yazık ki onların çocuklarına yardım konusunda pek bir şey yapmamaktadır.

Ebeveynlere daha büyük bir tercih özgürlüğü sunmanın ve bunu yaparken aynı zamanda mevcut finansman kaynaklarını sürdürmenin basit ve etkili bir yolu, bir kupon planıdır. Çocuğunuzun bir devlet ilköğretim ya da ortaöğretim kurumuna gittiğini düşünün. Ülke genelinde ortalama olarak, bunun vergi mükellefleri yani sizler ve bizler için masrafı, okula kayıtlı her çocuk için 1978'de yıllık yaklaşık 2.000 dolardır. Eğer çocuğunuzun bir devlet okulundan alır da özel bir okula gönderirseniz, vergi mükelleflerine yıllık yaklaşık 2.000 dolar tasarruf ettirmiş olursunuz; ama bu tasarruftan size bir şey düşmez, belki bunun tüm vergi mükelleflerine yansıtıldığı durum hariç, ki bu takdirde de size yansıyacak olan şey vergi borcunuzda en fazla birkaç sent azalmadır. Vergilerinize ek olarak özel okul ücretini de ödemek zorundasınızdır ki, çocuğunuzun devlet okulunda tutmak için güçlü bir müşevviktir bu.

Ama, diyelim ki devlet size şunu söyledi: "Eğer bizi çocuğunuzun eğitim masrafından kurtarırsanız, size bir kupon; yani belirli bir tutarda paraya çevrilebilir bir kâğıt parçası vereceğiz. Sadece ve sadece çocuğunuzun akredite edilmiş bir okuldaki eğitim masrafını ödemek için kullanılabilir bir

makbuz.” Paranın tutarı 2.000 dolar ya da tasarruf edilen parayı sizinle diğer vergi mükellefleri arasında bölüştürmek için daha az bir miktar, mesela 1.500 veya 1.000 dolar olabilir. Ancak, miktarın tamamı da daha azı da olsa, bu şu anda ebeveynlerin tercih özgürlüğünü kısıtlayan finansal yükün en azından bir kısmını ortadan kaldıracaktır.¹⁴

Kupon planı, gazilere eğitim yardımları sağlayan GI düzenlemeleriyle* birebir aynı ilkeyi ihtiva etmektedir. Gazilere yalnızca eğitim masrafı için kullanabilecekleri bir kupon verilir; bunu –belirli standartları karşılamak şartıyla– hangi okul için kullanacakları konusunda ise tamamen tercih özgürlüğüne sahiptirler.

Ebeveynler, kuponları yalnızca özel okullarda değil aynı zamanda diğer devlet okullarında da –ve yalnızca kendi bölgeleri, şehirleri ya da eyaletlerindeki okullarda değil, çocuklarını kabul etmeye razı her okulda– kullanma iznine sahip olabilirler, olmalıdırlar da. Bu, hem her aileye daha büyük bir tercih imkânı sunacak, hem de aynı zamanda devlet okullarının kendilerini eğitim ücretleri vasıtasıyla finanse etmelerini gerektirecektir (eğer kupon tüm masrafa karşılık geliyorsa tamamını; gelmiyorsa, en azından bir kısmını). Devlet okulları bu durumda hem birbirleriyle hem de özel okullarla rekabet etmek zorunda kalacaktır.

Bu plan elbette kimseyi eğitim için vergi ödeme yükümlülüğünden kurtarmaz. Sadece, toplumun temin etmekle kendisini yükümlü saydığı eğitimi çocuklarının nasıl alabileceği konusunda ailelere daha geniş bir tercih imkânı verecektir. Plan zorunlu devam yasalarına uyma bağlamın-

* 1944 yılında ABD’de İkinci Dünya Savaşı gazileri için çıkarılıp daha sonra kapsamı genişletilen, okul ve kolej ücretleri, düşük faizli mortgage kredileri, meslek edindirme kursları, işe girme kolaylığı ve işsizlik ödeneği gibi kapsamlı yardımlar sunan yasal düzenleme. –ç.n.

da özel okullara dayatılan mevcut devam standartlarını da etkilemeyecektir.

Kupon planını biz kısmî bir çözüm olarak görüyoruz çünkü ne eğitimin finansmanını etkiliyor, ne de zorunlu devam yasalarını. Çok daha ileri bir çözümü tercih ederiz. Üstünkörü bakıldığında, bir toplum ne kadar varlıklıysa ve o toplumdaki gelir ne kadar eşit bir şekilde dağıtılıyorsa, devletin eğitimi finanse etmesi için daha az sebebi varmış gibi görünür. Her durumda masrafın çoğunu ebeveynler çeker; eşit eğitim kalitesinin masrafı da, hiç kuşkusuz, – eğitim masrafını doğrudan ödemeye kıyasla– dolaylı yoldan vergilerle ödediklerinde daha yüksektir; eğitim diğer devlet faaliyetlerinden çok farklı olmadığı sürece tabii. Buna rağmen uygulamada, Birleşik Devletler’de ortalama gelir arttıkça ve gelir daha eşit bir şekilde dağıtıldıkça, toplam eğitim masraflarının gittikçe daha büyük bir kısmı devlet tarafından karşılanır olmuştur.

Bunun bir nedeninin okulların devlet tarafından işletilmesi olduğunu tahmin ediyoruz; ki gelirleri arttıkça ailelerin eğitime daha fazla para harcama arzusunda olması, devlet okullarına ödenecek tutardaki bir artışı en az direnilecek yol yapmıştır. Kupon planının bir avantajı da, daha büyük bir doğrudan ebeveyn finansmanına doğru aşamalı bir gidişatı teşvik edecek olmasıdır.

Ailelerin eğitime daha çok harcama yapma arzusu kolaylıkla kupon tarafından sağlanan tutara ilave şeklini alabilir. Zor durumlarda kamu finansmanı devam edebilir; ama bu, çocukların yüzde 5 ila 10’unun zor vakalar olmasından dolayı kalkıp da okula giden çocukların yüzde 90’ı için devletin finanse ettiği bir okul sisteminden oldukça farklı bir durumdur.

Zorunlu devam yasaları, devletin özel okulların standartları üzerindeki kontrolünün gerekçesidir. Ancak, zorunlu devam yasalarının bizatihi kendilerinin mevcudiyeti için herhangi bir gerekçenin var olup olmadığı net olmayan uzaktır. Bu konu üzerinde kendi görüşlerimiz zaman içinde değişmiştir. Çeyrek asır önce bu konu üzerinde kapsamlı bir şekilde ilk defa yazdığımızda, “vatandaşlarının çoğu minimum bir okuma yazma ve bilgi düzeyinde olmadan, istikrarlı bir demokratik toplumun mümkün olamayacağı” gerekçesiyle bu gibi yasalara ihtiyaç olduğunu kabul etmiştik.¹⁵ Hâlâ buna inanmaya devam ediyoruz. Ama bu arada Birleşik Devletler, Birleşik Krallık ve diğer ülkelerde eğitim tarihi üzerine yapılan araştırmalar bizi, o minimum okuma yazma ve bilgi düzeyini elde etmek için okullarda zorunlu devamın şart olmadığı konusunda ikna etmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu gibi araştırmalar göstermiştir ki, devam zorunlu tutulmadan önce de Birleşik Devletler’deki eğitim neredeyse herkesi içeriyordu. Birleşik Krallık’ta, gerek devam zorunluluğu, gerekse eğitimin devlet tarafından finanse edilmesi henüz mevcut değilken de eğitim neredeyse evrenseldi. Yasaların çoğu gibi, zorunlu eğitim yasalarının da faydaları olduğu kadar maliyetleri de vardır. Biz faydalarının maliyetlerini haklı kıldığına artık inanmıyoruz.

Finansman ve devam yasaları konusundaki bu görüşlerin çoğunun okuyucu için aşırı gelebileceğinin farkındayız. Burada, konudan sapmamak için onları uzun uzadıya savunmak yerine, yalnızca değinmekle yetiniyoruz. Bunun yerine kupon planına, şu anki uygulamadan çok daha mütedil bir saptmaya dönüyoruz.

Günümüzde, yerel bir devlet okuluna geniş çapta elverişli tek alternatif, kilise okuludur. Yalnızca kiliseler eğitimi

büyük ölçekli olarak destekleyebilir bir konumda olmuştur ve yalnızca sübvansedilen bir eğitim “ücretsiz” eğitimle yarışabilir. (Başkasının bedavaya verdiği bir ürünü parayla satmaya çalışın bakalım!) Kupon planı –aşırı derecede katı “akreditasyon” standartları tarafından sabote edilmediği sürece– çok daha geniş bir alternatifler yelpazesi üretecektir. Bizzat devlet okulları arasındaki tercih büyük ölçüde artacaktır. Bir devlet okulunun büyüklüğü, siyasal olarak belirlenmiş coğrafi sınırlar ya da öğrenci atanması ile değil, cezbediği müşteri sayısı ile belirlenecektir. Kâr amaçlı olmayan okulları organize eden ebeveynler –ki çok az aile organize etmektedir– masrafları karşılayacak fonlar açısından güvencede olacaktır. Vejetaryenlerden tutun İzciler’den, oradan YMCA’ya* varana kadar gönüllü organizasyonlar da okulları açabilir ve müşteri cezbedebilir. En önemlisi de, muazzam çaptaki yeni piyasada pay kapmak için yeni özel okul türleri ortaya çıkabilecektir.

Kupon planının bazı muhtemel problemlerini ve ona yöneltilen bazı itirazları şimdi kısaca değerlendirelim.

(1) Kilise-Devlet Meselesi

Eğer aileler kuponlarını kilise okullarının ücretini ödemek için kullanırsa bu durum Anayasanın İlk Tadilat** maddesine aykırı mıdır? Aykırı olsun veya olmasın, eğitimde dinî kurumların rolünü güçlendirebilecek bir politikayı benimsemek, arzulanan bir durum mudur?

* YMCA (Young Men’s Christian Association): Bedensel ve zihinsel gelişimi teşvik etmek amacıyla kurulmuş uluslararası bir örgüt. –ç.n.

** İlk Tadilat (First Amendment): ABD Anayasası’nda yapılan ve beraberinde Haklar Yasası (Bill of Rights) olarak anılan on değişiklikten birincisi. İfade özgürlüğü hakkı kapsamında şu haklar garanti altına alınmaktadır: toplanma özgürlüğü, basın özgürlüğü, din özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve devleti şikâyet etme hakkı. –ç.n.

Her ne kadar hem kamu okullarını hem de kamusal olmayan okulları içeren tam kapsamlı bir kupon planı konusunda karar verdiği bir durum hiç yaşanmamış olsa da, Yüksek Mahkeme çocuklarını kilise okullarına gönderen ailelere destek sağlayan eyalet yasalarının genellikle aleyhine karar vermiştir. Ancak bu tür bir plana onay verebilir; zira Yüksek Mahkeme'nin, kiliseyle bağlantılı olanları hariç tutan, ama diğer tüm özel ve devlet okullarını kapsayan bir planı kabul edeceği açık görünmektedir. Böyle bir sınırlı plan mevcut sistemden çok daha üstün olabilir hatta hiçbir şekilde sınırlandırılmamış bir plandan çok da aşağı kalmayabilir. Kiliseyle bağlantılı mevcut okullar iki kısma ayrılarak yardıma hak kazanabilir: bağımsız bir okul olarak yeniden düzenlenen ve kupon almaya ehil olan laik kısım, bir de ebeveynler veya kilise fonları tarafından doğrudan masrafı karşılanan, okul sonrası ya da Pazar günü etkinliği olarak yeniden düzenlenen, dinî kısım.

Anayasal mesele mahkemeler tarafından halledilmek zorundadır. Ancak vurgulamak gerekir ki, kuponlar *okullara değil, ebeveynlere* gidecektir. GI kuponları bağlamında gaziler Katolik ya da diğer kolejlere gitmekte serbesttir ve bildiğimiz kadarıyla şimdiye kadar hiç Birinci Tadilat maddesine aykırılık meselesi de ortaya çıkmamıştır. Sosyal Güvenlik ve sosyal refah ödemelerinin yararlanıcıları, hiçbir Birinci Tadilat sorusu sorulmadan, kilise marketlerinden serbestçe yiyecek alabilmekte ve hatta kilisede gezdirilerek yardım toplanan bağış kutusuna aldığı devlet yardımlarından katkıda bulunmaktadır.

Esasen, çocuklarını devlet okullarına göndermeyen ebeveynlere şu anda verilen ceza, Birinci Tadilatın ruhu- na aykırıdır, avukatlar ve hâkimler bu konuda ne derlerse desinler. Devlet okulları da dini öğretir; formel ve tanrısı

olan bir dini değil belki, ama adı dışında bir dini oluşturmuş bütün değerler ve inançlar kümesini öğretir. Mevcut düzenlemeler, devlet okullarında din eğitimi verilmesini kabul etmeyen ama yine de çocuklarının endoktrinasyonu [beyninin yıkanması] için ödeme yapmaya zorlanan ebeveynlerin de, çocuklarının beyinlerinin yıkanmasından kaçınmak için daha da fazla ödemeye zorlanan ebeveynlerin de dinî özgürlüğünü daraltmaktadır.

(2) Finansal Maliyet

Kupon planına ikinci bir itiraz, çocukların hâlen kilise okullarına ya da diğer özel okullara devam eden yaklaşık yüzde 10'u için verilen kuponların maliyeti nedeniyle, kupon planının, eğitimin vergi mükelleflerine olan toplam maliyetini arttıracak olmasıdır. Bu, yalnızca çocuklarını kamu dışı okullara gönderen ebeveynlere karşı mevcut ayrımcılığı umursamayanlar için bir "problem"dir. Evrensel [herkese açık] kuponlar, vergi kaynaklarının bazı çocukların eğitimi için kullanılıp bazı çocuklar için kullanılmamasının yarattığı eşitsizliği sona erdirecektir.

Her durumda, açık ve basit bir çözüm mevcuttur: toplam kamu harcamalarını aynı düzeyde tutmak için devlet okulundaki çocuk başına mevcut maliyetten yeterli miktarda daha az bir kupon tutarı belirlemek. Özel bir rekabetçi okulda harcanan daha küçük bir meblağ, büyük ihtimalle devlet okullarında şimdi harcanan daha büyük bir meblağın sağladığından daha yüksek bir eğitim kalitesi sağlayacaktır. Kilise okullarında çocuk başına düşen maliyetin çarpıcı biçimde daha düşük olmasını düşünün. (Elit, lüks okulların yüksek ücret talep ediyor olması gerçeği bir karşı argüman değildir; aynen 1979'da, '21 Santim Kulüp'te *Hamburger Yirmi-Bir* isimli hamburger için 12,25

dolar ücret alınmasına bakıp, McDonalds bir hamburgeri 45 sentten ve Big Mac'i 1,05 dolardan satarsa kâr edemez demenin anlamlı olmaması gibi.)

(3) Sahtekârlık İhtimali

Verilen kuponun babalara bira ve de annelere kıyafet almak için değil de, eğitim için harcandığından nasıl emin olunabilir? Cevap, kuponun *onaylanmış* bir okulda veya bir eğitim kurumunda harcanmasının zorunlu olması ve yalnızca bu okullar tarafından nakde çevrilebilir olmasıdır. Bu –belki ebeveynlere “komisyon” ödeme şeklindeki– *tüm* sahtekârlıkları önlemeyecektir; fakat sahtekârlığı tolere edilebilir bir seviyeye düşürse gerektir.

(4) Irk Meselesi

Kupon planları bir ara güney eyaletlerin birçoğunda entegrasyondan kaçınmak için benimsenmişti. Anayasaya aykırı bulunup iptal edildi. Bir kupon planı üzerinden ayırım yapılması, yalnızca ayırım yapmayan okullardan gelen kuponların nakde çevrilmesi suretiyle, en azından devlet okullarındaki kadar kolaylıkla önlenebilir. Kupon kullanan bazı öğrenciler daha zorlu bir problemle karşılaşmıştır. Söz konusu sorun, kuponların imkân verdiği gönüllü tercihin okullardaki ırk ve sınıf ayrımını arttırabilme, dolayısıyla ırksal çatışmayı azdırıp giderek daha ayırışmış ve hiyerarşik bir topluma neden olabilme ihtimalidir.

İnanıyoruz ki, kupon planı kesinlikle tam tersi bir etki yaratacaktır; ırkçı çatışmaları hafifletecek ve –herkes birbirinin ayrı hak ve çıkarlarına saygı duyarken– siyahlar ile beyazların ortak hedefler için işbirliği yapacağı bir toplumu teşvik edecektir. Zorla bütünleştirmeye yönelik şiddetli itiraz ırkçılığı değil; çocukların fiziksel güvenliğine ve

eğitimlerinin kalitesine dair az ya da çok haklı nedenlere dayanan korkuları yansıtmaktadır. Entegrasyon en çok, zorlama değil de gönüllü tercihin sonucu olarak ortaya çıktığında başarılı olmuştur. Kilise okulu ve diğer kamusal olmayan okullar, çoğu kez entegrasyon yönünde ilerlemenin ön cephesinde olmuşlardır.

Devlet okullarında artmakta olan türden şiddet ancak kurbanlar gittikleri okula devam etmeye zorlandığı için ortaya çıkmaktadır. Onlara etkili bir tercih özgürlüğü verin, öğrenciler –siyah ve beyaz, fakir ve zengin, Kuzeyli ya da Güneyli fark etmeksizin– düzenin sağlanamadığı okulları terk edeceklerdir. Öğrencileri radyo ve televizyon teknisyenleri, daktilograflar, sekreterler veya sayısız başka uzmanlar olarak eğiten özel okullarda disiplin nadiren bir sorun teşkil etmektedir.

Okulların, özel okulların yaptığı gibi, özel alanlarda uzmanlaşmasına izin verilse, ortak çıkar renk önyargısının önüne geçer ve şu andakinden daha fazla entegrasyona yol açardı. Entegrasyon yalnızca kâğıt üzerinde kalmaz, gerçek olurdu.

Kupon sistemi, gerek siyahlar ve gerekse beyazların büyük çoğunluğunun karşı çıktığı, zorunlu otobüs taşımacılığını* ortadan kaldıracaktır. Otobüs servisleri yine var olabilir hatta sayıları artabilir de, ama bu gönüllü bir şekilde olur; aynen günümüzde, çocukların müzik ve dans derslerine otobüs servisleriyle götürülmesi gibi.

Siyahî liderlerin eğitim kuponlarına destek vermeleri bizi uzun bir müddet şaşkınlığa uğratmıştır. Oysa

* Zorunlu otobüs taşımacılığı ("busing"): ABD'de Irk entegrasyonunu, siyah-beyaz bütünleşmesini sağlamak ve sosyal eşitsizlikleri hafifletmek amacıyla öğrencilerin otobüslerle kendi mahalleleri dışındaki okullara taşınması. -ç.n.

kuponlardan en çok yararlanacak olanlar onların seçmenleri olurdu. Bu, onlara çocuklarının eğitimi konusunda kontrol gücü verir, gerek şehir ölçeğindeki siyasetçilerin, gerekse –daha da önemlisi– kemikleşmiş eğitim bürokrasisinin egemenliğini ortadan kaldırır. Siyahî liderler kendi çocuklarını çoğunlukla özel okullara göndermektedirler. Öyleyse başkalarının da aynı şeyi yapmasına neden yardımcı olmuyorlar? Aklımıza gelen muhtemel cevap; kuponların, siyahları –şu anda eğitim üzerindeki kontrolü, siyasî patronajın ve gücün bir kaynağı olarak gören– bizzat kendi siyasî liderlerinin egemenliğinden de özgür kılabilme ihtimalidir.

Ancak, siyahî çocukların oluşturduğu kitlelere açık eğitim olanakları bozulmaya devam ettikçe, artan sayıda siyahî eğitimciler, köşe yazarları ve öteki toplum liderleri kuponlara destek vermeye başlamıştır. Irkî Eşitlik Kongresi kuponlara desteği gündeminin başköşesine oturtmuştur.

(5) Ekonomik Sınıf Sorunu

Öğrencileri kuponlar konusunda belki de öteki her şeyden çok ikiye bölen soru, sistemin sosyal ve ekonomik sınıf yapısı üzerindeki muhtemel etkisidir. Bazıları, devlet okullarının büyük değerinin zenginler ve fakirlerin, yerliler ve yabancı uyrukluların, siyahlar ve beyazların birlikte yaşamayı öğrendiği bir kaynaştırma potası olmasından ileri geldiğini savunmaktadır. Bu izlenim, küçük topluluklar açısından büyük ölçüde doğruluk payı içermekteydi ve hâlen de içermektedir fakat büyük şehirler için tamamen yanlıştır. Oralarda, –eğitimin tür ve maliyetini ikamet bölgelerine bağlamak suretiyle– devlet okulları ikamet bölgesine dayalı katmanlaşmayı beslemiştir. Ülkenin en harika devlet okullarının çok büyük kısmının yüksek gelirli yer-

leşim bölgelerinden oluşan adacıklarda bulunması bir tesadüf değildir.

Kupon planı altında çocukların çoğu muhtemelen hâlâ mahalle ilköğretim okullarına devam ediyor olacaktı; hatta belki de şu andakinden daha fazla çocuk bunu yapıyor olacaktı, çünkü plan zorunlu otobüs servislerini sona erdirecekti. Ancak, kupon planının, yerleşim alanlarını daha heterojen hâle getirme eğiliminde olması nedeniyle, herhangi bir topluluğa hizmet veren yerel okullar, şu anda olduklarından pekala daha az homojen hâle gelebilirdi. Orta öğretim okulları kesinlikle daha az katmanlı olurdu. Birinin diyelim ki sanatlarda; başka birinin fen bilimlerinde; bir başkasının da yabancı dillerde öne çıktığı, ortak ilgiler üzerinden tanımlanmış okullar, geniş bir yelpazede yer alan çeşitli yerleşim alanlarından öğrenci çekebilirdi. 'Kendin seç' sistemi, kuşkusuz öğrenci toplulukları kompozisyonunda hâlâ geniş bir sınıf ögesine yer bırakırdı; fakat bu öge günümüzdekinden daha az olurdu.

Kupon planının bilhassa endişe uyandıran bir yönü de, velilerin kuponlar üzerine "eklentiler" yapma imkân ve ihtimalidir. Diyelim ki, ortada 1.500 dolarlık bir kupon var, bir veli senede 500 dolar daha ekleyerek çocuğunu 2.000 dolar para isteyen bir okula gönderebilirdi. Bazılarının endişesi, böylece eğitim olanakları açısından şimdikine göre daha büyük farkların olduğu bir sonucun ortaya çıkmasıdır. Çünkü düşük gelirli aileler kupon tutarına ekleme yapamaz iken, orta ve yüksek gelirli aileler söz konusu tutarın bir hayli üzerine çıkabileceklerdir.

Bu korku kupon planı destekleyicilerinin birçoğunun "eklentiler" in yasaklanmasını önermesine yol açmıştır.¹⁶

Coons ve Sugarman şöyle yazmaktadır:

Kendi cebinden para ekleyebilme imkânı, Friedman modelini, biz de dâhil birçokları için kabul edilemez hâle getirmektedir. ... Daha zengin aileler daha pahalı okullara yönelmekte özgürken, fazladan para eklemesi mümkün olmayan aileler, kuponun üstüne hiçbir ilave harç talep etmeyen okulların müşterileri olacaktır. Bugün yalnızca zenginlerin kişisel bir tercihi olup tamamen özel fonlarla güvenceye alınmış olan şey, devlet tarafından desteklenen haksız bir ayrıcalık hâline gelecektir. ... Bu, herhangi bir tercih planının, katılımcı olan herhangi bir okulu seçebilmeleri konusunda ailelere eşit fırsat sağlama zorunluluğu getiren temel değer taahhüdüne aykırıdır.

Okul ücretlerine yapılan eklentilere izin veren bir tercih planı altında bile, yoksul ailelerin durumları günümüzde olduğundan daha iyi olabilir. Friedman da bunu savunmaktadır zaten. Bununla birlikte, eğitimlerini ne kadar iyileştirirse iyileştirsin, ekonomik ayrışmaya bilinçli kamu finansmanı, bizim tolerans sınırlarımızı aşılıyor. Friedman planı, siyaseten uygulanabilir tek tercihli deney olsaydı bile, o kadar hevesli olmazdık.¹⁷

Bu görüş bize önceki bölümde ele alınmış olan türden eşitlikçiliğin bir örneği gibi görünmektedir: ana-babaların sefih bir yaşam için hovardaca para harcamasına izin verirken, çocuklarının eğitimini iyileştirmek amacıyla para harcamalarını önlemeye çalışmak. Başka bir yerde şu sözlerin de Coons ve Sugarman'dan geliyor olması özellikle dikkat çekicidir, ki bizim yürekten katıldığımız bir düşüncedir bu: "Bilinçli bir şekilde çocukların bireysel gelişimi[ne zarar verme] pahasına eşitlik diye tutturmak, bize, eşitlikçi tutum açısından var olan tüm iyi şeylerin nihaî yozlaşması gibi görünmektedir."¹⁸ Bizim düşüncemize göre kupon planından en fazla yararlanacak olanlar en yoksul olanlardır. Bir insan, "yoksulların eğitimini bu kadar geliştirecek" bir plana, yazarların "ekonomik ayrışma" dediği şeyin "dev-

let tarafından finansmanını” önleme adına, –böyle bir etkiye sahip olduğu gösterilse bile– itiraz etmeyi nasıl olur da mantıklı şekilde haklılaştırabilir? Kaldı ki, planın böyle bir sonucunun olacağı da kesinlikle gösterilemez. Aksine biz, hatırı sayılır çalışmalara dayanarak planın tam tersi bir etkiye sahip olacağı kanaatine vardık. Bu arada, “ekonomik ayrışma”nın son derece muğlak bir terim olduğunu ve ifade ettiği anlamın hiçbir şekilde açık olmadığını da eklemeliyiz.

Eşitlikçi amentü o kadar güçlüdür ki, kısıtlı kupon taraftarlarının bazıları, kısıtlanmamış kuponlarla ilgili denemeler yapılmasına bile onay vermeye yanaşmazlar. Oysa bildiğimiz kadarıyla hiçbiri de, kısıtlama olmayan bir kupon sisteminin “ekonomik ayrışma”yı besleyeceğine ilişkin korkuya destek veren temelsiz iddialar haricinde hiçbir öneride bulunmamıştır.

Bu görüş de bize aydınların yoksul ebeveynleri kötüleme eğiliminin bir başka örneği gibi görünmektedir. Kamusal eğitimin bugünkü maliyetini tamamıyla karşılayamasalar da, en yoksulları bile çocuklarının eğitim kalitesini artırmak için fazladan birkaç doları bir araya getirebilir ve getirmektedir de. Öyle sanıyoruz ki, yoksullar arasında da “eklentiler” öteki kesimler kadar sık kullanılacaktır, her ne kadar muhtemelen daha küçük miktarlarda olsa bile.

Daha önce de belirtildiği üzere, bizim şahsî görüşümüz odur ki, kısıtlanmamış bir kupon sistemi, şu an şehir içlerinde yaşayan birçok çocuk için sefalet, yoksulluk ve suç üreten mevcut eğitim sistemini reforme edecek en etkili yoldur. Bu sistem, günümüzde mevcut olan türden ekonomik ayrışmanın temellerini de büyük ölçüde zayıflatacaktır. Bu inancımızı burada tam olarak temellendirmek mümkün değildir. Fakat daha önceki bir yargının başka

bir yönünü hatırlatarak görüşümüzü belki mâkûl hâle getirebiliriz: günümüzde, –suçtan korunma haricinde– ekonomik gruplar arasında erişilebilirliği eğitim kalitesinden daha fazla farklılık gösteren herhangi bir mal ve hizmet kategorisi var mıdır? Farklı ekonomik grupların gittiği süpermarketler kalite farklılığı yönünden okullara hiç benziyor mu? Kuponların, zenginlerin yararlandığı eğitimin kalitesini iyileştirmeye neredeyse hiç faydası olmaz; orta sınıfa ılımlı ölçüde faydası olur; düşük gelirli sınıfını ise muazzam seviyelerde iyileştirecektir. Bunun fakirlere faydasının, bazı zengin ve orta gelirli ailelerin çocuklarının eğitimi için iki kez ödeme yapmaktan kaçınmalarını fazlasıyla telafi edeceği kesindir.

(6) Yeni Okullarla İlgili Şüphe

Bunların tümü boş bir hayal değil mi? Şu anki özel okulların tümü ya kilise okulları ya da elit akademilerden oluşmaktadır. Kupon planının etkisi, gecekondü sakinlerini toplu olarak aşağı kademedeki devlet okullarına mahkûm ederken, yalnızca bu özel okulları sübvans etmek mi olacaktır? Alternatiflerin gerçekten de ortaya çıkacağını varsaymak için ortada ne tür bir sebep vardır?

Sebebi, bugün mevcut olmayan bir pazarın o takdirde gelişebilecek olmasıdır. Şehirler, eyaletler ve federal hükümet ilk ve orta dereceli okullar için bugün yılda 100 milyar dolara yakın bir harcama yapmaktadır. Bu miktar, restoran ve barlarda gıda ve içki için yapılan toplam yıllık harcamaların üçte biri oranında daha yüksektir. [Eğitime] daha az miktarda harcama yapılması her sınıftan ve her yerden insanlar için geniş bir restoran ve bar çeşitliliği sunardı. Daha büyük miktar hatta bunun küçük bir oranı bile, geniş bir okul çeşitliliği sağlardı.

Bu, hem devlet okullarından ve hem de diğer mesleklerden gelen pek çok kişiyi cezbedecek büyük bir pazarın oluşmasına olanak verebilir. Kuponlar hakkında çeşitli gruplarla konuştuğumuz süre boyunca ne kadar çok kişinin şuna benzer şeyler söylemesi bizi çarpmıştır: “Hep öğretmenlik yapmak (ya da bir okul işletmek) istemişimdir ama eğitim bürokrasisine, bürokratik formalitelere ve devlet okullarının genel kemikleşmiş yapısına dayanamadım. Sizin planınız altında, bir okul açma işine el atmayı denemek isterim.”

Yeni okulların birçoğu kâr amacı gütmeyen gruplar tarafından açılabilir. Diğer okullar ise kâr amacıyla açılabilir. Okul sektörünün nihaî bileşimini tahmin etmenin imkânı yoktur. Bunu, rekabet belirleyecektir. Yapılabilecek tek tahmin, yalnızca müşterilerini memnun eden okulların ayakta kalabileceği olabilir; tıpkı sadece müşterilerini memnun eden restoran ve barların ayakta kalabildiği gibi. Bunu rekabet belirler.

(7) Devlet Okulları Üzerindeki Etki

Okul bürokrasisinin süslü söylemlerini, gündeme getirilebilecek gerçek sorunlardan ayırmak önemlidir. Millî Eğitim Derneği (National Education Association) ve Amerikan Öğretmenler Federasyonu (American Federation of Teachers) kuponların –onlara göre demokrasimizin temeli ve köşe taşı olan– kamusal eğitim sistemini yok edeceğini iddia etmektedir. Daha önceleri gerçek her ne olmuş olursa olsun, kamusal eğitim sisteminin ileri sürülen hedefleri bugün başarmakta olduğuna ilişkin herhangi bir kanıtla iddiaları hiçbir zaman desteklenmiş değildir. Şayet kamusal okul sistemi böylesine muhteşem bir iş çıkarıyorsa, o zaman kamusal olmayan rakip okullardan neden korkmak gerektiğini; yok öyle değilse, bu sistemin “yıkılmasına” ne-

den karşı çıkmak gerektiğini bu örgütlerin sözcüleri hiçbir zaman izah etmemektedirler.

Devlet okullarına yönelik tehdit, bu okulların başarılarından değil, kusurlarından kaynaklanmaktadır. Devlet okullarının, özellikle de ilköğretim okullarının, günümüzde mâkûl derecede tatmin edici olduğu birbiriyle iç-içe geçmiş küçük topluluklarda, en kapsamlı kupon planının bile fazla bir etkisi olmaz. Devlet okulları baskın olmaya devam eder, potansiyel rekabetin tehdidiyle de belki biraz iyileşebilirdi. Fakat başka yerlerde, özellikle de devlet okullarının bu kadar berbat bir iş çıkardığı kentsel gecekondu mahallelerinde, ebeveynlerin çoğu çocuklarını şüphesiz kamuya ait olmayan okullara göndermeye çalışırlardı.

Bu durum bazı geçici zorluklar ortaya çıkarırdı. Çocuklarının refahı konusunda en çok hassasiyet taşıyan ebeveynlerin, çocuklarını transfer edecek ilk aileler olmaları muhtemeldir. Yerinde kalan çocuklardan daha zeki olmasa bile bu ailelerin çocukları öğrenme açısından çok daha fazla motive olacak ve çok daha olumlu bir ev ortamına sahip olacaklardır. Bazı devlet okullarının “süprüntüler” ile baş başa kalıp da, kalite açısından bugünküne kıyasla daha da kötü bir hâl almaları da ihtimal dâhilindedir.

Serbest piyasa devreye girdikçe, bütün eğitim sisteminin kalitesi öylesine yükselirdi ki, en düşük kalitedeki okul bile, sıralamada *nispeten* düşük bir seviyede olsa da, *mutlak* anlamda daha iyi bir kaliteye sahip olurdu. Harlem Prep ve benzeri deneylerin gösterdiği gibi, “süprüntü”ler arasında yer alan birçok öğrenci, kendilerine şevk veren okullara gittiklerinde, düşmanlık ve kayıtsızlık sergilemek yerine, daha iyi performans gösterirdi.

Adam Smith’in iki yüzyıl önce dediği gibi,

Hiçbir disiplinin, katılmaya gerçekten değer olan derslere katılımı zorlamasına asla gerek yoktur. ... Zorlama ve baskı, şüphesiz çocukları erken yaşlarda ... almalarının gerekli olduğu düşünülen eğitim alanlarına katılım göstermelerini sağlamak amacıyla bir dereceye kadar gerekli olabilir. Ancak, on iki veya on üç yaşından sonra, öğretmenin işini iyi yapması şartıyla, zorlama ya da baskı, eğitimin hiçbir bölümünü icra edebilmek için kolay kolay gerekli olmaz. ...

Gözlemlerimiz odur ki, eğitimin kamu kurumları tarafından yapılmayan kısımları, genel olarak en iyi öğretilen kısımlardır.¹⁹

KUPON PLANI ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Çeyrek yüzyıl önce, devlet okulu sisteminin kusurlarını tamire yönelik pratik bir çözüm olarak ilk önerdiğimizden beri, kupon planına verilen destek artmıştır. Bir dizi ulusal kuruluş bugün bu öneriyi desteklemektedir.²⁰ 1968 yılından bu yana Federal Ekonomik Fırsat Ofisi (Federal Office of Economic Opportunity) ve ardından Federal Eğitim Enstitüsü (Federal Institute of Education) kupon planlarını destekleyip finanse etmiş, deneysel kupon planlarının finansmanı konusunda yardım teklif etmiştir. Kupon planını zorunlu kılmak amacıyla, Michigan'da 1978 yılında bir tür anayasa değişikliği oylaması yapılmıştır. 1979 yılında, 1980 yılı oylamasında kupon planını zorunlu hâle getiren anayasa değişikliğine gidilmesi için California'da bir hareket başlamıştır. Yakın geçmişte, eğitim kuponları konusunu araştırmak için, kâr amacı gütmeyen bir enstitü kurulmuştur.²¹ Federal düzeyde, kamusal olmayan okullara yatırılan eğitim harçları için ödenen vergiler yerine sınırlı bir kredi sağlayan yasal düzenlemeler kaç defa çıkarılma aşamasına gelmiştir. Tam olmasalar da, bunlar kısmî bir kupon planıdır; kısmî olması, hem kredi miktarı sınırla-

ması, hem de vergi yükümlülüğü az olan ya da hiç olmayan kişileri dâhil etmenin zorluğu sebebiyledir.

Eğitim bürokrasisinin algılanan öz çıkarı, eğitimde piyasa rekabetinin devreye sokulmasının önündeki anahtar engeldir. Bu çıkar grubu, Profesör Edwin G. West'in de gözler önüne serdiği üzere, hem Amerika Birleşik Devletleri ve hem de İngiltere'de devlet okulları sisteminin kurulması açısından kilit bir rol oynamış, kupon planlarıyla ilgili tüm araştırmaya, inceleme ve deneme girişimlerine inatla karşı çıkmıştır.

Siyahî bir eğitimci ve psikolog olan Kenneth B. Clark, okul bürokrasisinin tutumunu şu şekilde özetlemiştir:

... kentsel devlet okullarımızın etkinliğinin artması için gerekli olan değişikliklerin, olması gerektiği şekilde gerçekleşmesi pek muhtemel gözüküyor. ... Eğitim düzeninin değişime direniş yeteneğini anlamak açısından en önemli husus, kamusal eğitim sistemlerinin, –özel okullar ve kilise okullarıyla minimal düzeyde rekabet hâlinde olan– koruma altındaki kamu tekelleri olması gerçeğidir. Kentsel yörelerdeki Amerikan kamu okulları eleştirmenlerinden çok azı –biri de şahsım olmak üzere, bunların en sert olanları bile– devlet eğitiminin mevcut organizasyonunun verili şartlarını sorgulama cesareti gösterebilirler. ... Eleştirmenler ne müfettişler, müdürler ve öğretmenlerin seçimi konusundaki kriterler ve standartların uygun olup olmadığını sorgulayabilirler, ne de bütün bunların kamusal eğitimin amaçlarıyla (demokrasiyi sürdürecektir aydın ve bilgili bir toplum yaratmak) ve de toplumsal duyarlılık, onur ve yaratıcılık sahibi, aynı zamanda başkalarının insanlığına da saygılı insanlar meydana getirme hedefiyle bir ilgisinin olup olmadığını sorgulayabilirler.

Bir tekelin gerçek anlamda bu konuları dert etmesine gerek yoktur. Yerel okul sistemleri, yoğun rekabetin kaçınılmaz kılacağı hesap verebilirlik olmadan, eyalet ve artan oranda federal yardımlarla güvence altına alındığı sürece, devlet okullarımızın verimlili-

ğinde herhangi önemli bir artış beklemek, duygusal bir hüsnükuruntu olmanın ötesine gitmeyecektir. Mevcut sistemin, –artık yayılma sınırlarına yaklaşmakta olan şimdiki özel okullar ve kilise okullarının dışında– herhangi bir alternatifi yoksa şayet, bu durumda kamusal eğitimi iyileştirme imkânları da sınırlı demektir.²²

Bu değerlendirmenin geçerliliği, daha sonra federal hükûmetin kupon deneylerini finanse etme teklifine eğitim müesses nizamının verdiği reaksiyonla ortaya konmuştur. Kayda değer sayıda toplulukta umut vadeden girişimler geliştirilmiş, yalnızca biri, California Alum Rock'taki başarılı olmuştur. [Bu süreçte] çok ciddi aksaklıklar yaşanmıştır. Bizzat yaşadığımız bir deneyim olmasından dolayı en iyi bildiğimiz vaka, dönemin Eyalet Eğitim Kurulu başkanı William P. Bittenbender'in bir deney yapmaya söz vermiş olduğu New Hampshire'da yaşananıydı. Koşullar mükemmel görünüyordu, federal hükûmet tarafından fonlar garanti edilmiş, ayrıntılı planlar hazırlanmış, deneyin yapılacağı topluluklar seçilmiş, veliler ve yöneticilerden ön onay alınmıştı. Her şeyin hazır gibi görüldüğü bir sırada, yerel okullar müfettişi ya da eğitim bürokrasisindeki öteki önde gelen şahıslar, deneyden geri çekilmeleri için toplulukları birbiri ardına ikna etmişler, böylece tüm girişim çökmüştü.

Yapılabilen tek deney Alum Rock deneyiydi, ama o da pek uygun bir kupon deneyi sayılmazdı. Bu deney birkaç devlet okuluyla sınırlıydı ve aileler veya başkalarının devlet yardımına eklenti yapılmasına izin vermiyordu. Her biri farklı bir müfredata sahip, mini okul denen birkaç okul kuruldu. Üç yıl boyunca veliler, çocuklarının bu okullardan hangisine gideceğini seçebiliyordu.²³

Deneyin sorumlusu olan Don Ayers'in de söylediği gibi, "Sanırım, gerçekleşen en önemli şey, öğretmenlerin ilk kez

biraz yetkiye kavuşması ve çocukların ihtiyaçlarını karşılayacağını düşündükleri müfredatı oluşturabilmeleri idi. Eyalet ve yerel okul yönetim kurulu, McCollam Okulu'nda ne tür bir müfredat kullanılacağını dikte etmedi. Veliler okul işlerine daha fazla müdahil oldular. Daha çok toplantıya katıldılar. Aynı zamanda, başka bir mini okulu tercih ettikleri takdirde çocuklarını gittikleri okuldan alma yetkisine de sahiplerdi.”

Deneyin sınırlı kapsamına rağmen velilere daha fazla tercih hakkı tanımanın eğitim kalitesi üzerinde ciddi bir etkisi olmuştu. McCollam Okulu, test skorları açısından kendi bölgesinde bulunan okullar arasında on üçüncü sıradan ikinci sıraya yükselmişti.

Ancak bu deney artık bitmiştir, kurulu eğitim düzeni tarafından sona erdirilmiştir; Harlem Prep'in başına gelenin aynısı bunun da başına gelmiştir.

Aynı direnç İngiltere'de de mevcuttur. İngiltere'nin Kent bölgesinde bulunan bir kasabada, Temsilî Bölgelerde Eğitim Kuponu Deneyi Dostları (FEVER - Friends of the Education Voucher Experiment in Representative Regions) adını taşıyan son derece etkili bir grup, bir deney icra etmek için tam dört yıldır uğraşmaktadır. Yönetici yetkililer deneye olumlu bakarken, eğitim müessesesinin inatla karşı çıkmaktadır.

Profesyonel eğitimcilerin kuponlara yönelik tutumu, Kent bölgesi Ashford şehrinde bulunan bir okulun müdürü ve yerel öğretmenler sendikası başkanı olan Dennis Gee tarafından gayet iyi bir şekilde ifade edilmiştir. “Velilerin elindeki bu yapışkan küçük kâğıt parçasını (yani kuponu), velilerle aramıza giren, ‘ya bunu yapacaksın ya şunu’ diyerek baskı yaratan bir bariyer olarak görüyoruz. Biz kararlarımızı her Willie ile her küçük Johnny'nin en çok yararına

olacağına inandığımız şekilde alıyoruz, birinin 'böyle yapmazsanız, şunu yaparız' demesine göre değil. Bizim karşı çıktığımız, işte bu tür bir piyasaya felsefesidir."

Başka bir deyişle, Sayın Gee müşteriye, bu durumda veliye, çocuğunun almakta olduğu eğitimin türü ile ilgili olarak herhangi bir söz hakkı vermeye karşı çıkmaktadır. Bunun yerine, bürokratların karar vermesini istemektedir.

"Bizler," diyor Bay Gee,

Velilerimize karşı yönetim organlarımız aracılığıyla, Kent Bölge Konseyi müfettişliği ve de Kraliçe Hazretlerinin Devlet Bakanlığı müfettişliği aracılığıyla sorumluyuz. Bunlar profesyonel karar alma yetisi olan insanlardır, bu işin uzmanlarıdır.

Ben, çocuklarının eğitimi açısından neyin en iyi olduğunu velilerin bildiğinden emin değilim. Onlar için neyi yemenin en iyi olduğunu bilirler. Evde onlara sağlanabilecek en iyi ortamın ne olduğunu bilirler. Ancak bizler, çocukların sorunlarını ve zayıf yönlerini tespit etme ve yoluna konması gereken şeyleri yoluna koyma konusunda eğitimli kişileriz; bunu da velilerle işbirliği yaparak, lüzumsuz gerilimler olmazsın, serbestçe yerine getirmek istiyoruz.

Söylemeye lüzum yoktur ki, en azından bazı ebeveynler meseleye çok farklı bir açıdan bakmaktadır. Kent'te yaşayan yerel bir elektrik işçisi ile eşi, oğullarını ihtiyaçlarına en uygun olduğunu düşündükleri okula aldirmek için, bir yıl boyunca bürokrasiyle kavga etmek zorunda kalmışlar.

Maurice Walton diyor ki,

Mevcut sistemde, sanırım biz velilerin hiçbir şekilde tercih özgürlüğü yok. Neyin iyi olduğunu velilere öğretmenler söylüyor. Kendilerine öğretmenlerin çok iyi iş çıkardıkları anlatılıyor; onlarınsa konuyla ilgili hiçbir söz hakkı yok. Eğer kupon sistemi getirilirse, bu sistemin öğretmenleri ve velileri bir araya geti-

receğini ve daha yakınlaştıracığını düşünüyorum. Çocuğuyla ilgili endişe duyan bir veli, onu, iyi hizmet vermeyen bir okuldan alıp iyi hizmet veren başka bir okula gönderebilir. ... Şayet bir okul vandalizmden başka bir marifeti olmaması, disiplin açısından laçkalaşmış olması ve çocukların düzgün eğitim almaması nedeniyle küçülecekse, vallahi benim bakış açımdan bu gayet iyi bir şey.

Öğretmenlerin, 'bu şakağımıza dayanmış bir silahtır' demelerini anlayabiliyorum, ama şu an aynı silah velilerin kafasına dayanmış durumda. Veli öğretmene gidip de, 'yaptığınız işten memnun değilim' dediğinde, öğretmen sertçe "çocuğunuz okuldan alamazsınız, başka bir okula gönderemezsiniz, istediğinizi yapamazsınız; o hâlde gidin başımdan ve beni de rahatsız etmeyin" diyebilmektedir. Günümüzde okulun bazı öğretmenlerinin takınabileceği ve de sıklıkla takındığı tavır işte budur. Ancak şimdi durumlar (kuponlar sayesinde) tersine döndüğünden ve artık roller değiştiğinden, ben de öğretmenleri iyice bir paylayabilirim: "aklınızı başınıza devşirin, bize iyi davranın ve sürece daha fazla müdâhil olmamıza izin verin."

Yerleşik eğitim düzeninin amansız muhalefetine rağmen inanıyoruz ki, kuponlar ya da onların dengi olan başka şeyler bir şekilde yakında devreye girecektir. Sosyal refah yardımı konusuna kıyasla bu alanda daha iyimseriz, çünkü eğitim pek çoğumuzu çok derinden etkilemektedir. Sosyal yardım dağıtımındaki israfı ve eşitsizliği önlemek için harcadığımız çabaya kıyasla, çocuklarımızın eğitimini iyileştirme konusunda çok daha fazlasını yapmaya razıyız. Okullarla ilgili memnuniyetsizlik artmaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla, bu memnuniyetsizliği azaltmak için eldeki tek alternatif, ebeveynlere daha fazla tercih hakkının verilmesidir. Kuponlar reddedilmeye devam edildikçe, giderek daha fazla destekle ortaya çıkmaktadır.

YÜKSEKÖĞRETİM: SORUNLAR

Günümüzde Amerika'daki yükseköğretimde, ilköğretim ve ortaöğretimde olduğu gibi, iki sorun vardır: kalite ve eşitlik. Fakat her iki açıdan da zorunlu katılımın olmaması sorunu büyük ölçüde değiştirmektedir. Yasalar hiç kimseyi bir yükseköğretim kurumuna gitmeye zorlamaz. Bunun sonucu olarak, öğrenimlerine devam etmek istedikleri takdirde, öğrenciler hangi koleje ya da üniversiteye gidecekleri konusunda geniş bir tercih yelpazesine sahiptirler. Geniş bir tercih yelpazesi kalite sorununu hafifletmekte ancak eşitlik sorununu ağırlaştırmaktadır.

Kalite Sorunu

Hiç kimse, kendisinin (veya belki ailesinin) iradesi dışında bir koleje ya da üniversiteye gitmediğinden, öğrencilerinin taleplerini en azından asgarî ölçüde karşılamayan hiçbir yüksek öğretim kurumu ayakta kalamaz.

Ortada çok daha farklı bir sorun varlığını sürdürmektedir. Öğrenim ücretlerinin düşük olduğu devlet kurumlarında, öğrenciler kısmen ikinci sınıf müşteri, kısmen de vergi mükellefinin sırtından desteklenen hayır objesidirler. Bu olgu öğrencileri de, öğretim üyelerini de, yöneticileri de etkilemektedir.

Düşük öğrenim harçları demektir ki; şehir veya eyalet kolejleri ve üniversiteleri eğitim almakla ilgilenen çok sayıda ciddi öğrenciyi kendisine çektiği gibi, aynı zamanda, ücretlerin düşük olması, yurtların ve yemeklerin sübvansede edilmesi, her şeyden önemlisi de, orada çok sayıda başkagencin bulunması dolayısıyla, birçok delikanlı ve genç kızdacezbeder. Onlar için üniversite, lise hayatıyla iş hayatı arasında keyifli bir ara faslıdır. Derslere devam etmek, sınavlara girmek, geçer notlar almak; bunlar öğrencilerin di-

ğer avantajlar için ödedikleri bedeldir, okulda olmalarının asıl sebebi bunlar *değildir*.

Bunun bir sonucu, okulu terk etme oranının yüksek olmasıdır. Ülkenin en saygın devlet üniversitelerinden biri olan Los Angeles California Üniversitesi'nde (UCLA), örneğin, lisans programını üniversiteye kaydolan öğrencilerin sadece yarısı civarında bir kısmı tamamlamaktadır; üstelik bu da, devlet yükseköğrenim kurumları için yüksek bir bitirme oranıdır. Okulu terk edenlerin bazıları başka kurumlara transfer olsa bile, bu olgu resmin sadece detaylarını değiştirmektedir, o kadar.

Diğer bir sonuç, sınıflardaki atmosferin ilham verici olmaktan çok, iç karartıcı olmasıdır. Durum elbette ki her yerde aynı değildir. Öğrenciler dersleri ve hocaları kendi ilgi alanlarına göre seçebilmektedirler. Her okulda ciddi öğrenciler ve hocalar bir araya gelmenin ve hedeflerine ulaşmanın bir yolunu bulmaktadır. Fakat bu da yine, öğrencilerin zamanının ve vergi mükelleflerinin parasının çok küçük boyutlarda bir telafisidir.

Şehir ve eyalet kolejleri ve üniversitelerinde, ilgili öğrencilerin yanı sıra iyi hocalar da bulunmaktadır. Ancak prestijli devlet kurumlarındaki hocaların ve idarecilerin ödülleri iyi bir lisans öğretimi için verilmez. Öğretim üyeleri araştırma ve yayın sayesinde ilerleme kaydeder; yöneticiler ise devlet yetkililerinden daha fazla ödenek koparmak suretiyle ilerleme kaydeder. Sonuç olarak, -Los Angeles California Üniversitesi, Berkeley California Üniversitesi, Wisconsin Üniversitesi ya da Michigan Üniversitesi gibi- en meşhur devlet üniversiteleri bile, lisans eğitiminin kalitesi ile tanınmamaktadır. Bunlar daha çok lisansüstü çalışmalar, araştırma ve spor takımları açısından ün kazanmışlardır; kazanç kapıları işte bunlardır.

Özel [yükseköğretim] kurumlarında ise durum çok farklıdır. Bu tür kurumlarda öğrenciler okul maliyetlerinin tamamını olmasa bile çok büyük kısmını karşılayan yüksek harçlar ödemektedirler. Para ebeveynler, öğrencilerin kendi kazançları, krediler ya da burs yardımlarından gelmektedir. Önemli olan şey, öğrencilerin birincil müşteri olmaları; aldıkları hizmetin parasını ödemeleri ve paralarının karşılığını almak istemeleridir.

Kolej eğitim satmakta, öğrenciler de eğitim satın almaktadır. Çoğu özel piyasalarda olduğu gibi, her iki taraf da birbirine hizmet vermek için güçlü bir müşevvike sahiptir. Üniversite, öğrencilerine istedikleri türden bir eğitim sağlayamadığı takdirde, öğrenciler başka bir üniversiteye gidebilir. Öğrenciler, verdikleri paranın tam karşılığını almak isterler. Prestijli bir özel okul olan Dartmouth Koleji'nde okuyan lisans öğrencilerinden birinin dediği gibi; "Her bir dersin size tam otuz beş dolara mâl olduğunu görünce ve de bu otuz beş dolarla başka neler yapıyor olabileceğinizi düşününce, o derse mutlaka gitmekten başka çareniz kalmıyor demektir."

Bunun bir sonucu, özel kurumlara kayıt yaptıran öğrencilerin lisans programını tamamlama oranının devlet kurumlarına giden öğrencilerin bitirme oranından çok daha yüksek olmasıdır; Dartmouth'da yüzde 95'e karşılık UCLA'da yüzde 50 olması gibi. UCLA yüzdesinin devlet kurumları içinde yüksek bir oran olduğu gibi, Dartmouth yüzdesi de özel kurumlar içinde muhtemelen yüksektir ancak bu fark öyle alışılmamış bir fark da değildir.

Özel kolejlerin ve üniversitelerin ortaya koyduğu bu tablo, bir bakıma fazla basitleştirilmiş bir tablodur. Eğitime ek olarak, bu kurumlar iki farklı ürün daha üretmekte ve satmaktadırlar: anıt eserler ve araştırmalar. Özel kolej ve

üniversitelerdeki bina ve tesislerin çoğunu özel kişiler ve vakıflar bağışlamışlardır; profesörlük kürsüleri ve burslar vakfetmişlerdir. Araştırmaların çoğu, vakıflardan sağlanan gelirlerle veya federal hükümetin özel hibeleriyle ya da belirli amaçlar için tahsis edilmiş diğer kaynaklarla finanse edilmektedir. Bağışçılar, arzu edilebilir olarak gördükleri şeyleri destekleme arzusuyla katkıda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, isim verilen binalar, profesörlük kürsüleri ve burslar aynı zamanda bir bireyin adını ölümsüzleştirir, onları 'anıt' olarak adlandırmamızın sebebi de budur.

Eğitim satışı ile anıt eserlerin böylesi bir kombinasyonu, gönüllü işbirliğinin, 'piyasa üzerinden kişisel çıkarları geniş toplumsal amaçların emrine vermesi' şeklindeki, kıymeti çok az takdir edilen marifetini ortaya koymaktadır. Yükseköğrenimin finansmanını tartışırken Henry M. Levin şunları yazmaktadır: "Piyasanın bir Klasik bölümü mü, yoksa yaygın olarak toplumumuzun genel yaşam kalitesini etkilediğine inanılan bilgi ve kültürel çıktıları destekleyen sanat ve beşerî bilimlere bağlı birçok öğretim programını mı destekleyeceği şüphelidir. Bu faaliyetlerin devam etmesinin tek yolu, doğrudan sosyal sübvansiyonlardır." Sosyal sübvansiyonlardan kastı, devlet teşvikleridir.²⁴ Bay Levin kesinlikle yanılıyor. Geniş anlamda piyasa özel kurumlarda sosyal faaliyetleri desteklemektedir. Ve bunun bağışçılara cazip gelmesinin sebebi tam da, fon sağlayanların yakın şahsî çıkarlarına hizmetten ziyade, bu faaliyetlerin topluma genel faydalar sağlamasıdır. Diyelim ki Bayan X, kocası Bay X'i onurlandırmak istiyor. Bayan X ya da başka biri, ABC İmalat firmasının (ki bu, Bay X'in sosyal refaha gerçek bir katkısı ve anıt eseri olabilir) yeni inşa edilmiş bir fabrikaya Bay X adını vermesini onurlandırma olarak kabul eder miydi? Öte yandan, eğer Bayan X, bir

üniversitede Bay X'in adının verildiği bir kütüphane veya başka bir binayı, yahut adına açılmış bir profesörlük kürsüsü ya da bursu finanse etmiş olsa, işte bu Bay X için gerçek bir onurlandırma olarak kabul görecektir. Böyle olmasının nedeni tam da, bunun bir kamu hizmeti veriyor olmasıdır.

Öğretim, anıt eserler ve araştırma üretimini içeren ortak girişime öğrenciler iki şekilde katılırlar. Müşterilerdir, ama aynı zamanda çalışanlardır da. Araştırma ve anıt eserlerin satışını kolaylaştırmak suretiyle, öğretim için kullanılabilir olan fonlara katkı sağlarlar ve böylece bir bakıma kısmen hayatlarını kazanmaya da katkı sağlamış olurlar. Gönüllü mübadelenin yolları ve potansiyellerinin ne kadar karmaşık ve hemen göze çarpmayan türden şeyler olduğunun başka bir örneğidir bu.

İsmin devlet kurumu olan birçok yüksek-öğretim kurumu aslında karmadır. Öğrenim harcı alır ve öğrencilere eğitim satarlar. Bina ve benzeri şeyleri hediye olarak kabul ederler ve böylece anıt eserler satarlar. Araştırma yapmak için devlet kurumlarından ya da özel girişimlerden teklif edilen sözleşmeleri kabul ederler. Birçok devlet üniversitesinin büyük ölçekte özel bağışları vardır; Berkeley California Üniversitesi, Michigan Üniversitesi ve Wisconsin Üniversitesi bunlardan sadece birkaçıdır. İzlenimimiz odur ki, piyasanın rolü ne kadar büyükse, kurumun eğitim performansı da genel olarak o ölçüde daha tatminkârdır.

Özkaynak Sorunu

Yükseköğrenimin vergiler yoluyla finansmanı için genel olarak iki haklılaştırıcı gerekçe ileri sürülür. Biri, yukarıda Bay Levin tarafından önerildiği gibi, yükseköğrenimin, öğrencilerin kendi payına düşenden başka, ayrıca “sosyal fay-

dalar” da ürettiğidir. İkincisi ise, “eğitimde fırsat eşitliği”-nin sağlanması için kamu finansmanına ihtiyaç olduğudur.

(i) Sosyal Yardımlar

Yükseköğrenim hakkında yazmaya ilk başladığımızda, ilk gerekçeye büyük ölçüde sempati duyuyorduk. Ama artık duymuyoruz. Bu zaman zarfında, bu argümanı ileri süren kişileri iddia edilen sosyal faydalar hakkında daha ayrıntı vermeye ikna etmeye çalıştık. Verilen cevap hemen her zaman basitçe kötü iktisat olmuştur. Bize, daha nitelikli ve daha eğitilmiş insanlara sahip olmaktan ülkenin fayda sağlayacağı, bu tür becerileri kazandırmak için yapılan yatırımın ekonomik büyüme için çok önemli olduğu, ayrıca daha iyi eğitilmiş insanların geri kalanlarımızın verimliliğini de arttırdığı söylenmiştir. Bu tespitler doğrudur. Ancak bunların hiçbirisi de yükseköğrenimi sübvans etmek için geçerli bir neden değildir. Bu tespitler fiziksel sermaye (yani makineler, fabrika binaları, vb.) ile ilgili olarak yapılmış olsaydı da, eşit derecede doğru olurlardı. Ancak, bundan yola çıkarak hiç kimse, General Motors veya General Electric firmalarının sermaye yatırımlarını sübvans etmek için vergilerin kullanılması gerektiği sonucuna varmazdı. Şayet yükseköğrenim bireylerin iktisadî verimliliğini artırır, onlar bu artışın karşılığını yüksek kazançlar yoluyla alırlar, bu yüzden de söz konusu eğitimi almak için özel bir müşevvikleri vardır. Adam Smith’in görünmez eli, onların özel çıkarlarının, toplumsal çıkarlara hizmet etmesini sağlar. Eğitimi sübvans ederek onların özel çıkarlarını değiştirmek, sosyal çıkarlara aykırıdır. Fazladan öğrenciler yani ancak sübvans edildiği takdirde koleje gidecek olanlar, tam da elde ettikleri faydanın maliyetlerden daha az olduğunu düşünenlerdir. Aksi takdirde, masrafları bizzat kendileri ödemek isterlerdi.

Verilen cevap arada bir de iyi iktisattır fakat kanıtlardan çok çıkarsamalarla desteklenmektedir. Bunun en yakın örneği, Carnegie Vakfı tarafından kurulan özel bir Yükseköğrenim Komisyonu tarafından hazırlanmış olan raporlardır. En son hazırladığı raporlardan biri olan, *Yüksek Öğrenim: Kimler Öder? Kimler Faydalanır? Kimler Ödemelidir?* başlıklı raporunda komisyon sözde “sosyal faydalar”ı özetliyor. Listede, yukarıdaki paragrafta tartışılan geçersiz iktisadî argümanlar var; eğitim alan kişilerin elde ettiği faydalar, sanki üçüncü taraflara sağlanıyormuş gibi değerlendirilmektedir. Raporun listesi aynı zamanda, meydana geldikleri takdirde eğitimi alan kişilerden başkalarının da fayda sağlayacağı ileri sürülen, bundan dolayı da sübvansiyonu haklı kılan bazı avantajlar da içermektedir: “bilginin genel ilerlemesi...; demokratik bir toplumun siyasî açıdan daha etkili olması...; ortaya çıkacak bireyler ve gruplar arası karşılıklı anlayış ve hoşgörü sayesinde toplumsal itibarın daha iyi olması; kültürel mirasın daha etkin korunması ve yayılması.”²⁵

Carnegie Komisyonu, “yükseköğrenimin muhtemel olumsuz sonuçları” konusundan en azından göstermelik de olsa söz eden neredeyse tek komisyondur. Ancak örnek diye verdikleri yalnızca şunlardır: “mevcut doktora fazlalığından kaynaklanan bireysel hayal kırıklıkları (ki bu sosyal bir etki değil, bireysel bir etkidir) ve kampüslerde geçmişte patlak veren karışıklıkların kamuoyunda yarattığı rahatsızlık.”²⁶ Yararlar ve “olumsuz sonuçlar” listesinin ne kadar selektif ve taraflı olduğuna dikkat çekilmelidir. Hindistan gibi ülkelerde, eğitimlerine uygun olduğunu düşündükleri alanlarda iş bulamayan üniversite mezunları sınıfı büyük bir toplumsal huzursuzluk ve siyasî istikrarsızlık kaynağı olmaktadır. “Kampüslerdeki karışıklığın” ABD’deki yegâne

hatta en büyük negatif etkisinin “kamuoyundaki rahatsızlık” olduğu kolay kolay söylenemez. Çok daha önemli olan olumsuz etkileri, üniversitelerin yönetimi, “demokratik bir toplumun siyasî etkinliği” ve “daha iyi anlayış ve karşılıklı hoşgörü ... aracılığıyla toplumun sosyal itibarı” üzerindeki etkilerdi. Oysa, komisyon tarafından bunların hepsi de mesnetsiz bir şekilde yüksek öğrenimin toplumsal faydaları olarak zikrediliyordu.

“Hiç kamu sübvansiyonu olmasaydı da, yükseköğrenimin bazı sosyal faydalarının, özel sektör tarafından finanse edilen eğitimin *yan etkileri* olarak her halükarda ortaya çıkacağını”²⁷ teslim ederken de, rapor bir istisna idi. Ancak bu da yine yalnızca göstermelik bir şeydir. Komisyon, çok sayıda ve pahalı özel çalışmalara parasal destek sağlama-sına rağmen öne sürülen sosyal etkilerin, –bunların öneminin ya da kamu sübvansiyonu olmadan ne ölçüde yapılabileceklerinin sayısal olarak kabaca tahmin edilmesine imkân verecek şekilde– tespit edilmesi için hiçbir ciddi girişimde bulunmaz. Sonuç itibarıyla komisyon, net herhangi bir olumlu etkinin, vergi mükelleflerinin milyarlarca dolarının yükseköğrenim için harcanmasını haklı kılmaya yetecek kadar büyük olduğunu kanıtlamayı bir yana bırakın, sosyal etkilerin net bakiyesinin pozitif mi negatif mi olduğuna dair bile hiçbir kanıt sunmuş değildir.

Komisyon, “özel ve kamu maliyetlerine karşı bireysel ve toplumsal yararların etki değerlendirmesini yapmak için kesin –hatta kesin olmayan– hiçbir yöntemin bulunmadığı” sonucuna varmakla yetiniyordu. Ama bu durum, yine de komisyonun devletin hâlihazırda zaten devasa boyutlarda olan yükseköğrenim sübvansiyonlarının artırılmasını tereddütsüz ve hararetle bir şekilde tavsiye etmesine engel olmuyordu.

Bizim kanaatimize göre bu, açık ve net bir şekilde özel el açmadır. Carnegie Komisyonu'na başkanlık eden kişi, Berkeley California Üniversitesi eski Rektörü ve Mütevelli Heyeti Başkanı olan Clark Kerr idi. Kerr de dâhil olmak üzere komisyonun on sekiz üyesinden dokuzu, yükseköğrenim kurumlarının ya o sırada başındaydı ya da daha önce bu görevde bulunmuştu. Diğer beş üye de yükseköğrenim kurumları ile meslekî olarak ilişkiliydi. Geri kalan dört üyenin hepsi de üniversitelerin yönetim kurulunda ya da mütevelli heyetinde görev yapmıştı. İş adamları serbest girişim bayrağı altında tarifeler, kotalar ve başka özel ayrıcalıklar talep etmek üzere Washington'a yürürken, akademik camia buradaki özel yakarmayı hemen fark etme ve istihza ile gülümsemekte hiç zorluk çekmez. Aynı akademik dünya, on sekiz üyesinden on dördünün çelik endüstrisinden geldiği ve çelik endüstrisine verilen devlet sübvansiyonlarının büyük oranda arttırılmasını tavsiye eden bir çelik endüstrisi komisyonu hakkında acaba ne derdi? Oysa Carnegie Komisyonu'nun benzer önerisiyle ilgili olarak akademik dünyadan hiçbir şey duymadık.

(ii) Eğitimde Fırsat Eşitliği

“Eğitimde fırsat eşitliği”nin sağlanması, vergi gelirlerinin yükseköğrenimi finanse etmek için kullanılması konusunda genel olarak ileri sürülen en önemli gerekçedir. Carnegie Komisyonu'nun sözleriyle, “Biz ... eğitimde daha fazla fırsat eşitliğini mümkün kılmak için, eğitime yapılan parasal harcamalarda, geçici olarak ... kamunun daha büyük bir paya sahip olmasını tercih ettik.”²⁸ Komisyonu kuran Carnegie Vakfı'nın ifadesiyle, “Yükseköğrenim ... kökenleri düşük gelirli ailelere dayanan kişiler, kadınlar ve azınlık gruplarına dâhil insanlar tarafından giderek daha fazla tercih edilen, daha büyük fırsat eşitliğine çıkan bir ana yoldur.”²⁹

Amaç takdire şayandır. İzahat da doğrudur. Ancak bu iki şey arasında bir kayıp halka söz konusudur. Amaç, devlet sübvansiyonu tarafından desteklenmiş midir, yoksa kösteklenmiş midir? Yükseköğrenimin, “daha büyük fırsat eşitliğine çıkan bir ana yol” olması, devlet sübvansiyonu sayesinde mi, yoksa ona rağmen mi söz konusu olmuştur?

Carnegie Komisyonu’nun kendi raporunda bulunan basit bir istatistik, yorumlama sorununu ortaya koymaktadır: 1971 yılında, geliri 5.000 doların altındaki ailelerden gelen üniversite öğrencilerinin yüzde 20’si; geliri 5.000 ile 10.000 dolar arasındaki ailelerden gelen öğrencilerin yüzde 17’si; geliri 10.000 doların üzerinde olan ailelerden gelen öğrencilerin ise yüzde 25’i özel okullara gidiyordu. Diğer bir deyişle, özel yükseköğretim kurumları gelir skalasının en üstündekilere olduğu kadar, en altındaki genç erkeklere ve kadınlara da, devlet kurumlarına kıyasla daha fazla fırsat sağlamıştır.³⁰

Üstelik bu, buzdağının yalnızca görünen kısmıdır. Orta ve üst gelirli ailelerden gelen kişilerin koleje gitme ihtimali, düşük gelirli gruplardan gelen kişilerden iki ya da üç kat daha fazladır, ayrıca bunlar daha pahalı kurumlara ve daha uzun yıllar boyunca (iki yıllık yüksekokullar yerine dört yıllık kolej ve üniversitelere) gitmektedirler. Sonuç olarak, sübvansiyondan en çok yararlananlar yüksek gelirli ailelerden gelen öğrencilerdir.³¹

Yoksul ailelerden gelen bazı kişiler de devlet sübvansiyonundan yararlanmaktadır. Bunlar ise genellikle yoksullar arasında durumu daha iyi olanlardır. Bu insanlar, yükseköğrenimden kazanç sağlamalarını mümkün kılacak insani nitelik ve becerilere sahiptirler. Bu beceriler esasen onların koleje gitmeden de daha yüksek gelir elde etmelerini sağlayacak becerilerdir. Her halükarda, bunlar top-

lum içinde durumu iyi olanlar arasında olması mukadder olanlardır.

Biri California, diğeri ise Florida için yapılmış iki detaylı çalışma, devletin yükseköğrenim için yaptığı harcamaların ne ölçüde düşük gelirli gruplardan yüksek gelirli gruplara gelir transferi yaptığına bakmaktadır.

Florida çalışması, 1967-68 yıllarında, dört farklı gelir sınıfının her birindeki kişilerin, vergi olarak yüklenedikleri maliyetler ile devletin yükseköğrenim için yaptığı harcamalardan aldıkları toplam yardımı karşılaştırmıştır. Yalnızca en üst gelir sınıfı, yaptığı ödemenin yüzde 60 daha fazlasını geri almak suretiyle, net kazanç elde etmiştir. En alt seviyedeki iki sınıf geri aldıklarından yüzde 40 daha fazla, orta sınıf ise yaklaşık yüzde 20 daha fazla ödeme yapmıştır.³²

1964 yılı için yapılan California çalışması da aynı derecede çarpıcıdır; her ne kadar anahtar sonuçlar California kamusal yüksek öğretimindeki çocuklu ve çocuksuz aileler açısından biraz farklı aksettirilmiş olsa da. Kamusal yüksek öğrenimde çocuğu olan aileler, ortalama gelirlerinin yüzde 1,5 ile 6,6 arasında değişen oranlarda net yardım almışlardı. En büyük yardım ise California Üniversitesi'ndeki çocuklu ve aynı zamanda en yüksek ortalama gelire sahip ailelere gidiyordu. Kamu yüksek öğreniminde çocuğu olmayan aileler ortalama olarak en düşük gelire sahiplerdi ve yükledikleri maliyet gelirlerinin net yüzde 8,2'lik bir kısmına karşılık geliyordu.³³

Gerçekler konusunda ihtilaf yoktur. Her ne kadar "Bu 'orta sınıf' aldığı kamu sübvansiyonları payı açısından genel olarak ... oldukça iyi iş çıkarıyor. Sübvansiyonların mâkûl şekilde yeniden dağıtımı yoluyla daha büyük bir

eşitlik elde edilebilir”³⁴ gibi yorumlarda ifade edilen itiraf- ları bulmak için, raporların çok dikkatli bir şekilde okun- ması ve satır aralarının özenle incelenmesi gerekse de, Carnegie Komisyonu bile, yükseköğrenim için yapılan dev- let harcamalarının bozucu yeniden dağıtım etkisini itiraf etmektedir. Önerdiği başlıca çözüm büyük ölçüde aynıdır: yükseköğretim için daha fazla kamu harcaması.

Etkileri açısından yükseköğretimin finansmanı kadar adaletsiz, Director Yasası'nın çok açık bir örneği olarak gö- rünen başka bir hükümet programı bilmiyoruz. Bu alanda, orta ve yüksek gelir sınıfında olanlarımız, resmin bütü- nü ölçüğünde bakıldığında yoksulları dolandırıyor ve bizi sübvansede etmelerini sağlıyor. Buna rağmen samimi bir utanç duymayı geçtik, bir de üstüne bencil olmamakla ve kamu menfaatini düşünmekle övünüyoruz.

YÜKSEKÖĞRENİM: ÇÖZÜM

Ebeveynlerinin geliri, sosyal konumu, ikamet yeri ya da ırkı ne olursa olsun, her genç erkek ve kadının yükseköğre- nim fırsatına sahip olması gayet arzu edilir bir şeydir; *ye- ter ki kişi, ister şimdi, isterse –eğitimin ona sağlayacağı daha fazla gelir üzerinden– daha sonra bunun bedelini ödemeye razı olsun.* Herkese fırsat temin edecek kadar kredi fonları sağ- lama yönünde güçlü bir argüman vardır. Bu tür fonların kullanılabilirliğiyle ilgili bilgiyi yayma ve daha az ayrıcalıklı olanları bu fırsattan yararlanmaya teşvik etme yönünde sağlam bir argüman da vardır. Ama, yükseköğrenim gö- renleri, görmeyenler pahasına sübvansede etme lehine bir argüman yoktur. Yükseköğretim kurumlarını devletler iş- lettiği sürece, öğrencilerden, kendilerine sağlanan eğitim ve öteki hizmetlerin tam karşılığı olan harcı tahsil etmek durumundadırlar.

Yükseköğrenimin vergi mükelleflerinin sırtından sübvansane edilmesine son vermek ne kadar arzu edilir olursa olsun, şu an için siyasî olarak uygulanabilir bir şey gibi görünmemektedir. Buna bağlı olarak biz de tartışmamızı kamu finansmanına bir alternatif olarak daha az radikal bir reform önerisiyle, yükseköğrenim için kupon planı ile sürdüreceğiz.

Kamu Finansmanına Alternatif

Yükseköğrenimi finanse etmek amacıyla kullanılan sabit miktarlı parasal kredilerin, üniversite mezunlarının kazançlarındaki büyük çeşitlilik gibi bir kusuru vardır. Bazıları iyi kazançlar elde ederler. Sabit miktarlı bir krediyi geri ödemek onlar için çok büyük bir sorun teşkil etmez. Ötekilerse sadece mutedil bir gelir elde eder. Bu kişiler için sabit miktarlı bir borç, ağır bir yük demektir. Eğitime yapılan harcamalar, riskli bir işletmeye yapılan sermaye yatırıdır; aynen yeni kurulan küçük bir işletme için yapılan yatırım gibi. Bu tür işletmelerin finansmanında en tatmin edici yöntem, sabit meblağlı parasal kredi vermek değil, özsermaye yatırıdır; yani, işletmeden hisse “satın almak” ve karşılığında da kârdan pay almak.

Eğitim açısından bunun muadili, bir bireyin kazanç beklentilerinden bir pay “satın almak” olacaktır. Böylece gelecekteki kazançlarının belirli bir kısmını yatırımcıya geri ödemeyi kabul etmesi koşuluyla, o kişinin eğitiminin finansmanı için gereken fonlar sağlanmış olur. Bir yatırımcı bu yolla, nispeten başarılı olan bireylerden başlangıçtaki yatırımını fazlasıyla geri alabilecek, bu da başarısızlardan uğradığı kaybı telafi etmesini sağlayacaktır. Bu temelde özel sözleşmeler yapmak için herhangi bir yasal engel yok gibi görünmekle birlikte, çok yaygın hâle gelmeme-

lerinin sebebi, öyle tahmin ediyoruz ki, söz konusu uzun dönem boyunca bunları hayata geçirmenin zorlukları ve maliyetleridir.

Çeyrek yüzyıl önce (1955) birimiz, bir kamu birimi üzerinden “özsermaye” yatırımı yoluyla yükseköğrenim finansmanına dair şöyle bir plan yayımlamıştı:

Asgari kalite standartlarını tutturabilen herhangi bir bireyin eğitimini finanse etmeyi ya da finansmanına yardımcı olmayı öneren bir plan. Bu kapsamda öngörülen uzunlukta bir dönem boyunca, kabul görmüş bir kurumda eğitim için kullanılması şartıyla, sınırlı bir yıllık tutar kullanıma sunulabilir. Buna karşılık birey, devletten aldığı her 1.000 dolar için, gelecekte elde edeceği kazançlarından, belirlenecek bir miktarın üstünde kalan bölümünün, yine belirlenecek bir yüzdesini devlete ödemeyi kabul eder. Bu ödeme kolaylıkla gelir vergisi ödemeleriyle birleştirilerek ek yönetim giderlerinin en aza indirilmesi sağlanabilir. Temel tutar, özel bir uzmanlık eğitimi almadan elde edilebilecek tahmini ortalama gelire eşitlenmelidir. Gelirden ödenecek paysa tüm proje kendi kendini finanse edecek şekilde hesaplanmalıdır. Bu yolla, eğitimi almış olan bireyler fiilen tüm maliyeti yüklenmiş olacaktırlar. Buna göre yatırım tutarı bireysel tercihle belirlenebilir.³⁵

Daha yakın zamanlarda (1967), Başkan Johnson tarafından atanan ve MIT Profesörü Jerrold R. Zacharias'ın başkanlık ettiği bir panel tarafından, “Eğitim Fırsatı Bankası” şeklindeki çekici başlık altında bu planın özel bir versiyonunun benimsenmesi önerilmiş ve bunun fizibilitesi ve kendi kendini destekleyebilmesi için gereken şartlar açısından kapsamlı ve ayrıntılı bir çalışma yapılmıştır.³⁶ Bu kitabın hiçbir okuyucusu, söz konusu önerinin Devlet Üniversiteleri ve Arazisi Bağışlanmış Kolejler Birliği'nin büyük tepkisiyle karşılaştığını öğrendiğinde hiç şaşırma-

yacaktır; Adam Smith'in "çıkara dayalı dalaletin harareтли güveni" olarak nitelediği şeye güzel bir örnektir bu.³⁷

Yükseköğrenimin finansmanı için yapılan toplam on üç önerinin sonuncusu olarak, Carnegie Komisyonu 1970 yılında cari kazançlara kısmen bağlı olan geri ödemelerle uzun vadeli kredi verecek bir Ulusal Öğrenci Kredi Bankası'nın kurulmasını öneriyordu. "Eğitim Fırsatı Bankası'nın aksine," diyordu komisyon, "... Ulusal Öğrenci Kredi Bankası'nı, toplam eğitim masraflarını finanse etmenin bir yolu olarak değil, öğrenciler için ek finansman sağlamanın bir aracı olarak görüyoruz."³⁸

Daha yakın zamanlarda ise, Yale Üniversitesi de dâhil olmak üzere bazı üniversiteler, üniversitenin kendisi tarafından yönetilen şartlı geri ödeme planlarını değerlendirmiş ya da kabul etmişlerdir. Dolayısıyla hâlâ bir umut ışığı bulunmaktadır.

Yükseköğrenim için Kupon Planı

Yükseköğretimi sübvans etmek için vergi paralarının harcanması söz konusu olduğunda, bunu yapmanın ehveni şer olan yolu, daha önce ilköğretim ve ortaöğretim okulları için tartışılana benzer türden bir kupon düzenlemesidir.

Tüm devlet okullarının verdikleri eğitim hizmetinin tam maliyetini kapsayacak şekilde harç almasını, böylece devlete ait olmayan okullarla eşit koşullarda rekabet etmesini sağlayın. Yüksek-öğretim için harcanan yıllık vergi toplamını, sübvans edilmek istenen yıllık öğrenci sayısına bölün. Ortaya çıkan rakama eşit miktarda kuponu söz konusu öğrencilere verin. Eğitimin sübvans edilmek istenen türde bir eğitim olması şartıyla, kuponların öğrencinin tercih edeceği herhangi bir eğitim kurumunda kullanılmasına izin verin. Kupon talep eden öğrenci sayısı eldeki kupon

sayısından fazlaysa, kuponları toplumun en kabul edilebilir bulduğu kriterlere göre paylaştırın: rekabete dayanan sınavlar, sportif yetenek, ailenin geliri veya diğer sayısız mümkün standartlara göre olabilir. Sonuçta ortaya çıkacak olan sistem, gazilere eğitim sağlayan GI kuponlarını ana hatlarıyla takip edecektir; şu farkla ki GI kuponları açık uçlu; sağladığı yardımlar tüm gazileri kapsıyordu.

Bu planı ilk önerdiğimizde yazdığımız gibi:

Bu tür düzenlemelerin benimsenmesi çeşitli tipteki okullar arasında daha etkili bir rekabete ve kaynaklarını daha etkin kullanmalarına yol açacaktır. Bu, özel kolej ve üniversiteler üzerindeki doğrudan devlet yardımının baskısını ortadan kaldıracak, böylece bir yandan onların tam bağımsızlıkları ve çeşitliliğini korurken, bir yandan da devlet kurumlarına kıyasla görece olarak büyüebilmelerini mümkün kılacaktır. Ayrıca yardımların verilmiş amaçlarının gözetilmesine yol açmak gibi bir yan faydası da olabilir. Kişiler yerine kurumların sübvansede edilmesi, devletin sübvansede etmeyi uygun bulunduğu etkinliklerden ziyade, bu kurumlar için uygun olan bütün etkinliklerin ayrı ayrı gözetilmeksizin sübvansede edilmesine yol açmıştır. Gelişigüzel yapılmış incelemeler bile, söz konusu iki sınıfa dâhil etkinliklerin, yer yer kesişmekle birlikte, tamamen özdeş olmaktan çok uzak olduğunu göstermektedir.

Alternatif [kupon] düzenlemesi bağlamında özsermaye argümanı... açıktır.... Sözgelisi, Ohio eyaleti yurttaşlarına desin ki: "Koleje gitmek isteyen bir çocuğunuz varsa, oldukça minimal eğitim şartlarını yerine getirmesi ve Ohio Üniversitesine (veya başka bir devlet destekli kuruma) gitmeyi seçecek kadar da zeki olması koşuluyla, ona otomatik olarak dört yıllık hatırı sayılır bir burs vereceğiz. Ama eğer çocuğunuz Yale, Harvard, Northwestern, Beloit ya da Chicago Üniversitesi'ni bir yana bırakın, Oberlin Koleji'ne ya da Western Reserve Üniversitesi'ne gitmek ister ya da siz onun oralara gitmesini isterseniz,

o zaman zırnık yok." Böylesine bir program nasıl haklı görülebilir? Ohio eyaletinin yükseköğretim için harcamak istediği parayı, herhangi bir kolej ya da üniversite için kullanılabilir burslara tahsis etmesi ve Ohio Üniversitesi'nin diğer kolej ve üniversitelerle eşit koşullarla yarışmasını istemesi çok daha adil ve daha yüksek bir burs standardını teşvik edici olmaz mıydı?³⁹

Bu öneriyi ilk kez yaptığımızdan beri birçok eyalet, –sadece söz konusu eyalet içinde kullanılmak şartıyla da olsa– özel kolej ve üniversitelerde kullanılabilir burslar vererek, kısmen bu yönde ilerleyen sınırlı bir program benimsemişlerdir. Öte yandan, New York Eyaleti'ndeki mükemmel bir Regents burs programı, büyük ölçüde aynı ruhla, Vali Nelson Rockefeller'ın California Üniversitesi model alınarak kurulan New York Eyalet Üniversitesi için yaptığı görkemli planlarla zayıflatılmıştır.

Yükseköğretimdeki diğer önemli bir gelişme de, federal hükûmetin finansmana ve daha büyük oranda da kamusal ve kamusal olmayan kurumların düzenlenmesine müdahil olmasının büyük çapta genişlemiş olmasıdır. Müdahale büyük ölçüde, daha geniş sivil haklar adına sözde "pozitif ayrımcılığı" desteklemek için büyük çapta genişletilmiş federal faaliyetin bir parçası olmuştur. Bu müdahale, kolejler ve üniversitelerde öğretim üyeleri ve yöneticiler arasında büyük endişe uyandırmış, federal bürokratların faaliyetlerine karşı büyük bir muhalefet yaratmıştır.

Yükseköğrenimin geleceği için çok önemli olmasaydı, tüm bu süreç romantik bir 'adalet meselesi' olabilirdi. Toplumun öteki kesimlerine yöneltildiğinde, akademik camia bu tür müdahale taraftarlarının ön saflarında olmuştur. Sadece bu tür tedbirler kendilerine yöneltildiği zaman, bunların –maliyetli oluşu, kurumların asıl misyonuna ka-

rışılması ve de kendi koşulları açısından bile verimsiz oluşu gibi- kusurlarını keşfetmişlerdir. Şimdi de, gerek eski amentülerinin ve gerekse federal çukuru beslemeye devam etmedeki kişisel çıkarlarının kurbanı olmuşlardır.

SONUÇ

Yaygın uygulama doğrultusunda, “eğitim” ve “okula gitme” [okullaşma]* kelimelerini eşanlamlı olarak kullandık. Ama bu iki terimin birbiriyle özdeşleştirilmesi, ikna amaçlı maksatlı dil kullanımının başka bir örneğidir. Terimler daha dikkatli kullanıldığında, her “okula gitme” eğitim olmadığı gibi, her “eğitim” de “okula gitme” anlamına gelmemektedir. Epey okula gitmiş birçok kişi eğitimsizdir, bir hayli “eğitimli” çok sayıda insan da okula gitmiş değildir.

Alexander Hamilton kurucu babalarımızın gerçek anlamda en “eğitimli,” kültürlü ve ilim sahibi olanlarından biriydi; oysa formel olarak yalnızca üç ya da dört yıllık bir okula gitmişliği vardı. Örnekler kat kat artırılabilir; şüphesiz her okuyucunun epey okula gittiği hâlde eğitimsiz [cahil] dediği, okula gitmediği hâlde bilge olarak gördüğü kişiler vardır.

İnanıyoruz ki, okullaşmanın finansmanı ve idaresinde devletin oynadığı giderek artan rol, sadece vergi mükelleflerinin paralarını devasa boyutlarda israf etmekle kalmamış, aynı zamanda –eğer gönüllü işbirliği daha büyük bir rol oynamaya devam etseydi gelişebilecek olana kıyasla- çok daha fakir bir eğitim sistemine yol açmıştır.

Toplumumuzda okullardan daha ‘tatmin edici olmaktan uzak’ çok az kurum vardır. Çok azı onlardan daha fazla hoşnutsuzluk yaratmaktadır; özgürlüğümüzün altını oyma

* Metinde, sırasıyla “education” ve “schooling.” –ç.n.

konusunda okullardan daha fazlasını yapabileni yoktur. Müesses eğitim nizamı, mevcut yetkileri ve ayrıcalıklarını savunma bağlamında ateş püskürmekte, kollektivist bir bakış açısını paylaşıp kamu yararı odaklı düşünen birçok vatandaşa da desteklenmektedir. Fakat kurulu eğitim düzeni de saldırı altındadır. Ülke genelinde düşen sınav notları; kentsel okullardaki suç, şiddet ve düzensizlik sorunlarının artması; hem beyazların hem de siyahların ezici çoğunluğunun zorunlu otobüs servisine karşı çıkması; çok sayıda kolej ve üniversite hocaları ile yöneticilerinin HEW bürokratlarının baskısı altındaki huzursuzluğu.. Tüm bunlar, okullaşmanın merkezileşmesi, bürokratikleşmesi ve devletleşmesine yönelik eğilime bir tepki üretmektedir.

Bu bölümde bir dizi yapıcı önerinin ana hatlarını çıkarmaya çalıştık. Sıralamak gerekirse: ilköğretim ve orta öğretimde, her gelir seviyesinden ebeveynlere çocuklarını gönderecekleri okul konusunda tercih özgürlüğü veren bir kupon sisteminin takdimi; fırsat eşitliğini, -durumu iyi olanların yükseköğreniminin bedelini ödemek için yoksullara vergi dayatılması şeklindeki, skandal niteliğindeki-mevcut sisteme son verilmesiyle birleştiren bir yükseköğrenim şartlı kredi finansmanı sistemi; ya da buna alternatif olarak, hem yükseköğretim kurumlarının kalitesini artıran ve hem de yükseköğrenimi sübvansetmek için kullanılan vergi mükellefi paralarının daha adil dağıtılmasını teşvik eden bir yükseköğrenim kupon planı.

Bu öneriler vizyonerdir, ama uygulanamaz değildirler. Engeller, bu önerilerin idaresinin uygulanabilirliği ile değil, yerleşik çıkarlar ve önyargıların gücü ile alâkalıdır. Bu ülkede ve başka yerlerde daha küçük ölçekli öncüler ya da karşılaştırılabilir programlar devrededir. Bunlar için kamuoyu desteği mevcuttur.

Bunları ânında başaramayacağız. Ancak, onlara –ya da aynı amaca yönelik alternatif programlara– doğru ilerleme kaydettiğimiz sürece, özgürlüğümüzün temellerini güçlendirebilir, eğitimde fırsat eşitliğine gerçek manasını verebiliriz.

TÜKETİCİYİ KİM KORUR?

“Bizim akşam yemeği umudumuzun kaynağı kasabın, biracının ya da fırıncının iyilikseverliği değildir; asıl sebep, onların kendi menfaatini gözetmesidir. Biz onların insani yanına değil, onların kendilerine duydukları sevgiye hitap ederiz; onlara asla kendi ihtiyaçlarımızdan bahsetmeyiz, ama bunların [kendilerine sağlayacağı] avantajlardan bahsederiz. Sadece bir dilenci, esas olarak hemşehrilerinin iyilikseverliklerine bağımlı olarak yaşamayı seçer.”

-Adam Smith, Milletlerin Zenginliği, Cilt 1, s. 16.

AKŞAM YEMEĞİMİZ İÇİN İYİ NİYETE GÜVENEMEYİZ, TAMAM DA ADAM SMITH'İN GÖRÜNMEZ ELİNE TAMAMEN GÜVENEbilir miyiz peki? Ekonomistler, filozoflar, reformcular ve toplumsal eleştirmenlerin epey kabarık sayıda bir kısmı buna hayır demişlerdir. Öz-sevgisi*, satıcıla-

* Öz-sevgisi (self-love): Kendi kendini sevmek, kişinin kendini sevmesi, kendini önemsemesi, fitri bir özellik olarak 'önce can, sonra canan' diye düşünmesi. Adam Smith'in düşüncelerinden pek hazretmeyenlerin ya da kasıtlı olarak bu kavramı "bencil-

rın müşterilerini aldatmasına yol açacaktır. Müşterilerinin masumiyetinden ve cehaletinden yararlanacak, onlara fahiş fiyatlarla kalitesiz ürünleri kabalayacaklardır. Onları tatlı sözlerle kandırarak, istemedikleri ürünleri almaya ikna edecektir. Buna ek olarak, eleştirilenler, eğer bu iş piyasaya bırakılırsa, sonucun doğrudan işin içinde olanlardan başkasını da etkileyebileceğini öne sürmüşlerdir. Bu, soluduğumuz havayı, içtiğimiz suyu, yediğimiz gıdaların güvenliğini etkileyebilir. Deniyor ki; müşteriye bizzat kendisinden ve tamahkâr satıcılardan korumak ve hepimizi piyasa işlemlerinin çevreye sıçrayan dışsal etkilerinden korumak amacıyla, piyasanın başka düzenlemelerle desteklenmesi gerekir.

1. Bölüm'de belirttiğimiz gibi, görünmez ele yapılan bu eleştiriler geçerlidir. Asıl soru, eleştirilere cevap vermek üzere, piyasayı desteklemek için önerilen ya da benimlenen düzenlemelerin bu amaç için yeterince iyi tasarlanmış olup olmadığı; yahut, sıklıkla olduğu gibi, tedavinin hastalıktan daha beter olup olmadığıdır.

Bu soru, günümüzde özellikle geçerlidir. Yirmi yıldan daha az bir süre önce yaşanan –Rachel Carson'ın *Sessiz Bahar*'ının yayımlanması, Senatör Estes Kefauver'in ilaç endüstrisini soruşturması ve Ralph Nader'in General Motors Corvair'e "her hızda emniyetsiz" şeklindeki saldırısı gibi– bir dizi olayın tetiklediği bir hareket, devletin –tüketiciyi koruma adına– piyasaya müdahalesinin kapsamı ve niteliğinde büyük bir değişime yol açmıştır.

1824 yılında Kara Kuvvetleri İstihkam Birlikleri'nden

lik" (*selfishness*) olarak anlamaları ve Smith'in bencilliği meşrulaştırdığını ileri sürmeleri sık rastlanan, asla görmezden gelinmemesi gereken bir çarpıtma örneğidir. Ne yazık ki İslamcı aydınlar dâhil bizim coğrafyamızda kapitalizme, sermayeye ve serbest piyasaya bakış, büyük ölçüde Marx ve Marksist-sosyalist ideolojinin şekillendirdiği çarpık bir bakıştır. –ç.n.

(Army Corps of Engineers), 1887 yılında Eyaletlerarası Ticaret Komisyonu'na (Interstate Commerce Commission - ICC), oradan 1966'da Federal Demiryolu İdaresi'ne (Federal Railroad Administration) kadar ekonomik faaliyetleri düzenlemek ya da denetlemek amacıyla federal hükümet tarafından kurulan birçok kurum kapsam, önem ve amaç açısından değişiklik göstermiştir. Ancak bunların hemen hemen hepsi de tek bir sanayi ile ilgileniyordu ve bu sanayi ile ilgili olarak iyi tanımlanmış yetkilere sahipti. En azından ICC'den itibaren, tüketicinin –öncelikle de onun cüzdanının– korunması, reformcular tarafından ilan edilen amaçlardan biriydi.

Müdahalenin temposu, Yeni Eylem planından sonra büyük ölçüde hızlanmış olup; 1966 yılında mevcut olan otuz iki kurumdan yarısı 1932 yılında FDR'nin başkan olarak seçilmesinden sonra kurulmuştur. Yine de müdahalenin kapsamı oldukça ılımlı ölçüde kalmış ve varlığını tek sanayi kalıbıyla sürdürmüştür. 1936 yılında tüm düzenlemeleri, komisyon oturumları ve düzenleyici kurumlarla ilgili diğer konuları kaydetmek amacıyla kurulan *Federal Sicil* büyümüştür; ilk etapta yavaş, sonrasında ise hızla. 1936 yılı için 2.599 sayfalık ve raflarda yaklaşık 15 cm.'lik bir alanı kaplayan üç cilt; 1956 yılı için 10.528 sayfalık ve raflarda 66 cm.'lik bir alanı kaplayan on iki cilt ve 1966 yılı için 16.850 sayfalık ve raflarda 91 cm.'lik bir alanı kaplayan on üç ciltlik kayıt vardır.

Sonra devletin düzenleyici faaliyetinde gerçek bir patlama meydana gelmiştir. Bir sonraki on yıl içerisinde en az yirmi bir yeni kurum kurulmuştur. Belirli sektörlerle ilgilenmek yerine, söz konusu kurumlar etrafta gördükleri her şeye el atmışlardır: çevre, enerji üretimi ve dağıtımı, ürün güvenliği, meslekî güvenlik ve saire. Tüketicinin cüzdanıyla ilgilenmenin, onu satıcıların sömürsünden korumakla

alâkadar olmanın yanı sıra, son kurulan kurumlar daha çok tüketici güvenliği ve refahı gibi şeylerle yani onları yalnızca satıcılardan değil, bizzat kendilerinden korumakla da ilgilenmektedir.¹

Hem eski hem de yeni kurumlar için yapılan kamu harcamaları hızla artmış, 1970 yılında 1 milyar dolardan daha azken, 1979 yılında yaklaşık 5 milyar dolara fırlamıştır. [Bu dönemde] fiyatlar kabaca iki katına çıkarken, söz konusu harcamalar beş kattan fazla artmıştır. Düzenleyici faaliyetlerle ilgili kurumlarda istihdam edilen devlet bürokratlarının sayısı üç katına çıkmış, 1970 yılında 28.000 olan sayı 1979 yılında 81.000 olmuştur. 1970 yılında 17.660 sayfaya olan *Federal Sicil* 1978 yılında 36.487 sayfaya çıkarak, raflarda 322 cm.'lik bir alanı yani yaklaşık üç metrelik bir rafı kaplar hâle gelmiştir.

Aynı on yıl içerisinde, ABD'de ekonomik büyüme büyük ölçüde yavaşlamıştır. Basit ve kapsamlı bir verimlilik ölçütüyle, özel sektörde istihdam edilen herkes dâhil adam-saat başına düşen çıktı, 1949'dan 1969 yılına kadar yılda yüzde 3'ten fazla artış gösterirken; bir sonraki on yılda artış yarı yarıya azalmış; on yılın sonları itibariyle verimlilik fiilen düşmeye başlamıştır.

Bu iki gelişmeyi birbiriyle acaba neden irtibatlandırıyoruz? Biri güvenliğimizi sağlamakla, sağlığımızı korumakla, temiz hava ve su teminiyle ilgiliyken; diğeri ekonomimizi ne kadar etkili bir şekilde organize ettiğimizle ilgilidir. Bu iki iyi şey neden çatışma içinde olsun ki?

Cevap şudur ki, açıklanan amaçları her ne olursa olsun, son yirmi yılda ortaya çıkan -tüketici hareketi, ekoloji hareketi, toprağa geri dönüş hareketi,* hippie hareketi, or-

* Toprağa dönüş hareketi (back-to-the-land movement): 1960'ların sonları ve 1970'lerin başında yükselen, hayatı daha basit yaşamak

ganik gıda hareketi, bakir alanları koruma hareketi, sıfır nüfus artışı hareketi, “küçük güzeldir” hareketi, nükleer karşıtı hareket gibi- hareketlerin hepsinin ortak bir yönü vardır: hepsi de büyüme karşıtıdır. Yeni gelişmelere, endüstriyel yeniliğe, doğal kaynakların artan kullanımına karşı çıkmaktadırlar. Bu hareketlere tepki olarak kurulan kurumlar, artan oranda ayrıntılı ve kapsamlı resmî şartların yerine getirilmesi için sanayilere birbiri ardına ağır maliyetler dayatmışlardır. Bazı ürünlerin üretilmesini ya da satılmasını engellemişler; devlet bürokratları tarafından belirlenen şekillerde, üretken olmayan amaçlar için sermaye yatırımı yapılmasını talep etmişlerdir.

Bunun sonuçları ise çok geniş kapsamlı olmuştur ve daha da geniş kapsamlı olma tehdidi içermektedir. Büyük nükleer fizikçi Edward Teller’in bir keresinde dediği gibi, “İlk nükleer enerji jeneratörünü inşa etmemiz on sekiz ayımızı almıştı; şimdi ise on iki yılımızı almaktadır; ilerleme budur.” Regülasyonun vergi mükelleflerine doğrudan maliyeti, toplam maliyetin en küçük parçasıdır. Hükümet tarafından bir yılda harcanan 5 milyar dolar, regülasyonlara uyması için tüketici ve sanayilere yapılan masraflarca yutulmuştur. İhtiyatlı tahminlere göre bu maliyet yaklaşık olarak 100 milyar dolardır. Üstelik bu rakama, kısıtlı tercih hakkı ve mevcut ürünleri daha pahalıya almanın tüketiciye maliyeti dâhil değildir.

Devletin rolündeki bu devrime, kamuoyunu ikna konusunda çok az rakibi olan bir başarı eşlik etmekte ve büyük ölçüde onu beslemektedir. Kendinize, şu anda en az tatmin edici olan ve zaman içinde de en az gelişme gösteren ürün-

isteyen bir grup idealist insanın desteklediği, materyalizme dayalı bir toplumun etkisinden uzak, toprakta sade bir hayat kurup yaşamak gerektiğini savunan hareket. -ç.n.

lerin hangileri olduğunu sorun. Posta servisi, ilköğretim ve orta öğretim eğitimi ve demiryolu yolcu taşımacılığı kesinlikle listenin üst sıralarında olacaktır. Bir de, en tatmin edici ve en çok gelişme gösteren ürünlere bakın. Ev aletleri, televizyon ve radyo setleri, ses sistemleri ve bilgisayarlar listenin kesinlikle en üst sıralarında yer alacaktır; bunlara süpermarketler ve alışveriş merkezlerini de ekleyebiliriz.

Kalitesiz ürünlerin hepsi de devlet tarafından ya da devlet düzenlemesine tâbi olan sektörler tarafından üretilmektedir. Seçkin ürünlerin tümü ise çok az devlet müdahalesi olan ya da hiçbir devlet müdahalesi olmayan özel girişimler tarafından üretilmektedir. Buna rağmen kamuoyu –ya da onun büyük bir bölümü– özel işletmelerin kalitesiz ürünler üretmekte olduğu ve ‘güvenli olmayan cafcıflı ürünleri cahil, masum ve savunmasız müşterilere fahiş fiyatlarla kakalamasının önlenmesi’ için uyanık devlet memurlarına ihtiyacımız olduğuna kanidir. Bu halkla ilişkiler kampanyası o kadar başarılı olmuştur ki, posta hizmetimizi yapan türden kişilere çok daha kritik bir iş olan enerji üretimi ve dağıtımını teslim etme sürecindeyiz.

Ralph Nader’in, –özel sektör ürünlerini kötüleme açısından kampanyanın en dramatik kısmı olan– Corvair’e* yönelik saldırısı, bu kampanyanın yalnızca ne denli etkili olduğunu ortaya koymakla kalmamakta, aynı zamanda ne kadar yanıltıcı olduğunu da göstermektedir. Nader’in Corvair’i ‘her süratte emniyetsiz’ olarak yaftalamasından bir on yıl kadar sonra, daha sonraki kamuoyu feryadına tepki olarak tesis edilen kurumlardan biri, bütün meselenin kaynağı olan Corvair’i test etmek için sonunda vakit ayırdı. Corvair’in

* Corvair: Motoru arkada olan, ABD’de üretilen ilk compact sınıf arabalardan biri. Belki sözü edilen kampanyanın da etkisiyle, söz konusu araç ticarî olarak başarılı olamamıştır. –ç.n.

performansını muadili olan öteki araçların performansı ile karşılaştırmak için bir buçuk yıl harcadılar ve “1960-63 imalatı Corvair’in, testlerde kullanılan diğer çağdaş araçlarla karşılaştırıldığında daha üstün olduğu” sonucuna vardılar.² Günümüzde ülke genelinde Corvair fan kulüpleri mevcuttur. Corvairler koleksiyon nesnelere hâline gelmiştir. Fakat birçok kişiye göre hatta konuyla ilgili bilgili kişilere göre bile, Corvair hâlâ “her süratte emniyetsiz”dir.

Demiryolu endüstrisi ile otomobil endüstrisi, devletçe regüle edilip rekabetten korunan bir sektör ile rekabetin bütün zorluklarına maruz kalan bir özel sektör arasındaki farkın mükemmel bir örneğini teşkil etmektedir. Her iki sektör de aynı pazara hizmet etmekte ve sonuçta aynı hizmeti sunmaktadır: ulaşım. Bir sektör geri kalmıştır, etkinsizdir ve pek bir yenilik yapmamaktadır. Bunun başlıca istisnası, dizelin buhar motorunun yerini almasıdır. Günümüzde dizelle çalışan yük arabalarını, daha önceki dönemlerin buhar motorlarıyla çalışan yük arabalarından ayırt etmek oldukça zordur. Yolcu hizmeti günümüzde, elli yıl önce olduğundan daha yavaş ve daha az tatmin edicidir. Demir yolları para kaybetmektedir ve devlet tarafından el konulma aşamasındadır. Öte yandan, yurtiçinden ve yurtdışından rekabetin mahmuzladığı ve yenilik yapma konusunda serbest olan otomobil sektörü, birbiri ardına öylesine yenilikler devreye sokmuş ve muazzam atılımlar yapmıştır ki, elli yıl öncesinin arabaları şimdi müzeliiktir. Tüketicilerle birlikte, otomobil sektöründeki işçiler ve şirket hissedarları da bundan yarar sağlamıştır. Bu durum hem etkileyici, hem de trajiktir; çünkü otomobil sektörü hızla devlet tarafından regüle edilen bir sektör hâline getirilmektedir. Demir yollarını tökezletmiş olan gelişmelerin gözlerimizin önünde otomobillere de musallat olduğunu görebiliyoruz.

Piyasaya devletin müdahalesi bizzat kendi kanunlarına tâbidir; yasamanın kanunlarına değil, bilimsel kanunlara. Müdahaleyi başlatanların veya destekleyenlerin niyetleri ya da arzularıyla hiç de ilgisi olmayan güçlere itaat eder ve onların gerektirdiği yönde ilerler. Bu süreci sosyal yardım faaliyeti ile bağlantılı olarak zaten incelemiş durumdayız. Devlet piyasaya müdahale ettiğinde de aynı durum geçerlidir; amacı ister tüketicileri yüksek fiyatlara ve kalitesiz mallara karşı korumak olsun, isterse onların güvenliğini temin veya çevreyi korumak olsun, fark etmez. Her müdahale eylemi, iktidar pozisyonları yaratır. Bu gücün hangi amaçlarla nasıl kullanılacağı, en başta müdahaleyi yapanların ve destekleyenlerin amaçları ve hedeflerinden çok daha fazla olarak, bu gücü kontrol etme bakımından en iyi pozisyonda olan kişilere ve bunların amaçlarına bağlıdır.

Geçmiş 1877 yılına dayanan Eyaletlerarası Ticaret Komisyonu [ICC], kendi kendini tüketicilerin temsilcisi ilan eden dönemin Ralph Nader'lerinin öncülük ettiği siyasî bir kampanya marifetiyle kurulmuş ilk kurumdur. Birçok kez yaşam döngüsünden geçmiş, etraflıca çalışılmış ve analiz edilmiş olan kurum, piyasaya devlet müdahalesinin doğal seyrini gösteren mükemmel bir örnek teşkil eder.

Upton Sinclair'in Chicago'daki kesimhane ve et paketleme yerlerinin sağlıksız koşullarını teşhir eden *Balta Girmemiş Orman (The Jungle)* adlı romanının ardından yükselen feryada tepki olarak, ilkin 1906 yılında kurulan Gıda ve İlaç İdaresi (Food and Drug Administration - FDA) de birçok yaşam döngüsünden geçmiştir. Esas görevinin yanı sıra, bu kurum daha önceki görevi 'sektöre özgü regülasyonlar' ile -1962 Kefauver tadilatlarının ardından görevinde meydana gelen değişim dolayısıyla- daha yakın dönemlerdeki fonksiyonel ya da 'sektörler arası regülasyonlar' arasında bir köprü görevi görmektedir.

Tüketici Ürünleri Güvenliği Komisyonu, Ulusal Otoyol Trafik Güvenliği İdaresi, Çevre Koruma Ajansı gibi kurumların hepsi de, birden fazla endüstri ile ilgilenen ve tüketicinin cüzdanını nispeten daha az umursayan, daha yeni düzenleyici kurum örnekleridir. Bunların tam bir analizi bu kitabın kapsamını çok aşar. Ancak onların ICC ve FDA'da mevcut aynı eğilimleri nasıl yansıttıklarını ve gelecekte sebep olacakları problemleri kısaca tartışacağız.

Her ne kadar gerek eyalet ve gerekse federal hükümetler tarafından enerji piyasasına müdahalenin tarihi eskiye giderse de, 1973 OPEC ambargosundan ve sonrasında ham petrol fiyatının dört katına çıkmasından sonra bu alanda mühim bir sıçrama yaşanmıştır.

İleri süreceğimiz üzere, tüketiciler olarak devlet müdahalesine güvenemeyeceksek şayet, acaba neye güvenebiliriz? Bu amaca yönelik olarak acaba piyasa ne tür araçlar geliştirmektedir? Dahası bu araçlar acaba nasıl geliştirilebilir?

EYALETLER ARASI TİCARET KOMİSYONU

İç Savaş'ı, demiryollarının daha önce görülmemiş şekilde genişlemesi izliyor; Golden Spike'ın, Pasifik Birliği ile Orta Pasifik demiryollarının birleşmesini işaretlemek üzere, 10 Mayıs 1869 tarihinde Utah Promontory Burnu'nu geçmesi kıtalar arası ilk hattın tamamlanışını sembolize ediyordu. Çok geçmeden kıtalararası ikinci, üçüncü ve hatta dördüncü rotalar devreye girdi. 1865 yılında işletilen demir yolu uzunluğu 35.000 mildi; bundan on yıl sonra bu uzunluk 75.000 mile, 1885 yılında ise 125.000 mile ulaştı. 1890 yılı itibarıyla 1.000'den fazla ayrı demiryolu mevcuttu. Ülke tam anlamıyla, bütün ücra köşelere kadar ulaşan ve bir sahilden diğerine ülkeyi kat eden demiryollarıyla örüldü. Birleşik Devletler'deki demiryolu hattı uzunluğu, dünya-

nın geri kalanındaki tüm demiryollarının uzunlukları toplamını aşıyordu.

Rekabet şiddetliydi. Bunun sonucu olarak da, yük ve yolcu taşıma ücretleri düşük, belki de dünyadaki en düşük ücretler idi. Demiryolu işletenler tabii “kıyasıya rekabet”-ten şikâyetçiydiler. Ekonominin, periyodik dalgalanmaların durgunluk evresine takılıp da her sendeleyişinde iflas eden demiryollarına başkaları tarafından el konuluyor ya da bunlar tamamen kepenk kapatıyorlardı. Ekonomi canlandığında ise demiryolu inşaatında da yeni bir canlanma bunu takip ediyordu.

Dönemin demiryolu işleticileri bir araya gelmek, havuzlar oluşturmak, ücretleri kârlı seviyelerde sabitleme konusunda anlaşmak ve pazarı bölüşmek suretiyle konumlarını iyileştirmeye çalışıyordu. Kendilerini umutsuzluğa düşürür şekilde, bu anlaşmalar sürekli bozuluyordu. Havuzun öteki üyeleri kendi ücretlerini yüksek düzeyde tuttuğu sürece, ücretleri aşağı çekip ötekilerden müşteri çalmak her bir üyenin işine geliyordu. Fiyatları tabii ki kimse açıktan kırmıyordu; diğer havuz üyelerine çaktırmadan, mümkün olduğunca sinsi ve dolambaçlı yollardan yapıyordu bunu. Dolayısıyla, bu tür uygulamalar torpilli nakliyatçılara el altından yapılan iadeler ile bölgeler ve mallar arasında fiyat farklılaştırması şeklinde ortaya çıkıyordu. Ama fiyat kırmanın er ya da geç farkına varılıyor, böylece havuz da çöküyordu.

En şiddetli rekabet, New York ve Chicago gibi uzak mesafeli ve kalabalık nüfuslu güzergâhlar arasında yaşanıyordu. Nakliyatçılar ve yolcular, farklı demiryolları tarafından işletilen bir dizi alternatif rotadan ya da daha önceden araziyi kaplayan kanallar arasından birini tercih edebiliyordu. Öte yandan, örneğin Harrisburg ve Pittsburgh arasındaki kısım gibi, rotalardan herhangi biri üzerindeki daha kısa

güzergâhlar arasında tek bir demiryolu olabiliyordu. Bu demiryolu, –sadece kanallar veya nehirler gibi alternatif ulaşım araçlarından kaynaklı rekabete konu olan– bir tür tekel konumundaydı. Doğal olarak, yapabildiği ve yük-yol-cu trafiğinin kaldırabildiği ölçüde, sahip olduğu tekel konumundan sonuna kadar yararlanabiliyordu.

Ortaya çıkan sonuçlardan biri, kısa mesafeli nakliyeler için –hatta tek bir kısa mesafe nakliyesi için– uygulanan nakliye ücretleri toplamı, zaman zaman iki uzak nokta arasında gerçekleşen uzun mesafedeki nakliye ücretleri toplamından daha fazla oluyordu. Tüketiciler uzun mesafeler için uygulanan düşük fiyatlardan doğal olarak şikâyetçi değillerdi; ama kısa mesafeli nakliye için uygulanan yüksek fiyatlardan şikâyetçiydiler. Benzer şekilde, gizli fiyat kırma savaşlarında iade alan nakliyatçıların bir şikâyeti yoktu; ama bu iadeleri alamayanlar “ayrımcı fiyatlandırma” konusunda son derece şikâyetçilerdi.

Demiryolları dönemin en önde gelen işletmeleriydi. Oldukça göz önünde, bir hayli rekabetçi ve de Wall Street ve finansal Doğu bölgesi ile irtibatlı oldukları için, bunlar finansal manipülasyon ve yüksek mertebelerin dalavere hikâyelerinin daimi bir kaynağı durumundaydı. Özellikle Orta Batı bölgesinin çiftçileri için doğal bir hedef hâline gelmişlerdi. 1870’lerde ortaya çıkan Grange Hareketi “tekelci demiryolları”na saldırıya geçmişti. Hepsi de navlun bedelleri ve uygulamalarının devletin kontrolünde olması için bastıran ve çoğu zaman da bunu başaran Greenback Partisi, Çiftçiler İttifakı ve bunun gibi birçok grup da bunlara katılmıştı. William Jennings Bryan’ın sayesinde ün kazandığı Popülist Parti (Halkçı Parti), demiryollarının yalnızca regüle edilmesi için değil, doğrudan kamu mülkiyeti-ne alınıp kamu tarafından işletilmesi için çağrıda bulun-

yordu.³ Dönemin karikatüristleri, demir yollarını muazzam bir siyasi baskı uygulayan ve ülkeyi boğan ahtapotlar olarak makaraya sarıyorlardı, ki durum gerçekten de böyleydi.

Demiryollarına karşı kampanyalar çoğaldıkça, bazı ileri görüşlü demiryolu işleticileri bu durumu avantaja çevirebileceklerini görmüş; aralarındaki fiyat sabitleme ve pazarı paylaşma anlaşmalarını hayata geçirmesi ve kendilerini yerel ve eyalet yönetimlerinden koruması için federal hükümeti kullanabileceklerinin farkına varmışlardı. Devlet düzenlemelerine destek konusunda bunlar da reformculara katıldılar. Sonuç, 1887 yılında Eyaletlerarası Ticaret Komisyonu'nun kurulması oldu.

Komisyonun tam olarak faaliyete geçmesi yaklaşık bir on yıl almıştı. Bu arada reformcular bir sonraki haçlı seferlerine girişmişlerdi. Demiryolları, gündemlerindeki meselelerden yalnızca biriydi. Hedeflerine ulaşmışlardı ve arada bir ICC'nin ne yapmakta olduğuna şöyle bir göz atmanın ötesine geçmelerini zorlayan bir çıkarları yoktu. Oysa demiryolu işleticileri için durum tamamen farklıydı. Demiryolları onların işi ve en büyük kaygılarıydı. Yirmi dört saatlerini bu meseleyle ilgilenererek geçirmeye hazırdılar. Dahası, ICC'ye personel verip onu yönetmek için gereken uzmanlığa başka kim sahipti ki? Çok geçmeden komisyonu kendi lehlerine nasıl kullanacaklarını onlar da öğrendiler.

Komisyonun ilk üyesi, demiryollarını yıllarca temsil etmiş bir avukat olan Thomas Cooley oldu. O ve ortakları Kongre'den daha büyük bir düzenleyici yetki talep ettiler, bu yetki de verildi. Başkan Grover Cleveland'ın Başsavcısı Richard J. Olney, ICC'nin kurulmasından sadece altı yıl sonra Burlington & Quincy Demiryolu şirketi başkanı, demiryolu kodamanı Charles E. Perkins'e yazdığı mektupta şunları söylüyordu:

Artık işlevleri mahkemeler tarafından sınırlandırılmış olan Komisyon, demiryolları için çok avantajlıdır ya da avantaj hâline getirilebilir. Demiryolları üzerindeki devlet denetimi konusunda koparılan popüler yaygaraya cevap verir, oysa bu denetim neredeyse tamamen kâğıt üzerinde bir şeydir. Dahası, böyle bir komisyon ne kadar kıdemli hâle gelirse, her şeye iş ve demiryollarının bakış açısından bakmaya o oranda daha eğilimli olacaktır. Böylece, demiryolu şirketleriyle halk arasında bir tür bariyer hâline gelecek ve demiryolu çıkarlarına karşı aceleci ve üstünkörü mevzuata karşı bir tür koruma olacaktır... Bilgelik, Komisyonu yok etmekte değil, ondan istifade etmektedir.⁴

Komisyon, uzun mesafeli nakliyat/kısa mesafeli nakliyat sorununu çözdü. Bunu büyük ölçüde, size hiç de şaşırıcı gelmeyeceği üzere, uzun mesafeli nakliye ücretlerini, kısa mesafeli nakliye ücretleri toplamına eşitleyecek şekilde *yükseltmek* suretiyle yapmıştı. Müşteriler hariç, herkes durumdan memnundu.

Zaman geçtikçe yetkileri arttırılan komisyon, giderek demiryolu işinin her yönüyle ilgili daha yakından kontroller yapmaya başladı. Buna ilaveten güç, demiryollarının doğrudan temsilcilerinden giderek büyüyen ICC bürokrasisine geçti. Ancak bu durum demiryolları için herhangi bir tehdit oluşturmuyordu. Bürokratların çoğu demiryolu sektöründen geliyordu; günlük işleri demiryolu insanlarıyla alâkalı olma eğilimindeydi. Dahası kazançlı bir müstakbel kariyer açısından en büyük umutları da demiryolları ile ilgiliydi.

Demiryollarına gerçek tehdit 1920'lerde kamyonlar uzun mesafeli nakliyat araçları olarak ortaya çıktığında yaşandı. Demiryolları için ICC tarafından yapay bir şekilde yüksek tutulan nakliye ücretleri kamyonculuk sektörünün çarçabuk büyümesini sağladı. Sektör regüle edilmiyordu

ve rekabet bir hayli yüksekti. Bir kamyon satın almak için yeterli sermayeye sahip olan herkes bu işe girebiliyordu. Devlet düzenlemeleri talep eden kampanya sırasında, demiryollarına karşı kullanılan ana argüman olan, demiryollarının 'halkı istismar etmekten uzak tutulması için kontrol edilmesi gereken tekeller' olduğu iddiasının kamyon sektörü için hiçbir geçerliliği yoktu. İktisatçıların "tam rekabet" olarak adlandırdıkları olgunun şartlarını sağlamaya bundan daha çok yaklaşan başka bir sanayi bulmak zordu.

Fakat bu durum, demiryolları tarafını, uzun mesafeli kamyon taşımacılığının da Eyaletlerarası Ticaret Komisyonu'nun [ICC] denetimi altına alınması için bastırmaktan alıkoymamıştı. Nitekim bunu başardılar da. 1935 Motorlu Taşımacılık Yasası kamyoncular konusunda ICC'yi yetkilendiriyor; korunan ise tüketiciler değil, demiryolları oluyordu.

Demiryolu hikâyesi kamyon taşımacılığı için de tekrarlandı. Sektör kartelleşti, ücretler sabitlendi, rotalar belirlendi. Kamyonculuk sektörü büyüdükçe, kamyoncu temsilcilerinin komisyon üzerindeki etkisi giderek arttı ve zaman içinde egemen güç olarak demiryolu temsilcilerinin yerini aldı. ICC demiryollarını kamyonlardan korumaya olduğu kadar, kamyonculuk sektörünü demiryollarından ve düzenlemeye tâbi olmayan kamyonlardan korumaya da adanmış bir kurum hâline gelmişti. Bütün bunların üstünü kaplamak üzere bir de basitçe kendi bürokrasisini koruma amacı vardı.

Bir kamyonculuk şirketinin eyaletler arası umumi nakliyatçı olarak çalışabilmesi için, ICC tarafından verilen bir kamu yararı ve gerekliliği belgesine sahip olması şarttır. 1935 Motorlu Taşımacılık Yasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra, bu sertifikayı almak için yapılan 89.000 başvurunun sadece 27.000 kadarı ICC tarafından onaylanmıştır. "O zamandan beri ... komisyon yeni bir rekabet yetki bel-

gesi vermek için çok isteksiz davranmıştır. Dahası, mevcut kamyonculuk firmalarının birleşmeleri veya iflasları bu tür firmaların 1939 yılında 25.000'i aşkın olan sayısını 1974 yılında 14.648'e düşürmüştür. Bu arada, şehirlerarası taşıma hizmetinde regüle edilen kamyonlarla yapılan sevkiyat 1938 yılında 25,5 milyon ton iken, 1972 yılında 698,1 milyon tona çıkmıştır: tam 27 katlık bir artış.”⁵

Sertifika alınıp satılabilir. “Trafığın artması, firma sayısındaki düşüş ve ücret büroları ile ICC uygulamalarının ücret rekabetini caydırması, sertifikaların değerini önemli ölçüde artırmıştır.” Thomas Moore, 1972 yılında söz konusu sertifikaların toplam değerinin 2 ile 3 milyar dolar arasında olduğunu tahmin etmektedir.⁶ Bu ise devlet destekli bir tekel konumuna karşılık gelmektedir. Sertifika sahibi kişiler için bir servet teşkil etmektedir; fakat bir bütün olarak toplum için, üretim kapasitesinin bir ölçüsü değil, devlet müdahalesinden kaynaklanan kaybın ölçüsüdür. Tüm araştırmalar, ICC'nin kamyonculuk düzenlemelerinin lağvedilmesinin, nakliyatçılar açısından maliyetleri çarpıcı bir şekilde aşağı çekeceğini göstermektedir. Moore bu azalmanın belki de dörtte üç gibi yüksek bir oranda olacağını tahmin etmektedir.

Ohio'da bulunan Dayton Hava Taşımacılığı adındaki kamyonculuk şirketi iyi bir örnek teşkil etmektedir. Şirket, Dayton'dan Detroit'e yük taşımak için özel izin sağlayan bir ICC lisansına sahiptir. Diğer rotalarda hizmet verebilmek için, ICC lisans sahiplerinden hak satın almak zorunda kalmıştır ki, bu lisans sahipleri arasında tek bir kamyonu bile olmayan birisi de bulunmaktadır. Şirket, bu ayrıcalık için yılda 100.000 dolar kadar bir ücret ödemiştir. Firma sahipleri ruhsatlarının daha fazla rotayı kapsayacak şekilde genişletilmesini sağlamaya çalışmış, ama şu âna kadar bu konuda başarılı olamamıştır.

Firmanın müşterilerinden biri olan Malcolm Richards'ın dediği gibi, "Doğrusu, ICC'nin neden kılını bile kıpırdatmayıp öylece yerinde oturduğunu bilmiyorum. Tasarruf yapmamıza, serbest girişime ve ülkenin enerji tasarrufuna yardım etmesi için Dayton Hava Taşımacılığı şirketinin başvurusunu bildiğim kadarıyla üçüncü kez destekleyişimiz. ... Nihayetinde bütün bunların bedelini tüketici ödeyecektir."

Dayton Hava Taşımacılığı'nın sahiplerinden biri olan Ted Hacker buna şunları eklemektedir: "Bildiğim kadarıyla eyaletlerarası ticarete serbest girişim falan yoktur. Bu ülkede artık böyle bir şey mevcut değildir. Bedel ödemek zorundasınız ve bu bedeli de çok pahalıya ödemek zorundasınız. Dahası bu durum, sadece bizim bedel ödemek zorunda olduğumuz anlamına gelmemekte, tüketicinin de bedel ödediği anlamına gelmektedir."

Fakat bu yoruma, firmanın sahiplerinden bir diğeri olan Herschel Wimmer tarafından yapılan bir yorumun ışığında gayet ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir: "Benim, ellerinde hâlihazırda ICC ruhsatı olan kişilere başka bir diyeğim yok, sadece şunu diyorum: bu ülke büyük bir ülke ve 1936 yılında ICC'nin kuruluşundan beri bu işe giren çok az kişi var. Bu adamlar, yeni kişilerin bu işe girmesine ve hâlihazırda orada bulunanlarla rekabet etmelerine izin vermezler."

Bunun, demiryolcular ile kamyoncular arasında defalarca karşılaştığımız bir reaksiyonu yansıttığını tahmin ediyoruz: ya bize bir sertifika verin ya da kurallardan muaf tutun deyince, evet; ama sertifikaların verilmesini veya devlet tarafından düzenleme sistemini kaldırın deyince, hayır. Bugüne değin birikmiş mevcut çıkarlar açısından bakılınca, bu tepki gayet anlaşılabilir bir şeydir.

Demiryollarına geri dönecek olursak, devlet müdahalesinin nihaî etkileri henüz bitmiş değildir. Giderek sertle-

şen kurallar, uzun mesafeli yolcu trafiği için demiryolunun alternatifi olarak otomobillerin, otobüslerin ve uçakların ortaya çıkmasına demiryollarının etkili bir şekilde uyum sağlamasına engel olmuştur. Yine devlete sırtlarını dayamış, bunu bu kez yolcu trafiğini Amtrak adı altında kamulaştırarak yapmışlardır. Aynı süreç nakliyede de yaşanmaktadır. Kuzeydoğuda nakliye için kullanılan demiryolu raylarının büyük bir kısmı, New York Central Demiryolu'nun dramatik iflasının ardından Conrail'in kurulmasıyla fiilen kamulaştırılmıştır. Demiryolu endüstrisinin geri kalanının akıbeti de, çok muhtemeldir ki budur.

Havayolu seyahati de, demiryolu ve kamyonculuk hikâyesini tekrarlamıştır. 1938 yılında Sivil Havacılık Kurulu [CAB] kurulduğu zaman, on dokuz yerli ana hat taşıyıcısı üzerinde kontrol yetkisi üstlenmiştir. Havayolu seyahatinin muazzam ölçülerde büyümesine ve "kamu yararı ve ihtiyacı için çalışma sertifikaları"na yapılan çok sayıda başvuruya rağmen bu sayı bugün bundan bile daha azdır. Havayolunun hikâyesi önemli bir açıdan farklılık göstermektedir. Son zamanlarda, çeşitli nedenlerden dolayı hem idarî hem de yasal mevzuat açısından havayolu ücretlerinin regülasyonu önemli ölçüde azaltılmıştır. Büyük bir uluslararası havayolu girişimcisi olan Freddie Laker'in Atlantik ötesine yapılan yolculuklardaki başarılı fiyat indirimleri ile eski CAB başkanı Alfred Kahn'ın kişiliği ve yeteneği bu gelişmede etkili olan faktörler arasındadır. Herhangi bir alanda devlet kontrolünden uzaklaşıp daha fazla serbestliğe doğru yönelen ilk büyük hareket budur. Havayollarının düşük ücretlere rağmen daha yüksek kazançlar elde etme konusundaki bu çarpıcı başarısı, karayolu taşımacılığı alanında da benzer bir serbestleştirmeye yönelik bir hareketi teşvik etmiştir. Ancak muktedir güçler, özellikle de kamyonculuk sektöründekiler, bu tür bir serbestleştirmeye

karşı muhalefeti organize etmektedirler; dolayısıyla şu an için bu yalnızca zayıf bir umuttur.

Uzun mesafe/kısa mesafe taşıma meselesinin ironik bir yansıması son zamanlarda havayolu sektöründe ortaya çıkmıştır. Bu durumda aradaki fark demiryolundakinin tam tersineydi, bu defa kısa mesafe ücretleri daha düşüktü. Hadise, yalnızca eyalet içinde uçan birçok büyük havayolu şirketini destekleme açısından yeterince büyük bir eyalet olan, bundan dolayı da CAB kontrolüne tâbi olmayan California'da yaşanmıştı. San Francisco ile Los Angeles arasında yer alan güzergâhtaki rekabet, eyalet sınırları içindeki seyahatler için, CAB'in eyaletlerarası hatlara aynı seyahat için izin vermiş olduğu ücretten çok daha düşük bir ücret ortaya çıkarmıştı.

İronik olan şudur ki, kerameti kendinden menkûl, kendini tüketici savunucusu ilan eden Ralph Nader, 1971 yılında bu fiyat farkı hakkında CAB'a bir şikâyet dilekçesi vermiştir. Tesadüfe bakın ki, Nader'in iştiraklerinden biri CAB'in, başka şeyler yanında, uzun mesafe/kısa mesafe taşıma ücreti farkı meselesinin nasıl çözüldüğünün altını çizen mükemmel bir analizini yayımlamıştı. Nader'in, havayolu davasının nasıl bir çözüme bağlanabileceği ile ilgili herhangi bir yanılısma içinde olması mümkün değildi. Her regülasyon takipçisinin de tahmin edebileceği gibi, CAB, sonradan Yüksek Mahkeme tarafından da onanan kararında, eyalet içi şirketlerin ücretlerini CAB'in izin verdiği ücretlerle uyumlu olacak şekilde yükseltmelerine hükmediyordu. Neyse ki, yasal teknik formaliteler sebebiyle bu karar askıya alındı; havayolu ücretleri serbestleştirilmesi ile hükümsüz kılınması da mümkündür.

ICC, devlet müdahalesinin doğal tarihî seyri olarak adlandırılabilir süreci gözler önüne sermektedir. Gerçek ya

da hayali, yaşanan bir sıkıntı bu konuda bir şeyler yapılması taleplerine yol açar. Siyasî bir koalisyon, samimi ve asil reformcular ile aynı şekilde samimi, meseleye sahip çıkan taraflardan oluşur. Koalisyonun üyelerinin birbiriyle uyumsuz amaçları (örneğin, tüketiciler için düşük fiyatlar, üreticiler için yüksek fiyatlar), “kamu yararı,” “adil rekabet” ve benzeri süslü retoriklerle geçiştirilmektedir. Koalisyon, Kongre’nin (ya da bir eyalet meclisinin) yasa çıkarmasını sağlama konusunda başarılıdır. Yasanın gerekçeleri bu retoriklere sözde bağlılık gösterir ve kanunun metni “bir şeyler yapmaları” için hükûmet yetkililerine yetki verir. Asil ruhlu alicenap reformcular parlak bir zafer deneyimi yaşar ve dikkatlerini yeni davalara çevirirler. İlgili taraflar, gücün kendilerinin yararına kullanıldığından emin olmak için işe girerler. Genellikle de başarılı olurlar. Başarı, kendi problemlerini doğurur; bu problemler ise müdahalenin kapsamının daha da genişletilmesiyle çözülmek istenir. Bürokrasi kendi zararını verir, o kadar ki artık en baştaki esas özel çıkarlar bile bundan fayda görmez. En nihayetinde ortaya çıkan sonuçlar reformcuların amaçladığının tam zıddıdır ve genellikle özel çıkar gruplarının amaçlarını dahi karşılamaz. Yine de bu faaliyet o kadar müesses, çok sayıda yerleşik çıkar onunla bağlantılı hâle gelmiştir ki, ilk baştaki mevzuatın yürürlükten kaldırılması neredeyse düşünülemez bile. Bunun yerine, daha önceki mevzuatın doğurduğu problemlerle başa çıkmak üzere yeni yasal düzenleme talep edilir ve böylece yeni bir döngü başlar.

Kuruluşundan sorumlu olan şaibeli koalisyondan tutun da, Amtrak’ın kurulmasıyla ikinci döngünün başlamasına kadar söz konusu adımların her birini ICC bariz şekilde ortaya koyar; ki Amtrak’ın varlığının yegâne gerekçesi ICC düzenlemesinin dışında olması ve bu nedenle ICC’nin

bireysel demiryollarına izin vermediği her şeyi yapabilmesidir. Retoriğe bakılırsa, Amtrak'ın amacı elbette, geliştirilmiş bir demiryolu yolcu taşımacılığıydı. Demiryolları tarafından destekleniyordu, çünkü o dönemde mevcut birçok yolcu hizmetlerinin ortadan kaldırılmasına imkân sağlayacaktı. 1930'ların mükemmel ve kârlı yolcu hizmetleri, uçaklar ve özel arabaların rekabeti sonucu kötülemiş ve kâr sağlamaz hâle gelmişti. Ne var ki, ICC, hizmeti kısması için demiryollarına izin vermezdi. Şimdi ise, Amtrak bu hizmeti hem kısmakta ve hem de geri kalan hizmetleri sübvansede etmektedir.

ICC hiç kurulmamış olsaydı ve de piyasa güçlerinin işbaşında olmasına izin verilmiş olsaydı Amerika Birleşik Devletleri bugün çok daha tatmin edici bir ulaşım sistemine sahip olurdu. Demiryolu endüstrisi, rekabetin teşvikiyle daha çok teknolojik yeniliklerin ortaya çıkması ve yolcu trafiğinin değişen gereksinimlerine göre hatlarda meydana gelecek hızlı uyarlamalar sonucunda, daha yalın ama daha etkin olurdu. Yolcu trenleri daha az sayıda yerleşim yerine hizmet veriyor olabilirdi ama tesis ve araçlar şu andakinden çok daha iyi bir durumda olurdu; hizmet de daha rahat ve hızlı bir hâl alırdı.

Benzer şekilde, –daha etkin çalışma ve ICC'nin şu anda zorunlu kıldığı dolambaçlı yollar ve boş dönüş seferleri şeklinde ortaya çıkan israfın olmaması sebebiyle– yollarda daha az kamyon olsa bile, daha fazla kamyonculuk firması ortaya çıkardı. Maliyetler daha düşük, hizmet daha iyi olurdu. Kişisel eşyasını taşımak için ICC'den ruhsatlı bir şirkete yolu düşmüş bir okuyucu, bu tespiti kabul etmede herhangi bir zorluk yaşamayacaktır. Her ne kadar kişisel deneyimlerimizden yola çıkarak konuşuyor olmasak da, bu durumun ticarî nakliyatçılar için de geçerli olduğunu sanıyoruz.

Taşımacılık sektörünün baştan ayağa görünümü hat- ta belki kombine ulaştırma yöntemlerinin çok daha fazla kullanımı da dâhil olmak üzere, radikal biçimde farklı ola- bilirdi. Son yıllarda az sayıdaki kârlı özel demiryolu faali- yetlerinden biri de, insanları ve otomobillerini aynı trende taşıyan bir hizmet olmuştur. [Bu türden] yolcuyu yüküyle birlikte taşıma hizmeti kuşkusuz şimdikinden çok daha önce başlayabilir, daha pek çok başka kombinasyon da or- taya çıkabilirdi.

Piyasa güçlerinin işlemesine izin verme lehindeki önemli argümanlardan biri de, müdahalenin sonucunun ne olaca- ğını tasavvur etmenin çok güç olmasıdır. Şurası kesindir ki, kullanıcıların, para vermeye değer görmediği hiçbir hizmet ayakta kalmaz; ödenecek fiyat da, söz konusu hizmeti su- nan kişilere, yapabilecekleri alternatif faaliyetlerden daha uygun bir gelir sağlamalıdır. Kullanıcılar da üreticiler de, bu şartı yerine getirmeyecek bir hizmete devam etmek için elle- rini cebine de atmaz, onlardan medet de ummaz.

GIDA VE İLAÇ İDARESİ (FDA)

ICC'nin aksine, federal hükûmetin tüketicinin korunması alanına ikinci büyük dalışı –1906 Gıda ve İlaç Yasası– yük- sek fiyatlara karşı protestolardan değil, gıdaların temizli- ğine ilişkin endişeden kaynaklanmıştı. Devir, haksızlıkla- rı ortaya çıkarıp skandal haberler yapan gazeteciler yani araştırmacı gazetecilik devriydi. Upton Sinclair, sosyalist bir gazete tarafından stokhanelerin* koşullarını araştır- mak üzere Chicago'ya gönderilmişti. Ünlü romanı *Balta Girmemiş Orman (The Jungle)* bu araştırma sonucunda or- taya çıktı. Çalışanlar için sempati yaratmak amacıyla yazdı-

* Stokhane (*stockyard*): Satım veya kesim için bekletilen hayvanların geçici olarak muhafaza edildiği yer, ağıl. –ç.n.

ğı kitap çok daha fazlasını yapmış, etlerin işlendiği sağlıklı koşullara karşı öfke uyandırmıştı. O zaman Sinclair'ın de dediği gibi, "Halkın kalbini hedef almıştı, ama yanlışlıkla midesine vurmıştu."

Balta Girmemiş Orman piyasaya çıkıp da yasal düzenleme lehine halkın duygularını berraklaştırmadan çok önce, Hristiyan Kadınlar Alkolden Kaçınma Birliği (Women's Christian Temperance Union) ve Ulusal Alkolden Kaçınma Derneği (National Temperance Society) gibi örgütler, dönemin tıbbî çarelerinden kaçınmayı sağlayacak bir yasal düzenleme için kampanya düzenlemek üzere Ulusal Saf Gıda ve İlaç Kongresi'ni (National Pure Food and Drug Congress) kurmuşlardı (1898). Bu tıbbî çareler büyük çoğunlukla ağırlıklı olarak alkol içeriyor ve böylece alkolün ilaç adı altında satın alınıp tüketilmesini sağlıyordu; ki alkolden kaçınma gruplarının meseleye müdahil olmasının sebebi de buydu.

Burada da özel çıkarlar reformcuları birleştirmiştir. Et paketleyicileri "sanayi tarihinin çok erken dönemlerinde, özellikle tüketicilerin başka bir yere gidebilecekleri rekabetçi bir pazarda, müşterilerini zehirlemenin kendi çıkarlarına olmadığını öğrenmişlerdi." Avrupa ülkelerinin etlerin hastalıklı olduğu iddiasını bir bahane olarak kullanıp, ABD'den et ithalatına getirdikleri kısıtlamalardan endişe ediyorlardı. Hükûmetin, etin hastaliksız olduğunu teyit etmesi ve aynı zamanda denetim için ödeme yapması fırsatını bulunca, üstüne atladılar.⁷

Başka bir özel çıkar unsuru da, kendi meslek kuruluşları aracılığıyla eczacılar ve doktorlar tarafından sağlanıyordu; her ne kadar, onların olaya müdahil olması daha karmaşık ve et paketleyicilerine –ya da ICC'nin kuruluşunda demiryollarınıninkine– kıyasla daha az ekonomik çıkar odaklı olsa

da. Ekonomik çıkarları açtı: gezgin sihirbaz hekimlerce ya da başka yollarla doğrudan tüketiciye satılan patentli ilaçlar ve kocakarı ilaçları, verdikleri hizmetlerle rekabet hâlindeydi. Bunun da ötesinde, mevcut hap ve ilaç çeşitlerine karşı meslekî bir ilgileri vardı ve kanserden cüzzama kadar her şey için mucizevî tedaviler vaat eden yararsız ilaçların halka karşı taşıdığı tehlikelerin gayet iyi farkındaydılar. Kamu yararını düşünmek ile kişisel çıkar örtüşmüştü.

1906 Yasası, büyük ölçüde gıda denetlemesi ve patentli ilaçların etiketlenmesiyle sınırlıydı. Her ne kadar, bilerek tasarlamadan ziyade şans eseri de olsa, yasa reçeteli ilaçları da denetleme kapsamına almıştı, ama bu çok daha sonrasına kadar kullanılmayan bir yetkiydi. Şu anki Gıda ve İlaç İdaresi'nin içinden çıkmış olduğu düzenleyici otorite Tarım Bakanlığı'nın bünyesine yerleştirildi. Son on beş yıla gelinceye kadar ne ilk kuruluşun ilaç sektörü üzerinde fazla bir etkisi vardı, ne de FDA'nın.

1937 yılının ortalarında *sülfanilamid* ortaya çıkana kadar çok az önemli yeni ilaç geliştirilmişti. Bunu, bir kimyagerin kapsül alamayan hastaların da *sülfanilamid* alabilmeleri için sarf ettiği çabanın bir sonucu olarak ortaya çıkan Elixir Sülfanilamid faciası takip etti. Kullandığı çözücü ile sülfanilamid bileşiminin ölümcül olduğu ortaya çıktı. Yaşanan bu trajedi sonucunda, “‘elixir’ almış yüz yedi hasta ve bir de kendini öldüren kimyager olmak üzere, yüz sekiz kişi hayatını kaybetmişti.”⁸ “Üreticilerin kendileri de, yaşadıkları deneyimlerden... bu tür ilaçların pazarlanmasından kaynaklanabilecek sorumluluk zararları ve aynı şeyin tekrarından kaçınmak için pazarlama öncesi kurumsal güvenlik testlerinin gereğinin farkına varmışlardı.”⁹ Aynı zamanda, devlet korumasının kendileri için değerli olabileceğini de fark etmişlerdi. Bunun sonucu olarak 1938 Gıda,

İlaç ve Kozmetik Kanunu ortaya çıktı. Bu kanun, reklam ve etiketleme üzerindeki devlet kontrolünü genişletiyor ve tüm yeni ilaçların, eyaletler arası ticarete konu olmadan önce güvenli olduklarının FDA tarafından onaylanmasını öngörüyordu. Onayın 180 gün içerisinde verilmesi ya da reddedilmesi gerekiyordu.

1961-1962 yıllarında meydana gelen *talidomid* hadisesi adlı başka bir trajedi ortaya çıkıncaya kadar eczacılık sektörü ile FDA arasında sıkı fıkı bir simbiyotik* ilişki oluşmuştur. Her ne kadar hekimler tarafından deneysel amaçlar için sınırlı sayılarda dağıtılsa da, *talidomid*, FDA tarafından 1938 tarihli kanunun hükümleri çerçevesinde ABD piyasasına sokulmamıştır. İlacın sınırlı sayıdaki bu dağıtımını da, hamilelik sırasında talidomid kullanan Avrupalı annelerin vücut şekli bozuk bebekler doğurduğuna ilişkin raporların ortaya çıkmasıyla birlikte sona ermiştir. Sonrasında koparılan gürültü, Senatör Kefauver'in bir önceki yıl ilaç endüstrisi ile ilgili yaptığı araştırmalara bağlı olarak geliştirilen 1962 tarihli yasa değişiklikleri ile birlikte kanuna dâhil olmuştur. Bu trajedi, yasa değişikliklerine nelerin sokulabileceği meselesini de radikal bir biçimde değiştirmiştir. Kefauver'in öncelikli olarak ilgilendiği şey, değerlerinden şüphe duyulan ilaçların gereğinden yüksek fiyatlara satılıyor olmasıydı, tekelci işletmelerin tüketici sömürüsü hakkında yapılan standart şikâyet yani. Yürürlüğe giren yasa değişiklikleri ise fiyatlardan çok kalite ile ilgiliydi. 1938 yasasında bulunan ilacın 'güvenlik' kanıtı şartına bir de ilacın 'tesirlilik' kanıtı şartını eklediler ve FDA'nın Yeni İlaç Başvurusu üzerindeki yetkisinin zaman kısıtını kaldırdılar. FDA, sadece -1938 Kanunu'nun gerektirdiği gibi- ilacın

* Simbiyotik (symbiotic): Karşılıklı birbirini besleme ve birbirinden beslenme, birbirine hayat verme, ortak yaşama ile ilgili. -ç.n

güvenli olduğuna karar vermekle kalmayıp, bir de “kullanım amacı konusunda tesirli olduğuna dair tatmin edici düzeyde kanıt olduğuna karar vermedikçe ve verinceye kadar artık hiçbir yeni ilaç piyasaya sürülemez” idi.¹⁰

1962 yasa değişiklikleri, devlet müdahalesinde patlama ve müdahalenin yönünde bir değişiklik yaratan bir dizi olayla aynı zamana rastlamıştı: talidomid trajedisi, Rachel Carson’ın çevreci hareketi başlatan *Sessiz Bahar*’ı (*Silent Spring*) ve Ralph Nader’in *Her Süratte Emniyetsiz* (*Unsafe at Any Speed*) söylemiyle ilgili tartışmalardı bunlar. FDA, devletin değişen rolüne dâhil olmuş ve daha önce hiç olmadığı kadar aktivist bir hâl almıştı. *Sodyum siklametin* yasaklanması ve *sakarinin* yasaklanabileceğine dair tehdit kamuoyunun çok dikkatini çekmişti, ama bunlar hiçbir şekilde FDA’nın en önemli eylemleri değildi.

1962 yasa değişiklikleriyle sonuçlanan mevzuatın amaçlarına hiç kimse itiraz edemez. Halkın güvensiz ve bir işe yaramayan ilaçlardan korunması elbette ki arzu edilebilir bir şeydir. Ancak, yeni ilaçların geliştirilmesinin teşvik edilmesi ve bu yeni ilaçların, fayda sağlayacak kişiler tarafından mümkün olan en kısa zamanda kullanılabilir hâle getirilmesi de aynı derecede arzu edilir bir şeydir. Çoğu zaman olduğu gibi, iyi bir amaç diğer iyi amaçlarla çatışmaktadır. Bir yönden güvenlik ve ihtiyat demek, bir başka yönden ölüm anlamına gelebilir.

Can alıcı sorular, FDA düzenlemesinin bu amaçları uzlaştırma açısından etkili olup olmadığı ve bu uzlaşmayı gerçekleştirmenin daha iyi yöntemlerinin var olup olmadığıdır. Bu sorular çok ayrıntılı bir şekilde çalışılmıştır. Bugün itibariyle, kayda değer miktarda oluşmuş kanıt birikimi işaret etmektedir ki, FDA düzenlemeleri verimli değildir, zararlı ve etkisiz ilaçların dağıtımını engellemekle

sağladığı faydaya kıyasla, değerli ilaçların üretilip dağıtılması konusundaki ilerlemeyi geciktirmekle daha fazla zararı dokunmuştur.

Yeni ilaçların geliştirilme oranı üzerindeki etkisi çarpıcıdır: her yıl piyasaya çıkan “yeni kimyasal nesnelere”in sayısı 1962 yılından bu yana yüzde 50’den fazla düşüş göstermiştir. Şu da eşit derecede önemlidir ki, bugün yeni bir ilacın onaylanması çok daha uzun sürmektedir; kısmen bunun sonucu olarak da, yeni bir ilaç geliştirmenin maliyeti katbekat artmıştır. 1950’ler ve 1960’lı yılların başları için yapılan bir tahmine göre, o dönemde yeni bir ilacın geliştirilip piyasaya sürülmesi yaklaşık olarak yarım milyon dolara mâl oluyor ve ortalama yirmi beş ay alıyordu. O zamandan beri enflasyon farkını dikkate alırsak bu maliyet 1 milyon doların biraz üstüne çıkacaktır. 1978 itibarıyla “bir ilacı piyasaya sürmek 54 milyon dolara mâl oluyor ve yaklaşık olarak sekiz yıllık bir çaba gerektiriyordu.” Genel olarak fiyatların ikiye katlanmasıyla kıyaslandığında, bu oranlar maliyet açısından yüz kat, zaman açısından da dört kat artış anlamına gelmektedir.⁴¹ Sonuç olarak, ABD’de ilaç şirketleri nadir görülen hastalıkları olan hastalar için yeni ilaçlar geliştirmek için gereken bütçeyi artık karşılayamaz durumdadırlar. Giderek, yüksek hacimli satışları olan ilaçlara yönelmeleri gerekmektedir. Uzun süredir yeni ilaç geliştirmede lider ülke konumunda olan ABD, hızla geri plana düşmektedir. Üstelik yurt dışındaki gelişmelerden de tam olarak yararlanamayız, çünkü FDA ilaçların etkililiğini kanıtlayan yurtdışı kaynaklı delilleri genellikle kabul etmemektedir. Bunun varacağı nihai sonuç da pekala demiryolu yolcu trafiğinininki ile aynı olabilir: yeni ilaçların geliştirilmesinin devletleştirilmesi.

Ortaya çıkan “ilaç gecikmesi” denen şey, ABD ile di-

ğer ülkelerdeki görelî ilaç bulunabilirliğinde kendini izhar etmektedir. Rochester Üniversitesi İlaç Geliştirme Araştırmaları Merkezi'nden Dr. William Wardell tarafından yapılan dikkatli bir çalışma göstermektedir ki, örneğin, ABD'de bulunmayıp da İngiltere'de bulunan ilaçların sayısı, tersi durumdaki ilaç sayısından çok daha fazladır ve her iki ülkede de mevcut olan ilaçlar İngiltere'de ortalama olarak daha kısa sürede piyasaya çıkarılmaktadır. 1978 yılında Dr. Wardell şunları söylemektedir:

Dünyanın öteki ülkelerinde, mesela İngiltere'de, mevcut olup da ABD'ye ulaşmamış olan ilaçların tedavi edici önemini incellerseniz, hastalara acı çektiren sayısız örneğe rastlayabilirsiniz. Örneğin, bir kalp krizi sonrası gelebilecek ölümü engelleyebildiği anlaşılan –ki biz buna miyokardiyal enfarktüsü sonrası koroner ölümün ikincil önlenmesi diyoruz– Beta bloke ediciler olarak adlandırılan bir iki ilaç var; şayet burada mevcut olsaydı, ABD'de yılda yaklaşık on bin kişinin hayatı kurtulabilirdi. 1962 yasa değişikliklerinden sonraki on yılda, ABD'de hipertansiyon –yani kan basıncını kontrol altına almak– için kullanılan hiçbir ilaç onaylanmamış, oysa İngiltere'de bu amaçla birçok ilaç onaylanmıştır. 1967 yılından 1972'ye kadar geçen beş yıllık süreçte, bütün kardiyovasküler alanında yalnızca tek bir ilaç onaylanmıştır. Bunun da FDA'daki malûm örgütsel sorunlarla ilişkilendirilmesi mümkündür....

Bunun hastalar için ima ettiği şey, eskiden doktoru ve hastayı korumaya yönelik alınan tedavi kararlarının giderek artan biçimde ülke çapında uzman komiteleri tarafından alınmasıdır. Bu komiteler ve adına çalıştıkları kurum yani FDA, epeyce risklerden kaçınmaya yatkındır; bu yüzden bizler daha etkili ilaçları değil de, daha güvenli ilaçları tercih etme eğilimindeyiz. Bu danışma komitelerinin bazılarından dikkat çekici ifadeler duymuşumdur; ilaçları de-

ğerlendirirken, “bu ilacı genel kullanım için piyasaya sürmeyi gerektirecek şiddette bir hastalığı olan yeterince hasta yok” denmektedir. Şimdi, eğer yapmaya çalıştığınız şey ilaç zehirliliğini tüm nüfus için en aza indirmekse, tamam; ama bir de o “yeterince yok” denen hastalardan biriyseniz ve çok ağır ya da çok nadir görülen bir hastalığınız varsa, işte o zaman yandınız demektir.

Tüm bunlar dikkate alındığında, acaba tehlikeli ilaçları piyasadan uzak tutmanın ve bir seri *talidomid* facialarını önlemenin sağladığı avantajlar bu maliyetleri haklı kılmaz mı? Bu soruya ilişkin, Sam Peltzman tarafından yapılan en dikkatli deneysel çalışma kanıtların kesin olduğu sonucuna varmaktadır: verilen zarar elde edilen faydadan çok daha ağır basmaktadır. Peltzman Vardığı sonucu kısmen şu noktaya vurgu yaparak açıklamaktadır: “1962 öncesinde etkisiz ilaçların satıcılarına piyasanın kestigi cezalar, bir düzenleyici kurum tarafından yapılacak iyileştirmeye pek yer bırakmayacak kadar yeterli görünmektedir.”¹² Sonuçta talidomid üreticileri onlarca milyon dolarlık tazminat ödemek zorunda kalmışlardır. Benzer olayların meydana gelmesini önlemek için kesinlikle güçlü bir müşevviktir bu. Tabii ki, yine de hatalar meydana gelecektir, nitekim talidomid trajedisi bu hatalardan birisidir; fakat bu hatalar devlet düzenlemeleri altında da meydana gelecektir.

Kanıtlar genel akıl yürütmenin kuvvetle önerdiği şeyi doğrular niteliktedir. Bütün iyi niyetine rağmen FDA'nın, yeni ve potansiyel olarak yararlı ilaçların geliştirilmesini ve pazarlanmasını caydırır şekilde faaliyet göstermesi bir rastlantı değildir.

Şimdi kendinizi yeni bir ilacı onaylamak ya da onayla-

mamakla görevlendirilmiş bir FDA yetkilisi yerine koyun. Yapabileceğiniz birbirinden oldukça farklı iki hata vardır:

1. Çok sayıda kişinin ciddi zarar görmesine ya da ölümüne yol açacak beklenmedik yan etkileri ortaya çıkan bir ilacı onaylamak.
2. Birçok insanın hayatını kurtarabilecek ya da büyük acılardan kurtarıp rahatlatacak, hiçbir istenmeyen yan etkiye de sahip olmayan bir ilacı onaylamayı reddetmek.

Eğer ilk hatayı yaparsanız –talidomidi onaylarsanız– isminiz her gazetenin baş sayfasına sürmanşet olacaktır. Ciddi bir itibar kaybı yaşayacaksınız. Eğer ikinci hatayı yaparsanız, bundan kimin haberi olabilir ki? Yeni ilacı pazarlayacak olan eczacılık şirketi, ki ‘taş kalpli ve açgözlü işadamlarının bir örneği’ olarak göz ardı edilecektir; bir de yeni ürünü geliştirme derdindeki birkaç canı sıkkın kimyacı ile doktorun. Etrafta bu durumu protesto edecek, hayatları kurtarılabilecek olduğu hâlde kurtarılamayan insanlar olmayacaktır. Bu insanların aileleri, adı sanı bilinmeyen bir FDA görevlisinin “ihtiyatı” yüzünden sevdikleri insanların hayatlarını kaybettiğini hiçbir şekilde bilemeyeceklerdir.

Talidomid satan Avrupalı ilaç şirketlerine yağdırılan küfürler ile ABD’de talidomidin onayını kaldıran kadının (John F. Kennedy tarafından Üstün Devlet Hizmeti altın madalyası verilen Dr. Frances O. Kelsey) şöhreti ve gördüğü takdir arasındaki zıtlık göz önüne alınınca, hangi hatadan daha hassasiyetle kaçınmanız gerektiği konusunda herhangi bir şüphe kalır mı? Dünyada var olabilecek en iyi niyetle, siz veya ben de bu pozisyonda olsaydık, zayıf da olsa haberlere konu olacak yan etkileri olan bir ilaca onay verme ihtimalinden kaçınmak için, aslında birçok iyi ilacın onayını ya reddeder ya da ertelemek durumunda kalırdık.

Bu kaçınılmaz önyargı ilaç endüstrisinin reaksiyonu tarafından da tahkim edilmektedir. Önyargı, gereğinden fazla katı standartlara yol açar. Onay almak daha pahalı, daha çok zaman alıcı ve daha riskli hâle gelir. Yeni ilaçlar üzerindeki araştırmalar daha az kârlı bir hâl alır. Her firmanın, rakipleri tarafından gerçekleştirilen araştırma çabalarından korkmasını gerektirecek daha az sebebi olur.

Mevcut firmalar ve mevcut ilaçlar rekabetten korunmaktadır. Yeni girişler caydırılmaktadır. Yapılan araştırmalar, yeni olasılıkların en az ihtilafly olanı yani en az yenilikçi olanı üzerinde yoğunlaşacaktır.

Birimiz, *Newsweek* dergisinin 8 Ocak 1973 tarihli nüshasında yayımlanan makalesinde, işte bu sebeplerden dolayı 'FDA'nın lağvedilmesi gerekir' şeklinde bir öneride bulunduğu zaman, ilaç işiyle uğraşan kişilerce dergiye FDA'nın ilaç geliştirmeye engel olduğu iddiasını teyit eden hüzünlü hikâyeler içeren mektuplar gönderilmiştir. Bunların çoğu aynı zamanda "Sizin görüşünüzün aksine, ben FDA'nın lağvedilmesi gerektiğine inanmıyorum fakat yetkisinin şu şu şekilde değiştirilmesi gerektiğine inanıyorum" türünden şeyler de söylemiştir.

Bunu izleyen "Havlayan Kediler" başlıklı yazı (19 Şubat 1973) bunlara şu şekilde cevap vermiştir:

"Ben bir kedi istiyorum, ama havlayan cinsten olsun" diyen biri hakkında acaba ne düşünürdünüz? İşte sizin, doğru olduğuna inandığınız şekilde davrandığı sürece FDA'yı destekleyeceğinize dair beyanınız da, tam olarak bunun aynısıdır. Kedilerin özelliklerini belirleyen biyolojik yasalar, devlet kurumlarının kuruldukları andan itibaren davranışlarını belirleyen siyasi yasalardan daha katı değildir. FDA'nın şu anki davranış biçimi ve bunun olumsuz sonuçları bir tesadüften ibaret değildir; kolayca düzeltilebilecek bazı in-

sani hataların sonucu da değildir. Aynen bir kedinin miyavlamasının kendi doğasına bağlı olması gibi, bu davranış biçimi de FDA'nın doğasının bir sonucudur. Bir doğal bilimci olarak, kimyasal ve biyolojik varlıklara kendi keyfiniz doğrultusunda özellikler tayin edemeyeceğinizi, kedilerin havlamasını ya da suyun yarımasını talep edemeyeceğinizi teslim edersiniz. O hâlde neden sosyal bilimlerde durumun farklı olacağını varsayıyorsunuz ki?

Sosyal organizmaların davranışının isteğe bağlı olarak şekillendirilebileceğini varsayma hatası oldukça yaygındır. Sözde reformcuların pek çoğunun temel yanılgısı, neden çoğunlukla hatanın “sistem”de değil de insanda olduğunu; sorunları çözmenin yolunun da “çürük elmaları ayıklayarak” yerine iyi niyetli insanları koymak olduğunu sanmalarının izahı budur. Görünürde hayata geçirildiğinde yaptıkları reformların bu kadar sıklıkla doğru yoldan sapmalarını işte bu olgu açıklamaktadır.

FDA'nın sebep olduğu zararlar, sorumluluk mevkiinde olan kişilerin kusurlarının bir sonucu değildir; insan olmak bir kusur değilse tabii. Bu kişilerin çoğu, ehil ve işine sadık memurlardır. Ancak toplumsal, siyasal ve ekonomik baskılar, bir devlet kurumundaki sözde yetkili kişilerin davranışlarını, onların bu devlet kurumunun davranışını belirlemesine kıyasla, çok daha büyük ölçüde belirler. Hiç kuşkusuz istisnalar mevcuttur, ama bunlar nadirdir; neredeyse havlayan kedilerin varlığı kadar nadir.

Bu, etkili reformun imkânsız olduğu anlamına da gelmez. Ancak bu, devlet kurumlarının davranışlarını yöneten siyasî yasaların dikkate alınmasını gerektirir; verimsizlik ve israftan dolayı yetkilileri azarlamak ya da motivasyonlarını sorgulayıp onları daha iyi iş çıkarmaya teşvik etmekle bu iş olmaz. Kefauver yasa değişikliklerinin memurlar üye-

rindeki baskıları ve özendiricileri değiştirmesinden önce, FDA şu anda verdiği kadar çok daha az zarar veriyordu.

TÜKETİCİ ÜRÜNLERİ GÜVENLİĞİ KOMİSYONU

Tüketici Ürünleri Güvenliği Komisyonu (Consumer Products Safety Commission - CPSC), düzenleyici faaliyetlerde yaklaşık son on yılda gerçekleşen değişimi örneklemektedir. Farklı sanayileri kapsar biçimde geniş kapsamlıdır. Asıl önemsedığı şey fiyat veya maliyet değil, güvenlidir. Geniş bir takdir yetkisine sahiptir ve sadece en genel direktifler doğrultusunda faaliyet göstermektedir.

14 Mayıs 1973 tarihinde faaliyete geçen “Komisyon, özellikle tüketici ürünlerinden kaynaklanabilecek zarar verme risklerine karşı halkı korumak, bu ürünlerin güvenliğini değerlendirme konusunda tüketicilere yol göstermek, tüketici ürünleri için standartlar geliştirmek, bu standartların Federal, eyalet ve yerel düzeyde çatışmasını en aza indirmek ve ürünlerle bağlantılı ölüm, hastalık ve yaralanmaların sebepleri ve önlemlerinin araştırılıp incelenmesini teşvik etmek için yetkilendirilmiştir.”¹³

Kurumun yetkisi, “(i) bir tüketiciye satmak... ya da (ii) kişisel kullanım, tüketim veya tüketicinin eğlenmesi amacıyla üretilen veya dağıtılan her bir nesne ya da bileşen parçasını” kapsamaktadır. “Tütün ve tütün mamulleri; motorlu taşıtlar ve motorlu taşıt ekipmanları; ilaçlar; gıda; uçak ve uçak parçaları; belirli tekneler; ve bazı başka unsurlar” bu kapsama dâhil değildir. Oysa bunların hemen hemen hepsi de zaten Alkol, Tütün ve Ateşli Silahlar Bürosu, Ulusal Otoyol Trafik Güvenliği İdaresi, FDA, Federal Havacılık İdaresi ve Sahil Güvenlik gibi öteki düzenleyici kurumlar tarafından zaten kapsamaktadır.¹⁴

Her ne kadar CPSC ömrünün erken aşamalarında olsa da,

satın alabileceğimiz mallar ve hizmetler üzerinde geniş kapsamlı etkileri olacak önemli bir kurum hâline gelmesi muhtemeldir. Kibrit paketlerinden bisikletlere, çocuk oyuncağı mantar tabancalardan televizyon alıcılarına, çöp bidonlarından minyatür Noel ağacı ışıklarına varıncaya kadar bir sürü ürün üzerinde testler yapmış ve standartlar koymuştur.

Daha güvenli ürünler amacı tabii ki iyi bir amaçtır, ama ne pahasına ve hangi standartlara göre? “Mâkûl olmayan risk” objektif olarak tanımlanabilir bilimsel bir terim değildir. Mantar tabancanın çıkardığı sesin kaç desibel olması, onu, çocuğun (ya da yetişkin birinin) duyma yetisi üzerinde “mâkûl olmayan risk” hâline getirir? Bu soruyu cevaplamaya çalışma sürecinin bir parçası olarak, silah atış kulaklığı takmış, eğitilmiş ve yüksek ücretli “uzmanlar”ın, mantar tabancasıyla ateş eden görüntülerinin, vergi mükellefine parasının mantıklı şekilde harcandığı güvenini verip veremeyeceği pek hesaba katılmamış olsa gerektir. “Daha güvenli” bir bisiklet, daha az “güvenli” bir bisiklete kıyasla daha yavaş, daha ağır ve daha pahalı olabilir. CPSC bürokratları bunların standardını koyarken, ne kadar ekstra güvenlik kazanmak için ne kadar hızdan feragat edilmesi, ne kadar ağırlık ilave edilmesi, ne kadar ekstra maliyet yüklenmesi gerektiğine hangi kriterlere göre karar verebilirler? “Daha güvenli” standartlar daha fazla güvenlik üretir mi? Yoksa sadece kullanıcıyı daha az dikkatli davranıp daha az özen göstermeye mi teşvik eder? Nitekim bisiklet kazaları ve benzer kazaların çoğu, insanların kendi dikkatsizliği ya da hatasından kaynaklanmaktadır.

Bu soruların çoğu objektif cevaplara imkân vermez; buna rağmen standartların oluşturulması ve belirlenmesi sürecinde örtük olarak cevaplanmak zorundadırlar. Bu cevaplar kısmen, sürece dâhil olan memurların keyfi karar-

larını, bazen de söz konusu ürüne özel ilgisi olan tüketici ve tüketici organizasyonlarının kararını, ama çoğunlukla da ürünleri yapanların etkisini yansıtacaktır. Ekseriyetle, önerilen standartlar hakkında bilgili bir yorum yapmak için yeterli ilgi ve uzmanlığa sahip olan yegâne kişiler onlardır. Nitekim 'standart formülasyonu' işinin büyük çoğunluğu basitçe ticaret birliklerine havale edilmiştir. Emin olabilirsiniz ki, bu standartlar, birlik üyelerinin kendilerini hem yurtiçindeki muhtemel yeni üreticilerle hem de yabancı üreticilerle rekabetten korumaya çok dikkat eden, kendi çıkarlarına uygun şekilde formüle edilecektir. Sonuç, mevcut yerli üreticilerin rekabetçi konumunu güçlendirmek, yeni ve gelişmiş ürünlerin inovasyonu ve geliştirilmesini ise daha pahalı ve daha zor hâle getirmek olacaktır.

Ürünler alışılmış normal seyri içinde piyasaya girdiği zaman, bir deney yapma ve deneme yanılma fırsatı olur. Şüphesiz, kalitesiz ürünler üretilmekte, hatalar yapılmakta ve beklenmedik kusurlar ortaya çıkmaktadır. Fakat bunlar, her ne kadar –yakın geçmişteki Firestone 500 radyal lastik örneğinde olduğu gibi– bazıları büyük hatalar olsa da, genellikle küçük ölçekli olma eğilimindedir ve yavaş yavaş düzeltilebilirler. Tüketiciler kendileri için deneme yapabilir ve hangi özellikleri sevip hangi özellikleri sevmediklerine kendileri karar verebilirler.

CPSC aracılığıyla devlet işin içine girdiği zaman iş değişir. Ürünün fiilî kullanım hâlinde genişçe deneme ve yanılma sürecine maruz kalmasından önce birçok karar verilmek durumundadır. Standartların farklı ihtiyaçlara ve zevklere uyarlanması söz konusu değildir; hepsine eşit şekilde uygulanmalıdırlar. Tüketiciler, bir dizi alternatif denemekten kaçınılmaz şekilde mahrum edilecektir. Yine

hatalar yapılacaktır; yapıldıkları zaman da, bunların ciddi hatalar olacağı neredeyse kesin gibidir.

CPSC'den verilecek iki örnek bu sorunu ortaya koymaktadır.

Faaliyete başlamasından yalnızca üç ay sonra, 1973 yılı Ağustos ayında, "aerosol spreyi yapıştırıcılarının bazı markaları yakın ve muhakkak tehlike olduğu gerekçesiyle yasaklandı. Komisyonun kararı esas itibariyle, spreylerin doğum kusurlarına sebep olabileceği iddiasında bulunan bir akademik araştırmacının bulgularına dayanmaktaydı. Daha kapsamlı bir araştırmanın ilk raporu teyit etmemesi üzerine, komisyon Mart 1974'te yasağı kaldırdı."¹⁵

Bu şekilde yapılan hatanın tez kabul edilmesi, bir devlet kurumu için çok takdire şayan ve çok sıra dışı bir şeydir. Fakat yine de zararı engellememiştir. "Sprey yapıştırıcıları kullanmış olan en az dokuz hamile kadının, komisyonun verdiği ilk karara ilişkin haberlerin etkisinde kalarak kürtaj yaptırdığı anlaşılmaktadır. Doğum kusurları taşıyacak bebek doğurma korkusuyla hamileliklerini sürdürmemeye karar vermişlerdir."¹⁶

Çok daha ciddi bir örnek de Tris ile ilgili olandır. Komisyona, kurulduğu zaman, 1953 yılında çıkarılmış olan "Yanıcı Kumaşlar Yasası" nı uygulama sorumluluğu verilmişti. Yasa ürünler, kumaşlar veya ilgili maddelerin yanlışlıkla yakılmasından kaynaklanan ölümler ve yaralanmaları azaltmak amacıyla çıkarılmıştı. Önceki kurumun 1971 yılında koymuş olduğu çocuk pijamaları standardı 1973 yılının ortalarında CPSC tarafından tahkim edilmişti. O dönemde, bu standardı karşılamamanın en ucuz yolu, kumaş alevlenmeyi geciktirici bir kimyasal madde olan *Tris* ile

emprenye etmekti.* Çok kısa bir zaman içerisinde ABD’de üretilip satılan çocuk pijamalarının yüzde 99 dolayında bir kısmı Tris ile emprenye ediliyordu. Daha sonra Tris’in güçlü bir kanserojen olduğu tespit edildi. Komisyon, 8 Nisan 1977 tarihinde çocuk giyiminde bu maddenin kullanımını yasakladı, Tris’le işlenmiş giysilerin piyasadan çekilmesini ve tüketiciler tarafından geri yollanmasını sağladı.

Söylemeye gerek yok; 1977 *Yıllık Faaliyet Raporu*’nda komisyon, sorunun ortaya çıkmasında kendi rolünü kabul etmeksizin, tamamen kendi daha önceki eylemleri sonucu ortaya çıkmış olan tehlikeli bir durumu düzeltme erdeminde bulundu. Başlangıçta konan şartlar milyonlarca çocuğu kansere yakalanma tehlikesine maruz bırakmıştı. Gerek ilk şartlar ve gerekse sonradan Tris’in yasaklanması, çocuk pijaması üreticilerine ağır maliyetler yüklemişti ki, bu da aslında, nihaî olarak söz konusu maliyetlerin bunların müşterilerine yüklenmesi anlamına geliyordu. Bir bakıma girerken de, çıkarken de vergiye tâbi tutuldular.

Bu örnek, herkesi kapsayan bir genel düzenleme ile piyasanın işleyişi arasındaki farkı gösterme bakımından öğretici bir örnektir. Piyasanın işlemesine izin verilmiş olsaydı, bazı üreticiler, ateşe dayanıklı olduğunu iddia ederek ürettiği pijamaların cazibesini artırmaya çalışma gayretiyle şüphesiz Tris’i kullanırlardı; fakat Tris kademeli olarak devreye sokulmuş olurdu. Bu durumda Tris’in kanserojen özellikleri hakkındaki bilgilerin keşfedilmesi ve henüz büyük çapta kullanılmadan önce piyasadan çekilmesini sağlamak için zaman olurdu.

* Emprenye etmek (impregnate): Emdirmek, aşılarmak, iyice ıslatmak, emmiş-aşılanmış hâle getirmek, döllemek. -ç.n.

ÇEVRE

Çevre hareketi, federal müdahalenin en hızlı büyüdüğü alanlardan biri durumundadır. “Fiziksel çevreyi korumak ve geliştirmek amacıyla” 1970 yılında kurulmuş olan Çevre Koruma Ajansı’na (Environmental Protection Agency - EPA) giderek artan bir güç ve yetki verilmiştir. 1970 yılından 1978 yılına kadar yedi kat artmış olan bütçesi şu anda yarım milyar dolardan daha fazladır. Yaklaşık olarak 7.000 kişilik bir kadroya sahiptir.¹⁷ Standartlarını karşılamak için sanayi ile yerel yönetim ve eyalet hükümetlerine toplamda yıllık on milyarlarca dolara ulaşan maliyetler yüklemektedir. İş dünyası tarafından yeni sermaye ekipmanı için yapılan toplam net yatırımın onda biri ile çevreyi ara-sında bir kısmı çevre kirliliğini önleyici amaçlara gitmektedir. Üstelik buna öteki kurumların dayattığı şartların maliyetleri dâhil değildir. Bunlar arasında motorlu taşıtların emisyon kontrolü için tasarlanmış maliyetler, arazi kullanım planlaması ya da bakir alanların korunması maliyetleri veya çevreyi koruma adına yapılan diğer bir dizi federal, eyalet ve yerel yönetim faaliyetleri bulunmaktadır.

Çevrenin korunması ve aşırı kirliliğin önlenmesi ciddi sorunlardır ve devletin oynayacak önemli bir role sahip olduğu alanları ilgilendiren sorunlardır. Herhangi bir eylemin maliyetleri ve faydaları ile bundan zarar gören veya faydalanan insanlar kolaylıkla tespit edilebilir olduğunda, piyasa sadece tüm katılımcılar için faydaların maliyeti aştığı eylemlerin üstlenilmesini temin için mükemmel bir araç sağlar. Fakat maliyetler ve faydalar ya da etkilenen insanlar tespit edilemediğinde, “üçüncü taraflar” ya da komşuluk etkilerinden kaynaklanan, 1. Bölüm’de tartıştığımız türden bir piyasa başarısızlığı meydana gelir.

Basit bir örnek vermek gerekirse, bir nehrin yukarı kıs-

mında bulunan birisi nehri kirletiyorsa, esasen aşağı kı-sımdaki insanlara iyi su karşılığında kötü su vermektedir. Nehrin alt kısmındaki insanların mübadeleye razı olacak-ları birtakım koşullar pekala var olabilir. Sorun, bu işlemin gönüllü mübadele konusu olmasını sağlamanın yapılabilir bir şey olmaması, yukarı tarafta bulunan belirli bir kişinin sorumlusu olduğu pis suyun kime gittiğinin belirlenmesi-nin ve bu kişiden izin alınmasını şart koşmanın mümkün olmamasıdır.

Devlet, “piyasa başarısızlığı”nı telafi etmeye çalışabile-ceğimiz, bedelini ödemeye razı olduğumuz temiz hava, su ve toprağı üretmek üzere kaynaklarımızı daha etkili bir şe-kilde kullanmaya çalışmamıza yarayan bir araçtır. Ne yazık ki, tam da piyasa başarısızlığını ortaya çıkaran faktörler, aynı zamanda devletin tatmin edici bir çözüm üretmesini de zorlaştıran faktörlerdir. Genellikle, devlet için kimin za-rar görüp kimin yarar sağladığını belirlemek piyasa aktör-lerinininkinden daha kolay değildir; her bir kişinin ne kadar zarar görüp ne kadar fayda sağladığının değerlendirmesini yapmak devlet için daha kolay bir şey değildir. Piyasa ba-şarısızlığını düzeltmek üzere devleti kullanma girişimleri, genellikle piyasa başarısızlığının yerine devlet başarısızlı-ğının geçmesi ile sonuçlanmaktadır.

Çevre meselesiyle ilgili kamuoyundaki tartışmalara sıklıkla damgasını vuran şey, mantıktan daha ziyade duy-gulardır. Tartışmanın seyri çoğunlukla, sorun sanki kirlili-ğin olması ile olmaması meselesiymiş, kirliliğin olmadığı bir dünyaya sahip olmak sanki arzulanır ve mümkün olan bir şeymiş gibi sürer gider. Bu açık bir şekilde saçmalaktır. Sorunu ciddi şekilde düşünüp taşınmış hiç kimse, sıfır kir-liliği arzu edilebilir ya da mümkün bir hâl olarak görmeye-cektir. Otomobillerin yarattığı kirlilikten, örneğin, basitçe

tüm otomobilleri ortadan kaldırarak kurtulabilirdik. Bu şekilde bir eylemde bulunmak, şu anda keyfini sürdürdüğümüz tarımsal ve endüstriyel verimliliği imkânsız kılar, dolayısıyla pek çoğumuzu çok daha düşük standartlarda bir hayata hatta belki birçoğumuzu da ölüme mahkûm ederdi. Atmosferik kirliliğin sebeplerinden biri de hepimizin nefesinden çıkan karbondioksittir. Bunu da çok basit bir şekilde durdurabilirdik. Fakat bunun maliyeti, açıktır ki kazancını aşardı.

Temiz havaya sahip olmanın da bir maliyeti vardır, aynen istediğimiz diğer güzel şeylerin de bir maliyeti olması gibi. Kaynaklarımız sınırlıdır ve kirliliği azalttığımızda elde edeceğimiz kazançlar ile bunun maliyetlerini tartmak durumundayız. Dahası, “kirlilik” objektif bir olgu değildir. Bir kişiye göre kirlilik olan şey, başkasına göre zevkli bir şey olabilir. Bazılarımıza göre rock müzik gürültü kirliliği iken, bazılarımıza göre zevktir.

Gerçek sorun, “kirliliği ortadan kaldırmak” değildir, “doğru” miktarda kirlilik yaratacak düzenlemeler oluşturmaya çalışmaktır: kirliliği biraz daha azaltmakla elde edilen kazanç ile, kirliliği azaltmak için vazgeçilmesi gereken –evler, ayakkabılar, montlar, vb.– diğer güzel şeylerden feragatin dengelendiği bir miktar. Bundan daha öteye geçsek, kazandığımızdan daha fazlasını feda etmiş oluruz.

Çevre meselesinin rasyonel bir analizinin önündeki başka bir engel de, meseleyi iyi ile kötü üzerinden ele alma eğilimidir; sanki kötü kalpli şirret insanlar, kalplerinin karalığı nedeniyle atmosfere kirlilik yağdırmaktaymış, sorun bir dürtü sorunuymuş, biz onurlu insanlar bir gazaba gelip de kötü adamları diz çöktürürsek sanki her şey iyi olacakmış gibi. Başka insanları yaftalamak, ciddî entellektüel analizle uğraşmaktan her zaman çok daha kolaydır.

Kirlilik olayında, suçun atıldığı şeytan genellikle “iş dünyası,” yani mal ve hizmet üreten işletmelerdir. Esasen, kirlilikten sorumlu kişiler üreticiler değil, tüketicilerdir. Tüketiciler bir bakıma kirlilik için talep yaratmaktadırlar. Elektrik üreten santrallerin bacalarından çıkan dumandan elektriği kullanan insanlar sorumludur. Daha az kirliliğe sebep olan bir elektrik istiyorsak, elektriğe, doğrudan ya da dolaylı olarak, ekstra masrafları karşılayacak kadar daha fazla para ödememiz gerekmektedir. Daha temiz hava, su ve diğer şeylerin elde edilmesinin maliyeti nihaî olarak tüketici tarafından üstlenilmek durumundadır. Bunun bedelini ödeyecek başka bir kimse yoktur. İş dünyası sadece bir aracı, tüketiciler ve üreticiler olarak kişilerin faaliyetlerini koordine etmenin bir yoludur o kadar.

Kirliliği kontrol altına alma ve çevreyi koruma sorunu, bunu yapmaktan elde edilecek kazanç ve zararların farklı insanların payına düşecek olma eğilimi nedeniyle, son derece karmaşık bir hâl almaktadır. Örneğin, el değmemiş bakir alanların daha fazla kullanılabilir hâle gelmesinden ya da göller ve nehirlerin rekreasyonel kalitesinin arttırılmasından, yahut şehirlerdeki daha temiz havadan kazancı olan insanlar, bunun sonucu olarak ortaya çıkacak olan yüksek maliyetli gıda, çelik veya kimyasallar dolayısıyla kayba uğrayacak insanlarla genellikle aynı kişiler değildir. Öyle sanıyoruz ki, genel olarak, kirliliğin azaltılmasından en çok yararlanacak kişiler, hem maddî imkânlar ve hem de eğitim açısından, –daha fazla kirliliğe izin verilmesinden dolayı– ürünlerin daha ucuz olmasından fayda sağlayacak olanlara göre durumu daha iyi kişilerdir. Bunların [ucuzluktan yarar görececek fakirlerin] daha temiz hava yerine daha ucuz elektriği tercih etmesi muhtemeldir. Director Yasası kirlilik alanında da iş başındadır.

Demiryolları ve kamyonculuk düzenlemeleri, gıda ve ilaç kontrolü ve ürün güvenliğini temin konusunda benimsenmiş olan yaklaşımın aynısı, genel olarak kirliliği kontrol altına alma girişiminde de benimsenmiştir. Özel işletmelerin, bireylerin ya da eyaletler ve yerel toplulukların yapması gereken eylemleri belirleyen kuralları koyup talimatları vermede takdir yetkisine sahip, düzenleyici bir devlet kurumunun kurulması. Sonra da bu regülasyonların söz konusu kurumlar ya da mahkemeler tarafından uygulanacak yaptırımlar aracılığıyla tatbik edilmesi.

Bu sistem, fayda ve maliyetlerin dengelenmesini temin açısından hiçbir etkili mekanizma sağlamamaktadır. Bütün meseleyi zorla uygulatılabilir emirler kalıbına dökmekle, *alma ve satma* ima eden değil de, *suç ve ceza* ima eden bir durum yaratılmaktadır; çok ya da az meselesi değil de, *doğru ve yanlış* meselesi ima eden bir durum. Ayrıca bu düzenleme, öteki alanlardaki bu türden bir düzenleme ile aynı kusurlara sahiptir. Düzenleme getirilen kişi veya kurumların, kaynakları istenen hedeflere ulaşmak için değil de, bürokratları etkileyip kendi lehlerine kurallar koydurmaya harcamak için güçlü bir dürtüleri vardır. Düzenleyicilerin kişisel çıkarlarına gelince, onların asıl amaçla ancak çok uzak bir ilgisi söz konusudur. Bürokratik süreçte her zaman olduğu gibi, dağınık ve geniş bir alana yayılan çıkarlar pek önemsenmez; yönetimi ele geçiren yoğunlaşmış çıkarlardır. Geçmişte bunlar genellikle işletmeler olmuştur, özellikle de büyük ve önemli olanlar. Son zamanlarda bu kervana, belki de kendilerinin varlığından bile tamamen habersiz olan birileri adına konuştuğunu ileri süren, kendine özgü, son derece organize “kamu çıkarı” grupları katılmıştır.

Ekonomistlerin çoğu, kirliliği kontrol etmenin, şu anki

belirli düzenleme ve denetim yönteminden çok daha etkili bir yolunun, atıkları ücrete tâbi kılarak piyasa disiplini devreye sokmak olduğu konusunda hemfikirdir. Örneğin, firmaların belirli türlerde atık bertaraf tesisleri kurmalarını ya da bir göl veya nehre boşaltılan suyun belirli düzeyde bir su kalitesine sahip olmasını istemektense, boşaltılan her bir atık birimi başına belirli bir vergi alınması. Bu yolla atık miktarını düşük tutmanın en ucuz yolunu kullanmak için firmanın bir müşevviki olacaktır. Aynı derecede önemli olan bir şey de, böylelikle kirliliğin azaltılması için katlanılan maliyetin objektif bir kanıtı olacaktır. Şayet düşük bir vergi büyük bir azaltıma yol açıyorsa, bu durum atık boşaltmaya izin vermenin fazla bir getirisi olmadığını açık bir işareti olacaktır. Öte yandan, yüksek bir verginin bile fazla atık boşaltımına sebep olması, tam tersine işaret edecek, ama aynı zamanda hasarın tamiri ya da kayıpların telafi edilmesi için önemli miktarda kaynak sağlanacaktır. Tecrübenin fayda ve maliyetler konusunda sağlayacağı bilgilere göre vergi oranları yeniden ayarlanabilir.

Aynen düzenlemeler gibi, bir atık bedeli de, maliyeti otomatik olarak kirliliğe sebep olan ürünlerin kullanıcılarına yükler. Kendileri için kirliliği azaltmanın pahalı olduğu ürünlerin fiyatı, bunu yapmanın ucuz olduğu ürünlere göre artacaktır; tıpkı düzenlemelerin ağır maliyetler dayattığı ürünlerin diğer ürünlere kıyasla pahalılaşması gibi. Bu durumda, birincilerin üretimi azalırken, ikincilerin üretimi artacaktır. Atık bedeli ile regülasyonlar arasındaki fark, atık bedelinin kirliliği daha düşük maliyetlerle daha etkili bir şekilde kontrol edebilir olması ve kirleticisi olmayan faaliyetler üzerine daha az yük yüklemesidir.

Yazdıkları mükemmel bir makalede, A. Myrick Freeman III ve Robert H. Haveman şunu söylemektedir: “İktisadî

özendirici yaklaşımının bu ülkede denenmemiş olmasının sebebi 'bunun işe yarayabilir olmasıdır' demek, hiç de tamamen yersiz ve patavatsız bir düşünce değildir."

Dedikleri gibi, "Çevresel kalite standartları ile bağlantılı olarak bir kirlilik-bedeli sisteminin kurulması çevre ile ilgili siyasî çekişmeyi büyük ölçüde çözecektir. Bunu da öylesine görünür şekilde yapabilir ki, bu tür bir politikadan zarara uğrayanlar ne olup bittiğini görebilir. İşte politika yapımcıların kaçındığı şey, bu tür tercihlerin apaçıklığı ve belirginliğidir."¹⁸

Bu, son derece önemli ve geniş kapsamlı bir sorunun kısa ve öz bir değerlendirmesidir. Ancak belki de şunu söylemek için yeterlidir: –karayolu, demiryolu ve havayolu seyahatinde rota belirleme ve fiyat sabitlemede olduğu gibi– devlete hiçbir şekilde ihtiyaç olmayan alanların başına devlet düzenlemesini bela eden zorluklar, devletin oynayacak bir rolünün olduğu alanlarda da ortaya çıkar.

Hatta belki de, piyasa mekanizmalarının –eksik ya da aksak işledikleri ileri sürülen alanlardaki– performansına yeniden bakılmasını sağlayabilir. Aksak piyasa, ne de olsa, aksak devlet kadar hatta daha da iyi bir iş çıkarabilir. Kirlilik konusuna böylesi bir bakış, birçok sürprizi de beraberinde getirebilir.

Söyleme değil de gerçeğe bakacak olursak, yüz yıl öncesine göre bugün genel olarak hava çok daha temiz, su da çok daha güvenlidir. Günümüzde, geri kalmış ülkelere kıyasla, dünyanın gelişmiş ülkelerinde su daha temiz ve hava daha güvenlidir. Sanayileşme yeni sorunlar ortaya çıkarmış, ama aynı zamanda daha önceki sorunların çözülmesi için de araçlar sağlamıştır. Otomobilin geliştirilmesi,

kirliliğin bir türüne ilave yapmıştır; ama çok daha az çekici türde bir kirlilik türünü de yok etmiştir.

ENERJİ BAKANLIĞI

1973 yılında OPEC karteli tarafından başlatılan ABD ambargosu, bir dizi enerji krizinin ve o zamandan beri başımıza bela olan, benzin istasyonlarında zaman zaman görülen uzun benzin kuyruklarının habercisi olmuştur. Devlet, enerji üretimi ve kullanımını kontrol etme ve düzenleme amacıyla birbiri ardına bürokratik organizasyon kurarak buna tepki vermiş, sonunda 1977 yılında Enerji Bakanlığı'nın kurulmasıyla noktalanmış bir süreç yaşanmıştır.

Hükûmet yetkilileri, gazete haberleri ve televizyon yorumcuları, enerji krizini sürekli doymak bilmeyen petrol endüstrisine, savurgan tüketicilere, kötü hava koşullarına ya da Arap şeyhlerine yormaktadır. Oysa bu durumun sorumlusu bunların hiçbiri değildir.

Unutulmamalıdır ki, petrol endüstrisi uzun bir zamandır zaten vardır ve hep açgözlü olmuştur. Tüketiciler de âniden savurgan olmuş değildir. Daha önce de sert kışlar yaşamışlığımız vardır. Arap şeyhleri de insan hafızasının uzanabildiği en eski devirlerden beri serveti hep arzulamıştır.

Gazete sütunlarını, radyo ve televizyon yayınlarını böylesi saçma açıklamalarla dolduran uyanık ve çokbilmiş kişiler, kendilerine hiçbir zaman şu soruyu açıkça sormamışlardır: İkinci Dünya Savaşı dönemi hariç, 1971'den önceki yüz yıldan daha fazla bir süre boyunca, acaba neden hiçbir enerji krizi, benzin sıkıntısı ve fuel oil ile ilgili bir sorun yaşanmamıştı?

Bir enerji krizinin yaşanmış olmasının sebebi, devletin bir enerji krizi yaratmış olmasıdır. Bunu elbette ki kasten yapmamıştır. Başkan Nixon, Ford ya da Carter, Kongre'ye

hiçbir zaman bir enerji krizi çıkaracak ya da uzun benzin kuyrukları oluşturacak bir yasal düzenleme yapması için bir mesaj yollamış değildir. Ancak, A diyen kişi B de demek zorundadır.* Başkan Nixon, 15 Ağustos 1971 tarihinde ücretleri ve fiyatları dondurduğu günden beri hükümet ham petrol, perakende benzin ve diğer petrol ürünlerine tavan fiyatlar uygulamaktadır. Ne yazık ki, diğer tüm tavan fiyatlar lağvedilirken, ham petrol fiyatlarının 1973 yılında OPEC karteli tarafından dört katına çıkarılması, petrol ürünlerine ilişkin tavan fiyatların lağvedilmesini engellemiştir. Petrol ürünlerine yasal tavan fiyatlar uygulaması ise, hem İkinci Dünya Savaşı ve hem de 1971'den beri olan sürecin ortak anahtar unsurudur.

Ekonomist olmayanların konuyla ilgili fazla bilgisi olmayabilir. Ama bizim çok iyi bildiğimiz bir şey var: arz fazlalıkları ve kıtlıklarının nasıl üretildiği. Üretim fazlası mı istiyorsunuz? Devletin, aksi takdirde geçerli olacak fiyatın üzerinde bir fiyatı *minimum* [taban] fiyat olarak yasallaştırmasını sağlayın. İşte bizim şu veya bu zamanda un, şeker, yağ ve diğer birçok üründe üretim fazlası sağlamak için yaptığımız şey budur.

Kıtlık mı istiyorsunuz? Devletin, aksi takdirde geçerli olacak fiyatın *altında* bir fiyatı *maksimum* [tavan] fiyat olarak yasallaştırmasını sağlayın. İşte New York'un, daha yakın zamanlarda diğer şehirlerin kiralık konutlar için yaptığı şey budur; hepsinin konut sıkıntısı yaşamalarının veya yakında yaşayacak olmalarının sebebi de budur. İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan pek çok kıtlığın sebebi de

* Metinde, "he who says A must say B." Bizdeki yakın karşılığı "Perşembenin gelişi Çarşambadan belli olur" sözüdür. Önceden yapılan bazı hataların kaçınılmaz sonuçları olacağı ya da belirli adımların belirli sonuçlar doğuracağı ima edilmektedir. -ç.n.

budur. Bir enerji krizi ve benzin kıtlığı yaşanmasının sebebi de budur.

Enerji krizini ve benzin sıkıntısını yarın sonlandırmanın basit bir yolu vardır. Yarın derken de, gerçekten yarını kastediyoruz, altı ay sonrasını değil, altı yıl sonrasını değil. Bu yol, ham petrol ve öteki petrol ürünlerinin fiyatları üzerindeki tüm kontrolleri ortadan kaldırmaktır.

Devletin diğer yanlış politikaları ve OPEC kartelinin tekelci tutumu petrol ürünlerinin fiyatlarını pahalı konumda tutabilir fakat şu anda yüz yüze geldiğimiz düzensizlik, kaos ve karışıklığı bunlar üretmiş değildir.

Belki şaşırtıcı bir şekilde, bu çözüm benzinin tüketiciye maliyetini, *gerçek* maliyeti düşürebilirdi. Pompadaki fiyatlar galon* başına birkaç sent artış gösterebilirdi. Fakat benzinin gerçek maliyeti, kuyruk beklerken ve benzini olan bir istasyon ararken harcanan zaman ve benzin israfını, *ayrıca* 1979 yılında 10,8 milyar dolar yani her bir galon benzin başına 9 sent olan Enerji Bakanlığı yıllık bütçesini de içermektedir.

Bu basit ve kusursuz çözüm neden kabul edilmemiştir? Şimdiye dek gördüğümüz kadarıyla, bunun biri genel, diğeri özel olmak üzere iki temel nedeni vardır. Her ekonomistin ümidini kıracak biçimde, fiyat sisteminin nasıl işlediğini anlamak, meslekten iktisatçılar hariç çoğu insan için neredeyse imkânsız gözükmektedir. Muhabirler ve televizyon yorumcuları, üniversite birinci sınıf seviyesindeki iktisada giriş dersinde öğrenmiş olmaları gereken basit ilkelere karşı özellikle bir direniş içerisindeymiş gibi görünmektedirler. İkincisi, fiyat kontrollerini kaldırmak, kralın çiplak olduğunu ortaya çıkaracak; Enerji Bakanlığı'nda ça-

* Galon (gallon): ABD'de 3,78, İngiltere'de 4,55 litreye karşılık gelen sıvı ölçüsü birimi. -ç.n.

lışan 20.000 personelin faaliyetlerinin ne kadar da gereksiz hatta ne kadar da zararlı olduğunu gözler önüne serecektir. Hatta bazılarına, Enerji Bakanlığı olmadan önce ne kadar daha iyi durumda olduğumuz hakkında fikir verebilir.

Peki ya Başkan Carter'ın, devlet sentetik yakıtlar üretmek için kapsamlı bir program başlatmalı, yoksa 1990 itibariyle millet enerjisiz kalacak iddiasına ne demeli? Bu da bir şehir efsanesidir. Bir hükümet programının sanki çözümmüş gibi gözükmesinin tek sebebi, hükümetin etkili serbest piyasa çözümünü her fırsatta engelliyor olmasıdır.

OPEC ülkelerine uzun vadeli sözleşmelere tâbi olarak bir varil petrol için yaklaşık 20 dolar ödeme yapmaktayız. Bu rakam spot (hemen teslim) piyasasında daha da fazla; ama devlet yerli üreticileri bir varil benzini 5,94 dolar gibi çok düşük bir fiyata satmaya zorlamaktadır. Devlet, yurtdışından ithal edilen petrolü sübvansetmek için, yerli petrol üretimine vergi uygulamaktadır. Cezayir'den ithal edilen sıvılaştırılmış doğalgaz için, devletin yerli doğalgaz üreticilerinin talep etmesine izin verdiği ücretin iki katından fazla ödüyoruz. Devlet, ekonomik maliyetlere çok az önem vererek veya hiç önem vermeksizin, enerjiyi gerek kullananlara ve gerekse üretenlere katı çevresel şartlar dayatmaktadır. Karmaşık kurallar ve bürokrasi nükleer, petrol veya kömür santralleri inşa edilmesi ve de bolca sahip olduğumuz kömür kaynaklarımızın üretime geçirilmesi için gereken zamanı fazlasıyla uzatıp, maliyetleri de katbekat arttırmaktadır. Başkan Carter'ın ifadesiyle, "dünyanın yarısını dolaşan ince bir petrol tankerleri hattına bağlı olmanın tehlikesi"ne rağmen bu verimsiz hükümet politikaları yerel enerji üretiminin gelişmesini engellemiş ve bizi yabancı petrole her zamankinden daha bağımlı hâle getirmiştir.

Başkan Carter, 1979 yılının ortalarında sentetik yakıt

üretmek için maliyeti 88 milyar doları bulan on yıllık büyük bir hükümet programı önermiştir. Yerli petrol kuyusu sahiplerinin bazı petrol türleri için 5,94 dolardan fazla ücret almalarına izin vermezken, vergi mükelleflerini doğrudan ya da dolaylı olarak, bir varil kaya gazı için 40 dolar ve daha fazlasını harcamaya mahkûm etmek, gerçekten mantıklı mıdır? Yahut, Edward J. Mitchell'in *Wall Street Journal*'da (27 Ağustos 1979) yer alan bir makalede söylediği gibi, "1990 yılında varili 40 dolar gibi mütevazı bir rakamla sentetik petrol elde etmek için 88 milyar dolar harcamanın, bizi varili 20 dolarlık OPEC petrolüne karşı günümüzde ya da 1990 yılında nasıl 'koruyacağını' ... pekala sorgularız."

Kaya gazı, katranlı kum ve benzeri yakıtlar, sadece ve sadece, enerjiyi alternatiflere göre –tüm maliyetler hesaba katıldığında– daha ucuz hâle getiriyorsa mantıklıdır. Bunun daha ucuz olup olmadığını belirlemek için en etkili mekanizma da piyasadır. Şayet daha ucuzsa, söz konusu alternatiflerden istifade etmek özel girişimlerin çıkarına olacaktır; tabii kazançları toplayıp maliyeti yüklenmeleri şartıyla.

Özel girişimler, kazançları toplamaya ancak, gelecekte fiyatların kontrol edilmeyeceğinden emin oldukları sürece bel bağlayabilirler. Aksi takdirde, kendilerinden "yazı gelirse sen kazanırsın, tura gelirse ben kaybederim" kumarını oynamaları isteniyor demektir. Mevcut durum bundan ibarettir. Fiyat artarsa, kontroller ve "düşes vergileri"^{*} devreye girer; fiyat düşerse, kabak başlarına patlar. Bu olasılık serbest piyasayı iğdiş etmekte ve Başkan Carter'ın sosyalist politikasını tek alternatif hâline getirmektedir.

Özel işletmeler, yalnızca çevresel zararı ödemekle yü-

* Beklenmedik vergiler (*windfall taxes*): Hükümetlerin şirketlerin zaman zaman ortaya çıkan beklenmedik yüksek kazançlarından aldıkları ekstra vergiler. –ç.n.

kümlü oldukları takdirde tüm maliyeti üsteleneceklerdir. Bunu yapmanın yolu, atık bedeli almaktır; bir kamu kurumu ile keyfî standartlar dayatıp, sonra da ilkinin bürokratik formalitelerini azaltmak için başka birini tesis etmek değildir.

Fiyat kontrolü ve düzenleme tehdidi, özel işletmelerin alternatif yakıtlar geliştirmelerinin önündeki yegâne önemli engeldir. Risklerin çok büyük ve yatırım maliyetlerinin çok ağır olduğu iddia edilmektedir. Bu tek kelimeyle yanlıştır. Risk alma, özel girişimin özüdür. Sermayedar yerine vergi mükelleflerine empoze edilerek riskler ortadan kaldırılmaz. Alaska boru hattı da göstermektedir ki, özel piyasalar gelecek vaat eden projeler için büyük meblağda kaynak yaratabilmektedir. Milletin sermaye kaynakları, kendilerini harekete geçirmek için, borsa yerine vergi toplayıcılarının kullanılması ile arttırılmaz.

Uzun lafın kısası, tükettiğimiz enerjinin parasını bizler ödeyeceğiz. Bedelini vergiler ve enflasyon yoluyla dolaylı olarak ödediğimiz, enerjiyi nasıl kullanacağımızın da kamu bürokratları tarafından söylendiği bir duruma kıyasla; bedelini doğrudan ödeyip, enerjiyi nasıl kullanacağımız konusunda da tercih hakkına sahip olduğumuz zaman toplam olarak ödeyeceğimiz tutar çok daha az, alacağımız enerji de çok daha fazla olacaktır.

PIYASA

Kusursuzluk bu dünyaya ait bir şey değildir. Kalitesiz ürünler, şarlatanlar, dolandırıcılar her zaman var olacaktır. Ancak bir bütün olarak ele alındığında, piyasa üzerine giderek artan oranda empoze edilen alternatif devlet mekanizmalarına kıyasla, piyasa rekabeti, işleyişine izin verdiği sürece tüketiciyi daha iyi korur.

Bu bölüme başlarken yapmış olduğumuz alıntıda Adam

Smith'in de dediği gibi, rekabetin tüketiciyi korumasının sebebi iş adamlarının bürokratlardan daha yumuşak kalpli, daha diğerkâm veya daha cömert veyahut da daha ehil olmaları değildir; sebep, sadece tüketiciye hizmet etmenin iş adamlarının kendi çıkarına olmasıdır.

Bir esnaf size diğerlerinden daha düşük kalitede ya da daha pahalı ürünler sunuyorsa, o mağazadan alışveriş yapmaya devam etmezsiniz. Satmak için ihtiyaçlarınıza hizmet etmeyen ürünler alıyorsa, siz o malları almazsınız. Bu nedenle tacirler dünyanın her yerinde ihtiyaçlarınızı karşılayabilecek ve size cazip gelebilecek ürünleri ararlar. Size cazip gelmeyenlerden de uzak duracaklardır; çünkü eğer böyle yapmazlarsa kepenk kapatmak zorunda kalırlar. Bir mağazaya girdiğinizde kimse sizi alışveriş yapmaya zorlamaz. O mağazadan ürün satın alma ya da başka bir mağazaya gitme konusunda özgürsünüz. Piyasa ile siyasî bir kurum arasındaki temel fark işte budur: piyasada tercihte özgürsünüz. İstemediğiniz bir ürün için cebinizden paranızı alan ya da sizi istemediğiniz bir şeyi yapmaya zorlayan bir polis yoktur.

Fakat devlet düzenlemesi savunucuları diyecektir ki, haydi FDA'nın olmadığını varsayalım, o zaman işletmelerin hileli veya tehlikeli ürünler dağıtmasını kim engellerdi? Elixir sülfanilamid, talidomid ve kamuoyuna fazla yansımamış sayısız örneğin de gösterdiği gibi, bunu yapmak çok pahalı olurdu. Bu çok zayıf bir işletme pratiği olup, sadık ve vefalı bir müşteri kitlesi oluşturmanın yollarından biri değildir. Hatalar ve kazalar elbette olur; ama Tris vakasının da gösterdiği üzere, hükümet düzenlemeleri bunları önlemez. Aradaki fark ise şudur: baltayı taşa vuran özel bir firma kepenk kapatırken, aynı şeyi yapan bir kamu kurumunun ise daha büyük bir bütçeye kavuşması muhtemeldir.

Öngörülememiş yan etkilerin geliştiği vakalar ortaya çıkacaktır; ancak devlet bu tür gelişmeleri tahmin etme açısından özel girişime kıyasla daha iyi araçlara sahip değildir. Bu tür gelişmelerin tümünü engellemenin tek yolu gelişimi durdurmaktır; bu ise, öngörülme olumlu gelişmeler ortaya çıkma ihtimalini de ortadan kaldıracaktır.

Fakat, diyecektir devlet düzenlemesi [regülasyon] savunucuları, Tüketici Ürünleri Güvenliği Komisyonu olmadan tüketici karmaşık ürünlerin kalitesini nasıl değerlendirebilir ki? Piyasanın bu soruya cevabı şudur: kişi bunu kendi kendine yapmak zorunda değildir. Tercih yapmak için başka dayanakları vardır. Bunlardan biri, bir aracı kullanmaktır. Büyük bir mağazanın en başta gelen iktisadî işlevi, örneğin, kaliteyi bizim adımıza gözlemlemektir. Hiçbirimizin aldığımız ürünler hatta gömlek, kravat ya da ayakkabı gibi en sıradan ürünler konusunda bile uzmanlığı yoktur. Daha sonradan defolu olduğu ortaya çıkan bir ürün satın almışsak, o ürünü üreticiye değil de muhtemelen satın aldığımız perakendeciye iade ederiz. Perakendeci, kaliteyi değerlendirme açısından bizden çok daha iyi bir pozisyonadadır. Sears, Roebuck ve Montgomery Ward, öteki büyük mağazalar gibi, dağıtımçı oldukları kadar tüketici sınama ve sertifikalandırma açısından da etkili kurumlardır.

Başka bir piyasa aracı da markadır. Sağlam ve güvenilir ürünler üretmekten dolayı itibar kazanmak General Electric, General Motors, Westinghouse ve Rolls-Royce'un kendi çıkarıdır. Onların "iyi niyetleri"nin kaynağı bu olup, firma değerlerine kendi fabrika ve tesislerinden daha çok katkı sağlayabilir.

Yine başka bir araç da özel test kuruluşlarıdır. Bu tür test laboratuvarları sanayide yaygındır ve bir dizi ürünün kalitesini belgeleyen son derece önemli bir role sahiptir. Tüketiciler

için bazı özel kuruluşlar bulunmaktadır. Bunlardan biri 1928 yılında kurulmuş olup hâlâ faaliyette olan, *Tüketici Araştırmaları* adlı aylık dergisinde geniş bir yelpazede tüketici ürünleri değerlendirmeleri yayımlayan Tüketici Araştırmaları'dır. Diğer bir kuruluş ise, 1935 yılında kurulan ve *Tüketici Raporları*'nı yayımlayan Tüketiciler Birliği'dir.

Tüketici Araştırmaları da Tüketiciler Birliği de son derece başarılı; mühendisler, diğer eğitimli test ve büro personeli içeren oldukça geniş bir kadro istihdam edecek kadar başarılı olmuşlardır. Yine de aradan geçen yaklaşık yarım asırdan sonra, potansiyel müşterilerin en fazla yüzde 1 ya da 2'sini çekebilmişlerdir. Bahsedilen iki kuruluş içerisinde daha büyük olan Tüketiciler Birliği'nin yaklaşık 2 milyon üyesi bulunmaktadır. Bunların varlığı tüketici talebine bir piyasa cevabıdır. Küçük çaplı olmaları ve bu türden başka kurumların pek ortaya çıkmaması ancak küçük bir tüketici topluluğunun bu tür bir hizmet talep edip bunun için ödeme yapmaya hazır olduğunu göstermektedir. O hâlde, çoğu tüketici istediği kılavuzluğu başka yollardan alıyor ve bunun için ödeme yapmaya razı olmalıdır.

Peki ya, reklamlar aracılığıyla tüketicilerin birilerinin parmağında oynatılabileceği iddiasına ne demeli? Bu soruya bizim cevabımız şudur: bunu yapamazlar, çok sayıda pahalı reklam fiyaskoları da buna tanıklık etmektedir. Tüm zamanların en büyük fiyaskolarından biri, Ford Motor Şirketi tarafından takdim edilen ve büyük bir reklam kampanyası tarafından desteklenen Edsel otomobildir. Daha temelde, reklam bir iş yapma maliyetidir ve işadamı da parasının karşılığını en iyi şekilde almak ister. Tüketicilerin gerçek isteklerine ya da taleplerine hitap etmeye çalışmak, yapay istek ve arzular imal etmeye çalışmaktan daha akla yatkın değil midir? Şüphesiz ki, tüketicilere zaten var olan

isteklerine hitap edecek bir şeyi satmak, sunî bir istek yaratmaktan genel olarak daha ucuza gelecektir.

Gözde bir örnek, yapay olarak yaratıldığı öne sürülen otomobil model değişimi arzusudur. Oysa Ford, aşırı derecede pahalı bir reklam kampanyasına rağmen Edsel açısından bir başarı elde edememiştir. Sık sık model değişikliği yapmayan arabalar her zaman mevcut olmuştur; Amerika Birleşik Devletleri'nde Superba (Checker taksisinin yolu muadili) ve pek çok yabancı araba bunlar arasındadır. Bunlar, toplam müşteri kitlesinin çok küçük bir yüzdesinden fazlasını hiçbir zaman cezbedebilmiş değillerdir. Tüketicilerin *gerçekten* istediği şey bu olsaydı şayet, o seçeneği sunan firmalar zengin olur, böylece diğer firmalar da aynı şeyi yapardı. Birçok reklam eleştirmeninin asıl itirazı reklamların zevkleri manipüle etmesi değil, halkın cafcıflı zevklere sahip olmasıdır; anlayacağınız, kendilerinininkilere uymayan zevkler.

Her neyse, hiçbir şey ile bir şeyi alt edemezsiniz.* Her zaman alternatifleri karşılaştırmak gerekir: gerçeği, gerçek olanla kıyaslamalıdır. Ticarî reklamcılık yanıltıcıysa, reklam yapmamak ya da reklamlar üzerinde devletin kontrolü tercih edilebilir bir şey midir peki? Özel işletmeler bağlamında hiç değilse bir rekabet vardır. Bir reklamcı başka bir reklamcıya karşı çıkabilir. Devlete karşı bunu yapmak daha zordur. Devlet de elbette reklam yapabilir. Ürününü tercih edilen en uygun şartlarda sunmak üzere devlet binlerce halkla ilişkiler birimine sahiptir. Bu reklam türü ise özel işletmelerin ortaya koyduğundan sıklıkla daha yanıl-

* Metinde, "you cannot beat something with nothing." Bir şeyi eleştirmek ya da birilerinin görüşünü çürütmek isteyen bir kişinin aynı zamanda daha iyi bir alternatif ya da öneri sunmasının gereğini ifade eden özlü söz. -ç.n.

tıcıdır. Hazinenin, tahvillerini satmak için yaptığı reklamı bir düşünün: ABD Hazine Bakanlığı tarafından üretilen ve bankalar tarafından müşterilere aktarılan bir kâğıt parçası üzerinde bir slogan der ki, “Amerika Birleşik Devletleri Tasarruf Bonoları... Tasarruf yapmak için ne harika bir yol!” Oysa geçtiğimiz on yıldan daha fazla bir süredir devlet tahvili satın alan herkes soyulup soğana çevrilmiştir. Vade tarihinde eline geçen miktar, bono için ödediği miktarın satın alabileceğinden daha az mal ve hizmet satın alabiliyor, üstüne bir de yanlış etiketlendirilmiş “faiz” üzerinden vergi ödemek zorunda kalıyordu. Üstelik bütün bunlar, bonoları kendisine satan devletin yarattığı enflasyon yüzünden oluyordu! Ama hazine, aynı kâğıttan alıntı yaparsak, “kişisel güvenlik inşası” ve “sürekli büyüyen bir hediye” olarak göstererek bonoların reklamını yapmaya devam etmektedir.

Peki ya anti-tröst yasalarına neden olan tekel tehlikesine ne demeli? İşte bu gerçek bir tehlikedir. Bu tehlikeye karşı mücadelenin en etkili yolu, Adalet Bakanlığı’nda anti-tröst birimine daha büyük bir yer vermek ya da Federal Ticaret Komisyonu için daha büyük bir bütçe ayırmaktan değil, uluslararası ticaretin önündeki mevcut engellerin ortadan kaldırılmasından geçmektedir. Bu şekilde dünyanın her yanından gelen rekabete izin verilmiş olur ve bu rekabet yurtiçi tekelin altını oymada şimdikinden bile daha etkili olur. Britanyalı Freddie Laker’ın havayolu kartelini çökertmek için Adalet Bakanlığı’nın yardımına ihtiyacı olmamıştır. Amerikalı üreticileri piyasaya küçük arabalar sürmeye Japon ve Alman otomobil üreticileri zorlamıştır.

Tüketici için en büyük tehlike tekeldir; bunun özel ya da devlete ait olması fark etmez. Tüketicinin tekelden korunmasının en etkili yolu, yurt içinde serbest rekabet, yurt

dışında serbest ticarettir. Tüketicinin bir satıcı tarafından istismar edilmekten korunması, alışveriş yapabileceği ve kendisine satış yapmaya istekli başka bir satıcının varlığıyla sağlanır. Alternatif arz kaynakları, tüketiciyi dünyadaki bütün Ralph Nader'lerden daha etkili bir biçimde korur.

SONUÇ

“Gözyaşı devri artık bitmiştir. Gecekondular bundan böyle yalnızca bir hatıra olacaktır. Hapishanelerimizi fabrikalara, cezaevlerimizi depolara ve mısır ambarlarına çevireceğiz. Erkekler artık dimdik yürüyecek, kadınlar gülümseyecek ve çocuklar gülecektir. Cehennem sonsuza kadar kiralık boş bir yer olarak kalacaktır.”¹⁹

Tanınmış evanjelist ve Aslan Sütüne* karşı girişilen seferberliğin öncüsü olan Billy Sunday, Birinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan ahlâkî erdemlilik patlaması sırasında yürürlüğe giren 1920 Yasağı'nın** (Prohibition) doğuşunu işte bu sözlerle selamlıyordu. O süreç, bugünkü ahlâkî doğruculuk patlamasının, bizi kendimizden korumaya yeminli mevcut dürtünün nereye varabileceğinin çıplak bir hatırlatıcısıdır.

Yasak bizim iyiliğimiz için dayatılmıştı. Alkol tehlikeli bir maddedir. Alkol her yıl, FDA'nın denetlediği tüm tehlikeli maddelerin toplamda sebep olduğundan daha fazla can almaktadır. Fakat, içki yasağı işleri nereye götürmüştür?

İçki içmeyi devlete karşı bir suç hâline getirmenin ortaya çıkardığı suçluları barındırmak için yeni cezaevleri

* Aslan sütü (*demon rum*): Alkollü içkiler için kullanılan mizahi, argo ifade. -ç.n.

** Yasak (Prohibition): 1919-1933 yılları arasında ABD'de uygulanan, kaçakçılığı ve gizli kullanımı arttırması ve maksadın hâsıl olmadığının görülmesi üzerine 1933'te kaldırılmış olan içki yasağı. -ç.n.

ve hapishanelerin inşa edilmesi gerekmiştir. Al Capone ve Bugs Moran cinayet, haraç, silahlı soygun, içki kaçakçılığı gibi eylemler üzerinden bu konunun istismarı sayesinde şöhrete kavuşmuşlardır. Peki, bunların müşterisi kimlerdi? Yasadışı tedarik edilen içkileri kimler satın alıyordu? Al Capone ve yoldaşı olan gangsterlerin yaptığı rezilce faaliyetleri kendileri asla onaylamayacak veya bunlara bulamayacak olan saygın vatandaşlar. Bunlar yalnızca içki istiyorlardı. İçki almak için de kanuna karşı gelmeleri gerekiyordu. Yasak, içki içmeyi durdurmadı. Aksine, normalde kanuna saygılı birçok vatandaşı kanunu ihlal eden kişiler hâline getirdi. İçki içme eylemine çok sayıda genç insanı cezbeden bir tür cazibe ve heyecan kattı. Normalde tüketiciyi kalitesiz, hileli ve tehlikeli ürünlerden koruyan disipline edici piyasa güçlerinin çoğunu baskı altına aldı. Yasalara sadık kişileri yozlaştırdı ve ahlâki bir çürüme ortamı yarattı. Alkol tüketimini ise kesinlikle *durdurmadı*.

Günümüzde mevcut *siklamat*, *DDT* ve *laetril* yasakları ile bu noktanın henüz oldukça uzağındayız. Ancak ilerlemekte olduğumuz yolun sonu buraya çıkmaktadır. FDA'nın yasakladığı ilaçlar için çoktan bir tür gri pazar* ortaya çıkmış durumdadır; vatandaşlar hâlihazırda ABD'de yasal olarak satın alamadıkları ilaçları almak için Kanada ve Meksika'ya gitmektedirler; aynen içki yasağı zamanında insanların yasal içki almak için yaptıkları gibi. Vicdan sahibi birçok hekim, kendini, hastasının iyiliği ile yasalara sıkı şekilde itaat etme arasında bir ikilem içinde kalmış hissetmektedir.

Bu yolda ilerlemeye devam ettiğimiz takdirde nereye

* Gri pazar (gray market): Gri borsa; bir malın bir ülkede ucuza alınıp başka bir ülkeye kaçak yollardan getirilerek daha pahalıya satılması. Karaborsa (black market) ile benzerlik göstermesine rağmen gri piyasa her zaman yasadışı değildir. -ç.n.

varacağımız şüphesiz bellidir. Şayet devletin bizi tehlikeli maddelerden koruma sorumluluğu varsa, mantık elbette alkol ve tütün yasağını gerektirecektir. Devletin bizi tehlikeli bisikletlerden ve mantar tabancalardan koruması uygunsu, mantık da uçma sporu, motosiklete binme ve kayak gibi tehlikeli faaliyetlerin yasaklanmasına işaret edecektir.

Düzenleyici kurumları yöneten insanlar bile bu ihtimal karşısında dehşete düşmüş ve geri çekilmişlerdir. Geri kalanlarımız için de, -otomobillerdeki kilitleme sistemi şartı ya da sakarin için önerilen yasağı gibi- davranışlarımızı denetlemeye yönelik daha aşırı girişimlere karşı halkın tepkisi, bu sürecin bir parçası olmak istemediğimizle ilgili yeterli delil olsa gerektir. Devlet, yediğimiz ürünler ya da meşgul olduğumuz aktivitelerin fayda veya kusurları açısından herkesin bilmediği bir bilgiye sahipse bizi bilgilendirsin. Ama kendi hayatlarımızla ilgili olarak almak istediğimiz riskleri tercih konusunda, bizleri özgür bıraksın.

İŞÇİLERİ KİM KORUR?

SON İKİ YÜZYIL BOYUNCA AMERİKA BİRLEŞİK Devletleri ve ekonomik açıdan gelişmiş öteki toplumlarda sıradan işçilerin durumu muazzam derecede iyileşme göstermiştir. Bir asır öncesinde yaygın olan, –günümüzde dünyanın pek çok yerinde hâlâ yaygın diyebileceğimiz türden– yıpratıcı işlere muhatap olan işçiler ülkemizde bugün neredeyse hiç kalmamıştır. Çalışma koşulları daha iyidir; çalışma saatleri daha kısadır; tatil imkânları ve diğer yan haklar garantidir. Kazançlar çok daha yüksektir; o kadar ki bu imkânlar eskiden sadece varlıklı bir azınlığın elde edebildiği bir yaşam seviyesini günümüzde sıradan bir aile için mümkün kılmaktadır.

Gallup'ta bir anket yapılırsa ve “İşçilerin kazancındaki iyileşmenin sebebi nedir?” diye sorulsaydı, en popüler cevap muhtemelen “işçi sendikaları,” bir sonraki popüler cevap ise “devlet” olurdu; belki de “hiç kimse” ya da “bilmiyorum” veya “bir fikrim yok” cevabı ikisini de bastırırdı. Oysa ABD ve diğer Batılı ülkelerin son iki asırlık tarihleri bu cevapların yanlış olduğunu göstermektedir.

Söz konusu dönemin büyük bölümünde sendikaların ABD’de pek bir önemi yoktu. Daha 1900 yılına kadar tüm çalışanların yalnızca yüzde 3’ü sendika üyesiydi. Bugün bile her dört işçiden birinden daha azı ancak sendika üyesidir. ABD’de işçilerin kazancının iyileşmesinin en önde gelen sebebinin sendikalar olmadığı çok açıktır.

Aynı şekilde, Yeni Eylem Planı’na kadar iktisadî faaliyetler üzerindeki düzenlemeler ve devlet müdahalesi minimal düzeydeydi. Devlet, serbest piyasa için uygun bir ortam hazırlamak suretiyle önemli bir rol oynamıştı. Fakat işçilerin kazancının iyileşmesinin sebebi kesinlikle doğrudan devlet faaliyeti değildi.

Bu iyileşmenin sebebinin “hiç kimse” olmasına gelince, günümüzde işçilerin kazancı bu cevabı da yalanlamaktadır.

İŞÇİ SENDİKALARI

Dilin en kötü kullanım örneklerinden biri “işgücü” kelimesi ile “işçi sendikaları”nın eşanlamlı kelimelermiş gibi kullanılmasıdır; filanca yasa teklifine “işgücüne karşı” ya da “işgücünün” yasama programı filancadır şeklinde geçtiği raporlarda olduğu gibi. Bu bir çifte hatadır. Her şeyden önce, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki her dört işçinin üçünden fazlası sendika üyesi değildir. Hatta işçi sendikalarının ABD’ye kıyasla çok daha güçlü olduğu Büyük Britanya’da bile işçilerin çoğu sendika üyesi değildir. İkincisi, “işçi sendikasının çıkarları” ile onun “üyelerinin çıkarları”nı özdeşleştirmek bir hatadır. Çoğu zaman çoğu sendika için bunlar arasında bir bağlantı hatta yakın bir bağlantı olduğu doğrudur. Ancak, üyelerinin zararına, hem yasal yollarla hem de sendika fonlarını yanlış ve kötüye kullanarak kendilerine çıkar sağlamak amacıyla hareket eden sendika görev-

lileri ile ilgili vakaların çokluğu, bir bütün olarak işçilerin çıkarlarını bırakın bir kenara; “sendikaların” çıkarları ile “sendika üyelerinin” çıkarlarının bile otomatik olarak eşitlenmesine karşı bir uyarı olarak kabul edilmelidir.

Dilin bu şekilde yanlış kullanımı, işçi sendikalarının rolü ve etkisinin abartılması konusundaki genel eğilimin hem bir nedeni, hem de bir sonucudur. Sendika faaliyetleri aşikârdır ve haber değeri taşımaktadır. Bu faaliyetler sık sık gazetelere manşet olur ve televizyonda gece programlarının ayrıntılı tartışma konusunu oluşturur. ABD’deki çoğu işçinin ücretinin kendisi vasıtasıyla belirlendiği, Adam Smith’in ifadesiyle, “piyasanın vur aşağı sür yukarı pazarlığı” çok daha az gözle görülür, daha az ilgi çeker ve dolayısıyla önemi de fazlasıyla küçümsenir.

Dilin kötüye kullanımı ayrıca işçi sendikalarının modern endüstriyel gelişmenin bir ürünü olduğu inancına da katkıda bulunmaktadır. Ancak durum hiç de böyle değildir. Aksine, sendikalar feodal dönemde büyüyen şehirler ve şehir devletlerindeki, hem tüccar ve hem de zanaatkârların özgün organizasyon biçimi olan loncaların, sanayileşme öncesi dönemin bir uzantısıdır. Gerçekten de modern işçi sendikasının izi daha da geriye, neredeyse 2,500 yıl önce Yunanistan’da hekimler arasında varılmış bir anlaşmaya kadar sürülebilir.

Bütün dünyada modern tıbbın babası olarak görülen Hipokrat, Küçük Asya* kıyısından yalnızca birkaç kilometre uzakta olan Yunan adalarından biri olan Kos [İstanköy] Adası’nda, yaklaşık olarak M.Ö. 460 yılında doğmuştur. O

* Küçük Asya (Asia Minor): Ön Asya. Anadolu yarımadası; bugünkü Türkiye’nin Akdeniz, Ege Denizi ve Karadeniz arasında kalan, Asya kısmı. -ç.n.

zamanlar burası gelişmekte olan bir adaydı ve çoktan bir tıp merkezi olmuştu. Kos'ta tıp okuduktan sonra Hipokrat epeyce seyahat etmiş ve gittiği yerlerde özellikle veba ve salgın hastalıkları sonlandırmadaki yeteneğiyle bir hekim olarak büyük bir ün kazanmıştı. Bir süre sonra bir tıp okulu ve tedavi merkezi açtığı ya da onun başına geçtiği, Kos'a döndü. Ücretini ödediği sürece, burada öğrenim görmek isteyen herkese ders verdi. Söz konusu merkez Yunan dünyasında ün kazandı, uzak yerlerden ve geniş bir coğrafyadan öğrenciler, hastalar ve hekimleri kendine çekti.

Hipokrat, rivayete göre 104 yaşında öldüğünde, Kos tıp adamları, öğrencileri ve onun izinden gidenlerle doluydu. Hastaları görmek için aralarında yoğun bir rekabet vardı; anlaşıldığı kadarıyla, hiç de sürpriz olmayacak biçimde, bu konuda bir şeyler yapmak ve modern terminolojideki ifadesiyle bu "haksız rekabeti" ortadan kaldırmak için söz konusu disiplini "rasyonelleştirmek" için birlikte planlanmış bir hareket ortaya çıkmıştı.

Buna bağlı olarak, yine rivayete göre, Hipokrat öldükten yaklaşık yirmi yıl kadar sonra, tıp adamları bir araya geldi ve meslekî davranış kodları oluşturdular. Eski hocaları ve ustalarının anısına, buna *Hipokrat Yemini* adını verdiler. O günden sonra Kos Adası'nda ve giderek artan bir şekilde dünyanın her yerinde, eğitimini yeni tamamlamış her hekimin, mesleğe başlamadan önce bu yemini etmesi şart koşuldu. Bu gelenek Amerika Birleşik Devletleri'ndeki çoğu tıp okulunun mezuniyet töreninin bir parçası olarak günümüzde de hâlen devam etmektedir.

Çoğu meslekî ahlâk ilkeleri, ticarî anlaşmalar ve işçi sendikası sözleşmeleri gibi, Hipokrat Yemini de hastayı koruma adına güzel ideallerle doludur: "Gücümü elimden

geldiğince hastalara yardım etmek için kullanacağım.... Her ne zaman bir eve girsem, hastaya yardım için gireceğim, asla herhangi bir zarar veya hasar kastıyla girmeyeceğim...” vb. ideal şeyler.*

Lâkin bu yeminin zikzak çizdiği bazı hususlar da vardır. Şunun gibi mesela: “Temel ilkeleri, dersleri ve bütün öteki bilgileri oğullarıma, hocalarımla oğullarına ve usulüne göre çıraklık yapmış ve hekim andı içmiş öğrencilere aktaracağım; başka hiç kimseye de aktarmayacağım.” Bugün biz buna, sadece sendika üyelerini çalıştıran ayrımcı iş yerlerinin giriş kapısı derdik.

Yahut sancısı şiddetli böbrek hastalığı veya böbrek taşından dolayı acı çeken hastalarla ilgili şu ifadeye kulak verin: “Bıçağımı, böbrek taşı için bile kullanmayacağım, bu tür prosedürleri bu sanatın pratisyenlerine bırakacağım.”¹ Hekimler ve cerrahlar arasında ne güzel bir *piyasayı paylaşma* anlaşmasıdır bu.

Öyle sanıyoruz ki, yeni bir tıpçılar sınıfı bu yemini her ettiğinde Hipokrat’ın mezarında kemikleri sızlıyordu. Güya ilgi gösteren ve bedelini ödeyen herkese bu sanatın öğretilmesi gerekiyordu. Dünyanın her yerindeki hekimlerin kendilerini rekabetten korumak için o gün bu gündür

* Hipokrat Yemininin bugün tıp fakültesi mezuniyet törenlerinde öğrencilere tekrar ettirilen şekli şudur: “Tıp fakültesinden aldığım bu diplomanın bana kazandırdığı statü, hak ve yetkileri kötüye kullanmayacağıma, hayatımı insanlık hizmetlerine adayacağıma, hastalarımı memnun edeceğime, insan hayatına mutlak surette saygı göstereceğime, mesleğim dolayısıyla öğrendiğim küçük sırları saklayacağıma, hocalarıma ve meslektaşlarıma saygı ve sevgi göstereceğime, dil, din, milliyet, cinsiyet, takım, ırk ve parti farklarının görevimle vicdanım arasına girmesine izin vermeyeceğime, mesleğimi dürüstlük ve onurla yapacağıma namusum ve şerefim üzerine yemin ederim.” –ç.n.

benimsemiş oldukları bu türden sınırlandırıcı pratiklere Hipokrat'ın kendisi herhâlde şiddetle karşı çıkardı.

Amerikan Tıp Derneği bir işgücü sendikası olarak pek görülmez. Oysa bu dernek sıradan işgücü sendikalarından çok daha fazlasıdır. Üyelerine ve bir bütün olarak tıp mesleğine önemli hizmetler sunar. Ancak, dernek aynı zamanda bir işgücü sendikasıdır ve bizce ülkedeki en başarılı sendikalardan biridir. On yıllar boyunca hekimlerin sayısını düşük, tıbbî tedavi masraflarını ise yüksek düzeyde tutmuş, meslek dışından insanların "hakkıyla yetiştirilmiş ve yeminli" hekimlerle rekabet içine girmesini de önlemiştir. Bütün bunları, elbette, hastaya yardım adına yapmıştır. Bu noktada tıbbın öncülerinin tıbbiye piyasasına girişin kısıtlanmasının hastanın yararına olacağına dair inançlarında samimi olduklarını herhâlde tekrar etmeye hiç gerek yoktur. Kendi çıkarımıza olan bir şeyin toplumun da çıkarına olduğuna hepimizin inanmak zorunda olması olgusuna artık aşınayız.

Devlet tıp alanında daha büyük bir rol oynamaya ve sağlık masraflarının daha büyük bir kısmını finanse etmeye başladıkça, Amerikan Tıp Derneği'nin gücü de azalmıştır. Şimdi başka bir tekelci grup yani devlet bürokratları onun yerini almaktadır. Öyle sanıyoruz ki bu sonuca kısmen örgütlü tıp eylemlerinin bizatihi kendisi sebep olmuştur.

Tıp alanındaki bu gelişmeler önemlidir ve gelecekte bize sunulabilecek sağlık hizmetlerinin türü ve maliyeti konusunda kapsamlı implikasyonları olabilir. Ancak, bu bölüm işgücünü ele almaktadır, tıbbî değil. Dolayısıyla burada biz sadece, tıp ekonomisinin bütün işçi sendikaları faaliyetlerine uygulanabilir prensipler izhar eden yönlerine değineceğiz. Sağlık hizmetleri organizasyonundaki mevcut

gelişmelere dair diğer önemli ve dudak ısırtan soruları bir yana bırakacağız.

Kimin Yararına?

Hekimler, ABD’de en yüksek ücret ödenen çalışanlar arasında bulunmaktadır. Bu statü işçi sendikalarından yarar sağlayan kişiler için istisnaî bir durum değildir. İşçi sendikalarının düşük ücretli işçileri işverenlerin sömürüsüne karşı koruduğu şeklinde bir imaj sıklıkla veriliyor olmasına rağmen gerçek çok farklıdır. En başarılı olan işçi sendikaları her zaman, beceri gerektiren işlerde çalışan ve sendika olsa da olmasa da zaten nispeten yüksek ücret alan işçileri korumuştur. Bu sendikaların tek yaptığı şey, yüksek ücretin daha da yükselmesini sağlamaktır.

Örneğin Birleşik Devletler’deki havayolu pilotları, haftanın üç günü çalışma karşılığında 1976’da yıllık ortalama 50.000 dolar düzeyinde, o zamandan beri de kayda değer oranda artmış olan bir maaş alıyordu. *Havayolu Pilotları* başlıklı bir çalışmada, George Hopkins şunu yazmıştır: “Günümüzün inanılmaz derecede yüksek pilot maaşları, pilotların taşıdıkları sorumluluk ya da sahip oldukları teknik becerilerden çok, bir sendika aracılığıyla kavuştukları korunaklı pozisyondan kaynaklanmaktadır.”²

Birleşik Devletler’deki en eski geleneksel sendikalar –marangozlar, tesisatçılar, sıvacılar ve benzerleri gibi– el sanatları sendikalarıdır ki burada da yine oldukça becerikli ve yüksek ücret alan çalışanlar vardır. Son zamanlarda, en hızlı büyüyen –hatta neredeyse yegâne büyüyen– sendikalar okul öğretmenleri, polisler, temizlik işçileri ve her türden hükûmet çalışanını bünyesinde toplayan kamu çalışanları sendikalarıdır. New York Şehri’ndeki belediye

sendikaları, şehrin iflasın eşiğine gelmesine yardım etmek suretiyle güçlerini ispatlamışlardır.

Öğretmenler ve belediye çalışanları, Büyük Britanya'da açıkça örnek teşkil eden genel bir prensibe ışık tutmaktadır. Sendikalar, üyelerinin maaşlarını ödeyen vergi mükellefleri ile doğrudan muhatap olmaz, hükümet yetkilileri ile muhatap olurlar. Sendikaların muhatap olduğu yetkililer ile vergi mükellefleri arasındaki bağlantı zayıfladıkça, yetkililer ile sendikaların vergi mükellefleri aleyhine birlik olma eğilimi de artar. İnsanlar 'başkasının parasını, yine başkası için' harcarken neler olduğunun bir başka örneğidir bu. Belediye sendikalarının New York gibi büyük şehirlerde, küçük şehirlere kıyasla daha güçlü olmasının; okulların idaresi ve eğitim harcamaları üzerindeki kontrolün yerel toplumdan uzaklaştırılıp daha merkezi bir hâle getirildikçe öğretmen sendikalarının daha da güçlenmesinin nedeni budur.

Büyük Britanya'da devlet, Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılandan çok daha fazla sayıda endüstriyi kamulaştırmıştır; kömür madenciliği, genel hizmetler, telefonlar ve hastaneler buna dâhildir. İşte Britanya'da, işçi sendikalarının genellikle en güçlü, işgücü sorunlarının da en ciddi olduğu sektörler, söz konusu kamulaştırılmış sektörlerdir. Aynı durum, ABD posta birliklerinin gücünde de yansımaları bulmaktadır.

Güçlü sendika üyelerinin yüksek ücret aldıkları dikkate alındığında, sorulması gereken apaçık soru şudur: acaba bu insanlar sendikaları güçlü olduğu için mi yüksek ücret alıyorlar, yoksa bunlar yüksek ücret aldıkları için mi sendikaları güçlüdür? Sendika savunucuları, üyelerinin yüksek ücretlerinin sendikanın gücünün eseri olduğunu, şayet tüm

çalışanlar sendika üyesi olursa, hepsinin de yüksek ücret alacağını iddia ederler.

Ne var ki, durum bundan çok daha karmaşıktır. Yüksek vasıflı çalışanların sendikaları, hiç şüphesiz üyelerinin ücretlerini arttırabilmiştir; ancak her durumda yüksek ücret alabilecek insanlar, güçlü sendikalar kurmak için de uygun bir pozisyonudadır. Ayrıca, sendikaların bazı çalışanların ücretlerini arttırabilmiş olması, herkesin sendikalı olduğu takdirde bütün çalışanların ücretlerinin arttırılabileceği anlamına gelmez. Tam tersine, ki bu temel bir yanlış anlaşılma kaynağıdır, *güçlü sendikaların üyeleri için elde ettiği kazançlar, büyük ölçüde diğer çalışanlar pahasıdır.*

Durumu anlamanın anahtarı, ekonominin en temel prensibi olan talep kanunudur; yani herhangi bir şeyin fiyatı arttıkça insanların ondan almak isteyeceği miktarın o kadar azalacak olmasıdır. Herhangi türde bir işgücünün fiyatını pahalandırın, o türde mevcut iş sayısı azalacaktır. Marangozları daha pahalı hâle getirirseniz, öbür türlü olacağından daha az ev yapılacak, yapılan evlerde de daha az marangozluk gerektiren malzeme ve yöntemler kullanma eğilimi ortaya çıkacaktır. Havayolu pilotlarının ücretlerini arttırırsanız, havayolu taşımacılığı daha pahalı olacaktır. Daha az insan uçacak, pilotlar için de daha az iş imkânı olacaktır. Buna karşılık, marangozların ya da pilotların sayısını azaltırsanız, daha fazla ücrete hükmedeceklerdir. Hekimlerin sayısını düşük tutarsanız, onlar da daha yüksek tutarlı fatura kesebileceklerdir.

Başarılı bir sendika, kontrol ettiği alanda mevcut iş imkânı sayısını azaltır. Bunun sonucu olarak, bu türden işlere sendika ücret düzeyinde girmek isteyen bazı insanlar bunu yapamaz; başka işlere bakmak zorunda kalırlar. Öteki iş-

lere daha yüksek emek arzı olması, o işler için ödenen ücretleri aşağı çeker. Herkesi sendikalı yapmak bu durumu değiştirmez. Bu durum, iş bulanlar için daha yüksek ücret, diğerleri için ise daha fazla işsizlik demektir. Büyük ihtimalle de, bu durum güçlü ve zayıf sendikaların varlığı anlamına gelir. Güçlü sendikaların üyeleri, şimdi olduğu gibi, zayıf sendikaların üyeleri zararına daha yüksek ücret alır.

Sendika liderleri sürekli olarak kârlar pahasına [onlardan kırarak] daha yüksek ücretler elde etmekten söz ederler. Bu imkânsızdır; zira kârlar yeterince çok değildir. Birleşik Devletler toplam millî gelirinin bugün yaklaşık yüzde 80'i çalışanların ücretleri, maaşları ve yan haklarının ödemesine gitmektedir. Geri kalanın yarısından fazlası kira ve kredi faizlerinin ödemesine ayrılmaktadır. Şirket kârları –ki sendika liderlerinin her zaman işaret ettiği şeydir– millî gelirin yüzde 10'undan daha azına denk gelir. Üstelik bu, vergilerden önceki miktardır. Vergilerden sonra, şirket kârları millî gelirin yüzde 6'sı kadar bir orana iner. Bütün kârlar dâhil edilse bile, bu rakam yüksek ücretleri finanse etmeye pek imkân vermez. Dahası bu, altın yumurtlayan tavuğu kesmek olur. Düşük kâr marjı fabrikalara ve makinelere yatırım yapmak ve de yeni ürünler ve yöntemler geliştirmek için özendirici sağlar. Bu yatırım, bu yenilikler, yıllar boyunca işçilerin üretkenliğini arttırmış ve daha da yüksek ücretler için gerekli maddî imkânları sağlamıştır.

Bir grup işçiye ödenen yüksek ücretler, büyük ölçüde öteki işçilerden geliyor olmalıdır. Yaklaşık otuz yıl önce birimizin yaptığı tahmine göre; bu ülkedeki çalışanların ortalama yüzde 10 ila 15'inin, sendikalar ya da –Amerikan Tıp Derneği gibi– benzeri dernekler sayesinde, ücretlerini aksi takdirde olacağından yüzde 10 ila 15 arasında artırma

imkânı olmuştur. Bu ise, geri kalan yüzde 85 ila 90'ın öbür türlü olabileceğinin yaklaşık yüzde 4 altında bir ücret elde etmesi pahasına gerçekleşmiştir. Daha yakın zamanda yapılan çalışmalar, sendikaların etkisinin büyüklük sırasının yaklaşık olarak aynı kaldığına; yani, yüksek ücret alan çalışanlar için daha yüksek, düşük ücret alan çalışanlar için ise daha düşük ücretler anlamına geldiğine işaret etmektedir.³

Yüksek sendika ücretlerinin tüketim mallarının fiyatları üzerindeki etkisi nedeniyle, büyük ölçüde sendikalaşmış olanlarımız da dâhil olmak üzere, hepimiz tüketiciler olarak dolaylı yoldan zarar görmekteyiz. Evler herkes için gereksiz derecede pahalı, marangozlar için de. Becerilerini en fazla değer verilen ürünleri üretmek için kullanmaları sendikalar tarafından engellenen çalışanlar, üretkenliklerinin daha az olduğu aktivitelere yönelmeye zorlanmaktadır. Erişilebilir olan toplam ürün sepeti, hepimiz için [aksi takdirde] olabileceğinden daha az durumdadır.

Sendika Gücünün Kaynağı

Sendikalar acaba üyelerinin ücretlerini nasıl artırabilir? Güçlerinin temel kaynağı nedir? Cevap şudur: mevcut işlerin sayısını kontrol altında tutma yeteneği ya da aynı şey demek olan, belirli bir sınıf işi yapabilecek kişi sayısını kontrol altında tutma becerisi. Sendikalar, genellikle hükümetin yardımıyla, yüksek bir ücret haddi dayatmak suretiyle iş sayısını kontrol altında tutabilmiştir. Çalışmaya uygun kişi sayısını da, yine hükümetin yardımıyla, büyük ölçüde ruhsatlandırma yoluyla kontrol altında tutabilmektedirler. Zaman zaman sendikalar, üyelerinin üretilmesine yardım ettikleri bir ürünün tekeli piyasa dayatma konusunda, işverenlerle gizlice anlaşarak güç kazanmışlardır.

Yüksek Bir Ücret Haddi Dayatmak

Bir sendika, şu ya da bu şekilde, herhangi bir müteahhinin bir tesisatçı ya da marangozun bir saatlik çalışmasına, –diyelim ki– 15 dolardan az ücret ödeyemeyeceğini garantiye alabilirse; bu durum teklif edilecek iş sayısını azaltacaktır. Tabii bu işi yapmak isteyecek kişilerin sayısını da arttıracaktır.

Bir an için yüksek ücret haddinin dayatılabildiğini düşünün. O hâlde sınırlı sayıda kazançlı iş sayısını bu işleri kapma peşindeki insanlar arasında dağıtmanın bir yolunu bulmak gerekir. Bunun için çok sayıda yol benimsenmiştir: nepotizm [adam kayırmacılık] yani işleri aile içinde tutma; kıdemlilik ve çıraklık kuralları; kadro şişirme yani sendika kuralları nedeniyle gereğinden daha çok kişi çalıştırma; ve de açık yolsuzluk. Ortadaki menfaat payı yüksek olduğu için, kullanılan araçlar da sendika işlerinde hassas bir meseledir. Bazı sendikalar toplu görüşmelerde kıdemlilik hükümlerinin tartışılmasına izin vermeyecektir; çünkü bu tartışmalar her zaman yumruklaşmaya yol açmaktadır. İş tercihini garantiye almak için sendika görevlilerine rüşvet vermek yolsuzluğun yaygın bir türüdür. Sendikaların –ağır eleştirilere konu– ırk ayrımcılığı da yine işlerin dağıtımında kullanılan başka bir araçtır. Eğer dağıtılacak sınırlı sayıda iş için başvuranların sayısında bir fazlalık varsa, işi alacak olanları seçmede kullanılacak her bir araç keyfi olmak durumundadır. Önyargı ya da ona benzer akıl dışı bazı değerlendirmelere başvurmak, genellikle kimi işe almamaya karar vermenin bir yolu olarak, “iktidardakiler”den büyük destek görmektedir. İrkî ve dinî ayrımcılık tıp fakültelerine başvurulara da sızmış olup, aynı nedenle, kabul edilebilir başvuru sayısında bir fazlalık ve sınırlı kontenjanları bunlar arasında dağıtma ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Ücret haddine dönersek, bir sendika yüksek bir ücret haddini nasıl dayatabilir? Bunun yollarından biri şiddet ya da şiddet kullanmakla tehdittir: işverenlerin mülküne zarar vermeye yönelik tehdit; veya sendikalı olmayan çalışanları işe aldıkları ya da sendika üyelerine sendikanın belirlediği orandan daha düşük ücret ödedikleri takdirde işverenleri dövme tehdidi; yahut daha düşük bir ücretle çalışmayı kabul ederlerse, çalışanları dövmeye ya da mülklerine zarar vermeye yönelik tehdit. Sendika toplu ücret pazarlıkları ve müzakerelerine sıklıkla şiddetin eşlik etmesinin nedeni budur.

Bunun daha kolay bir yolu, devleti yardıma çağırma- tır. Sendikaların genel merkezlerinin Washington'da, Parlamento binası etrafında toplanmaları ve de siyasete bu kadar para akıtıp ilgi göstermelerinin nedeni de budur. Havayolu pilotları sendikası çalışmasında Hopkins, "sendika, profesyonel havayolu pilotlarını fiilen devletin vesayeti altına sokmaya yetecek kadar federal koruyucu mevzuat güvencesine kavuşturmuştur" demektedir.⁴

İnşaat işçileri sendikasına devlet yardımının başlıca aracı, Davis-Bacon Yasası'dır. Bu federal yasa, Amerikan hükümetinin ya da Columbia Bölgesi'nin (D.C.) akdin tarafı olduğu, 2.000 doları aşan bir kontratla iş yapan bütün müteahhitlerin, söz konusu muhitteki "muadil işçi ve teknisyen sınıflar için geçerli olan" ücretten daha az ücret ödememesini, Çalışma Bakanı'nın talimatı gereğince şart koşturmaktadır. Uygulamada, söz konusu "geçerli" oranların, "inşaatın alanı ya da türüne bakılmaksızın... ücret tespitle- rinin ezici bir çoğunluğunda" sendika ücret hadleri olması hükme bağlanmıştır.⁵ Yasanın kapsamı, çok sayıda federal destekli projeler için çıkarılmış diğer kanunlar ile (1971

itibariyle) otuz beş eyaletin inşaat harcamalarını kapsayan benzer kanunların geçerli ücret şartına da şamil kılınmasıyla genişletilmiştir.⁶ Bu yasaların etkisi altında devlet inşaat faaliyetinin büyük bir kısmında sendika ücret hadlerini uygulamaktadır.

Şiddet kullanımı bile örtük olarak devlet desteği içerir. İşgücü sendikalarına yönelik genel olarak olumlu bir kamuoyu tutumu, işçi-işveren anlaşmazlıkları konusunda otoritelerin başka şartlar altında asla tahammül etmeyeceği davranışlara tahammül etmesine neden olmuştur. İşçi-işveren anlaşmazlığı sırasında birinin arabası devrilsen ya da bir üretim tesisi, mağaza ya da evin camları tuzla buz edilse hatta insanlar dövülse ve ciddi şekilde yaralansa, aynı suçların başka şartlar altında işlenmesi durumuna kıyasla, failerin bırakın hapse atılmayı para cezası ödeme ihtimalleri bile daha düşüktür.

Ücret hadleri dayatan başka bir devlet tedbirleri kümesi de asgarî ücret yasalarıdır. Bu yasalar, düşük gelirli insanlara yardım etmenin bir yolu olarak savunulur. Ama bunlar aslında düşük gelirli insanlara zarar verirler. Bu yasalar lehine yapılan baskının kaynağı, daha yüksek bir asgarî ücret için Kongre önünde ifade veren insanlar tarafından izhar edilir. Bunlar fakir insanların temsilcileri falan değildir; daha ziyade AFL-CIO (Amerikan Emek Federasyonu, Endüstriyel Örgütler Kongresi) ve diğer işgücü örgütleri gibi, örgütlü işgücünün temsilcileridir. Sendikalarının hiçbir üyesi yasal asgarî ücret düzeyine yakın bir ücretle çalışmaz. Fakirlere yardım konusundaki tüm o süslü söylemlere rağmen her zaman daha da yüksek bir asgarî ücrete, kendi sendikalarının üyelerini rekabetten korumanın bir yolu olarak destek verirler.

Asgarî ücret yasası, işverenleri düşük vasıflı kişilere karşı ayırım yapmaya zorlar. Gerçi kimse bunu bu şekilde tasvir etmez, ama olup biten şey aslında budur. Hizmetinin karşılığı diyelim ki saatte 2 dolar olan düşük vasıflı, eğitimi yetersiz bir genci düşünelim. Bu genç daha iyi bir işe geçmesini sağlayacak daha üstün becerileri edinebilmek için bu ücretle çalışmaya istekli olabilir. Yasa diyor ki, böyle bir kişi ancak işveren kendisine saat başına (1979 yılında) 2,90 dolar ödemeye razıysa işe alınabilir. İşveren, o kişinin hizmetlerine karşılık gelen 2,00 doların üstüne hayrına bir de 90 sent eklemeye razı olmadıkça, o genç işe alınmayacaktır. Genç bir insanın, saatte 2,90 dolar ödeyen bir işi alamayıp da işsiz kalmasının, saatte 2,00 dolar ödeyen bir işte çalışmasına kıyasla nasıl olup da kendisinin durumunu iyileştirebileceği, bizim için her zaman sırrını bir türlü çözemediğimiz bir muamma olmuştur.

Gençler arasında, özellikle de siyahî gençler arasında yüksek işsizlik oranları hem bir skandal, hem de ciddi bir toplumsal huzursuzluk kaynağıdır. Oysa bu, büyük oranda asgarî ücret yasalarının bir sonucudur. İkinci Dünya Savaşının sonunda asgarî ücret saat başına 40 sentti. Savaş zamanı enflasyonu ise bunu reel olarak önemsiz bir seviyeye düşürmüştü. Daha sonra asgarî ücret keskin bir şekilde arttırılarak 1950'de 75 sente, 1956'da ise 1,00 dolara çıkarıldı. 1950'li yılların başlarında genç işsizlik oranı –yüzde 4'lük genel işsizliğe kıyasla– ortalama yüzde 10'du; işgücüne yeni katılan bir grup için beklenebileceği üzere, mākûl düzeyde yüksek bir oran. Beyaz ve siyah gençlerde işsizlik oranı aşağı yukarı eşitti. Asgarî ücret hadleri hızla yükseltildikten sonra, hem beyaz ve hem de siyah gençlerin işsizlik oranları hızla arttı. Daha da önemlisi, beyaz ve siyah gençlerin işsizlik oranları arasında bir uçurum oluş-

tu. Günümüzde beyaz gençlerin işsizlik oranı yüzde 15 ile 20 arasındayken, siyah gençler için bu oran yüzde 35 ile 45 arasındadır.⁷ Bize göre asgarî ücret yasası, kanun kitaplarında yazan kanunların en zenci düşmanı olanı değilse bile, en zenci düşmanı olanlarından birisidir. Devlet en başta, büyük çoğunluğu siyah olan gençleri iyi bir ücretle iş bulmalarına imkân verecek beceriler kazanamayacakları derecede kötü eğitim veren okullara göndermektedir. Daha sonra, işverenleri kendilerine iş başında eğitim vermeye teşvik edecek düşük ücretlerle çalışmalarını engelleyerek, onları ikinci bir kez daha cezalandırmaktadır. Üstelik bütün bunlar da fakirlere yardım adı altında yapılmaktadır.

Sayıları Kısıtlama

Bir ücret haddini zorla dayatmanın alternatif bir yolu, bir mesleğe girebilecek olan kişi sayısını doğrudan kısıtlamaktır. Bu yöntem, çok fazla sayıda işverenin var olduğu, dolayısıyla bir ücret haddi dayatmanın zor olduğu durumlarda özellikle caziptir. Örgütlü tıbbın faaliyetinin büyük bir kısmının, mesleği icra eden hekim sayısını kısıtlamaya dönük olmasından dolayı, tıp bu duruma gayet mükemmel bir örnektir.

Aynen bir ücret haddini dayatmada olduğu gibi, sayıları kısıtlama konusundaki başarı da, genellikle devletin yardımını gerektirir. Tıp alanında bu işin anahtarı, hekimlerin lisanslandırılması yani herhangi bir bireyin “tıp hizmeti vermesi” için, devlet tarafından kendisine ruhsat verilmiş olması şartıdır. Söylemeye gerek yoktur ki, yalnızca hekimlerin, potansiyel hekimlerin sahip olduğu nitelikleri değerlendirmeye ehil kişiler olarak kabul edilmesi muhtemeldir. Dolayısıyla farklı eyaletlerdeki (Birleşik Devletler’de lisans verme federal hükümetin değil, eyaletin yetkisindedir) li-

sans verme kurulları genellikle tamamen veya çoğunlukla, kendileri de birer Amerikan Tıp Derneği (AMA) üyesi olan hekimlerden oluşur.

Kurullar ya da eyalet yasama organları, mesleği icraya kabul edilecek kişi sayısını tespit yetkisini fiilen AMA'ya veren birtakım lisans şartları belirlemiştir. Uzun süreli bir eğitimi, hemen daima “onaylanmış” bir okuldan mezun olmayı ve de genellikle “onaylanmış” bir hastanede staj yapılmasını şart koşmuşlardır. Hiç de tesadüf olmayan bir şekilde, “onaylanmış” okul ve hastanelerin listesi genellikle Amerikan Tıp Derneği Tıp Eğitimi ve Hastaneler Konseyi tarafından yayımlanan liste ile tıpatıp aynıdır. AMA Tıp Eğitimi Konseyi'nden onay almadan hiçbir okul kurulamaz ya da kurulduysa bile uzun süre devam edemez. Zaman zaman bu, konseyin tavsiyesi doğrultusunda kabul edilen insanların sayısını sınırlamayı gerekli kılmıştır.

Girişi kısıtlamada örgütlü tıbbın gücünün çarpıcı bir kanıtı, ekonomik baskının çok yüksek olduğu 1930'lardaki buhran sırasında görülmüştür. Almanya ve Avusturya gibi, o dönemin gelişmiş tıp merkezlerinden gelen yüksek eğitimli mülteci akınına rağmen Birleşik Devletlerde mesleği icra etmesine onay verilen yabancı-eğitilmiş hekimlerin sayısı, Hitler iktidara geldikten beş yıl sonra bile önceki beş yıldan daha fazla değildi.⁸

Lisans verme özellikle pek çok bireysel pratisyenin çok sayıda bireysel müşteriyle uğraştığı tıp gibi meslekler için, girişi kısıtlamada geniş ölçüde kullanılır. Tıpta olduğu gibi, -ister dişçi, avukat, kozmetikçi, havayolu pilotu, tesisatçı olsun, isterse cenaze levazımatçısı- lisans verme koşullarını yöneten kurullar ağırlıklı olarak lisanslanan mesleğin üyelerinden oluşur. Uygulamasının ruhsatlandırma yolu-

la kısıtlama girişiminde bulunulmadığı hiçbir meslek yoktur. Federal Ticaret Komisyonu başkanına göre, “Bir eyalet meclisinin yakın geçmişteki bir oturumunda, meslek grupları kendilerine müzayedeciler, kuyu kazıcıları, ev tadilatı müteahhitleri, evcil hayvan bakıcıları, elektrolojistler, seks terapistleri, veri işlemecileri, eksperler ve televizyon tamircileri olarak lisans verilmesi için tasarı sunmuşlardır. Hawaii’de dövme sanatçılarında lisans verilmektedir. New Hampshire paratoner satıcılarına lisans vermektedir.”⁹ Bunun için sunulan *gerekçe* de her zaman aynıdır: tüketiciyi korumak. Ancak, asıl *neden* eyalet meclisinde lisanslamanın dayatılması ya da güçlendirilmesi için kulis yapanları gözlemlemek suretiyle ortaya konabilir. Lobiciler, istisnasız her zaman, tüketicilerden ziyade söz konusu mesleğin temsilcileridir. Müşterilerinin neye karşı korunmak istediğini muhtemelen herkesten daha iyi bilenlerin su tesisatçıları olduğu doğrudur. Ancak, kimin su tesisatçısı olacağına karar verme yetkisini yasal olarak elde etmek için harcadıkları azimli çabaların altında yatan öncelikli dürtünün, müşterilerine karşı besledikleri diğerkâm hisler olduğunu düşünmek zordur.

Sayıların kısıtlanmasını pekiştirmek için, örgütlü meslek grupları ısrarla, lisanslı meslek erbabının vereceği hizmetlere olan talebi arttırabilmek amacıyla, mesleklerinin uygulamasını yasal olarak olabildiğince geniş kapsamlı bir şekilde tanımlamak için çabalamaktadırlar.

Lisanslama yoluyla mesleklere giriş kısıtlamanın bir sonucu da, yeni disiplinler yaratmaktır: örneğin tıpta, *osteopati* [kırık-çıkıkçılık] ve *kiropraktik* [masajla tedavi] bunun örnekleridir. Bunlardan her biri de ayrıca kendi sayılarını sınırlandırmaya çalışmak için lisanslamaya başvurmuş-

tur. Bunları olabildiğince dar bir alana hapsetme niyetiyle, AMA osteopat ve kiropraktörlere karşı ruhsatsız tıbbi uygulama yapmak suçlamasıyla çok sayıda dava açmıştır. Buna karşılık, kiropraktörler ve osteopatlar da, öteki uygulayıcıları lisanssız osteopati ve kiropraktik uygulaması yapmakla suçlamaktadırlar.

Sağlık hizmetlerindeki –kısmen yeni, sofistike ve taşınabilir ekipmanlar sayesinde ortaya çıkmış olan– yeni bir gelişme, farklı topluluklarda acil durumlarda hızlı yardım sağlayan hizmetlerin ortaya çıkmasıdır. Bu hizmetler bazen şehir yönetimi ya da bir şehir kuruluşu tarafından, bazen de tamamen özel şirketler tarafından organize edilir ve esas itibarıyla lisanslı hekimlerden ziyade paramedikler* tarafından gerçekleştirilir.

Güney California itfaiye teşkilatıyla bağlantılı özel bir girişimcilik kurumunun sahibi olan Joe Dolphin bunun ne kadar etkili bir şey olduğunu şu şekilde açıklamıştır:

Hizmet sağladığımız California bölgelerinden birinde, ki 580 bin civarında nüfusun yaşadığı bir bölgedir burası, paramediklerin devreye girmesinden önce, kalp krizi geçirip de kalbi durmuş hastaların yüzde 1'inden daha azı hastane müdahalesiyle hayata dönüyor ve taburcu oluyordu. Paramediklerin devreye girmesiyle, faaliyete başlanmasının daha ilk altı ayında, kalbi durmuş insanların yüzde 23'ü başarılı bir şekilde hayata döndürülmüş ve hastaneden taburcu edilip topluma, işlerinin başına geri dönmeleri sağlanmıştır.

Bunun inanılmaz derecede iyi bir şey olduğunu düşünün-

* Paramedikler (*paramedics*): "Hızır Acil Servis" örneğinde olduğu gibi, yardımcı sağlık hizmeti veren, acil durumlarda hastane öncesi müdahalelerde bulunan sağlık görevlileri. –ç.n.

yoruz. Bizce gerçekler ortada. Ancak, bunu tıp camiasına kabul ettirmek bazen çok zor oluyor. Onların kendine göre düşünceleri var.

Daha genelde, yetki anlaşmazlıkları –hangi faaliyetlerin hangi mesleğe tahsis edileceği– işi durdurma eylemlerinin en sık karşılaşılan sebeplerinden biridir. Birimizle röportaj yapmaya gelen bir radyo istasyonu muhabiri bunun komik bir örneğiydi. Röportajın kasetin bir tarafına sığacak kadar kısa olması gerektiğini vurgulamıştı. Kasetin diğer yüzünü çevirmek elektrikçiler sendikasının bir üyesi için tahsis edilmiş bir işti. Kaseti kendisi çevirdiği takdirde kaydın silinebileceğini ve radyo istasyonuna geri döndüğünde röportajı kaybetmiş olacağını söylüyordu. O da tıp mesleğinin paramediklere karşı çıkışıyla birebir aynı davranışı sergiliyor ve aynı amacı güdüyordu: belirli bir grubun hizmetlerine olan talebi arttırmak.

Sendikalar ve İşverenler Arasındaki Gizli İşbirliği

Bazen sendikalar sahip olduğu gücü, ticarî girişimlerin, –fiyatları sabitlemek ya da pazarı paylaşmak gibi– anti-tröst yasalarına göre yasadışı olan faaliyetler için bir araya gelmelerine yardım etmek suretiyle elde ederler.

Bu konuda tarihteki en önemli vaka, 1930’da kömür madenciliğinde gerçekleşmiştir. İki Guffey kömür yasası, kömür madeni işletmecilerinin fiyat sabitleme karteli için yasal destek sağlama girişimleriydi. Otuzlu yılların ortasında yasalardan ilkinin anayasaya aykırı olduğu ilan edilince, John L. Lewis ve başkanlığını yaptığı Birleşik Maden İşçileri sendikası ayaklandı. Yerin üstündeki kömür arzı ne zaman fiyatları düşmeye zorlayacak kadar fazla olsa grev ya da iş durdurma çağrısı yapmak suretiyle, Lewis sanayinin

sessiz işbirliğiyle üretimi ve dolayısıyla da fiyatları kontrol ediyordu. 1938'de bir kömür şirketinin başkan yardımcısının belirttiği gibi, “[Birleşik Maden İşçileri] taş kömürü sektörünü istikrara kavuşturmak için çok şey yaptılar ve kârlı bir şekilde çalışmak için gayret gösterdiler. Gerçekten de, itiraf etmekten hazzetmesek de, bu yoldaki çabaları... çoğunlukla kömür işletmecilerinin kendi çabalarından daha etkili olmuştur.”¹⁰

Bundan doğan kazançlar işletmeciler ile madenciler arasında bölüşülüyordu. Madencilere yüksek ücretler garanti ediliyor, bu da tabii daha fazla makineleşme ve daha az madenci istihdamı anlamına geliyordu. Lewis bu etkinin açıkça farkındaydı ve bunu kabul etmeye çoktan hazırды; istihdam edilenlerin hepsi de sendika üyesi olmak şartıyla, çalışan madenciler için ödenen yüksek ücretlerin, istihdam edilen işçi sayısında bir azalmayı fazlasıyla telafi edeceği düşünülüyordu.

Madenciler sendikası bunu yapabiliyordu, çünkü sendikalar Sherman Anti-Tröst Yasası düzenlemesinden muaftı. Bu muafiyetin sağladığı fırsattan istifade eden sendikalar, işgücü örgütleri olmaktan ziyade ‘bir sektörü kartelleştirme hizmetleri satan girişimler’ olarak yorumlansa yeridir. Teamsters Sendikası bu konuda belki de en dikkate değer olanıdır. James Hoffa’dan önce Teamsters Sendikası’nın başkanı olan David Beck hakkında (her iki şahsın da sonu hapse girmek oldu) muhtemelen sonradan uydurulmuş bir hikâye vardır. Beck bira taşıyan kamyon sürücülerinin ücretleri hakkında Washington eyaletindeki bira fabrikaları ile görüşürken kendisine, “doğu birası”nın yerel biraya karşı fiyat kırma ihtimalinden dolayı istediği ücretlerin uygulanabilir olmadığı söylenmiş. Buna karşılık o, kendi ta-

lep ettiği ücreti garanti etmek için doğu birasının fiyatının ne olması gerektiğini sormuş. Kendisine “kasası X dolar” şeklinde bir rakam verilmiş. İddialara göre o da demiş ki, “Bundan sonra doğu birasının kasası X dolar olacak.”

İşçi sendikaları, üyelerine yararlı hizmetler sunabilir, çoğu kez sunmaktadır da. Bunlar arasında istihdam şartlarını müzakere etmek, şikâyetleriyle ilgili konularda onları temsil etmek, bir aidiyet duygusu ve grup aktivitesine dâhil olma hissi yaşatmak sayılabilir. Özgürlük taraftarları olarak, biz de üyelerinin istediği ve bedelini ödemeye razı olduğu her türden hizmeti sağlamak için gönüllü işçi sendikaları örgütlerine fırsat verilmesini sonuna kadar destekleriz; yeter ki başkalarının haklarına saygı gösterecek ve kuvvet kullanmaktan kaçınınsınlar.

Ancak, sendikalar ve meslek kuruluşları gibi muadil gruplar, ilan ettikleri en başta gelen amaçları –üyelerinin ücretlerini yükseltmek– bağlamında tamamen gönüllü faaliyetlere ve üyeliklere dayanmamışlardır. Devletin kendilerine özel ayrıcalıklar ve dokunulmazlıklar tanımasını sağlamışlar; bu da onlara öteki çalışanlar ve bütün tüketicilerin zararına olmak üzere, kendi üyelerinin ve yetkililerinin bazılarının menfaat sağlama imkânı vermiştir. Çoğunlukla, bundan menfaat sağlamış insanlar, zarar gören insanlardan açık ara daha yüksek gelire sahiptir.

Devlet

Sendika üyelerini korumaya ek olarak, devlet genel anlamda da çalışanları korumaya yönelik bir sürü yasa çıkarmıştı. İşçilere iş tazminatı sağlayan, çocuk işgücünü yasaklayan, asgarî ücret ve maksimum çalışma saatleri belirleyen, adil istihdam uygulamalarını güvenceye alan komisyonlar

kuran, pozitif ayrımcılığı destekleyen, istihdam uygulamalarını düzenlemek üzere federal İş Sağlığı ve Güvenliği Ofisi'ni kuran yasalar ve de sayılamayacak kadar çok daha bir sürü başka yasa.

Bazı önlemlerin çalışma koşulları üzerinde olumlu bir etkisi olmuştur. İş tazminatı ve çocuk işçi yasaları gibi pek çoğu, özel sektörde zaten çoktandır yaygınlaşmış olan uygulamaları basitçe yasaların kapsamına dâhil etmiş, belki bazı kenar köşe alanlara doğru da biraz genişletmiştir. Diğerleri ise, ki öğrendiğinizde şaşırmayacaksınız, hem iyi hem de kötü yanı olan karışık özelliklere sahiptir. Sıradan işçinin imkânları ve gelirlerini kısırkarken, belirli sendikalar ya da işverenlere güç kaynağı ve bürokratlara da iş kaynağı olmuşlardır. İş Sağlığı ve Güvenliği İdaresi (OSHA) çarpıcı bir örnek, her taraftan şikâyetlerin yağmasına neden olmuş bürokratik bir kâbustur. Yeni dolaşıma çıkmış bir fıkranın da dediği gibi: Bir ampulü takmak için kaç Amerikalı lâzım? Cevap: Beş; biri ampulü takmak için, dördü ise çevresel etki ve OSHA raporlarını doldurmak için.

Devlet hele bir sınıf işçiyi çok iyi korumaktadır ki, o da devletin istihdam ettikleridir.

Washington D.C.'den arabayla yarım saatlik mesafede bulunan Maryland eyaleti Montgomery ilçesi, çok sayıda kıdemli devlet memuruna ev sahipliği yapmaktadır. Burası aynı zamanda Birleşik Devletler'deki bütün ilçeler içinde en yüksek ortalama aile gelirine sahiptir. Montgomery ilçesindeki her dört çalışandan biri federal hükümet için çalışmaktadır. Geçim giderlerine endeksli maaşlara ve iş güvencesine sahiptirler. Emeklilikte de ayrıca geçim giderlerine endeksli ve Sosyal Güvenlikten bağımsız devlet memuru emekli maaşı alırlar. Bunların çoğu Sosyal Güvenlik

hakkı elde etmeyi de başarır, böylece “çift kepçeli” olarak anılan kişiler arasına katılmış olur.

Montgomery ilçesindeki sakinlerin birçoğunun hatta epey çoğunun da, –kongre üyesi, lobici, devletle kontrat imzalamış şirketlerin üst kademe yöneticileri vb. sıfatıyla– federal hükûmetle bazı bağlantıları vardır. Washington civarındaki yatakhane-kent toplulukları* gibi, Montgomery ilçesi de hızla büyümektedir. Son yıllarda devlet hayli garantili bir büyüme sektörü hâline gelmiştir.

Tüm devlet memurları hatta düşük seviyede olanlar bile, devlet tarafından gayet iyi korunmaktadır. Çoğu araştırmaya göre bunların ortalama maaşları muadili özel sektör maaşlarına oranla daha yüksektir ve enflasyona karşı korunmaktadır. Cömert yan imkânlarla ve neredeyse inatılmaz bir iş güvencesine sahiptirler.

Bir *Wall Street Journal* haberinde de belirtildiği gibi:

Devlet Memuriyeti mevzuatı, yaklaşık 1,5 metre kalınlığında 21 cildi dolduracak kadar şişirildikçe, devlet yöneticilerinin çalışanları işten çıkarması gitgide daha zor bir hâl almıştır. Aynı zamanda, promosyonlar ve başarı ödülü ikramiyeleri de neredeyse otomatik hâle gelmiştir. Bunun sonucu ise neredeyse özendirciden yoksun ve büyük oranda kontrolden çıkmış bir bürokrasidir...

Geçen yıl başarı ikramiyesini hak etmiş bir milyon insandan sadece 600’ü bunu almamıştır. Neredeyse kimse işten çıkarılmamış, federal hükûmet için çalışan işçilerin sadece %1’inden daha azı işini kaybetmiştir.¹¹

* Yatakhane-kent toplulukları (bedroom communities): Bir büyükşehrin kenarında yaşayan, çoğunlukla büyükşehirde çalışıp ekmeğini oradan kazanan, yaşadığı mahalle veya banliyöyü esas itibarıyla geceleme amacıyla kullanan topluluklar. –ç.n.

Konuyla ilgili hususi bir vakadan bahsetmek gerekirse, 1975 yılının Ocak ayında Çevre Koruma Ajansı'nda bir daktilo yazıcısı o kadar devamlı surette işe geç kalıyordu ki, müdürü kızın işten çıkarılmasını talep etmişti. Bunu yapmak tam on dokuz ay almış ve tüm kuralların, bütün yönetim ve sendika anlaşmalarının öngördüğü şartların yerine getirilmesi için üzerinden geçilmesi gereken adımların listelendiği kâğıdın uzunluğu tam yirmi bir karışa* varıyordu.

İşten çıkarma sürecine işçinin şefi, şefin müdür yardımcısı ve müdürü, personel müdürü, kurumun birim amiri, bir personel ilişkileri uzmanı, ikinci bir personel ilişkileri uzmanı ve bir özel araştırma bürosu ile özel araştırma bürosunun müdürü dâhil olmuştu. Bu yetkililerin telefon rehberini andıran haberleşme ücretlerinin de vergi mükelleflerinin parasıyla ödendiğini ise söylemeye bile gerek yok.

Eyalet ve yerel yönetim seviyelerinde durum bir yerden ötekine değişiklik gösterir. Birçok eyalette ve New York, Chicago ve San Francisco gibi birçok büyük şehirde durum federal devlette olanla ya aynıdır ya da ondan daha beter bir durumdadır. New York Şehri şimdiki fiilî iflas noktasına, büyük ölçüde, belediye çalışanlarının ücretlerindeki hızlı artışlar ve belki bundan daha yüksek ihtimalle de erken emeklilikte cömert emeklilik maaşları garanti ederek getirilmiştir. Büyük şehirlerin bulunduğu eyaletlerde, kamu çalışanlarının temsilcileri çoğunlukla eyalet yasama organındaki ana özel çıkar grubudur.

* Metinde "twenty-one-foot" yani yirmi bir ayak; ancak yaklaşık 30,5 cm'ye karşılık gelen bir uzunluk ölçü birimi olan "ayak" Türkçe'de kullanılmadığından, bunun yerine aşağı yukarı aynı uzunluğa karşılık gelen "karış" kullanmak daha uygun görünmektedir. -ç.n.

HİÇ KİMSENİN KORUMADIKLARI

İki sınıf işçi ise hiç kimse tarafından korunmamaktadır: yalnızca tek bir potansiyel işverene sahip işçiler, bir de potansiyel bir işvereni olmayan işçiler.

Fiilen tek bir muhtemel işverene sahip olan bireyler, çok nadir bulunan son derece değerli becerilere sahip ve bu becerilerden tam anlamıyla yararlanabilecek kadar büyük ya da uygun konumda olan yalnız bir işverenin olduğu, yüksek maaşlı insanlar olma eğilimindedirler.

1930'larda biz ekonomi okurken gördüğümüz standart bir ders kitabı örneği, büyük beysbol kahramanı Babe Ruth idi. "Vuruşun Şahı" lakabıyla anılan bu tur vuruşu kralı, açık ara farkla zamanının en ünlü beysbol oyuncusuydu. Adam herhangi bir büyük lig stadyumunu doldurabilirdi. New York Yankees diğer tüm beysbol kulüplerinden daha büyük bir stadyuma sahipti ve dolayısıyla kendisine diğer tüm kulüplerden daha fazla para ödeyebilir durumdaydı. Sonuç olarak Yankees fiilen onun tek muhtemel işvereniydi. Bu tabii ki Babe Ruth'un yüksek bir maaşa hükmetmekte başarılı olmadığı anlamına gelmiyor, ama onu koruyacak bir kimsenin olmadığı anlamına geliyordu. O da elindeki tek silahı olan, 'onlar için oynamama' tehdidini kullanarak, Yankees ile pazarlık etmek zorunda kalıyordu.

İşverenler arasında tercih yapma hakkı olmayan bireyler, çoğunlukla devlet tedbirlerinin kurbanıdır. Bu gruplardan birine zaten daha önce değinilmişti: yasal asgarî ücretler yüzünden işsiz kalan insanlar. Daha önce de belirtildiği gibi, bu kişilerin çoğu, -yetersiz okul eğitimi artı iş başında eğitim almalarını engelleyen yüksek asgarî ücretler üzerinden- devlet önlemlerinin çifte kurbanıdır.

Devletten bağış ya da sosyal yardım alan insanlar da bir

bakıma benzer bir pozisyonudur. Bir iş sahibi olmanın onlar için avantajlı olacağı tek durum, bu iş sayesinde, refah yardımı ya da öteki sosyal yardımların kaybını telafi edebilecek kadar kazanç elde etmeleridir. Verdikleri hizmete bu kadar para verecek hiçbir işveren olmayabilir. Bu, Sosyal Güvenliği olan ve yaşı yetmiş ikinin altında olan kişiler için de geçerlidir. Mütevazı bir miktardan daha fazlasını kazanırlarsa, Sosyal Güvenlik yardımlarını kaybederler. Son on yıllarda, altmış beş yaş üstü kişilerin işgücü içindeki payının bu kadar keskin bir şekilde düşüş göstermesinin başlıca sebebi budur. Bu oran 1950 yılında erkeklerde yüzde 45 iken, 1977 yılında yüzde 20'ye düşmüştür.

DiĞER İŞVERENLER

İşçilerin çoğu için en güvenilir ve en etkili koruma, birçok işverenin var olmasıyla sağlanır. Gördüğümüz gibi, mümkün tek bir işvereni olan bir kişi çok az bir korumaya sahiptir ya da hiç koruması yoktur. Bir işçiyi koruyan işverenler, o işçiyi istihdam etmek isteyebilecek olan [alternatif] işverenlerdir. İşverenlerin çalışanın hizmetlerine olan talebi, çalışmasının tam karşılığını ödemenin söz konusu işverenin çıkarına olmasını sağlar. Kendi işvereni bunu yapmazsa, başka birileri bunu yapmaya hazır olabilir. Çalışanın verdiği hizmetlere talip olanlar arasında rekabet; çalışanın gerçek koruması işte budur.

Elbette ki, öteki işverenlerden gelen rekabet bazen sıkı, bazen de zayıftır. Fırsatlarla ilgili çeşitli zorluklar ve bilgi eksikliği yaşanır. İşverenler için tercih edilebilir çalışanlar bulmak, çalışanlar için de tercih edilebilir işverenler bulmak masraflı olabilir. Yaşadığımız dünya mükemmel olmayan bir dünyadır, bu nedenle rekabet tam bir koruma sağlamaz. Ancak rekabet, en fazla sayıda işçi için bugüne

kadar bulunmuş ya da icat edilmiş en iyi, yahut aynı anlama gelmek üzere, en az kötü olan korumadır.

Rekabetin oynadığı rol, serbest piyasanın defalarca karşılaştığımız bir özelliğidir. Bir işçiyi işverenine karşı koruyan şey, kendileri için çalışabileceği başka işverenlerin de var olmasıdır. Bir işvereni kendi çalışanları tarafından sömürülmeye karşı koruyan şey ise, istihdam edebileceği başka çalışanların da var olmasıdır. Tüketici, belirli bir satıcının sömürsünden, alışveriş yapabileceği başka satıcıların varlığı tarafından korunmaktadır.

Posta hizmetimiz neden yetersizdir? Uzun mesafeli tren hizmetimiz neden zayıftır? Peki, ya yetersiz okullarımız neden böyledir? Çünkü bunların her birinde de, esas itibariyle hizmet alabileceğimiz tek bir merci vardır da ondan.

SONUÇ

Sendikalar mesleğe girişi kısıtlayarak kendi üyeleri için daha yüksek ücretler elde ettiğinde, bu yüksek ücretler fırsatlarının azaldığını gören öteki işçilerin zararı pahasına söz konusu olur. Devlet, çalışanlarına daha yüksek ücretler ödediğinde, bu yüksek ücretler vergi mükelleflerinin cebinden çıkar. Oysa çalışanlar serbest piyasa aracılığıyla daha yüksek ücretler ve daha iyi çalışma şartları elde ettiğinde, en iyi işçiler için firmaların birbirleriyle rekabet etmesi yahut en iyi işler için işçilerin rekabeti sayesinde zam aldıklarında, bu yüksek ücretler kimsenin zararı pahasına elde ediliyor değildir. Bunlar sadece daha yüksek verimlilik, daha fazla sermaye yatırımı ve daha geniş alana yayılmış niteliklerden temin edilir. Pastanın bütünü artık daha büyüktür; çalışanlara da daha çok pay vardır, ama aynı za-

manda işverene de, yatırımcıya da, tüketiciye ve hatta vergi tahsildarına da daha çok pay vardır.

Bir serbest piyasa sisteminin, ekonomik ilerlemenin getirilerini tüm insanlar arasında paylaşırma şekli budur. Çalışanların koşullarında son iki asırdır gerçekleşen muazzam gelişmenin sırrı da işte budur.

ENFLASYONA ÇARE

HEMEN HEMEN AYNI BOYUTLARDA, DİKDÖRTGEN şeklindeki iki kâğıdı karşılaştırın. Birinin arka tarafı ağırlıkla yeşil, ön tarafında Abraham Lincoln'ın bir fotoğrafı var, her köşesinde 5 rakamı ve bazı yazılar bulunuyor. İşte bu kâğıt parçasını bir miktar gıda, kıyafet ya da başka ürünlerle değişebilirsiniz. İnsanlar gayet hevesle bu alışverişi yapmak isteyecektir.

Belki kuşe kâğıtlı bir dergiden kesilmiş diğer kâğıdın ön yüzünde de bir resim, bazı rakamlar ve yazılar olâbilir. Arka tarafı da aynı şekilde yeşil renkli olabilir. Ama bu kâğıt yalnızca ateş tutuşturmaya yarar, o kadar.

Peki, aradaki fark nereden gelir? 5 dolarlık banknotun üzerindeki yazılar bu sorunun cevabını vermez. Üzerinde, sadece “FEDERAL REZERV SENEDİ / AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ / BEŞ DOLAR” ifadesi ve daha küçük puntolarla da, “BU BANKNOT KAMU VE ÖZEL BÜTÜN BORÇLAR İÇİN YASAL ÖDEME ARACIDIR” ifadesi yer alır. Daha birkaç yıl öncesine kadar “AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ” ile “BEŞ DOLAR” yazılarının arasında “ÖDEMEYİ TAAHHÜT

EDER” ifadesi de yer alırdı. İşte bu ifade iki kâğıt parçası arasındaki farkı açıklar gözüküyordu. Fakat bu sadece şu anlama geliyordu: bir Federal Rezerv Bankası’na gidip veznedardan bu ödeme taahhüdünü yerine getirmesini istemiş olsanız, size birbirinin aynısı beş kâğıt parçası verecektir; sadece 5 rakamı yerine kâğıtta bu kez 1, Abraham Lincoln’inki yerine de bu defa George Washington’ın resmi olurdu. Ardından veznedardan size bu kâğıt parçalarından her biriyle vaat edilen 1 doları ödemesini istesenez, veznedar onun yerine size, (bunu yapmak yasa dışı olsa da) eritip satmak istesenez metal olarak 1 dolardan daha az tutacak madenî paralar verirdi. Şimdiki ifade tarzı aynı oranda muğlak olsa da, en azından daha dürüsttür. Yasal ödeme aracı niteliği, devletin kendisine olan vergi ve öteki borçların ödenmesinde bu kâğıt parçalarını kabul etmesi, mahkemelerin de bunları, dolar cinsinden borçların ödenme aracı olarak kabul etmesi anlamına gelmektedir. Peki, neden bu kâğıtlar, birbirleriyle yaptıkları mal ve hizmet alışverişi akitlerinde özel kişiler tarafından da kabul edilsin?

Bu sorunun kısa cevabı şudur: her insan bunları kabul eder çünkü diğerlerinin de kabul edeceğinden emindir. Yeşil kâğıt parçaları değerlidir, çünkü herkes onların değerli olduğunu düşünmektedir. Herkes bunların değerli olduğunu düşünmektedir, çünkü tecrübeleri onların değerli olduğunu göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri, ortak ve yaygın kabul gören bir değiş tokuş aracı (ya da en iyi ihtimalle, bu araçlardan az sayıda) olmaksızın, bugünkü üretkenlik seviyesinin çok küçük bir kısmından fazlasını elde edemezdi. Yine de, ortak ve yaygın kabul görmüş bir değiş tokuş aracının varlığı, mevcudiyetini –aslında bir açıdan kurgu olsa da– bir şeyin karşılıklı kabulüne borçlu olan, bir uyuşmaya dayanmaktadır.

Uyulaşım ya da kurgu kırılğan şeyler değildir. Aksine, ortak bir paraya sahip olmanın değeri o kadar büyüktür ki, insanlar, –ilerde göreceğimiz üzere, parayı çıkaranların enflasyondan kazanç sağlaması ve dolayısıyla piyasadaki para miktarını şişirmenin baştan çıkarıcılığı gibi– aşırı provokasyon altında bile, bu kurguya tutunacaklardır. Ancak bunların hiçbirisi ortadan kaldırılamayacak kurgular değildir. “Beş para etmez” ifadesi, Amerikan Devrimi’ni finanse etmek amacıyla ABD Kıta Kongresi tarafından aşırı miktarda piyasaya sürülmüş “Continental para” için bu kurgunun nasıl yıkıldığını hatırlatmaktadır.

Paranın sahip olduğu değer bir kurguya dayanıyor olsa da, para olağanüstü faydalı bir ekonomik işlev görür. Oysa o da bir perdedir. Bir milletin zenginliğini belirleyen “gerçek” güçler, o milletin vatandaşlarının kapasiteleri, çalışmaları ve becerileri, hükmedebildikleri kaynaklar, ekonomik ve siyasî örgütlenme tarzları ve benzeri şeylerdir. John Stuart Mill’in bir asırdan daha uzun bir zaman önce yazdığı gibi: “Kısaca, toplumun ekonomisinde bizatihi olarak paradan daha önemsiz bir şey olamaz; emek ve zamandan tasarruf ettiren bir mekanizma olma özelliği hariç. Para –olmadığında daha yavaş ve dar kapsamlı olsa da yapılabilecek olan– işleri daha hızlı ve geniş kapsamlı şekilde yapmaya yarayan bir makinedir. Öteki türden birçok makinede olduğu gibi de, sadece bozuk olduğu zaman kendine özgü farklı ve bağımsız bir etkisi olur.”¹

Paranın rolüne ilişkin olarak bu son derece doğru bir tasvirdir; bozulduğu zaman ondan daha fazla zarar vere-

* Metinde “not worth a Continental” 18. Yüzyıl sonlarında, Amerikan devrimi sırasında ölçsüz miktarda para basımının “continental para”yı aşırı değersizleştirilmesi üzerine yerleşmiş “beş para etmez” anlamına gelen bir deyim. –ç.n.

cek neredeyse başka hiçbir mekanizma olmadığını teslim etmek şartıyla tabii.

Bununla ilgili bir örneği zaten daha önce ele almıştık: miktarında çok keskin bir azalma yaşanmasıyla paranın kullanılamaz hâle geldiği Büyük Buhran. Bu bölümde, paranın bozulmasının tam tersi ve çok daha yaygın olan yolundan bahsedeceğiz; miktarındaki keskin artış sonucu paranın bozulması durumu.

PARA ÇEŞİTLERİ

Değişik zamanlarda inanılmaz çeşitlilikte maddeler para olarak kullanılmıştır. “Parasal” [*pecuniary*] kelimesi Latince “sığır” anlamına gelen *pecus* kelimesinden gelmektedir ve sığır, para olarak kullanılmış olan birçok şeyden biridir. Para olarak kullanılan diğer nesnelere bazıları; tuz, ipek, kürk, kurutulmuş balık ve hatta kuş tüyleri ile –Pasifik Yap Adası’nda da– taşlardır. Deniz kabukları ve taşları en yaygın kullanılan ilkel para formları olmuştur. Kâğıdın ve muhasebeci kaleminin zaferinden önce, nispeten gelişmiş ekonomilerde en yaygın kullanılan para cinsleri ise metaller –altın, gümüş, bakır, demir, kalay– olmuştur.

Para olarak kullanılan tüm nesnelere ortak özelliği, kullanıldıkları belirli zaman ve mekânda, başka mal ve hizmetler karşılığında, –öteki kişilerin de bunları aynı şekilde kabul edeceği inancıyla– kabul görmeleridir.

Amerika’nın ilk yerleşimcilerinin, Kızılderililer ile yaptıkları ticarete kullandıkları “wampum,” Afrika ve Asya’da kullanılan deniz kabuklarına benzer bir tür deniz kabuğuydu. Amerikan kolonilerinde kullanılan en ilginç ve manidar para Virginia, Maryland ve Kuzey Carolina’nın tütün parası idi. “Virginia Genel Meclisi tarafından (Kaptan John Smith’in Jamestown’a ayak basıp, o bölgeye Yeni

Dünya'daki ilk kalıcı yerleşimi kurmasından on iki yıl sonra) 31 Temmuz 1619'da kabul edilen ilk yasa, tütüne ilişkindi. [Yasa] 'En iyilerinin fiyatını üç şilin olarak sabitliyor, ikinci kalitenin fiyatını da libresi* 18d. olarak belirliyordu.' ... Tütün çoktan yerel para birimi hâline gelmişti."²

Tütün, çeşitli dönemlerde tek yasal para birimi olarak ilan edilmiş, Amerikan Devriminin epey sonrasına kadar iki yüzyıla yakın bir süre boyunca Virginia ve çevresindeki kolonilerin temel parası olarak kalmıştır. Kolonide yaşayanların gıda ve giyecek alma, vergi ödeme ve hatta geline başlık parası vermede kullandığı para tütün idi. "Virginialı bir yazar, Vaiz Bay Weems, Londra'dan gelen bir gemi yanaştığında, her biri koltuğunun altında en kalitelisinden bir balya tütünle cesur Virginialı gençlerin hemen sahile koşuşturmasını ve yanında genç, güzel ve erdemli bir eş ile geri dönmesini görmenin insanın gönlünü ferahlattığını üstü kapalı anlatıyor."³ Başka bir yazar da, bu metne atıf yaptıktan sonra devamında şu yorumu ekliyor: "Kollarının altında 100-150 librelük tütün balyasıyla koşuşturmalarına bakılırsa, cesur oldukları kadar gürbüz de olmalıymışlar."⁴

Para ne ise, tütün de oydu. Tütün için İngiliz parası cinsinden belirlenmiş olan orijinal fiyat tütün yetiştirmenin maliyetinden daha yüksek olunca, tütün yetiştiricileri de gayrete geliyor, ürettikçe üretiyorlardı. Durum böyle olunca para arzı hem mecazen hem de gerçek anlamda artıyordu. Para miktarının, satın alınabilir durumdaki malların ve hizmetlerin miktarından daha hızlı arttığında hep olduğu gibi, enflasyon ortaya çıkmıştı. Öteki şeylerin tütün cinsinden fiyatları önemli ölçüde yükselmişti. Yaklaşık bir yarım yüzyıl kadar sonra enflasyon sona ermeden evvel tütün cinsinden fiyatlar tam kırk katına çıkmıştı.

* Libre (pound): 453 gram muadili İngiliz ağırlık ölçüsü birimi. -ç.n.

Enflasyon yüzünden en çok mutsuz olanlar tütün yetiştiricileriydi. Öteki şeylerin tütün cinsinden fiyatlarının artması, tütünün öteki ürünlerin daha azına hükmedeceği anlamına gelmekteydi. Paranın mallar cinsinden fiyatı, malların para cinsinden fiyatının tersidir. Doğal olarak tütün yetiştiricileri yardım için devlete başvurmuşlardır. Belirli sınıf insanların tütün yetiştirmesini yasaklayan; ekinin bir kısmının yok edilmesini temin eden; tütün ekimini bir yıl boyunca yasaklayan yasalar birbiri ardına çıkarılmıştır. Ama bunların hiçbiri de işe yaramamıştır. Sonunda, halk olaya bizzat el koymuş, insanlar bir araya gelerek kırsal bölgelerdeki tütün bitkilerini imha etmeye başlamıştır. “Bu felaket 1684 yılı Nisan ayında öyle kötü bir hâl almıştır ki, Meclis bunu yapan suçluların isyan sınırlarının ötesine geçtiklerini ve amaçlarının hükümeti devirmek olduğunu ilan eden bir yasa çıkarmıştır. Sekiz ve daha fazla kişinin tütün bitkilerini imha etmeye kalkışması hâlinde, bu kişilerin vatana ihanet suçundan yargılanıp ölümle cezalandırılması hükme bağlanmıştır.”⁵

Tütün para örneği, ekonominin en eski kanunlarından birini bütün canlılığıyla gözler önüne sermektedir: Gresham Yasası der ki, “Kötü para iyi parayı kovar.” Vergi veren ve diğer yükümlülüklerini de tütüne endeksli olarak ödeyen tütün yetiştiricisi, bu yükümlülükleri yerine getirebilmek için doğal olarak en kötü kalitedeki tütünü kullanmış, en iyi kalitedeki tütünü ise “sağlam” para yani İngiliz sterlini karşılığında ihracat için alıkoymuştur. Sonuçta, para olarak yalnızca kalitesiz tütün tedavülde kalma eğiliminde olmuştur. Tütünü olduğundan daha kaliteli göstermek için de insanın akıl erdirebildiği her araç kullanılmıştır: “1698 yılında Maryland, üst tarafına kaliteli tütün konmuş alt tarafı çerçöp dolu fıçılar şeklindeki dolandırıcılığa

karşı bir kanun çıkarmayı gerekli görmüştür. Virginia da 1705 yılında benzer bir tedbir almış ancak görünüşe göre bundan da bir fayda sağlayamamıştır.”⁶

1727 yılında tütün belgelerinin yasallaştırılmasıyla kalite sorunu kısmen giderilmişti. Bu belgeler, denetçiler tarafından verilen mevduat sertifikaları niteliğindeydi. Bunlar verildikleri antrepo bölgesindeki tüm tütün borçları için kanunen cari ve ödenebilir belgeler olarak ilan edilmişti.”⁷ Sistemin defalarca kötüye kullanılmış olmasına rağmen “bu tür makbuzlar 19. Yüzyıl arifesine kadar para birimi hizmeti vermişti.”⁸

Tütünün para olarak kullanılmasının son örneği bu değildi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman ve Japon esir kamplarında sigara bir değişim aracı olarak yaygın şekilde kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya’da işgal kuvvetlerinin yasal para cinsinden fiyatlara –piyasayı temizleyebilecek seviyelerin epey altında kalan– tavan fiyatlar uyguladığı dönemde, sigaralar yaygın şekilde para olarak kullanılıyordu. Sonuç, yasal paranın kullanışlılığının yok edilmesi olmuştur. İnsanlar takasa ve bir mübadele aracı olarak küçük alışverişler için sigaraya, büyük alışverişler için ise konyağa başvuruyordu. Konyak, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde bugüne dek kaydedilen en likit para şekliydi. Ludwig Erhard’ın para reformu bu öğretici –ve de örseleyici– dönemi sona erdirmiştir.⁹

Mevduat denilen muhasebe kayıtları ve devlet tarafından basılan kâğıt para, toplumun temel parası olarak metaların ya da meta bedeli antrepo makbuzlarının yerini almış olsa da, Virginia’da ‘tütün para’nın ortaya koymuş olduğu genel ilkeler modern çağda da hâlen geçerliliğini korumaktadır.

O zaman olduğu gibi şu anda da hâlâ geçerlidir ki, satın alınabilir mal ve hizmet miktarına kıyasla para miktarının daha hızlı artması enflasyona sebep olacak, söz konusu para cinsinden fiyatları yükseltecektir. Para miktarının neden arttığı önemli değildir. Virginia'da tütün para miktarı artmış ve tütün cinsinden fiyatlarda bir enflasyon yaratmıştı, çünkü tütün üretiminin emek ve öteki kaynaklar cinsinden maliyeti çarpıcı biçimde düşmüştü. Avrupa'da Ortaçağlarda baskın para türleri gümüş ve altındı. Altın ve gümüş cinsinden fiyatlarda enflasyon ortaya çıkmıştı, çünkü Meksika ve Güney Amerika'dan gelen kıymetli madenler İspanya üzerinden Avrupa'yı adeta istila etmişti. 19. Yüzyıl'ın ortalarında altın cinsinden fiyatların tüm dünyada şişmesi, önce California ve Avustralya'da altın bulunması; daha sonra ise 1890'lardan 1914 yılına kadarki süreçte siyanürleme sürecinin özellikle Güney Afrika'da düşük nitelikli cevherden altın çıkarmaya ticarî anlamda başarılı bir şekilde uygulanması nedeniyle gerçekleşmişti.

Genel olarak kabul gören mübadele araçlarının ticarî meta ile hiçbir bağlantısının olmadığı günümüzde, piyasadaki para arzı ileri gelen her ülkede devlet tarafından belirlenmektedir. Para miktarındaki her bir hızlı artıştan sorumlu olan merci yalnızca ve yalnızca devlettir. İşte bu gerçek, enflasyonun sebebi ve çaresi ile ilgili kafa karışıklığının başlıca kaynağı olmuştur.

ENFLASYONUN ESAS SEBEBİ

Enflasyon bir hastalıktır, tehlikeli ve bazen ölümcül olabilen bir hastalık. Öyle bir hastalık ki eğer zamanında kontrol edilmezse bir toplumu mahvedebilir. Bunun örnekleri çok fazladır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya ve Almanya'da yaşanan -fiyatların bir günden diğerine ba-

zen iki katına bazen iki katından da fazlasına çıktığı– hiperenflasyonlardır ki, bu ülkelerden birinde Komünizme, diğerinde ise Nazizme zemin hazırlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Çin'de yaşanan hiperenflasyon, Başkan Mao'nun Çan Kay Şek'i alt etmesini kolaylaştırmıştır. 1954 yılında yaklaşık yıllık yüzde 100'e ulaşan Brezilya'daki enflasyon, askeri rejimi iktidara getirmiştir. Çok daha aşırı düzeylerde yaşanan enflasyon, 1973 yılında Şili'de Allende'nin, 1976 yılında ise Arjantin'de Isabel Peron'un devrilmesine katkıda bulunmuş; her iki ülkede de bunun ardından askeri cunta iktidara gelmiştir.

Hiçbir hükümet, enflasyon yaratmanın sorumluluğunu üstlenmeye razı değildir, düşük şiddette olanının bile. Hükümet yetkilileri [yüksek enflasyona] her zaman bir bahane bulur; açgözlü işadamları, gözü doymaz sendikalar, savurgan tüketiciler, Arap şeyhleri, kötü hava, yahut da inandırıcı olma ihtimali düşük görünen herhangi bir başka bahane. Evet, hiç şüphe yoktur ki işadamları açgözlüdür, sendikaların gözü doymaz, tüketiciler müsriftir, Arap Şeyhleri petrol fiyatını artırmaktadır, hava şartları da sık sık kötüleşir. Bunların hepsi her bir ürünün fiyatını yükseltebilir; ama ürün fiyatlarında genel bir artışa sebep olmaz. Enflasyon oranında geçici iniş çıkışlara sebep olabilir ama sürekli devam eden bir enflasyona sebep olmaz. Bunun çok basit bir sebebi vardır: iddia edilen suçluların hiçbiri, cebimizde taşıdığımız kâğıt parçalarını üreten para basma makinesine sahip değildir. Yine hiçbiri, bu kâğıt parçalarına eşdeğer olan muhasebe defterlerine kayıt düşmeleri için bir muhasebeciyi yasal olarak yetkilendiremez.

Enflasyon kapitalist bir olgu değildir. Komünist bir ülke olan Yugoslavya, bütün Avrupa ülkeleri içinde en hızlı enflasyon oranlarından birini tecrübe ederken, kapita-

lizmin kalesi İsviçre en düşüklerinden birini yaşamıştır. Enflasyon komünist bir olgu da değildir. Çin, Mao yönetimindeyken çok az enflasyona sahipti; hepsi de büyük ölçüde kapitalist ülkeler olan İtalya, İngiltere, Japonya ve ABD geçtiğimiz on yılda kayda değer oranda enflasyon yaşamıştır. Modern dünyada enflasyon, bir matbaa[da para basma] meselesidir.

Ciddi enflasyonun her zaman ve her yerde parasal bir olgu olduğunun farkına varılması, enflasyonun sebebi ve çaresi konusunda bir anlayış geliştirilmesinin sadece başlangıcıdır. Daha temeldeki soru ise, modern devletlerin para miktarını neden çok hızlı bir şekilde arttırdığıdır. Zarar verme potansiyeli olduğunu bildikleri hâlde, acaba neden enflasyon yaratırlar?

Bu soruya geçmeden önce, enflasyonun parasal bir olgu olduğu önermesi üzerinde biraz daha uzun durmaya değer. Bu önermenin önemine ve kapsamlı tarihsel kanıtların bunu desteklemesine rağmen söz konusu önerme hâlâ yaygın bir şekilde reddedilmektedir. Bunun büyük ölçüde sebebi, devletlerin enflasyonun ortaya çıkmasında kendi sorumluluklarını gizlemeye çalışmak için kullandıkları sis perdesidir.

Satın alınabilecek mal ve hizmet miktarı –kısaca, çıktı– para miktarı kadar hızlı artmış olsa, fiyatlar istikrarlı olma eğiliminde olurdu. Yükselen gelirler insanların servetlerinin oransal olarak daha büyük bir kısmını elde para olarak tutmak istemelerine yol açtığından, fiyatların yavaş yavaş düşmesi bile söz konusu olabilir. Enflasyon, para arzı çıktı miktarından gözle görülür şekilde daha hızlı artış gösterdiğinde meydana gelir; çıktı birimi başına düşen para miktarındaki artış ne kadar hızlı olursa, enflasyon oranı da o öl-

çüde daha büyük olur. İktisatta muhtemelen bunun kadar ayakları yere sağlam basan başka bir önerme daha yoktur.

Üretim miktarı, eldeki fiziksel kaynaklar ve insan kaynakları ile bu kaynakların kullanımı için gereken bilgi ve kapasitenin geliştirilmesi ile sınırlıdır. Çıktı en iyi ihtimalle oldukça yavaş büyüyebilir. Geçtiğimiz yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nde üretim miktarı ortalama olarak yılda yüzde 3 civarında artmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya hızlı büyümenin zirvesindeyken bile çıktı yıllık yüzde 10 dolayında büyümüştür. Mal cinsinden para miktarı da benzer fiziksel sınırlamalara tâbidir; her ne kadar tütün, Yeni Dünya'dan değerli metaller ve 19. Yüzyıl'daki altın örneklerinde görüldüğü gibi, mal para miktarı, genel üretim miktarına kıyasla zaman zaman çok daha hızlı artmış olsa bile. Oysa –kâğıt olsun, muhasebe kayıtları şeklinde olsun– modern para türleri hiçbir fiziksel sınırlamaya tâbi değildir. Nominal miktar yani dolar, sterlin, mark ya da öteki para birimlerinin miktarı herhangi bir oranda büyüyebilir hatta zaman zaman çılgınca yüksek oranlarda büyümüştür de.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Almanya'da yaşanan hiperenflasyon sırasında mesela, elden ele dolaşan para miktarı, bir yılı aşkın bir süre boyunca *ayda ortalama* yüzde 300 artmış, fiyatlar da aynı şekilde artmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Macaristan'da yaşanan hiperenflasyon sırasında, elden ele dolaşan para miktarı, bir yıl boyunca *ortalama olarak ayda* yüzde 12.000'den fazla artmış, fiyatlar ise daha da yüksek bir oranla, ayda ortalama yüzde 20.000 oranında artmıştır.¹⁰

1969 yılından 1979 yılına kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanan çok daha ılımlı enflasyon sırasında, para miktarı yıllık ortalama yüzde 9 artarken, fiyatlar

da yılda ortalama yüzde 7 artmıştır. Aralarındaki iki yüzde puanlık fark, aynı on yıl içerisinde çıktıdaki ortalama yüzde 2,8'lik artış oranını yansıtmaktadır.

Bu örneklerin de gösterdiği gibi, para arzına ne olduğu çıktıya ne olacağını kısıtlama eğilimindedir; çıktı ile ilgili herhangi bir özellik eklemeksizin, enflasyona *parasal* bir olgu olarak atıfta bulunmamız bu yüzdendir. Bu örnekler aynı zamanda göstermektedir ki, parasal büyüme oranı ile enflasyon oranı arasında tam bir bire-bir eşleşme yoktur. Ancak, ciddi enflasyonların tarihinde, enflasyon uzun zaman sürdüğü hâlde para miktarında yaklaşık aynı derecede hızlı bir artışın enflasyona eşlik etmediği bir örnek, bildiğimiz kadarıyla yoktur. Aynı şekilde, para arzındaki hızlı artışa, aşağı yukarı aynı büyüklükte ciddi bir enflasyonun eşlik etmediği bir örnek de yoktur.

Birkaç grafik (Şekil 1-5) son yıllarda bu ilişkinin sürekliğini göstermektedir. Her grafikte bulunan düz çizgi, 1964'ten 1977'ye kadar her yıl için söz konusu ülkede çıktı başına düşen para miktarını göstermektedir. Diğer çizgi ise tüketici fiyat endeksidir. İki seriyi karşılaştırılabilir hâle getirmek için, her ikisi de bütün bir dönem boyunca sahip oldukları ortalama değerlerin yüzdesi olarak ifade edilmiştir (her ikisi için de 1964-1977=100). İki çizgi de mecburen aynı ortalama seviyeye sahiptir ancak bu iki çizginin herhangi bir yılda aynı seviyede olmasını gerektiren matematiksel bir zorunluluk bulunmamaktadır.

Şekil 1'de Amerika Birleşik Devletleri için gösterilen iki çizgi neredeyse birbirinden ayırt edilememektedir. Diğer şekillerde de görüldüğü üzere, bu durum ABD'ye özgü bir durum değildir. Her ne kadar bu iki çizgi, öteki ülkelerin bazıları için ABD'den daha fazla ayrışsa da, her ülke için bu iki çizgi kayda değer ölçüde birbirine benzerdir. Farklı

lkeler parasal büyüme açısından çok farklı deneyimler yaşamıştır. Her durumda, bu farka farklı bir enflasyon oranı eşlik etmiştir. En uç noktada olan Brezilya'dır (şekil 5). Brezilya teki bütün ülkelerden daha hızlı bir parasal büyüme, aynı zamanda da daha hızlı bir enflasyon tecrübe etmiştir.

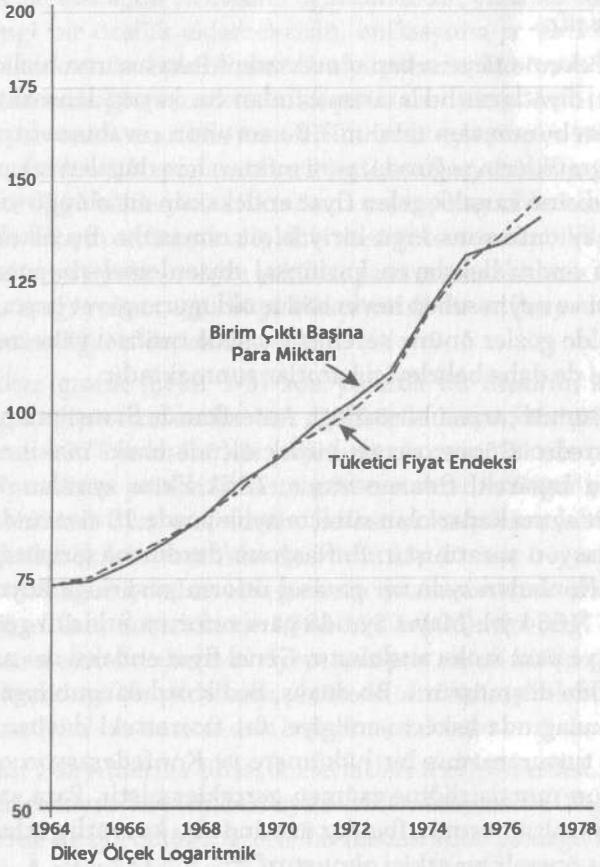
Peki, ne neye sebep olmaktadır? Para arzının hızla artması fiyatların hızla artmasından mı kaynaklanmaktadır yoksa bunun tam tersi mi? Bu sorunun cevabının bir ipucu, grafiklerin çoğunda, para miktarı için düşülen rakamın, kendisine karşılık gelen fiyat endeksinin ait olduğu yıldan altı ay önce sona eren bir yıla ait olmasıdır. Bu ülkelerde para arzını belirleyen kurumsal düzenlemelerin incelenmesi ve neyin sebep neyin sonuç olduğunu gayet berrak bir şekilde gözler önüne seren çok sayıda tarihsel vaka incelemesi de daha belirleyici kanıtlar sunmaktadır.

Bunun çarpıcı bir rneği, Amerikan İç Savaşı'ndan gelmektedir. Güney, savaş büyük ölçüde baskı makinesiyle [para basarak] finanse etmiş, 1861 Ekim ayından 1864 Mart ayına kadar olan süreçte aylık yüzde 10 civarında bir enflasyon yaratmıştır. Enflasyonu durdurma girişimi olarak Konfederasyon bir parasal reform yürürlüğe koymuştur: "1864 yılı Mayıs ayında para reformu etkisini göstermiş ve para stoku azalmıştır. Genel fiyat endeksi de çarpıcı şekilde düşmüştür... Bu düşüş, Birlik ordularının işgaline, eli kulağında askeri yenilgiye, dış ticaretteki düşüşe, düzen tutturamamış bir hkmete ve Konfederasyon ordusunun moralsizliğine rağmen gerçekleşmiştir. Para stokunun azaltılmasının, fiyatlar üzerinde bu kuvvetli glerden daha önemli bir etkisi olmuştur."¹¹

GRAFİK

1

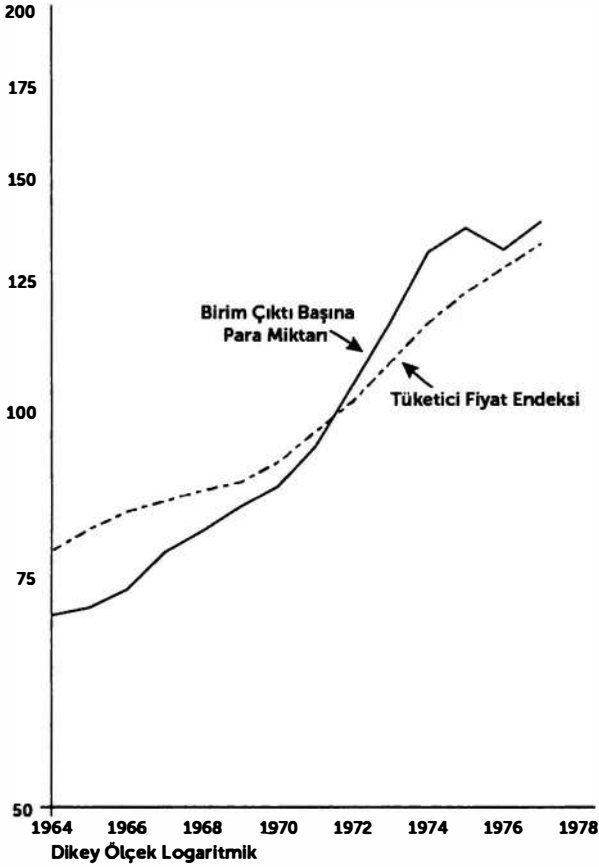
Para ve Fiyatlar, ABD (1964-1977)

1964-1977
=100

GRAFİK

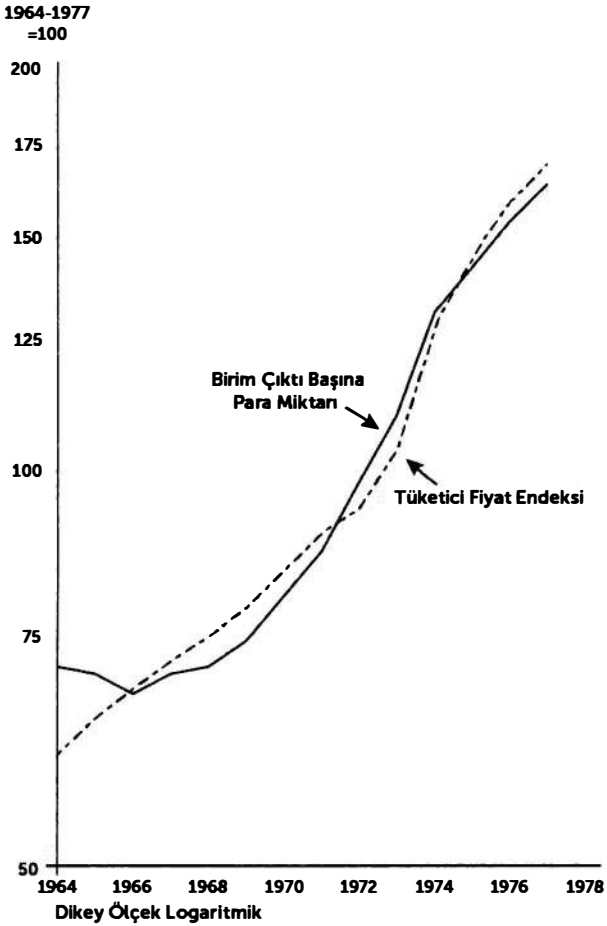
2

Para ve Fiyatlar, Almanya (1964-1977)

1964-1977
=100

GRAFİK
3

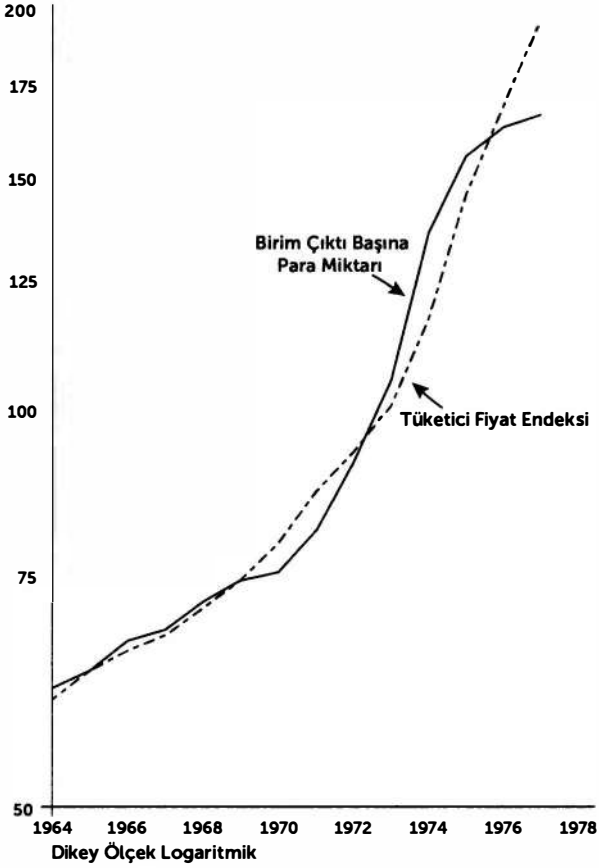
Para ve Fiyatlar, Japonya (1964-1977)

GRAFİK

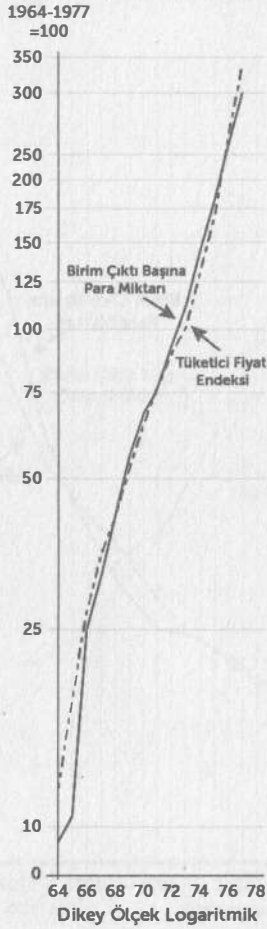
4

Para ve Fiyatlar, Birleşik Krallık (1964-1977)

1964-1977
=100

GRAFİK
5

Para ve Fiyatlar, Brezilya (1964-1977)

Bu grafikler, enflasyonla ilgili yaygın kabul gören birçok açıklamayı bertaraf etmektedir. Bu konuda gözde bir günah keçisi, sendikalaradır. Bunlar sahip oldukları tekel gücünü ücretlerin arttırılması için kullanmak, bundan dolayı maliyetleri arttırmak ve sonuç olarak da fiyatların artmasına sebep olmakla suçlanmaktadır. Madem öyle, nasıl oluyor da, sendikaların pek bir öneminin olmadığı Japonya'ya ve sendikalara yalnızca göz yumulan ve devletin sıkı denetimi altında tutulan Brezilya'ya ait grafikler; sendikaların öteki bütün ülkelerden daha güçlü olduğu Birleşik Krallık ile, hatırı sayılır derecede güçlü olduğu Almanya ve ABD grafikleriyle aynı ilişkiyi gösteriyor? Sendikalar, üyelerine faydalı hizmetler sunabilir. Başkalarının istihdam olanaklarını kısıtlayarak büyük zararlara da yol açabilirler; ama enflasyona sebep olmazlar. Verimlilik artışlarını aşan ücret artışları, enflasyonun bir nedeni olmaktan çok, bir sonucudur.

Benzer şekilde, işadamları da enflasyona sebep olmazlar. Talep ettikleri fiyatlardaki artış, başka etmenlerin bir sonucu ya da yansımasıdır. Yüksek enflasyon yaşayan ülkelerdeki işadamları, düşük enflasyon yaşayan ülkelerin işadamlarından kesinlikle daha açgözlü değildir; belirli bir dönemde de öteki dönemlerinkinden daha açgözlü değildir. O zaman enflasyon neden bazı yerlerde ve bazı zamanlarda başka yerlere ve başka zamanlara göre o kadar fazladır?

Özellikle kabahati başkalarının üzerine atmak isteyen hükûmet yetkililerinin gözdesi olan başka bir enflasyon izahı da, enflasyonun yurtdışından ithal edildiğidir. Bu açıklama, büyük ülkelerin para birimlerinin altın standardı üzerinden birbiriyle bağlantılı olduğu dönemde genellikle geçerliydi. Enflasyon o zaman uluslararası bir olguydu; çünkü birçok ülke para olarak aynı metayı kullanıyor, bu mal paranın miktarının daha hızlı artmasına sebep olan

her şey bütün ülkeleri etkiliyordu. Fakat açıktır ki, bu açıklama son zamanlar için geçerli değildir. Eğer geçerli olsaydı, farklı ülkelerdeki enflasyon oranları nasıl bu kadar farklılık gösterebilirdi ki? Enflasyon 1970'li yılların başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde yaklaşık yüzde 10, Almanya'da ise yüzde 5 civarında iken, Japonya ve İngiltere'deki enflasyon oranı yıllık yüzde 30 ve üzeriydi. Enflasyon, aynı anda birçok ülkede meydana gelmesi açısından dünya çapında bir olgudur; aynen yüksek hükümet harcamaları ve büyük bütçe açıklarının da dünya çapında olgular olması gibi. Ancak, her bir ülkenin kendi enflasyonunu kontrol etme yetisinden yoksunluk düzeyinin diğerlerinden farklı olması anlamında, enflasyon bir uluslararası olgu değildir; tıpkı yüksek devlet harcamaları ve büyük kamu açıklarının her ülkenin kontrolü dışındaki güçler tarafından yaratılmaması gibi.

Düşük verimlilik de, başka bir gözde enflasyon açıklamasıdır. Oysa Brezilya'yı düşünün. Dünyada yaşanan en hızlı çıktı büyüme oranlarından birine sahne olan Brezilya, aynı zamanda en yüksek enflasyon oranlarından birini de deneyimlemiştir. Enflasyon açısından önemli olan şeyin birim çıktı başına düşen para miktarı olduğu yeterince doğrudur. Ancak belirttiğimiz gibi, pratik bir mesele olarak, çıktıdaki değişimler para arzındaki değişimler tarafından aşağı çekilir. Bir ülkenin uzun vadedeki ekonomik refahı için hiçbir şey verimliliği arttırmaktan daha önemli değildir. Şayet verimlilik yılda yüzde 3,5 oranında artarsa, üretim yirmi yıl içerisinde iki katına çıkacaktır; yılda yüzde 5 artarsa, çıktı on dört yılda ikiye katlanacaktır ki, bu da oldukça büyük bir farktır. Ancak enflasyonda belirleyici oyuncu olarak verimliliğin rolü ufak bir şeydir; burada başrol oyuncusu paradır.

Peki ya Arap şeyhleri ve OPEC'in rolü? Bunların bize ağır maliyetler yüklediği doğrudur. Petrol fiyatlarındaki keskin artış, kullanmamıza elverişli malların ve hizmetlerin miktarını azaltmıştır, çünkü petrolün bedelini ödeyebilmek için daha fazla ihracat yapmak zorunda kaldık. Çıktıdaki azalma fiyat düzeyini yükseltmiştir. Ancak bu durum ilk ve son kez, sadece bir defalığına gerçekleşen bir şeydir. Bu azalma, bahsedilen yüksek fiyat düzeyi üzerinden enflasyon oranı üzerinde uzun soluklu bir etki yaratmamıştır. 1973 petrol şokundan sonraki beş yıl içerisinde enflasyon hem Almanya'da ve hem de Japonya'da düşmüştür. Almanya'da yılda ortalama yüzde 7 iken yüzde 5'e; Japonya'da ise yüzde 30'un üzerinde bir orandan yüzde 5'in altına inmiştir. Petrol şokundan bir yıl sonra enflasyonun tavan yaparak yaklaşık yüzde 12'ye ulaştığı Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1976 yılında yüzde 5'e düşen enflasyon, daha sonra yeniden yükselerek 1979 yılında yüzde 13'ü geçmiştir. Birbirlerinden çok farklı olan bu deneyimler, tüm ülkeler için aynı olan bir petrol şoku ile izah edilebilir mi? Almanya ve Japonya ithal petrole yüzde 100 bağımlı olmalarına rağmen enflasyonu düşürme konusunda, -ithal petrole sadece yüzde 50 oranında bağımlı olan- ABD'den de, büyük bir petrol üreticisi hâline gelen Birleşik Krallık'tan da daha başarılı olmuşlardır.

Temel önermemize geri dönüyoruz. Enflasyon esas itibariyle, üretim miktarına kıyasla para miktarının daha hızlı artmasından kaynaklanan *parasal bir olgudur*. Para miktarının tutumu burada büyük ortak, üretim miktarının tutumu ise küçük ortaktır. Birçok olgu enflasyon oranında geçici dalgalanmalara sebep olabilir, ama bu olgular sadece parasal büyüme oranını etkiledikleri sürece kalıcı etkilere sahip olabilir.

NEDEN AŞIRI PARASAL BÜYÜME?

Enflasyonun parasal bir olgu olduğu önermesi önemlidir; ancak enflasyonun sebepleri ve çareleri nedir sorusuna verilecek cevabın sadece başlangıcıdır. Önemlidir, çünkü temel sebeplerin arayışına rehberlik eder ve olası çareleri sınırlar. Ancak yine de bir cevabın yalnızca başlangıcını teşkil eder; çünkü asıl derin soru, aşırı parasal büyümenin neden meydana geldiği sorusudur.

Tütün para ya da altın ve gümüşle bağlantılı para ile ilgili gerçekler her ne idiyse aynen onlar gibi, günümüz kâğıt parası, aşırı parasal büyüme ve dolayısıyla enflasyon için geçerli olan her şey devletler tarafından yaratılmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde geçtiğimiz yaklaşık on beş yıl boyunca yaşanan hızlandırılmış parasal büyüme birbiriyle irtibatlı üç sebeple ortaya çıkmıştır. İlki, kamu harcamalarındaki hızlı büyüme; ikincisi, hükûmetin tam istihdam politikası; üçüncüsü ise Federal Rezerv Sistemi tarafından izlenen yanlış politika.

Eğer ilave harcamalar vergiler ya da halka borçlanma yoluyla finanse edilirse, daha yüksek kamu harcamaları daha hızlı parasal büyümeye ve enflasyona neden olmayacaktır. Bu durumda, hükûmetin harcamak için daha fazla parası varken, halkın daha az parası var demektir. Daha yüksek hükûmet harcamaları, daha düşük özel tüketim ve yatırım harcamaları ile dengelenmektedir. Ancak, ek hükûmet harcamalarını finanse etmek için vergi almak ve halktan borçlanmak politik açıdan cazip olmayan yollardır. İlave hükûmet harcamalarını birçoğumuz hoş karşılarız, ama ek vergileri hoş karşılayacak çok az kişi vardır. Hükûmetin halktan borç para toplaması, faiz oranlarını yükselterek fonları özel sektörün kullanımından başka taraflara yönlendirir; bu durum bireylerin yeni bir ev sahibi olmak için

mortgage [ipotekli kredi] almalarını ya da iş kurmak için kredi almalarını daha pahalı ve daha zor bir hâle getirir.

Yüksek kamu harcamalarını finanse etmenin geriye kalan tek yolu, para arzını arttırmaktır. 3. Bölüm’de belirttiğimiz gibi ABD hükûmeti bunu, –devletin bir kolu olan– ABD hazinesinin, –devletin başka bir kolu olan– Federal Rezerv Sistemi’ne tahvil satışı yapmasını sağlayarak yapabilir. Federal Rezerv tahvilleri ya yeni basılmış Federal Rezerv Banknotlarıyla ya da Federal Rezerv nezdindeki ABD hazine hesabına mevduat kaydetmek suretiyle öder. Daha sonra Hazine elindeki faturaları nakit olarak ya da FED’deki hesabından çekilmek üzere yazılan bir çek ile ödeyebilir. Yüksek güçlü ilave para [parasal taban] ilk alıcıları tarafından ticarî bankalara yatırıldığı zaman, bu para onlar için rezerv ve para miktarına çok daha büyük bir ilavenin kaynağı olarak vazife görür.

Hükûmet harcamalarını para arzını arttırarak finanse etmek genellikle Başkan’a da, Kongre üyelerine de son derece cazip gelir. Bu, onlara finanse etmek için vergilere başvurmak zorunda kalmadan ve iç borçlanmaya gitmeden hükûmet harcamalarını arttırmalarına ve seçmenlerine bir takım ihsanlar dağıtmalarına olanak sağlar.

Son yıllarda ABD’deki daha hızlı parasal büyümenin ikinci kaynağı ise tam istihdam sağlama girişimi olmuştur. Birçok hükûmet programı için olduğu gibi, amaç takdire şayandır; ama sonuçlar öyle değildir. “Tam istihdam” öyle dışarıdan görüldüğünden çok daha karmaşık ve muğlak bir kavramdır. Yeni ürünlerin ortaya çıktığı ve eski ürünlerin yok olduğu, talebin bir üründen diğerine kaydığı, yeniliğin üretim metotlarını değiştirdiği ve benzeri gelişmelerin sonu gelmez şekilde devam ettiği dinamik bir dünyada, işgücü hareketliliğinin fazlaca olması arzu edilir bir şeydir. İnsanlar bir işten

diğerine geçerler ve genellikle ikisi arasında belirli bir süre işsiz kalırlar. Bazı insanlar yeni bir iş bulmadan önce, şimdiki sevmedikleri işlerinden ayrılırlar. İşgücüne yeni katılan gençler, iş bulmak ve farklı türden işleri deneyimlemek için zaman harcarlar. Buna ek olarak, işgücü piyasasının serbestçe işleminin önündeki engeller –sendika kısıtlamaları, asgari ücretler ve benzeri şeyler– işçi ile işi buluşturmayı daha da zorlaştırır. Bu şartlar altında, tam istihdama tekabül eden ortalama insan sayısı acaba kaçtır?

Harcamalar ile vergilerde olduğu gibi, burada da bir asimetri vardır. İstihdamı arttırmış gibi gösterilebilen önlemler siyaseten caziptir. Aksine işsizliği arttırıyor gibi gösterilebilen önlemler ise siyaseten cazip değildir. Sonuç, tam istihdam hedeflerinin yersiz bir hırsla benimsenmesi yönünde hükümet politikasına bir tarafgirlik katmaktır.

Bunun enflasyonla ilişkisi iki yönlüdür. İlk olarak, hükümet harcamaları istihdama katkı olarak, hükümet vergileri ise özel harcamaları azaltma yoluyla işsizliğe katkı olarak takdim edilebilir. Bu nedenle tam istihdam politikası, hükümetin harcamaları arttırma ve vergileri düşürme, bunun sonucunda ortaya çıkacak bir açığı vergilerle ve iç borçlanmadan ziyade para arzını arttırma yoluyla finanse etme eğilimini güçlendirmektedir. İkincisi, Federal Rezerv Sistemi para arzını hükümet harcamalarını finanse etme haricindeki yolları kullanarak da artırabilir. Bunu, ödenmemiş devlet tahvilleri satın almak ve bunların bedelini yeni basılmış yüksek güçlü parayla ödemek suretiyle yapabilir. Bu, bankaların daha büyük hacimlerde özel kredi vermesini sağlar, ki bu da istihdama katkı olarak takdim edilebilir. Tam istihdamı destekleme baskısı altında, FED'in para politikası da hükümetin maliye politikası ile aynı enflasyonist tarafgiriğe sahip olur.

Bu politikalar tam istihdamı sağlama konusunda başarılı olamamışlar, ama enflasyona sebep olmuşlardır. İngiliz İşçi Partisi'nin Eylül 1976 tarihindeki konferansında, Başbakan James Callaghan'ın yaptığı cesur konuşmada söylediği gibi: "Eskiden biz vergileri azaltmak ve hükümet harcamalarını arttırmak suretiyle durgunluktan kolayca çıkacağımızı ve istihdamı artırabileceğinizi düşünürdük. Size bütün samimiyetimle söyleyeyim ki, bu seçenek artık yoktur; var olduğu süreçte ise bu seçenek sadece ekonomiyeye daha büyük dozlarda enflasyon enjekte etmeye yarandı; bunun bir sonraki aşaması ise daha yüksek düzeylerde işsizlik olmuştur. Geçtiğimiz yirmi yılın özeti budur."

Son yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanan hızlı parasal büyümenin üçüncü bir kaynağı Federal Rezerv Sistemi'nin izlediği yanlış politikadır. FED'in izlediği politika, bir yandan tam istihdamı destekleme yönündeki baskılar dolayısıyla enflasyonist tarafgirliğe sahipti; ama bununla da kalmıyordu. FED'in birbiriyle uyumsuz iki farklı hedef gütmeye girişimi söz konusu tarafgirliği daha da şiddetlendiriyordu. FED, piyasadaki para arzını kontrol gücüne sahiptir; ama bu hedefi özde değil, sözde gözetmektedir. Shakespeare'in *Bir Yaz Gecesi Rüyası*'nda, başka birine âşık olan Hermia'nın peşinden koşmak için, kendisine âşık olan Helena'dan uzak duran Demetrius'un durumunda olduğu gibi, Fed de gönlünü para arzını kontrol etmeye değil de, gücünün yetmeyeceği bir şey olan faiz oranlarını kontrol etmeye kaptırmıştır. Sonuç, her iki cephede de başarısızlık yani hem para arzı ve hem de faiz oranlarında yaşanan geniş çaplı dalgalanmalardır. Bu dalgalanmaların enflasyonist bir tarafgirliği söz konusudur. 1929-1933 arasında yaptığı feci hatanın kötü hatıralarıyla, FED –yüksek oranlı parasal büyüme dalgasını düzeltmeye kıyasla– düşük oran-

lı parasal büyüme dalgasını düzeltme konusunda çok daha çabuk davranmıştır.

Yüksek hükümet harcamaları, tam istihdam politikası ve FED'in faiz oranları konusundaki takıntısının nihaî sonucu, yokuş yukarı giden bir 'roller coaster' [hız treni] olmuştur. Enflasyon önce yükselmiş, sonra düşmüştür. Her yükseliş, enflasyonu bir önceki zirveden daha yüksek bir seviyeye taşımıştır. Her düşüş ise enflasyonu bir önceki dibin daha üstünde bir seviyede bırakmıştır. Gelirin yüzdesi olarak hükümet harcamaları devamlı artmıştır. Devletin vergi tahsilatı da gelirin yüzdesi olarak yükselmiş olmakla birlikte, harcamalar kadar hızlı artış göstermediği için, bütçe açığı da gelirin yüzdesi olarak artmaya devam etmiştir.

Bunlar, yalnızca ABD'ye ve yakın geçmişe özgü gelişmeler değildir. Ezelden beri egemenler –krallar olsun, imparatorlar ya da parlamentolar olsun– açtıkları savaşları, yaptırdıkları anıtları ya da diğer amaçları finanse etmek için piyasadaki para miktarını arttırmaya müracaat etme eğiliminde olmuşlardır. Bunun baştan çıkarıcılığına genellikle yenik düşmüşlerdir. Her seferinde de bunun hemen ardından enflasyon sökün etmiştir.

Yaklaşık iki bin yıl önce Roma İmparatoru Diyokles sikkeleri "tağşiş ederek,"* yani gümüş sikkeleri gümüşe benzeyen ama çok daha az gümüş ve çok daha fazla değersiz alaşım içeren ve "gümüşle yıkanmış baz metalden başka bir şey olmayan"¹² sikkelerle değiştirerek enflasyon yaratmıştır. Modern devletler ise bunu kâğıt para basarak ve defterlere kayıt düşerek yapmaktadır; ama antik yöntem tamamen yok olmamıştır. ABD'nin bir zamanların hakiki gümüş sikkeleri,

* Tağşiş etmek (debase): Değerini düşürmek, sahtesini yapmak, içindeki kıymetli maden miktarını azaltarak kıymetsizleştirmek. –ç.n.

şimdinin –gümüşle bile değil– nikel ile kaplanmış bakır sikkelidir. Küçük boyutlu bir Susan B. Anthony metal doları da, bir zamanların tam gümüş sikkesinin yerini almıştır.

DEVLETİN ENFLASYON GELİRİ

Para arzını artırarak kamu harcamalarını finanse etmek bir sihir gibi gözükür, ‘hiçbir şey karşılığında bir şey elde etmek’ gibi bir şey. Basit bir örnek vermek gerekirse, hükümet bir yol yapar, masraflarını da yeni basılmış Federal Rezerv banknotlarıyla karşılar. Sanki herkesin durumu iyileşmiş gibi görünür. Yolu inşa eden işçilere ödemeleri yapılır, onlar da bu parayla gıda, giyecek ve barınma satın alırlar. Hiç kimse daha fazla vergi ödemiş değildir. Oysa ortada, daha önce var olmayan bir yol artık vardır. İyi de bunun parasını kim ödemiştir?

Bunun cevabı şudur: yolun maliyetini tüm para sahipleri karşılamıştır. Ekstra para, işçileri başka bir üretken faaliyet ile uğraşmak yerine yol yapımında çalışmaya ikna etmek için kullanılırken, fiyatları da yükseltmektedir. Ekstra para işçiler ile onların satın aldığı şeylerin satıcıları, onlardan başkaları ve bu şekilde harcama akımında dolaşırken söz konusu yükselmiş fiyatlar beslenir. Daha yüksek fiyatlar, insanların önceden sahip oldukları paranın, daha önce alabileceğinden daha az şey satın alabilmesi anlamına gelir. Elde daha önceki kadar ürün satın almaya yetecek miktarda bir para tutabilmek için, insanlar gelirlerinin tümünü harcamaktan kaçınmak ve bir kısmını da nakit bakiyelerine eklemek için kullanmak zorunda kalacaktır.

Basılan ekstra para, eldeki nakit para bakiyesi üzerinden ödenen bir vergiye eşdeğerdir. Ekstra para, fiyatları yüzde 1 oranında artırırsa, her para sahibi de fiilen sahip olduğu paranın yüzde 1’ine tekabül eden bir vergi ödüyor

demektir. Para cinsinden daha öncekiyle aynı satın alma gücüne sahip olabilmek için artık elinde tutmak zorunda olduğu ekstra kâğıt parçaları (ya da yapmak zorunda olduğu defter kayıtları), cebindeki ya da kasasındaki (veya defter kayıtlarındaki) kâğıt parçalarından farksız olsa da, esasen bu kâğıt parçaları, ödenen verginin makbuzlarıdır.

Bu vergilerin fiziksel muadili, yolu inşa eden kaynaklar tarafından üretilebilecek olup da üretilenmemiş olan mal ve hizmetlerdir. Nakit para bakiyelerinin satın alma gücünü koruyabilmek için gelirlerinden daha azını harcayan insanlar, hükûmet yol yapımı için kaynak elde edebilsin diye bu mal ve hizmetlerden feragat etmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan enflasyonları tartışırken John Maynard Keynes'in şunları neden yazdığını artık anlamanız mümkündür: "Bir toplumun mevcut temelini sarsmak açısından, parayı bozmaktan daha etkisi güç algılanan, ama daha kesin bir araç yoktur. Bu süreç, iktisadî yasaların tüm gizli güçlerini tahrip safında birleştirir ve bunu öyle bir şekilde yapar ki, milyonda bir kişi bile bu durumu teşhis edemez."¹³

Basılan yeni paralar ve Federal Rezerv Bankasının kayıtlarına girilen ilave mevduat, devletin enflasyondan elde ettiği gelirin yalnızca bir kısmına karşılık gelmektedir.

Enflasyon aynı zamanda, efektif vergi oranlarını otomatik olarak yükseltmek suretiyle, dolaylı olarak da gelir yaratır. İnsanların parasal gelirleri enflasyonla birlikte arttıkça, gelir daha yüksek vergi dilimine sokulmuş olur ve daha yüksek oranda vergilendirilirler. Kurumsal gelir, amortisman ve diğer masraflar için ayrılan yetersiz ödenek sebebiyle yapay olarak şişirilir. Ortalama olarak, şayet gelir yüzde 10'luk bir enflasyonu telafi etmek üzere basitçe yüzde 10 artarsa, federal vergi hasılatı yüzde 15'ten fazla

artış gösterme eğilimindedir. Dolayısıyla da, vergi mükellefi aynı noktada kalabilmek için hep daha hızlı, daha hızlı koşmak zorunda kalır. Bu süreç Başkan'ın, Kongre'nin, eyalet valileri ve yasama organlarının, –asında bütün yaptıkları, vergilerin aksi durumda olacak artış oranında artmasını engellemekten ibaret olduğu hâlde– vergi indirimi yapıyormuş pozunu vermelerini sağlamıştır. Her yıl, “vergilerin indirilmesi” ile ilgili konuşmalar yapılır. Ancak henüz vergilerde herhangi bir indirim olmamıştır. Aksine, doğru ölçümlere göre vergilerde artış yaşanmış; federal düzeyde millî gelirin 1964 yılındaki yüzde 22'sinden, 1978 yılında yüzde 25'ine; eyalet ve yerel düzeyde ise 1964 yılındaki yüzde 11'inden, 1978 yılında yüzde 15'ine çıkmıştır.

Enflasyonun devlete gelir sağlamasının üçüncü bir yolu da, kamu borcunun bir kısmının tasfiyesidir; isterseniz buna borcun inkârı da diyebilirsiniz. Hükûmet dolar olarak aldığı borcu yine dolar olarak geri öder. Ancak enflasyon sayesinde, geri ödediği dolarlar borç aldığı dolarlardan daha az şey satın alabilmektedir. Ara dönemde borç verenlerin enflasyondan dolayı kaybını telafi etmek için yeterince yüksek oranda faiz ödemiş olsaydı, bu durum hükûmet için net bir kazanç olmazdı. Fakat çoğunlukla böyle olmuştur. Tasarruf bonoları bunun en açık örneğidir.

Diyelim ki, 1968 Aralık ayında tasarruf bonusu satın aldınız, 1978 Aralık ayna kadar elinizde tutup sonra paraya çevirdiniz. Nominal değeri 50 dolar olan on yıllık devlet tahvili için 1968 yılında 37,50 dolar öder, bu tahvili 1978 yılında paraya çevirdiğinizde 64,74 dolar alırdınız (çünkü bu arada hükûmet enflasyonu telafi için faiz oranını yükseltmişti). 1968 yılında 37,50 doların satın alabileceği ürünü 1978 yılında satın almak 70 dolar gerektiriyordu. Oysa sadece 64,74 dolar geri almakla kalmaz, aynı zaman-

da elinize geçen para ile ödediğiniz para arasındaki 27,24 dolarlık fark üzerinden bir de gelir vergisi ödemek zorunda kalırdınız. Sonuçta 'devletinize borç verme' gibi su götürür bir ayrıcalık için bir bedel ödemek durumunda kalırdınız.

Borcu enflasyonla ödemek, federal hükümet yıllar boyunca büyük bütçe açıkları verdiği ve dolar cinsinden borcu arttığı hâlde, satın alma gücü açısından söz konusu borcun çok daha az artış göstermesi hatta aslında millî gelirin yüzdesi olarak düşmesi anlamına gelmektedir. 1968 ile 1978 arasındaki on yıllık dönemde federal hükümet birikimli olarak 260 milyar dolardan fazla bir bütçe açığı verdiği hâlde, borcun millî gelire oranı 1968 yılında yüzde 30 iken, 1978 yılında ise yüzde 28 idi.

ENFLASYONUN ÇARESİ

Enflasyonun çaresi söylemesi kolay, uygulaması zor bir şeydir. Nasıl ki para arzındaki aşırı artış enflasyonun yegâne önemli sebebi ise, parasal büyüme oranındaki azalma da enflasyonun yegâne önemli çaresidir. Mesele ne yapılması gerektiğini bilmeme meselesi değildir. Bu yeterince kolaydır. Hükümet para miktarını daha düşük bir hızla artırmalıdır. Mesele, gereken önlemleri alacak siyasî iradeye sahip olmaktır. Enflasyonist hastalık bir kez ilerleyince, tedavisi uzun bir zaman alır ve bunun sancılı yan etkileri olur.

İki tıbbî örnek sorunu ortaya koymaya kafidir. Bunlardan biri, kan dolaşımını kesip kangrene yol açabilen Burger hastalığına yakalanmış genç bir adamla ilgilidir. Genç adam el ve ayak parmaklarını kaybetmek üzeredir. Tedavinin söylemesi kolaydır: sigarayı bırakmak. Ancak genç adam bunu yapacak iradeye sahip değildir; ciddi boyutlarda bir tütün bağımlılığı vardır. Hastalığı bir açıdan tedavi edilebilir bir hastalık iken, bir diğer açıdan hiç de öyle değildir.

Daha öğretici bir benzetme de enflasyon ile alkol bağımlılığı arasında yapılabilir. Alkolik kişi içmeye başladığında, ilk önce olumlu etkiler gelir; olumsuz etkiler ise ertesi sabah akşamdan kalmış şekilde uyandığında belirir. Genellikle de akşamdan kalmalığa çare olarak adam “çivi çivi söker”^{*} ilkesine müracaat etme hissine karşı koyamaz.

Enflasyon ile arada tam bir paralellik vardır. Bir ülke enflasyonist bir sürece girdiğinde başlangıçtaki etkiler olumlu gözükür. Artan para miktarı, kimin eline geçmişse onun, bugün en başta hükümetlerin, –başka hiç kimsenin daha az para harcamasına sebebiyet vermeden– daha fazla harcama yapmasını mümkün kılar. İşler bollaşır, iş dünyası canlanır, hemen hemen herkes durumdan memnundur, tabii ilk etapta. Bunlar olumlu etkileridir. Ama sonrasında, artan harcamalar fiyatları arttırmaya başlar; işçiler, para olarak daha fazla ücret alsalar bile, ücretlerinin daha az ürün satın alacağını fark ederler; işadamları maliyetlerinin arttığını ve dolayısıyla –fiyatları daha hızlı arttırmadıkları sürece– ekstra satışların bekledikleri kadar kârlı olmadığını fark ederler. Olumsuz etkiler ortaya çıkmaya başlar: yüksek fiyatlar, daha az talep, durgunlukla birlikte gelen enflasyon. Alkolik örneğinde olduğu gibi, burada da para arzını daha da hızlı arttırma arzusunun baştan çıkarıcılığı söz konusu olur; alın size üzerinde olduğumuz ‘hız treni’nin kaynağı. Alkoliğe ve ekonomiye aynı “çıkışı” yaşatmak için her ikisine de daha fazlasını, alkoliğe daha fazla alkol, ekonomiye ise daha fazla para vermek gerekmektedir.

* Metinde “take the hair of the dog that bit him.” Lafzi olarak “kendisini ısırın köpeğin tüyünü almak” anlamına gelen, çok fazla alkol aldıktan sonra ertesi sabah ayılmak için biraz daha alkol almayı ima eden mizahi deyim. Bizde “çivi çivi söker” ya da “soğuktan donanı buzla ovarlar” sözleri yaklaşık aynı anlamı verir. –ç.n.

Alkolizm ile enflasyon arasındaki paralellik tedavi sürecine de uzanır. Alkolizmin tedavisi söylemesi kolay bir şeydir: içmeyi bırakmak. Bunu yapmak ise zordur, çünkü bu defa olumsuz etkiler ilk önce, olumlu etkiler ise daha sonra görülür. İçkiyi bırakan alkol bağımlısı, bir içki daha içmek için neredeyse dayanılmaz bir arzuyu artık duymama şeklindeki mutlu sona ulaşınca kadar çok ağır uzaklaşma sancuları çeker. Aynı şey enflasyon için de geçerlidir. Daha yavaş oranda bir parasal büyümenin ilk etkileri acı vericidir: daha düşük ekonomik büyüme, geçici olarak yaşanan yüksek işsizlik, üstelik enflasyonda bir süreliğine fazla bir düşüş de olmaksızın. Faydalar yaklaşık olarak ancak bir iki yıl sonra, daha düşük enflasyon, daha sağlıklı bir ekonomi ve enflasyonist olmayan bir hızlı büyüme potansiyeli olarak ortaya çıkar.

Bir alkoliğin ya da enflasyonist bir ülkenin, bağımlılığını sonlandırmasının zor oluşunun sebeplerinden biri acı verici yan etkilerdir. Ancak, en azından hastalığın erken aşaması için, daha da önemli olabilecek başka bir sebep daha vardır: Bağımlılığı sona erdirmeye yönelik gerçek bir arzu eksikliği. Alkolik likörünün tadını çıkarır; kendisinin gerçekten de bir alkolik olduğunu kabul etme konusunda zorlanır; tedavi olmak istediğinden emin değildir. Enflasyonist ülke de aynı pozisyondadır. Enflasyonun alışılmadık ve dış koşullar tarafından üretilen geçici ve hafif bir sorun olduğuna, kendi kendine ortadan kalkacağına inanmanın vahşi bir cazibesi vardır; oysa asla gerçekleşmeyen bir şeydir bu.

Dahası, çoğumuz enflasyondan hoşlanırsınız. *Satın aldığımız ürünlerin fiyatlarının düştüğünü ya da en azından artmayı bıraktığını görmekten doğal olarak hoşnut oluruz. Ancak, ister kendi ürettiğimiz mallar, ister verdiğimiz emek hizmetleri olsun veya evler ya da sahip olduğumuz diğer*

nesnelere olsun, *sattığımız* ürünlerin fiyatlarının arttığını görmekten daha çok mutlu oluruz. Çiftçiler enflasyondan şikâyetçidir, ama Washington'da bir araya gelip ürettikleri ürünler için daha yüksek fiyat talebiyle lobi yaparlar. Geri kalanlarımızın çoğu da, şu veya bu yolla aynı şeyi yapar.

Enflasyonun bu kadar yıkıcı olmasının bir sebebi, bazı insanlar acı çekerken bazılarının büyük faydalar sağlıyor olmasıdır; toplum, kazananlar ve kaybedenler olarak ikiye ayrılır. Kazananlar, başlarına gelen iyi şeyleri kendi öngörülerini, sağduyularını ve inisiyatiflerinin doğal sonucu olarak görür. Satın aldıkları şeylerin fiyatlarının yükselmesi gibi kötü şeyler ise, kendi kontrolleri dışındaki güçler tarafından üretilmektedir. Hemen hemen herkes enflasyona karşı olduğunu söyleyecektir; bununla genel olarak kastettiği şey ise, aslında kendi başına gelen kötü şeylere karşı olduğudur.

Belirli bir örnek vermek gerekirse, son yirmi yılda ev sahibi olan hemen herkes enflasyondan yararlanmıştı. Evinin değeri hızla artmıştı. Eğer ipotekli kredi almışsa, faiz oranı genel olarak enflasyon oranının altında kalmıştı. Sonuç olarak, "faiz" denen ödemeler kadar "anapara" denen ödemeler de fiilen ipotekli krediyi ödeyip tasfiye etmektedir. Basit bir örnek vermek gerekirse; diyelim ki bir yıl hem faiz oranı hem de enflasyon oranı yüzde 7 olsun. Şayet sadece faizini ödemiş olduğunuz 10.000 dolarlık bir konut kredisi almış olsanız, bir yıl sonra bu kredi, bir yıl önceki 9.300 dolarla aynı alım gücüne tekabül edecektir. Reel olarak 700 dolar daha az kredi borcunuz olacaktır yani tam da faiz olarak ödemiş olduğunuz miktar. O hâlde reel anlamda 10.000 doların kullanımını için hiçbir şey ödemiş olurdunuz. (Esasen, faiz gideri gelir vergisinden düşülebilir olduğundan, aslında kâra bile geçmiş olurdunuz. Borç aldığınız için size ödeme yapılıyor olurdu.) Bu etkinin ev sahibi açısından gözle görülür hâle gelmesi, ev üzerinden

sahip olduğu özvarlığın hızla yükselmesiyle olur. Bunun karşılığı ise, tasarruf ve kredi birliklerinin, tasarruf ve mevduat bankalarının ve öteki kurumların ipotekli konut kredilerini finanse etmesini mümkün kılan fonları sağlayan küçük tasarruf sahiplerinin bir kaybıdır. Küçük tasarruf sahiplerinin iyi bir alternatifleri yoktur, çünkü hükümet bu tür kurumların, mevduat sahiplerine ödeyebileceği maksimum faiz oranını ciddi şekilde sınırlamaktadır. Bunu da sözüm ona, mevduat sahiplerini korumak için yapmaktadır. Aynen yüksek kamu harcamalarının aşırı parasal büyümenin bir nedeni olması gibi, düşük kamu harcamaları da parasal büyümenin azaltılmasına katkıda bulunan bir faktördür. Burada da yine, kendine yontma eğilimindeyizdir. Hükümet harcamalarının azaldığını görmek hepimizin hoşuna gider, yeter ki bunlar bize fayda sağlayan harcamalar olmasın. Hepimiz açıkların azaltıldığını görmek isteriz, yeter ki bunlar başkalarından alınan vergilerle yapılsın.

Ne var ki, enflasyon hızlandıkça toplumun dokusuna er ya da geç o kadar büyük hasar verir, o kadar fazla haksızlık ve acı yaratır ki, enflasyonla ilgili bir şeyler yapma yönünde gerçek bir kamuoyu iradesi yükselir. Bu iradenin ortaya çıkacağı enflasyon seviyesi, ciddi biçimde söz konusu ülkeye ve o ülkenin tarihî tecrübesine bağlıdır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından sonra yaşadığı korkunç deneyimler sebebiyle Almanya'da bu irade düşük bir enflasyon seviyesinde ortaya çıkmıştır; İngiltere ve Japonya'da çok daha yüksek enflasyon seviyesinde meydana gelmiş, Birleşik Devletler'de ise henüz ortaya çıkmamıştır.

TEDAVİNİN YAN ETKİLERİ

Şöyle şeyleri tekrar tekrar okuyup duruyoruz: enflasyona çare daha yüksek işsizlik ve daha yavaş büyümedir; yüzleş-

memiz gereken alternatifler daha fazla enflasyon mu yoksa daha yüksek işsizlik midir; enflasyonu iyileştirmek için uzlaştırılması gereken ya da bilerek razı olunması gereken olgular daha yavaş büyüme ve daha yüksek işsizliktir. Oysa geride bıraktığımız birkaç on yıl boyunca, ABD ekonomisinin büyümesi yavaşlamış, ortalama işsizlik oranı artmış, aynı zamanda da enflasyon oranı hep daha yukarı doğru gitmiştir. Hem daha fazla enflasyonumuz, hem de daha fazla işsizliğimiz olmuştur. Diğer ülkeler de aynı deneyimleri yaşamıştır. Peki nasıl oldu da böyle oldu acaba?

Cevap şudur: yavaş büyüme ve yüksek işsizlik enflasyonun *tedavisi* değildir. Bunlar, başarılı bir tedavinin *yan etkileridir*. Ekonomik büyümeyi engelleyen ve işsizliği besleyen birçok politika aynı zamanda enflasyon oranını da arttırabilir. Benimsediğimiz politikaların bazıları için bu dediğimiz aynen geçerli olmuştur: zaman zaman görülen fiyat ve ücret kontrolü, hükûmetin iş dünyasına giderek artan müdahalesi, bunların tümüne giderek artan hükûmet harcamaları ve para arzındaki hızlı artışın eşlik etmesi.

Başka bir tıbbî örnek, *tedavi* ile *yan etki* arasındaki farkı belki biraz daha netleştirecektir. [Diyelim ki] akut apandisitiniz var. Doktorunuz apandisit ameliyatı öneriyor, ama ameliyattan sonra bir süre için yatağa bağlı yaşayacağınız konusunda sizi uyarıyor. Ameliyatı reddediyorsunuz, ama daha az acılı bir *tedavi* diye belirtilen süre boyunca yatakta kalıyorsunuz. Evet, aptalca; ama ‘yan etki’ olarak işsizlik ile ‘tedavi’ olarak işsizlik arasındaki kafa karışıklığına tüm detaylarıyla bire bir benziyor.

Enflasyonun tedavisinin yan etkileri sancılıdır; bu yüzden, bu yan etkilerin neden ortaya çıktığını anlamak ve bunları hafifletmenin yollarını aramak önemlidir. Yan etkilerin neden ortaya çıktığı konusundaki temel sebebe

hâlihazırda 1. Bölüm'de değinilmişti. Yan etkilerin ortaya çıkma sebebi, değişken parasal büyüme oranlarının, fiyat sistemi tarafından aktarılan bilgiye parazit karıştırmasıdır. Bu parazit, iktisadî aktörlerin uygun olmayan tepkiler vermesine sebep olmakta, bunların üstesinden gelmek ise zaman almaktadır.

İlk olarak, enflasyonist parasal büyüme başladığında ne olduğunu göz önüne getirelim. Yeni basılan para ile finanse edilen yüksek harcama, malların satıcıları için ve emek veya başka hizmetlerin satıcıları için, öteki herhangi bir harcamadan farksızdır. Örneğin kalem satıcısı önceki fiyat üzerinden daha fazla kalem sattığını fark eder. İlk etapta bunu satış fiyatını değiştirmeden yapar. Satıcı toptancıdan, toptancı da üreticiden daha fazla kurşun kalem sipariş eder ve bu iş hat boyunca bu şekilde devam eder. Eğer kurşun kalem talebi, enflasyonist parasal büyümenin bir sonucu olmaktan çok, başka bir talep segmentindeki, –diyelim ki tükenmez kalem talebindeki– azalma yüzünden artmış olsaydı, kurşun kalem siparişlerindeki artışa, tükenmez kalem siparişlerindeki azalma eşlik ederdi. Kurşun kalemlerin ve daha sonrasında da kurşun kalem yapımında kullanılan malzemelerin fiyatları artma eğiliminde olur; tükenmez kalemlerin ve bunların yapımında kullanılan malzemelerin fiyatı azalma eğilimine girer; ama *ortalama olarak* fiyatların değişmesi için ortada herhangi bir sebep olmazdı.

Ama artan kurşun kalem talebi yeni yaratılmış paradan kaynaklandığında durum tamamen farklı olur. Bu durumda kurşun kalem, tükenmez kalem ve de diğer birçok ürünün talebi aynı anda artabilir. Toplamda (para olarak) daha fazla harcama yapılmaktadır. Ancak kurşun kalem satıcısı bunun farkında değildir. Daha önce yaptığı gibi ilerlemekte, eksilen stokları tamamlamasının mümkün olduğunu düşündüğü

noktaya kadar artan satışlardan memnun, başlangıçta satış fiyatını sabit tutar. Ancak şimdi kurşun kalem kanalındaki artan sipariş akımına, tükenmez kalem kanalı ve başka birçok kanalın artan sipariş akımı eşlik eder. Artan sipariş akışı, daha fazla üretim için emek ve malzeme talebini arttıracığından, işçiler ve malzeme üreticilerinin ilk tepkisi de perakendecilerin tepkisi gibi olacaktır; yani daha uzun süre çalışmak, daha fazla üretim yapmak ve ürettikleri ürünlere olan talebin arttığı inancıyla, bu ürünlere daha fazla fiyat biçmek. Ancak bu sefer bir dengeleyici yoktur, talep artışıyla aşağı yukarı eşleşen talep düşüşleri, fiyat artışıyla aşağı yukarı eşleşen fiyat düşüşleri söz konusu değildir. Elbette ki bu durum ilk etapta belirgin olmayacaktır. Dinamik bir dünyada sürekli talep kaymaları olur, bazı fiyatlar artarken bazıları düşer. Görelî taleplerdeki değişiklikleri yansıtan özel sinyaller ile artan talebin genel sinyali birbiriyle karıştırılacaktır. Bu sebeple, daha hızlı parasal büyümenin ilk yan etkisi, bir refah ve artan istihdam görüntüsüdür. Ancak bu sinyal er ya da geç sönecektir.

Sinyal söndüğü zaman işçiler, üreticiler, perakendeciler aldatıldıklarını fark edeceklerdir. Sattıkları az sayıdaki ürünün talep artışına, yüksek talebin bunlara özel olduğu –ve bu nedenle de kendi satın aldıkları birçok şeyin fiyatını etkilemeyeceği– yanlış inancıyla tepki vermişlerdir. Hatalarını fark ettiklerinde, ücretleri ve fiyatları daha da arttırırlar; bunu yapmaları, sadece artan talebe cevaben değil, aynı zamanda satın aldıkları ürünlerin fiyatlarında meydana gelen artışı karşılamak içindir. Böylece bir fiyat-ücret sarmalı içerisine gireriz, ki bu helezonun bizzat kendisi enflasyonun sebebi değil, sonucudur. Şayet parasal büyüme daha da hızlanmazsa, istihdam ve üretimde başlangıçta meydana gelen canlanmanın yerini tam tersi

alacaktır; yükselen ücret ve fiyatlara tepki olarak her ikisi de düşme eğiliminde olacaktır. Yani, başlangıçtaki hoşnutluğa bir 'akşamdan kalma'lık hâli takip edecektir.

Bu reaksiyonların ortaya çıkması zaman alır. Geçtiğimiz asır boyunca, artan parasal büyümenin ekonomide etkisini göstermesi ve ekonomik büyüme ile istihdamı arttırması Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve öteki bazı Batılı ülkelerde ortalama olarak kabaca altı ile dokuz ay almıştır. Artan parasal büyümenin fiyat düzeyini kayda değer ölçüde etkilemesi ve enflasyonun ortaya çıkması veya hızlanması için de bir on iki ile on sekiz ay daha geçmesi gerekmiştir. Bu ülkeler için gecikmelerin bu kadar uzun olmasının sebebi, savaş dönemi bir yana bırakılırsa, söz konusu ülkelerin oldukça değişken parasal büyüme ve enflasyon oranları ile korunmuş olmasıdır. İkinci Dünya Savaşı arifesinde, toptan eşya fiyatları ortalama olarak İngiltere'de iki yüz yıl, ABD'de ise yüz yıl öncesiyle aynıydı. İkinci Dünya Savaşı sonrası enflasyonu bu ülkelerde yeni bir olgudur. Fiyatlarda birçok iniş-çıkış yaşanmıştır; ama aynı yönde uzun süreli bir hareket görülmemiştir.

Güney Amerika'daki birçok ülkeye ise daha az iç açıcı bir miras kalmıştır. Bu ülkeler en fazla birkaç ay süren, çok daha kısa gecikmeler tecrübe etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri geniş ölçekte değişkenlik gösteren enflasyon oranlarını hoş görme eğilimini tedavi etmediği takdirde, gecikme süreleri burada da kısılacaktır.

Yavaşlayan bir parasal büyümeyi izleyen olaylar dizisi de aynen az önce çerçevesi çizilen şekilde olur, ama tam tersi yönde. Harcamalardaki ilk azalma belirli ürünlerin talebindeki azalma olarak yorumlanır, bu da belirli bir süre sonra üretim ve istihdam azalmasına yol açar. İlave bir zaman aralığından sonra enflasyon yavaşlar, ki bunu da sıra-

sıyla istihdam ve üretimin artması takip eder. Alkolik kişi en ağır terksancılarını artık geride bırakmış, alkolden uzak durmanın tadını çıkarma yolundadır.

Tüm bu ayarlamaları harekete geçiren, parasal büyüme ve enflasyon oranlarındaki *değişimler*dir. Parasal büyüme şayet yüksek ve istikrarlı olsaydı, böylece diyelim ki fiyatlar her yıl yüzde 10 artış gösterseydi, ekonomi buna ayak uydururdu. Herkes yüzde 10 enflasyon beklentisi içine girer; ücretler her yıl öbür türlü olacağından yüzde 10 daha fazla artardı; borç veren kişilerin enflasyondan kaybını telafi etmek için faiz oranları başka türlü olacağından yüzde 10 daha yüksek olurdu; vergi oranları enflasyona göre düzeltilirdi, vs. vs.

Bu tür bir enflasyon çok büyük bir hasar yaratmazdı, ama herhangi bir işe de yaramazdı. Sadece, düzenlemelerde gereksiz bir karmaşıklık yaratırdı. Daha da önemlisi, böyle bir durum, ortaya çıksa bile muhtemelen kalıcı olmazdı. Yüzde 10 oranında enflasyon yaratmak siyaseten kârlı ve uygulanabilir olsaydı şayet, yüzde 10'da sabitlendiğinde bu defa enflasyonu yüzde 11, 12 veya 15'e çıkarmak için baştan çıkarıcı bir arzu duyulurdu. Sıfır enflasyon siyaseten uygulanabilir bir hedeftir; ama yüzde 10'luk bir enflasyon değildir. Tecrübe bunu göstermektedir.

YAN ETKİLERİ HAFİFLETMEK

Bir yavaş iktisadî büyüme ve normalden daha yüksek işsizlik şeklinde bir ara dönem yaşanmadan enflasyonun sona erdiği bir örnek, tarih boyunca hiç görülmüş değildir. Tecrübeler dayanarak, enflasyonun tedavisinin yan etkilerinden kaçınmanın hiçbir yolu olmadığına dair vardığımız hükmün temeli budur.

Fakat bu yan etkileri hafifletmek ve daha ılımlı hâle getirmek mümkündür.

Yan etkileri hafifletmedeki en önemli aygıt, önceden ilan edilen ve sadık kalınan, böylece güvenilir hâle gelen bir politika ile enflasyonu *aşamalı ama istikrarlı* bir şekilde yavaşlatmaktır.

Politikanın tedricî olması ve önceden ilan edilmesinin nedeni, insanların sözleşmelerini yeniden ayarlamalarına zaman tanımak ve onları bunu yapmaya teşvik etmektir. Birçok insan –istihdam, para borç alıp borç verme, üretim veya inşaat yapmak için– enflasyon oranı ile ilgili muhtemel *beklentilere* dayalı olarak uzun vadeli sözleşmeler yapmıştır. Bu uzun vadeli sözleşmeler, enflasyonun hızlı bir şekilde azaltılmasını zorlaştırmakta ve bunu yapmaya çalışmanın birçok insana ağır maliyetler yükleyeceği anlamına gelmektedir. Zaman verilince, bu sözleşmeler tamamlanır, yenilenebilir ya da yeniden müzakere edilebilir, böylece yeni duruma uygun hâle getirilebilir.

Enflasyonu tedavi etmenin olumsuz yan etkilerini hafifletmede etkili olduğu kanıtlanmış diğer bir araç da, enflasyonun uzun vadeli sözleşmelere otomatik olarak ayarlanmasını içeren, *eskalasyon* [eşel-mobil] koşulu* olarak bilinen şeydir. En yaygın örneği, birçok ücret sözleşmesinde yer alan hayat pahalılığına göre ayarlama koşuludur. Bu tür bir sözleşme, saatlik ücretin, enflasyon oranının veya enflasyon oranının belirli bir yüzdesinin, diyelim ki yüzde 2 fazlası kadar arttırılmasını öngörür. Böylece, eğer enflasyon düşük ise, parasal ücret artışı da düşüktür; enflasyon

* Eskalasyon/eşel-mobil koşulu (escalator clause): Ücret artışlarını hayat pahalılığına göre otomatik olarak ayarlamak üzere toplu sözleşmelere konan madde, enflasyona göre maaş-ücret artışının öngörülmesi kuralı. –ç.n.

yüksekse, para cinsinden [nominal] ücret artışı da yüksek olacaktır; ancak her iki durumda da ücret aynı satın alma gücüne sahiptir.

Başka bir örnek de gayri menkûl kira sözleşmeleridir. Kiranın sabit miktarda bir para olarak belirlenmesi yerine, kira sözleşmesinde kiranın her yıl enflasyon oranına göre ayarlanacağı belirtilir. Perakende mağazaları için yapılan kira sözleşmeleri kiranın genellikle mağazanın brüt hasılatının belirli bir yüzdesi olmasını öngörür. Bu tür sözleşmelerde açık olarak bir eskalasyon koşulu yoktur ama örtük olarak vardır; çünkü mağazanın hasılatı enflasyonla birlikte yükselme eğiliminde olacaktır.

Daha başka bir örnek de kredi sözleşmesidir. Bir kredi normalde sabit bir parasal meblağ üzerinden, sabit bir süre için, sabit bir yıllık faiz oranı üzerinden yapılır; yüzde 10 faizle, bir yıl vadeyle, 1.000 dolar diyelim. Bir alternatif, faiz oranını yüzde 10 olarak değil, enflasyon oranının diyelim ki yüzde 2 fazlası olarak belirlemektir; böylece enflasyon yüzde 5 olursa faiz oranı yüzde 7 olacak; ama enflasyon yüzde 10 olursa faiz oranı yüzde 12 olacaktır. Kabaca buna eşdeğer bir alternatif ise, geri ödenecek miktarın sabit miktarda bir para olarak değil de, enflasyona göre ayarlanmış bir para miktarı olarak belirlenmesidir. Verdiğimiz basit örnekte yer alan borçlu, 1.000 doların enflasyon oranında arttırılmış miktarı, artı yüzde 2 faizle borçlu olacaktır. Enflasyon yüzde 5 olursa, adamın borcu 1.050 dolar, yüzde on olursa 1.100 dolar olacak; her iki durumda da buna yüzde 2 faiz ilave edilecektir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, ücret sözleşmeleri haricinde eskalasyon koşulları yaygın olmamıştır. Ancak, özellikle değişken faizli ipotekli konut kredileri formunda yaygınlaşmaktadır. Uzunca bir süre boyunca yüksek ve de-

ğişken oranlı enflasyon yaşayan hemen hemen her ülkede bu sistem yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bu tür eskalasyon koşulları, parasal büyümeyi yavaşlatma ile bunu takip eden ücret ve fiyat ayarlaması arasındaki gecikme süresini kısaltmaktadır. Bu yolla söz konusu kurallar geçiş dönemini kısaltmakta ve ara dönem yan etkilerini azaltmaktadır. Ancak, eskalasyon kuralları kullanışlı olsa da, her derde deva bir araç olmaktan uzaktır. Tüm sözleşmeleri eskalasyona tâbi tutmak (örneğin, kâğıt parayı düşünün) mümkün değildir, birçok sözleşmeye de bu kuralı uygulamak maliyetlidir. Para kullanımının en önemli avantajı, akitlerin ucuz ve etkin bir biçimde yürütülmesini sağlamasıdır; oysa genel eskalasyon kuralları bu avantajı azaltır. Enflasyonun da, eskalasyon kurallarının da hiç olmaması çok daha iyidir. Bu yüzden biz eskalasyon kurallarına, sadece özel sektörde enflasyonun tedavisinin yan etkilerini hafifletmenin bir aracı olarak başvurulması gerektiğini savunuyoruz, kalıcı bir önlem olarak değil.

Eskalasyon sistemi federal kamu sektöründe kalıcı bir tedbir olarak oldukça arzu edilir bir şeydir. Sosyal Güvenlik ve diğer emeklilik ödenekleri, Kongre üyelerinin maaşları da dâhil olmak üzere federal çalışanların maaşları ve hükümet harcamasının öteki birçok kalemi bugün artık enflasyona göre otomatik olarak ayarlanmaktadır. Ancak göze batan ve mazur görülemeyecek iki atlanmış alan vardır: gelir vergileri ve kamu borçlanması. Kişisel ve kurumsal vergi yapısını enflasyona göre ayarlamak, yüzde 10'luk bir fiyat artışının dolar üzerinden vergileri günümüzde olduğu gibi ortalama yüzde 15'ten fazla değil yüzde 10 arttıracak, yasal yollardan oylamaya başvurmaksızın daha yüksek vergi dayatmalarını ortadan kaldıracaktır. Bunu yapmak, hükümetin enflasyon yaratma şevkini de kıracaktır, çünkü enflasyondan elde ettiği gelir de azalmış olacaktır.

Enflasyona endeksli kamu borçlanmasının gerekçesi de aynı derecede sağlamdır. Son yıllarda, uzun vadeli devlet tahvili satın almanın kötü bir yatırım olmasına sebep olan enflasyonu, ABD hükümetinin bizzat kendisi yaratmıştır. Devletin vatandaşlarına karşı hakkaniyet ve dürüstlüğü, eskalasyon sisteminin uzun vadeli kamu borçlanmasına da uygulanmasını gerektirir.

Fiyat ve ücret kontrolleri zaman zaman enflasyona bir çare olarak önerilmiştir. Kontrollerin bir çare olmadığı netleştikçe, son zamanlarda bunlar tedavinin yan etkilerini hafifletmenin bir aracı olarak piyasaya sürülmektedir. Kontrollerin, devletin enflasyonla mücadele konusunda ciddi olduğuna kamuoyunu ikna etmek suretiyle bu amaca hizmet edeceği iddia edilmektedir. Bunun da, uzun vadeli sözleşmelere yedirilmiş olan gelecek enflasyon beklentilerini azaltacağı umulmaktadır.

Fiyat ve ücret kontrolleri bu amaca hizmet etmez. Bunlar fiyat yapısını bozar, bu da sistemin üzerine kurulu olduğu etkinliği azaltır. Sonuçta ortaya çıkan daha düşük çıktı, enflasyon tedavisinin olumsuz yan etkilerini azaltmak yerine onları daha da fazlalaştırır. Fiyat ve ücret kontrolleri emeği ziyan eder; hem fiyat yapısındaki çarpıklık ve hem de fiyat ve ücret kontrollerinin yapılandırılması, uygulanması ve bunlardan kaçınmak amacıyla harcanan muazzam miktarlardaki emek sebebiyle. Kontroller zorunlu da olsa, “gönüllü” olarak da adlandırılrsa, bu etkiler aynıdır.

Uygulamada, fiyat ve ücret kontrolleri, hemen hemen her zaman parasal ve malî kısıtlamaların bir tamamlayıcısı olmaktan ziyade, ikamesi olarak kullanılmıştır. Bu tecrübe, fiyat ve ücret kontrolü dayatmalarının, piyasa katılımcıları tarafından enflasyonun azalmasının değil, artmasının bir işareti olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu nedenle de

bunların enflasyon beklentilerini azaltmasına değil, aksine arttırmasına sebep olmuştur.

Genel olarak fiyat ve ücret kontrolleri devreye sokulduktan sonra kısa bir süre için etkili görünmektedir. Kote edilen fiyatlar yani endeks rakamlarına giren fiyatlar baskı altında tutulur; çünkü fiyat ve ücretleri yükseltmenin, üretilen ürünlerin kalitesini azaltmak, hizmetlere son vermek, işçileri teşvik etmek ve benzeri dolaylı yolları vardır. Ama o zaman da, kontrollerden kaçınmanın kolay yolları tükendikçe bozulmalar birikir, kontrollerin sindirdiği baskılar patlama noktasına ulaşır, olumsuz yan etkiler giderek daha kötü bir hâl alır, sonunda da bütün program çöker. Nihai sonuç, daha az enflasyon değil, daha fazla enflasyondur. Kırk asırlık tecrübenin ışığında, fiyat ve ücret kontrollerine tekrar tekrar başvurulması sadece politikacılar ve seçmenlerin kısa vadeye odaklı bakış açısı ile açıklanabilir.¹⁴

BİR VAKA ÇALIŞMASI

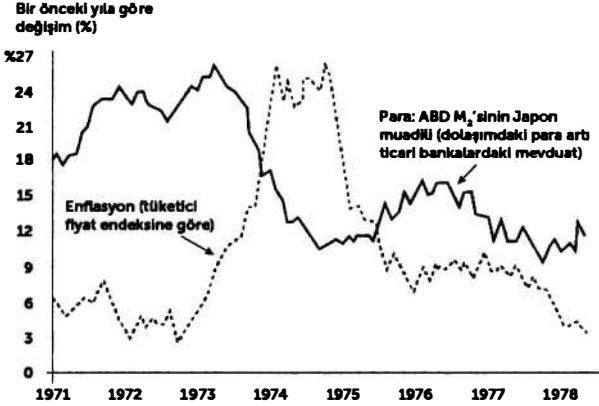
Japonya'nın son zamanlarda yaşadığı deneyim enflasyonun nasıl tedavi edileceğine dair neredeyse ders kitaplarına girecek nitelikte bir örnek sunmaktadır. Şekil 6'da görüldüğü gibi, Japonya'da para arzı 1971 yılında giderek artmaya başlamış, 1973'ün ortalarına gelindiğinde yılda yüzde 25'ten daha hızlı artar hâle gelmiştir.¹⁵

Enflasyon yaklaşık iki yıl sonrasına, 1973 yılı başlarına kadar tepki vermemiştir. Sonrasında enflasyonda yaşanan dramatik yükselme, para politikasında köklü bir değişim meydana getirmiştir. Hassasiyet Yen'in dış değerinden yani döviz kurundan, ülke içindeki değerine yani enflasyona kaymıştır. Parasal büyüme keskin bir şekilde azaltılmış, yılda yüzde 25'i aşkın bir orandan, yüzde 10 ile 15 arası bir orana düşürülmüştür. Küçük istisnalar haricinde beş yıl bo-

GRAFİK

6

Enflasyonun Parayı İzlemesi: Japonya Örneği

Kaynak: Japon İktisadi Planlama Teşkilatı

yunca bu aralıkta seyretmiştir. (Japonya'nın yüksek oranlı iktisadî büyümesi dolayısıyla bu aralıktaki parasal büyüme kabaca istikrarlı fiyatlar üretmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde bu oranların muadili yüzde 3 ila 5'tir.)

Parasal büyüme düşmeye başladıktan yaklaşık on sekiz ay sonra enflasyon da bunu takip etmeye başlamıştır; ama çift haneli rakamların altına düşmesi için iki buçuk yılın geçmesi gerekmiştir. Sonrasında, parasal büyümedeki ılımlı bir tırmanışa rağmen enflasyon yaklaşık iki yıl boyunca kabaca sabit kalmıştır.

Grafikteki enflasyon rakamları tüketici fiyatlarıdır. Toptan fiyatlarda durum daha da iyidir. Bu fiyatlar 1977 yılının ortalarından sonra fiilen gerilemiştir. Savaş sonrasında Japonya'da işçilerin düşük verimli sektörlerden, otomobil ve

elektronik sektörleri gibi yüksek verimli sektörlerle kayması, hizmetlerin fiyatlarının emtia fiyatlarına göre keskin şekilde artması anlamına gelmiştir. Bunun sonucu olarak, tüketici fiyatları toptan eşya fiyatlarına göre artmıştır.

Japonya parasal büyümeyi yavaşlattıktan sonra, enflasyon yavaş parasal büyümeye gözle görülür bir tepki vermeye başlamadan önce, özellikle 1974 yılında, düşük büyüme ve yüksek işsizlik yaşamıştır. 1974 yılının sonunda dibe vurmuştur. Sonrasında, üretim iyileşmeye başlamış ve o tarihten itibaren büyümüştür; büyüme 1960'lı yıllardaki patlamadan daha mâkûl ölçülerde olsa da yine de oldukça kayda değer bir oranda olmuştur: yılda yüzde 5'ten daha yüksek.

Enflasyonun düşüşe geçtiği dönemde hiçbir zaman fiyat ve ücret kontrolleri dayatılmamıştır. Dahası bu düşüş, Japonya'nın yükselen ham petrol fiyatlarına uyum sağlamaya çalıştığı bir dönem ile eşanlı olarak yaşanmıştır.

SONUÇLAR

Şu beş basit gerçek enflasyon hakkında bildiğimiz çoğu şeyi ihtiva etmektedir:

1. Enflasyon, para arzının üretimden daha hızlı artmasından kaynaklanan parasal bir olgudur, (para arzı artışının nedenleri elbette çok çeşitli olabilir).
2. Günümüz dünyasında para arzını devlet belirler ya da belirleyebilir.
3. Enflasyonun yalnızca tek bir çaresi vardır: para arzında daha yavaş bir artış oranı.
4. Enflasyonun ortaya çıkması aylar değil, yıllar alır; enflasyonun tedavisi de zaman alır.
5. Tedavinin hoş olmayan birtakım yan etkilerinin olması kaçınılmazdır.

Geçen yirmi yılda, Amerika Birleşik Devletleri tam dört defa parasal büyümeyi hızlandırmaya kalkmıştır. Daha hızlı parasal büyümeyi her defasında önce ekonomik genişleme, ardından da enflasyon takip etmiştir. Otoriteler enflasyonu durdurmak için parasal büyümeyi her yavaşlattığında, yavaş parasal büyümeyi enflasyonist bir durgunluk izlemiştir. Daha sonrasında enflasyon düşmüş ve ekonomi canlanmıştır. Şu âna kadar yaşanan olaylar dizisi, Japonya'nın 1971 yılından 1975 yılına kadar yaşadığı deneyimle aynıdır. Çok kritik olan fark, Japonya'nın parasal kısıtlamaya yeter uzunlukta devam etmede gösterdiği sabrı ne yazık ki bizim göstermemiş olmamızdır. Bunun yerine, resesyona parasal büyümeyi arttırmak suretiyle aşırı tepki verdik, yeni bir enflasyon turu daha başlatarak kendimizi daha yüksek bir enflasyonun yanı sıra bir de daha yüksek işsizliğe mahkûm etmiş olduk.

Yanlış bir ikilem tarafından kandırıldık: enflasyon mu, yoksa işsizlik mi? Oysa bu tercih bir yanılısamadır. Gerçek tercih şudur: yüksek bir enflasyonun sonucu olarak mı daha yüksek işsizlik var, yoksa enflasyonu tedavi etmenin geçici bir yan etkisi olarak mı?

GELGİT DALGASININ TERSİNE DÖNÜŞÜ

BATILI DEVLETLERİN, İLAN ETTİKLERİ HEDEFLERE ulaşma konusundaki başarısızlıkları, büyük devlete karşı geniş çaplı bir tepki ortaya çıkarmıştır. Britanya’da bu tepki, başında olacağı Muhafazakâr hükûmetin, –gerek İşçi Partisi ve gerekse Muhafazakâr Parti’nin daha önceki hükûmetleri tarafından İkinci Dünya Savaşı’nın sonundan beri uygulanan– sosyalist politikaları tersine çevirmeyi vaat ettiği bir platformda, Margaret Thatcher’ı 1979’da iktidara getirmiştir. Aynı reaksiyon, 1976 yılında İsveç’te, kırk yılı aşkın bir süre boyunca kesintisiz devam eden Sosyal Demokrat Parti iktidarının yenilgisine yol açmıştır. Söz konusu tepki, Fransa’da politikada dramatik bir değişime yol açmış, fiyatlar ve ücretler üzerindeki devlet kontrolünü ortadan kaldırmak ve öteki devlet müdahalesi şekillerini keskin bir şekilde azaltmak üzere tasarlanmış politikalar gündeme gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri’nde ise tepki, ülkeyi silip süpüren vergi ayaklanmasında en dramatik şekilde tecelli ederken, California’da

Öneri 13'ün sembolize ettiği eyalet vergilerini sınırlayan anayasa değişikliği bir dizi eyalette hayata geçirilmiştir.

Bu tepki uzun ömürlü olmayabilir; kısa bir aradan sonra, her zamankinden daha büyük devlete doğru bir eğilim yeniden arzı endam edebilir. Hükümet vergilerini ve diğer dayatmaları azaltmaya yönelik geniş çaplı heyecanın aynısı, hükümet programlarını ortadan kaldırmaya yönelik olarak ortaya çıkmış değildir; başka insanlara çıkar sağlayan programlar hariç. Büyük devlete karşı ortaya çıkan tepkinin kıvılcımı, –siyaseten kazançlı olarak görüldüğü takdirde hükümetler tarafından kontrol altına alınması mümkün olan– gemi azıya almış enflasyon tarafından çakılmıştır. Şayet enflasyon kontrol altına alınırsa, tepkinin sesi kısılabilir ya da ortadan kalkabilir.

Biz bunun, geçici enflasyona verilen bir tepkiden daha fazlası olduğuna inanıyoruz. Aksine, enflasyonun kendisi kısmen bu tepkiye verilmiş bir karşılıktır. Daha yüksek harcamaları finanse etmek için daha yüksek vergiyi oya sunmak siyasî açıdan daha az çekici hâle geldikçe, Meclis üyeleri harcamaların enflasyon yoluyla finansmanına başvurmuştur. Oylanmaksızın dayatılan gizli bir vergidir enflasyon, temsil sorumluluğunu devreden çıkarıcı bir vergilendirme. 20. Yüzyıl'da bu yol, artık 18. Yüzyıl'da olduğundan daha popüler değildir.

Buna ilaveten, hükümet programlarının göstermelik hedefleri ile bunların fiili sonuçları arasındaki –önceki bölümlerin ısrarlı temasını oluşturan– tezat öylesine kapsamlı ve öylesine yaygın bir olgudur ki, büyük devletin en hararetli savunucularının bile birçoğu bu konuda hükümet başarısızlığını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Her ne kadar önerdikleri çözümün hemen her zaman 'daha da büyük devlet' olduğu anlaşılabilirse bile, durum budur.

Düşüncenin gelgit dalgası güçlü bir şekilde akmaya başladığında bütün engelleri, tüm karşıt görüşleri silip süpürme eğilimindedir. Aynı şekilde, dalga zirveye ulaştığında ve zıt bir gelgit başladığında, o da şiddetle akma eğilimindedir.

Adam Smith ve Thomas Jefferson'ın cân-ı gönülden desteklediği, ekonomik özgürlük ve sınırlı devlete yönelik düşünce dalgası 19. Yüzyıl'ın sonlarına kadar kuvvetli olarak akmıştı. Sonra bu düşünce gelgiti tersine döndü; bunun kısmen sebebi, ekonomik özgürlük ve sınırlı devletin iktisadî büyüme yaratma ve nüfusun büyük kısmının refahını iyileştirmedeki başarısının, hâlâ varlığını sürdüren kötülükleri (tabii ki bir sürü vardı) çok daha göze batır hâle getirmesi ve bunlar hakkında bir şeyler yapılması konusunda yaygın bir istek uyandırmasıydı. Ardından Fabiyen sosyalizmi ve Yeni Eylem liberalizmine doğru akan dalga güçlü bir şekilde akmaya başlamış, 20. Yüzyıl'ın başlarında İngiliz politikasının, Büyük Buhran'dan sonra da ABD politikasının yön değiştirmesini teşvik etmiştir.

Bu eğilim bugün artık İngiltere'de bir yüzyılın dörtte üçü boyunca, ABD'de ise yarım yüzyıl devam etmiş, o da artık zirveye ulaşmış durumdadır. Tecrübenin beklentileri tekrar tekrar boşa çıkarması, bu dalganın entellektüel temelini erozyona uğratmıştır. Destekçileri artık savunma pozisyonundadır. Günümüzün kötülükleri için, 'aynısından daha fazla' dışında, önerdikleri bir çözüm maalesef bulunmamaktadır. Adam Smith veya Karl Marx'ın fikirlerini Fabiyen sosyalizmi ve Yeni Eylem liberalizminden çok daha heyecan verici bulan günümüz gençlerinde bunlar artık bir coşku uyandırmamaktadır.

Fabiyen sosyalizmi ve Yeni Eylem liberalizmine yönelik gelgit dalgası devrini tamamlamış olsa da, ardından

gelecek dalganın Smith ve Jefferson'ın izinde daha büyük özgürlüğe ve sınırlı devlete doğru mu, yoksa Marx ve Mao'nun izinde her şeye gücü yeten monolitik devlete doğru mu olacağına dair henüz net bir işaret yoktur. Bu hayati mesele henüz ne entellektüel fikir iklimi açısından sonuca bağlanmıştır, ne de fiili politika açısından. Geçmişin tecrübesinden yola çıkarak tahminde bulunacak olursak, bu meseleyle önce düşünce planında karar verilecek, sonrasında politika da buna ayak uyduracaktır.

ENTELLEKTÜEL FİKİR İKLİMİNİN ÖNEMİ

İkinci Bölüm'de tartışılan Hindistan ve Japonya örnekleri, çoğu insanın ve liderlerinin düşüncesiz önyargılarını ve şu veya bu eylem planına verdikleri şartlı refleksleri belirleyen entellektüel fikir ikliminin önemini ortaya koymaktadır.

1867 yılında Japonya'da yönetimi ele geçiren Meiji liderleri, kendilerini öncelikli olarak ülkelerinin gücünü ve ihtişamını arttırmaya adanmışlardı. Bireysel özgürlüğe veya siyasi hürriyete pek bir değer atfetmiyorlardı. Aristokrasiye ve siyasetin elitler tarafından kontrol edilmesi gerektiğine inanıyorlardı. Ama kitleler için fırsatların çoğaltılmasına ve de, ilk yıllarda, daha fazla kişisel özgürlüğe yol açan bir liberal ekonomi politikası benimsemişlerdi. Öte yandan, Hindistan'da iktidara gelen kişiler siyasi özgürlüğe, kişisel hürriyete ve demokrasiye şevkle bağlıydı. Amaçları yalnızca ulusal güç değil, aynı zamanda kitlelerin ekonomik koşullarını iyileştirmekti. Oysa bunlar halkını kısıtlamalarla sakatlayan ve İngilizler tarafından geniş ölçekte teşvik edilen bireysel özgürlük ve siyasal serbestliği sınırlandırıp zayıflatmaya devam eden kolektivist bir ekonomik politika benimsemişlerdir.

Politikalardaki farklılık iki dönemin farklı entellektüel iklimlerini gayet isabetli bir şekilde yansıtmaktadır.

19. Yüzyıl'ın ortalarında, modern bir ekonominin serbest ticaret ve özel girişim yoluyla organize edilmesi gerektiği fikri hiç itirazsız kabul ediliyordu. Başka bir yoldan gitmek muhtemelen Japon liderlerin hiç aklına bile gelmemiştir. 20. Yüzyıl'ın ortalarında ise, modern bir ekonominin merkezden kontrol ve beş yıllık planlarla organize edilmesi gerektiği itirazsız kabul ediliyordu. Başka bir yoldan gitmek de muhtemelen Hintli liderlerin hiç aklına gelmemiştir. Her iki fikrin de Büyük Britanya'dan gelmiş olması ilginç bir satır arası bilgidir. Japonlar Adam Smith'in politikalarını, Hintliler ise Harold Laski'nin politikalarını benimsemiştir.

Bizim kendi tarihimiz de, düşünce ikliminin önemi konusuna eşit derecede güçlü bir delildir. Philadelphia'da Independence Hall'da 1787 yılında, ortaya çıkmasına yardım ettikleri yeni millet için bir anayasa yazmak üzere araya gelen olağanüstü insanlar grubunun çalışmalarını işte bu iklim şekillendirmiştir. Bu kişiler tarihte demlenmiş ve İngiltere'deki fikir akımından büyük ölçüde etkilenmişlerdir ki daha sonra Japon politikasını da etkilemiş olan akım işte bu akımdır. Onlar güç temerküzünü*, hele bir de devletin elinde olursa, özgürlüğe büyük tehdit olarak görüyorlardı. Anayasa'yı, akıllarının bir köşesinde bu düşünce varken hazırlamışlardı. Bu, devletin gücünü sınırlandırmaya, gücü dağıtmaya ve bireyleri kendi hayatları üzerinde kontrol yetkisiyle donatmaya niyetli bir belgeydi. Bu dürtü, Haklar Bildirgesi'nde ve Anayasa'daki ilk on tadilatla temel metindekinden çok daha nettir: "Kongre, dinî bir kuruma ayrıcalık tanıyan veya ibadet özgürlüğünü yasaklayan; ifade özgürlüğünü veya basın özgürlüğünü kısıtlayan herhangi bir yasa yapmayacaktır"; "halkın silah bulundur-

* Güç temerküzü (concentration of power): Güç yoğunlaşması, iktidarın tek elde toplanması, merkezileşme. -ç.n.

ma ve taşıma hakkı ihlal edilmeyecektir”; “Bazı hakların Anayasa’da sıralanmış olması, halkın sahip olduğu diğer hakların reddedilmesi veya küçümsemesi olarak yorumlanmayacaktır”; “Anayasa tarafından Birleşik Devletlere devredilmeyen veya Anayasa tarafından Eyaletlere yasaklanmayan yetkiler, sırasıyla Eyaletlere veya halka aittir” (Anayasa değişiklikleri I, II, IX ve X).

19. Yüzyıl’ın sonlarında başlayıp 20. Yüzyıl’ın başlarına sarkan, büyük ölçüde İngiltere kaynaklı –daha sonra Hindistan politikasını da etkilemiş olan– aynı fikirlerin etkisi altındaki ABD entellektüel fikir iklimi değişmeye başlamıştır. Bireysel sorumluluk ve piyasaya güven inancından uzaklaşp, sosyal sorumluluk ve devlete dayanma inancına yanaşmıştır. 1920’li yıllarda kamu işleriyle yakından ilgilenen, çoğunluk değilse bile güçlü bir azınlık koleji ve üniversite profesörleri grubu, sosyalist görüşlere sahipti. *The New Republic* [Yeni Cumhuriyet] ve *Nation* [Ulus] önde gelen entellektüel fikir dergileriydi. Norman Thomas liderliğindeki Birleşik Devletler Sosyalist Partisi’nin geniş bir tabanı vardı gerçi, ama gücü büyük oranda kolejler ve üniversitelerden geliyordu.

Bize göre, 20. Yüzyıl’ın ilk on yıllarında Amerika Birleşik Devletleri’ndeki en etkili siyasî parti, Sosyalist Parti idi. Ülke genelinde seçim kazanma umudu olmadığı için (sadece Milkwaukee, Wisconsin’de birkaç yerel yönetici seçtirmeyi başarmıştı), bu parti bir ilke partisi olmayı göze alabiliyordu. Ama Demokratlar ve Cumhuriyetçiler bunu göze alamazlardı. Birbirinden çok farklı olan hizipler ve çıkarları bir arada tutabilmek için, bunlar menfaat ve uzlaşma partileri olmak zorundaydı. “Aşırılık”tan kaçınma ve orta yola tutunmaları gerekiyordu. Tam olarak Tweedledum

ile Tweedledee* gibi değil, ama buna yakındılar. Bununla beraber, her iki büyük parti de zamanla Sosyalist Parti'nin konumunu benimsemişti. Sosyalist Parti, Başkanlık için yapılan seçimlerde hiçbir zaman yüzde 6'dan daha fazla oy alamamıştı (1912 yılında Eugene Debs için almıştı). 1928'de yüzde 1'den az, 1932'de ise (Norman Thomas için) yalnızca yüzde iki oy alabilmişti. Oysa partinin 1928 başkanlık seçim programında yer alan hemen her ekonomik ilke bugüne kadar kanunlaştırılmış durumdadır. İlgili maddeler EK A'da verilmiştir.

Büyük Buhran'dan sonra da olduğu gibi, düşünce iklimindeki değişim genişçe bir kamuoyuna yayıldığında, çok farklı bir düşünce iklimi tarafından şekil verilmiş olan Anayasaya en fazla 'devlet gücünün büyümesinin gecikme kaynağı' olarak bakılmıştır, bunun önünde bir engel değil.

Bay Dooley'in sözleriyle, "Anayasa ister bayrağın izinden gitsin ister gitmesin, yüksek mahkeme seçim sonucunun izinden gider." Anayasanın kelimeleri yeniden yorumlanmış ve onlara yeni anlamlar verilmiştir. Devlet gücünün yayılmasına engel olması amaçlanmış olan her şey etkisiz hâle getirilmiştir. Raoul Berger'in, Mahkeme'nin değişikliklerden biri için yaptığı yorumla ilgili takdire şayan incelemesinde yazdığı gibi,

On Dördüncü Tadilat, Yargıç Harlan'ın, Anayasa Mahkemesi'nin "tadilat yetkisini kullanma" olarak ifade ettiği şeyin mükemmel bir örneğidir, yorumlama kisvesi altında Anayasa'nın devam eden revizyonu. ...

* Lewis Carroll'ın *Aynanın İçinden (Through the Looking-Glass)* adlı kitabındaki, bir elmanın iki yarısı gibi birbirine tıpatıp benzeyen, okul üniforması içindeki iki küçük şişman adam karakteri. Genellikle birbirine tıpatıp benzeyen kişiler ya da grupları tarif etmek için bir benzetme ifadesi olarak kullanılır. -ç.n.

Şunu söylemek yerindedir ki, Mahkeme, Anayasanın çerçevesini çizenlerin iradesine burun kıvrımış ve orijinal tasarının açıkça zıddına bir yorumu ikame etmiştir. ...

Böyle bir davranış insanı şu sonuca varmak zorunda bırakmaktadır: Yargıçların bizzat kendileri bir kanun hâline gelmiştir.¹

FİKİR VE POPÜLER DAVRANIŞ

Fabiyen Sosyalizmi ve Yeni Eylem liberalizmine doğru akan gelgit dalgasının artık zirveye ulaşmış devrini tamamladığına dair işaretler yalnızca entellektüellerin yazılarından ve siyasetçilerin seçim kampanyalarında ifade ettiği görüşlerde değil, aynı zamanda insanların davranış biçimlerinde de görülmektedir. İnsanların tutumları hiç şüphesiz fikirlerden etkilenmektedir. Buna karşılık, halkın tutumu da hem söz konusu fikirleri güçlendirmekte, hem de bu fikirlerin politikaya dönüşmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

A.V. Dicey'in, olağanüstü ileri görüşlülüğü ile altmış yıldan daha uzun süre önce yazdığı gibi, "Sosyalist yasama süreci engellenecekse şayet, bunun mimarı herhangi bir düşünürün etkisi olmayacaktır. Daha ziyade, kamuoyunun dikkatini çekecek açık bir mesele olacaktır; mesela, sosyalist bir politikanın değişmez değilse bile doğal bir sonucu olan, vergi yükündeki artış gibi."² Enflasyon, yüksek vergiler, aşikâr verimsizlik, bürokrasi ve iriyarı devletten kaynaklanan aşırı regülasyon, Dicey'in tahmin ettiği etkileri ortaya koymaktadır. Bunlar, insanları duruma bizzat el koyma ve devlet engellerini aşmaya çalışmaya sevk etmektedir.

Pat Brennan, kocası ile birlikte ABD Posta İdaresi ile rekabete girmiş olduğu için 1978 yılında bir tür şöhrete kavuşmuştu. Rochester/New York'ta bir evin bodrum katında iş kurmuş, Rochester şehir merkezindeki paket ve

mektupların Postanenin aldığından daha az bir fiyatla aynı gün ulaştırılmasını garanti etmeye başlamışlardı. Çok kısa bir zaman içinde işleri gayet tıkırında gitmeye başlamıştı.

Yasayı ihlal ettikleri şüphesizdi. Postane onları mahkemeye verdi, Yüksek Mahkeme'ye kadar uzanan yasal bir mücadeleyi sonunda kaybettiler. Yerel işadamları da kendilerine finansal destek sağlamışlardı.

Pat Brennan şunları söylüyordu:

Sanırım sessiz bir isyan meydana gelecek ve biz bu isyanın başlangıcıyız.... İnsanların bürokratlara diklendiğini görüyorsunuz, yıllar önce böyle bir şey yapmayı hayal bile edemezsiniz, çünkü ezerlerdi.... İnsanlar kaderlerinin, Washington'daki onlarla hiç alakası olmayan birinin elinde değil, kendi ellerinde olduğuna karar veriyorlar. Dolayısıyla bu bir anarşi meselesi değil; bu, insanların, bürokratların gücünü tekrar düşünceleri ve bu gücü reddetmeleriyle ilgili bir mesele....

Özgürlük sorunu, her türlü işte ortaya çıkmaktadır; işin peşinden gitme hakkınızın ve ne yapacağınıza karar verme hakkınızın olup olmaması. Aynı zamanda, tüketicilerin ucuz ve çok daha üstün bulduğu bir hizmetten yararlanma özgürlüğü sorunu da vardır. Federal hükümete ve Özel Express Tüzüğüne göre, benim bir işe girişme hakkım ve tüketicilerin de bu işten yararlanma hakkı bulunmuyor; oysa, temel söylemi özgürlük ve serbest girişime dayanan bir ülkede böyle bir durumun yaşanması çok garip olsa gerektir.

Pat Brennan, kendilerini hiç alâkadar etmediğini düşündüğü hâlde, başka insanların kendi hayatını kontrol etme girişimlerine doğal bir insani tepkiyi dile getirmektedir. Buna verilen ilk tepki kırgınlıktır; ikinci tepki engelleri yasal yollarla aşma girişimidir; en sonunda da, genel olarak hukuka duyulan saygı azalır. Bu nihaî sonuç içler acısı olsa da, kaçınılmazdır.

Bunun en çarpıcı örneği, insafsız vergilere karşı İngiltere’de verilen tepkidir. İngiliz otoritelerinden biri olan Graham Turner şunları söylemektedir:

Son on ila on beş yıllık zaman zarfında bir düzenbazlar milleti hâline geldiğimizi söylemenin tamamen isabetli olduğunu düşünüyorum.

Bunu nasıl yapıyorlar peki? Envai çeşit değişik yoldan yapıyorlar. En alt seviyeden ele alalım. Kırsalda yer alan bir bakkalı düşünün,... Bir bakkal nasıl para kazanır? Normal toptancılardan alım yaptığında sürekli fatura kullanmak zorundadır; ama ‘Cash and Carry’ye* gidip de malı oradan alırsa,... bu ürünlerden elde edilen kârın vergisinin ödenmemesi mümkün olabilir, çünkü vergi müfettişleri adamın bu mallara sahip olduğunu bilmez. Bakkalın para kazanma yolu budur.

Durumu en yüksek seviyeden ele alırsak; bir şirket müdürünü düşünelim mesela. Vallahi, bunların bu işi yapabileceği bir sürü yol var. Gıdalarını şirket aracılığıyla alırlar, tatillerini şirket üzerinden yaparlar, eşleri fabrikayı hiç ziyaret bile etmediği hâlde onları şirket yöneticisi olarak gösterirler. Fabrika ile evin inşasını aynı zamana denk getirmek suretiyle evlerini de gayet kolayca şirkete inşa ettirirler.

Bu işler dipten tepeye hepsi için kesinlikle geçerli; gayet düşük seviyeli işler yapan işçi sınıfına dâhil sıradan bir vatanđaştan en üst seviyedekilere kadar; işadamları, kıdemli politikacılar, Bakanlar Kurulu üyeleri, Gölge Kabine üyelerine kadar herkes bu işlerin içindedir.

* Cash and Carry: Peşin ödeyip alma; ‘para bir yana mal bir yana’ prensibiyle çalışan, alışveriş sırasında paranın peşin ödenip malın teslim alındığı, çoğunlukla kayıtdışı çalışan piyasa. –ç.n.

Artık, neredeyse herkesin vergi sisteminin esas itibariyle gayri adil olduğunu hissettiğini ve bunu yapabilen herkesin, bir yolunu bulup vergi sisteminden kaçmaya çalıştığını düşünüyorum. Şimdi, vergi sisteminin adaletsiz olduğuna dair bir kez fikir birliğine varıldı mı, ülke fiilen bir tür komplo yatağına dönüşür ve herkes birbirinin dolandırıcılık yapmasına yardım eder hâle gelir.

Bu ülkede üçkâğıtçılık yapmanız zor olmaz, çünkü öteki insanlar esasen size yardımcı olmak istemektedir. Oysa on beş yıl önce durum bundan çok farklı olurdu. İnsanlar, “hey, bu işte bir yanlışlık var, bu doğru bir şey değil” derlerdi.

Yahut, Melvyn B. Krauss tarafından kaleme alınmış, *Wall Street Journal*'da yer alan “İsveçlinin Vergi İsyanı” başlıklı bir makaleden yapılan şu alıntıyı ele alalım (1 Şubat 1979, s. 18):

Batı'daki en yüksek vergilere karşı ortaya çıkan İsveçli devrimi, bireysel inisiyatife dayanmaktadır. Sıradan İsveçliler, politikacılara güvenmek yerine duruma bizzat el koymuş, basitçe vergi ödemeyi reddetmişlerdir. Bu iş, çoğu yasal olmak üzere, çeşitli yollarla yapılabilir...

Bir İsveçlinin vergi ödemeyi reddetmesinin bir yolu, daha az çalışmaktır... İsveçlilerin, Stockholm'ün güzel takımadalarında yelken açmaları ülkedeki sessiz vergi devrimini canlı bir şekilde gözler önüne sermektedir. İsveçliler, bizzat kendileri yaparak vergiden kaçarlar.

...

İsveçlilerin yüksek vergiye direnişlerinin başka bir yolu da takastır. İsveçli bir diş hekimini tenis kortunu bırakıp ofisine gitmeye ikna etmek hiç de kolay bir şey değildir. Ama diş ağrıyan bir avukatın bunu yapma şansı vardır. Avukat, aldığı diş hekimliği hizmeti karşılığında avukatlık hizmetini önerebilir. Takas, diş hekiminin iki vergiden kurtulmasını sağlar: kendi gelir vergisi ve de avukat ücretinin vergisi. Takasın,

ilkel ekonominin bir işareti olması gerektiği hâlde, yüksek vergiler takası refah devleti İsveç'te iş yapmanın popüler bir yolu hâline getirmiştir, özellikle de mesleki açıdan...

İsveç'teki vergi devrimi, sadece zenginlerin devrimi değildir. Tüm gelir seviyelerinde ortaya çıkmaktadır...

İsveç refah devleti bir ikilem içerisindedir. İdeolojisi giderek daha da artan hükümet harcamaları için bastırmaktadır... Ancak İsveç'in vatandaşları, daha ötesinde ilave vergi artışına direnilen bir doygunluk noktasına ulaşmıştır.... İsveçlilerin yüksek vergilere karşı koyabilmesinin tek yolu ekonomiye zarar verecek şekilde davranmaktır. Kamu harcamalarını arttırmak, bu yüzden refah ekonomisinin dayandığı ekonomik temelin altını oymaktadır.

ÖZEL ÇIKARLARIN BASKIN ÇIKMASININ SEBEBİ

Fabiyen sosyalizmi ve Yeni Eylem liberalizmine doğru olan gelgit dalgasının zirveye varıp devrini tamamlama sürecini, şayet totaliter topluma yönelmiş bir hareketten ziyade, daha özgür bir toplum ve daha sınırlı devlete doğru bir hareket takip edecekse, kamuoyu yalnızca mevcut durumun kusurlarını fark etmekle kalmamalıdır. Aynı zamanda bu durumun nasıl meydana geldiğini ve bununla ilgili olarak ne yapabileceğimizi de bilmelidir. Politikaların sonuçları neden görünürdeki hedefleriyle sık sık ters düşer? Neden özel çıkarlar genel çıkarlara galebe çalar? Bu süreci durdurup tersine çevirmek için bizler hangi araçları kullanabiliriz?

Washington'daki Güç

Washington D.C.'yi her ne zaman ziyaret etsek, bu kentte gücün ne kadar da yoğunlaşmış olduğu gerçeği bizi bir kere daha çarpar. Kongre'nin koridorlarında yürüyün, Temsilciler Meclisi'nin 435 üyesi ile 100 senatörü 18.000 Kongre çalışa-

nı arasında arayıp bulmak oldukça zordur; yaklaşık olarak her bir senatöre 65, her bir milletvekiline ise 27 çalışan düşer. Buna ek olarak, 15.000'den fazla kayıtlı lobici de, –genellikle sekreterler, daktilograflar, araştırmacılar ya da temsil ettikleri özel çıkarların temsilcileri eşliğinde– birilerini etkileme arayışı içinde aynı koridorları arşınlar.

Bu ise buzdağının yalnızca görünen kısmıdır. Federal hükümet (üniformalı askeri güçler hariç) yaklaşık olarak 3 milyon sivil istihdam eder. Bunların 350.000'i aşkını Washington ve büyükşehir çevresinde yaşamaktadır. Sayısız diğerleri, kâğıt üzerinde özel kuruluşlar ama kamu ile olan sözleşmeleri yoluyla dolaylı olarak, sendika veya iş örgütleri veya merkezleri ya da en azından ofislerini Washington'da bulunduran özel çıkar grupları tarafından istihdam edilmektedir; çünkü burası devletin merkezidir.

Avukatlar için Washington adeta bir mıknaştır. Ülkenin en büyük ve en zengin firmalarının çoğu burada bulunmaktadır. Orada yalnızca federal ve mevzuat işleriyle ilgilenen 7.000'den fazla avukatın olduğu söylenmektedir. Şehir dışında yerleşik 160'tan fazla hukuk bürosunun Washington ofisi vardır.³

Washington'daki güç; Sovyetler Birliği, Kızıl Çin ya da daha yakınıımızdaki Küba gibi totaliter ülkelerde olduğu gibi az sayıdaki birkaç kişinin elinde olan monolitik bir iktidar değildir. Birçok küçük parçaya ayrılmıştır. Ülke çapındaki her özel grup ulaşabildiği ölçüde bu parçalara el atmaya çalışır. Bunun sonucu, hükümetin her iki tarafta birden yer almadığı bir mesele neredeyse yok gibidir.

Örneğin, Washington'da yer alan kocaman bir binada bazı devlet memurları, bizi 'sigara içmekten vazgeçirmek' için bizim paramızı harcamaya yönelik planlar tasarlayıp uygulama gayretiyle tam zamanlı olarak çalışmaktadır. Bu

binadan belki de birkaç mil uzakta olan başka bir kocaman binada ise aynı derecede iştahla, aynı derecede çalışan başka memurlar, bizim paramızı 'tütün yetiştirsinler' diye çiftçileri sübvansede etmeye harcamak için tam zamanlı olarak çalışmaktadır.

Binalardan birinde Ücret ve Fiyat İstikrarı Konseyi, işadamlarının fiyatları düşük tutmaları, işçilerin ise ücret taleplerini dizginlemeleri için kendilerini ikna etme, baskı yapma veya kandırma gayretiyle fazla mesai yapmaktadır. Bir diğer binada Tarım Bakanlığı'na ait bazı alt kuruluşlar, şeker, pamuk ve sayısız öteki tarım ürünlerinin fiyatlarının yüksek tutulması ya da yükseltilmesi için programlar yönetmektedir. Yine başka bir binada da, Çalışma Bakanlığı yetkilileri Davis-Bacon Yasası gereği, inşaat işçilerinin ücret hadlerini yukarı çekmek için, "cari ücretler" üzerine bazı hesaplamalar yapmaktadır.

Kongre, enerji tasarrufunu teşvik etmek için 20.000 kişiyi istihdam eden bir Enerji Bakanlığı kurmuştur. Aynı zamanda, -çoğu daha fazla enerji kullanımı gerektiren- regülasyonlar ve talimatları yayımlamak üzere 12.000'den fazla kişi istihdam eden Çevre Koruma Ajansı'nı kurmuştur. Hiç şüphe yok ki, her kurumun da kendi içinde birbirine zıt amaçlar için çalışan alt gruplar vardır.

Bu kadar ciddi olmasa, durum gerçekten komik olurdu. Bu işlerin sonuçlarının çoğu birbirini götürürken, maliyetleri birbirini götürmemektedir. Her bir program, ayrı ayrı ihtiyaçlarımızı karşılayacak mal ve hizmetleri satın almak için kullanabileceğimiz paramızı cebimizden almaktadır. Her biri, üretken faaliyetlerde bulunabilecek yetenekli ve hünarlı kişileri kullanmaktadır. Her biri bizi çileden çıkaran kurallar, düzenlemeler, formaliteler ve doldurulması gereken formları kaleme almakla meşguldür.

Yoğunlaşmış Çıkarlara Karşı Dağınık Çıkarlar

Hem iktidarın parçalara ayrılması ve hem de birbiriyle çatışan hükümet politikalarının kökeni, ayrıntılı ve belirli mevzuatın yasallaştırılması yoluyla işleyen bir demokratik sistemin siyasî realitelerine dayanmaktadır. Böyle bir sistem, çıkarları oldukça yoğunlaşmış küçük gruplara çok fazla siyasî güç verme; hükümet faaliyetlerinin –belki de daha önemli ama gizli, dolaylı ve gecikmeli etkilerinden ziyade– açık, doğrudan ve hızlı etkilerine daha fazla ağırlık verme; ve özel çıkarlara hizmet uğruna genel çıkarları feda eden bir süreci –ama tersi bir süreci değil– harekete geçirme eğilimindedir. Nitekim, siyasette Adam Smith’in görünmez elinin tam tersi yönünde hareket eden şöyle bir görünmez el bulunmaktadır: Sadece *toplumsal çıkarlara* [amme menfaatine] hizmet niyetiyle yola çıkan bireyler, görünmez bir siyasî el tarafından, hiç de niyetlenmedikleri *bir özel çıkara* hizmet etmeye yönlendirilir.

Birkaç örnek, problemin mahiyetine açıklık getirecektir. Gemi inşasını ve gemi işletim faaliyetlerini sübvansedecek, ticaret gemileri lehine kıyı trafiğinin çoğunu Amerikan bayraklı gemilerle sınırlayan hükümet programını ele alalım. Bunun vergi mükellefine tahmini yıllık maliyeti 600 milyon dolar yani sektörde aktif olarak faaliyet gösteren 40.000 kişinin her biri için yıllık 15.000 dolarlık teşviiktir. Gemi sahipleri, işletmecileri ve bunların çalışanları bu teşvikleri alma ve elde tutma konusunda güçlü bir dürtüye sahiptir. Bu kişiler lobi faaliyetleri ve siyasî kampanyalara katkı için bolca para harcarlar. Öte yandan, 200 milyonu aşkın bir nüfusa bölünen 600 milyon dolardan kişi başına yılda 3 dolar yani dört kişilik bir aile başına 12 dolar düşer. Hangimiz bize bu maliyeti yükledi diye milletvekili adayına muhalif oy kullanırız ki? Kaçımız için acaba, bu tür tedbir-

leri lağvetmek için para harcamaya hatta bu tür konularda bilgi sahibi olmak için zaman harcamaya değer?

Başka bir örnek de şudur: çelik şirketlerinin ortakları, bu şirketlerin üst yöneticileri ve çelik işçilerinin hepsi de gayet iyi bilir ki, ABD'ye yapılan yabancı çelik ithalatında bir artış, onlar için daha az para ve daha az iş demektir. Açıkça farkındadırlar ki, hükümetin ithalatı engellemeye yönelik bir eylemi kendilerinin çıkarınadır. Japonya'dan yapılan daha az ithalatın, Japonya'ya yapılacak daha az ihracat anlamına gelmesinden dolayı işlerini kaybedecek olan ihracat endüstrilerindeki işçiler, işlerinin tehdit altında olduğunu bilmezler. İşlerini kaybettiklerinde, buna neyin sebep olduğunu bilmezler. Otomobil, mutfak fırını ya da çelikten yapılmış öteki ürünlerin alıcıları ödemek zorunda oldukları fiyatların yüksekliğinden şikâyetçi olabilirler. Acaba kaç satın alıcı, yüksek fiyatların izini, çelik ithalatı üzerinde bulunan, imalatçıları daha düşük fiyatlı yabancı çelik yerine daha yüksek fiyatlı yerli çelik kullanmaya zorlayan kısıtlamalara kadar sürecektir? Bunun yerine bu kişilerin "açgözlü" üreticileri ya da "gözü doymaz" sendikacıları suçlamaları çok daha kuvvetle muhtemeldir.

Başka bir örnek de tarımdır. Çiftçiler daha yüksek fiyat destekleri için gösteri yapmak üzere traktörleri ile Washington'a akın ederler. Devletin rolünde ikide bir Washington'a müracaat etmeyi doğallaştıran değişiklikten önce, çiftçiler kötü hava koşullarını suçlar ve yardım için kiliselere el açarlardı, Beyaz Saray'a değil. Gıda kadar vazgeçilmez ve aşikâr bir ürün için bile, hiçbir tüketici fiyat desteklerini protesto etmek üzere Washington'da gösteri yapmaz. Çiftçilerin bizzat kendileri bile, tarımın ABD'nin en önemli ihracat sektörü olmasına rağmen yaşadıkları sorunların ne ölçüde devletin dış ticarete müdahalesinden kaynaklandığı-

nı fark etmezler. Örneğin, çelik ithalatı üzerindeki kısıtlamalardan zarar görmekte olabileceklerini asla düşünmezler.

Yahut, çok farklı bir örnek de ABD Posta İdaresi'dir. Birinci sınıf postayı devletin tekelinden çıkarmak için yapılan her harekete posta işçileri sendikaları tarafından şiddetle karşı çıkmaktadır. Posta servisinin özel teşebbüse açılmasının, işlerini kaybetmeleri anlamına gelebileceğinin bunlar gayet iyi farkındadırlar. Onlar için, bu sonucu önlemek için çalışmaya değer. Rochester'dan Brennan'lar davasının ima ettiği gibi, posta tekeli lağvedilmiş olsa, binlerce firmanın olduğu, on binlerce işçi istihdam eden canlı bir özel sektör ortaya çıkardı. Böyle bir sektörde kârlı bir fırsat yakalayacak olan kişilerin bile çok azı bu olasılığın farkındadır. Bu kişilerin ise Washington'da meclisin ilgili komitesine ifade verenler arasında olmadıkları kesindir.

Bir kişinin özel bir menfaatinin olduğu herhangi bir programdan sağladığı yarar, onu hafif bir şekilde etkileyen diğer birçok programın yarattığı maliyetlerle fazlasıyla ortadan kaldırılıyor olabilir. Yine de, onun için söz konusu tek programı desteklemeye, ötekilere de karşı çıkmamaya değer. Kendisi ve aynı özel çıkara sahip olan küçük grubun bu tek program açısından bir fark yaratmak için yeterli para ve zamanı harcayabileceğini kolayca fark edebilir. Bu programın desteklenmemesi, kendisine zarar veren öteki programların benimsenmesini engellemeyecektir. Bunu [o programların engellenmesini] başarmak için, kendi programını desteklemek için ne kadar çaba harcıyorsa, diğer programların her birine itiraz için de o kadar çaba harcamaya istekli ve buna gücü yeter olmalıdır. Bu ise açık bir şekilde imkânsız talip olmaktır.

Vatandaşlar vergilerin farkındadır; ancak bu farkındalık bile, birçok verginin gizli doğası yüzünden aşınmaktadır.

Kurumsal vergiler ve tüketim vergileri [dolaylı vergiler] ayrı bir muhasebe olmadan insanların satın aldığı ürünlerin fiyatları üzerinden ödenir. Gelir vergilerinin çoğu kaynakta kesilir. Gizli vergilerin en kötüsü olan enflasyon, anlaşılması da en zor olandır. Doğrudan ve acı verici şekilde gözle görülür olan vergiler sadece satış vergileri, emlak vergileri ve stopajı aşan gelir vergileridir; infiale sebep olan vergiler de bunlardır.

Bürokrasi

Devletin çapı ne kadar küçük ve devlete yüklenen görevler ne kadar kısıtlı olursa hükümet eylemlerinin genel çıkarlardan çok özel çıkarları yansıtma ihtimali de o kadar düşük olur. Bu olgu, New England kasaba toplantısını akla getirmektedir. Yönetilen kişiler yönetimdeki kişileri tanır ve kontrol edebilir durumdadır; her kişi kendi görüşlerini ifade edebilir; gündem yeterince küçüktür, bu yüzden de herkes önemli maddelerle ilgili olduğu kadar önemsiz maddelerle ilgili de yeterince bilgi sahibi olabilir.

İster daha geniş bir alan ve nüfusu kapsamak, ister daha geniş çeşitlilikte işlevler görmek suretiyle olsun, devletin çapı ve rolü genişledikçe, yöneten kişilerle yönetilen kişiler arasındaki bağlantı zayıflar. Vatandaşların büyük bir kısmının, devasa boyutlarda genişlemiş devlet gündemi maddelerinin tümüyle ilgili yeterince bilgilendirilmeleri imkânsız hâle gelir hatta belirli bir noktadan sonra, en önemli maddelerle ilgili bile bilgilendirilmeleri imkânsızlaşır. Devleti yönetmesi gereken bürokrasi büyür ve giderek vatandaşlar ile onların seçtikleri temsilcilerin arasına girer. Hem özel çıkarların kendisi aracılığıyla hedeflerine ulaşabileceği bir araç, hem de kendisi başlı başına önemli bir özel çıkar hâline gelir; 5. Bölüm'de bahsedilen yeni sınıfın önde gelen bir kesimidir bu.

Şu an Amerika Birleşik Devletleri'nde, halk tarafından idarenin etkin ve detaylı denetimi köyler, kasabalar, küçük şehirler ve banliyölerle sınırlıdır; hatta bu bölgelerde bile eyalet veya federal hükûmetin buyruğuna tâbi olmayan konularla sınırlıdır. Büyük şehirlerde, eyaletlerde ve Washington'da halkın halk tarafından değil, ama büyük ölçüde kimliği belirsiz, görünmeyen ama muktedir bürokratlar tarafından yönetildiği bir idaremiz vardır.

Hiçbir federal meclis üyesi, oylaması gereken bütün yasaları, bırakın araştırma ve analiz etmeyi bir yana, doğru dürüst okuyamayabilir bile. Nasıl oy vereceğine karar verirken çoğu zaman sayısız yardımcılarını ve asistanlarına, dış lobicilere veya temsilci dostlarına ya da başka kaynaklara dayanmak zorundadır. Seçilmiş temsilcilerimize kıyasla atanmış kongre bürokrasisinin, günümüzde çıkarılan yasaların detaylarının şekillenmesinde neredeyse kesinlikle çok daha fazla etkisi vardır.

Hükûmet programlarının yönetimindeki durum çok daha uç noktalardadır. Birçok devlet dairesine ve bağımsız kuruluşlara yayılmış olan devasa federal bürokrasi, halkın seçilmiş temsilcilerinin tam anlamıyla denetimi dışındadır. Seçilen Başkanlar, senatörler ve temsilciler gelirler giderler ama memurlar [bürokrasi] yerinde durur. Üst düzey bürokratlar, taraftar olmadıkları önerileri geciktirme ve sümenaltı etmek için bürokratik formaliteleri kullanma; ustaca ve bazen de kaba yollarla esasen kanunların ruhunu tersine çevirecek kural ve düzenlemeleri "kanun tefsiri" olarak gösterme; yasaların onaylamadıkları kısımlarını icra etmeyi ağırdan alırken onayladıkları yasalar için ısrarcı olma sanatının ustası olmuşlardır.

Daha yakın zamanlarda, giderek daha karmaşık ve geniş kapsamlı bir mevzuatla kaşı karşıya kalan federal mah-

kemeler, hukukun şahsî olmayan yorumcuları olan geleneksel rollerinden ayrılmış, hem yasama ve hem de idarî süreçlerin aktif katılımcıları hâline gelmişlerdir. Bunu yapmakla, devletin –öteki branşları arasında aracılık yapan– bağımsız bir parçası olmaktan ziyade, bürokrasinin bir parçası hâline gelmişlerdir.

Bürokratlar esasen kimsenin yetkisini gasp etmiş değildir. Demokratik düzeni yıkmak için bilinçli bir komplo içine girmiş de değildir. Güç onlara emanet edilmiştir. Açıkçası sorumluluğu dağıtmadan karmaşık hükûmet faaliyetlerini başka bir şekilde yürütmek imkânsızdır. Bu durum, farklı görevler için yetkilendirilmiş bürokratlar arasında çatışmalara yol açtığına –aynen son zamanlardaki çevreyi korumak ve geliştirmek için yetkilendirilen bürokratlar ile enerjinin korunması ve üretimini teşvik için yetkilendirilmiş bürokratlar arasındaki çatışma gibi– eldeki tek çözüm, bu çatışmayı çözmek için bir sürü başka bürokrat daha yetkilendirmektir. Söylenene bakılırsa bunun amacı bürokratik formaliteleri ortadan kaldırmaktır; oysa asıl sorun bürokratik formaliteler falan değil, gözetilen hedefler arasındaki çatışmadır.

Bu görevlere atanmış üst düzey bürokratlar, kendi yazdıkları ya da kendilerine yazılan raporların, katıldıkları toplantıların, öteki önemli kişilerle yaptıkları uzun süren görüşmelerin ve de getirdikleri kural ve düzenlemelerin, bütün bunların çözümden ziyade sorunun ta kendisi olduğunu düşünemezler. Kaçınılmaz şekilde, vazgeçilmez olduklarına ve ne yapılması gerektiği konusunda cahil seçmenler ve öz-çıkarcı işadamlarından daha fazla bilgi sahibi olduklarına kani olurlar.

Bürokrasinin çapı ve gücünün artması, bir vatandaşla devleti arasındaki ilişkinin her detayını etkilemektedir.

Bir hükümet tedbiri ile ilgili bir şikâyetiniz varsa ya da bu tedbirden çıkar sağlamanın bir yolunu fark edebilirsiniz, bugünlerde muhtemelen ilk başvuracağınız şey, bir bürokratı kendi lehinize karar vermesi için etkilemeye çalışmak olacaktır. Seçilmiş temsilcinize başvurabilirsiniz, ama bu durumda da, ondan belirli bir yasal düzenlemeye destek vermesini istemekten ziyade, sizin adınıza başka bir bürokrata müdahale etmesini isteme ihtimaliniz yüksektir.

İş dünyasında başarı, giderek daha fazla, Washington çevresinde işlerin nasıl yürüdüğünü bilmeye ve yasa yapıcılarla bürokratlar üzerinde etkiye sahip olmaya bağlı hâle gelmiştir. Devlet ve iş dünyası arasında “döner kapı” olarak adlandırılan bir olgu gelişmiştir. Washington’da bir dönem memur olarak görev yapmak başarılı bir iş kariyeri için çıraklık hâline gelmiştir. Memuriyet, ömür boyu kamu kariyeri yapmanın bir ilk adımı olarak istenen bir şey olmaktan ziyade, müstakbel bir işveren için çevre edinme ve içerden bilgilenmenin değeri için daha çok aranmaktadır. Çıkar çatışması mevzuatı hızla artmakta, ama en iyi ihtimalle sadece en belirgin istismarları önlemektedir.

Özel bir çıkar grubu, oldukça açık mevzuat üzerinden menfaat sağlama arayışındaysa, girişimini hem genel çıkar kılıfına sokması, hem de bu durumdan çıkarı olmayan önemli bir kesimi bu girişimin haklı bir dayanağı olduğuna ikna etmesi gerekmektedir. İşin içindeki sendikalarından önemli bir seçim kampanyası yardımı aldıktan sonra Başkan Carter’ın onayına rağmen ticarî gemilere daha fazla özel ayrıcalık tanınması girişiminin yakın geçmişte akim kalmış olmasının da gözler önüne serdiği gibi, saf kişisel çıkar olarak algılanan bir mevzuat nadiren kabul görür. Çelik endüstrisini yabancı rekabetten korumak, ‘ulusal güvenlik ve tam istihdama katkı’ olarak; tarımı sübvansé etmek,

‘gıda arzını garanti altına almak’ olarak; posta tekeli, ‘millî birliğin sağlanması’ adı altında teşvik edilmekte ve bu liste böylece sonsuza kadar uzayıp gitmektedir.

A.V. Dicey, bundan yaklaşık bir asır önce, kamu yararı söyleminin neden bu denli ikna edici olduğunu açıklamıştır: “Devlet müdahalesinin, özellikle de mevzuat şeklinde olanının yararlı etkisi doğrudan, ânında ve deyim yerindeyse ‘gözle görülür’ durumdadır; ancak olumsuz etkileri tedricî, dolaylı ve de gözden uzaktır. ... Dolayısıyla insanlığın çoğunluğunun devlet müdahalesine neredeyse kaçınılmaz şekilde hak etmediği bir sempatiyle bakması mukadderdir.”⁴

Devlet müdahalesi lehindeki bu, Dicey’in adlandırdığı şekliyle “doğal tarafgirlik,” bir özel çıkar grubu mevzuat yoluyla değil de idarî prosedürler yoluyla menfaat arayışına girdiğinde muazzam şekilde güçlenir. Kendi lehlerine bir karar çıkartmak amacıyla ICC’ye başvuran bir kamyon şirketi de genel çıkar [kamu yararı] söylemini kullanır, ama kimsenin bu noktadan bastırması muhtemel değildir. Şirketin, bürokratlardan başka kimseyi ikna etmesine gerek yoktur. Muhalefet nadiren, kamu yararı ile ilgilenen ve özel çıkarı olmayan kişilerden gelir. İtiraz edenler daha çok kendi özel çıkarları olan diğer ilgili taraflar, nakliyatçılar veya diğer kamyonculardır. Esasen kamufraj giderek iyice azalmaktadır.

Bürokrasinin, mahkemelerin değişen rolüyle tahkim edilen büyümesi, Massachusetts Anayasası’nın (1779 tarihli) orijinal taslağında John Adams tarafından ifade edilen “insanların değil, yasaların hâkimiyeti” ideali ile alay etmektedir. Bir yurtdışı gezisinden dönüşü sırasında detaylı bir gümrük denetimine maruz kalan; vergi beyannameleri ABD Gelir İdaresi (Internal Revenue Service - IRS) tarafın-

dan denetlenen; bir İş Sağlığı ve Güvenliği İdaresi (OSHA) ya da çok sayıda federal kurumun herhangi biri tarafından denetime tâbi tutulan; bir karar ya da izin için bürokrasiye müracaat etmek durumunda kalan veya Ücret ve Fiyat İstikrarı Konseyi önünde daha yüksek bir fiyatı veya ücreti savunmak zorunda kalan herkes, hukuk devletinden ne kadar uzaklaştığımızın farkındadır. Devlet görevlilerinin esasen bizim hizmetkârımız olmaları gerekirdi. Şimdi kendinizi, vergi beyannamenizi denetleyen bir Gelir İdaresi temsilcisinin oturduğu koltuğun karşısında otururken düşünün bakalım: hanginiz efendi, hanginiz hizmetkâr?

Farklı bir örnek üzerinde duralım. Yakın geçmişte (25 Haziran 1979) *Wall Street Journal*'da yer alan bir haberin manşeti şöyleydi: "SPK'nın suçlamaları bir Eski Müdür tarafından kabul edildi." Eski yönetici Maurice G. McGill'in şunları söylediği bildirildi: "Mesele, işlemden şahsen çıkar sağlayıp sağlamadığım değildir, sorun işletme dışından bir yöneticinin sorumluluklarının ne olduğudur. Bu konuyu mahkemeye taşımak ilginç olabilirdi, ama benim sorunu çözmeye kararımın sebebi tamamen ekonomiktir. Davayı sonuçlandırmak için SPK ile mücadele etmenin muazzam bir maliyeti olacaktır." Kazansın ya da kaybetsin, Bay McGill yasal masraflara katlanmak zorunda kalacaktı. Kazansın ya da kaybetsin, dava açan SPK yetkilisinin ise, meslektaş bürokratlar arasındaki statüsü haricinde riske ettiği fazla bir şey yoktu.

NE YAPABİLİRİZ?

Söylemeye lüzum yoktur ki, son zamanlardaki gidişatı durdurmak ve tersine çevirmek isteyenlerimizin, devletin gücünü ve kapsamını genişletmek için getirilecek özel ilave tedbirlere karşı çıkması, mevcut tedbirlerin yürürlükten

kaldırılması veya reforma tâbi tutulması için ısrarla talepte bulunması ve aynı görüşü paylaşan milletvekilleri ve idarecilerin seçilmesi için çalışması gerekir. Ancak bu yol, devletin büyümesini tersine çevirmede etkili bir yol değildir. Bu yol başarısızlığa mahkûmdur. Bu şekilde, her birimiz kendi özel ayrıcalıklarımızı savunup, başka birilerinin pahasına devleti sınırlandırmaya çalışıyor olurduk. Biz daha mevcut başlarını kesmeden karşımıza yenilerini hızla çıkaran çok başlı bir yılanla savaşıyor gibi olurduk.

Kurucu babalarımız bu konuda ilerleme kaydetmemiz için bize daha umut verici bir yol göstermiştir; bir bakıma, paket teklifler. Siyasî kanallar aracılığıyla gözetmeye çalıştığımız hedefleri sınırlayan fedakâr yasa ve hükümler benimsemeliyiz. Her durumu kendi meziyeti bağlamında değerlendirmemeli, devletin neler yapabileceğini sınırlayan geniş kapsamlı kurallar belirlemeliyiz.

Bu yaklaşımın meziyeti Anayasa'da yapılan Birinci Tadilat ile gayet iyi bir şekilde ortaya konmuştur. İfade özgürlüğü üzerindeki birçok özel kısıtlama parlamenterler ve seçmenlerin hatırı sayılır bir çoğunluğu tarafından onaylanabilir. Naziler, Yedinci Gün Gelişçileri,* Yehova Şahitleri, Ku Klux Klan, vejetaryen veya aklınıza gelecek herhangi başka bir küçük grubun bir köşe başında konuşmasının engellenmesine çoğunluğun destek vermesi çok muhtemeldir.

Birinci Tadilatın bilgeliği, bu tür vakaları toplu olarak ele almasındadır. Tadilatın benimsediği genel ilke şudur: "Kongre ifade özgürlüğünü kısıtlayacak... herhangi bir

* Yedinci Gün Gelişçileri (Seventh Day Adventists): Hz. İsa'nın yakında tekrar ortaya çıkacağına hatta İsa'nın İkinci Gelişinin an meselesi olduğuna ve Cumartesi gününün kutsal olduğuna inanan Hristiyan dinî gruplar ve bunların devam ettiği kiliseler. -ç.n.

yasa yapmayacaktır”; bu konuda hiçbir vaka sadece kendi başına değerlendirilmeyecektir. O dönemde bir çoğunluk tarafından desteklenmiş olan bu ilkenin, bugün de çoğunluk tarafından destekleneceğine kaniyiz. Her birimiz, çoğunluğa mensup olup da, ‘başkalarının özgürlüğüne müdahale’ edilmesi hâli karşısında hissettiğimize kıyasla, azınlığa mensup olup da ‘kendi özgürlüğümüze müdahale’ edilmemesi gerektiği konusunda çok daha büyük bir hassasiyet besleriz. Çoğumuz da, şu veya bu zamanda bir azınlığa mutlaka dâhil olacaktır.

Bizim kanaatimize göre, ekonomik ve toplumsal alanda devletin gücünü sınırlamak için Birinci Tadilatın eşdeğeri-ne ihtiyacımız var; orijinal Haklar Bildirgesi’ni tamamlayacak ve tahkim edecek bir ‘İktisadî Haklar Yasası’na.

Anayasamıza bu tür bir Haklar Yasası’nın eklenmesi, daha büyük bir devlete doğru olan gidişatı bizatihi ve kendiliğinden tersine çevirmeyecek ya da bu eğilime geri dönülmesini engellemeyecektir. Aynen devlet gücünün, anayasayı tasarlayanların amaçladıkları ve öngördüklerinin çok ötesinde büyümesi ve merkezileşmesini orijinal Anayasa’nın engellememiş olması gibi. Yazılı bir anayasa, özgür bir toplumu geliştirmek ya da korumak için ne gereklidir, ne de yeterli. Büyük Britanya her zaman sadece “yazılı olmayan” bir anayasaya sahip olmasına rağmen özgür bir toplum geliştirebilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Anayasası’nın fiilen kelime kelime kopya edilmiş hâlini benimseyen birçok Latin Amerika ülkesi özgür bir toplum kurma konusunda başarılı olamamıştır. Yazılı –ya da yazılı olmayan– bir anayasanın etkili olabilmesi için, hem geniş halk kitlesi ve hem de bu kitlenin liderleri nezdindeki genel düşünce iklimi tarafından desteklenmesi gerekir. Anayasa bu insanların samimiyetle inandığı ilkeleri içermelidir ki

yöneticiler, yasa yapıcılar ve mahkemelerin bu ilkelere riayet edeceklerine kesin gözüyle bakılabilsin. Görmüş olduğumuz üzere, söz konusu düşünce iklimi değiştiğinde, politika da değişecektir.

Biz yine de, bir Ekonomik Haklar Yasası'nın tasarlanıp kabul edilmesinin, her zamankinden daha büyük bir devlette doğru gidiş eğilimini tersine çevirmek açısından atılabilecek en etkili adım olacağına inanıyoruz. Bunun iki sebebi vardır. İlki, anayasa değişikliklerini formüle etme sürecinin düşünce iklimini şekillendirmede çok büyük bir değere sahip olacaktır. İkincisi ise, değişikliklerin yürürlüğe girmesinin bu görüş ikliminin fiili politikaya dönüştürülmesinde, şimdiki yasama sürecimize kıyasla, daha doğrudan ve daha etkili bir yol olmasıdır.

Yeni Eylem liberalizmi lehindeki dalganın zirveye ulaşması göz önüne alındığında, bu tür bir Haklar Yasası'nı formüle ederken ortaya çıkacak ulusal tartışma, fikirlerin totalitarizmden ziyade kesinlikle özgürlüğe yönelmesini temine yardımcı olacaktır. Bu ise büyük devlet sorunu ve bunun olası çareleri konusunda daha iyi bir anlayışın yaygınlaşmasını sağlayacaktır.

Bu tür değişikliklerin benimsenmesini içeren siyasî süreç, geniş halk kitlesinin değerlerine sonuçları belirleme olanağı vermesi açısından, şimdiki yasamayla ilgili ve idarî yapımıza kıyasla, daha demokratik bir süreç olacaktır. Birbiri ardına bir sürü meselede 'halkın yönetimi', halkın büyük bölümünün karşı çıktığı yönde hareket etmektedir. Her kamuoyu yoklaması, halkın büyük bir çoğunluğunun okulları entegre etmek amacıyla zorunlu otobüs servislere karşı olduğunu göstermektedir. Buna rağmen otobüs servisleri devam etmekle kalmamakta, giderek daha da

yaygınlaşmaktadır. İstihdamda ve yükseköğretimde pozitif ayrımcılık programları ve sonuç eşitliğini kayıran görüşlerin uygulanmasına yönelik birçok başka tedbir için de aynı durum geçerlidir. Bildiğimiz kadarıyla bugüne kadar hiçbir anketör halka şunu sormamıştır: “Gelirinizin yüzde 40’ından fazlası sizin adınıza hükümet tarafından harcanır iken, paranızın karşılığını alabiliyor musunuz?” Böyle bir anketin sonucunun ne olabileceğine dair herhangi bir şüphesi olan var mıdır peki?

Önceki bölümde özetlenen nedenlerden dolayı, özel çıkarlar genel çıkarlara galebe çalmaktadır. Üniversitelerde taht kuran yeni sınıf, haber medyası, özellikle de federal bürokrasi, özel çıkar gruplarının en güçlülerinden biri hâline gelmiştir. Yaygın kamuoyu itirazlarına ve sıklıkla aksini söyleyen belirli yasal düzenlemelere rağmen yeni sınıf kendi görüşlerini tekrar tekrar empoze etmeyi başarmıştır.

Anayasal değişikliklerin benimsenmesi, adem-i merkeziyetçi olmak gibi bir büyük erdeme sahiptir. Bu süreç eyaletlerin dörtte üçünde birbirinden farklı eylemler gerektirmektedir. Yeni değişiklik tasarıları bile Kongre’yi baypas edebilir: Anayasa’nın 5. maddesi “Kongre’nin... eyaletlerin üçte ikisinin yasama meclislerinin başvurusu üzerine, değişiklik önerilerini görüşmek üzere bir toplantı çağrısı yapmasını” öngörmektedir. Son zamanlardaki, federal bütçenin denk olmasını öngören bir değişiklik teklifinde bulunmak üzere kongreye çağrı yapma hareketi, 1979 yılı ortalarında otuz eyalet tarafından desteklenmiştir. Dört eyalet yasama meclisinin daha bu harekete katılarak gereken üçte ikilik çoğunluğa ulaşılması ihtimali, Washington’da dehşet yaratmıştır. Bunun sebebi tam da, bu yolun Washington bürokrasisini fiilen baypas edecek en etkili yol olmasıdır.

VERGİ VE HARCAMA KISITLAMALARI

Devleti sınırlamak için anayasa değişiklikleri yapma hareketi iki alanda zaten sürmektedir: vergiler ve harcama. 1979 yılının başlarında beş eyalet, devletin dayatabileceği vergi miktarını ya da bazı durumlarda devletin yapabileceği harcama miktarını kısıtlayan değişikliklerin anayasalarına girmesini hâlihazırda kabul etmişlerdi. Benzer değişiklikler, diğer eyaletlerdeki onaylama sürecinde yolu kısmen yarılmış, diğer bazı eyaletlerde de 1979 seçimlerinde oylanması takvime bağlanmıştı. Geri kalan eyaletlerin yarından fazlasında da benzer değişikliklerin yapılmasını amaçlayan aktif hareketler sürmektedir. İrtibatlı olduğumuz ulusal bir organizasyon olan Ulusal Vergi Sınırlandırma Komitesi (National Tax Limitation Committee - NTLC), birçok eyalette takas odası ve faaliyetlerin koordinatörü olarak hizmet vermektedir. 1979 yılı ortalarında yurt genelinde yaklaşık 250 bin üyesi olan komitenin üye sayısı hızla artmaktadır.

Ulusal düzeyde ise iki önemli gelişme süregelmektedir. İlki; -1979 yılı ortalarında ülke çapında 125 binden fazla üyesi bulunan- Ulusal Vergi Mükellefleri Birliği tarafından kısıtlamayı çakılan ve eyalet yasama meclislerinin, Kongre'yi denk bütçe öngören bir değişiklik teklifini görüşecek bir ulusal konvansiyon toplamaya zorlama hareketi. Diğeri ise NTLC sponsorluğunda hazırlanan ve federal düzeydeki harcamaların kısıtlanması ile ilgili bir değişikliktir. [Kitabın yazarları olarak] her ikimizin de görev aldığı bu taslak hazırlama komitesinde avukatlar, iktisatçılar, siyaset bilimciler, eyalet yasama temsilcileri, işadamları ve çeşitli kuruluşların temsilcileri yer almaktadır. Hazırlanan değişiklik tasarısı Kongre'nin her iki meclisine* de sunulmuştur ve NTLC bu

* Amerikan Parlamentosu niteliğindeki Kongre'nin bünyesindeki iki alt meclis (kamara): Senato ve Temsilciler Meclisi. -ç.n.

taslağa destek sağlamak için bir kampanya yürütmektedir. Önerilen değişikliğin bir nüshası Ek B'de bulunmaktadır.

Gerek federal, gerekse eyalet düzeyindeki değişikliklerin ardındaki temel fikir, demokratik yollarla seçilmiş temsilcilerin, seçmen çoğunluğunun arzu ettiğinden daha büyük harcamalar için oy kullandığı mevcut yapımızın bozukluklarını düzeltmektir.

Görüldüğü gibi, bu sonuç özel çıkarlar lehine siyasi bir tarafgirlikten kaynaklanmaktadır. Hükümet bütçeleri, bir dizi farklı programa tahsis edilmiş olan harcamaların üst üste konup toplanmasıyla belirlenir. Her bir belirli programdan özel çıkar sağlayan az sayıdaki kişi, bu programların sürdürülebilmesi için çok sıkı çalışmakta ve para harcamaktadır. Buna karşılık, her biri bir programı finanse etmek üzere birkaç dolar vergilendirilecek çok sayıda kişi, –bu durumdan haberdar olsa bile– programa karşı çıkmak için zaman ya da para harcamaya değmediğini düşünecektir.

Gerçekten de çoğunluğun dediği olmaktadır. Fakat bu oldukça özel türden bir çoğunluktur. Özel çıkar peşindeki azınlık gruplarından oluşan bir koalisyonudur. Kongre'ye vekil olarak seçilmenin yolu, her biri –geri kalan seçmenleri çok alâkadar etmeyen– özel bir konuda yoğun ilgisi olan söz gelimi yüzde 2 ya da 3'lük bir seçmen kitlesini bir araya getirmekten geçmektedir. Diğer konularda ne yaptığınızdan bağımsız olarak, gündemlerindeki konuyu desteklemeye söz verdiğiniz sürece, her bir grup sizin iç oy vermeye istekli olacaktır. Yeterince grubu bir araya getirdiğinizde yüzde 51 çoğunluğa ulaşırsınız. Bu ülkeyi yönetmekte olan siyasal yandaşlık çoğunluğu işte budur.

Önerilen değişiklikler, kendilerine tahsis edilen toplam tutarın sınırlandırılması suretiyle, milletvekillerinin –duru-

ma göre federal ya da eyalet vekillerinin- içinde görev yapacakları şartları değiştirecektir. Değişiklikler, hükûmete önceden belirlenmiş sınırlı bir bütçe verecektir, aynen her birimizin sınırlı bir bütçeye sahip olduğu gibi. Özel çıkar mevzuatının çoğu nahoştur; ama bunlar hiçbir zaman net, şüphe götürmez bir şekilde kötü değildirler. Aksine, her tedbir iyi bir amaca hizmet ediyormuş gibi gösterilecektir. Sorun, sonsuz sayıda iyi amacın var olmasıdır. Şu anda, bir meclis üyesi “iyi” bir amaca karşı çıkma açısından zayıf bir konumda bulunmaktadır. İyi amaca vergileri arttıracığı için karşı çıksa, ‘adi parasal sebepler için insani ihtiyaçları feda etmeye istekli bir gerici’ olarak yaftalanacaktır; ne de olsa bu iyi sebep, kişi başına yalnızca birkaç sent veya dolarlık vergi artırımını gerektirecektir. Kanun koyucu şunu söyleyebilir- se, çok daha iyi bir konumda olur: “Evet, sizinki iyi bir gaye; ama bizim sabit bir bütçemiz var. Sizin gayeniz için daha fazla para demek, öteki gayeler için daha az para demektir. Bu ötekilerden acaba hangisinin parasını kesmeli?” Bunun sonucu, -pastayı, vergi mükellefleri aleyhine daha da büyütme için özel çıkarların birbirleriyle anlaşmaları yerine- sabit bir pastadan daha büyük bir pay alabilmek için özel çıkarların birbirleriyle rekabet etmelerini gerekli kılmasıdır.

Eyaletlerin para basma yetkisi olmadığı için, alınabilecek toplam vergilerin sınırlandırılması suretiyle eyalet bütçeleri sınırlanabilir. Eyaletlerce kabul edilen ya da teklif edilen anayasa değişikliklerinin çoğunda kullanılmış olan yöntem de budur. Federal hükûmet ise para basabilir, dolayısıyla vergileri sınırlandırmak etkili bir yöntem değildir. Bu sebeptendir ki, bizim değişiklik önerimiz, her ne suretle finanse ediliyor olursa olsun, federal hükûmet tarafından yapılabilecek toplam harcama miktarının sınırlandırılması olarak ifade edilmiştir.

Gerek vergiler ve gerekse harcamalar üzerindeki limitler çoğunlukla, –eğer harcama limite ulaşırsa, hükümet harcaması gelirin sabit bir yüzdesi olarak kalacak şekilde– ülkenin veya eyaletin toplam geliri cinsinden belirtilmiştir. Bu, giderek daha da büyüyen bir devlete doğru yönelimi tersine çevirmeyecek, sadece durduracaktır. Ancak limitler trendin tersine çevrilmesini de destekleyebilir; çünkü çoğu durumda harcama herhangi bir yıl içerisinde limite eşit olmazsa, bu durum gelecek yıllar için geçerli olacak limiti aşağı çekecektir. Buna ek olarak, eğer enflasyon yılda yüzde 3'ü aşarsa, teklif edilen federal değişiklik yüzdesinde bir azalma gerektirmektedir.

ÖTEKİ ANAYASAL HÜKÜMLER

Gelirimizin devletin harcayabileceği kısmında tedricî bir azalma daha özgür ve güçlü bir toplum için önemli bir katkı olabilir. Fakat bu, o amaç doğrultusunda atılabilecek olan adımlardan sadece biri olacaktır.

Hayatlarımız üzerindeki devlet kontrollerinin en tahripkâr türlerinin birçoğu, –örneğin tarifeler, fiyat ve ücret kontrolleri, meslek ruhsatları, sanayi düzenlemesi, tüketici mevzuatı gibi– hükümet harcamaları ile fazla ilgili değildir.

Bu bakımdan da en umut verici yaklaşım, bu işi devletin gücünü sınırlayan genel kurallar aracılığıyla yapmaktır. Bu türden uygun kuralların tasarımı henüz fazla ilgi görmemektedir. Herhangi bir kuralın ciddiye alınabilmesi için, önce farklı ilgilere ve bilgilere sahip kişiler tarafından vergi ve harcama sınırlaması değişikliklerinin yapıldığı gibi ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Bu süreçte bir ilk adım olarak, bizim açımızdan arzu edilir türden birkaç yasal değişiklik örneği sunuyoruz. Bunların büyük ölçüde deneme amaçlı olduklarını ve bü-

yük oranda henüz keşfedilmemiş bu alanda öncelikle daha ileri düzeyde düşünme ve çalışmayı teşvik etmeyi amaçladığını vurgulayalım.

Uluslararası Ticaret

Şu an yürürlükteki Anayasa der ki; “Kendi denetim yasalarını uygulamak için kesinlikle gerekli olanın dışında, hiçbir Eyalet, Kongre’nin rızası olmadan, ithalat veya ihracat üzerinde herhangi bir gümrük vergisi ya da harcı koymayacaktır.” [Bu konuda] bir yasal değişiklik önerisi şöyle olabilir:

Kongre, kendi denetim yasalarnı icra etmek için kesinlikle gerekli olanın dışında, ithalat veya ihracat üzerine herhangi bir gümrük vergisi ya da harcı koymayacaktır.

Böyle bir değişikliğin şu anda yürürlüğe girebileceğini varsaymak hayalperestlik olur. Ancak, tek tek tarifeleri yürürlükten kaldırmak suretiyle serbest ticarete ulaşmak, daha büyük bir hayalperestlikten başka bir şey değildir. Ve tarifelerin hepsine birden yapılan saldırı, üreticiler olarak her birimizin sahip olduğu özel çıkarları dengelemek üzere, tüketiciler olarak hepimizin sahip olduğu çıkarları konsolide etmektedir.

Ücret ve Fiyat Kontrolleri

Birimizin birkaç yıl önce yazmış olduğu gibi, “şayet ABD günün birinde kollektivizme ve hayatımızın her yönü üzerinde devlet denetimine yenik düşerse bu, herhangi bir tartışmayı sosyalistlerin kazanması sebebiyle olmayacaktır. Bu, ücret ve fiyat kontrollerinin dolaylı yolundan giderek olacaktır.”⁵ 1. Bölüm’de belirttiğimiz gibi, Walter Wriston’ın oldukça isabetli bir ifadeyle, fiyatları ‘bir konuşma biçimi’ olarak tarif ettiği üzere, fiyatlar bilgi aktarır. Serbest bir

piyasada belirlenen fiyatlar da bir tür serbest konuşma biçimidir. Bu noktada Anayasa'da Birinci Tadilatın şöyle bir tam muadiline ihtiyacımız vardır:

Kongre, mal veya emek satıcılannın, mallannı ya da hizmetlerini fiyatlandırma özgürlüklerini kısıtlayan herhangi bir yasa yapmayacaktır.

Meslekî Lisanslandırma

Hayatımızda, peşinden gidebileceğimiz mesleklerden daha büyük etkiye sahip çok az şey vardır. Bu alandaki tercih özgürlüğünü genişletmek, eyaletlerin gücünün sınırlandırılmasını gerektirir. Anayasamızda buna karşılık gelen ifadeler, Anayasa metnindeki, eyaletlerin belirli eylemleri yapmasını yasaklayan hükümler ve On Dördüncü Tadilat'tır. Şöyle bir teklifimiz var:

Hiçbir Eyalet, Amerika Birleşik Devletleri'nin herhangi bir vatandaşının kendi tercih edeceği herhangi bir işi veya mesleği edinme özgürlüğünü kısıtlayacak herhangi bir yasa yapmayacak veya dayatmayacaktır.

Serbest Ticaret Konusunda Bir Torba Anayasa Değişikliği

Bundan önceki üç değişiklik, Anayasamızda yer alan (silah bulundurma ve taşıma güvencesi veren) İkinci Tadilat model alınarak, tek bir değişiklik ile yer değiştirebilir:

İnsanların, karşılıklı olarak üzerinde anlaşmışları koşullarda meşru mal ve hizmet alışverişi yapma hakları Kongre veya herhangi bir Eyalet tarafından ihlal edilemez.

Vergilendirme

Herkesin rızasıyla, kişisel gelir vergisinin ne yazık ki ciddi bir reforma ihtiyacı vardır. Verginin “ödeme gücüne” göre ayarlandığı, zenginlerin daha çok yoksulların ise daha az vergilendirildiği ve her bireyin özel durumunun hesaba katıldığı iddia edilmektedir. Ancak durum böyle değildir. Vergi oranları kâğıt üzerinde, yüzde 14’ten 70’e kadar değişen oranlarda, bir hayli derecelendirilmiştir. Ama yasa birçok boşlukla ve özel ayrıcalıklarla delik deşik olmuştur, öyle ki yüksek oranlar sadece bir göz boyamadan ibarettir. Zorunlu meslekî giderler haricinde hiçbir kesinti olmaksızın, kişisel muafiyetlerin üzerindeki bütün gelirlerden –yüzde 20’nin altında– düşük bir sabit oran, mevcut hantal yapıya göre daha fazla vergi hasılatı sağlayacaktır. Bu durumdan vergi mükellefleri fayda görecekler; çünkü vergilendirilmeye karşı gelirlerini korumak için katlandıkları maliyetlerden kurtulacaklardır. Ekonominin durumu daha iyi olacaktır; çünkü vergiyle ilgili hususlar kaynakların tahsisinde daha küçük bir role sahip olacaktır. Tek kaybedenler avukatlar, muhasebeciler, memurlar ve milletvekilleri olacak, bunlar da artık vergi formları doldurma, önce vergi yasalarındaki boşlukları bulup ardından da bu boşlukları doldurmaya çalışmaktan daha verimli faaliyetlere yönelmek durumunda kalacaklardır.

Kurumlar vergisi de bir hayli kusurludur. Bu vergi, halkın satın aldığı mal ve hizmetler için yaptığı ödemeler dâhilinde farkına varmadan ödediği gizli bir vergidir. Kurum kazancının çifte vergilendirilmesinden oluşur; biri kuruma, biri de kâr dağıtımını yapıldığı sırada hissedara yapılan vergilendirme. Bu vergi, sermaye yatırımlarını cezalandırır ve böylece verimliliğin artmasını engeller. Bunun kaldırılması gerekir.

Daha düşük oranların, daha az sayıda yasal boşluğun ve

kurumsal gelirlerin çifte vergilendirmesinde bir azaltmaya gitmenin arzu edilir olduğuna dair sol ile sağ kesim arasında bir uzlaşma olmasına rağmen böyle bir reform yasama süreciyle hayata geçirilemez. Sol, yasal boşlukların ortadan kaldırılmasına karşılık düşük oranları ve daha az derecelendirmeyi kabul ederse, yeni yasal boşlukların kısa süre içinde ortaya çıkacağından korkar; ki haklıdır. Sağ, düşük oranlar ve daha az derecelendirmeye karşılık yasal boşlukların ortadan kaldırılmasını kabul ederse, daha dikine bir derecelendirmenin kısa sürede ortaya çıkacağından korkar; ki onlar da haklıdır.

Bu durum, tüm tarafların tatmin edilmeyi umabileceği bir uzlaşma sağlamak için tek umudun anayasal bir değişiklik olmasının özellikle aşikâr olduğu bir durumdur. Bu noktada ihtiyaç duyulan yasa değişikliği, gelir vergisine yetki veren mevcut On Altıncı Anayasa Tadilatı'nın iptali ve onun şu doğrultuda bir yenisiyle değiştirilmesidir:

Kongre, hangi kaynaktan elde edilirse edilsin, Eyaletler arasında bölüştürülmeden, herhangi bir sayım veya numaralandırmaya başvurmaksızın, –mesleki ve işletme masrafları ile sabit bir şahsî indirimi aşan– tüm gelirlere aynı vergi oranının uygulanması şartıyla, kişilerin gelirleri üzerinden vergi koyma ve toplama yetkisine sahiptir. “Kişi” kelimesi kurumları ve diğer tüzel kişileri kapsamaz.

Sağlam Para

Anayasa yürürlüğe konduğu zaman, Kongre'ye verilen “para basma, basılan paranın ve yabancı paranın değerini düzenleme” yetkisi bir mal paraya atıfta bulunuyor; dolar deyince gümüş ya da altın cinsinden belli bir gram ağırlığı ifade ediyordu. Bazı kolonilerde daha öncesinde olduğu gibi, Devrim sırasında yaşanan kâğıt para enflasyonu,

kurucuların, eyaletlerin “para basma; kredi mektuplarını (yani, kâğıt parayı) piyasaya sürme; borçların ödenmesinde altın ve gümüş para haricinde bir şey kabul etme” yetkisini iptal etmesine neden oldu. Anayasa, Kongre’nin hükûmete kâğıt para basma yetkisi verme gücü konusunda sessiz kalmaktadır. Onuncu Anayasa Değişikliğinin “Anayasa tarafından Birleşik Devletlere verilmemiş yetkiler... sırasıyla Eyaletlere ya da halka bırakılmıştır” diyerek, kâğıt para basımını anayasaya aykırı hâle getirdiği yaygın kanaattir.

İç Savaş sırasında Kongre, “sırtıyeşiller”in* basımına izin vermiş ve onları tüm kamu ve özel borçlar için yasal bir ödeme aracı yapmıştır. İç Savaş’tan sonra ise, Yüksek Mahkeme ünlü banknot davalarından ilkinde, sırtıyeşillerin basımını anayasaya aykırı ilan etmiştir. “Bu kararın çok manidar yanlarından biri, ilk sırtıyeşiller basıldığında Hazine Bakanı olan Baş Hâkim Salmon P. Chase tarafından buna karar verilmiş olmasıdır. Bu kararıyla yalnızca kendisini diskalifiye etmekle kalmamış, aynı zamanda Baş Hâkim yetkisiyle, kendi kendisini, Hazine Bakanı yetkisiyle yapmış olduğu anayasaya aykırı bir eylemden sorumlu olarak suçlu bulmuştur.”⁶

Sonradan genişletilmiş ve yeniden yapılandırılmış bir Mahkemenin beşe dört bir çoğunlukla aldığı karar ile ilk karar iptal edilmiş, sırtıyeşil banknotları yasal ödeme aracı yapmanın anayasal olduğu teyit edilmiştir; karara muhalif yargıçlardan biri, Baş Hâkim Chase’dir.

Altın ya da gümüş para standardını geri getirmek ne uygulanabilir, ne de arzu edilir bir şeydir; ama bir sağlam para

* Sırtıyeşiller (Greenbacks): ABD Hükûmeti tarafından İç Savaş sırasında 1862 yılında basılan, arkası yeşil renkli olduğu için bu adla anılan ve kıymetli madenler ile desteklenmeyen kâğıt paralar. -ç.n.

taahhüdüne ihtiyacımız vardır. Mevcut şartlarda bu konudaki en iyi düzenleme parasal yetki kurumlarının parasal tabanın büyüme oranını sabit bir aralık içerisinde tutmasını şart koşmak olacaktır. Bu, taslağı hazırlanması özellikle zor bir anayasal değişikliktir, çünkü belirli bir kurumsal yapıyla son derece yakından bağlantılıdır. Bir versiyonu şu olabilir:

Kongre, devletin faiz getirmeyen yükümlülüklerini nakit para ya da defter kayıtları formunda yetkilendirme gücüne sahiptir, şu şartla ki tedavüldeki toplam dolar miktarı yılda yüzde 5'ten fazla ve yüzde 3'ten az artamaz.

Kongrenin her bir meclisinin üçte ikisi ya da benzer bir nitelikli çoğunluğuyla, bir savaş ilanı durumunda bu şartın askıya alınabilmesi ve her yıl yenilenmediği sürece askıya alınmanın otomatik olarak sona ermesini öngören bir hüküm eklenmesi yerinde olabilir.

Enflasyon Koruması

Eğer, yukarıdaki anayasa değişikliği kabul edilir ve buna sıkı sıkıya bağlı kalınırsa, bu kural enflasyonu sona erdirecek ve görece istikrarlı bir fiyat düzeyini güvence altına alacaktır. Bu durumda devletin meclisten yetki almadan enflasyonist bir vergilendirmeye kalkışmasını önlemek için ekstra önlemler alınmasına gerek kalmayacaktır. Ancak, bu 'eğer' önemli bir eğerdir. Devletin fiyatları şişirme güdüsünü ortadan kaldıracak bir yasa değişikliği, geniş bir desteğe sahip olacaktır. Bu daha teknik ve tartışmalı bir sağlam para için yasa değişikliğinden çok daha kolay bir şekilde kabul edilebilir. Esasen, yapılması gereken şey, "hiç kimse... gerekli hukukî usule uyulmadan, hayat, hürriyet ya da mülkiyetten yoksun bırakılamaz; hiçbir özel mülke adil bir tazminat olmadan kamu kullanımı için el konu-

lamaz” diyen Beşinci Anayasa Değişikliği hükümlerinin genişletilmesidir.

Parasal geliri enflasyona endeksli, ama yine de yüksek bir vergi dilimine itilen bir kişi, gerekli hukukî usule aykırı olarak mülkiyetten yoksun bırakılmaktadır. Enflasyon yoluyla devlet tahvillerinin gerçek değerinin bir bölümünün aşınması, adil tazminat olmadan özel mülkiyetin kamu kullanımını için alıkonmasıdır.

İlgili yasa değişikliği şunu diyebilir:

ABD hükûmeti ile diğer taraflar arasındaki dolar bazlı tüm sözleşmeler ile federal yasaların öngördüğü tüm dolar meblağları her yıl (bir önceki yılda) fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen değişikliğe göre düzeltilecektir.

Parasal yasa değişikliği gibi, bunun da teknik özelliği nedeniyle kusursuz bir biçimde planlanması zordur. Kongre, “genel fiyat düzeyi”ni temsil etmek üzere hangi endeks sayısının kullanılması gerektiği de dâhil, kesin prosedürleri netliğe kavuşturmak durumundadır. Bu teklif sadece temel prensibi ifade etmektedir.

Bu teklif listesi her ihtimali içeren kapsamlı bir liste değildir; orijinal Haklar Yasası’nda yer alan on değişiklikle eşleşecek üç değişiklik teklifimiz daha bulunmaktadır. Teklif edilen ifadelerin de anayasa hukukçularının yanı sıra, her alanın uzmanı olan kişilerce incelenmesi gerekir. Ancak bizler, söz konusu tekliflerin en azından umut vadeden bir anayasal yaklaşım olduğuna inanıyoruz.

SONUÇ

İnsan özgürlüğü ve ekonomik özgürlük düşüncesinin birlikte çalışması, en büyük meyvelerini Amerika Birleşik Devletleri’nde vermiştir. Bu fikirler hâlen büyük ölçüde

bizimle beraberdir. Bizler hepimiz bu fikirlerle aşılınmış durumdayız. Onlar tam da varlığımızın dokusunun birer parçasıdır. Ancak bir süredir bu fikirlerden uzaklaşıyoruz. İnsan özgürlüğü için en büyük tehdidin, ister devletin isterse başkasının elinde olsun, gücün tek elde toplanması temel hakikati olduğunu unutuyoruz. Olumlu amaçlar için olduğu sürece birilerine güç vermenin güvenli bir şey olduğuna kendimizi ikna etmiş durumdayız.

Neyse ki, uyanıyoruz. Gereğinden fazla, aşırı yönetilen bir toplumun yaratacağı tehlikeleri yeniden fark ediyor, iyi hedeflerin kötü araçlarla saptırılabilceğini, insanların kendi hayatlarını sahip oldukları değerler doğrultusunda kendilerinin kontrol etmesini sağlayan insan özgürlüğüne dayanmanın, büyük bir toplumun potansiyelini tam olarak gerçekleştirmenin en emin yol olduğu anlayışına geliyoruz.

Yine neyse ki, halk olarak hangi yöne gitmemiz gerektiği konusunda; hâlen üzerinde olduğumuz, her zamankinden daha büyük bir devlete giden yola devam etmek mi, yoksa buna bir son verip yön değiştirmek mi konusunda hâlen tercih özgürlüğüne sahibiz.

EKLER

EK A: 1928 SOSYALİST PLATFORMU

Aşağıda 1928 tarihli Sosyalist Parti platformunun temel ekonomik hedefleri ve parantez içinde bunların nasıl hayata geçtiği yer almaktadır. Liste her ekonomik hedefi içermekle birlikte, her birinin ifade olarak tamamı yer almamaktadır.

1. “Özellikle Boulder Barajı ve Muscle Shoals* başta olmak üzere, kömür madenleri ve sulak alanlardan başlayarak doğal kaynakların milileştirilmesi.” (Boulder Barajı, yeni adıyla Hoover Barajı ve Muscle Shoals’ın artık her ikisi de federal hükümet projeleri durumunda.)
2. “Elektriğin halka dağıtımında Federal hükümetin eyaletler ve belediyelerle işbirliği yapacağı, mülkiyeti kamuya ait dev bir elektrik sistemi.” (Tennessee Vadisi Otoritesi.)

* Muscle Shoals: Kuzeybatı Alabama’da, Tennessee Nehri üzerinde, 60 km uzunluğunda, akış hızının yüksek ve navigasyonun tehlikeli olduğu bölge. -ç.n.

3. “Demiryolları ve öteki ulaşım ve iletişim araçlarının millî sahipliği ve demokratik yönetimi.” (Demiryolu yolcu taşımacılığı hizmeti Amtrak şirketi üzerinden tamamen millileştirilmiş durumda. Yük taşımacılığının bir kısmı Conrail üzerinde millileştirildi. FCC telefon, telgraf, radyo ve televizyon iletişimini kontrol ediyor.)
4. Sel önleme, sel yardımı, ağaçlandırma, sulama ve ıslah amaçlı yeterli bir ulusal program.” (Hâlihazırda bu amaçlara tahsis edilen hükûmet harcamaları milyarlarca doları buluyor.)
5. “Bayındırlık hizmetlerinin genişletilmesi suretiyle işsizlere acil kamusal yardım ve uzun vadeli bayındırlık hizmetleri planlamasına yönelik bir program...” (1930’larda WPA ve PWA bunun doğrudan muadili idi; şu anda ise geniş bir programlar yelpazesi var.) “Bu şekilde istihdam edilmiş kişilerin çalışma saatleri ve ücretlerinin işçi sendikaları tarafından takdir edilmesi.” (Davis-Bacon ve Walsh-Healey Yasaları kamu ile iş yapan müteahhitlerin işçilere, genellikle en yüksek sendika ücretleri olarak yorumlanan, “cari ücretler” ödemesini şart koşturmaktadır.)
6. “Bayındırlık hizmetlerinin sunulması ve yaygın yoksulluğu azaltacak başka tedbirler alabilmeleri amacıyla eyaletler ve belediyelere faizsiz kredi verilmesi.” (Eyaletler ve yerel belediyelere yardım için verilen federal kaynaklar hâlihazırda yılda on milyarlarca dolar tutmaktadır.)
7. “Bir işsizlik sigortası sistemi.” (Sosyal Güvenlik sisteminin parçasıdır.)
8. “Şehir işgücü federasyonları ile işbirliği içinde kamu istihdam ajanslarının ülke çapında yaygınlaştırılması.” (ABD İstihdam Hizmetleri ve bununla irtibatlı eyalet

istihdam hizmetleri 2.500 dolayında yerel istihdam ofisinden oluşan bir ağı yönetmektedir.)

9. “İşsizlik sigortasının yanı sıra, bir sağlık ve kaza sigortası ile yaşlılık ödenekleri sistemi.” (Sosyal Güvenlik sisteminin parçasıdır.)
10. “Çalışma saatlerinin kısaltılması” ve “haftada iki günden az olmamak üzere, her çalışana bir dinlenme süresi garanti edilmesi.” (Haftada kırk saatten fazlası için fazla mesai ödenmesini şart koşan ücret ve çalışma saatleri yasaları tarafından yasallaştırılmıştır.)
11. “Çocuk işgücüne karşı uygun bir yasa değişikliği yapmak.” (Kanunî düzenleme henüz başarılı değil ancak çeşitli yasal mevzuat hükümleri içine yedirilmiş durumda.)
12. “Sözleşme sistemi altında mahkûmların acımasızca istismarının lağvedilmesi ve yerine mahkûmlar ve onlara bağımlı olan kişilerin yararına bir sektörler arası işbirliği organizasyonu kapsamında ıslah ve atölye çalışmaları yapılması.” (Kısmen başarılı, kısmen olmadı.)
13. “Yüksek gelir gruplarından alınan vergiler ve kurumlar vergisi ile veraset ve intikal vergilerinin arttırılarak, elde edilen gelirin yaşlılık aylığı ve başka sosyal sigorta yollarına harcanması.” (En yüksek kişisel gelir vergisi oranı 1928’de yüzde 25 iken, 1978’de yüzde 70; kurumlar vergisi oranı 1928’de yüzde 12, 1978’de yüzde 48; en yüksek federal emlak vergi oranı 1928’de yüzde 20 iken, 1978’de yüzde 70.)
14. “Spekülasyon amacıyla elde tutulan bütün arazilerin yıllık kira gelirine vergilendirme yoluyla el konulması.” (Bu şekilde başarılı değil, ama emlak vergileri keskin biçimde artmış durumda.)

EK B

30 Ocak 1979

Washington D.C.

**FEDERAL HARCAMALARI SINIRLANDIRMAYA
YÖNELİK BİR ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ ÖNERİSİ**Federal Tadilat Hazırlama Komitesi Başkanı
W.C. Stubblebine Tarafından HazırlanmışUlusal Vergi Sınırlandırma Komitesi Kurul Başkanı
Wm. F. Rickenbacker; (Başkan Lewis K. Uhler Tarafından
Toplantıya Ev Sahipliği Yapılmıştır)

Bölüm 1. Halkı aşırı kamusal yükümlülüklerle karşı ko-
rumak ve sağlam para ve maliye politikalarını teşvik et-
mek üzere, Birleşik Devletler Hükûmetinin harcamaları
sınırlanacaktır.

- a. Herhangi bir malî yıldaki toplam harcamalar, –adı ge-
çen malî yılın başlangıcından önce sona eren yıldaki-
nominal gayri safi millî hasıla artış oranından daha faz-
la artmayacaktır. Toplam harcamalar bütçe ve bütçe dışı
harcamaları kapsar, kamu borç ödemeleri ve acil durum
harcamalarını kapsamaz.
- b. Herhangi bir malî yılın başlangıcından önce sona eren
takvim yılındaki enflasyon şayet yüzde üçü aşarsa, söz
konusu malî yılda izin verilebilir toplam harcamalar, enf-
lasyonun yüzde üçü aşan kısmının dörtte biri oranında
azaltılacaktır. Enflasyon, nominal gayri safi millî hasıla ile
reel gayri safi millî hasıla arasındaki fark ile ölçülecektir.

Bölüm 2. Herhangi bir malî yılda Birleşik Devletler
Hükûmetinin elde ettiği toplam gelirlerin toplam harca-
maları aşması hâlinde, gelir fazlası tamamen bitinceye

kadar Birleşik Devletler kamu borcunun azaltılması için harcanacaktır.

Bölüm 3. Başkan tarafından bir acil durum ilan edilmesi hâlinde, Kongre, her iki meclisin üçte iki çoğunluğunun onayıyla, cari malî yılın limitini aşacak belirli bir miktar acil durum harcamasına yetki verebilir.

Bölüm 4. Eyaletlerin çoğunluğunun yasama meclislerinin onay vermesi hâlinde, Kongre'nin her iki meclisinin dörtte üçünün olumlu oyu ile, toplam harcama limitinin belirli bir oranda değiştirilmesi mümkündür. Değişiklik, onay verilmesini izleyen malî yıl için yürürlüğe girecektir.

Bölüm 5. Bu maddenin onaylanmasını izleyen ilk altı malî yılın her biri için, eyaletler ve yerel yönetimlere yapılan yardımlar, toplam yardımların –bu maddenin onaylanmasından önceki üç malî yıldakinden– daha düşük bir oranında olamaz. Ondan sonra, yardımlar toplam yardımların söz konusu oranından az olursa, toplam harcamaların limiti aynı oranda azaltılacaktır.

Bölüm 6. Birleşik Devletler Hükûmeti, doğrudan veya dolaylı olarak, Eyaletler ya da yerel yönetimlerin, –gerekli ilave maliyetlere eşit tazminat olmaksızın– ilave veya genişletilmiş faaliyetlere girişmesini şart koşamayacaktır.

Bölüm 7. Bu madde Kongre'nin bir veya daha fazla üyesi tarafından, Columbia Bölgesi (D.C.) Birleşik Devletler Bölge İdare Mahkemesi kararıyla yürürlüğe konabilir, başka kişiler tarafından değil. Karar, bu maddenin hükümlerinin uygulanmasını öngören bir mahkeme kararı olduğunda Birleşik Devletler Hükûmetinin herhangi bir birimi veya dairesi tarafından yapılacak harcamalar üzerinde yetkili kişi olarak, Birleşik Devletler Hazine Bakanını davalı olarak kabul edecektir.

SONNOTLAR

Giriş

1. Adam Smith, *The Wealth of Nations* [Milletlerin Zenginliği] (1776). (Bütün sayfa numaraları Edwin Cannan tarafından derlenen baskıya referans vermektedir. 5. Baskı, Londra: Methuen & Co., Ltd., 1930).
2. *On Liberty* [Özgürlük Üstüne], People's ed. (Londra: Longmans, Green & Co., 1865), s. 6.
3. *Wealth of Nations*, C. I, s. 325 (Kitap II, Bölüm III).

1. Bölüm

1. Bkz. Hedrick Smith, *The Russians* [Ruslar] (New York: Quadrangle Books/New York Times Book Co., 1976) ve Robert G. Kaiser, *Russia: The People and the Power* [Rusya: Halk ve İktidar] (New York: Atheneum, 1976).
2. *Freeman*, Aralık 1958.
3. *Wealth of Nations*, C. II, ss. 184-85.

2. Bölüm

1. *Wealth of Nations*, C. I, ss. 422 ve 458.
2. Bkz. George J. Stigler, *Five Lectures on Economic Problems* [İktisadi Sorunlar Üstüne Beş Ders] (New York: Macmillian, 1950), ss. 26-34.

3. "A New Holiday" [Yeni Bir Tatil], *Newsweek*, 5 Ağustos 1974, s. 56.

3. Bölüm

1. Lester V. Chandler, *Benjamin Strong, Central Banker* (Washington D.C.: Brookings Institution, 1958), s. 465.
2. Milton Friedman and Anna J. Schwartz, *A Monetary History of the United States* [Birleşik Devletler Parasal Tarihi, 1867-1960] (Princeton: Princeton University Press, 1963), s. 310.
3. *The Memoirs of Herbert Hoover, c. III: The Great Depression, 1929-1941* (New York: Macmillan, 1952), s. 212.
4. *Annual Report*, 1933, ss. 1 ve 20-21.
5. Daha kapsamlı bir tartışma için bkz. Friedman and Schwartz, *Monetary History* [Parasal Tarih], ss. 362-419.

4. Bölüm

1. Bu kelimelerin yer aldığı cümlelerin tamamını alıntılamaya değer zira nereye doğru gitmekte olduğumuzun son derece isabetli bir tasviri olduğu kadar, sonucun tamamen niyetlenilmemiş bir iddianamesidir de: "Artık hiç kimse kendisinin de çocuklarının da yarınını düşünmek durumunda değildir zira her vatandaşın beşikten mezara kadar beslenme, eğitim ve rahat bakımını millet garanti etmektedir." Edward Bellamy, *Looking Backward* (New York: Modern Library, 1917; orijinal baskı tarihi, 1887), s. 70.
2. *An Over-Governed Society* [Aşırı Yönetilen Toplum] (New York: The Free Press, 1976), s. 235.
3. A.V. Dicey, *Lectures on the Relation between Law and Public Opinion in England during the Nineteenth Century* [19. Yüzyıl'da İngiltere'de Kamuoyu ile Hukuk Arasındaki İlişki Üzerine Dersler], 2. Bs. (Londra: Macmillan, 1914), s. xxxv.
4. *a.g.e.*, ss. xxxvi-xxxvii.
5. *a.g.e.*, ss. xxxvii-xxxix.
6. Cecil Driver, *Tory Radical* (New York: Oxford University Press, 1946).
7. Aktaran Ken Auletta, *The Streets Were Paved with Gold* [Caddeler Altın Döşeliydi] (New York: Random House, 1979), s. 255.
8. *a.g.e.*, s. 253.

9. Bu rakamlar sadece OASDHI ve eyalet işsizlik sigortası rakamları olup, demiryolu ve kamu çalışanı emekliliği, gazilere yardım ve kaza tazminatını içermemekte, bunları gönüllü istihdam sözleşmeleri altında ödenen tazminatların parçası olarak görmektedir.
10. Sosyal Güvenlik İdaresi, *Sosyal Güvenliğiniz*, Sağlık, Eğitim ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayın No. (SSA) 77-10035 (Haziran 1977), s. 24. Görebildiğimiz en eski broşürün tarihi 1969 olmakla birlikte, broşürün ilk kez bunun çok daha öncesinde basıldığını tahmin ediyoruz. "Güven fonları"nın önemli bir rol oynadığı efsanesinin açığa çıktığı dönem olan Şubat 1978'de kelimeler değiştirilmiştir. Revize edilen versiyon şöyledir:

Sosyal güvenliğin altında yatan temel düşünce basittir: Çalışma yılları boyunca çalışanlar, patronları ve serbest çalışan kişiler sosyal güvenlik katkıları öderler. Bu para sadece, 33 milyondan fazla ödenek sahibinin ödeneği ve programın idari maliyetlerini karşılamak için kullanılır. Sonra, bugünkü çalışanların kazançları emeklilik, ölüm veya sakatlık nedeniyle durunca veya azalınca, ödenekleri o dönemin sigortalıları ve serbest çalışanlarının katkılarıyla karşılanacaktır. Bu ödeneklerin amacı ailenin kaybettiği kazançların kısmen ikame edilmesidir.

Her ne kadar "vergiler"e hâlâ "katkılar" diyorsa da, bu çok daha savunulabilir bir ifadedir. Değişikliği ilk kez fark ettiğimizde, bunun birimizin 1971'de –metinde yer alan ve aynı yıl HEW eski Bakanı Wilbur J. Cohen'le yapılan bir tartışmada tekrarlanan eleştirilerin dile getirildiği– bir *Newsweek* köşe yazısının sonucu olabileceğini düşünmüştük. Ancak, değişiklikten önceki altı yıllık gecikme bu tahmini boşa çıkarmıştır.

11. George Orwell, *Nineteen Eighty Four* (Bin Dokuz Yüz Seksen Dört) (New York: Harcourt Brace, 1949).
12. Sosyal Güvenlik İdaresi, *Sosyal Güvenliğiniz*, Sağlık, Eğitim ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayın No. (SSA) 79-10035 (Ocak 1979), s. 5. Bu cümle 1973'te değiştirilmiş, "şimdi inşa" yerine "kazanç" kelimesi konmuştur.
13. J.A. Pechman, H.J. Aaron, and M.K. Taussig, *Social Security: Perspectives for Reform* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1968), p. 69.
14. John A. Brittain, *The Payroll Tax for Social Security* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1972).
15. George J. Stigler, "Director's Law of Public Income Redistribution" [Kamu Geliri Yeniden Dağıtımının Director Yasası], *Journal of Law and Economics*, c. 13 (Nisan 1970), s. 1.

16. Yoksulluk tahminlerinin mükemmel bir tartışması için bkz. Martin Anderson, *Welfare* (Stanford, Calif.: Hoover Institution, Stanford University, 1978), Bölüm 1.
17. *a.g.e.*, s. 39.
18. *a.g.e.*, s. 91; daha önceki kitabı *The Federal Bulldozer: A Critical Analysis of Urban Renewal, 1949-1962* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1964)'den uyarlanmış.
19. "The FTC Discovers HUD," *Wall Street Journal*, 21 Mart 1979, s. 22.
20. 1976'da Chicago Üniversitesi'nde sunulmuş, "Sosyalist bir Ülkede Nasıl Klinik Uzmanı Olunur?" başlıklı yayımlanmamış tebliğden.
21. Max Gammon, *Health and Security: Report on Public Provision for Medical Care in Great Britain* (Londra: St Michael's Organization, Aralık 1976), ss. 18-19.
22. 2x2 boyutlarında bir tablo şeklindeki uygun formülasyon, televizyon programımızın yapımcı yardımcısı Eben Wilson ile yapılan tartışmanın ürünüdür.
23. Ancak, yeni bir inovasyon var: bir veya daha fazla çocuğu olan aileler 'kazanılmış gelir kredisi' adlı, negatif gelir vergisine benzer bir ödeneği hak edebilir.
24. Birkaç yıllık bir dönemin ortalama gelirini bulmanın bir şartı var. Ama şartlar oldukça katı; dolayısıyla oynak gelirli bir kişi, ortalama olarak aynı ama istikrarlı bir gelire sahip birine göre daha fazla vergi öder. İlaveten, oynak gelire sahip kişilerin çoğu bundan hiç yararlanmaz.
25. *Capitalism and Freedom [Kapitalizm ve Özgürlük]* (Chicago: University of Chicago Press, 1962) 12. Bölüm'de bunu önerdik. Milton Friedman'ın ifadesi için bkz. ABD Kongresi, Temsilciler Meclisi, Committee on Ways and Means [Vergilendirme Komitesi], *Sosyal Güvenlik ve Refah Önergeleri, Oturumlar*, 91. Kongre, 1. Oturum, 7 Kasım 1969, kısım 6, ss. 1944-1958.
26. Başkan Nixon'ın planını alt etmede sosyal refah bürokrasisinin rolü konusunda, bkz. Daniel P. Moynihan, *The Politics of a Guaranteed Income: The Nixon Administration and the Family Assistance Plan [Garanti Gelir Siyaseti: Nixon Yönetimi ve Aile Yardımı Planı]* (New York: Random House, 1973).
27. Anderson, *Welfare*, s. 135.
28. *a.g.e.*, s. 135.
29. *a.g.e.*, s. 142.

5. Bölüm

1. Bkz. J.R. Pole, *The Pursuit of Equality in American History* [Amerikan Tarihinde Eşitlik Arayışı] (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1978), ss. 51-58.
2. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America* [Amerika'da Demokراسi], 2 Cilt, 2. Bs., Çev. Henry Reeve, ed. Francis Bowen (Boston: John Allyn, Publisher, 1863), C. I, ss. 66-67. (İlk Fransızca baskının tarihi: 1835.)
3. *a.g.e.*, ss. 67-68.
4. Bkz. Smith, *The Russians* [Ruslar], ve Kaiser, *Russia: The People and the Power* [Rusya: Halk ve İktidar]. Nick Eberstadt, "Has China Failed?" *The New York Review of Books*, 5 Nisan 1979, s. 37, notlar, "Çin'de,... gelir dağılımı çok kabaca 1953'ten beri aynı kalmıştır.
5. Helen Lefkowitz Horowitz, *Culture and the City* [Kültür ve Şehir] (Lexington: University Press of Kentucky, 1976), ss. ix-x.
6. *a.g.e.*, ss. 212 ve 31.
7. "The Forgotten Man" [Unutulmuş Adam], içinde: Albert G. Keller and Maurice R. Davis, eds., *Essays of William G. Sumner* (New Haven: Yale University Press, 1934), c. I, ss. 466-96.
8. Robert Nozick, "Who Would Choose Socialism?" [Sosyalizmi Kim Tercih Eder?] *Reason*, Mayıs 1978, ss. 22-23.
9. *Wealth of Nations*, C. I, s. 325 (Kitap II, Bölüm III).
10. Bkz. Smith, *The Russians*, ve Kaiser, *Russia: The People and the Power*.
11. Nick Eberstadt, "China: How Much Success," *New York Review of Books*, 3 Mayıs 1979, ss. 40-41.
12. John Stuart Mill, *The Principles of Political Economy* [Politik İktisatın İlkeleri] (1848), 9. Bs., (Londra: Longmans, Green & Co., 1886), C. II, s. 332 (Kitap IV, Bölüm VI).

6. Bölüm

1. Leonard Billet, *The Free Market Approach to Educational Reform*, Rand Paper P-6141 (Santa Monica, Calif.: The Rand Corporation, 1978), ss. 27-28.
2. *The Good Society*'den aktaran Wallis, *An Over-Governed Society*, s. viii.

3. Aktaran E.G. West, "The Political Economy of American Public School Legislation," *Journal of Law and Economics*, c. 10 (Ekim 1967), ss. 101-28, alıntı s. 106.
4. *a.g.e.*, s. 108.
5. Yanıltıcı terminolojiye dikkat. "Kamu" "hükûmete ait" (governmental) ile eşitlenir; ama başka bağlamlarda, mesela "kamusal hizmetler," "halk kütüphaneleri," vs. derken, bu yapılmaz. Eğitim meselesinde, Harvard Kolejinin University of Massachusetts'ten daha az "kamusal" olduğu iddia edilebilir mi?
6. *a.g.e.*, s. 110.
7. R. Freeman Butts, *Encyclopaedia Britannica*, c. 7 (1970), s. 992.
8. W.O.L. Smith, *Encyclopaedia Britannica*, c. 7 (1970), s. 988.
9. *a.g.e.*, ss. 988-89.
10. E.G. West, *Education and the State* [Eğitim ve Devlet] (Londra: The Institute of Economic Affairs, 1965).
11. Gammon, *Health and Security*, s. 27.
12. Market Data Retrieval'dan Herbert Lobsenz ve Cynthia Savo'ya Eğitim Veri Bankası'ndan bu verileri bizimle paylaştıkları için müteşekkiriz.
13. Esasen, bu kamu okullarının birçoğu gerçekte bir vergiden kaçınma noktası olarak kabul edilebilir. Özel olsalardı, eğitim-öğretim harçları federal gelir vergisi matrahından düşülebilir olmayacaktı. Yerel vergilerle finanse edilen kamusal okul olunca, vergiler matrahtan düşülebiliyor.
14. Birimiz bu kupon planını ilk kez Milton Friedman, "The Role of Government in Education," içinde: Robert A. Solo, ed., *Economics and the Public Interest* (New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1955)'de önermişti. Bu makalenin gözden geçirilmiş bir versiyonu *Kapitalizm ve Özgürlük*'ün 6. Bölümü olarak yayımlanmıştır.
15. *a.g.e.*, s. 86.
16. Bkz. Christopher Jencks ve yardımcıları, *Education Vouchers: A Report on Financing Elementary Education by Grants to Parents* (Cambridge, Mass.: Center for the Study of Public Policy, Aralık 1970); John E. Coons ve Stephen D. Sugarman, *Education by Choice: The Case for Family Control* (Berkeley: University of California Press, 1978).
17. Coons and Sugarman, *Education by Choice*, s. 191.

18. *a.g.e.*, s. 130.
19. *Wealth of Nations*, c. II, s. 253 (Kitap V, Bölüm I).
20. Örneğin, the Citizens for Educational Freedom [Eğitim Özgürlüğünü Savunan Vatandaşlar], the National Association for Personal Rights in Education [Eğitimde Kişisel Haklar Milli Birliği].
21. Education Voucher Institute, Mayıs 1979'da Michigan'da kurulmuştur.
22. Kenneth B. Clark, "Alternative Public School Systems," içinde: *Harvard Educational Review*, *Eğitimde Fırsat Eşitliği Özel Sayısı*, c. 38, no. 1 (Kış 1968), ss. 100-113; alıntılanan pasaj ss. 110-11.
23. Daniel Weiler, *A Public School Voucher Demonstration: The First Year at Alum Rock*, Rand Report No. 1495 (Santa Monica, Calif.: The Rand Corporation, 1974).
24. Henry M. Levin, "Aspects of a Voucher Plan for Higher Education," Occasional Paper 72-7, School of Education, Stanford University, Temmuz 1972, s. 16.
25. Carnegie Commission on Higher Education, *Higher Education: Who Pays? Who Benefits? Who Should Pay?* (McGraw-Hill, Haziran 1973), ss. 2-3.
26. *a.g.e.*, s. 4.
27. *a.g.e.*, s. 4.
28. *a.g.e.*, s. 15.
29. Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, *More than Survival: Prospects for Higher Education in a Period of Uncertainty* (San Francisco: Jossey Bass Publishers, 1975), s. 7.
30. Carnegie Commission, *Higher Education*, s. 176. Metindeki yüzdeleri Carnegie tablosundan değil, onun atıfta bulunduğu kaynaktan hesapladık, Tablo 14, 1971 için U.S. Census Reports Series P-20, no. 241, s. 40. Bunu yaparken, Carnegie raporundaki yüzdelerin hafiften hatalı olduğunu gördük.

Verdiğimiz rakamlar kısmen yanıltıcı zira eşyle birlikte yaşayan evli öğrenciler, ebeveynlerinin geliri ile değil, kendileri ve eşlerinin aile geliri ile sınıflandırılmaktadır. Şayet evli öğrenciler çıkarılırsa, tarif edilen etki daha da büyüktür: geliri 5.000 dolardan az olan ailelerden gelen öğrencilerin yüzde 22'si özel okullara giderken, geliri 5.000 dolar ile 10.000 dolar arasında ailelerden gelenlerin yüzde 17'si, geliri 10.000 dolar ve üzeri olan ailelerden gelenlerin ise yüzde 25'i özel okula gitmektedir.

31. U.S. Bureau of the Census [ABD Sayım Bürosu] rakamlarına göre, yaşları on sekiz ile yirmi dört arasında olup da 1971'de kamu kolejlerinde lisans öğrencisi olarak kayıtlı olan öğrencilerin yüzde 14'ten daha azı yıllık geliri 5.000 dolardan az olan ailelerden geliyordu, her ne kadar tüm 18-24 yaş grubunun yüzde 22'den fazlası söz konusu düşük gelirlili ailelerden geliyor idiyse de. Toplam 18-24 yaş grubunun yüzde 40'tan daha azı bu yüksek gelirlili ailelere mensup olmakla birlikte, kayıtlı öğrencilerin yüzde 57'si yıllık geliri 10.000 doların üzerinde ailelerden geliyordu.

Yine, bu rakamlar eşi yanında olan evli öğrencilerin dâhil edilmesinden kaynaklı bir yanlılığa sahiptir. Toplam 18-24 yaş grubundaki nüfusun yüzde 18'i geliri 5.000 dolardan az olan ailelere mensup olmasına rağmen kamu kolejlerinde kayıtlı öteki öğrencilerin sadece yüzde 9'u söz konusu düşük gelirlili ailelerden gelmektedir. 18-24 yaş grubunun sadece yüzde 50'den biraz fazlası bu tür ailelere mensup olmasına rağmen medenî durumu öteki kategoriye girenlerin neredeyse yüzde 65'i geliri \$10,000 ve üzeri ailelere mensuptu.

Yeri gelmişken, bu ve bir önceki notla ilişkili olarak, altını çizmeye değerdir ki, Carnegie Komisyonu bu rakamlara atıfta bulunduğu özet raporunda, evli öğrenciler ile bekârlar arasında ayırım yapmadan bunları bir araya getirdiğinden hiç söz etmemektedir; oysa böyle yapmak, raporun sonuçlarını, açıkça yükseköğretimin devlet tarafından finansmanı bağlamında düşük gelir gruplarından yüksek gelir gruplarına gelir transferini olduğundan eksik gösterme yönünde yanlı hâle getirmektedir.

32. Douglas M. Windham 1967-68 yılı ve dört gelir grubunun her biri için, kamusal yüksek-öğretimden elde edilen fayda ile katlanılan maliyet arasındaki farkın parasal değeri konusunda iki tahminde bulunmuştur. Daha küçük transfer rakamları şöyledir.

Gelir Grubu (\$ yıllık)	Toplam fayda (\$)	Toplam maliyet (\$)	Net maliyet(-) veya kazanç (+)(\$)
0-3.000	10.419.600	14.259.360	-3.839.760
3.000-5.000	20.296.320	28.979.110	- 8.682.790
5.000-10.000	70.395.980	82.518.780	- 12.122.800
10.000 ve üzeri	64.278.490	39.603.440	+ 24.675.050

Kaynak: Douglas M. Windham, *Education, Equality and Income Redistribution* (Eğitim, Eşitlik ve Gelirin Yeniden Dağıtımı) (Lexington, Mass.: Heath Lexington Books, 1970), s. 43.

33. W. Lee Hansen ve Burton A. Weisbrod, *Benefits, Costs, and Finance of Public Higher Education* (Chicago: Markom Publishing Co., 1969), s. 76, bizim hesapladığımız aşağıdaki satır 5 hariç. Satır 3'teki vergilerin, Florida'da maliyetlerin düşülmesine izin verilmesinin aksine, bütün vergileri içermektedir, sadece yüksek öğretimin finansmanı için ödenen vergileri değil.

	Bütün aileler	California Yüksek Öğretim sisteminde çocuğu olmayan aileler	California Yüksek Öğretim sisteminde çocuğu olan aileler			
			Toplam	Yüksek okul	Eyalet koleji	California. Üniv.
1 Ortalama aile geliri	8.000\$	7.900\$	9.500\$	8.800\$	10.000\$	12.000\$
2 Yıllık ortalama yüksek öğretim sübvansiyonu		0	880	720	1400	1700
3 Ortalama ödenen toplam eyalet vergisi ve yerel vergiler	\$620	650	740	680	770	910
4 Net transfer (satır 2-satır 3)		-650	+140	+40	+630	+790
5 Ortalama gelirin yüzdesi olarak net transfer (%)		-8,2	+1,5	+0,5	+6,3	+6,6

34. Carnegie Commission, *Higher Education*, s. 7.
35. İlk olarak Milton Friedman, "The Role of Government in Education" içinde yayımlanmış, hafifçe gözden geçirilmiş şekli *Kapitalizm ve Özgürlük*'te yeniden basılmıştır; altını sonraki kaynak s. 105'tendir.
36. *Educational Opportunity Bank*, a Report of the Panel on Educational Innovation to the U.S. Commissioner of Education and the Director of the National Science Foundation (Washington, D.C.:

U.S. Government Printing Office, Ağustos 1967). Destekleyici materyal K. Shell, F.M. Fisher, D.K. Foley, A.F. Fricdlaender (J. Behr, S. Fischer, K. Mosenson işbirliğiyle), "The Educational Opportunity Bank: An Economic Analysis of a Contingent Repayment Loan Program for Higher Education," *National Tax Journal*, Mart 1968, ss. 2-45'in yanı sıra Zacharias Panel'in yayımlanmamış belgelerinde sunulmuştur.

37. Kurumun demeci için bkz. National Association of State Universities and Land Grant Colleges, *Proceedings*, 12-15 Kasım 1967, ss. 67-68. Smith'ten alıntı için bkz. *Wealth of Nations*, C. I, s. 460 (Kitap IV, Bölüm III), kastedilen kişiler yabancı mallara karşı devletten koruma talep eden tacirlerdir.
38. Carnegie Commission, *Higher Education*, s. 121.
39. *Capitalism and Freedom* [Kapitalizm ve Özgürlük], ss. 99-100.

7. Bölüm

1. Marcia B. Wallace and Ronald J. Penoyer, "Directory of Federal Regulatory Agencies," Working Paper No. 36, Center for the Study of American Business, Washington University, St. Louis, Eylül 1978, s. ii.
2. *Evaluation of the 1960-1963 Corvair Handling and Stability* (Washington D.C.: U.S. Department of Transportation, National Highway Traffic Safety Administration, Temmuz 1972), s. 2.
3. Bkz. Mary Bennett Peterson, *The Regulated Consumer* (Los Angeles: Nash Publishing, 1971), s. 164.
4. Matthew Josephson, *The Politicos* (New York: Harcourt Brace, 1938), s. 526.
5. Thomas Gale Moore, "The Beneficiaries of Trucking Regulation," *Journal of Law and Economics*, c. 21 (Ekim 1978), s. 340.
6. *a.g.e.*, ss. 340, 342.
7. Gabriel Kolko, *The Triumph of Conservatism* [Muhafazakârlığın Zaferi] (The Free Press of Glencoe, 1963), s. 99'dan alıntı.
8. Richard Harris, *The Real Voice* [Hakiki Ses] (New York: Macmillan, 1964), s. 183.
9. William M. Wardell and Louis Lasagna, *Regulation and Drug Development* [Regülasyon ve İlaç Geliştirme] (Washington, D.C.: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1975), s. 8.

10. Sam Peltzman, *Regulation of Pharmaceutical Innovation* (Washington, D.C.: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1974), s. 9.
11. 1950'ler ve erken 1960'lar için tahminler Wardell ve Lasagna, *Regulation and Drug Development*, s. 46'dan; 1978 için, Louis Lasagna, "The Uncertain Future of Drug Development," *Drug Intelligence and Clinical Pharmacy*, C. 13 (Nisan 1979), s. 193'ten alınmıştır.
12. Peltzman, *Regulation of Pharmaceutical Innovation*, s. 45.
13. U.S. Consumer Products Safety Commission, *Annual Report, Fiscal Year 1977* (Washington, D.C., Ocak 1978), s. 4.
14. Wallace and Penoyer, "Directory of Federal Regulatory Agencies," s. 14.
15. Murray L. Weidenbaum, *The Costs of Government Regulation*, Yayın No. 12 (St. Louis: Center for the Study of American Business, Washington University, Şubat 1977), s. 9.
16. a.g.e.
17. Wallace and Penoyer, "Directory of Federal Regulatory Agencies," s. 19.
18. A. Myrick Freeman III and Ralph H. Haveman, "Clean Rhetoric and Dirty Water," *The Public Interest*, No. 28 (Yaz 1972), s. 65.
19. Herbert Asbury, *The Great Illusion, An Informal History of Prohibition* [Büyük İllüzyon: Yasağın Enformel Tarihi] (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1950), ss. 144-45.

8. Bölüm

1. Yeminin birçok alternatif tercümesi mevcuttur. Metindeki alıntılar şu versiyonundan yapılmıştır: John Chadwick ve W.N. Mann, *The Medical Works of Hippocrates* (Oxford: Blackwell, 1950), s. 9.
2. George E. Hopkins, *The Airline Pilots: A Study in Elite Unionization* (Cambridge: Harvard University Press, 1971), s. 1.
3. Milton Friedman, "İktisat Politikası Açısından Sendikaların Önemi Üzerine Bazı Mülâhazalar," içinde: David McCord Wright, ed., *The Impact of the Union* (New York: Harcourt Brace, 1951), ss. 204-34. Benzer bir tahmin on yılı aşkın bir süre sonra çok daha detaylı ve kapsamlı şu çalışmaya dayalı olarak yapılmıştır: H.G. Lewis, *Unionism and Relative Wages in the United States* (Chicago: University of Chicago Press, 1963), s. 5.

4. Hopkins, *The Airline Pilots*, s. 2.
5. John P. Gould, *Davis-Bacon Act*, Special Analysis No. 15 (Washington D.C.: American Enterprise Institute, Kasım 1971), s. 10.
6. a.g.e., ss. 1, 5.
7. Bkz. Yale Brozen and Milton Friedman, *The Minimum Wage Rate* (Washington D.C.: The Free Society Association, Nisan 1966); Finis Welch, *Minimum Wages: Issues and Evidence* (Washington D.C.: American Enterprise Institute, Kasım 1978); *Economic Report of the President*, Ocak 1979, s. 218.
8. Bkz. Milton Friedman and Simon Kuznets, *Income from Independent Professional Practice* (New York: National Bureau of Economic Research, 1945), ss. 8-21.
9. Michael Pertschuk, "Needs and Incomes," *Regulation*, Mart/Nisan 1979.
10. William Taylor, Executive Vice-President of the Valley Camp Coal Company, aktaran Melvyn Dubofsky and Warren Van Tine, *John L. Lewis: A Biography* (New York: Quadrangle/New York Times Book Co., 1977), s. 377.
11. Karen Elliott House, "Balky Bureaus: Civil Service Rule Book May Bury Carter's Bid to Achieve Efficiency," *Wall Street Journal*, 26 Eylül 1977, s. 1, sütun 1.

9. Bölüm

1. John Stuart Mill, *The Principles of Political Economy*, C. II, s. 9 (Kitap III, Bölüm VII).
2. Andrew White, *Money and Banking* (Boston: Ginn & Co., 1896), ss. 4 ve 6.
3. Robert Chalmers, *A History of Currency in the British Colonies* (Londra: Printed for H.M. Stationery Office by Eyre & Spottiswoode, 1893), s. 6, daha eski bir baskısından alıntı.
4. A. Hinston Quiggin, *A Survey of Primitive Money* (Londra: Methuen, 1949), s. 316.
5. White, *Money and Banking*, ss. 9-10.
6. C.P. Nettels, *The Money Supply of the American Colonies Before 1720* (Madison: University of Wisconsin, 1934), s. 213.
7. White, *Money and Banking*, s. 10.

8. Paul Einzig, *Primitive Money*, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. Bs. (Oxford and New York: Pergamon Press, 1966), s. 281.
9. Bkz. Bölüm 2.
10. Bkz. Phillip Cagan, "The Monetary Dynamics of Hyperinflation," içinde: Milton Friedman, ed., *Studies in the Quantity Theory of Money* (Chicago: University of Chicago Press, 1956), s. 26.
11. Eugene M. Lerner, "Inflation in the Confederacy, 1861-65, içinde: M. Friedman, ed., *Studies in the Quantity Theory of Money* [Para'nın Miktar Teorisi Araştırmaları], s. 172.
12. Elgin Groseclose, *Money and Man* [Para ve İnsan] (New York: Frederick Ungar Publishing Co., 1961), s. 38.
13. John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace* [Barışın İktisadi Sonuçları] (New York: Harcourt, Brace & Howe, 1920), s. 236.
14. Robert L. Schuettinger and Eamon F. Butler, *Forty Centuries of Wage and Price Controls* [Ücret ve Fiyat Kontrollerinin Kırk Yüzyılı] (Washington D.C.: Heritage Foundation, 1979).
15. Neden: Dolar cinsinden Yen için sabit bir döviz kurunu korumaya çalışma politikası. Yen üzerinde yukarı yönlü baskı vardı. Bu baskıya karşı koymak üzere, Japon otoriteleri yeni basılmış Yen ile Dolar satın alıyor, bu da para arzını artırıyordu. Ülke olarak, para arzına bu ilaveyi başka araçlarla ortadan kaldıracabilirlerdi, ama yapmadılar.

10. Bölüm

1. Raoul Berger, *Government by Judiciary* (Cambridge: Harvard University Press, 1977), ss. 1, 408.
2. *Lectures on the Relation Between Law and Public Opinion* [Hukuk ve Kamuoyu Arasındaki İlişki Üzerine Dersler] (1914 bs.), s. 302.
3. "Boom Industry," *Wall Street Journal*, 12 Haziran 1979, s. 1, sütun 5.
4. *Lectures on the Relation Between Law and Public Opinion* (1914 bs.), ss. 257-58.
5. Milton Friedman, "Monumental Folly" [Anıtsal Budalalık], *Newsweek*, 25 Haziran 1973.
6. Friedman and Schwartz, *Monetary History*, s. 46.

DİZİN

A

- ABD Anayasası 30, 65, 122, 128, 154, 161, 249, 262, 441, 442, 443, 460, 461, 463, 468, 469, 471, 472, 474
- ABD Gelir İdaresi (IRS) 122, 458
- ABD Kıta Kongresi 391
- ABD Kongresi 83, 146, 150, 159, 166, 201, 205, 206, 312, 319, 344, 372, 411, 417, 430, 441, 448, 450, 460, 463, 464, 465, 468, 469, 471–474, 481
- ABD Posta İdaresi 444, 453
- ABD Tasarruf Bonoları 353
- Adalet Bakanlığı, ABD 354
- Adams, John 458
- Addams, Jane 228
- Afrika 28, 112, 240, 392, 396
- Aile Yardım Planı 205
- Aldrich, Nelson W. 130
- Alkol, Tütün ve Ateşli Silahlar Bürosu 332
- Allende, Salvador 397
- Almanya 43, 82, 86, 104, 105, 112, 113, 127, 162, 375, 395, 396, 399, 403, 407–409, 422
- altın standardı 137, 146, 151, 153, 407
- Alum Rock (Kaliforniya) Okulu 276
- Amerika'da Demokrasi* (Tocqueville) 214
- Amerikan Emek Federasyonu, Endüstriyel Örgütler Kongresi (AFL-CIO) 123, 372
- Amerikan İç Savaşı 212, 216, 218, 309, 401, 472
- Amerikan Öğretmenler Federasyonu 272
- Amerikan Tıp Derneği 364, 368, 375
- Amtrak 317, 319, 320, 478

Anderson, Martin 183, 205, 206,
207, 486
aristokrasi 167, 169, 440
Arjantin 397
Auletta, Kon 172, 484
Ayers, Don 276

B

- Bağımsızlık Bildirgesi 26, 27, 28,
33, 211, 214
Bangladeş 240
Bankacılık Kanunu (1935) 154
bankacılık sistemi 138, 142, 145,
150, 154
bankalar 93, 129–154, 159, 353,
411, 412, 422
Beck, David 379
Bellamy, Edward 160, 484
Berger, Raoul 443, 495
Berkeley Kaliforniya Üniversitesi
284
beşerî sermaye 52, 53
Bin Dokuz Yüz Seksen Dört
(Orwell) 175, 485
Biorck, Gunnar 189
Birinci Dünya Savaşı 73, 74, 99,
100, 109, 167, 219, 355,
396, 399, 416
Birleşik Devletler Bankası 142, 143,
144, 145
Birleşik Krallık 168, 261, 405, 407,
409. *Ayrıca bkz* Büyük
Britanya
Birleşik Maden İşçileri 378, 379
Bismarck, Otto von 160, 166–169
Bittenbender, William P. 276
Bopp, Karl 150
Boston (Massachusetts) 254, 487,
494
Brennan, Pat 444, 445, 453
Brezilya 86, 238, 239, 397, 401,
406–408
Broderick, Joseph A. 143
Bronx (New York) 185, 255
Bryan, William Jennings 311
bürokrasi 15, 16, 166, 180, 181,
182, 198, 201–205,
234, 254, 257, 267, 272,
275–278, 313, 314, 319,
347, 382, 444, 454–459,
463, 486
Bürokratik Yerinden Etme Teorisi
251
bütçe 69, 138, 157, 158, 162, 165,
171, 172, 208, 326, 336,
346, 350, 354, 408, 414,
418, 463–466, 480
Büyük Britanya 28, 31, 34, 72, 73,
76, 81, 109, 116, 124, 164,
167, 169, 189, 220, 230,
360, 366, 441, 461. *Ayrıca*
bkz Birleşik Krallık
Büyük Bunalım (Büyük Buhan)
29, 31, 127, 128, 142, 148,
151, 158, 161, 162, 250,
392, 439, 443

C-Ç

- Callaghan, James 413
Carnegie Vakfı 227, 286, 288
Carnegie Yükseköğretim Komis-
yonu 286, 288, 289, 291,
294, 490
Carpenter, Ed 257

Carson, Rachel 302, 325
 Carter, Jimmy 122, 123, 188, 205,
 344-348, 457, 494
 Cezayir 347
 Chase, Salmon P. 472
 Chicago (Illinois) 19, 171, 180, 227,
 228, 254, 295, 308, 310,
 321, 383, 486, 491, 493,
 495
 Childs, Marquis 170
 Churchill, Winston 169
 Clark, Kenneth B. 275, 489
 Columbia Üniversitesi 159
 Cooley, Thomas 312

Çalışma Bakanlığı, ABD 450
 Çan Kay Şek 127, 397
 Çekoslovakya 57
 Çevre Koruma Ajansı 309, 336,
 383, 450
 Çin 28, 57, 71, 72, 100, 107, 112,
 113, 127, 216, 222, 237,
 238, 239, 240, 397, 398,
 449, 487
 çocuklu ailelere yardım 181

D

Dartmouth Koleji 282
 Davis-Bacon Yasası 371, 450, 478
 Dayton Hava Taşımacılığı 315, 316
 Debs, Eugene V. 443
 deflasyon 146, 152, 153, 155
 demiryolu endüstrisi/sektörü 307,
 313, 317, 320
 demokrasi 111, 162, 214, 215, 272,
 275, 440, 487

devlet kontrolü 33, 112, 244, 249,
 317, 324, 437
 Dicey, A. V. 167, 168, 444, 458,
 484
 dinî özgürlük 214, 264
 Doğu Almanya 113
 döviz kurları 92, 93, 94
 durgunluk 107, 108, 112, 129, 130,
 141, 142, 148, 154-157,
 310, 413, 419, 435
 düzenleyici faaliyet 164, 303, 304,
 332

E

Eastman, George 226
 Edison, Thomas Alva 226
 Edsel otomobili 352
 Eğitim Bakanlığı, ABD 165
 Ekonomik Haklar Yasası 462
 ekonomik özgürlük 19, 98, 117,
 118, 120, 121, 439, 474
 Endonezya 40, 107
 enerji 28, 47, 50, 52, 111, 115, 186,
 219, 240, 303, 305, 306,
 309, 316, 343-349, 450,
 456
 Enerji Bakanlığı, ABD 47, 343, 344,
 346, 450
 enflasyon 13-15, 32, 48, 94, 123,
 127, 138, 139, 152, 155,
 170-172, 234, 251, 326,
 349, 354, 373, 382, 389,
 391-401, 407-435, 438,
 444, 454, 467, 471, 473,
 474, 480
 Engels, Friedrich 169
 entegrasyon 208, 251, 265, 266

Erhard, Ludwig 105, 395
Eyaletlerarası Ticaret Komisyonu
(ICC) 101, 303, 308, 309,
312–322, 458

Fransa 100, 153, 163, 213, 248,
249, 437
Freeman, A. Myrick 342, 483, 488,
493

F

faiz oranları 146, 410, 413, 414,
427
Federal Demiryolu İdaresi 303
Federal Eğitim Enstitüsü 274
Federal Ekonomik Fırsat Ofisi 274
Federal Havacılık İdaresi 332
federal mahkemeler 455
Federal Rezerv Kurulu (Fed) 134,
139, 140, 148, 150, 153, 154
Federal Rezerv Sistemi 130, 136,
137, 139, 141, 142, 145, 149,
152–154, 157, 410–413
Federal Rezerv Yasası 130, 134,
149
Federal Sicil 303, 304
Federal Ticaret Komisyonu 174,
187, 354, 376
Federal Yüksek Mahkeme.
Bkz Yüksek Mahkeme
FEVER 277
Fiji Adaları 112
fiyat sistemi 42, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 50, 55, 56, 58, 101,
346, 424
Florida 290, 491
Ford, Gerald, R. 205, 344
Ford, Henry 226, 227
Ford Motor Şirketi 102, 352
Ford Vakfı 227

G

Gammon, Max 190, 191, 251, 486,
488
Gee, Dennis 277, 278
gelir dağılımı 44, 48, 55, 56, 58,
239, 487
General Motors 102, 252, 285,
302, 351
Gıda, İlaç ve Kozmetik Kanunu
(1938) 323, 324
gıda kuponları 164, 181, 182
Gıda ve İlaç İdaresi (FDA) 119, 308,
309, 321–332, 350, 355,
356
Gıda ve İlaç Yasası (1906) 321, 323
Glass, Carter 130
Goldwater, Barry 173
göç 25, 29, 74, 75, 100, 112, 113,
143, 171, 181, 191, 220, 243
gönüllü mübadele 19, 38, 39, 61,
65, 66, 71, 249, 284, 337
Greenback Partisi 311
Gresham Yasası 394
gümüş 392, 396, 410, 414, 415,
471, 472
Güney Amerika 239, 240, 396,
426
Güney Kore 239

H

Hacker, Ted 316

Haklar Bildirgesi 441, 461
 Hamilton, Alexander 74, 95, 97,
 219, 297
 Harlem Prep 256, 257, 273, 277
 Haveman, Robert H. 342, 493
 hayat pahalılığı 428
 Hayek, Friedrich A. von 33
 hayır kurumları 75, 76, 157, 173,
 208, 227, 255
Hayvan Çiftliği (Orwell) 221
 Hazine Bakanlığı, ABD 353
Her Süratte Emniyetsiz (Nader)
 325
 Hindistan 28, 81, 103, 107, 108,
 109, 110, 111, 112, 113, 114,
 115, 116, 117, 179, 216, 237,
 240, 286, 440, 442
 hisse sahipleri 52
 Hitler, Adolf 100, 127, 375
 Hoffa, Jimmy 379
 Hong Kong 71, 72, 76, 81, 82, 97,
 106, 112, 113
 Hoover Barajı 477
 Hoover, Herbert 146, 147, 157,
 484, 486
 Horowitz, Helen 227, 228, 487
 Hristiyan Genç Kadınlar Cemiye-
 ti 76

I-i

İrkî Eşitlik Kongresi 267

İkinci Dünya Savaşı 87, 112, 127,
 162, 234, 259, 344, 345,
 395, 397, 399, 426, 437
 ilaç endüstrisi 302, 324, 329

İmalat Sanayileri Raporu (Hamilton)
 74, 95, 219
 İskân ve Kentsel Gelişim Depart-
 manı 183
 İspanya 240, 396
 İsrail 106, 113, 232, 233
 İstihdam Kanunu (1946) 162
 İsveç 160, 163, 164, 170, 171, 189,
 437, 448
İsveç: Orta Yol (Childs) 170
 İsviçre 92, 94, 398
 işçi sendikaları 187, 359–361,
 364–366, 380, 478
 İş Geliştirme İdaresi (WPA) 161,
 478
 işgücü piyasası 51, 412
 İş Sağlığı ve Güvenliği İdaresi
 (OSHA) 381, 459
 işsizlik 88, 90, 127, 149, 155, 161,
 162, 164, 168, 169, 170,
 171, 173, 174, 181, 368, 373,
 374, 412, 413, 420, 422,
 423, 427, 434, 435, 478,
 479, 485
 İtalya 240, 398

J

Jackson, Henry 122
 Japonya 43, 71, 73, 81–86, 90, 93,
 97, 106–117, 127, 162, 236,
 398, 399, 404, 407–409,
 422, 432–435, 440, 452
 Jefferson, Thomas 26, 30, 31, 33,
 212–215, 439, 440
 Johnson, Lyndon 164, 293
The Jungle (Sinclair) 308, 321

K

- Kahn, Alfred 317
 Kaliforniya Üniversitesi (UCLA) 281, 290, 296
 Kamboçya 38, 222
 kamu işleri 64, 442
 kamusal yardım 161, 165, 173, 174, 180, 478
 kamyonculuk sektörü 313, 314, 317
 Kanada 189, 190, 356
 kapitalizm ve eşitlik 9–11, 237–495
 Kapsamlı İstihdam ve Eğitim Yasası (CETA) 185, 186
 karşılaştırmalı üstünlük ilkesi 89
 karteller 47, 50, 96, 102, 314, 343, 345, 354, 378, 379
 Kefauver, Estes 302, 308, 324, 331
 Kelsey, Frances O. 329
 Kennedy, Edward M. 188
 Kennedy, John F. 329
 Kent (İngiltere) 277, 278
 kentsel dönüşüm 164, 165, 186, 187
 Kerr, Clark 288
 Keynes, John Maynard 13, 14, 128, 148, 416, 495
 Keynesyen iktisat politikaları 13, 16, 128, 162
 kibbutz 232, 233
 kilise okulları 124, 254, 262–264, 271, 275, 276
 kirlilik 337–343
 Knickerbocker Tröst Şirketi 129, 145

- Knight, Frank H. 207
 kolejler ve üniversiteler 29, 123, 159, 187, 219, 257, 263, 280–283, 287–289, 293, 294–296, 442, 463, 490
 komünist ülkeler 56, 58, 100
 komünler 232
 konut 57, 72, 164, 165, 170, 172, 182–187, 192, 209, 234, 345, 421, 422, 429
 kölelik 27, 29, 33, 100, 117, 211, 215, 216
 kömür madenciliği 366, 378
 Krauss, Melvyn B. 447
 krediler 132–135, 138, 149, 282, 292, 422, 429
 Kristol, Irving 231
 kumanda sistemi / kumanda ekonomisi 14, 16, 27, 28, 33–35, 38, 47, 55–57. Ayrıca bkz merkezi ekonomik planlama
 Kuzey Carolina 392

L

- Laker, Freddie 317, 354
 Laski, Harold 441
 Lehman, Herbert 147
 Levin, Henry M. 283, 284, 489
 Lincoln, Abraham 117, 118, 216, 389, 390
 Lippmann, Walter 245
 Lloyd George, David 169
London Times 124
 Los Angeles (Kaliforniya) 184, 185, 254, 281, 318, 487, 492

M

- Macaristan 57, 399
 Magna Carta 30
 Malezya 106, 112
 Mann, Horace 247, 248, 249, 493
 Mao Zedong 107, 397, 398, 440
 Marshall, Alfred 51
 Marshall Planı 87, 89
 Marx, Karl 56, 169, 220, 302, 439, 440
 Maryland 381, 392, 394
 Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) 293, 486
 McCollam Okulu 277
 McGill, Maurice G. 459
 Meany, George 123
 Medicaid (Sağlık Yardımı) 164, 188
 Medicare (Sağlık Sigortası) 164, 188
 Meksika 356, 396
 Menkül Kıymetler ve Borsa Komisyonu 161
 merkezi ekonomik planlama 36, 60, 103, 107, 114
 Mısır 106, 113
 Michigan 274, 489
 Michigan Üniversitesi 281, 284
 Milkwaukee (Wisconsin) 442
 Milletlerin Zenginliği (Smith) 26, 41, 73, 79, 301, 483
 Millî Eğitim Derneği 272
 Millî Sigorta Yasası (1911) 167, 168, 169
 Mill, John Stuart 27, 239, 391, 487, 494
 Mills, Ogden 150
 miras 53, 54, 56, 222, 223, 234, 286, 426
 Mitchell, Edward J. 347
 monopol 97
 monopson 96, 97
 Montgomery County (Maryland) 381, 382
 Moore, Thomas 315, 492
 Motorlu Taşımacılık Yasası (1935) 314
 mülkiyet 14, 65, 66, 105–107, 121, 159, 170, 223, 311, 473, 474, 477
 müşevvikler 72, 285

N

- Nader, Ralph 302, 306, 308, 318, 325, 354
 Napolyon 248
 Nation 442
 New Hampshire 276, 376
 New York Bankalar Takas Odası Birliği 143
 New York Central Demiryolu 317
 New York Eyaleti 172, 183, 229, 247, 296
 New York Eyaleti Bankalar Başmüfettişi 143
 New York Federal Rezerv Bankası 139–143, 147, 150–153
 New York Şehri 129, 171, 172, 183, 229, 255, 365, 383
 New York Takas Odası Birliği 143, 147
 Nixon, Richard M. 205, 344, 486

Nozick, Robert 232, 487

O-Ö

Olney, Richard J. 312

OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) 43, 47, 50, 96, 102, 309, 343, 345, 347, 348, 409

Orwell, George 175, 221, 485

otomobil endüstrisi/sektörü 307

ödemeler bilançosu 87

ödemeler dengesi 88

öğretmenler 124, 244–249, 253, 256, 272, 275–279, 365, 366

özel çıkarlar 32, 34, 80, 285, 319, 322, 448–451, 454, 458, 463–468

özendiriciler 206, 331. *Bkz* müşevvikler

P

Panama 112

para politikası 128, 153, 157, 412, 432

paternalizm 70

Peltzman, Sam 328, 492, 493

Penney, James Cash 226

Perkins, Charles E. 312

Peron, Isabel 397

Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü. *Bkz* OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)

Philadelphia Federal Rezerv Bankası 150

pilotlar 365, 367, 371

piyasa başarısızlığı 67, 337, 338

Prusya 100, 248, 249

R

refah devleti 32, 72, 170, 173, 197, 448

reklam 174, 229, 323, 352, 353, 354

resesyon 149, 435. *Bkz* durgunluk

Richards, Malcolm 316

Rochester Üniversitesi 327

Rockefeller, John D. 226

Rockefeller, Nelson 296

Rockefeller Vakfı 227

Roosevelt, Franklin D. 146, 147, 148, 157, 158, 159, 160, 162, 170, 303

Roosevelt, Theodore 130

Rumsfeld, Donald 123

Rusya 28, 36, 57, 100, 105, 106, 113, 216, 222, 237, 240, 396, 483, 487

S

Sabath, A. J. 150

Sağlık, Eğitim ve Sosyal Yardım Bakanlığı (HEW) 165, 174, 176, 298, 485

Sanayi Devrimi 29

San Francisco (Kaliforniya) 318, 383, 489

serbest ticaret 73, 74, 80, 81, 91, 94, 97, 98, 99, 100, 102, 169, 354, 441, 468

sermaye birikimi 53, 209

Sessiz Bahar (Carson) 302, 325
 Sherman Anti-Tröst Yasası 101,
 219, 379
 Sinclair, Upton 308, 321, 322
 Singapur 71, 106
 Sivil Havacılık Kurulu (CAB) 317,
 318
 Sivil Koruma Güçleri 161
 siyahlar 186, 217, 245, 265, 266,
 267, 275, 298, 373
 siyasi özgürlük 19, 27, 28, 30, 34,
 98, 100, 110, 440
 Smith, Adam 15, 26, 30, 32, 33,
 41, 42, 58, 63, 65, 66, 67,
 69, 70, 71, 73, 74, 79, 80,
 81, 84, 235, 273, 285, 294,
 301, 302, 349, 361, 392,
 439, 440, 441, 451, 483,
 487, 488, 492
 sonuç eşitliği 212, 220, 222, 229,
 230–236, 240, 463
Sosyal Güvenliğiniz (HEW) 174,
 485
 Sosyal Güvenlik sistemi 173, 174,
 178, 179, 199, 203, 208,
 478, 479
 sosyal hareketlili 218, 251
 Sosyalist Parti 442, 443, 477
 sosyalizm 98, 164, 167, 169, 439,
 444, 448, 487
 St. John Chrysostom's Okulu 255
 St. Louis (Missouri) 184, 492, 493
 Strong, Benjamin 139, 141, 484
 Summer, William Graham 487
 Sunday, Billy 355
 sübvansiyon 89, 95, 183, 184, 197,
 200–207, 283, 286–290,
 491

T

Tarım Bakanlığı, ABD 323, 450
 Tarımsal Uyum İdaresi (AAA) 161
 tarifeler 47, 71, 73, 74, 79–85, 91,
 94–100, 114, 288, 467,
 468
 Tayvan 82, 97, 106, 113, 239
 tekel 47, 63, 74, 96, 97, 101, 102,
 275, 311, 314, 315, 324,
 345, 354, 364, 369, 407,
 453, 458
 tekstil sektörü 91, 115
 Teller, Edward 305
 Temsilî Bölgelerde Eğitim Kuponu
 Deneyi Dostları 277
 Thatcher, Margaret 14, 171, 437
The New Republic 442
 Thomas, Norman 442, 443
 Tito, Josip Broz (Mareşal) 105, 107
 Tocqueville, Alexis de 214, 215,
 218, 487
 Turner, Graham 446
 Tüketici Araştırmaları 351
 tüketici kooperatifleri 170
 Tüketiciler Birliği 351
 tüketicinin korunması 321
 Tüketici Ürünleri Güvenliği Komis-
 yonu (CPSC) 309, 332,
 333, 334, 335, 350
 tütün 192, 332, 356, 392, 393,
 394, 395, 396, 399, 410,
 418, 450

U-Ü

ulaşım 109, 307, 320

Ulusal Alkolden Kaçınma Derneği 332
 Ulusal Beşerî Bilimler Vakfı 123
 Ulusal Bilim Vakfı 123
 Ulusal İşgücü İlişkileri Kurulu 161
 Ulusal İyileştirme İdaresi (NRA) 161
 Ulusal Otoyol Trafik Güvenliği İdaresi 309, 332
 Ulusal Öğrenci Kredi Bankası 294
 Ulusal Para Komisyonu 130
 Ulusal Saf Gıda ve İlaç Kongresi 322
 Ulusal Sağlık Hizmetleri (Büyük Britanya) 170, 251
 Ulusal Vergi Sınırlandırma Komitesi (NTLC) 464

Ücret ve Fiyat İstikrarı Konseyi 450, 459
 üniversiteler. *Bkz* kolejler ve üniversiteler

V-W

Vanderbilt, William H. 75
 Virginia Haklar Bildirgesi 30
 Virginia Üniversitesi 213, 214
 Wagner, Robert 171, 172

Wallis, W. Allen 164, 487
Wall Street Journal 45, 46, 187, 347, 382, 447, 459, 486, 494, 495
 Walsh-Healey Yasası 478
 Walton, Maurice 278
 Wardell, William 327, 492
 Watts (Los Angeles) 184
 West, E. G. 247, 249, 275, 488
 Westinghouse 351
 Wimmer, Herschel 316
 Wisconsin Üniversitesi 281, 284
 W.T. Grant&Co 252

Y

Yasak (Prohibition) 355
 Yaşlılık Ödenekleri Yasası (Büyük Britanya, 1908) 167
 Yeni Eylem (New Deal) 158, 161, 162, 164, 170, 178, 183, 303, 360, 439, 444, 448, 462
 yeni sınıf 231, 234, 454, 463
 "Yoksullukla Savaş" 164
 yoksulluk seviyesi 182
 Yugoslavya 28, 105–107, 240, 397
 Yunanistan 361
 Yüksek Mahkeme 123, 161, 263, 318, 445, 472

Tercih Özgürlüğü

Milton Friedman ve Rose Friedman

Milton Friedman 20. Yüzyıl'ın en etkili politik iktisat düşünürlerinden biridir. 1930'lardan 1970'lere kadar egemen iktisadi paradigma olan Keynesyen iktisatın hakimiyetine son veren ve klasik geleneğin izinde yeni makro iktisat okullarının yükselişine öncülük eden isim Friedman'dır. 1980'li yıllarda ABD'de Reagan, İngiltere'de Thatcher, Türkiye'de Özal liderliğinde yapılan ekonomik reformların ilham kaynağı ve fikri öncüsünün de Friedman olduğunu söylemek mümkündür.

Milton Friedman ile –aynı zamanda entelektüel yoldaşı da olan– eşi Rose Friedman, birlikte kaleme aldıkları bu eserde devletçi-kumandacı zihniyete karşı serbest piyasacı argümanları ustalık ve incelikle ele alıyorlar. Bunu yaparken düzenlemelerin, kanunların, devlet personeli ve kurumlarının, dolayısıyla kamu harcamalarının artmasıyla özgürlüğün nasıl aşıldığını ve refahın nasıl azaldığını açıklıyorlar. Bunun yanında devlet müdahalesinin iyi niyetle bile yapılırsa nasıl da tam tersi istikamette sonuçlar ürettiğini gösteriyorlar. Bu menfi sonuçları telafi etmek için devletin daha fazla düzenleme, kanun, personel ve kuruma ihtiyaç duyduğunu; sonuçta hem refahın hem de büyüyen devlet karşısında özgürlüğün daha hızlı eridiğini gözler önüne seriyorlar.

Dünyanın politik ve ekonomik açıdan en özgürlükçü ülkelerinden biri olarak görülen Amerika Birleşik Devletleri'nde devletçi-kumandacı bürokratik zihniyetin icraatlarına güçlü eleştiriler yönelten Friedmanlar tespit ettikleri ekonomik (ve aslında politik) sorunlara karşılık tedavi reçeteleri de sunuyorlar. Sosyal güvenlik sisteminden eğitime kadar birçok alanda kazılar yapıp tespit ettikleri sorunlara karşı çözüm önerilerini tartışıyorlar.

Popülist hareketler ve devletçi-kumandacı yönelimler hemen her nesilde tekrar tekrar ortaya çıkabildiği ve buna karşı bilinçli ve tetikte olmak gerektiği için, *Tercih Özgürlüğü* çok uzun yıllar daha bir modern klasik olarak kalacaktır.

"Milton Friedman hakikatleri tekrar gözler önüne seriyor ve izin verdiğimiz takdirde özgürlük ve bolluk içindeki bir toplumun nasıl işleyebileceğinden haberdar olmamızı sağlıyor. İşte bu yüzden iktisat alanında aldığı Nobel Ödülü'nü hak ediyor ve işte bu yüzden bu kitabı okumalısınız."

– Reader's Digest

"Muhteşem"

– The Christian Science Monitor

Serbest
Kitaplar

ISBN: 978-605-74945-3-5

9 786057 494535

serbestkitaplar.com